HARRY BRAVERMAN

EMEK VE TEKELCİ SERMAYE

KALKEDON

EMEK VE TEKELCİ SERMAYE
Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi

Harry Braverman

Orijinal Adı
Labor and Monopoly Capital

Türkçesi
Çiğdem Çidamlı

Kalkedon Yayınları: 66
Monthly Review Kitaplığı: 11

Yayına Hazırlayan
Hakan Tanıttıran

Editör
Kasım Akbaş

Kapak Tasarım
Ahmet Sungur

Redaksiyon
Özlem Şimşek

Kalkedon Yayınları
Adres: Cumhuriyet Mah. Yeni Şile Yolu Cad. No 21/2-A Taşdelen-İstanbul
Telefon: 0216 429 68 00
İrtibat Tel: 0212 244 09 80 Faks: 0212 244 09 02

Bu kitap Can Matbaası'nda basılmıştır

Türkçe Birinci Basım: Ekim 2008

Tüm hakları saklıdır.

© Kalkedon 2008

ISBN 9944-115-05-3

EMEK VE TEKELCİ SERMAYE

Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi

Harry Braverman

Türkçesi
Çiğdem Çidamlı

KALKEDON

İçindekiler

Yeni Baskıya Giriş- *John Bellamy Foster*	7
Türkçe Baskıya Önsöz - Braverman'a Teşekkür- *Çiğdem Çidamlı*	27
Orijinal Baskıya Önsöz- *Paul M. Sweezy*	31
Giriş	37
Kısım I Emek ve Yönetim	69
Bölüm I Emek ve Emek Gücü	71
Bölüm II Yönetimin Kökenleri	83
Bölüm III İşbölümü	93
Bölüm IV Bilimsel Yönetim	105
Bölüm V Bilimsel Yönetimin İlk Etkileri	135
Bölüm VI İşçinin Kapitalist Üretim Tarzına Alıştırılması	147
KISIM II Bilim ve Makineleşme	159
Bölüm VII Bilimsel-Teknik Devrim	161
Bölüm VIII Bilimsel-Teknik Devrim ve İşçi	173
Bölüm IX Makine	185
Bölüm X Yönetim ve Teknolojinin Emeğin Dağılımı Üzerindeki Diğer Etkileri	227
Kısım III Tekelci Sermaye	237
Bölüm XI Artı Değer ve Artı Emek	239
Bölüm XII Modern Anonim Şirket	245
Bölüm XIII Evrensel Piyasa	257
Bölüm XIV Devletin Rolü	267
Kısım IV Büyüyen İşçi Sınıfı Meslekleri	273
Bölüm XV Büro İşçileri	275
Bölüm XVI Hizmet İşgücü ve Perakendecilik	329
Kısım V İşçi Sınıfı	343
Bölüm XVII İşçi Sınıfının ve Yedek Ordularının Yapısı	345
Bölüm XVIII İstihdamın "Orta Katmanları"	367
Bölüm XIX Üretken ve Üretken Olmayan Emek	373
Bölüm XX Vasıf Hakkındaki Son Bir Not	385

EK I: İki Yorum 406
EK II: Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi 412
EK IV: ABD İşçi Sınıfının Oluşumu- *Harry Braverman* 424
EK III: Çağımızın Bir klasiği: Çeyrek Yüzyıl Sonra
"Emek ve Tekelci Sermaye"- *John Bellamy Foster* 442

Yeni Baskıya Giriş

John Bellamy Foster

Çalışma, günümüz toplumunda bir muammadır. Toplumsal varlığın başka hiçbir alanı, hâkim ideoloji tarafından böylesine sisler içine gömülmüş, böylesine şevkle gözlerden gizlenmiş değildir ("iş dışında girmek yasaktır"). Sözüm ona popüler kültürün; TV'nin ve filmlerin, metaların ve reklâmcılığın dünyasında, çalışmayla ilgili köklü gerçekler yalnızca ender olarak ayrıntısıyla sergilenir ve çoğunlukla da romantikleştirilerek resmedilirken, sahnenin tam ortasını işgal eden, tüketimdir. Makine tarafından düzenlenen sıkıcı rutinlere dur durak bilmeden uyum göstererek, her zaman etkinlik ve kâr adına, yaratıcı potansiyellerinden kopartılarak yaşamlarını kazanmak zorunda bırakılan insanların yaşadıkları katı tecrübeler, daima ve sonsuza değin kamera merceğinin görebildiğinin ötesindeki bir yerlere, resmin dışına atılmış gibi durur.

Sosyal bilimlerde de durum bundan yalnızca biraz daha iyidir. Ortodoks iktisatçı ve sosyolog birliklerinin çalışma alanında sergiledikleri sönük performans, bütün bilimsel gösterişine karşın, ideolojik buyrukların ana akım sosyal bilim üzerindeki hâkimiyetine tanıklık eder. Kapitalist üretim ilişkilerinin egemenliğinin sürüp gitmesini sağlamak üzere böylesine derin bir gizli-kapaklılığa ihtiyaç duyulan başka hiç bir alan daha mevcut değildir. Anlaşılmaz biçimde kalması gereken, hiç de modern ça-

lışma yaşamının aptallaştırıcı niteliği değildir: "McJob" [McÇalışma] gibi yeni bir deyimin milyonların tecrübe ettiği bir istihdam biçimini tarif edecek bir şekilde dilimize girdiği bir dönemde, bu durumun inkâr edilmesi zaten hayli zor olacaktır. Muamma olarak kalan, egemen toplumsal düzenin tatmin edici olmayan çalışma türleri yaratma yönündeki *sistematik eğilimidir*.

Ortodoks iktisatçılar, üretimin ve çalışmanın örgütlenmesiyle ilgili konuları, piyasanın aciliyetleri ("üretim faktörlerinin" alımı ve satımı) gibi mesafeli bir bakış açısıyla gözden geçirerek, tutarlı şekilde gözden ırakta tutarlar. Sermayenin ve emeğin, çalışma süresinin denetim altına alınması ve artı ürüne el konulması gibi konular üzerinde birbirleriyle mücadeleye tutuştukları üretim alanının kendisini asla dolaysız olarak ele almazlar; bunlar, çarpıcı bir biçimde, ticari faaliyetlerle yönetimin gündelik pratik gerçekleriyle ilgili kaygılar besleyen kimselere havale edilmiş olan konulardır. Heteredoks iktisatçı Robert Heilbroner'ın yazdığı gibi, "Gerçek toplumsal üretim süreci; kanlı canlı çalışma eylemi, çalışmanın kendileri vasıtasıyla örgütlendiği ve denetim altına alındığı ast-üst ilişkileri, geleneksel iktisat açısından neredeyse yabancı şeylerdir."[1]

Sosyologların, yabancılaşma alametleri arayarak mesleklerle ilgili gerçeklikleri çözümledikleri doğrudur. Fakat iktisat gibi sosyoloji de çoğunlukla, çalışma hayatının işbölümü ve kârlılık eksenleri etrafındaki nesnel örgütlenme biçimiyle ilgili herhangi bir gerçek kavrayışın uzağında kalır. Akademik araştırmacılar sık sık, çalışma hayatının özünün basit bir biçimde, "bilimsel biçimde seçilmiş işçi örneklemlerinin" itinayla inşa edilmiş anketlere verdikleri öznel tepkiler aracılığıyla keşfedilebileceğini varsaydılar. Bu ekonomik ve sosyolojik araştırma türlerinin sonuçlarına aşina olan, fakat kapitalist emek süreci hakkında kendilerine ait dolaysız tecrübelerden yoksun bulunan radikal kuramcılar bile, Paul Sweezy'nin bu cilt için yazdığı önsözde veciz bir biçimde açıkladığı üzere, sık sık, bu biçimde yaratılmış olan yanılsamaların attığı zokayı yutarlar.

Harry Braverman'in, *Emek ve Tekelci Sermaye: Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi* isimli kitabı, 1974 yılında yayımlandığında, emek sürecinin kapitalist toplumdaki yüzyıllık tarihinin bütünü hakkında yapılmış olan ilk berrak, eleştirel kavrayışı sunarak, işyerinin gizli ikametgâhına nüfuz etme derecesi ile yirminci yüzyılda bu konu üzerine yapılmış olan bütün çalışmalar arasından sıyrılarak öne çıktı. Böylelikle kendisini takip eden bir radikal emek süreci incelemeleri dalgasının da yolunu açtı.

Braverman'ın, bu kadar çok insanın başarısız olduğu bir alanda ulaştığı bu başarı, yalnızca rastlantı eseri de olmadı. Bu kazanımın sahici temelleri, kişisel arka planında saklıdır.

Braverman, 9 Aralık 1920'de, New York City'de, ayakkabı işçisi Morris Braverman ile Sarah Wolf Braverman'ın oğulları olarak dünyaya geldi. Bunalım yıllarının ateşli radikal entelektüel ruhuna kapılarak kolej eğitimi almak istedi ve dönemin sert ekonomik koşulları nedeniyle henüz bir yıl sonra eğitimini sona erdirmek zorunda kalacağı Brooklyn Koleji'ne yazıldı. Braverman, 1937'den itibaren, boru donanımında bakır işçisi olarak işe başladığı ve daha sonra havuza çekilmiş gemilere boru takan on sekiz ile yirmi işçiden oluşan bir ekibe gözetmenlik yaptığı Brooklyn Donanma Tersanesi'nde çırak olarak işe başladı. 1945'te, savaşın sonlarına doğru askere alınıp, Ordu tarafından çavuş olarak lokomotiflerdeki boru donanımları konusunda eğitim verip gözetmenlik yaptığı Wyoming'teki Cheyenne bölgesine gönderildi. 1947'de, o ve eşi Miriam, (FBI soruşturması nedeniyle hızla işten atılacağı) Republic Steel, William B. Pollock Co ve Owen Structrual Steel fabrikalarında çelik üretiminde çalışacağı Ohio'da bulunan Youngstown kentine yerleştiler.[2]

Braverman, Brooklyn'deki ilk gençlik günlerinden itibaren önce Genç Sosyalistler Ligi'ne (*Young People's Socialist League*) ve daha sonra da, küçük ama canlı Troçkist hareketin bir parçası olan Sosyalist İşçiler Partisi'ne (*Socialist Workers Party -SWP*) katılarak, sosyalizmi benimsedi. 1940'lar ve 1950'lerde sık sık, partili ismi olan Harry Frankel imzasıyla çeşitli SWP yayınlarında yazılar yazdı. Fakat 1953'te SWP'den koptu ve Bert Cochran'la birlikte, 1960 yılına kadar varlığını sürdürecek olan The American Socialist isimli yeni bir bağımsız dergi çıkarmak üzere çelik sanayindeki işinden ayrıldı. Braverman'ın *The American Socialist*'deki editöryal deneyimi, *The Autobiography of Malcolm X* [Malcolm X'in Öz Yaşam Öyküsü] isimli kitabı yayımlama başarısını göstereceği Grove Press'te, 1960'tan 1967'ye kadar editör ve daha sonra da başkan yardımcısı ve genel yönetici olarak sahip olacağı yeni bir kariyerin yolunu açtı. Grove'daki yıllarında, *New School for Social Research*'den mezun oldu. 1967'de, 2 Ağustos 1972'deki ölümüne dek devam edecek olan *Monthly Review Press* yöneticiliğine getirildi.

Dünya sanayinin üretken merkezinde işçilik ve eylemcilik yapan sosyalist bir entelektüel olarak sahip olduğu bu eşsiz arka plan, politik mücadelesinin ve entelektüel parlaklığının gücü sayesinde iki önemli yayıne-

vinde yöneticilik konumuna ulaşan Braverman'a, kapitalist emek sürecinin üzerindeki örtüyü çekip almak gibi zorlu bir görevi üstlenmesi bakımından eşsiz nitelikler kazandırdı. Braverman'ın Marksist eğitimi ona yönetimle ilgili yazının bütünü hakkındaki geniş ufuklu çözümlemesi için gereken entelektüel ve politik çerçeveyi kazandırdı; çalışmanın, büyük şirketlerin hâkimiyeti altındaki ekonomik ve sosyal rejim, yani tekelci kapitalizm koşulları altında incelenmesi, bu çözümlemenin doruk noktasını oluşturdu.[3] Marx'ın diyalektik yöntemini incelikli bir biçimde kavrayarak, modern sosyal bilimlerde eşine ender rastlanan berrak bir üslupla yazdı ve gündelik varoluşun köklerinin dayandığı bir alanı; yani modern toplumda servetin ve iktidarın uzun bir süredir bilinmezlik örtüsü altında gizlenmiş olan temellerinin ta kendisini inceledi. *Emek ve Tekelci Sermaye*, birdenbire, geleneksel bilgeliğin kölesi olmaktan kurtardığı on binlerce okura esin kaynağı oldu. Braverman yalnızca tek bir bilimsel çalışma sayesinde artık tüm dünyada yirminci yüzyılın büyük sosyal bilimcilerinden birisi; yalnızca elleriyle çalışırken ve organik bir aydın olarak mücadele verirken öğrenmiş olduklarıyla silahlanıp "Sermaye'nin büyük Tanrısıyla" savaşmak üzere üretimin derinliklerinden çıkıp gelen efsanevi bir isim; teori ile pratiğin birbirleriyle bütünleşmesinin insani bir cisimleşmesi olarak tanınıyor.

Çalışma ilişkileri hakkındaki ortodoks görüşün İkinci Dünya Savaşı sonrasının ilk yıllarında nasıl mutlak bir özgüven duygusuyla ortaya konulduğunun, *Emek ve Tekelci Sermaye*'nin yayımlanmasından sadece çeyrek yüzyıl sonra artık zar zor hatırlanıyor olması, Harry Braverman ve onu izleyen radikal emek süreci çözümleyicilerinin yarattıkları muazzam etkinin bir ölçüsüdür.[4] O dönemlerde modern toplumdaki çalışma hakkında geçerli olan en mümtaz yorum, *Industrialism and Industrial Man* [Endüstriyalizm ve Endüstriyel İnsan–1960] başlığını taşıyan ve Clark Kerr, John Dunlop ve arkadaşları tarafından kaleme alınan bir kitapta sunulmuş olan görüşlere dayanıyordu. Bu yazarlar sanayi toplumunun aşağıdaki gibi özetlenebilecek olan bir tarifini sunuyorlardı:

(1) Endüstriyalizm, kapitalizmin yerini almıştır.

(2) Yeni teknoloji, artan vasıf ve sorumluluk düzeylerini gerekli kılar.

(3) Teknolojik ve idari personelin giderek daha da büyük bir kesimi sınıf ilişkileri bakımından dönüşüm yaşamaktadır.

(4) Yeni servet ve aylaklık [biçimleri], sefaletin yaygınlaşmasından çok refahın yaygınlaşması anlamına gelmektedir.

(5) Açık protestolarda düşüş yaşanmaktadır.

(6) Geleceğin "öncülüğünü" yapan işletme yöneticileri ve insancıl bir yaklaşıma sahip olan profesyoneller, artık daha önemli roller üstlenmektedirler.

(7) Devlet her yerde hazır ve nazırdır ve modern sanayi, bürokratikleşme talep etmektedir.

(8) Sınıflar ebedidir.

(9) Endüstriyalizme giden birçok yol mevcuttur.

(10) Endüstriyalizm çoğulcudur ve iktidar da dağınık bir niteliğe sahiptir.

Kerr ve arkadaşları, "sanayi toplumunun merkezi hususiyetlerinden birisi sanayideki çalışanların, yönetenler ve yönetilenler olarak kaçınılmaz ve *ebedi bir biçimde* ikiye ayrılmasıdır" diye ilan etmişlerdi (vurgular sonradan eklendi).[5]

Bu ortodoks görüşe göre, üretim örgütlenmesi içinde ortaya çıkan teknolojik değişimler toplumsal bakımdan yansız bir niteliğe sahipti. Sosyolog Robert Blauner'in etkili çalışması *Alienation and Freedom* [Yabancılaşma ve Özgürlük–1964] isimli kitabında belirttiği gibi, teknolojik değişim üç öğe tarafından biçimlendiriliyordu: Bilimsel ve mekanik süreçlerin durumu; ürünün doğası ve belirli firmaların özgün ekonomik kaynaklarıyla mühendislik kaynakları. Sınıfsal ve diğer toplumsal çelişki biçimleri, çalışma ile ilgili çoğu geleneksel çözümlemede olduğu gibi, Blauner tarafından da ya gözden kaçırılan ya da dışlanan öğelerdi.

Çalışmadan duyulan tatminsizlik, çalışma ilişkileri hakkındaki ortodoks görüş tarafından tamamıyla ihmal edilmiyor, fakat gerileyen bir durum olarak ve öte yandan da yükselen vasıf düzeyleri, daha insani bir yönetim anlayışı ve güç- sorumluluk dağılımı konusundaki gerçeklerle hiç de çelişmeyen bir durum olarak değerlendiriliyordu. Blauner, "yabancılaşma" diye yazmıştı, "grafikte ters dönmüş bir U-eğrisi aracılığıyla ifade edilmesi gereken bir seyir izlemiştir". Yabancılaşmanın, yirminci yüzyılın başında ortaya çıkan montaj bandı sanayileriyle birlikte zirvesine ulaştığını ileri sürüyordu. Ancak daha fazla sayıdaki sanayinin otomasyona geçmesiyle birlikte, yabancılaşma da azalmış; "yani ters U biçimini" almıştı. Üstelik okura, "ortalama işçi"nin, bir entelektüelin bakış açısından bakıldığında sıkıcılık timsali olarak görünen bazı iş düzenlemelerini yapma yeteneğinde olduğu söyleniyordu. Bu nedenle, "ampirik çalışmalar sanayi işçilerinin çoğunluğunun, çalışmadan ve işlerinden tatmin olduklarını gösteri-

yor"du. (Bu "ampirik çalışmalar" ise, işten duyulan açık tatminsizlik konusunda endişeye kapılan sosyologlar ve ticari örgütlenmeler tarafından, çeşitli sanayiler adına yapılan sayısız anketten oluşuyordu).[6]

Ancak, yabancılaşmanın toplumsal bir sorun olarak kaybolup gitmekte olduğunu iddia edenler, bu görüşü tutarlı bir biçimde savunmakta zorlandılar. Blauner, bir parça eğilip bükülerek, "Modern sanayi toplumundaki tipik işçi muhtemelen tatmin olmuş *ve aynı zamanda* kendisine yabancılaşmış olan işçidir" diye yazıyordu.[7] Aslında, yabancılaşmanın 1960'lar ve 1970'lerde sıcak bir tartışma konusu halini almasıyla birlikte, ortodoks akademik yaklaşımın zorlandığı yer de tam olarak burasıydı. Sağlık, eğitim ve refah bakanlığı tarafından atanan özel görevli bir organ, *Work in America* [Amerika'da Çalışma] isimli 1973 tarihli raporunda şöyle ilan etti: "Önemli sayıdaki Amerikalı işçi çalışma hayatlarının kalitesi konusunda tatminsizlik yaşamaktadır. İşçinin verimliliği, işten kaytarma, yüksek işgücü devir hızı, yasadışı grevler, sabotaj, düşük kaliteli ürünler ve işçilerin kendilerini çalışmayla ilgili görevlere adamakta gösterdikleri isteksizlik bakımından ölçüldüğünde, sonuç olarak düşüktür". *New York Times*'ın kendisinden alıntı yaptığı iş tasarım danışmanlarından birisi, işten duyulan aktif tatminsizliği şu biçimde açıkladı: "Bu işleri yerine getirecek olan sersemler için fazlasıyla sersemce iş üretmiş olabiliriz".[8]

Bütün bunlar Braverman açısından, basit bir biçimde, çalışmayla ve mesleklerle ilgili ortodoks yaklaşımın merkezinde bulunan çelişkilerin ortaya dökülmesi anlamına geliyordu. *Emek ve Tekelci Sermaye*'nin giriş sayfalarında açıkladığı gibi:

> Mesleklerle ilgili resmi ve gayrı resmi yazını daha fazla okudukça, bu alanda hâlihazırda yazılmış olanların birçoğuna damgasını vurmuş olan bir çelişkinin de daha fazla farkına vardım. Bir yandan, modern çalışmanın, bilimsel-teknik devrimin ve 'otomasyonun' sonucu olarak, daha yüksek eğitim ve öğrenim düzeyleriyle, genel olarak daha fazla zekâ ve zihinsel çaba sarf edilmesini gerekli kıldığı vurgulanıyordu. Öte yandan ise, sanayi ve büro emeğinin içinde bulunduğu koşullara dair dağlar gibi yığılan hoşnutsuzluğun bu görüşle çeliştiği de görülüyordu. Çünkü öte taraftan da, (üstelik hem de, zaman zaman diğer anlarda ilk görüşü savunanlarla aynı kimseler tarafından) çalışmanın giderek günümüzdeki eğitim düzeylerine sahip insanların ilgisini çekmeye devam etmekte ya da onların yeteneklerini seferber etmekte başarısız olan ve küçük işlemlerden oluşan alt bölümler halinde daha fazla parçalanmakta olduğu; bu küçük işlemlerin daha az vasıf ve eğitimi gerektirdiği ve çalışma alanında gözlenen modern eğilimin,

> barındırdığı "anlamsızlık" ve "bürokratikleşme" nedeniyle, çalışan nüfusun daha geniş kesimlerini "yabancılaştırdığı" söyleniyordu.[9]

Braverman, bu çelişki üzerine yaptığı inceleme boyunca, çalışma süreciyle ilgili hâkim yaklaşımları baş aşağıya çevirerek, ortodoks pozisyonu sosyal ve beşeri bilimler alanında savunma konumuna çekilmek durumunda bıraktı. Son çeyrek yüzyılda, tartışmanın kuralları, çalışma hakkındaki ortodoks kavrayış tarafından değil, Braverman'ın eleştirileri tarafından belirlendi. 1970'lerde, E.P. Thompson'ın, *The Making of the English Working Class* (1964; Türkçe'de: İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, Birikim Yayınları, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, 2007, ikinci baskı) kitabının, emeğin tarihini köklü anlamda yeni bir perspektifle keşfetmeye teşvik ettiği bir tarihçiler kuşağı da, yoğunluklu biçimde Braverman'ın çekim alanına girdi. Sosyolojide, Braverman'dan esinlenen ve şimdi yaygın biçimde "emek süreci tartışması" olarak bilinen bütün bir yazın kümesi ortaya çıktı. Britanya'da, sosyal bilimciler "Bravermanya" üzerine konuşmaya başladılar. Braverman'ın hâlâ sürmekte olan etkisinin ölçülerinden birisi, 1976–1980 arasındaki dönemde [bilimsel eserlerle ilgili göndermelerin yer aldığı] *Social Sciences Citation Indeks*'in *Emek ve Tekelci Sermaye* hakkında 500 alıntı ve 1992–1996 dönemi için de pratik olarak benzer bir düzey belirtmiş olmasıdır.[10]

Elbette, daha yakın ve daha muhafazakâr dönemde, çalışmayla ilgili ortodoks görüş kendisini yeniden ifade etmeye başladı, fakat bu ifade ediş, Braverman'dan önce sergilenenle aynı özgüven duygusuna sahip değildi. Daha çok, Braverman'ın "vasıfsızlaşma"yı gereğinden fazla vurgulayıp "yeniden vasıf kazanma"yı ihmal ettiğini vurgulayarak; çalışmanın ve işçi mücadelelerinin öznel yönüne dikkat sarf etmediği değerlendirmesinde bulunarak; Braverman'ın ulaştığı sonuçları sözüm ona zayıflatan insancıl yönetim tekniklerinin gelişmesinin altını çizerek ve (Braverman'ın öylesine ezip geçen bir biçimde çözümlediği) Taylorizm'in, işçi-yönetim ilişkilerinde artık aşılmış olan basit bir evre olduğunu ileri sürerek, Braverman'a küçük fiskeler atmaya yönelik daimi bir girişim biçimine büründü.[11]

Bu eleştirileri değerlendirmek için öncelikle, Braverman'ın, kaynaklarını Marx'ın kapitalist işbölümü hakkında yaptığı daha eski eleştiriden alan tezlerinin gelişimine daha yakından bakmak gereklidir. Kerr, Dunlop ve *Industrialism and Industrial Man*'deki çalışma arkadaşları, sanayi toplumundaki çalışmayla ilgili kendi kavrayışlarının, kapitalist gelişme konu-

sunda, "sanayi işçisinin değersizleşmesine" işaret eden "Marksist yorumun" reddiyesi olduğunu ifade etmişlerdi. "Sanayileşmenin ilk anlarına tekabül eden erken evreler sırasında gelişmiş olan sanayileşme süreci hakkında yapılan yorum, bir yüzyıllık tecrübe sonrasında pek de uygun ya da geçerli sayılamaz" diye yazmışlardı. Onların bakış açısına göre -ki bu bakış açısı düzenin standart bakış açısıydı- Marx, "çalışmanın daha fazla yoğunlaşacağını, sanayi öncesi toplumun uzmanlaşmış işçi hiyerarşisinin yıkıma uğrayıp vasfın düzleneceğini, daha az sayıda vasıflı emeğin, mühendisin ve yöneticinin var olacağını ve kadınlarla çocukların artan sayıda vasıfsız işte istihdam edileceğini" öngörürken basitçe yanılmıştı.[12]

Ancak, *Emek ve Tekelci Sermaye*, Marx'ın büyük bir işçi kitlesinin "birbirlerinin yerine konulabilir parçalardan", yani son derece sınırlı bir mesleki eğitim gerektiren, makinelerin basit uzantılarından oluşan homojen bir topluluğa indirgenmesinin, kapitalist gelişmenin köklü eğilimlerinden birisi olduğu yolundaki sonucunu doğrulayan güncellenmiş bir çözümleme gerçekleştirerek, yukarıdaki görüşü reddetti. Braverman da Marx gibi, emekle emek gücü arasındaki farklılıktan yola çıkıyordu. İşçi, belirli bir iş için işe alındığında, "üzerinde anlaşmaya varılmış olan bir emek miktarı[nı] değil, üzerinde anlaşmaya varılmış olan bir zaman dilimi içindeki emek gücü[nü]", ücret karşılığında satar. İnsan, çalışmaya, "insan emeğinin sonsuz biçimde kalıba dökülebilmesi özelliğini" katar. Braverman, bir kez ihtiyaç tarafından "Emek güçlerini başkasına satmak sorunda bırakılan işçiler, aynı zamanda, artık kendilerinden 'yabancılaşmış' olan emek sürecine dair alâkalarından da feragat ederler. *Emek süreci kapitalistin sorumluluğu halini almıştır*... Bu durumda kapitalist açısından emek süreci üzerindeki denetimin işçinin ellerinden kendi ellerine geçmesi yaşamsal bir hal alır. Bu geçiş kendisini tarih içinde *üretim sürecinin* işçiden kapitaliste doğru *yavaş yavaş yabancılaşması* olarak ifade ederken; kapitalist açısından da kendisini yönetim sorunu olarak ifade eder" demektedir. Bu nedenle, kapitalizm koşulları altında yönetim, "en başından itibaren Clausewitz'in savaş için ileri sürdüğü nitelemeyi paylaşmıştır; o, *direngen bir ortamın içindeki hareket*tir çünkü dik başlı kitlelerinin denetim altına alınmasını gerektirir".[13]

İşbölümünden doğan avantajlar geleneksel olarak, emek tasarruflarının, yaparak öğrenmenin azamileştirilmesiyle elde edildiğini ileri süren Adam Smith tarafından, *The Wealth of Nations* (Ulusların Zenginliği–1776) kitabının ilk sayfalarında ifade edilen terimlerle kavranmıştır.[14] İş, her bir iş-

çinin tek bir işlemden sorumlu olduğu alt parçalara bölündüğünde, her bir tekil işçi de teorik olarak belirli bir görevde daha fazla ustalaşır. Smith'in ünlü toplu iğne imalatı örneğinde, "Adamlardan birisi teli çeker, öteki düzler, bir üçüncüsü keser, dördüncüsü sivriltir ... kayda değer bir önem taşıyan toplu iğne yapım işi, bu yolla, bazı manifaktürlerde, tümü de farklı eller tarafından yerine getirilen yaklaşık on sekiz ayrı işleme bölünmüştür". Tekil işçi bakımından artan maharetin, daha önceden bir görevden diğerine geçmek için harcanan zamanın ortadan kaldırılması yoluyla tasarruf edilen emek zamanının ve bu işbölümünün makinenin devreye sokulması bakımından sağladığı kolaylıkların hepsi, Smith tarafından, usta manifaktürcü tarafından işbölümü yoluyla elde edilen avantajlar olarak değerlendirilir. Smith için, bu tip bir ayrıntılı işbölümü basit anlamda teknik bir etkinlik sorunuydu; işe özgü çalışma vasıflarının teşvik edilmesi, her bir örnekte "emeğin üretken güçlerinin orantısal olarak artmasına" yol açıyordu.[15]

Yine de Smith'in tanımında kayda değer bir belirsizlik mevcuttu. Resmettiği en uç işbölümü biçiminin pekâlâ da, her türlü anlamlı ölçüyle, basit maharetin ötesinde bir şey olan vasfın pekiştirilmesinden ziyade azaltılmasını içerdiği görülebiliyordu. Bu nedenle, Smith, Ulusların Zenginliği'nin devamında, işbölümünün kapitalist toplumdaki etkilerinin hayli farklı bir resmini çizdi:

> İşbölümünün gelişimi içinde, emekleri ile yaşayanların çok daha büyük bir bölümünün, yani insanların büyük bölümünün istihdamı, çok az sayıdaki, çoğunlukla da bir ya da iki tane, son derece basit işlemle sınırlı hale gelmiştir. Fakat insanların büyük bir bölümünün kavrayışları mutlaka gündelik istihdamları tarafından belirlenir. Bütün hayatını belki de daima, ya da hemen hemen daima, birbirleriyle tıpatıp aynı, son derece basit etkiler yaratan, çok az sayıdaki basit işlemi gerçekleştirmeye harcayan kişi, asla ortaya çıkmayacak olan zorlukları aşmak üzere ne kavrayışını ortaya koyacak ne de zorlukları aşacak icatlar bulmak üzere yaratıcılığını sergileyecek herhangi bir olanağa sahiptir. Bu durumda, doğal olarak, bu tür çareler arama alışkanlığını da kaybeder ve genellikle de bir insan için mümkün olabildiği ölçüde aptal ve cahil birisi haline gelir.[16]

Aslında, on sekizinci yüzyıl sonunda, Smith'in *Ulusların Zenginliği*'ni tamamladığı dönemlerde yükselişe geçen Sanayi Devrimi, insan emeğinin güçlenmesiyle değil, değersizleştirilmesiyle sonuçlanmıştı. Smith'ten yarım yüzyıl sonra yazan Charles Babbage ve Andrew Ure gibi klasik liberal

yönetim kuramcıları, işbölümünü, Smith'in işteki uzmanlaşma yoluyla elde edilen vasıflılaşma hakkındaki daha erken varsayımları ile keskince çelişen bir biçimde kavradılar.[17] Önceden var olan vasıflar, yalnızca işverenlere sağladıkları kârlar sayesinde meşrulaştırılabilen bir süreç dâhilinde yıkıma uğrarken, Babbage ve Ure için fabrika içi ayrıntılı işbölümünün, işçilerin ezici çoğunluğu açısından pek de öyle mesleğe özgü vasıfların yaratılması anlamına gelmediği açıktı.

Tıpkı Smith gibi kasten aynı toplu iğne yapımı örneğini seçen Babbage, *On the Economy of Machinery and Manufactures* [Makine ve Manüfaktürlerin Ekonomisi Üzerine–1832] isimli kitabında, kapitalizm koşulları altında işbölümünün "en önemli ve etkili öğesinin" işçi bakımından sahip olunan işe özgü bilginin asgarileştirilmesi olduğunu ileri sürdü. Babbage, mülk sahibi, "*işi, her biri farklı vasıf ya da güç gerektiren, ayrı ayrı gerçekleştirilecek süreçlere bölmesiyle birlikte*" diye yazıyordu, "*her ikisinden tam da her bir süreç için gerekli olan kesin miktarı satın [alabilir]; tersine, bütün işin tek bir işçi tarafından gerçekleştirilmesi halinde, bu kimsenin, sanatın bölünmüş olduğu işlemler içindeki en zor işi gerçekleştirmeye yetecek vasfa ve en zahmetli işi gerçekleştirmeye yetecek güce sahip olması gerekecekti.*"[18] İşçinin vasıf düzeyi ne kadar yüksekse, işçiye ödenmesi gereken ücretin de o kadar yüksek olacağı veri olarak alındığında, çalışma içindeki görevlerin daha basit bileşenlerine doğru bölünmesiyle gerçekleştirilen bu sistematik vasıfsızlaştırma sürecinin, emeği ucuzlatan bir etki yarattığı Babbage tarafından ileri sürüldü.

Ure ise *Philosophy of Manufactures* [Manüfaktürlerin Felsefesi–1835] isimli kitabında işçilerin büyük çoğunluğu açısından gerekli sayılan aynı vasıfsızlaştırıcı toplam eğilimi teşhis etti. Ure, "fabrika istihdamında emeğin, farklı insan yeteneklerine göre bölünmesi ya da daha ziyade uyarlanması hakkında pek de fazla durulmadı" diye açıkladı: Makinelerin devreye girmesiyle birlikte, eskiden "türlü çeşitli düzenler kurmaya yatkın olan kurnaz işçi" tarafından yönetilen süreçler, "bir çocuğun bile gözetmenlik yapabileceği kadar kendi kendisini yöneten, kendisine özgü bir mekanizmanın sorumluluğu" altına sokuldular. Ure'e göre, imalat sanayinin sergilediği gerçek eğilim, "insan emeğini top yekûn ortadan kaldırmak" değilse bile, en azından "kadınların ve çocukların sanayini, erkeklerinkinin; ya da sıradan işçilerin sanayini eğitimli zanaatkârlarınkinin yerine koyarak, maliyeti azaltmaktır.[19]

Smithçi işbölümü kuramı karşısında kapitalist yönetimin erken dönem

savunucuları tarafından yöneltilmiş olan bu eleştiriler, Marx tarafından daha sonra, kapitalizm koşulları altındaki ayrıntılı işbölümünü anlamanın anahtarının, Smith'in, işçilerin vasıf derecelerini pekiştirmenin bir yolu olarak daha da fazla teknik uzmanlaşma talep eden, yaparak öğrenme ilkesinde değil, Babbage ve Ure tarafından on dokuzuncu yüzyılın başlarında ortaya atılan, insan emeğinin sistematik biçimde değersizleştirilmesi yoluyla emeğin maliyetini azaltma biçimindeki, ilkinin tam karşıtı ilkede bulunabileceğini ileri sürdüğü, kendi kapitalist ekonomi politik eleştirisi ile bütünleştirildi.[20] Braverman, "Babbage ilkesi, hangi düzenek ya da hangi hiyerarşik düzeyde olursa olsun, kapitalist toplumdaki tüm çalışma biçimlerini yöneten temel güç haline gelir" diye yazdı.[21]

Kapitalist işbölümünün bu eğilimleri on dokuzuncu yüzyılda çoktan belirginlik kazanmışken, bunların sistematik biçimde uygulanması tekelci kapitalizmin yirminci yüzyıldaki olgunlaşmasını beklemek zorundaydı. İşbölümünün gelişimi, Adam Smith tarafından gözlendiği üzere piyasanın boyutlarına ve üretimin ölçeğine bağlıydı. Bu nedenle on dokuzuncu yüzyılda hâlâ hâkim olan küçük aile firması açısından tam anlamıyla gelişmesi de imkânsızdı. Ancak, on dokuzuncu yüzyılda dev şirketin doğumuyla birlikte bütün bunlar değişti. Frededick Winslow Taylor'un ve bilimsel yönetimin ya da Taylorizm'in yirminci yüzyılın başında önem kazanması da bu bağlamda anlaşılmalıdır.

Taylorizm, Braverman tarafından üç farklı ilke biçiminde özetlendi: "Emek sürecinin işçinin vasıflarından kopartılması", "kavrayış ile uygulamanın birbirlerinden ayrıştırılması" ve "bilgi üzerindeki bu tekelin emek sürecinin her bir adımını ve uygulanma tarzını denetlemek üzere kullanılması". Taylor, ücret artışlarının da kendi sisteminin bütünsel bir parçası olduğunu iddia etse de, çalışanların emek maliyetlerinin, işlerin ortadan kaldırılması ve emek zamanı tasarrufu yoluyla düşürülmesi de sisteme içseldi. Braverman, "Taylor" diye yazdı, "Babbage ilkesini kendi zamanındaki herkesten daha iyi anlamış ve bu ilke hesaplamalarında daima en üst sıralarda yer almıştır... Daha eski, *Shop Management* isimli kitabında, sisteminin sahip olduğu 'gerçek olasılıkların' , 'fabrikadaki hemen tüm makinelerin daha düşük kalibre ve hünerlere sahip olan ve bu yüzden de eski sistemde gerekli olanlardan daha ucuza gelen adamlar tarafından işletilmemesi halinde gerçekleşmeyeceğini' samimiyetle söylemişti".[22] Yani nihayetinde Babbage ilkesi ile Taylor'un bilimsel yönetimi aynı sonuca ulaşıyordu. Taylor'un özgün katkısı, temelde vasıfsızlaştırma yoluyla yürür-

lüğe konulacak olan, artan iş denetimini amaçlayan kapsamlı yönetim buyruklarını ifade etmesiydi. Bu yüzden, Braverman, Taylorizm'de, "kapitalist üretim tarzının tam anlamıyla söze dökülmesinden ibaret olan bir teori yatar" demiştir.[23]

Hem Marx hem de Braverman kapitalist işbölümünün özsel öğelerinin makinelerle ilgili kaygılara önsel biçimde çözümlenebileceğini vurguladılar. Taylor ise kendi bilimsel yönetim çözümlemesinde makineden yola çıkan bir soyutlamada bulunmuştu. Emek bir kez basitleştirildiğinde, makinelerin emeğin yerini alması daha da mümkün hale gelir. Üstelik yönetim, bu ikameleri yürürlüğe koyarken, belirli makinelerin emek verimliliğini artırma kapasitesi ile ne kadar ilgiliyse, bu makinelerin emek süreci üzerindeki denetimi merkezileştirme kapasitesi ile de en az o kadar ilgilidir. Kapitalizm koşulları altında çalışma sürecine dâhil edilen belirli bir üretim teknolojisi, bu yüzden, yönetimin sahip olduğu denetimi azamileştirmek amacıyla tasarlanır. Kapitalizm "bir yandan makineyi genişletme ve mükemmelleştirme ve öte yandan, işçiyi küçültme yönünde durmak bilmeyen bir dürtüye sahiptir".[24]

Ancak, Braverman'a göre böylesi bir süreçle ilgili hiçbir kaçınılmazlık mevcut değildi. Modern teknolojinin kendi gelişimi, önceden işbölümü tarafından parçalanmış olan süreçleri yeniden birleştirerek, Adam Smith'in ayrıntılı işbölümü hakkındaki orijinal meşrulaştırma girişiminin altını boşaltmış ve toplumsallaştırılmış emek açısından daha ödüllendirici bir çalışma ortamı yaratılması olasılığını ortaya çıkarmıştı. Smith tarafından ilk başta tartışılan toplu iğne imalatı sürecinin ta kendisinin sonradan geçirdiği evrim, mizahi bir biçimde, bu durumun en iyi örneğini oluşturuyordu. Braverman'ın işaret ettiği gibi, toplu iğneler artık farklı görevler arasında ayrıştırılmış olan işçiler tarafından üretilmiyordu. Daha çok,

> Sürecin tamamı büyük tel kütlelerini her gün kâğıtlanmış ve satışa hazır biçimde milyonlarca toplu iğneye dönüştüren tek bir makinede yeniden birleştirilmiştir. Şimdi dönüp Adam Smith'in işbölümü lehine sıraladığı tezlerini, tek bir işlemin, elle gerçekleştirilen sürekli bir uygulamada tekrar tekrar yapılmasından elde edilen maharetle ilgili tezlerini yeniden okuyalım. Bu modern teknolojinin bu tezleri tam anlamıyla yerle bir ettiğini fark edeceksiniz. Bunların hiçbirinin en ufak bir geçerliliği kalmamıştır. Adımların tamamının tek bir makinenin çalışma mekanizması içinde gerçekleştirildiği bu yeniden birleştirilmiş süreç, artık, hiç birisinin hayatlarının tamamını tek bir işlevle tüketmesi gerekmeyen ve hepsi de bu daha üretken makinelerle ilgili mühendislik, tasarım, iyileştirme, onarım iş-

> lerine ve bu makinelerin çalıştırılması faaliyetlerine katılabilecek olan bir üreticiler birliği kolektifi açısından elverişlilik kazanmaktadır. Söz konusu sistem herhangi bir üretim kaybına yol açmayacak ve zanaatın, eski zanaatkârdan çok daha üstün bir işçi kitlesinin zanaatı olarak yeniden birleştirilmesini temsil edecektir."[25]

Bu tür radikal olasılıklar gerçekleşmemişse, bu durum, modern makine üretiminin ve mühendisliğin teknik gereklerine bağlı olarak değil, daha çok kapitalist sistemin ekonomik buyruklarına bağlı olarak böyle olmuştur. Braverman için, emeğin kapitalizm altında geçirdiği gelişimin özü, "Bu biçimde, bütün emek süreçlerine, en aşırı uçlarında, zamanları sonsuz biçimde değerli olanlarla, zamanları beş kuruşluk değere sahip olmayanları kutuplaştıran bir özellik kazandır"ması gerçeğinde yatmaktadır. "Bu durum kapitalist işbölümünün genel yasası olarak bile adlandırılabilir."[26]

> Teknolojinin gelişmesi ve temel bilimlere uygulanmasıyla birlikte, toplumun emek süreci daha büyük miktarlarda bilimsel bilgi içermeye başladığı için, açıkçası bu emek süreçlerinin sahip olduğu "ortalama" bilimsel, teknik ve bu anlamda da 'vasıf' içeriği geçmişte olduğundan daha yüksektir. Ancak bu sonuç da bir totolojiden başka bir şey değildir. Mesele tam da, emeğin bilimsel ve 'eğitimli' içeriğinin *ortalanmaya* doğru mu yoksa tersine, *kutuplaşmaya* doğru mu gittiğidir. Eğer ikinci durum söz konusuysa, 'ortalama' vasfın yükseldiğini söylemek, bir ayağı ateşte öteki ayağı buzlu suda dururken 'ortalama olarak' gayet rahat bir durumda olduğunu söyleyen istatistikçinin mantığını benimsemek demektir. İşçilerin ana kitlesi emek süreci üzerinde sahip oldukları denetimin gerilemesinin, denetimin yöneticiler ve mühendisler tarafından, bu gerilemeyi dengelemenin çok ötesine varan düzeylerde elde edilmiş olması gerçeğinden bir şey kazanmazlar. Tersine, (kayıplarının telafi edilmesi bakımından yeterli olacak yeni yetenekler elde etmeksizin, zanaat yeteneklerini ve geleneksel yeteneklerini yitirirken) yalnızca sahip oldukları vasıflar mutlak anlamda gerilemekle kalmaz, bunlar aynı zamanda *göreceli olarak da* gerilemiş olur. Bilim, emek süreci ile daha fazla eklemlendikçe, işçi de bu süreç hakkında daha az şey kavrar; makinenin düşünsel ürünü daha sofistike bir hal aldıkça, işçinin makine üzerindeki kontrolü ve kavrayışı da bir o kadar azalır."[27]

O halde, Braverman'ın çözümlemesi, kabaca, bir tür genelleştirilmiş, kapitalist sömürüden ve birikimden kopartılmış, soyut anlamdaki "vasıfsızlaştırma" ile ilgili değildir. Braverman'ın kendisinin bu terimi kullanmadığı, bunun yerine "zanaatçının yıkımı" terimini kullanıp "Kapitalist üretim

tarzı kapsamlı vasıfları, bulundukları her yerde imha eder " dediği de belirtilmelidir.[28] "Vasıfsızlaşma", bu teori açısından kullanışlı bir kısaltma sayılabilirse de, terime çoğunlukla hatalı biçimde, Braverman'ın tezinin tümünün yeniden inşa edilmesi ihtiyacını bertaraf eden, her şeyi kapsayıcı bir kavram olarak başvurulmaktadır. Braverman temelde, çalışmanın tüm toplumu değil, *işçi sınıfını* etkileyen anlamdaki değersizleşmesiyle ilgileniyordu. Kitabının ilk sayfasında vurguladığı gibi ele aldığı gerçek konu, "işçi sınıfının yapısı ve bu yapının geçirdiği değişimin biçimi"ydi. Kendisi, işçilerin tekelci kapitalizm koşulları altında üretim araçları ile kurdukları birincil ilişkileri aydınlatmakla ilgileniyordu. Yaptığı çözümlemelerin önemli bir bölümü, bu nedenle, ("evrensel piyasanın" gelişimi tarafından mümkün kılınan) hizmet alanındaki çalışma da dâhil olmak üzere, işçi sınıfının değişen mesleki yapısıyla, büro çalışmasının uğradığı dönüşümle ve benzer konularla ilgiliydi. Aslında *Emek ve Tekelci Sermaye* ilk ortaya çıktığında, büro çalışmasının hâkim biçimde erkek işi olmaktan, hâkim biçimde kadın işi olmaya doğru yaşadığı değişimi sergilemesi sayesinde, "feminist analize, belki yazarı tarafından da farkında olunmayan büyük bir katkıda" bulunduğu için selamlanmıştı.[29]

Emek ve Tekelci Sermaye, kapitalist toplumdaki emek süreci hakkında muazzam, sürüp gitmekte olan bir araştırma yığınına esin kaynağı oldu. Genellikle özgün alan çalışmaları biçimini alan bu araştırmaların çoğu, Braverman'ın vardığı sonuçları doğruladı. Sadece mesleki denetimle ilgili mücadelelerin, kapitalizm koşulları altında çalışmanın merkezi bir özelliği olduğu doğrulanmadı, çoğu işçinin emeğinin kayda değer ölçülerde değersizleştirildiği de kanıtlandı. Örneğin, ilk olarak *The American Journal of Sociology*'de yayımlanmış olan istatistiksel bir değerlendirme, "1960'larda emek süreçleri üzerinde göreceli olarak daha az denetime sahip olan konumlarda sistematik bir genişleme ve daha yüksek özerklik düzeylerine sahip olan konumlarda bir gerileme eğiliminin" mevcut olduğunu gösterdi. 1980'lerde ve 1990'larda "yalın üretimin" giderek küresel ölçekte gelişmesi çoğu mesleği değersizleştirmekte olan bu eğilimi daha da hızlandırdı.[30]

Çalışma hakkındaki ortodoks görüşün savunucularının hâlâ bu sonuçları tartıştıklarını söylemeye gerek yok. Braverman, çoğunlukla değişimin yönünü aşırı basitleştirmekle ve vasıfsızlaşmaya eşlik eden "yeniden vasıflılaşmayı" ihmal etmekle eleştiriliyor. Ancak bu tür tezler, temel noktayı gözden kaçırmaktadır. Temel sorun, işçilerin çoğunu vasıfsızlaştıran genel

bir eğilimin mevcut olup olmadığıdır. Giderek daha az vasıflı konumlar işgal eden azami sayıda işçinin ortaya çıkmasıyla birlikte, çalışma koşullarında bir kutuplaşma yaşanmış mıdır? Kapitalizmin yönetim buyrukları sayesinde bu durum, genel bir eğilim olarak, başka eğilimler ve güçler tarafından dönüşüme uğratılabilir. Fakat genel bir eğilim olarak yine de mevcuttur ve yönetimin merkezi bir buyruğu olarak da daima kalıcı bir eğilim niteliğini taşımaktadır. Gücünü herhangi bir basit teknik buyruktan değil, durmak bilmez kârlılık arayışından alır ki, bu arayış da kendi temeli olarak birim ücret maliyetlerinde sürekli bir azalmayı, emeğin göreceli olarak ucuzlatılmasını gerektirir.[31]

Braverman, çalışmanın öznel yönüne ve işçilerin öz mücadelelerine pek az dikkat sarf etmekle de eleştirilmiştir. Braverman, eski bir işçi sınıfı eylemcisi olarak açıktır ki, işçi bilinciyle ilgili konuların değerini azımsamış değildir. Tersine, kendisi "çalışan nüfus içindeki bileşim ve sosyal eğilimlerle ilgili olarak yapılacak her türlü analizin değeri yalnızca kesinlikle, bize sınıf bilinciyle ilgili soruları yanıtlamaya ne ölçüde yardımcı olduğunda yatar" fikrine inanıyordu. O Marksizm'in, nihayetinde "bir devrim teorisi ve bu yüzden de bir savaş aracı" olduğunu biliyordu."[32] Ancak, *Emek ve Tekelci Sermaye*'de, bütün dikkatli yazarların yapması gerektiği gibi araştırmasına belirli sınırlar koydu. İşçilerin politik duyarlılıkları, sendikal örgütlenme, işçi sınıfı partileri, sosyalist strateji ve bununla ilgili diğer konular *Emek ve Tekelci Sermayse* için tasarlanmış olan boyutların ötesinde yer alıyordu.

Buna karşın *Emek ve Tekelci Sermaye*, sınıf mücadelesi sorunundan kaçınmak bir yana, gerçekte, sınıflar arasındaki mücadeleyle ilgili kavrayışımızı derinleştirir. Braverman da tıpkı Marx gibi, sınıfı her şeyin ötesinde üretim süreciyle, artık ürünün doğrudan üreticiden çekilip alınma biçimiyle ilişkisi içinde değerlendirdi. Sınıf mücadelesi yalnızca sınıfların öz bilinçlerine varıp, politik özneler olarak harekete geçtikleri daha geniş bir kamusal alanda cereyan etmez; aynı zamanda gündelik hayatın içinde, üretim üzerindeki denetimin, bir saniyenin on binde biri kadar küçük (ve hatta daha küçük) bir zaman birimi ile ölçülerek sert bir mücadelenin konusu haline geldiği emek sürecinin kendi içinde de cereyan eder. Birbirini izleyen bütün alan araştırmaları, Braverman'ın yaptığı çözümlemenin sınıf mücadelesini daha derin ve daha yoğun bir düzeyde; entelektüeller tarafından ender biçimde kavranan ama işçiler tarafından gayet iyi bilinen bir düzeyde aydınlığa kavuşturduğunu göstermiştir.

Braverman'a karşı Taylorizm'in yerini daha sonra Fordizm'e, bürokratik kontrole, "insancıl" kontrole ya da elde ne varsa ona bırakan, gelip geçici bir yönetim stratejisi olduğunu iddia edenler de olmuştur. Yönetim pratiğinde Taylor'un döneminden bu yana önemli dönüşümler yaşandığı kuşkusuzdur.[33] Yönetim, işçileri daha fazla bölmek ve denetimi merkezileştirmek üzere daha ince çalışma kuralları, diploma-severlik ve benzeri yöntemleri kullanmaya son derece istekliciir. "İşçi katılımı" şemaları, otoritenin işletme içinde gerçek anlamda merkezileşmesi ya da ücret maliyetlerinin düşürülmesi gibi nihai hedeflerle çelişmemeleri halinde, belirli bir noktaya kadar kullanılacaktır. Ama Taylor'un bilimsel yönetim ilkelerinin "kapitalist üretim tarzının tam anlamıyla söze dökülmesinden" ibaret olduğu yine de ileri sürülebilir. O halde bütün bu öteki stratejiler çalışma koşullarında tekelci kapitalizm şartları altında yaşanan kutuplaşmanın; yani, çalışmanın büyük çoğunluk açısından değersizleşmesi ve göreceli olarak az sayıdaki insan açısından değer kazanması eğiliminin basit çeşitlendirmeleridir. Braverman aslında "kalite çemberleri" ile kıyaslanabilecek olan reformlar hakkında, "İşçinin konumundaki sahici bir değişimden çok, bir yöneticilik üslubunu temsil ederler. Üzerinde çalışılmış işçi 'katılım" sahtekârlıkları, işçinin bir makineyi uyarlamasına, bir ampulü değiştirmesine, parçalanmış bir işten bir diğerine geçmesine ve önemsiz konuları kasten tercihe açık hale getiren bir işletme yönetimi tarafından tasarlanmış olan sabit ve sınırlı alternatifler arasında seçim yapıldığı yanılsamasına olanak sağlayan yüce gönüllü bir liberallikle karakterize edilmişlerdir" diye yazdığı zaman, kalite çemberleri komedisini de öngörmüştü.[34]

Braverman'ın çözümlemeleri bunların ne kadar boş olduğunu kanıtlamış olsa da, sırf toplumun egemen çıkar gereksinimleriyle uyumlu olduğundan, çalışma hakkındaki ortodoks görüşe uyum gösterilmesi için muazzam bir baskı uygulanmaktadır. Clark Kerr ve arkadaşlarıyla birlikte *Industrialism and Industrsial Man* kitabının yazılmasına ortak olan aynı John Dunlop, ABD Çalışma Bakanı (1975–1976) ve daha yakınlarda da, ABD Çalışma ve Ticaret bakanlıklarının İşçi-Yönetim İlişkilerinin Geleceği Komisyonu başkanı oldu. Dunlop Komisyonu, 1994 Mayıs tarihli raporunda, "Bazı teknolojik değişimler daha fazla vasıflı işçi gerektirmektedir. Diğerleri mevcut vasıfların değerini azaltmıştır. Mevcut uzlaşma ilkinin hâkim olduğu, yani teknolojinin vasıf, sorumluluk ve bilgiye olan talebi artırdığı yönündedir" gibi bir sonuca vardı.[35] Bu cins resmi zihin bulandırma girişimleri karşısında, Braverman'ın *Emek ve Tekelci Sermaye*'si gerçek-

ten de devrimci bir çalışma; bugün de ilk kez yayımlandığı çeyrek yüzyıl öncesinde olduğu kadar devrimci bir çalışma niteliğini korumaya devam etmektedir.

Dipnotlar

1) Robert Heilbroner, "Men at Work", Harry Braverman'ın *Emek ve Tekelci Sermaye* kitabıyla ilgili değerlendirme, *The New York Review of Books*, 23 Ocak 1975; s. 6.

2) Bu biyografik notlar Bryan D. Palmer tarafından yazılan "Before Brevarman: Harry Frankel and the American Workers' Movement" (Mayıs 1998'de Binghamton'daki New York Eyalet Üniversitesi'nde yapılan "Çalışma, Farklılık ve Toplumsal Değişim" konferansına sunulan tebliğ) ile Miriam Braverman'a çok şey borçludur; yazarla 5 Ağustos 1998'de yapılan telefon konuşması.

3) Braverman kitabını, öğeleri daha önce Paul Baran ve Paul Sweezy'nin, *Monopoly Capital* (New York: Monthly Review Press, 1966, (Türkçe'de: *Tekelci Sermaye*, Çeviren: Gülsüm Akalın, Kalkedon Yayınları, 2007) ve Harry Magdoff'un *The Age of Imperialism* (Emperyalizm Çağı-New York: Monthly Review Press, 1969) kitaplarında ifade ettikleri genel tekelci kapitalizm (dev firma döneminin kapitalizmi) teorisine bir katkı olarak görüyordu.

4) Buradaki bilgilerin bir kısmı "Labor and Monopoly Capital Twenty Years After: An Introduction (Yirmi Yıl Sonra Emek ve Tekelci Sermaye: Bir Giriş), *Monthly Review* 46 (Kasım 1994), 1-13'deki makalemden uyarlanmıştır.

5) Clark Kerr, John Dunlop, Frederick Harbison ve Charles A. Myers, *Industrialism and Industrial Man* (Cambridge: Harvard University Press, 1969), 28–32; bakınız Paul Thompson, *The Nature of Work* (Londra: Macmillan, 1983), s. 11–13.

6) Robert Blauner, *Alienation and Freedom* (Chicago: University of Chicago Press, 1964),s. 6, 117, 182–83. Blauner çalışmasını Marksist çalışma ve yabancılaşma teorisinin bir reddiyesi olarak niteledi. Daha sonra 1960'larda, Blauner, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ırk çözümlemelerine katkıda bulundu. Birçok radikal öğrenci kendisiyle birlikte çalıştı ve çalışması da "iç sömürgecilik" tezinin savunulmasıyla birlikte daha ilerici bir biçim kazandı. Bakınız örneğin, Robert Blauner, *Racial Oppresion in America* (New York: Harper and Row, 1972).

7) Blauner, *Alienation and Freedom*, s. 29.

8) Harry Braverman, *Emek ve Tekelci Sermaye*, s. 21–25. (Tüm sayfa referansları *Emek ve Tekelci Sermaye*'nin en son İngilizce baskısı için).

9) Aynı yer, s.3.

10) Braverman'ın bulgularını güçlendiren tarih çalışmaları David Montgomery, *Workers' Control in America: Studies in the History of Work, Technology and Labor Struggles* (Cambridge University Press, 1979) ve David F. Noble, Forces of Production (New York: Alfred A. Knopf, 1984). "Bravermanya" için bakınız Greame Salaman, *Working* (New York: Tavistock, 1986), s.17.

11) Braverman'ın çözümlemesi hakkındaki bu özgün eleştiriler aşağıdaki sosyoloji sözlüklerinin her birinde "Emek Süreci" ve "Proleterleşme" hakkındaki makalelerde ileri sürülmüştür: Nicolas Abercrombie, Stephen Hill ve Bryan S. Turner, *The Penguin Dictionary of Sociology* (Harmondsworth: Penguin, 1988); Gordon Marshall, der., *The Oxford Dictionary of Sociology* (New York: Oxford University Press, 1994) ve David Jara ve Julia Jara, der., *The Harper-Collins Dictionary of Sociology* (New York: Harper-Collins, 1991). Bu yorumlarla ilgili bir eleştiri için, bakınız Peter Meiksins, "Labor and Mono-

poly Capital for the 1990's: A Review and Critique of the Labor Process Debate", *Monthly Review* 46 (Kasım 1994): s. 45-59.

12) Kerr ve arkadaşları, *Industrialism and Industrial Man*, s, 24–25, 32.

13) Harry Braverman, "İki Yorum", bu baskının ikinci eki, s, 313.

14) Smith hakkındaki bu yorum ilhamını kısmen Ugo Pagano'dan almıştır, "Harry Braverman (1920-1976)", *A Bibliographical Dictionary of Dissenting Economists* içinde, der., Philip Arestis ve Malcolm Sawyer (Brookfiled, VT: Edward Elgar, 1992),s. 60-61.

15) Adam Smith, *The Wealth of Nations* (New York: Modern Library, 1937, (Türkçe'de: *Ulusların Zenginliği*, Çeviren: Haldun Derin (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006), s. 4–5.

16) Aynı yer, s. 734.

17) Bu yorum Ugo Pagano, *Work and Welfare in Economic Theory*'den alınmıştır (New York: Basil Blackwell, 1985), s. 12–18.

18) Charles Babbage, *The Economy of Machinery and Manufactures*, cilt 8, Works (New York: New York University Press, 1989), s. 124–25.

19) Andrew Ure, *The Philosophy of Manufactures* (New York: Augustus M.Kelley, 1967), s. 19–23.

20) Bakınız Karl Marx, *Capital*, cilt 1 (New York: Vintage, 1976, (Türkçe'de: *Kapital*, Çeviren: Alaattın Bilgi, Sol Yayınları, 1997.) s. 470.

21) Braverman, *Emek ve Tekelci Sermaye*, s, 57. "Babbage ilkesi" terimi büyük Britanyalı iktisatçı Alfred Marshall tarafından Birinci Dünya Savaşı sırasında kullanılmıştır. Marshall bilimsel yönetimin, tam olarak uygulanması için sadece -(Marshall'ın, en sonunda savaşın bunu sağladığına inandığı) uygun bir ekonomik ölçek gerektiren Babbage ilkesi tarafından öngörüldüğünü düşünüyordu). Bakınız Alfred Marshall, *Industry and Trade* (Londra: Macmillan, 1920),s. 224–25, 376–78.

22) Braverman, *Emek ve Tekelci Sermaye*, s. 77–82. Bilimsel yönetim, Taylor'un sık sık yaptığı "yüksek ücret" çağrılarına karşın, gerçekte genellikle sistemin bir kez herhangi bir sektörde tam olarak kurumsallaşmasının ardından, ücret indirimleriyle doruğuna ulaşır. Taylor'un kendisi de ücret teşviklerinin sadece marjinal anlamda daha yüksek olduğunu ve ücretlerin çalışma derecelerine göre dikkatle ayarlanması gerektiğini açıkça söylemiştir. Taylor, "kendi iyilikleri için" diye yazıyordu, "işçilere fazla yüksek ücret ödenmemesi, az ücret ödenmemesi kadar önemlidir". Frederick Winslow Taylor, *Shop Management* (New York: Harper and Brothers, 1912), s. 27–29.

23) Braverman, Emek ve Tekelci Sermaye, s. 59–60. Bazıları Taylorizmin kendisinin de bir radikalizm türü olduğu gibi hatalı sonuçlara varmışlardır, ama Robert Kanigel'in yazdığı gibi, "Taylor radikal diyerek kendisiyle alay ederdi ama radikal değildi. Yönetim alanından akademisyen Harlow Person ... 'Taylor'un yönetimi, yeni bir toplumsal düzen için planlamadığına dair kanıtları,.. gördü. O sadece mevcut sistem içindeki daha iyi yönetimle ilgileniyordu'". Robert Kanigel, *The One Best Way: Frederick Winslow Taylor and the Enigma of Efficiency* (New York: Viking, 1997), s. 549.

24) Braverman, *Emek ve Tekelci Sermaye*, s. 134, 157.

25) Braverman, "Çalışmanın Değersizleştirilmesi', bu baskının ikinci eki, s. 320.

26) Braverman, *Emek ve Tekelci Sermaye*, s. 57–58.

27) Aynı yer, s. 294–95.

28) Aynı yer, s. 94, 57.

29) Rosalyn Baxandall, Elizabeth Ewen ve Linda Gordon, "The Other Side of The Paycheck", *Technology, the Labor Process and the Working Class* içinde, Baxandall ve arkadaşları (New York: Monthly Review Press, 1976), s. 8.

30) Eric Olin Wright ve Joachim Singleman, "Proletarianization in the Changing American Class Structure", *Marxist Inquiries: Studies of Labor, Class and States*, içinde der., Michael Burawoy ve Theda Skocpol (New York: Monthly Review Press, 1979), S198. Braverman'ın çalışmalarını doğrulayan diğer çalışmalar için, bakınız, Andrew Zimbalist, der., *Case Studies on the Labor Process* (New York: Monthly Review Press, 1979); Craif Heron ve Robert Storey, der., *On the Job* (Montreal: McGill-Queens University Press, 1986); ve Joan Gneenbaum, *Windows on the Workplacc: Computers, Jobs, and the Organization of Office Work in the Late Twentieth Century* (New York: Monthly Review Press, 1995). "Yalın üretimin" etkileri için bakınız Kim Moody, *Workers in a Lean World* (New York: Verso, 1997), s. 87–90.

31) Malcolm Sawyer, *The Challengc of Radical Political Economy* (Brighton: Harvester Wheatsheaf, 1989); Pagano, "Harry Braverman", 63–64; Sheila Cohen, "A Labour Process to Nowhere ?", *New Left Review*, sayı 165 (Eylül-Kasım 1987),s. 34–50.

32) Harry Braverman, "İki Yorum", bu baskının ikinci eki, s. 313.

33) Bakınız John Bellamy Foster, "The Fetish of Fordism", *Monthly Review* 39 (Mart 1988): s. 14–33.

34) Braverman, *Emek ve Tekelci Sermaye*, s. 26–27.

35) ABD Çalışma Bakanlığı ve ABD Ticaret Bakanlığı, İşçi-Yönetim İlişkilerinin Geleceği Komisyonu, *Fact Finding Report* (Washington, D.C. GPO, Mayıs 1994),s. 6.

Türkçe Baskıya Önsöz

Braverman'a Teşekkür

Harry Braverman'ın *Emek ve Tekelci Sermaye* isimli eseri ilk kez yayımlanmasından tam otuz dört yıl sonra Türkçede! Kitabın yayınlandığı 1974'den Kalkedon Yayınları tarafından Türkçeye çevrilmesine kadar geçen bu otuz dört yıllık aralık, belki de kısmen Türkiye sol ve emek hareketinin 1970'li yıllarındaki yoğun çatışmalı gündemine bağlanabilir. Ancak *Emek ve Tekelci Sermaye*'nin, işçi sınıfının bileşimi ve kapitalist emek sürecinde meydana gelen değişimlerin özellikle yoğun tartışmalara konu olduğu 1990'lı yıllarda bile Türkçeye çevrilmemiş ya da çevrilmesinin tercih edilmemiş olması, Türkiye sol ve emek hareketinin teorik beslenme kaynaklarını cılızlaştıran daha genel bir ideolojik tutumun uzantısı gibi görünmektedir. Bu ideolojik tutumsa kendisini öncelikle işçi sınıfı hareketinin söz konusu dönemde yaşadığı tarihsel krizi, Marksizm adına genel bir "ideolojik yenilgiye" tahvil etme gayretkeşliği olarak ifade etmiştir. Özellikle 90'lı yılların başlarında yayıncılık dünyasını saran, çeviri ya da yerli irili ufaklı, "Post-Fordizm", "bilgi toplumuna geçiş" vs. tartışmaları, işçi sınıfı hareketinin krizine çözüm sunmak yerine, bu hareketin bakış açısını daha da bulandırmaktan başka sonuç vermedi. Bu kafa karıştırıcı, yüzeysel tartışmaların etkisi *Emek ve Tekelci Sermaye*'nin 1990'lı yıllarda Türkçeye çevrilmesi halinde elbette daha hafif olabilirdi.

Bravermen'in kitabı, öncelikle çarpıcı bir gerçeği: 1990'lı yıllarda burjuvazinin "küreselleşme" ideologları tarafından, solun gündemine sanki henüz o anda meydana geliyormuş gibi sokulmaya çalışılan, "nümerik kontrollü tezgâhlar", "kalite çemberleri", "üretimin parçalanması" gibi birçok gelişmenin ve "vasıf" ile ilgili tartışmaların, aslında kapitalizmin 1950'li yıllardaki büyüme dönemi içinde yaşanıp, sağlam bir Marksist eleştirinin hedefi haline getirildikleri gerçeğini çarpıcı biçimde açıklığa kavuşturmaktadır. Ama kitabın esas değeri, kapitalist emek sürecinin ve dünya işçi sınıfının günümüzdeki biçimlenişi bakımından son derece parlak önseziler ve ipuçları barındıran bir kavramsal bir çerçeveyi derinlikli ve kapsamlı biçimde işçi sınıfı hareketine ve sola sunmasından kaynaklanmaktadır.

Emek ve Tekelci Sermaye, esin kaynağını oluşturduğu daha sonraki "emek süreci" çözümlemeleri bakımından birçok önemli tartışmaya konu olmuş olmakla birlikte, bir başka noktada belki de gözden kaçan farklı bir öneme daha sahiptir. Emek ve Tekelci Sermaye, *Paul Sweezy'nin kitaba* yazdığı önsözde de vurguladığı gibi, kapitalist üretim tarzının tekelci kapitalizm koşullarındaki işleyişine dair son derece önemli bir boşluğu doldurmaya; tekelci kapitalizm teorisinin kriz çözümlemesini, emek süreci alanındaki çözümlemeyle tamamlamaya yönelik çok önemli bir teorik girişimdir. Braverman'ın yaptığı çözümleme, tekelci kapitalizmde kendisini genel bir durgunluk eğilimi olarak ifade eden kriz eğiliminin, işçi sınıfının yaygın ve kapsamlı biçimde vasıfsızlaştırılması ve sermayeye gerçek anlamda tabi kılınması süreci ile nasıl iç içe geçtiğini parlak bir biçimde göstermektedir. Aynı sürece paralel biçimde yapılan "üretken-üretken olmayan emek" tartışması, bu alanda kimi zaman hâlâ egemen olduğu görünen kafa karışıklığına tam ve kesin bir yanıt sunmanın ötesinde, tekelci kapitalizmin günümüzde çok daha keskin ifadeler kazanan finanslaşma ve hizmetleşme eğiliminin, işçi sınıfı ve emek süreci cephesinden görünen gerçek yüzünü sunmaktadır. Böylece Marksizm'de, 1960'lı yıllarda dünya devrimci hareketindeki canlanma paralelinde yaşanan tazelenmenin iki cephesinin, kriz ve emek süreci çözümlemesi noktalarından birleştirilmesi bakımından da son derece önemli olanaklar ortaya çıkmıştır.

Ancak Braverman'ın tekelci kapitalizm teorisine sunduğu bu olanakların bugüne kadar çok parlak bir biçimde tüketildiğini söylemek mümkün değildir. Braverman'ın özellikle işsizlik ve yoksullaşma konularında yaptığı derinlikli ve gerçekten uzak görüşlü Marksist çözümleme, günümüz emperyalist dünya piyasası ve hayatın tüm alanlarının piyasalaştırılması

gibi gelişmelerin ışığında, bu bakımdan tüketilmemiş muazzam olanaklar sunmaya devam etmektedir. Braverman'ın, usta işçinin geleneksel vasıflarından yoksun kılınarak sermayeye gerçek anlamda tabi kılınması noktasında yaptığı ayrıntılı tarihsel çözümlemenin, günümüzün dünya çapındaki muazzam mülksüzleştirme, yoksullaştırma ve proleterleştirme (yani emeği dünya çapında değersizleştirme) dalgasının önkoşulu ve ön adımı olarak kavranması; proleter durumun bugün dünya çapında kazandığı özelliklerin aynı kavramsal hat paralelinde incelenmesi ve buradan çıkan sonuçların tekelci kapitalizmin günümüzdeki eğilimleriyle birleştirilmesi, kapitalizmin güncel krizinin kavranması için kuşkusuz bugün solun sahip olduğundan çok daha kapsamlı teorik olanaklar sunacaktır.

***

Braverman, işçi sınıfının yapısında ve emek sürecinde meydana gelen değişimleri derinlikli Marksist bir bakış açısıyla anlamak isteyen herkes gibi benim açımdan da uzun süredir hep aziz bir yol arkadaşı oldu. 1980'lerin karanlık üniversite günlerinde parlak bir yol gösterici olarak tanıştığım *Emek ve Tekelci Sermaye*, 1972 yılında ölen Braverman elbette bunu hiçbir zaman bilemeyecek olsa da, Türkiye'deki kamu çalışanları hareketinin 90'lı yıllarındaki ilk kuruluşuna ve güvencesiz yaşam ve çalışma koşullarına sürüklenen işçi sınıfı hareketinin yenilenme çabalarına sağlam bir teorik yol gösterici kaynak olarak çok önemli katkılarda bulundu. Bu yüzden bu çeviri, işçi sınıfı hareketi içindeki kafa karışıklıklarına karşı canla başla mücadele edenlere sunduğu katkılar için bir teşekkürdür.

Teşekkür bahsini kapatmadan, Türkçeye çevirinin her aşamasında kılı kırk yaran yardımlarıyla kitabın editörlüğünü üstlenen Kasım Akbaş'a; düzeltmelere önemli katkılar sunan Profesör Uğur Selçuk Akalın'a ve kitabın "Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi" alt başlığını borçlu olduğum sevgili arkadaşım Metin Özuğurlu'ya çok teşekkür ederim. Olmaması için çok çaba göstermiş olmakla birlikte, hatalar varsa elbette yalnızca bana aittir.

Çiğdem Çidamlı

Orijinal Baskıya Önsöz

Paul M. Sweezy

1966'da yayımlanan *Monopoly Capital* (Türkçe'de: *Tekelci Sermaye*, Çeviren: Gülsüm Akalın, Kalkedon Yayınları, 2007) kitabımızın Giriş bölümünde, Paul Baran ile birlikte benimsemiş olduğumuz yaklaşımın, incelenmekte olan toplum biçiminin bütünlüklü bir resmini vermeyi amaçlamadığını yazmıştık. Şöyle devam etmiştik:

> Bu yaklaşımın, bizim kullandığımız biçimde, Marks'ın kapitalizm üzerine yaptığı çalışmanın merkezinde yer alan bir konunun yani emek sürecinin, hemen hemen toptan bir tarafa bırakılmasına neden olacağının da özellikle bilincindeyiz. Teknolojik değişmenin tekelci kapitalizmin gelişiminde önemli rol oynadığını vurguladık ama işin doğası, işçi sınıfının bileşimi (farklılaşması), işçilerin psikolojisi, işçi sınıfının örgütlenme ve mücadele biçimleri gibi gelişmeler üzerinde tekelci kapitalizm döneminin teknolojik değişme karakteristiğinin belli çeşitlerinin yarattığı sonuçların sistematik bir biçimde araştırılması girişiminde bulunmadık. Bunların tümü tabii ki, tekelci kapitalizm üzerinde etraflıca yapılacak bir çalışmada ele alınması gereken önemli konulardır.

Şimdi nihayet Harry Braverman'ın on yıl kadar önce yayımlanmış olan çalışmasında bu boşluğun önemli bir bölümünü doldurmaya yönelik ciddi ve

bence son derece başarılı bir çabayla karşı karşıyayız. Bu çabayı, "işin doğası [ve] işçi sınıfının bileşimi (farklılaşması) gibi gelişmeler üzerinde tekelci kapitalizm döneminin teknolojik değişme karakteristiğinin belli çeşitlerinin yarattığı sonuçların sistematik bir biçimde araştırması girişimi"nden daha doğru ya da kesinlikli bir biçimde tanımlamak oldukça zor olacaktır. Ancak Harry Braverman, bu araştırmayı işçi sınıfının tekelci kapitalizm koşulları altında yaşadığı gelişmenin öznel yönleri olarak adlandırılabilecek alanlara doğru genişletmeye girişmemektedir. Bu görev ele alınmayı beklemektedir. Bu görevi her kim üstlenirse üstlensin, Braverman'ın çalışmasında üzerinde yükselebileceği sağlam ve vazgeçilmez bir temel bulacaktır.

Baran'la benim bu boşluğu doldurmaya yönelik herhangi bir girişimde bulunmama sebebimizin sadece benimsemiş olduğumuz yaklaşımdan kaynaklanmadığına da açıklık kazandırmak istiyorum. Bu durumun daha köklü bir nedeni, bu girişimin gerektirdiği niteliklerden yoksun olmamızdı. Marx gibi bir deha, kapitalizm koşulları altındaki emek sürecini, bu sürece asla doğrudan doğruya dâhil olmaksızın çözümleyebilir ve bu çözümlemeyi de eşi görülmemiş bir parlaklık ve öngörüyle gerçekleştirebilirdi. Daha az zeki ölümlüler içinse, bu alandaki çeşitli akademik "uzmanların" ve "yetkililerin" keder verici sicillerinin de gayet büyük bir açıklıkla gösterdiği gibi, doğrudan deneyim, *sine qua non* [olmazsa olmaz; ç.n.] bir koşuldur. Baran ve ben, yaşamsal derecede önem taşıyan bu doğrudan deneyimden yoksunduk ve konuyla ilgilenmiş olsaydık kapitalizmin ideologları tarafından son derece faal bir biçimde ileri sürülen çoğu mit ve yanılsamanın tuzağına düşmemiz son derece muhtemeldi. Nihayetinde, (kapitalizm açısından) hakikatin gizlenmesinin böylesine büyük bir önem taşıdığı başka bir konu daha mevcut değildir. Bu safdilliğin kanıtı olarak sadece tek bir örnekten; işgücünün vasıfsız yüzdesinin son yarım yüzyıl boyunca ciddi biçimde gerilediğine dair koskoca mite aldandığımız örnekten söz etmekle yetineceğim (bakınız *Monopoly Capital*, sf. 267). Harry Braverman; kitabın Giriş bölümünde kısaca özetlemiş olduğu gibi, doğrudan deneyim gibi bir servete sahiptir ve bu deneyim sayesinde de, kapitalizm savunucularının çarpıtmalarını ve yalanlarını teşhir edip bunlarla savaşmak açısından övgüye değer bir donanımı elinde bulundurmaktadır. Bu teşhir ve savaş ise başka hiçbir yerde, emek gücünün giderek daha fazla vasıflılaştığı mitinin tek bir hamlede ve sonsuza dek yerle bir edildiği güçlü final bölümü kadar kahredici biçimde gerçekleştirilmiş değildir.

Fakat tekelci kapitalizm koşulları altındaki emek süreci üzerine yapılacak

bilimsel bir çalışma için gerekli olan tek şey, doğrudan deneyim değildir. Marx'ın bu alandaki öncü çalışması ve diyalektik yöntemine derinlikli biçimde vakıf olmak da aynı derecede önemlidir. Harry Braverman bu niteliğe de sahiptir ve içinde yaşadığımız toplumun kavranması bakımından olağanüstü önemli bir katkıda bulunmasını mümkün kılan da, pratik deneyimle teorik kavrayışın akademik sosyal bilimlerimizden neredeyse tanım gereği dışlanmış olan bir biçimde bir araya getirilmesi olmuştur.

Bu kitabı okuyan herkes ondan faydalanacaktır. Ama özel bir fayda elde edecek olanlar, kitabı *Kapital*'in I. cildine ve özellikle de bu cildin Dördüncü Kısmına ("Nispi Artı Değer Üretimi") paralel biçimde okuyanlar olacaktır, çünkü kapitalizm koşulları altındaki emek süreci çözümlemesinin ilk kez gerçekten bilimsel bir temele oturtulduğu kaynak orasıdır. Tüm yaşamsal kavramlar ve araçlar Marx tarafından sağlanmıştı ve aslında Marx bu araç ve kavramları öylesine etkili bir biçimde kullanmıştı ki, izleyicileri uzun zaman bu araştırma alanına herhangi bir yeni katkıda bulunulması gerekmediğini veri kabul ettiler. Teori söz konusu olduğu sürece, haklıydılar da. Ama elbette, kapitalizmin içsel yapısı olmasa bile dışa dönük ifadeleri, son yüzyılda muazzam değişimler geçirdi. Sermaye birikimi yeni örgütsel biçimler kazandı; ekonominin eski dallarını işgal etti ve birçok yeni dala doğru genişledi. Yapılması gereken, Marx'ın teorisini sermayenin durmak bilmez yayılması içinde icat edilen ya da yaratılan yeni yöntemlere ve mesleklere uygulamaktı. Harry Braverman'ın kendisi için belirlediği görev de budur. Bu kitapta, teorik anlamda, kendisinin de ilk belirtenlerden birisi olacağı gibi, yeni olan pek az şey vardır. Teorinin yaratıcı biçimde uygulamasından elde edilen bilgi anlamındaysa, muazzam miktarda yenilik mevcuttur ve bu bilginin önemli bir kısmı da, kapitalist ideolojinin toplumun geleneksel bilgisi haline getirmeyi başarmış olduğu şeylerle doğrudan doğruya çelişki içindedir.

Bu çalışmanın en önemli işlevinin, soruları yanıtlamaktan çok ortaya koymak; ihmal edilmiş olan ve incelenmek ya da daha ayrıntılı biçimde ele alınmak bakımından büyük bir ihtiyaca işaret eden araştırma yollarının önünü açmak (ya da yeniden açmak) olduğunu eklemekte acele ediyorum. Yine Harry Braverman'ın da bunu ilk kabul edenlerden birisi olacağından eminim. Emek süreci içinde tek bir meslek ya da diğer herhangi bir cephe yoktur ki, bu geniş araştırma içinde kendisine ayrılmış olandan çok daha ayrıntılı bir tarihsel ve analitik araştırma ihtiyacı sergilemesin. Bu anlamda, Harry Braverman'ın kitabı, daha genç bir Marksist ikti-

satçılar ve sosyologlar kuşağı açısından, burjuva ideolojisini yıkmak ve onun yerine, içinde yaşamak zorunda bırakıldığımız toplumsal gerçekliğin dürüst bir resmini koymak acil görevini üstlenmeleri bakımından bir çağrı ve bir meydan okuma olarak görülmelidir.[a]

Bu uyarıları bir itirafla bitirmeliyim: Benim açımdan bu kitabı okumak, sanırım, Kapital'in I. cildinin milyonlarca okuyucusunun da yaşadıklarına bir ölçüde benzeyen, duygusal bir deneyim oldu. Yurttaşlarım olan kadın ve erkeklerin büyük çoğunluğu kadar, onların dünyanın diğer yerlerindeki muadillerinin de çalışma hayatlarında karşılaşmak zorunda kaldıkları keder verici, dehşetli, kalp kırıcı yöntemler bilincime eziyet verici ve unutulmaz biçimlerde nakşoldular. Hepsi de etkinlik ve üretkenlik adına gerçekleştirilen, ama aslında büyük Sermaye tanrısının daha kesinlikli bir zaferi uğruna, onların çektiği eziyetleri daha da ağırlaştırmayı hedefleyen yol ve araçlar için gündelik olarak sarf edilen bütün bu yetenek ve enerji miktarını düşündüğüm zamansa, insanlığın böyle canavarca bir sistemi yaratabilme yeteneğine duyduğum hayreti aşabilen yegâne şey, onun, insan soyunun iyiliğini ve mutluluğunu böylesine açıkça tahrip eden bir düzenlemenin sürüp gitmesini hoş görme konusunda sergilediği arzu karşısında duyduğum şaşkınlıktır. Eğer bu çabanın kendisi ya da yalnızca yarısı, çalışmayı, aslında tam da olabileceği gibi, yaşama sevincini artıran, yaratıcı bir faaliyet haline getirmek üzere harcanmış olsaydı, dünya nasıl da harikulade bir yer olurdu.

Ama öncelikle kapitalizmin aslında ne olduğu ve onun görünürde sahip olduğu gereklilik ve kaçınılmazlıkların neden aslında sadece küçük bir azınlığın çıplak öz çıkarlarını gizlemeye yarayan ideolojik incir yapraklarından ibaret oldukları konusunda yaygın bir popüler kavrayışın yaratılması gereklidir. Bu kitabın, bu son derece gerekli aydınlanma açısından yaşamsal bir katkıda bulunabileceğinden eminim.

(a) Bu bağlamda, *Emek ve Tekelci Sermaye*'nin, Marx'ın kapitalizmin ilerlemesinin bir kutupta servet ve öteki kutupta da yoksunluk ve sefalet yığılmasıyla karakterize olduğunu savunan "Kapitalist Birikimin Genel Yasası"nın burjuva sosyal bilimin uzun zamandır savunduğu gibi kaba bir yanılsama olmayıp, gerçekte Marx'ın kapitalist sistem konusundaki öngörülerinin en köklülerinden birisi haline geldiği tezinin ileri sürüldüğü 17. Bölümüne ("İşçi Sınıfının ve Yedek Ordularının Yapısı") dikkat çekmek isterim. Son yıllarda yoksulluk ve bununla ilgili sorunlar konusunda ortaya çıkan hacimli yazın, bu sağlam temelden yola çıkması halinde nasıl da bütünlüklü ve faydalı olabilirdi!

Emek ve Tekelci Sermaye

Karanlıkta durur biri
Aydınlıkta öteki
Gün vuranı görürsünüz
Görünmez karanlıktaki*

***

Denn die einen sind im Dunkeln
Und die andern sind im Licht
Und man siehet die im Lichte
Die im Dunkeln sieht man nicht

.*Bertrolt Brecht
(Mac the Knife [Karındeşen Jack] şarkısından).

Giriş

Bu kitap zihnimde ilk kez şekillendiğinde, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki mesleklerin geçirdiği değişimler hakkındaki bir çalışmadan biraz daha fazlasından ibaretti. İşçi sınıfının yapısı ve bu yapının geçirdiği değişimin biçimleri gibi konularla ilgiliydim. İmalat sanayi ile ona bağlı sanayilerde istihdam edilen nüfusun oranı; yani sınaî işçi sınıfı denilen sınıf, belirli bir süredir mutlak sayılarla olmasa bile görece olarak belli bir oran itibarıyla küçülüyor gibi görünmekteydi. Bu sürecin ayrıntıları, özellikle de tarihsel dönüm noktaları ve eskinin yerini almakta olan yeni istihdamın yapısı, benim açımdan açık seçik niteliklere sahip olmadığı için, bu konular hakkında bir şeyler daha ortaya çıkarma görevini üstlendim. Bu konuların tümünün, çok geçmeden fark edeceğim üzere henüz kapsamlı biçimde berraklığa kavuşturulmamış olması yüzünden, mesleki değişim süreci hakkında hâlihazırda yayımlanmış olanlardan çok daha kapsamlı bir tarihsel betimleme ve çözümleme yapılması ihtiyacı olduğuna karar verdim.

Mesleklerle ilgili resmi ve gayrı resmi yazını daha fazla okudukça, bu alanda hâlihazırda yazılmış olanların birçoğuna damgasını vurmuş olan bir çelişkinin de daha fazla farkına vardım. Bir yandan, modern çalışmanın, bilimsel-teknik devrimin ve "otomasyonun" sonucu olarak, daha yüksek eğitim ve öğrenim düzeyleriyle, genel olarak daha fazla zekâ ve zihinsel çaba sarf edilmesini gerekli kıldığı vurgulanıyordu. Öte yandan ise, sanayi ve büro emeğinin içinde bulunduğu koşullara dair dağlar gibi yığı-

lan hoşnutsuzluğun bu görüşle çeliştiği de görülüyordu. Çünkü öte taraftan da, (üstelik hem de, zaman zaman diğer anlarda ilk görüşü savunanlarla aynı kimseler tarafından) çalışmanın giderek günümüzdeki eğitim düzeylerine sahip insanların ilgisini çekmeye devam etmekte ya da onların yeteneklerini seferber etmekte başarısız olan ve küçük işlemlerden oluşan alt bölümler halinde daha fazla parçalanmakta olduğu; bu küçük işlemlerin daha az vasıf ve eğitimi gerektirdiği ve çalışma alanında gözlenen modern eğilimin, barındırdığı "anlamsızlık" ve "bürokratikleşme" nedeniyle, çalışan nüfusun daha geniş kesimlerini "yabancılaştırdığı" söyleniyordu. Bu iki görüş, genellemeler olarak birbirleriyle kolay kolay bağdaşabilir nitelikte değildir. Öte yandan, daha geniş yazında da, bu görüşleri çeşitli mesleklerde belki de birbirleriyle karşıt biçimde yaşanan gelişmelerin ayrıntılarıyla tanımlanması suretiyle birbirleriyle uzlaştırmaya çalışan herhangi bir girişime de rastlamadım.

Böylece ilgi alanım emeğin meslekler *arasında* yaşadığı kaymaları olduğu kadar, emek süreçlerinin meslekler *dâhilinde* geçirdiği evrimi de içeren bir biçimde genişlemeye başladı. Bu iki değişim türünün her ikisi de zihnimde yavaş yavaş berraklık kazandıkça, nedenlerle, yani çalışmanın modern çağda geçirdiği durmak bilmez dönüşümün altında yatan dinamikle ilgili bir araştırmaya girişti. Bu araştırma ise beni özellikle, toplumsal yaşamda ortaya çıkan değişimler kadar, modern şirketin sahip olduğu teknolojinin ve yönetim biçiminin geçirdiği evrimi de araştırmama dâhil etmeye yöneltti. Çok geçmeden kendimi kapitalist üretim tarzının son yüzyılda yaşadığı gelişmelerle ilgili bir çalışmaya girişirken buldum.

Teknik ve yönetimle ilgili eğilimleri ortalama okura sunan ve bu eğilimler hakkında yorumlarda bulunan yazın, temelde iki biçime bürünmektedir: Gazetecilik ve sosyal bilim. Bu yazınla ilgili olarak oldukça geniş tuttuğum okuma sürecim boyunca, bulanıklık, ifadelerin genelliği ve zaman zaman da tartışma konusu yapılan somut konuların betimlenmesiyle ilgili rezilce hatalar yüzünden şaşkına döndüm. Öyle ki, yaygın biçimde kabul edilen sonuçların çoğu bana pek az gerçek bilgiye dayandırılmış ve bunlar da yine, karmaşık bir gerçeklik hakkında yapılan kabalaştırmaları ya da düpedüz yanlış okumaları temsil ediyormuş gibi göründü. Burada yazılanların çoğu, çalışma ve çalışan nüfus hakkında çizilen bu geleneksel resme meydan okuyacağı için, okura, bu kitapta oynayacağı rol ölçüsünde kendi arka planım hakkında bir açıklama borçlu olduğumu düşünüyorum. Çünkü bu çalışmaya dört yıldan uzun süre boyunca boş zamanlarımın en bü-

yük bölümünü ayırmış olmama karşın, burada tartışılmakta olan konuların çoğu hakkındaki ilgim, çok daha eski yıllara uzanmaktadır.

Çalışma hayatına bakırcılık mesleğine dört yıl boyunca çıraklık yaparak başladım ve bu işte toplam yedi yıl çalıştım. Bu yedi yıl, donanmaya ait bir tersanede, o zamanlar için muhtemelen iki yüzyıllık sanayi devriminin en son ürünü durumunda olan bir sanayi tesisinde geçti. Bütün bu yüzyıllar boyunca ortaya çıkmış olan (ve kimileri de, tıpkı benim zanaatım gibi klasik antikitenin ve daha eski zamanların el zanaatlarından türeyen), neredeyse tüm mekanik zanaatlar, böylesi bir tersanede birbirleriyle yakın ilişki içinde uygulanıyordu. Bu hısım akrabalık; zanaatlar tarafından uygulanan iç içe geçmiş süreçler ve belki de tüm zanaatlara üye çırakların tek bir meslek okulunda, haftanın yarısı boyunca düzenlenen derslerde bir araya gelmeleri gibi nedenler yüzünden, sadece kendi işimi öğrenmekle kalmadım, ayrıca diğer birçoklarının yaptığı işler hakkında da somut bir kavrayış edindim.

Uzmanı olduğum meslekteki istihdam alanının olağanüstü sınırlı tabiatı ve bu alanın, yeni süreçlerin ve malzemelerin geleneksel bakır işçiliği yöntemlerinin yerini almasıyla beraber hızla gerilemeye başlaması, ülkenin bir bölgesinden diğerine ya da bir işten bir başkasına taşındığım zamanlarda bakırcı olarak çalışmayı sürdürmemi zorlaştırdı. Ama bakırda çalışmak bir dizi diğer zanaatın sahip olduğu öğeler bakımından da bir temel oluşturduğu için, daima tesisatçılık, sac levha işçiliği ve tamirat gibi başka işlerde de istihdam olanakları bulabildim. Yedi yıl kadar da bu tür işlerde: bir demiryolu tamir atölyesinde, sac levha fabrikalarında ve özellikle de, ağır çelik plakaları ve dökme çeliği, aralarında yüksek fırınların da bulunduğu temel çelik sanayi donanımlarına dönüştüren iki ayrı tesiste çalıştım.

Sahip olduğum zanaatkârlık arka planı bazı okurların bu kitabı okuduktan sonra, benim artık arkaikleşmiş olan emek tarzlarının modası geçmiş koşullarına karşı hissettiğim duygusal bağdan etkilendiğim gibi bir sonuca varmalarına neden olabilir. Bu olasılığın farkındaydım, ama vardığım sonuçlardan hiçbirisinin bu tür bir romantizmden kaynaklanmasına izin vermemeye çalıştım ve işin bütününe bakıldığında da bu eleştiriyi hak ettiğime inanmıyorum. Zanaatkâr olarak çalışmaktan hoşlanmış olduğum ve hâlâ da hoşlandığım doğrudur. Fakat mekanik zanaatların hızlı bir değişimden geçtiği yıllarda yetiştiğim için, bilime dayalı teknolojik değişimin amansız ilerleyişinin daima bilincindeydim; üstelik hem konuyla ilgili düşüncelerimde, hem de "eski"yi ve "yeni"yi tartışmakta olan zanaatkârların

benim de katıldığım sohbetlerinde her zaman modernleşme yanlısı birisi oldum. Emek süreçlerinin geleneğe dayalı temellerden bilime dayalı temellere doğru geçirdiği dönüşümün sadece kaçınılmaz olmakla kalmayıp, aynı zamanda, insan ırkının ilerlemesi ve onun açlıktan ve diğer ihtiyaç biçimlerinden özgürleşmesi bakımından gerekli olduğuna o zaman da inanıyordum, hâlâ da inanıyorum. Daha da önemlisi, bütün bu yıllar boyunca sosyalist hareketin bir eylemcisiydim ve bilimle teknolojinin kendisine değil, yalnızca bunların toplumsal sınıflar arasında varolan uçurumun yaratılmasında, sürdürülmesinde ve derinleştirilmesinde birer egemenlik aracı olarak kullanılmasına düşman olan Marksist görüşü benimsedim.

Bu yıllar boyunca, sadece endüstriyel süreçlerin dönüşümünü değil, aynı zamanda bu süreçlerin yeniden örgütlenme biçimlerini de birinci elden görme fırsatı buldum: Zanaatkârlık mirasından sistematik biçimde soyulan işçiye bunun yerine koyacağı nasıl da azıcık bir şeyler veriliyor ya da hiçbir şey verilmiyordu. Kendilerini en az ifade edebilenler de dâhil olmak üzere zanaatkârların hepsi gibi ben de, bu duruma daima içerledim ve bu sayfaları yeniden okurken, sadece zaten kasıtlı olan bir toplumsal öfke duygusuna değil, aynı zamanda kişisel bir kırgınlığa da rastlıyorum. Eğer durum böyleyse, bu, dediğim gibi kasıtlı değildir, ama bunun herhangi bir zararı olduğunu da sanmıyorum. Yine de, kimsenin, bu yüzden, görüşlerimin yeniden ulaşılamayacak olan bir çağa karşı duyulan nostaljiden etkilendiği gibi bir sonuç çıkarmamasını umut ettiğimi tekrarlıyorum. Tersine, çalışma hakkındaki görüşlerim henüz yaşanmamış olan bir çağa, yani işçi açısından, emek süreci üzerindeki bilinçli ve amaçlı ustalıktan doğan zanaatkârca tatmin duygusunun, bilimin mucizeleri ve mühendisliğin dehası ile birleşeceği, bu bileşimden herkesin belirli bir dereceye kadar yararlanabileceği bir çağa karşı duyulan nostaljinin egemenliği altındadır.

Sonraki yıllarda, zamanımıza özgü en tipik büro çalışması süreçlerinin bazıları hakkında, yine bunların hızlı değişimler geçirmekte oldukları bir anda birinci elden deneyim elde etme imkânım oldu. Sosyalist gazetecilikte geçirdiğim birkaç yıllık tecrübe nihayet bir kitap yayınevinde editör olarak işe alınmamla sonuçlandı ve bu durum da yine bir düzineyi aşkın yıl boyunca iki yayınevinde yönetici olarak çalışmama neden oldu. Burada modern pazarlama, dağıtım, muhasebe ve kitap üretim rutinleriyle ilgili bazı idari süreçleri görme ve aslında tasarlama olanağı buldum: Bu deneyim, iki kez geleneksel sistemden bilgisayar temelli büro sistemlerine geçişe tekabül etti. Bu arka planın daha büyük kuruluşlarda daha uzun

dönemler boyunca çalışanlarınki kadar geniş olduğunu taslamayacağım, ama bu deneyim, en azından benim modern bürolardaki emek süreçlerinin hangi ilkelerle örgütlendiğini bir parça ayrıntılı ve somut biçimde anlamama olanak sağladı.

Okurun ilgili bölümlerde de göreceği gibi, bu deneyimi kitapta bir ölçüde kullanmaya çalıştım. Aynı zamanda arkadaşlarla, tanıdıklarla ya da toplumsal buluşmalar ya da yolculuklar sırasında karşılaştığım yabancılarla, işleri hakkında söyleşiler yapma fırsatı da buldum (olur da içlerinden bazıları bu kitabı okuma olanağı bulurlarsa, kendilerine karşı neden kabalık raddesinde meraklı davrandığımı artık anlayacaklardır). Ancak, bu mesleki ve muhabbete dayalı arka plan yararlı olmakla birlikte, bu kitaptaki hiçbir şeyin kişisel deneyime ya da hatıralara dayanmadığını ve herhangi bir bilimsel çalışmada olduğu gibi, okur tarafından bağımsız olarak denetlenebilecek biçimde göndermede bulunamayacağım hemen hiçbir olgusal malzemeyi kitaba resmen dâhil etmediğimi de vurgulamalıyım.

İnceleme ve yazım dönemi boyunca zihnimde şekillenmekte olan düşünceleri birkaç arkadaşla tartıştım; burada kendilerine ilgileri ve sabırları için teşekkür etmek istiyorum. El yazımı daha taslak halindeyken arkadaşlar, dostlar ve diğer ilgili kimseler tarafından okundu; hepsine, zaman zaman karmaşıklaşan bir konunun sunuşunu daha da berraklaştıran değerli önerileriyle, beni bazı kavrama ve ifade bulanıklıklarından kurtardıkları için teşekkür etmeliyim. Özel olarak da beni diğer türlü ihmal edebilecek olduğum bir dizi yola sokmakta ve diğer türlü kaçırabilecek olduğum okumaları önermekte özellikle yardımcı olan Paul Sweezy ve Harry Magdoff'a olan borcumu bildirmek isterim. Ancak, onlara olan asıl borcumun ve kendimi en hassas hissettiğim noktanın, modern toplumsal gerçekliği kavramaya girişen Marksistler olarak temsil ettikleri örneğin gücünden kaynaklandığını da belirtmek isterim. Çalışmaları özel bir değer taşıyan yazarlara olan teşekkürlerim metnin, dipnotların ve kaynak notlarının içinde bulunacaktır. Bu çalışma Marx'ın entelektüel etkisi altında yazılmıştır ve okurun da göreceği gibi, Marksistler tarafından Marx'tan bu yana pek az şey yazılmış olması, bu kitabın emek süreciyle ilgili bölümlerinde şimdi açıklamaya çalışacağım nedenler yüzünden dolaysız bir rol oynamıştır.

***

Marx'ın *Kapital*'inin birinci cildinde sahnenin tam ortasında, sermayenin denetimi altında gerçekleşen emek süreci yer alır ve alt başlık da kitabı

haklı olarak "kapitalist üretimin eleştirel bir çözümlemesi" diye betimler. Marx, kapitalizm konusunda planlamış olduğu çalışmanın tam anlamıyla gerçekleştirebildiği tek bölümünü oluşturan bu ciltte, kapitalist toplumdaki üretim süreçlerinin, bu toplumun birincil itici gücünü oluşturan sermaye birikimi güdüsü altında nasıl durmaksızın dönüştüğünü gösterir. Bu dönüşüm kendisini çalışan nüfus açısından, öncelikle, her sanayi dalındaki emek süreçlerinin sürekli değişimi olarak ve ikincisi, emeğin meslekler ve sanayiler arasındaki yeniden dağılımı olarak ifade eder.

Marx, bu çalışmayı 1860'ların ortalarında tamamladı. Aynı dinamik, geçen yüzyıl boyunca, Marx'ın kendi ömrü boyunca tanık olduğu ve kapitalist üretimle ilgili eleştirel çözümlemesinin temellerini oluşturan ifade biçimlerinden çok daha güçlü bir niteliğe sahip oldu. Yine de, Marksistlerin Marx'ın çalışmasına bu bakımdan pek az şey eklemiş olmaları inanılmaz bir gerçektir. Ne kapitalizmin ve tekelci kapitalizmin bu yüzyılı boyunca üretim süreçlerinde ortaya çıkmış olan değişimler, ne de çalışan nüfusun mesleki ve sınaî yapısındaki farklılaşmalar, Marx'ın ölümünden bu yana herhangi bir kapsamlı Marksist çözümlemeye konu edilmiştir. Bu yüzden, daha önce de söylediğim gibi, bu çalışmada Marx'ın kendisi dışındaki hiçbir Marksist'in güçlü entelektüel etkisine göndermede bulunamıyorum: Basitçe ifade edersem, Marksist gelenekte, kapitalist üretim tarzını, Marx'ın bu üretim tarzını Kapital'in birinci cildinde ele aldığı biçimde ele alan, süreklilik taşıyan herhangi bir çalışmalar bütünü mevcut değildir. Bu durumun ilgi çekici nedenleri olabileceği için, bu neden böyle olmuştur sorusunu sormak durumundayız.

Yanıt muhtemelen, Marx'ın bu görevi olağanüstü bir derinlik ve kesinlikle yerine getirmiş olmasıyla başlar. Marx, emek süreçlerini ve bu süreçlerin fabrika sistemi altında geçirdiği gelişmeleri, bu süreçlerle ilgili olarak o zamana kadar yapılmış olan en bilgece ve sistematik biçimde incelemiştir. Kapitalist üretim tarzının sahip olduğu eğilimleri öylesine iyi anlamış ve bunları kendi zamanının henüz cılız örneklerinden yola çıkarak öylesine kesin bir biçimde genelleştirmiştir ki, Marx'ın yaptığı çözümleme, çalışmasını tamamlamasından hemen sonraki on yıllar içinde, emek sürecinin her bir özgün sorunu açısından yeterli ve üretimin toplam hareketine de oldukça sadık bir çözümleme olarak görülmüştür. Bu nedenle başlangıçta, Marx'ın çözümlemesinin sahip olduğu peygamberce gücün ta kendisi, konunun Marksistler arasında kış uykusuna yatırılmasına katkıda bulunmuş olabilir. Fabrika sisteminin gelişimi, Marx'ı hecesi hecesine ta-

kip etmekte ve onun zaten ulaşmış olduğu sonuçları tekrarlamaya yönelik herhangi bir girişimi gereksizleştiriyor gibi görünmekteydi. Yirminci yüzyılın ilk bölümü itibarıyla ticari, idari ve teknik emek biçimlerinde gözlenen gelişmenin, Marx'ın iki kutuplu sınıf yapısını çapraz biçimde kesiyor ve karmaşıklaştırıcı nitelikteki bir öğeyi devreye sokuyor gibi göründüğü ve bunun da, İkinci Enternasyonal ve özellikle de onun Alman seksiyonundaki bir tartışmayı harekete geçirdiği doğrudur. Ancak tartışma, kısmen eğilimlerin henüz yeterince keskinleşmemiş olması nedeniyle verimsiz kaldı ve sorunun özü dallanıp budaklanırken bile, kesin sonuçlara ulaşmaksızın sönüp gitti.

Bu arada, bu yüzyılın felaketle sonuçlanan olayları; iki dünya savaşı, faşizm, kapitalist ekonomilerin savaşların ve Büyük Bunalım'ın ardından birbirlerinin peşi sıra dağılmaları ve yeniden istikrara kavuşmaları, gerek proleter gerekse ulusalcı devrimler, Marksizm'in analitik çalışmalarına hâkim oldu. Bu şiddet dolu sahnenin ön planı tekel, militarizm, emperyalizm, milliyetçilik, kapitalist sistemin "kriz" ya da "parçalanma" eğilimleri, devrimci strateji ve kapitalizmden sosyalizme geçiş sorunları tarafından ele geçirilip işgal edildi.

Bilimsel teknolojinin, emek verimliliğinin ve bir ölçüde de geleneksel düzeydeki işçi sınıfı tüketiminin bu yüzyılda sergilediği olağanüstü gelişme, çoğunlukla belirtildiği gibi emek hareketi üzerinde bir bütün olarak köklü etkilerde bulundu. Kapitalist üretimin ölçeği ve karmaşıklığı ile içli dışlı olan ve hızlı üretkenlik artışı tarafından sunulan kazanımlarla birlikte ilk baştaki devrimci güdüleri zayıflayan sendikalı işçi sınıfı, üretim üzerindeki denetimi kapitalist ellerden söküp alma arzusunu ve hevesini giderek yitirdi ve emeğin ürün içindeki payı üzerinde pazarlık etmeye daha fazla yönelir oldu. Bu emek hareketi, Marksizm'in dolaysız çevresini oluşturuyor ve Marksistler de kendilerini ona çeşitli derecelerde uyarlanmaya mecbur hissediyorlardı.

Bu uyarlanma, birçoklarının şimdi ideolojik bakımdan tahripkâr olduğu ortaya çıkmış olan çeşitli biçimlere büründü. Marksizm'in işleyiş felsefesi, kaba saba beyanatlar bir yana, giderek kapitalizmin altta yatan içsel yapısı ve işçinin bu yapı içindeki konumu üzerine değil, kapitalizmin çeşitli konjonktürel etkileri ve krizleri üzerine odaklanmaya başladı. Özellikle de, üretim tarzının eleştirisi, yerini, kapitalizmin bir bölüşüm tarzı olarak eleştirisine bıraktı. Emek sürecinin muazzam üretkenliğinden etkilenen, hatta belki de gözü korkan, bu sürecin artan bilimsel karmaşıklığı

karşısında kafası karışan, işçilerin ücretler, çalışma saatleri ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi mücadelesine katılan Marksistler, modern fabrikanın, emek süreci örgütlenmesinin mükemmel değilse bile kaçınılmaz biçimi olduğu fikrine uyum gösterdiler. Sendikaların ve Marksist partilerin, Sosyal Demokrasi ve Birinci Dünya Savaşı öncesi sosyalist hareket içinde yaşadıkları evrim, bu ikisi arasındaki yakın birlikteliğin ve her ikisinin de derinden derine devrimci olmayan bir bakış açısına birlikte sürüklenmelerinin bir parçası olarak iç içe yaşandı.

Devrimci Marksizm'in, Rus Devrimi sonrasında Komünist hareket içinde yeniden canlanması, reformizme doğru yaşanan bu sürüklenişi başka birçok alanda durdurmuş olmakla birlikte, onu bu bakımdan yalnızca hızlandırmış gibi görünmektedir. Sovyet Komünistleri, klasik Marksistler tarafından beklenmedik sayılan bir tarihsel eşikte, az sayıdaki sanayi merkezinin haricindeki bazı bölgelerde teknolojinin, üretimin ve hatta basitçe örgütlü ve disiplinli emek süreçlerinin son derece cılız anlamda kapitalist nitelikte olduğu bir ülkede iktidarı ele geçirdiler. Sovyetler Birliği, üretimi geliştirmemesi ve Rus köylülüğünün kökleşmiş geleneklerinin yerine toplumsal emeğin sistematik alışkanlıklarını koyamaması halinde felaketle karşı karşıya kalacaktı. Bu durumda Marksistlerin bilimsel teknolojiye, üretim sistemine ve gelişmiş kapitalizmin örgütlü ve düzenli emek süreçlerine duydukları saygı ve hatta hayranlık yalnızca çoğalabilirdi. Eski Sosyal Demokrasi, kapitalist üretim tarzını kendisiyle uzlaşılması gereken muazzam ölçüde güçlü ve başarılı bir girişim olarak görme eğiliminde idiyse, Komünistler de onu, benzer bir huşu içinde, kendisinden bir şeyler öğrenilip bir şeyler ödünç alınması ve eğer Sovyetler Birliği kapitalizmi yakalayacak ve sosyalizmin temellerini kuracaksa taklit edilmesi gereken bir kaynak olarak görme eğilimindeydiler.

Yalnızca bizatihi Lenin'in, Frederick W. Taylor'un "bilimsel yönetimi'nin, onu Sovyet sanayinde kullanmaya yönelik bir bakış açısıyla incelenmesi için defalarca çağrıda bulunduğunu hatırlamamız yeterlidir. Lenin, Taylor'un sisteminin, "tüm kapitalist ilerlemeler gibi, rafine edilmiş zalim burjuva sömürüsü ile çalışma sırasında gerçekleşen mekanik hareketlerin çözümlenmesi, gereksiz ve hantal hareketlerin ortadan kaldırılması, doğru çalışma yöntemlerinin inceden inceye belirlenmesi, en iyi muhasebe ve denetim biçimlerinin devreye sokulması vs. alanındaki bir dizi büyük bilimsel kazanımların bileşkesi" olduğunu söylüyordu. "Sovyet Cumhuriyeti bilimin ve teknolojinin bu alandaki kazanımları içinde değerli

olan her ne varsa hepsini ne pahasına olursa olsun benimsemelidir. Sosyalizmi inşa etme olasılığı tam da Sovyet iktidarını ve Sovyet idari Örgütlenmesini kapitalizmin son moda kazanımları ile birleştirmedeki başarımıza bağlıdır. Rusya'da Taylor sisteminin incelenmesini ve öğretilmesini örgütlemeli ve onu sistematik biçimde deneyip kendi amaçlarımıza uyarlamalıyız".[1] Pratikte, Sovyet sanayileşmesi kapitalist modeli taklit etti ve sanayileşme ilerledikçe yapı da geçici karakterini yitirdi ve Sovyetler Birliği, kapitalist ülkelerde var olanla sadece ayrıntıda farklılaşan bir emek organizasyonunun üzerine oturdu, bu yüzden de Sovyet çalışan nüfusu Batılı işçi sınıflarının taşıdığı tüm yara izlerine sahiptir. Süreç içinde, bu ideolojik etki dünya Marksizm'i çapında hissedilir hale geldi: Kapitalizmin, Marx'ın özenli bir kayıtla ele aldığı teknolojisi ile tutkulu bir düşmanlıkla ele aldığı emek organizasyonu ve emek yönetimi, görece kabul edilebilir şeyler haline getirildi. Artık kapitalizme karşı devrim giderek yüksek bir üretkenliğe sahip kapitalist mekanizmanın belirli "ur"larını temizlemek, çalışma koşullarını iyileştirmek, fabrika örgütlenmesine resmi bir "işçi denetimi" yapısı eklemek ve kapitalist birikim ve bölüşüm mekanizmalarının yerine sosyalist planlamayı koymak olarak algılanmaya başlanmıştı.

Hangi hızla gerçekleşmiş ve işin içine hangi kesin öğeler girmiş olursa olsun, toplumun sınıfsal yapısına ilişkin Marksist çözümlemenin hızlı değişim süreçlerine yetişememesiyle birlikte, başlangıçta Marksizm'in en keskin silahı olan kapitalist üretim tarzının eleştirisi, yavaş yavaş keskinliğini yitirdi. Artık Marksizm'in yalnızca "sanayi proletaryasının" tarif edilmesi için yeterli olduğu ve bu proletaryanın, boyutları ve sosyal ağırlığı bakımından görece küçülmesiyle birlikte, Marksizm'in de en azından bu bakımdan "modasının geçtiği" değerlendirmeleri yaygınlaşmış durumdadır. Marksizm, bu gerçek dışı yıpranmanın bir sonucu olarak tam da başlangıçta en güçlü olduğu noktada en zayıf duruma düşmüştür.

Son on yıldır Solda çalışma süreçleri ve bunların örgütlenme biçimleri hakkında yeni bir ilgi canlanması yaşanıyor. Bu durum bir dizi nedene bağlanabilir. Batı Avrupa'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Japonya'da, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana görece dizginsiz biçimde gelişen sermaye birikiminin elde ettiği paldır küldür ilerlemeler, radikal düşünceler içinde Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen on yıllar boyunca hâkim olan ani "yıkılış" ve "çöküş" gibi kavramları radikal kaygıların merkezinden uzaklaştırdı. Sovyet Komünist ideolojisinin iflası, kapitalizmin ve sosyalizmin sorunları karşısında taze yaklaşımlar geliştirme girişiminde bulunan yeni

bir Marksizm'in yolunu açtı. Özellikle, altmışların ortalarında Küba'da yapılan emek organizasyonu tartışmaları ve hemen ardından Çin'de yaşanan Kültür Devrimi, toplumsal emeğin ürünlerinin eşitlikçi biçimde bölüşümü konusunda sergilenen çalışmaların ötesine geçti ve toplumsal üretimin örgütlenmesinde devrim yapılması fikrini ön plana çıkardı. Nihayet, 1960'ların yeni radikallik dalgası, kendisine ait özgün ve bazı açılardan da öncesi olmayan kaygıların etkisi altında bir canlanışa tanık oldu. Gençliğin, entelektüellerin, feministlerin, gettolarda yaşayanların vs.nin hoşnutsuzlukları kapitalizmin "çöküşünden" değil, kapitalizmin formunun zirvesindeki, yani en hızlı ve enerjik hızdaki işleyişinden türedikleri için, isyanın merkezi de artık geçmişte olduğundan son derece farklıydı. Hoşnutsuzluklar, en azından kısmen, kapitalizmin istihdam sağlama konusundaki yeteneksizliğinden ziyade sağladığı istihdam; üretken süreçlerin çöküşünden ziyade bu süreçlerin en "başarılı" hallerinin yarattığı ürkütücü etkiler üzerinde yoğunlaşıyordu. Yoksulluk, işsizlik ve ihtiyacın yarattığı baskılar ortadan kalkmış değildi; durum bunun tam aksiydi, ancak bütün bunlar daha fazla zenginliğin ve işin sağlanmasıyla ortadan kaldırılamayacak olan bir hoşnutsuzlukla tamamlanıyorlardı, çünkü hoşnutsuzluğu yaratan da aslen yaratılan istihdamın ta kendisiydi.

Teknoloji ve Bilim

Bu kitapta tamamıyla, üretim süreçlerinin ve genel olarak emek süreçlerinin kapitalist toplumda yaşadığı gelişme ile ilgileneceğiz. Ortaya hemen Sovyet bloğu ülkelerinin bu çözümleme bağlamındaki yeri sorunu çıkmaktadır. Sovyetler Birliği'ndeki emek organizasyonunun kapitalist ülkelerdeki emek organizasyonundan pek az farklılık gösterdiği biçimindeki görüşümü zaten belirtmiştim. (Ki Sovyetler Birliği'ne, bu ülkenin sahip olduğu karakteristiklerin Sovyet bloğundaki tüm ülkelerde ve belirli ölçülerde de kapitalist mülkiyet ilişkilerinin yıkılmış olduğu tüm ülkelerde gözlenebilecek olmasına karşın, kullanım kolaylığı yaratmak açısından tekil biçimde göndermede bulunuyorum). Sovyet yaşantısının bu yönü hakkında yorumda bulunan Fransız sosyolog ve çalışma anatomisi alanının eski bir öğrencisi Georges Friedman, şöyle yazmıştı:

> ... Doğu Avrupa'nın halk demokrasileri de dâhil olmak üzere Sovyet tipi planlı ekonomilerin ve komünist Çin'in[a] giderek daha büyük bir bölümünün, teknolojik ilerlemenin basitleştirilmiş işleri birkaç katına çıkaran geniş sektörleri kapsadığı... ve nüfusları ile yapıları ne denli farklı olursa

> olsun, günümüzde tüm sanayileşmiş ülkeleri birbirlerine bağlayan ortak bir payda olduğu anlaşılan, planlama ile uygulama arasındaki ayrışmayı başlattığı ve geliştirdiği görülmektedir.[2]

Amerikalı bir sosyolog ise şöyle bildirmektedir: "Moskova'da rastladığım Sovyet iktisatçıları ve sosyal bilimcileri... işçilerin üretim araçlarına sahip oldukları bir toplumda işten duyulan tatminle ilgili çalışmalar yapılmasının anlamsız olduğu konusunda ısrar ediyorlardı".[3] Aynı zamanda, Sovyetler Birliği'nde giderek daha geniş bir alana yayılan Batılılaştırılmış sosyolojik ve idari yazın yığını da, Sovyet toplumunun kapitalist endüstriyel pratiklere olan borcunu belirginleştirmeyi hedeflemektedir.[b] Sovyet toplumunun betimsel ve mazeretçi yazını, üretim araçları üzerindeki işçi "mülkiyeti", sağlık ve güvenlik pratikleri, rasyonel planlama ve benzerleri bakımından kapitalist pratik karşısında üstünlük sahibi olma iddialarını ileri sürerken, emek organizasyonu ve işbölümü bakımından kayda değer bir farklılığa sahip olduğu iddiasını taşımadığı için, zaten bu borcun kanıtlanmasına da fazlaca ihtiyaç bulunmamaktadır.

Sovyet pratiği ile geleneksel kapitalist pratik arasındaki benzerlik modern sanayinin örgütlenmesinin başka hiçbir yolunun bulunmadığı yolundaki sonucu güçlendirmektedir. Bu sonuç da modern sosyal bilimin, *gerçek* olan her şeyi *zorunlu*, mevcut olan her şeyi kaçınılmaz ve böylelikle de varolan tarzı ebedi sayma eğilimi sayesinde zaten yeterince pekiştirilmektedir. Bu görüş, en tamamlanmış haliyle, hakiki bir teknolojik determinizm olarak ortaya çıkar: Modern toplumun özellikleri doğrudan doğruya vapur bacalarından, makine teçhizatından ve bilgisayarlardan husule gelmiş gibi görünür. Sonuç olarak, sadece makinenin bir "determinizmi" ola-

---

a) Bu saptama 1950'lerde, Çin'in Sovyetler Birliği'nden kopuşu ve Kültür Devrimi öncesinde yazılmıştır.
b) Bakınız, örneğin, *Organization and Management: A Sociological Analysis of Western Theories (Örgütlenme ve Yönetim: Batılı Teorilerin Sosyolojik Bir Çözümlemesi)* adı verilen yeni etkili cilt. Yazar, resmi çerçevesi olarak Lenin'in (onun "burjuva sömürü" içindeki kullanımını kınayan ancak incelenmesi ve değerli olan her şeyin benimsenmesi çağrısında bulunan) Taylorizm konusundaki yaklaşımını benimsemektedir. Bu genel uyarıyı düştükten sonra, beklenen kınamaları üstün körü bir biçimde yapmaktadır, ama kitabın ruhu bütünüyle Batılı yönetim teorisinin yenip yutulmasından ve onun idari ve manipülatif yönleriyle coşulmasından ibarettir. Böylelikle yaklaşımın sadece ruhu değil dili de benimsemekte ve coşkulu yazar açısından Marx'ın kendisi "diyalektik materyalizmi yaratırken sistem çözümlemesinin de temellerini atan" birisi, Marx'ın kapitalist toplum incelemesi ise "sistem çözümlemesinin görkemli bir örneği" haline dönüşmektedir.[4]

rak değil, *despotizmi* olarak da görülen bir *societas ex machina* [makine olarak toplum; ç.n.] teorisiyle karşı karşıya kalırız. Aralarında Clark Kerr'in de bulunduğu dört sosyal bilimci tarafından yazılan bir kitapta şunları okuruz: "Sanayileşme herhangi bir ülkede aynı özelliklerin birçoğunu sergiler. Sanayileşen ülkeler, ne kadar farklı olurlarsa olsunlar, ticari ya da tarımsal ekonomilerden ya da avcı ya da balıkçı ekonomilerden daha ziyade, birbirlerine yakındırlar... Merkezi hususiyetlerinden birisi sanayideki çalışanların, yönetenler ve yönetilenler olarak kaçınılmaz ve ebedi bir biçimde ikiye ayrılmasıdır".[5] Burada hayal gücüne yer yoktur. Bize uzlaşmaz üretim ilişkilerinin sadece kaçınılmaz olmakla kalmayıp, aynı zamanda *ebedi* oldukları da neredeyse dinsel bir tonda bildirilmektedir.[c]

Bu durumun ortaya koyduğu sorun, bu çalışma gibi bir çalışma açısından belirgin bir önem taşımaktadır, ancak sorunun, akla yakınlıklarını sadece var olan olguya tapınmalarından alan sonuçların ortaya atılmasıyla aydınlatılabileceği ya da çözümlenebileceği de kuşkuludur. Bana öyle geliyor ki, sorun yalnızca, bir yandan teknoloji ve makineler ve öte yandan toplumsal ilişkilerle, bu ikisinin varolan toplumlardaki bir araya geliş tarzı hakkında yapılacak somut ve tarihsel açıdan özgün çözümlemeler yoluyla verimli biçimde yanıtlanabilir. Böyle bir çözümleme pekâlâ emeğin mevcut organizasyon ve denetim altına alınma tarzının kapitalist toplumda, *bu* topluma özgü nedenler yüzünden ortaya çıkmış olduğu ve bunların, o toplumun özgün doğasıyla ilgili nedenler yüzünden Sovyet toplumuna transfer edilmiş ve onun tarafından taklit edilmiş olabileceği olasılığından yola çıkabilir. Böyle bir çözümleme, insani toplumsal örgütlenmenin soyut anlamda son derece az sayıda "ebedi" ya da "kaçınılmaz"

c) Fredrick Engels, 1873'te, anarşizme karşı "Otorite Üzerine" başlıklı bir polemikte şunları yazmıştı: "Eğer insan, bilgisinin ve yaratıcı dehasının eseri olarak, doğa güçlerine boyun eğdirdiyse, doğa güçleri de, insan onları kullandığı ölçüde, insanı tüm toplumsal örgütlenmelerden bağımsız hakiki bir despotizme tabi kılarak bunun öcünü alırlar. Büyük ölçekli sanayide otoriteyi ortadan kaldırmayı istemek, sanayinin kendisini ortadan kaldırmayı istemekle, çıkrığa geri dönmek üzere mekanik mekiği imha etmekle eşdeğerdir"[6] İnsanlığın, doğal güçleri kendisine tabı kılarak ve onları toplumsal üretim içinde kullanarak, kendi toplumsal hayatını da değiştirdiği ve yalıtılmış üreticinin özgür ve bağımsız etkinliğine örgütsel sınırlar koyduğu noktasında Engels'e tüm kalbimizle katılabiliriz. Ama Engels, "hakiki bir despotizm" ifade eder ve bunu "tüm toplumsal örgütlenmelerden bağımsız" kılarken kendi yürüttüğü polemik tarafından, kendisinin ve özellikle de Marx'ın yazılarında hiç de karakteristik olmayan terminolojik genellemeler kullanacak bir noktaya sürüklenmiştir. Özellikle, "otorite" teriminin, bürünebileceği bireysel ya da kolektif, uzlaşmaz ya da uyumlu, yabancılaşmış ya da doğrudan üreticilerce denetlenen çeşitli biçimlerinden bağımsız, tarih üstü bir kavram olarak kullanılması yalnızca bir kafa karışıklığı kaynağı oluşturabilir.

özelliği olduğunu kabul ederek, modern toplumsal biçimleri üreten *tarihsel evrim* hakkındaki bir kavrayışla yoluna devam edebilir. En önemlisi de, böyle bir çözümleme, makinelerin tasarımcıları, sahipleri ve yöneticileri tarafından bunlar hakkında söylenenleri basit bir biçimde kabul etmemeli, tersine, fabrikada ve büroda bulunan makineye ve modern sanayiye dair kendi bağımsız değerlendirmelerini geliştirmelidir; yoksa sosyal bilim değil, olsa olsa yönetim biliminin bir kolu haline dönüşecektir.

Sovyetler Birliği hakkında biraz daha fazla şey söylemeden önce bu noktada Marx'ın teknoloji ile toplum arasındaki ilişki hakkındaki görüşleriyle ilgili bazı tartışmalara da birkaç sayfa ayırmam gerekiyor. Ortodoks sosyal bilimin kendisi, biraz önce gördüğümüz gibi, en kaba ve yüzeysel teknolojik determinizme yatkın olmasına karşın, çoğunlukla Marx'ı tam da bu bakımdan yanlış anladığı ve onu tam da bu günah nedeniyle suçladığı için, Marx'ın bu ilişki konusundaki görüşlerinin berraklaştırılması gerekmektedir.

Marx, tarih ve toplum konusundaki yaklaşımlarının ana hatlarının çizildiği ilk yayımlanmış denemesinde, 1846-47'de Proudhon'a yanıt olarak yazılan ve *Felsefenin Sefaleti* adını taşıyan eserinde, bir noktada şöyle demiştir:

> "İktisatçı Bay Proudhon insanların belirli üretim ilişkileri içinde dokuma, keten ya da ipek malzemeler ürettiklerini gayet iyi anlamaktadır. Ama anlamadığı şey, bu belirli toplumsal ilişkilerin de aşağı yukarı tıpkı keten, keten ipliği vs. gibi insanlar tarafından üretilmiş olduklarıdır. Toplumsal ilişkiler üretici güçlerle yakından bağlantılıdır. İnsanlar yeni üretici güçler ortaya çıkartırken üretim tarzlarını da değiştirirler ve üretim tarzları ile yaşamlarını kazanma yollarını değiştirirken de, tüm toplumsal ilişkilerini değiştirirler. El değirmeni size feodal lordun olduğu toplumu verir; buhar değirmeni ise, sanayi kapitalistinin olduğu toplumu."[7]

Bitiş cümlesi, Marx'ın en iyi aforizmalarının karakteristiği olan vuruculuk niteliğine ve büyük bir tarihsel aslına uygunluğa sahiptir. Ama ne yazık ki, çoğu kimsenin dikkatini çeken, sahip olduğu öteki nitelik, yani hazır bir formül gibi görünme niteliği olmuş ve bu kimselerin cümleyi Marx'ın bu tema hakkında yaptığı muazzam tarihsel ve analitik çalışmanın ikamesi olarak kullanmaya çalışmalarına yol açmıştır. Marx, yalnızca birkaç sayfa sonra Proudhon hakkında, "Bilim" der, "onun için kendisini bilimsel bir formülün narin orantısallıklarına indirger; o, formüller arayan birisidir".[8] Bu tür uyarılara karşın, Marx'ı bir formülcü olarak anlamaya

çalışanlar ve onu bu yolla bir "teknolojik determinist" olarak damgalayanlar mevcuttur.

Marx, elbette, toplumsal evrimde "üretim araçlarını" öncelikli bir konuma oturtmuştur. Fakat bu asla, özgün bir üretim tarzının otomatik olarak özgün bir teknolojiden husule gelmesine "neden olan", basit ve tek taraflı bir determinizm olarak kavranmamıştır. Böylesi bir determinizm genel olarak tarihe aykırıdır ve özel olarak da Marx'ın bilhassa ilgili olduğu, devrimci ve geçiş niteliğindeki çağları birbirleriyle kıyaslamak bakımından yararsızdır. Bu tür çağlarda, açıktır ki, bir toplumsal ilişki biçimleri yelpazesi sergileyen toplumlar, esas olarak benzer bir teknoloji temelinde yan yana varlıklarını sürdürürler. Marx'ın geçiş sorunu konusuna getirdiği çözüm, bir toplumsal ilişkiler sistemi *içindeki* üretici güçlerin, onun sınırlarını aşana, onunla çelişki içine girene ve onun sınırlarını çatlatana kadar sergiledikleri gelişme konusundaki kavrayışıyla bağlantılıdır. Bu da Marx'ın basit formüller kullanma gücüne sahip olan bir "teknolojik determinist" olarak yorumlanmasıyla çatışan iki önemli sonucu barındırmaktadır. Bu bir yandan, toplumsal ilişkilerin *belirli bir çağının bitiminin* karakteristiği olan aynı üretici güçlerin, toplumsal ilişkilerin *bir sonraki çağının başlangıcının da* karakteristiği olduğu anlamına gelir; aslında, toplumsal ve politik devrimler, son tahlilde üretici güçlerin adım adım evrimi nedeniyle ortaya çıkıyor olsalar bile, topluma gün aşırı yeni tipte bir teknoloji sunmadıkları için, zaten başka türlüsü nasıl mümkün olabilirdi ki? Öte yandan bu durum, tek bir toplumsal sistemin sınırları dâhilindeki üretici güçlerin büyümesi ve evrimi bakımından, tüm toplumsal sistemlerin niteliği olan, ama özellikle de kapitalizm açısından önem taşıyan bir niteliği ortaya koyar. Yani eğer buhar makinesi bize sanayi kapitalistini "veriyorsa", sanayi kapitalizmi de bize, sırası geldiğinde, elektrik enerjisini, içten patlamalı motorun gücünü ve atom enerjisini "verir".

Bu taslak temelinde, erken kapitalizmin sahip olduğu teknoloji ve üretim örgütlenmesinin geç feodal çağınkine ve geç kapitalizminkinin de erken sosyalizminkine, birbirlerinden çok daha yakın olmalarını bekleyebiliriz. Bu durum elbette doğrudur ve teknoloji ile toplum arasındaki ilişkilerin herhangi bir dar görüşlü "determinizm"in sınırlarının ulaşabileceğinin ötesine uzandığı gerçeğinin elementer biçimde gösterilmesine hizmet eder. Üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki etkileşimin kavranması, neredeyse tüm tarihsel yazılarında Marx'ı meşgul etmiştir ve tarihin uzun akışı içinde üretici güçlere öncelik verdiği konusunda hiçbir soru işareti

mevcut değilken, bu önceliğin gündelik tarih çözümlemesi içinde formülcü bir biçimde kullanılabileceği fikri onun zihninde asla mevcut olmamıştır.[d]

Marx'ın tarihsel yöntemini yalnızca birkaç dağınık aforizmadan öğrenmiş olanlar, toplumsal bir form olarak sermaye ile teknik bir örgütlenme olarak kapitalist üretim tarzı arasındaki ilişkinin nasıl ele alındığını görmek için *Kapital*'i inceleselerdi iyi ederlerdi. Marx'ın yaptığı çözümlemeye göre, teknoloji, kapitalizmin tarihsel ve analitik sınırları içinde, toplumsal ilişkileri basit bir biçimde *üretmek* yerine, sermaye tarafından temsil edilen toplumsal ilişkiler *tarafından üretilir*. Marx kapitalist üretim tarzının izini, "daha çok sayıdaki işçinin aynı anda tek ve aynı sınaî kapitalisti tarafından istihdam edilmesinden farklı olarak, loncaların el zanaatı ticaretinden başlayarak, en erken çağlarında, henüz zar zor tanınabildiği" başlangıcından itibaren[10], ev sanayisi, manüfaktürdeki işbölümü, makine ve modern sanayi ve kapitalist üretim tarzının nihayet tam anlamıyla yaratıldığı ve kapitalizm koşulları altındaki emeğin kendi doğasında saklı olan toplumsal niteliğinin kapitalizm altında "ilk kez teknik ve elle tutulabilir bir gerçeklik kazandığı"[11] fabrika sistemi boyunca sürmüştür. Bu bakış açısından *Kapital*'in ilk cildi, meta formunun nasıl, yeterli bir toplumsal ve teknolojik düzenleme içinde sermaye formuna doğru olgunlaştığı ve kendi varlığının koşulu olarak amansız birikime doğru sürüklenen sermayenin toplumsal formunun da nasıl *teknolojiyi bütünüyle dönüştürdüğü* hakkında kaleme alınmış muazzam bir deneme olarak görülebilir.[e]

---

d) Marx, tamamlanmamış ve Marx tarafından hiç yayımlanmamış olan ve Kautsky tarafından "başlıca eserine giriş olarak hizmet etmiş bilimsel bir çalışmanın parçalı taslağı" olarak tanımlanan "*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*"sında, kendisi için "burada belirtilmesi ve dışarıda bırakılmaması gereken" sekiz paragraf belirlemiştir. Beşincisi şudur: "Üretici güçler (üretim araçları) ve üretim ilişkileri kavramlarının diyalektiği, sınırlarının belirlenmesi gereken ve somut farklılıklara ilgisiz kalamayacak olan diyalektik".[9] Bu tema hakkında yaptığı inceltmeler bu bağlamda cidden ilginç olabilirdi.

e) Marx'ın son yıllarda burjuva sosyal bilimi tarafından yeniden keşfedilmesi, kendisine düşmanları kadar olsun faydası olmayan bazı Marx dostları yarattı. İşte William L. Zwerman, teknoloji ve "örgütlenme teorisi" hakkındaki yeni kitabında, Marksist görüşü şöyle özetlemektedir: "Marksistler, toplumsal ilişkileri (öncelikle de tekil örgütlenmenin kendisini) ikincil; yani üst yapı sayarak, endüstriyel teknolojinin üstünlüğünü varsayarlar".[12] Daha sonra bu kavramı, tam da çok zayıf bir geçerliliğe sahip olduğu ve aslında bu ilişkinin kurallarının tersine çevrildiği bir alan olan *kapitalist firmaya* uyarlamaya çalışıyor. Bu çabasında, bu bağlamda artık geçerli olmayan *biyolojik* terimleri verili bir *sosyal* evrime uyarlamaya çalışan bir yeni-Darvinciyi andırıyor. Kapitalist firmada teknolojiye hâkim olan, toplumsal biçimlerdir; bunun tersi geçerli değildir.

Bu çözümlemede çoğunlukla alıntı yapılan aforizmaların koşulları baş aşağıya çevrilmiş bir halde durur. Marx bir yandaki toplumsal formlar ve öteki yandaki maddi üretim süreçleri arasındaki bu rol değişimi konusunda hiç bir utanma sıkınma belirtisi göstermeyip, tersine aralarında rahat rahat dolaştıysa, bu; diyalektik konusundaki dehasının yanı sıra, asla formülcü bir tarih görüşünü benimsememesi, asla, tarihe şiddetli basitleştirmeler yoluyla efendilik yapmak üzere çıplak ve talihsiz karşılıklarla, "bire bir ilişkilerle" ve diğer aptalca girişimlerle oyun oynamamış olması sayesindedir. Sosyal belirlenim kimyasal bir reaksiyonun sabitliğine sahip değildir, tersine *tarihsel bir süreç*tir. Somut ve belirlenimli toplum biçimleri kazai olmaktan ziyade gerçekten de "belirlenimli"dirler, ama bu, dışsal formüllerin dayatılması tarafından değil, tarihin kumaşının ilmik ilmik örülmesi tarafından yaratılan bir belirlenimdir.

Bu gözlemlerin bu kitabın konusu açısından anlamı basitçe şudur: Okurun zaten anlamış olduğu üzere, burada, etrafımızda gördüğümüz "üretim tarzının", emek süreçlerinin örgütlenme ve yürütülme biçiminin, kapitalist olarak bildiğimiz toplumsal ilişkilerin "ürünü" olduğu ileri sürülecektir. Fakat toplumumuzun, herhangi bir verili toplumun biçimi, bu toplumu o anda ve gözlerimizin önünde yaratan anlık "yasaların" eseri değildir. Her toplum tarihsel süreç içindeki bir andır ve yalnızca bu sürecin bir parçası olarak kavranabilir. Kapitalizm, toplumsal bir form olarak, zaman, mekân, nüfus ve tarih içinde var olduğunda, sayısız iplikçiklerden oluşan karmaşık bir ağ örer; varlık koşulları her biri daha birçoklarını öngören karmaşık bir ağ oluşturur. Bu katı ve elle tutulabilir varlık nedeniyledir ki, onun gerçek varlık tarzına zarar vermeyen suni varsayımlar tarafından hiçbir parçası değiştirilemez ve tarih tarafından yaratılmış olan bu somut biçim, tam da bu nedenle, bize "doğal", "kaçınılmaz" ve "edebi" gibi görünür. Kapitalizmin sadece bu anlamda, yüzyılları aşkın süredir dokunmakta olan bir kumaş olarak, mevcut kapitalist üretim tarzını "ürettiğini" söyleyebiliriz. Bu ise verili bir teknoloji durumundan verili bir toplumsal örgütlenme tarzını "çıkarsamamıza" olanak veren hazır formülün son derece uzağında olan bir durumdur.

Kapitalizm hakkında söylenenler, henüz klasik Marksist anlamda hiçbir yerde mevcut olmayan "sosyalizm" hakkında da söylenebilir. Sovyetler Birliği bir devrim, fakat belirli toplumsal koşullar altında yaşanan bir devrim gerçekleştirdi ve neredeyse sonraki tüm tarihinde teknolojik ilerlemesiyle üretim alanındaki ilerlemesini başlangıçtaki devrimci hedeflerinden

geri çekilmeyle birleştirdi. Bu özgün bileşim de, özgün bir çözümlemeyi gerekli kılmaktadır. Sovyet toplumunda, pekâlâ yüzyıllarca sürebilecek ve kuşkusuz birçok çelişkili, karmaşık ve geçişsel biçim sergileyebilecek olan bir geçiş çağının ilk görüngüsel biçimine sahibiz. Sovyet sanayileşmesi ile ilgili olarak benimsenen görüş her ne olursa olsun, kimse elini vicdanına koyarak Sovyet tarihini en erken ve en devrimci döneminde bile, emek süreçlerini kapitalizminkinden köklü biçimde farklı bir yolla örgütlemeye yönelen ve böylelikle de Clark Kerr'in edebi hakikatlerinden dolayı üzüntü duyan bir girişim olarak yorumlayamaz. İnsanın, birbirini izleyen Sovyet liderliklerinin *Sovyet tarihinin bu aşamasında böyle bir girişimin gerçekleştirilmesi gerektiği iddiasında herhangi bir biçimde bulunduğunu göstermek için* hayli zorlanması gerekir.[f] (Burada Sovyet ve yakın dönem Çin programatik yazını arasında devasa bir farklılık mevcuttur; Kruşçev, Çin'in komünizmin inşasını sanayileşme sürecinin ta kendisiyle bütünleştirme planını, "çorbayı çatalla içmek" diye alay konusu haline getirmektedir. Yaptığı şaka bazı açılardan, Lenin ve öncesine kadar uzanan Ortodoks Komünist kavrayışın sınırlarıyla ilintilidir, fakat Çinliler'in artık kendi kayda değer önerilerini daha da berraklaştırmalarından sonra, eskiden olduğunun yarısı kadar bile komik kaçmamaktadır.)

Üretim tarzının, toplumsal biçimlerdeki değişimin bir sonucu olarak uğrayacağı hiçbir otomatik ve ani dönüşüm söz konusu değilse, o halde Sovyetler Birliği'nde gördüğümüz biçimiyle bu tür melez oluşumlar da sürpriz olmamalıdır. Kapitalizmin, daha sonra bu sayfalarda göreceğimiz gibi, hâlâ üzerinde çalışılmakta ve ilerletilmekte olan kendi üretim tarzını geliştirmesi yüzyıllar aldı. Sosyalizm, bir üretim tarzı olarak, kapitalizmin kör ve organik piyasa güçlerine yanıt vermek amacıyla ilerlediği yoldan "otomatik" bir biçimde ilerleyemez; o, yeterli bir teknoloji temelinde, kolektif insanlığın bilinçli ve hedefli etkinliği ile var edilmelidir. Bu etkinlik de yalnızca önceki üretim tarzının alışıldık koşullarını değil, tüm sınıflı toplum türlerinin varlıklarını sürdürdükleri birçok bin yılın alışıldık koşullarını da alt etmelidir, çünkü kapitalizmin çöküşüyle birlikte yalnızca tek bir toplum biçiminin sonuna değil, "toplumsal üretim sürecinin uzlaşmaz çeliş-

f) Stephen A. Marglin, hiyerarşinin kapitalist üretim içindeki kökenleri ve işlevleri hakkındaki bir makalede şunları söylüyor: "Sovyetler Birliği, sermaye birikimine birincil önceliği tanıyarak, en azından kadınlarla erkeklerin çalışmalarıyla olan ilişkileri bakımından. . kapitalizmin tarihini tekrar etti. Sovyetler kapitalist üretim tarzını bilinçli ve kısıtlı bir biçimde benimsediler... Şimdi, Sovyetler, ne yazık ki, 'ABD' kaplanını kuyruğundan 'yakalayıp geçme'yi başarmış durumda, öyle ki bu toplumdaki iş örgütlenmesini dönüştürmek için de muhtemelen tıpkı bizimkindeki gibi bir devrim gerekecek".[13]

kiler barındıran son biçimi"ne, Marx'ın sözleriyle ifade edersek, "insan toplumunun tarih öncesi evresinin bitiş bölümüne" ulaşırız.[14] Bu açıdan bakıldığında, bu kitapta tartışılacak olan emek süreçlerinin, Sovyetler Birliği'nin adının anılması gibi basit bir çareyle kapitalist karakterlerinden ayrıştırılabileceği sanısı, bence sahte bilimin en kötü örneğini oluşturur.

Her ne olursa olsun, bu kitabın amacı kapitalist toplumun emek süreçlerini ve bunların kapitalist mülkiyet ilişkileri tarafından özgün biçimler altında nasıl oluşturulduğunu incelemektir. Burada bu yapının, Sovyet bloğunun melez toplumları tarafından hangi özgün biçimlerde taklit edilmiş olduğuna dair paralel bir inceleme sunamam. Bu ikinci inceleme, kendine özgü ve oldukça farklı bir konu oluşturmaktadır ve başlı başına son derece ilgi çekicidir. Fakat bu üretim tarzı, sadece yansıtılmış, taklitçi ve bir geçiş biçiminden ibaret olmasını umut ettiğimiz Sovyetizm tarafından değil, kapitalizm tarafından yaratılmış olduğu için, emek süreci incelemesinin başlaması gereken yer de, kapitalizmin kendisidir.

"Yeni İşçi Sınıfı"

"İşçi sınıfı", doğru biçimde anlaşıldığında, asla kesin olarak belirli bir insan kitlesini betimlemeyip, sürüp gitmekte olan bir toplumsal süreç için kullanılan bir ifadeydi. Yine de, birçok insanın zihninde uzunca bir süre kapitalist ülkelerdeki nüfusun hayli iyi tanımlanmış olan bir parçasını temsil etti. Fakat bu terim, (sonraki bölümlerde tarif edilecek olan) geniş mesleki değişimlerin meydana gelmesiyle ve son on yıllarda bu değişimlerle ilgili bilincin yükselmesiyle birlikte, betimsel kapasitesinin büyük bir kısmını yitirdi. Bu durumda "işçi sınıfı" teriminin kesin ve güncellenmiş bir tanımını yaparak işe başlamamı isteyebilecek okurlara sempati duyabilirim. Böyle bir tanım, kolaylıkla yapılabilir olması halinde, okura olduğu kadar yazara da yardımcı olurdu, ama başlangıçta böyle bir tanım sunma girişiminde bulunmanın, berraklıktan çok daha büyük bir karmaşa yaratacağı yolundaki duygularıma engel olamıyorum. İçine sadece niceliklerin doldurulacağı bir cebir işleminin statik terimleriyle değil, başlıca işareti nüfus kesimlerinin *dönüşümü* olan dinamik bir süreçle uğraşmaktayız. Bu kesimlerin sınıf tanımı içindeki konumları basit olmaktan çok karmaşıktır ve birçok şey tarif edilmeden ve çözümlemenin standartları berraklaştırılmadan önce böyle bir işe girişilmemelidir.

Bu durumu biraz daha somutlaştırmak gerekirse: İşçi sınıfının, üretim araçları karşısında mülkiyete dayalı ya da başka türlü yollardan erişime sa-

hip olmayan ve kendi emek gücünü üretim araçlarına sahip olanlara satmak zorunda olan bir sınıf olarak, "üretim araçlarıyla ilişkisi" temelinde yapılan tanımıyla herhangi bir sorunum olmadığını belirtmeliyim. Fakat nüfusun neredeyse tamamının bu durumda olduğu, böylelikle de tanımın en farklı çeşitlerden mesleki katmanları kapsadığı şimdiki durumda önemli olan, çıplak tanım değil, bu tanımın nasıl uygulanacağıdır. Bu noktada yalnızca, bu çalışmadan işçi sınıfının anlamlı ve faydalı bir resminin ortaya çıkmasını umduğumu söyleyebilirim. Eğer okur bana o ana kadar izin verirse, daha sonraki sunuş içinde bu gidişatın gerekli olduğunu tıpkı benim de araştırmanın gidişatı içinde görmüş olduğum gibi göreceğini düşünüyorum.[g]

Ancak, berraklık açısından, işçi sınıfının aldığı biçimin son yüzyıl içinde geçirdiği muazzam değişimleri tarif edecek olsam da, son on yıl içinde bazı yazarlar tarafından geliştirilmiş olan keyfi "yeni işçi sınıfı" kavrayışını kabul edemeyeceğimi daha başlangıçta belirtmeliyim. Bu kavrayışa göre, "yeni işçi sınıfı" üretim ve yönetime yönelik uzmanlaşmış bilgi için bir depo görevi gören mesleklerdeki kimseleri içerir: Mühendisler, teknisyenler, bilim insanları, alt düzey yönetim ve idare yardımcıları ile uzmanlar, öğretmenler vs. Bu analizciler, tüm çalışan nüfusu incelemek ve onun nasıl değiştiğini öğrenmekten ziyade, istihdamın tek bir parçasını yaptıkları çözümlemelerin yegâne odak noktası haline getirdiler. Bu pratiği uygulamacılarının gözünde tamamen keyfi olmaktan kurtaran, yeni sözcüğünü çifte anlamda kullanmalarıdır: Yakın zaman önce yaratılmış ya da yaygınlaşmış olması anlamında yeni olan mesleklere gönderme yapılmaktadır ve ayrıca bunlar, parlak, sözüm ona ilerlemeleri ve eskiye "üstünlükleri" anlamında da yenidirler.

Bu türden bir postulaya dayalı bir araştırmanın sonuçları, tercih edilmiş olan tanımda zaten baştan itibaren mevcuttur. "Yeni işçi sınıfı", "eğitimli emek"tir, daha iyi ücret almakta, bir ölçüde ayrıcalıklara sahip bulunmaktadır vs. Bu tanıma göre, kol emeği, mesleklerde yaşanan gerçek değişimler ve bu tür emeğin çeşitli kategoriler içindeki artışına bakılmaksızın, "es-

g) "[Marx] son derece kesinlikli olmasına karşın, kavramlarını çok da fazla belirlenmiş terimlerle tanımlama eğiliminde değildi. Örneğin, kapitalist üretim hakkındaki bu değerlendirme 'sermaye'nin resmi bir tanımını içermez... Gerçek şudur ki, onun tanımı kitabın bütünüdür".[15] Çevirmenlerin, Kapital'in Everyman Yayınevi baskısında yer alan bu yorumları, özellikle Marksizm'i yeni incelemeye başlayanlar açısından bir ipucu olarak önem taşımaktadır. Eğer işçi sınıfının, bu konu hakkında çalışanların zaten çok iyi bildikleri öğelerin ötesine geçen bir "tanımına" ulaşacaksak, bu saptama, bütünsel kıyaslamalar bir yana, mevcut örnek açısından da geçerlidir.

ki işçi sınıfı" sayılmaktadır. Bu yazarlar kendi tanımlarının öylesine etkisi altına girmişlerdir ki, örneğin, bir yanda mühendislik ile öte yanda hademelik-taşıyıcılık mesleklerinin yüzyılın başından beri, benzer bir artış eğilimini izlediği, her birinin (Amerika Birleşik Devletleri'nde 1900'de) 50,000 ile 100,000 arasındaki bir düzeyden başlayıp 1970'te yaklaşık 1.25 milyona ulaştığı dikkatlerinden kaçmıştır. Şimdi her ikisi de Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en yaygın meslekler arasındadır ve her ikisi de sanayi ve ticari büyüme ile kentleşmeye yanıt olarak gelişmiştir. Neden birisi "yeni işçi sınıfı" olarak ele alınırken diğeri alınmasın? Kapitalist ülkelerdeki uzun vadeli mesleki eğilimler hakkında çalışma yapanlar açısından bu tek örneğin hiç de tesadüfî olmadığı açıktır. Bu eğilimler; aslında devam etmekte olan bir süreç niteliğini taşıyan bir durum açısından herhangi bir başlangıç noktası seçmek gerekirse, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar uzanan başlangıç noktalarından bu yana incelenmesi gerekenin, keyfi biçimde seçilmiş herhangi bir parçasından ziyade *bir bütün olarak sınıf* olduğuna işaret eder.

İncelemenin boyutlarını bu kadar genişletmişken, onu bir başka biçimde keskince sınırlandırmakta acele etmeme izin verin. Burada modern işçi sınıfını bilinçlilik, örgütlenme ya da faaliyetleri düzeyinde ele almaya yönelik hiçbir girişimde bulunulmayacaktır. Bu kitap, *kendisi için* sınıf olarak değil, *kendinde* sınıf olarak işçi sınıfına dair bir kitaptır. Bu durumun birçok okur açısından konunun en önemli bölümünü ihmal ediyormuşum gibi görüneceğini biliyorum. Popüler terimleri kullanmak gerekirse, "toplumsal değişimin öznesi" olarak "mavi yakalı işçilerin" yerine konulacak bir ikame maddesini hızla ve basit bir biçimde keşfetmeyi umanlar mevcuttur. Kabaca ortaya koyarsam, bu, "bilimi, bilimden önce" türetmeye yönelik bir girişim oluşturur hissiyatına sahibim ve öncelikle gerekli olanın da, işçi sınıfının varolduğu biçimiyle, sermaye birikim sürecinin çalışan nüfusu biçimlendirdiği gibi bir resminin çizilmesi olduğu düşüncesine dayanarak, bu tür meşguliyetleri zihnimden atmaya çalıştım.[h]

h) Hem "yeni işçi sınıfı" teorisine hem de "toplumsal değişimin öznesi" arayışına dönük bu eleştiriler, bu çizgiler üzerinde çalışan ve yaptıkları çalışmalar bana bu çalışmamda yarar sağlayan bazı Avrupalılar ve Amerikalılar tarafından bir araya getirilmiş olan anlamlı malzemelerin hor görülmesini amaçlamamaktadır. Özellikle bu yazarlar, çeşitli "profesyonel" katmanların önemine ve bu katmanlar arasında varolan hoşnutsuzluğa, varoş nüfuslarının, genç işçilerin ve kadınların özgün niteliklerine dikkat çekmektedirler. Benim kendi yaklaşımım bu tür kesimsel değerlendirmeler yoluyla ilerlememekle birlikte, bunların bir bütün olarak yapılan çözümlemeye bana göre hangi biçimlerde katıldıkları, açıklık kazanacaktır.

Sınıfın "nesnel" içeriği hakkında kendi kendime yaptığım bu dayatmanın ve "öznelliği" dışarıda bırakmış olmamın, bu çalışmayı, geleneksel sosyal bilimler ırmağında yelken açan bazılarının gözlerinde umutsuzca tehlikeye atmasından çekiniyorum. Onlar açısından, uzun süreli alışkanlıklar ve tutarsız teori yüzünden, sınıf, kendi öznel ifadeleri dışında gerçekten mevcut değildir. Sınıf, "statü", "katmanlaşma" ve hatta Marx'tan, taşıdığı önemin en ufak bir parçası dahi anlaşılmaksızın alınmış olan, son yılların favori atı "yabancılaşma"[i] bile, burjuva sosyal bilim açısından bilincin imalatlarıdır ve yalnızca, kendilerini hedef kitlenin zihninde ifade ettikleri ölçüde incelenebilir bir nitelik taşırlar. En az iki akademik sosyoloji kuşağı bu yaklaşımı öylesine bir dogma düzeyine yükseltmiştir ki, bunu kanıtlama ihtiyacı pek hissedilmez. Bu dogma çeşitli katmanlaşma düzlemlerinin, ankete katılanların kendi sınıflarını seçmelerine izin veren, böylelikle de sosyologları bu zahmetten kurtaran anketler aracılığıyla betimlemesine çağrıda bulunur. Sonuçlar olağanüstü değişkendir. Örneğin, W. Lyoyd Warner'ın kavramsallaştırmaları uyarınca, 1940'da Gallup adına *Fortune* vs. tarafından gerçekleştirilen, nüfusun "üst", "orta" ve "alt" sınıflara göre ayrıştırıldığı ve bunların alt gruplarına bölündüğü birçok araştırmada, yüzde 90'a ulaşan büyük çoğunluklar, kendilerini öngörülebilir biçimde gönüllü olarak "orta sınıf" hanesine yazdılar. Fakat Richard Centers, bu anketi sadece "işçi sınıfı" seçeneğini içerecek biçimde değiştirdiğinde, bu kategori aniden ankete katılanların çoğunluğunun seçtiği kategori haline dönüşmüştür.[17] Burada sosyologların toplumsal bilinci değil, kendi bilinçlerini ölçtüklerini görüyoruz. Yine de toplumsal görüngüleri ölçmek konusunda anketin taşıdığı üstünlük ayet gibi kabul edilmeye devam edilmektedir. Fransız sosyolog Michel Crozier, C. Wright'ın *White Collor* (Beyaz Yakalı) kitabını eleştirirken şöyle söylemektedir:

> Ne yazık ki Mills'in çalışması... gerçek bir araştırma değildir. Aslında, Mills'i ilgilendiren, tezgâhtar kızın ya da reklâm şirketindeki entelektüelin gerçekten de acısını çektiği yabancılaşma duyguları değil, daha çok, bu insanların, sanki onlar üzerinde baskı uygulayan güçlerin çözümlenmesiyle

i) Alfred Schmidt, Marx'ın, bu terimlerin, dünya ve onun yaşadığı dönüşüme dair ampirik çalışmanın kaldıraçları olmaktan çıkıp, küçük burjuva yazarların dillerine düşmüş ideolojik bir gevezeliğe dönüştüğünü fark eder etmez, "yabancı hale gelme", "yabancılaşma", "insanın kendi kendisine geri dönmesi" gibi terimleri kullanmayı terk ettiğini belirtiyor. Buna, "Marx'ın bu tür terimleri genel olarak terk etmesi, bu terimler tarafından betimlenen maddi koşulları teorik olarak takip etmediği anlamına gelmez" yolundaki gözlemini de ekliyor".[16]

> yeniden inşa edilebilecek gibi görünmekte olan nesnel yabancılaşmalarıdır. Bu yaklaşım, kamuoyu araştırmalarından daha fazla bilimsellik taslamakla birlikte, sadece görüntüde böyledir[18]

Crozier, Mills'in yaklaşımı temelinde, "yabancılaşmanın mevcut olmadığı bir toplumsal yaşantının aslında imkânsız olduğunu", çünkü, "bireyin, sosyal yapı içindeki yeri tarafından muhakkak daima sınırlandırıldığını" ileri sürmektedir. Bu, aşağıdakileri söyleyen Robert Blauner'ın daha kabaca ileri sürdüğü tezin daha nazik bir biçimidir: "Ortalama işçi, bir entelektüelin bakış açısından bakıldığında sıkıcılık timsali olarak görülen bazı iş düzenlemelerini yapma yeteneğindedir".[19] Bu akıl yürütme içinde, modern emek süreçlerinin sosyolojik bakımından gerçekten değersizleştiğinin kabul edildiğini görürüz; sosyolog, bu emek süreci örgütlenmesinin "gerekli" ve "kaçınılmaz" olduğu inancını da paylaşmakta olduğu yönetimle bu önbilgiyi de paylaşır. Bu da sosyolojiye, personel yönetimi ile paylaştığı, çalışmanın doğasını değil de işçinin uyum derecesini takdir etme işlevini bırakır. Açıkçası, endüstriyel sosyoloji bakımından sorun, çalışmanın değersizleştirilmesi ile birlikte ortaya çıkmaz, yalnızca işçi açısından açık tatminsizlik işaretleri görülmesiyle birlikte ortaya çıkar. Bu bakış açısına göre önem taşıyan yegâne konu, üzerinde çalışılmaya değer yegâne şey, çalışmanın kendisi değil, işçinin onun karşısındaki tepkisidir ve sosyoloji de bu noktada bir anlam ifade eder.

Bu yorumlarda bulunmaktaki amacım işçi sınıfının bilinç durumuyla ilgili çalışmaların önemini azımsamak değildir, çünkü bir sınıf sadece bilinç yoluyla tarihsel sahnenin öznesi haline gelebilir. Anket sosyolojisi tarafından elde edilen cılız sonuçların işçi sınıfının zihninin bilinemez olduğunu gösterdiğine de inanmıyorum, sadece onu bilmeye yönelik bu özel yöntemin yüzeysel, mesafeli ve mekanik olduğunu düşünüyorum. Sınıf bilinci, bir sınıfın ya da bir sınıfın belirli bir parçasının kavrayışı ve etkinlikleri tarafından yansıtılan bir toplumsal bütünlük durumudur. *Mutlak ifadeleri*, bir sınıf bakımından, toplum içindeki konumuna dair kapsamlı ve kalıcı bir yaklaşım sunar. *Uzun vadeli göreceli ifadesi* yavaş yavaş değişen geleneklerde, deneyimlerde, eğitimde ve sınıfın örgütlenmesinde bulunabilir. *Kısa vadeli göreceli ifadesi* koşullarca etkilenen ve bazı sıkıntılı ve çelişkili anlarda, neredeyse koşullarla birlikte günden güne değişen ruh hali ve duyarlılıkların dinamik bir karmaşasından oluşur. Sınıf bilincinin bu üç ifadesi birbirleriyle ilişki içindedir: Ruh hali değişimleri, yüzeyin son derece

altında olsalar bile, asla tamamen tükenmeyen altta yatan sınıf yaklaşımları havuzuna akar ve ona bir ifade kazandırırlar.

Bu ifade biçimleri uzun süreçler boyunca cılız, karışık ve diğer sınıflar tarafından güdümlemeye tabi durumda bulunsalar bile, bir sınıf, toplum içinde ortak sorunları, çıkarları ve geleceği olan bir grup olarak, kendisi hakkında belirli bir düzeyde olan bilincini ifade etmeksizin varolamaz. İşçi sınıfının fikirleri, duyguları, duyarlılıkları ve değişen ruh halleri en iyi, belirli bir grubun tarihini bilen ve onun yaşadığı koşullara, arka plana ve işçi sınıfının diğer parçalarıyla olan ilişkisine aşina olan ve kendi değerlendirmelerini doğrudan temas ve ayrıntılı bilgi edinme yoluyla kazanan, deneyimli ve uyumlu gözlemciler ve katılımcılarca yorumlanabilir. Bu yüzden en bastırılmış ve en sıradan biçimde sesleri kısılmış kitlelerin ruh hallerini bile en dirayetli biçimde yorumlayanlar çoğunlukla sendika örgütçüleri, sendika ajitatörleri, deneyimli devrimciler ve polis ajanlarıdır. Bunlar, her zaman belirli bir aptallar, hayalciler ve diğer hatalara yatkın kimseler kümesini de içlerinde barındırmakla birlikte, en iyi durumda, yorumları pratikteki çabalarla zenginleşen, sağlamlığa, derinliğe ve gözlem zekâsına, değişen ruh halleriyle ilgili öngörülere ve sosyologların çıkarttıkları tablolarda tam anlamıyla eksik olan, kalıcı olanı gündelik olandan ayrıştırma yeteneğine sahip olan, son derece aktif ve ilgili kimselerdir. Ancak, bazı sosyologların da ya profesyonel eğitimlerinin bir parçası olarak ya da ihtiyaç nedeniyle fabrikalara gittikleri ya da zaman zaman görüldüğü üzere anketlerini bir tarafa bırakıp işçileri iki kulaklarını açarak dinledikleri zaman, çoğunlukla güvene dayalı ilişkiler kurdukları, koşulları kavramayı öğrendikleri ve güvenilir açıklamalar kaleme aldıkları belirtilmelidir.

1970'lerde İşten Duyulan Tatminsizlik

Bu çalışmanın başlamasından bu yana geçen yıllar içinde, çalışmayla ilgili tatminsizlik yalnızca "son moda bir konu" olarak adlandırılabilecek bir hale geldi. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki neredeyse bütün önemli dergiler "mavi yakalı ağıtlarla" "beyaz yakalı hüzünlere" dair makaleler yayımladılar. Kitaplar çıktı, komisyonlar kuruldu, konferanslar düzenlendi, deneyler yapıldı. Sosyologlar da kendi seyr-ü seferleri içinde bu rüzgâra kapıldılar ve şimdi anket sonuçlarını yeniden yorumlayarak, dün tam da rahatlık verecek derecede düşük olduğunu söyledikleri tatminsiz işçi yüzdeleri hakkında alarm zillerini çalıyorlar. Sağlık, Eğitim ve Refah Bakanlığı tarafından seçilen bir Özel Görev Gücü, "önemli sayıda Amerikalı işçi

çalışma hayatlarının kalitesi konusunda tatminsizlik yaşamaktadır" sonucuna ulaşmış olan *Work in America* (Amerika'da Çalışma) başlıklı bir rapor hazırladı:

> İşçinin üretkenliği işten kaytarma, yüksek iş gücü devir hızı, yasadışı grevler, sabotaj, düşük kaliteli ürünler ve işçilerin kendilerini çalışmayla ilgili görevlere adamakta gösterdikleri isteksizlik bakımından ölçüldüğünde, sonuç olarak düşüktür. Üstelik sayıları artan miktardaki bir araştırma kitlesi de, çalışmayla ilgili sorunlar arttıkça, uyuşturucu ve alkol alışkanlığında, saldırganlıkta ve suça yatkınlıkta bir artış görünürken, fiziksel ve ruhsal sağlık, aile içi istikrar, topluluğa katılım ve toplum bütünlüğü ile 'dengeli' sosyo-politik yaklaşımlar bakımından, bu sorunlardan kaynaklanan bir bozulma olabileceğine işaret etmektedir.

Rapor "çalışmayla ilgili sorunların toplumumuzun çeşitli katmanları üzerindeki etkileri" diye adlandırdığı olguları da ele almaktadır:

> Burada mavi yakalı işçilerin 'ağıt'larının, tıpkı beyaz yakalı işçilerin can sıkıntıları ve yöneticiler arasında giderek artan hoşnutsuzluk gibi, iş konusundaki tatminsizlikleriyle bağlantılı olduğunu buluyoruz. Tüm mesleki düzeylerdeki birçok işçi kendisini kilitlenmiş, hareketleri ketlenmiş, yükselme fırsatından yoksun, meydan okuma gerektiremeyen görevler yerine getiren bir konumda hissediyor. Genç işçilerin de tıpkı daha yaşlılar gibi çalışma kurumuna bağlı oldukları görünüyor, ama birçoğu, işyerindeki çağdışı otoriterliği karşı isyan içinde. Azınlıklara mensup işçiler de benzer biçimde, otoriter iş düzenlemelerini toplumun kendi demokratik ideallerinin gerisine düşmesinin kanıtı olarak görüyorlar. Çalışmayı ek kimlik kaynağı olarak gören kadınlar, kendilerini öz saygılarını tahrip eden işlerle sınırlandıran fırsatlar yapısı tarafından hüsrana uğratılmış durumdalar. Yaşlı Amerikalılar iş konusunda duyulan tatminsizlikten en ağır biçimde mustarip olan kesim: Görünür vasıflara ve fiziksel üretkenliğe sahip olmalarına karşın anlamlı işlerden dışlanmış durumdalar. [20]

"Yeni işçi yaklaşımının" kanıtı olarak sözü edilen işten kaytarmacılık ve iş gücü devir hızı, işlerin ulaşılabilirliğiyle birlikte değişme eğilimi gösteriyor ve kısmen de işsizlik oranlarında 1960'ların sonlarında ortaya çıkan gerilemeyi yansıtıyor olabilir. Fakat o dönemin hoşnutsuzluk atmosferi içinde, bunlar, bir parça gerçek payı taşımakla birlikte, belirli çalışma biçimlerine karşı yeni bir direnişin belirtileri olarak yorumlandılar. Otomobil tesisleri ve özellikle de bu tesislerin montaj bantları, *Fortune* tarafından

1970 raporunda tanıklık edildiği gibi, başlıca örnek olarak zikrediliyordu:

> İşletme açısından, yeni işçi yaklaşımları hakkındaki gerçekten ürkütücü kanıtlar iş performansında bulunabilir. İşten kaytarmacılık keskin bir biçimde arttı; aslında son on yılda, General Motors ve Ford'ta, en keskin artışı geçen yıl yaşayarak, iki katına ulaştı. Bu durum G.M. saatlik işçilerinin ortalama yüzde 5'inin her gün belirli bir açıklama getirmeksizin işten kaytarması noktasına vardı... Cuma ve Pazartesi olmak üzere bazı günlerde, bu rakam yüzde 10 kadar yüksek bir noktaya ulaşıyor. Geç kalmalar, üretim bantlarının, vardiyanın başlamasıyla birlikte çalışmaya geçmesini bile zorlaştıracak derecede arttı. Kalite hakkındaki şikâyetler de keskin biçimde yükseldi. Ustabaşlarıyla daha fazla tartışma, disiplin ve fazla mesai ile ilgili daha fazla şikâyet ve daha fazla yakınma mevcut. Daha yüksek bir iş gücü devir hızı görülüyor. Geçen yıl Ford'daki iş terk etme oranı yüzde 25,2'ydi... Bazı montaj bandı işçileri öyle bir durumdalar ki, yöneticiler şaşkınlık içinde, bazılarının vardiya ortasında çekip gittiklerini ve çalıştıkları süre için ödenecek parayı almak için bile geri dönmediklerini bildiriyorlar.[21]

Chrysler Şirketi'nin Detroit'deki Jefforson Avenue tesisinde, 1971 ortalarında gündelik ortalama yüzde 6 işten kaytarma oranı ve yıllık ortalama yüzde 30 iş gücü devir hızı olduğu bildirilmişti. Chrysler, sendika ile yaptığı 1970 yılı müzakerelerinde, 1969'da işçilerinin yarısının işteki ilk doksan günü tamamlamadıklarını bildirdi. Aynı yıl, Ford'un Detroit'in eteklerinde bulunan Wixom'daki montaj tesisi, *her ay* yüzde 8 işten ayrılma oranı ile birlikte, 5 bin kişilik bir işgücünü korumak için 4,800 yeni işçi işe almak zorundaydı. Bir bütün olarak otomobil sanayi açısından, işten kaytarma oranı 1960'ların ikinci yarısında ikiye ve iş gücü devir hızı da yine ikiye katlandı.[j] Yalnızca işsizliğin 1971'de artması ile birlikte ve sonrasında durum belirli derecede istikrara kavuştu.[23]

Lordstown, Ohio'daki General Motors tesisinde 1972 Ocak ayında bü-

---

j) Bazı Avrupa kaynakları bu durumun Amerika Birleşik Devletleri'yle sınırlı olmadığını ima ediyorlar. Örneğin, Roma'da yazılan bir rapor, 147 bini fabrika işçisi 180 bin çalışanla beraber İtalya'nın en büyük özel işvereni olan Fiat Motor Şirketi'nin, pazartesi günleri 21 bin çalışanının işe gelmediğini ve ortalama günlük işten kaytarma sayısının da 14 bini bulduğunu söylüyor. Bir İtalyan işletme yönetimi birliği ise, tüm İtalyan ekonomisindeki yaklaşık toplam 20 milyondan en azından 8 bin işçinin gündelik olarak işten kaytardığını bildiriyor. Bu durum, "artan sayıda genç insanın montaj bandı disiplininden iğrenmesi ve eğitimsiz güneyli İtalyanların kuzeydeki fabrikalara yakın dönemde gerçekleştirdikleri akına" bağlanıyor.[22]

yük tartışmalar yaratmış olan bir grev, dünyaya, General Motors'un geleceğe yönelik bir pilot tesis olarak gördüğü, sanayinin bu "en ileri" ve "otomasyonlu" tesisindeki koşulların küçük bir manzarasını sundu. Lordstown'daki montaj bandı, tasarlanmış olan hızında, saatte 100 Vegas dönerek, her bir işçiye her bir araba üzerindeki işini bitirip yeni bir arabaya hazırlanması için 36 saniye bırakıyordu. Tartışmanın acil konusu işlemlerin hızında önceki Ekim ayında ortaya çıkan artış oldu. "Şirketin keşfetmekte olduğu şey, işçilerin sadece Ekim öncesindeki hıza dönmek istemekle kalmayıp, birçoklarının montaj bandının sıkıcı, tekrara dayalı doğası hakkında bir şeyler yapılması gerektiğini hissetmeleri, yoksa tesisteki huzursuzluğun devam edeceğiydi. Müzakerelere katılmaya alışık bir yönetici 'Bir şeyler yapmanız gerektiğini söylüyorlar. Ne olduğunu bilmiyorum ama bir şeyler yapmanız gerek' dedi".[24]

Bu türden açıklamalar montaj bandıyla ya da hatta fabrika ile sınırlı değildir. Özel Görev Gücü bürolarda yaşanan eğilimlerin bir özetini de aşağıdaki yorumlarla birlikte yapmaya çalışıyor:

> Otomobil sanayi; onun en saf cisimleşmesi olan montaj bandı, tatmin edici olmayan çalışmanın *locus clasicus*'udur [klasik yeri; ç.n.]. Ancak, çarpıcı olan, montaj bandı ve mavi yakalı işçinin tatminsizliğinin beyaz yakalı ve hatta yönetici konumunda olanlar tarafından da paylaşılmasıdır. Günümüzde çalışmanın katmanlaşmış ve otoriter bir yapıya sahip bulunduğu büro, genellikle bir fabrika biçimindedir. Artan sayıda iş için, işçileri yakalarının rengi dışında ayrıştırıcı nitelikte pek az şey mevcuttur: Bilgisayar zımba makinesi operatörleri ve daktilograf havuzları, otomobil montaj bandıyla pek çok ortaklık içermektedir.
>
> Sekreterler, büro işçileri ve bürokratlar bir zamanlar fabrikanın insanlıktan çıkartan koşullarından ayrılmış olmaktan dolaylı minnettarlık duyuyorlardı. Beyaz yakalı işler nadirdi; mavi yakalı işlerden daha yüksek bir statüye sahiplerdi. Ama bugün tipik Amerikalı işçi montaj bandındaki operatör değil, büro işçisidir ve bu tür konumlar saygınlık bakımından çok az şey ifade etmektedir...
>
> Geleneksel olarak, hem kamu sektöründeki hem de sanayideki düşük düzeyli beyaz yakalı işler yüksek okul mezunlarının elindeydi. Bugün, bu işler giderek artan sayıdaki kolej mezunlarına veriliyor. Ama daha yüksek akademik kariyere duyulan talep, işlerin saygınlık, statü ya da zorluğunu artırmadı. Örneğin, 1969'da, mavi yakalı üretim işçileri eve ortalama 130.000 dolar haftalık götürürken, büro işçileri için verilen ortalama haftalık ücret 105.000 dolardı. Bu durumda, Çalışma Koşulları Anketi'nin ülkedeki en yüksek iş tatminsizliğine düşük ücretli, donuk, rutin ve parça-

> lanmış büro işlerine sahip olan genç işçiler arasında rastlandığını ortaya koymuş olması şaşırtıcı değildir. Bu gruptaki diğer hoşnutsuzluk belirtileri yıllık yüzde 30 iş gücü devir hızları ile beyaz yakalıların sendika üyeliğinde 1958 ile 1968 arasında kaydedilen yüzde 46 artışı içermektedir... Bu değişen yaklaşımlar... bu işçilerin verimliliğini etkiliyor olabilir: Bir grup işletme yönetimi danışmanı tarafından büro çalışanları kesimi hakkında yürütülen çapraz bir araştırma, potansiyellerinin sadece yüzde 55'ini ürettiklerini göstermiştir. Bu durumu açıklamak için sözü edilen nedenler arasında, tekrarlayan işlerden duyulan sıkıntı bulunmaktadır.[25]

Aktif tatminsizlikte gözlenen görünür artış, kimileri gençler, daha çok eğitim almış olanlar, yeni kuşağın hoşnutsuzluğu tarafından "enfekte edilmiş" olanlar gibi, işçilerin nitelikleriyle, kimileriyse çalışmanın kendi değişen doğasıyla ilgili bir dizi nedene bağlanmıştır. Bir raportör, "Amerikan sanayi bazı örneklerde teknolojiyi, işlerin barındırdığı en son vasıf kalıntılarını da çekip alacak kadar ileriye götürmüş olabilir" konusundaki inancını dile getirmektedir. Yatıştırıcı bir samimiyetle: "Bu işleri yerine getirecek olan sersemler için fazlasıyla sersemce iş üretmiş olabiliriz" diyen Case Western Reserve Üniversitesi'ndeki bir iş tasarım danışmanından alıntı yapmaktadır.[26]

Çeşitli çareler ve reformlar önerilmiş ve bunlardan bazıları özel basınçlar yaratan sorunlara sahip olan şirketler tarafından küçük işçi grupları arasında test edilmiştir. Bunlar arasında iş genişletmesi, zenginleştirmesi ya da rotasyon, çalışma grupları ya da ekipleri, danışmalar ya da işçi "katılımları", grup primleri ve kâr paylaşımı, montaj bandı tekniklerinin terk edilmesi, işyerlerine asılan saatlerin ortadan kaldırılması ve ("Ben Kendi İşimin Yöneticisiyim" cümlesinin kısaltması olan) bir "Ben" planı da mevcuttur.

Bu yaklaşımların sergilediği karakteristik gayretkeşliğin arkasında, nedeni gayet açık olan derin bir endişe duygusunun bulunduğunu görmek mümkündür. Tam da öğrenci gençliğin akkor haline gelmiş isyanı ve kendi sınırları içindeki bir üçüncü dünya ulusalcılığı ile alarm zillerinin çaldığı ve hatta oldukça sarsıldığı bir dönemi yeni atlatmış olan Batı Avrupa'nın ve Amerika Birleşik Devletleri'nin hâkim düzenleri, bunlara bir de, işyerindeki çalışma koşullarına karşı yükselecek isyanın eklenmesi halinde olup bitecekleri kendi kendilerine sormak durumunda kalmışlardır. Böylesi bir ihtimalden duyulan korku, kısmen işçiler arasında yaygınlaşan hoşnutsuzluğun kapitalizm koşulları altında yaşanan hayatın sıradan bir özelliğini oluşturan olağan düzeylerinde mi seyrettiğini, yoksa tehdit edici bi-

çimler kazanarak yükselmekte mi olduğunu belirlemek üzere ve kısmen de bu hoşnutsuzluk artışının önüne geçmeyi umut eden reformların bir parçası olarak, "iş kalitesi" ile ilgili bir tartışmanın yaygınlaşmasına yol açtı. Fakat kamusal siyasetle ilgili neredeyse tüm önemli tartışmalar gibi bu tartışma da, devlet adamı olarak kapitalistle, şirket yönetimi komutanı olarak kapitalist arasındaki uçurumu yansıtan belli belirsiz bir gerçek dışılık havasına sahiptir.

Sorunun kendisini sanayi, ticaret ve maliyeyi yönetenlere ifade etme biçimi, akademik dünya ya da gazetecilik âlemine göründüğünden son derece farklıdır. İşletme yönetimi, toplumsal anlamda uzlaşmaz bir çelişkiler düzeneği içinde yer alan emek süreçlerini sürdürmeye alışkındır ve aslında başka türlüsünü görmüş de değildir. Şirket yöneticileri bu durumu tek bir hamleyle değiştirmeyi ne umar ne de beklerler; tersine bu durumu ancak, kendi tesislerinin, depolarının ve mağazalarının düzenli biçimde çalışmasına müdahale ettiği ölçüde ıslah etmekle ilgilenirler. Şirket yöneticileri açısından bu durum, "çalışmanın insanileştirilmesi" ile ilgili değil, maliyetlerle ve denetimle ilgili bir sorundur. Dikkat sarf etmelerini zorunlu kılar çünkü sorun kendisini, yaptıkları hesaplamalar ve sahip oldukları beklentilerle uyuşmayan işten kaytarmacılık, iş gücü devir hızları ve verimlilik düzeyleri biçiminde ortaya koyar. Kabul edebilecek oldukları çözümler yalnızca, emek maliyetleriyle iç ve dış pazarlardaki konumlarını iyileştirecek olan çözümlerdir.

İşin zenginleştirmesi, genişletmesi ve benzerleri hakkında yapılan tartışmaların, fabrika çalışması ile ilgili olarak başlamış olmakla birlikte, en gerçek biçimiyle bürolarda yürürlüğe konulmuş olması ilginçtir (bir "iş zenginleştirme" danışmanı ve öncüsü olan Roy H. Walters'a göre, büroların üçte birinde uygulanmaktadır).[27] Sanayi tesisleri, sabit donanıma yapılan yüklü yatırımları temsil ederler ve sanayi süreçleri de şimdi varoldukları biçimiyle emek maliyetlerini asgariye indirmeyi hedefleyen uzun bir gelişmenin ürünleridir. Tersine, büro ve hizmet süreçlerinde kısa bir süre önce emilmiş olan kitleler, bütün bunların kısa süre içinde gündeme gelecek olmasına karşın, henüz, fabrikalardaki kadar aşırıya vardırılmış rasyonelleştirme ve makineleşme süreçlerine tabi kılınmış değillerdir. Bu nedenlerle, çalışma süreçlerini yeniden örgütlemeyi amaçlayan işletme yönetimi kararları bürolarda daha canla başla ve gönüllü biçimlerde uygulanmakta; fabrikada ise sadece çok az seçim olanağı sunan durumlarda söz konusu edilmektedir. İşletme yönetimleri temelde fabrika dışındaki işyerlerinde

bordroların "şişik" ve verimliliğin düşük olduğuna ve en fazla yeniden örgütlenme ihtiyacının da buralarda olduğuna ikna olmuş durumdadırlar.

Büroların rasyonelleştirilmesi son dönemde kısmen işin genişletilmesi ve çalışmanın insanileştirilmesi bayrakları altında gerçekleştirilmektedir. Bu ikiyüzlü kampanyanın tadına varmak için sadece *Wall Street Journal*'da 1972 yazında yayımlanan rapora benzer raporlardan birisine bakmak yeterlidir: Makale "Çalışma Kalitesi" başlığını taşıyor, fakat neredeyse bütünüyle bankalar, sigorta şirketleri ve simsarlık kurumlarındaki maliyet kesintileri, verimlilik teşvikleri ve çalışan sayısındaki indirimlerle ilgili tartışmalardan oluşuyor.[28] Tipik bir örnekte, tezgâhtaki iş yükü hafif olduğu zaman aylaklık eden bir banka veznedarı, geri dönen çeklerin sınıflandırılması gibi diğer rutin işleri halletmek üzere hizmet vermesi için sıkıştırılıyor. Indiana'daki The First National Bank of Richmont, *Science Management Associates* isimli bir danışmanlık şirketinin yol göstericiliği altında böyle bir planı uygulamaya başladı ve "tek başına ilk yılda elde edilen tasarruflar ücretleri neredeyse yüzde 40 düzeyinde aştı". Banka görevlilerinin sayısı 123'ten 104'e düşürüldü ve geriye kalan işçilerin belirli bir bölümü de yarı zamanlı çalışmaya geçirildi. "İnsanlaştırma" cephesi ise bir işçinin şu sözlerinden yapılan alıntıya havale edildi: "Tek bir durağan an bile yok. Bu da bu işi daha da ilginç kılıyor".[29]

Belirli sayıdaki işletme yönetimi danışmanlık firması bu tip bir "insanileştirmeyi" kendi alanları olarak bellemiş durumda ve işletme yöneticilerine planlarını uygulamaları için baskı yapıyorlar. Bu danışmanlık şirketleri, ifade biçimleri her ne olursa olsun, sadece tek bir işleve sahiptir: Maliyetleri kısmak, "etkinliği" artırmak, verimliliği yükseltmek. Halkla ilişkiler bölümüyle yapılmıyorsa, işletme yönetimi ile yapılan herhangi bir muhabbette başka hiçbir dilin herhangi bir faydası yoktur.[k] Bu danışmanlar şimdi, birçok büyük büroda, bankada, sigorta şirketinde, perakende ve hizmet sanayinde uygulanan işbölümü ilkesinin, çeşitli işlerin parçasının da parçasına bölündüğü bir fanatizmle gerçekleştirilebileceği ve çalışma sürecinin bugünkü örgütlenme tarzına hiç de halel getirmeyecek, belirli bir emek maliyetleri tasarrufu düzeyinde kısmen yeniden birleştirilebileceği bilgisi

k) Akademik sosyologlar da bunu unutmaya cesaret edemiyorlar. Özel Görev Gücü raporu işlerin yeniden tasarlanması konulu bölümüne şöyle sözlerle giriş yapmış: "Bu bölümün ana ağırlığı yalnızca işin daha tatmin edici hale gelecek biçimde yeniden tasarlanabileceğini değil, aynı zamanda önemli verimlilik artışlarının da elde edilebileceğini göstermektir".[30]

gibi değerli bir ticari stoka da sahipler. Bütün bunlar gerçekleştirilirken sergilenen zora dayalı üslupla, tek bir değişmez rutine iki ya da üç değişmez rutin eklenmesi için yapılan bütün bu ölümcül "iş genişletme" çağrıları sırasında sergilenen dar kafalılık arasında gerçekten de ilginç bir tezat bulunmaktadır.

Çalışma ile ilgili güncel tartışmalar, dikkati kapitalist toplumun bu kadar uzun zamandır ihmal edilmiş olan bir cephesine odakladığı için, sonuçları ne kadar verimsiz olursa olsun aslında yalnızca faydalı olabilir. Fakat toplumumuzun temel bir karakteristiğinin "keşfedildiği", yüzeysel bir "çözümlemeye" teslim edildiği, basit bir "çözüme" kavuşturulduğu ve sonra da bir kez daha unutuluşa terk edildiği birçok benzeri tartışmada olduğu gibi burada da konunun kökenlerine el sürülmemektedir. Söz konusu olan, kapitalist toplumun temellerinden biridir ve bu da, bazı ıslahatlar şirketler tarafından kabul edilirken bile, *kapitalizmin yapısının ve işleyiş tarzının bugünkü emek süreçlerini bin kere daha hızla, daha kitlesel ve daha vahşice biçimlerde yeniden ürettiği anlamına gelir.*

Bugün önerilmekte olan reformlar hiç de yeni reformlar değillerdir ve belirli şirketler (örneğin IBM) ve belirli bir işletme yönetimi kuramcıları kuşağı ile birlikte popülerlik kazanmışlardır. İşçinin konumundaki sahici bir değişimden çok, bir yöneticilik üslubunu temsil ederler. Üzerinde çalışılmış işçi 'katılım" sahtekârlıkları, işçinin bir makineyi uyarlamasına, bir ampulü değiştirmesine, parçalanmış bir işten bir diğerine geçmesine ve önemsiz konuları kasten tercihe açık hale getiren bir işletme yönetimi tarafından tasarlanmış olan sabit ve sınırlı alternatifler arasında seçim yapıldığı yanılsamasına olanak sağlayan yüce gönüllü bir liberallikle karakterize edilmişlerdir. Bu yöneticilik üslubu en iyi, ev kadınlarının hazır hamur işi karışımlarına gönül eğip bunları kullandıktan sonra kendilerini suçlu hissettiklerini keşfederek, tozlaştırılmış yumurtayı karışımdan çıkartan ve tüketiciye karışıma taze yumurta kırma heyecanını yeniden tattıran, böylece de kaliteli hamur işi, sağlıklı ürün vs. imajı yaratanların izlediği pazarlama stratejisi ile kıyaslayabilir. İş genişletmesinin erken dönem propagandacılarından birisi olan Peter F. Drucker, 1954'te bilimsel yöneticiliğe yönelik eleştirisinde şöyle yazmıştı: "Çalışmanın çözümlenmesinde planlama ve uygulamanın birbirinden ayrılmasından, planlamacı ile uygulamacının iki ayrı insan olması gerektiği gibi bir sonuç çıkmaz. Sanayi dünyasının; ne yapılacağına karar veren, işi tasarlayan, hızı, ritmi ve hareketleri belirleyen ve diğerlerine bunlarla ilgili emirler veren bir azınlıkla; ken-

dilerine yapılması söylenen işleri, söylendiği gibi yerine getiren çoğunluk olmak üzere iki sınıf insana bölünmesi gerektiği sonucu çıkmaz". Bunlar, özellikle de bir işletme yönetimi danışmanı tarafından dile getirildiğinde göz alıcı sözlerdir; öte yandan, Mr. Drucker'dan duyduğumuz biçimiyle dünyayı değiştirmeye yönelik öneriler biraz daha az göz alıcıdır: "... en düşük nitelikli insani çalışma bile bir ölçüde planlama içerir; ama bu yalnızca basit bir plan olmalı ve çok fazlasını içermemelidir".[31] Adam Smith de, bir zamanlar insanların işbölümü koşulları altında tam anlamıyla değersizleşmesini önlemek için onlara eğitim verilmesi tavsiyesinde bulunurken bunun aynısını yapmıştı, fakat tıpkı Marx'ın dediği gibi, "ihtiyatlı ve homeopatik [hastalık yapıcı maddelerle tedavi yöntemi; ç.n] dozlarda".[32]

Dipnotlar:

1) V.I. Lenin, "The Immediate Tasks of Soviet Government", ["Sovyet Hükümetinin Acil Görevleri"-1918], *Collected Works*, c. 27 (Moskova, 1965), S.259

2) Georges Friedmann, *The Anatomy of Work* (Londra. 1961 ve Gloncoe, III, 1964) Önsöz

3) Harold L. Sheppard ve Neal Q. Herrick, *Where Have All the Robots Gone? Worker Dissatisfaction in the '70's* (New York ve Londra, 1972), s.96

4) D. Gvishiani, *Organization and Management: A Sociological Analysis of Western Theories* (Moskova, 1972), s.144–46.

5) Clark Kerr, John Dunlop, Fredrick Harbison ve Charles A. Myers, *Industrialism and Industrial Man* (Cambridge, Mass., 1960), S.15

6) Fredrick Engels, "On Authority" ["Otorite Üzerine"], Karl Marx ve Fredrick Engels, *Collected Works* içinde, c. II (Moskova, 1969), s. 377.

7) Karl Marx, *The Poverty of Philosophy* (New York, tarihsiz), s. 92. (Türkçe'de: *Felsefenin Sefaleti*, Çeviren: Ahmet Kardam, Sol-Onur Yayınları, 1992).

8) Aynı yer, s.107.

9) Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy* (Chicago, 1904), s. 309. (Türkçe'de: *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, 2005)

10) Karl Marx, *Capital*, cilt I (Moskova, tarihsiz), s.305. (Türkçe'de: *Kapital*, Çeviren: Alaattin Bilgi. Ankara: Sol Yayınları, 1997, s. 343.)

11) Aynı yer, S. 399.

12) William L.Zwerman, *New Perspectives on Organization Theory: An Empirical Reconsideration of the Marxian and Classical Analysis* (Westport, Conn., 1970), s.1.

13) Stephen A. Marglin, "What Do Bosses Do? The Origins and Functions of Hierarchy in Capitalist Production", teksir (Cambridge, Mass., Harvard University Department of Economics).

14) Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, s. 13

15) Eden ve Cedar Paul, çevirmenlerin *Capital*'e Önsözü (Londra ve New York, 1930), S.xxxiv.

16) Alfred Schmidt, *The Concept of Nature in Marx* (Londra, 1971), s.129, 228.

17) Bakınız Joseph A. Kahl, *The American Class Structure* (New York, 1957), bölüm VI.

18) Michel Crozier, *The World of the Office Worker* (Chicago ve Londra, 1971), s. 27–28.

19) Robert Blauner, *Alienation and Freedom: The Factory Worker and His Industry* (Chicago, 1964), s.117.

20) *Special Task Force for the Secretary of Health, Education and Welfare, Work in America* (Cambridge, Mass., 1973), s.xvi-xvii.

21) Judson Gooding, "Blue Collar Blues on the Assembly Line", *Fortune* (Temmuz 1970), s. 70.

22) *New York Times*, 23 Ağustos 1972.

23) *Wall Street Journal*, 16 Temmuz 1971; New York Times, 2 Nisan 1972.

24) *New York Times*, 3 Şubat 1972.

25) *Special Task Force, Work in America*, s. 38–44.

26) *New York Times*, 2 Nisan 1972.

27) *Wall Street Journal*, 21 Ağustos 1972.

28) Aynı yer.

29) Aynı yer, 25 Nisan 1972.

30) *Special Task Force, Work in America*, s. 94.

31) Peter F. Drucker, *The Practice of Management* (New York, 1954), s.284, 296.

32) Marx, *Capital*, c. I, s. 342.

Kısım I
Emek ve Yönetim

Bölüm I
Emek ve Emek Gücü

Tüm yaşam biçimleri kendilerini kendi doğal ortamları içinde sürdürürler; yani hepsi de, doğal ürünlere kendi kullanımlarına yönelik olarak el koymayı amaçlayan etkinlikler yürütürler. Bitkiler nemi, mineralleri ve güneş ışığını emer; hayvanlar ya bitkisel yaşam ya da diğer hayvanlar sayesinde beslenir. Fakat doğanın hazır maddelerini ele geçirmek, çalışma değildir. Çalışma, bu maddelerin sağladığı faydaları çoğaltmak üzere bunların doğal hallerini dönüştüren bir etkinliktir. Kuşun, kunduzun, örümceğin, arının ve termitin, yuvalar, barajlar, ağlar ve kovanlar inşa ederek çalıştığı söylenebilir. Yani insan türü diğer türlerle, doğal biçimleri kendi ihtiyaçları açısından daha uygun hale getirmek üzere doğayı dönüştürme faaliyetini paylaşır.

Ancak, insani çalışmanın önemi, bu çalışmanın diğer hayvanların çalışmasıyla olan benzerliğinden değil, insani çalışmaya diğerinin tam karşıtı olarak damgasını vuran yaşamsal farklılıklarından ileri gelir. Marx, *Kapital*'in birinci cildinde, "Şimdi burada bize basitçe hayvanınkini anımsatan ilkel içgüdüsel emek biçimlerini ele almıyoruz" diye yazdı. "Emeğin onu tam anlamıyla insani bir form olarak damgalayan biçim altında bulunduğunu varsayıyoruz. Örümcek dokumacınınkini andıran işlemler yürütür ya da arı da peteklerini yaparken çoğu mimarı utandırır. Ama en kötü mimarı, en iyi arıdan ayıran nitelik, mimarın binasını gerçekten yükseltmeden önce onu kendi imgeleminde yükseltmesidir. Her emek sürecinin so-

nunda, daha ilk başından itibaren emekçinin imgeleminde varolan bir sonuca ulaşırız. Emekçi sadece üzerinde çalıştığı malzemenin biçimini değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda kendi *modus operandi*'si [çalışma tarzına; ç.n.] hakkında kurallar oluşturan ve kendi kendisinin de kendi iradesiyle tabi olduğu, kendisine ait bir hedefi de idrak eder."[(1)(a)]

Diğer hayvanların çalışması içgüdüselken, insanın çalışması bilinçli ve amaçlıdır.[(b)] İçgüdüsel eylemler, öğrenilmiş eylemlerden ziyade, içe doğan eylemlerdir ve enerjinin, özgün bir uyarının algılanmasıyla birlikte açığa çıkmasını sağlayan, görece esnek nitelikte olmayan bir modeli temsil ederler. Örneğin, kozasının yarısını tamamlamış olan tırtılın, kozanın ilk yarısı oradan alınmış olsa bile buna aldırmadan ikinci yarıyı üretmeye devam edeceği gözlenmiştir. İçgüdüsel emeğin daha çarpıcı bir örneğine ise aşağıda rastlanabilir:

> Güney Afrika dokumacı kuşu, düğümlenmiş at kılını temel haline getirerek, çubuklardan yapılan karmaşık bir yuva inşa eder. Bu kuşların bir çifti, arkadaşlarının ortalıkta olmadığı ve olağan yuva yapma malzemeleri-

(a) Bu yüzden insani biçimi içindeki emek Aristo tarafından *akıllı* eylem olarak adlandırılmıştı; Aristo, doğanın, hayvanların ve insanların bütün ürünlerinin temelini oluşturan tek bir neden bulma yönündeki boşuna çabasına karşın, insan emeğinin bu ayırt edici ilkesine en erken biçimini verdi: "Sanat aslında üretilecek olan sonucun, malzemede gerçekleşmeden önce kavranmasından oluşur".[(2)] Yakın zamanlardaysa genellikle sanatsal zihin insan eyleminin bu özgün niteliğini teknik zihinden daha iyi kavramıştır; örneğin, Paul Valéry: "İnsan eyler; kendi gücünü kendisine yabancı bir malzeme üzerinde icra eder; kendi yapacağı işlemleri maddi altyapılarından ayırır ve bu konuda berrakça tanımlanmış olan bir farkındalığa sahiptir; böylelikle kendi yapacağı işlemler hakkında düşünebilir ve onları gerçekleştirmeden önce birbirleriyle koordine edebilir; kendi kendisine son derece muhtelif görevler atfedebilir, birçok farklı malzemeye uyarlanabilir ve zekâ dediği de, tam olarak niyetlerini bu biçimde sıralama ya da hedeflerini ayrı ayrı işlemlere ayırma yeteneğidir. Uğraşının malzemesiyle kaynaşmaz, aksine malzemesinden kendi zihnindeki resme, zihninden modeline doğru ilerler ve bu anların her birinde *neyi istediği* ile *ne yapabileceğini* ve *ne yapabileceği* ile *neyi elde ettiğini* birbirlerinin yerine koyar.[(3)]

(b) Fourier bu koşullarda hayvanlar arasında varolan "mutluluğun" ve insanlar arasında varolan "rezilce emekten duyulan ıstırabın" nedenini keşfettiğini düşünmüştü: "Emek, yine de, kunduzlar, eşek arıları, karıncılar... gibi çeşitli yaratıkların duyduğu keyfi biçimlendirir. Tanrı onlara, kendilerini sanayiye doğru çeken ve sanayide bulunabilecek mutluluğa neden olan toplumsal [biyolojik demeliydi] bir mekanizma bahşetmiş. Neden bize de hayvanlarınkine benzer bir lütuf bahşetmemiş? Onların ve bizim sınaî koşullarımız arasında ne büyük bir farklılık mevcut!"? Ama insan emeğinin içgüdüsel olmayan niteliğinde "rezilce emekten duyulan ıstırap"ın *dolaysız* nedenini bulmak için, insan emeğinin ön insani biçimlerinden sonraki ilk haliyle onu modern biçimi içindeki emekten ayıran tüm ara toplumsal gelişmeleri atlamak gerekir.

> nin bulunmadığı bir ortam içinde diğerlerinden yalıtılmış ve beş kuşak boyunca kafeslerde yetiştirilmiştir. Hâlâ tutsak oldukları ama doğru malzemelere ulaşabildikleri altıncı kuşakta, at kılının düğümüne varıncaya kadar mükemmel bir yuva inşa ettiler.[5]

Bu durumun aksine, insanın çalışmasındaki yönlendirici mekanizma, tamamıyla istisnai nitelikli bir merkezi sinir sisteminden kaynaklanan *kavramsal düşüncenin gücü*dür. Antropologların da işaret ettikleri gibi, insansı maymunun fiziksel yapısı alet yapımı ve alet kullanımı açısından bütünüyle uygunsuz değildir. Maymunun eli, görece az gelişmiş olmakla birlikte, yeterli bir araçtır ve üst eklemler gibi alt eklemler de karşıt konumlu başparmaklara elverişli oldukları için, maymunun dört eli olduğu söylenir. Fakat insanın sahip olduğu avantaj, öncelikle ellerde ya da vücudun konumlanışında yatmaz. İnsanlarla maymunlar arasındaki fiziksel farklılıklar arasında, insanın önceden gayet iyi kavramsallaştırılmış, içgüdünün yönlendiriciliğinden bağımsız biçimde çalışma yeteneğini açıklayan en önemli şey, beynin neredeyse bütün bölümlerinin görece genişlemesi ve özellikle de beyin yarı kürelerinin ön ve çepersel bölümlerinin kayda değer biçimde büyümesidir.[c] Oakley'in belirttiği gibi, "standart tipte aletler yapan insanlar, üzerinde çalıştıkları sonuçların imgelerini zihinlerinde oluşturmuş olmalıdırlar. İnsan kültürü... bu kavramsal düşünce yeteneğinin sonucudur".[7]

Hayvan davranışları hakkındaki deneylerin de gösterdiği gibi, hayvanların öğrenme, ilkel fikirleri algılama ya da basit sorunları çözme gücünden tamamıyla yoksun olmadıkları doğrudur. Yani, solucan kadar ilkel bir sinir sistemine sahip bir yaratık bile labirentlerle başa çıkmayı öğrenebilir; şempanzeler, yiyeceğe ulaşmalarını ya da aynı amaçla kutuları istiflemelerini sağlayan sopa uzantıları gibi aletler "icat" etmeye ya da yapmaya alışabilirler. Sonuç olarak, bazı antropologlar ve fizyologlar, insan ve insan olmayan hayvanlar arasındaki farkın bir *tür* farkı değil, bir *derece* farkı ol-

---

(c) Beynin ebatlarındaki genel büyüme önemlidir, "ama" beynin belirli bölümlerinin büyüklüğü diğerlerinden çok daha fazla artmıştır. Beyin korteksinin işlevsel haritasının da gösterdiği gibi, insanın duyumsal-motor korteksi sadece maymun korteksinin büyümesinden ibaret değildir. İnsandaki el, özellikle de başparmak bölgeleri, muazzam ölçülerde genişlemiştir ve bu da elin vasıflı biçimde kullanılmasını mümkün kılan yapısal temelin bütünsel bir parçasını oluşturur..."

"Aynı şey diğer kortikal alanlar için de geçerlidir. Maymunda korteksin büyük bir bölümü hâlâ motor ve duyumsal işlevlerle ilgilidir. İnsanda ise en fazla büyüyen, birincil merkezlere bitişik olan alanlardır. Bu alanlar vasıflarla, hafızayla, öngörü ve dille; yani insani toplumsal yaşamı mümkün kılan zihinsel yetilerle ilişkilidir".[4]

duğu sonucuna ulaşmışlardır. Fakat bu derece farkı, insanlarla öteki hayvanların en çok uyum gösterebilenleri arasında bile, öğrenme ve kavramsal yetenekler bakımından bugün varolan uçurum denli muazzam bir fark oluşturduğu zaman, bu durum, mevcut tartışmamızın amaçları bakımından, haklı olarak bir tür farkı olarak ele alınabilir. Bu sonuca, hayvanlara insan eliyle verilecek en mahir eğitim sayesinde hangi öğrenme yetenekleri harekete geçilirse geçirilsin, simgesel temsili ve özellikle de bu simgesel temsilin en yüksek biçimi olan anlaşılabilir konuşmayı yönetme yeteneğini harekete geçirme imkânı bulunduğunun kanıtlanmamış olduğunu da ekleyebiliriz. Kavramsal düşünce, simgeler ve konuşma mevcut değilse, gelişmemiş bir halde kalmak durumundadır ve dahası, grup içinde ya da birbirini izleyen kuşaklar boyunca serbestçe iletilemez:

> "Kültür elbette, deneyimin sürekliliği olmadan, imkânsızdır. Fakat kültür açısından ne tür bir deneyimin sürekliliği bir ön gereklilik niteliğine sahiptir? Bu süreklilik, deneyimin taklit edilmesi yoluyla gerçekleştirilen iletişimden doğan süreklilik değildir, çünkü bunu maymunlar arasında da görüyoruz. Açıkçası, yaşamsal olan, nesnel yönden ziyade, öznel ya da dolaysız yönden sürekliliktir. Göstermiş olduğumuz gibi, insanın alet-deneyimindeki bu süreklilik öğesini sağlayan, özellikle sözcük biçimi halindeki simgedir. Nihayet, birikimi ve ilerlemeyi, kısacası, maddi bir kültürü mümkün kılan, insanın alet-deneyimindeki bu süreklilik öğesidir.[8]

Yani, zekâ tarafından yönlendirilen amaçlı eylem, insan türünün özel bir ürünüdür. Fakat insan türünün kendisi de bu emek türünün özel bir ürünüdür. Marx, "[insan] dış dünya üzerinde eylemde bulunarak ve onu değiştirerek, aynı zamanda kendi doğasını da değiştirir" diye yazmıştı.[9] Fredrick Engels ise, 1876'da, kendi döneminin antropolojik bilgisine dayanarak, aşağıdaki teori üzerinde çalıştı: "Önce emek, ondan sonra ve onunla birlikte konuşma; bunlar maymunun beynini insanınkine doğru adım adım değiştiren etkileri yaratan en yaşamsal itkilerden ikisiydi". "El" diyordu, "sadece emeğin organı değildir, aynı zamanda *emeğin ürünüdür de*".[10] "*Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Oynadığı Rol*" isimli denemesi, kendi zamanının bilimsel bilgi düzeyi tarafından sınırlandırılmış ve kimi ayrıntıları yanlış ya da hatalı olabilir; örneğin, "maymunun gelişmemiş hançeresinin" konuşma sesleri üretmek açısından yetersiz olduğunu ima etmesinde olduğu gibi... Fakat başlıca fikirleri, özellikle de yakın zaman önce, "insana yakın" ya da "insansı maymun"la ilişkili olarak yapılan taş

alet keşiflerinin ışığında antropologlar nezdinde yeniden destek kazanmıştır. Sherwood L. Washburn, aletler ve insan evrimi hakkındaki bir makalesinde şöyle diyor:

> "Bu bulgular öncesinde hâkim olan görüş insanın şimdiki yapısal durumuna yakın bir evrim geçirdiğini ve sonra aletleri ve bu aletlerin mümkün kıldığı yeni yaşam biçimlerini keşfettiğini savunuyordu. Şimdi ise insansı maymunların; koşabilen ama henüz iki bacakları üzerinde yürüyemeyen ve beyinleri de şimdi yaşamakta olan maymunlarınkinden daha büyük olmayan yaratıkların, alet yapmayı ve kullanmayı çoktan öğrenmiş oldukları görülmektedir. Bunun anlamı, modern insanın yapısının alet-kullanan yaşam biçimine eşlik eden doğal seleksiyon bakımından gözlenen değişimin sonucu olması gerektiğidir... İnsani evrim eğilimini külliyen başlatan ve günümüzün uygarlıklarına yol açan şey, en basit aletlerde elde edilen başarıydı."[11]

Basit içgüdüsel eylemi aşan emek, böylelikle insan türünü yaratan ve insan türünün de kendisi aracılığıyla bildiğimiz dünyayı yaratmasını sağlamış olan güçtür.

Ortaya çıkmış ve çıkabilecek olan türlü çeşitli toplumsal formlarla ilgili olasılıklar, son tahlilde, insan emeğinin bu ayrıksı niteliğine bağlıdır. Öteki hayvan türlerindeki işlev bölüşümü doğa tarafından verilmiş ve genotipe içgüdüler biçiminde damgasını vurmuşken, insanlık aile, grup ve toplumsal görevlendirme temelinde sonsuz çeşitteki işlevler ve işlevsel bölüşümlere sahip olmaya muktedirdir. Tüm diğer türlerde, yönlendirici güçle nihai eylem, içgüdü ve uygulama birbirlerinden ayrılamaz. Biyolojik bir dürtüye uyarak ağını ören örümcek bu işlevi bir başka örümceğe devredemez; bu etkinliği yürütür, çünkü bu, onun doğasıdır. Ama erkeklerle kadınlar açısından, evrimlerinin şafağında sahip olmuş olabilecekleri herhangi bir içgüdüsel çalışma modeli, o zamandan bu yana toplumsal biçimler tarafından köreltilmiş ya da bastırılmıştır.[d] Bu nedenle insanlarda, hay-

(d) Veblen'in "işçilik içgüdüsü" sadece mecazi anlamda iyi çalışmaya yönelik bir arzu ya da eğilim olarak anlaşılabilir. Britanyalı bir "sosyal psikolog", kendisini bu konuda bir parça bilinemezci bir biçimde ifade ediyor: "Hayvanlar da çalışırlar... ve bunu büyük ölçüde, evrim süreçlerinin ürünleri olan içgüdüsel davranış modelleriyle yaparlar. İnsanın doğuştan gelme çalışma davranışı modelleri olup olmadığı belli değildir". Ekliyor: "İnsanın gruplar içinde öğrenilmiş, kalıcı, amaçlı davranma yeteneğinin böylesine doğuştan gelme bir modele dayanması mümkündür".[12] Fakat bu cümlenin hikmetinin özeti, insanın *içgüdüsel olmayan* biçimde çalışma yeteneğinin kendisinin bir içgüdü olarak adlandırılabilecek olmasıdır. Bu da, insan ve hayvan davranışını birbirlerine benzetmek üzere yapılmış olan yararsız ve kafa karıştırıcı bir girişim gibi görünmektedir.

vanlardakinden farklı olarak, emeği harekete geçiren güçle, emeğin kendisi arasındaki birlik, ihlal edilemez nitelikte bir birlik değildir. *Kavramanın ve gerçekleştirmenin birliği dağıtılabilir.* Kavramak hâlâ gerçekleştirmeye öncülük etmek ve onu yönetmek durumundadır, ama birisi tarafından kavranan fikir *bir başkası* tarafından gerçekleştirilebilir. Emeğin itici gücü hâlâ bilinçtir, ama ikisi arasındaki birlik bireyde parçalanıp grup, fabrika, topluluk ve bir bütün olarak toplum içinde yeniden tesis edilebilir.

Nihayet, insanın Marx tarafından "emek gücü" olarak adlandırılan çalışmayı gerçekleştirme yeteneği, ister doğal isterse insan yapımı olsun, insan olmayan hiçbir öznenin gücüyle karıştırılmamalıdır. İnsan emeği, ister dolaysız biçimde gerçekleştirilsin, isterse aletler, makine ya da evcilleştirilmiş hayvanlar gibi ürünlerde depolanmış olsun, insanlığın doğa karşısındaki tek kaynağını temsil eder. Bu yüzden toplum içindeki insanlar açısından, tam da *insani olması gibi basit bir nedenden dolayı*, diğerlerinden ayrıksı ve onlarla mübadele edilemez olan özel bir kategori oluşturur. Yalnızca *başkalarının emeğinin efendisi olan kişi* bir görevin yerine getirilmesinde emek gücünü başka herhangi bir özneyle karıştırabilir, çünkü onun açısından fabrikasının çarkını döndüren buhar, at, su ya da insan kası eşdeğerler olarak, "üretim faktörleri" olarak görülürler. *Kendi emeklerini pay eden bireyler* (ya da aynısını yapan bir topluluk) açısındansa, emek gücü kullanmakla herhangi bir başka güç kullanmak arasındaki farklılık, "ekonominin" tamamının üzerinde döndüğü bir farklılıktır. Toplu olarak türün bakış açısından bakıldığında ise, bu farklılık yine yaşamsal bir nitelik taşır, çünkü her birey, topluluğun, toplumun ve türün toplam emek gücünün bir kısmının sahibidir.

Toplumsal ilişkilerle değil fiyat ilişkileriyle, emekle değil üretimle ve insanın bakış açısıyla değil burjuvanın bakış açısıyla ilgilendikleri için, burjuva iktisatçılarının güvenle göz ardı edebileceklerini sandıkları emek değer teorisinin başlangıç noktasını da işte bu kavrayış oluşturur.

***

Hayvanlara içgüdünün dayattığı katı kurallardan muaf kalan insan emeği, belirlenimsiz hale gelir ve onun çeşitli belirlenim biçimleri de bu yüzden, biyolojinin değil, aletlerle toplumsal ilişkilerin, teknolojiyle toplum arasındaki karmaşık etkileşimin ürünleridir. Tartışmamızın konusu da, "genel olarak" emek değil, kapitalist üretim ilişkileri altında büründüğü biçimiyle emektir.

Kapitalist üretim, değişim ilişkilerini, metaları ve parayı gerektirir, ama onun *differentia specifica*'sı [özel ayırt edicisi; ç.n.] emek gücünün alımı ve satımıdır. Bu amaçla üç temel koşul toplum ölçeğinde genelleşir. Birincisi, işçiler üretimin sürdürülmesini sağlayan araçlardan kopartılırlar ve bu araçlara yalnızca, emek güçlerini başkalarına satarak ulaşabilirler. İkincisi işçiler, emek güçlerini elden çıkarmalarını engelleyen, serflik ya da kölelik gibi yasal sınırlamalardan özgürleşmişlerdir. Üçüncüsü, işçinin istihdam edilmesinin amacı işverene, yani kapitalist olarak işlev görmekte olan kişiye ait olan bir birim sermayenin genişletilmesi biçimine bürünür. O halde emek süreci, emek gücünün işçi tarafından satıldığı ve işveren tarafından satın alındığı koşulları yöneten bir sözleşme ya da anlaşma ile başlar.

Bu görüngünün tarihsel niteliğini belirlemek önemlidir. Emek gücünün alımı ve satımı antik çağlardan beri mevcutken[e], Avrupa'da kayda değer bir ücretli işçiler sınıfı on dördüncü yüzyıla kadar oluşmaya başlamamıştı; sanayi kapitalizminin (yani, basit bir biçimde önceki üretim biçimlerinin artık ürünlerini *mübadele eden* tüccar kapitalizmi karşısında, metaların kapitalist temelde *üretiminin*) on sekizinci yüzyıldaki yükselişine kadar da sayısal bir öneme sahip olmadı. [Ücretli işçiler sınıfı] Bir yüzyıldan biraz daha uzun bir süredir ve yalnızca birkaç ülkede sayısal bir önem taşır hale gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde, on dokuzuncu yüzyılın erken dönemlerinde, belki de nüfusun beşte dördü serbest çalışıyordu. Bu oran 1870'le birlikte yaklaşık üçte bire ve 1940'la birlikte de ancak beşte bire düştü; 1970'le birlikte nüfusun sadece onda biri serbest çalışandı. Yani olağanüstü ölçülerde yakın tarihe ait bir toplumsal ilişkiyi ele almaktayız. Bu durumun bir dizi ülkede sergilediği egemenlik kazanma hızı, kapitalist ekonomilerin öteki emek biçimlerinin tümünü ücretli emeğe dönüştürme eğiliminin sahip olduğu olağanüstü gücü vurgulamaktadır.

İşçi, çalışma anlaşmasına, toplumsal koşulların kendisine, hayatını kazanacağı başka hiçbir yol bırakmaması nedeniyle girer. Öte yandan işveren, genişletmeye çalıştığı bir birimlik sermayenin sahibidir ve bunu yapmak için de bu sermayenin bir parçasını ücrete dönüştürür. Böylece de,

---

(e) Aristo doğal olmayan zenginlik elde etme yollarını oluşturan üç mübadele biçimine, ticaretin ve tefeciliğin yanı sıra, "birisi bir tür mekanik sanatta, diğeri vasıfsız, bedensel emekte istihdam edilen kiralanan hizmet" dediği türü de dâhil etmektedir. Doğal ya da "doğru ve dürüst" zenginlik ise küçük ve büyük baş hayvancılık yoluyla elde edilen zenginliktir. Ancak Aristo'nun zihninde var olan yaklaşımın, kapitalist çağın karakteristiği olan yaklaşımın tam anlamıyla zıttı bir yaklaşım olarak, *başkalarının emek gücünü satın almaktan* çok, *kendi emek gücünü satmak* olduğu görülmektedir. [13]

genel olarak kullanım değeri üreten bir süreç iken, artık özel olarak sermayenin genişlemesi, kârın yaratılması süreci haline gelmiş olan emek sürecini harekete geçirir.[f] Bu noktadan itibaren, emek sürecini saf anlamda teknik bir bakış açısından, basit bir emek tarzı olarak görmek çılgınlık olacaktır. Emek süreci artık, bir sermaye birikim süreci haline de dönüşmüştür. Üstelik emek sürecinin denetimini ele geçiren kapitalistin zihnine ve etkinliklerine hâkim olan da, işin bu ikinci yönüdür. Bu nedenle, aşağıda, sermaye birikiminin emek sürecine hâkim olma ve onu biçimlendirme yöntemini ele alacağız.[g]

Emek, tüm yaşam süreçleri ve bedensel işlevler gibi, insani bireyin yabancılaştırılamaz nitelikteki mülkiyetidir. Kas ve beyin, bunlara sahip olan insanlardan ayrılamaz; insan, nasıl bir başkası için yiyemez, uyuyamaz ve cinsel eylemde bulunamazsa, bir başkasının çalışma yeteneğini, hangi fiyatla olursa olsun devralamaz. Bu yüzden, işçi, mübadele sırasında kapitaliste kendi çalışma yeteneğini teslim etmez. Bu yetenek işçide saklı kalır ve kapitalist, girdiği pazarlıktan yalnızca işçiyi işe koşmak suretiyle yarar elde edebilir. Elbette emeğin ürettiği yararlı etkilerin ya da ürünlerin kapitaliste ait olduğu anlaşılmaktadır. Ama işçinin sattığı ve kapitalistin de satın aldığı şey, *üzerinde anlaşmaya varılmış olan bir emek miktarı değil, üzerinde anlaşmaya varılmış olan bir zaman dilimi içindeki emek gücüdür*. Yabancılaştırılamaz niteliğe sahip bir bedensel ve zihinsel işlev olan emeği satın alma konusundaki bu yeteneksizlik ve yalnızca onu uygulama gücünün satın alınmasının zorunlu olması, kapitalist üretim tarzının bütünü açısından öylesine önemli sonuçlar yaratır ki bu durum daha yakından incelenmelidir.

(f) Bu yüzden Marx üretim süreci hakkında, "emek sürecinin ve artı değer üretme sürecinin birliği olarak... ele alındığında, kapitalist üretim süreci ya da kapitalist meta üretimidir" der.[14]

(g) Burası sermaye birikim süreci ve onu kendi arzularına aldırmadan kapitaliste dayatan ekonomik yasalarla ile ilgili genel bir tartışma yürütmeye uygun bir yer değil. Bu konudaki en iyi tartışma hâlâ Marx'ın yaptığı tartışma olmaya devam etmektedir ve bu tartışma Kapital'in birinci cildinin, özellikle de Yedinci Kısmının büyük bir bölümünü işgal eder. Hem öznel bir arzu hem de nesnel bir ihtiyaç olarak ele alınan kapitalist birikim güdüsü ile ilgili son derece berrak ve yoğun bir sunuş, Paul M. Sweezy'nin *The Theory of Capitalist Development* (New York, 1942; Türkçe'de: *Kapitalist Gelişme Teorisi*, çeviren: Gülsüm Akalın, Kalkedon Yayınları, 2007) kitabının 79–88 ve 92–95 sayfalarında bulunabilir. Bu da Paul M. Sweezy ve Paul A. Baran'ın, kapitalizmin tekelci dönemindeki birikim koşullarına hasredilmiş olan *Monopoly Capital* ile desteklenmelidir (New York, 1966; Türkçe'de: *Tekelci Sermaye*, Çeviren: Doç. Dr. Gülsüm Akalın, Kalkedon Yayınları, 2007; özellikle bakınız s.42–44 ve 67–71).

Efendi, yük hayvanını kendi üretim süreci içinde hizmete koşacağı zaman, güç ve kalıcılık gibi doğal yetenekleri yararlı kanallara yöneltmenin ötesinde fazlaca bir şey yapamaz. Arıları bal yapımında, ipek böceklerini ipek yapımında, bakterileri şarap fermantasyonunda ya da koyunları yün üretiminde çalıştırdığı zaman, sadece bu yaşam biçimlerinin içgüdüsel etkinliklerini ya da biyolojik işlevlerini kendi yararına dönüştürebilir. Babbage, şaşırtıcı bir örnek vermektedir:

> "En olağanüstü imalat türü... Münih'te oturan bir mühendis müdür tarafından başarıldı. İçi tamamen tırtıllar tarafından oyulan iplikçik ve damarlardan ibaret bir kalıptan oluşuyor. Benimsenen uygulama tarzı aşağıdaki gibi: Kullandığı tırtılın olağan yiyeceği olan bitkinin yapraklarından bir lapa yapıyor ve onu ince bir tabaka halinde bir taşın ya da başka bir düz nesnenin üzerine yayıyor. Daha sonra, zeytinyağına batırılmış devetüyünden bir kalemle, lapanın üzerine böceklerin oymasını istediği modeli çiziyor. Bu taş daha sonra eğik bir konuma yerleştiriliyor ve bir dizi tırtıl dibe konuluyor. Güçlü bir ağ ören özel bir tür seçiliyor ve hayvanlar dipten başlayıp tepeye varana kadar yiyerek yollarını örüyorlar. Yağın temas ettiği her bir parçadan özenle kaçınıyorlar ama lapanın geriye kalan tamamını yalayıp yutuyorlar. Pek az güç sayesinde birbirleriyle birleştirilen bu damarların olağanüstü inceliği, gerçekten de şaşırtıcı."[15]

Müdürün sergilediği deha bir yana, sürecin tamamının tırtılın sahip olduğu yetenekler ve yatkınlıklar tarafından sınırlandırılmış olduğu açıktır; insan emeği dışındaki tüm emek kullanım biçimleri için de bunun aynısı geçerlidir. Bu da, bu tür işe koşmaların tamamının efendinin sahip olduğu hizmetkârların belirli doğal sınırları ile tatmin olmak zorunda olduğu imasını barındırır. Yani efendi, hayvanların *emek gücüne* el koyarak, aynı zamanda onların *emeklerine* de el koyar, çünkü bu ikisi, teoride ayrıştırılabilir olmalarına karşın, pratikte az çok eşdeğerdirler ve en kurnazca entrikalar bile hayvanın emek gücünden yalnızca gerçek emeğin ufak tefek varyasyonlarını elde edebilir.

Öte yandan, insan emeği, toplumsal ve kültürel olarak gelişmiş olan bir kavrayış tarafından bilgilendirildiği ve yönetildiği için, geniş bir üretken etkinlikler yeteneği yelpazesine sahiptir. İnsanların emek gücünde potansiyel olarak saklı olan aktif emek süreçleri, tipi, yerine getirilme biçimi vs. açısından öylesine çeşitlidir ki, bütün pratik amaçlar açısından sonsuz sayıda oldukları söylenebilir. Sömürülebildiğinden çok daha büyük bir hızla icat edilen yeni emek tarzları mevcut olduğu sürece de bu durum süre-

cektir. Kapitalist, insan emeğinin böylesine sonsuz biçimde kalıba dökülebilmesi özelliğinde, sermayesinin genişlemesi bakımından yaşamsal olan kaynağı bulur.

İnsan emeğinin tükettiğinden daha fazla üretme yeteneğine sahip olduğu bilinir ve bu "artı emek" yeteneği bazen insanlığın ya da onun emeğinin özel ve mistik bir lütfü olarak değerlendirilir. Gerçekte bu durum hiç de bu cinsten bir şey değil, aksine, basit bir biçimde, çalışma zamanının, emeğin kendisini yeniden ürettiği ya da bir başka deyişle, kendi geçim araçlarını ya da bunların eşdeğerlerini meydana getirdiği noktanın ötesine doğru uzatılmasından ibaret bir şeydir. Bu zaman süresi, değişen "geçim" zorunlulukları kadar, emeğin yoğunluğu ve verimliliğiyle birlikte de farklılık gösterir, ama bunların hepsinin verili olduğu herhangi bir durumda belirli bir süre alır. Emek gücünün kendisini yeniden ürettikten sonra kapitalist için de üretme konusundaki "özel" yeteneği, sadece çalışma süresinin diğer halde kesilmesi gereken noktanın ötesine doğru uzatılmasını ifade eder. Bir öküz de, eğitim ve zorlama yoluyla işin başında tutulabilseydi aynı yeteneğe sahip olabilir ve yiyeceğinden daha fazla mısır öğütebilirdi.

O halde insanın emek gücünün ayırt edici yeteneği, bir artık üretme yeteneği değil, daha çok, ona sonsuz bir uyum gösterebilme özelliği kazandıran ve kendi verimliliğini artırmasının toplumsal ve kültürel koşullarını üreten zeki ve amaçlı emek olma niteliğidir. Böylelikle ürettiği artı ürün sürekli büyütülebilir. Kapitalistin bakış açısından ele alındığında, toplum içinde yaşayan insanların bu çok yönlü potansiyeli, sermayesinin genişlemesini üzerine inşa ettiği temeldir. Bu nedenle onu emek olarak işe koşarken, satın aldığı emek gücünün ürününü artırmanın bütün yollarını kullanabilir. Kullandığı araçlar kapitalizmin erken döneminde işçiye mümkün olan en uzun çalışma gününün dayatılmasından, en verimli emek araçlarının ve en yoğun emeğin kullanılmasına kadar değişkenlik gösterebilir: Ama bunlar daima emek gücünün içsel olarak barındırdığı potansiyelden, emeğin en büyük yararlı etkisini elde etmeyi amaçlar. Çünkü kapitalist için en büyük artığı ve böylelikle de en yüksek kârı ortaya çıkartacak olan şey budur.

Fakat eğer kapitalist insanın emek gücünün bu ayırt edici niteliğine ve potansiyeline yaslanıyorsa, onun karşısına en büyük meydan okumayı ve sorunu çıkartan da tam da emeğin kendi belirlenimsizliği nedeniyle sahip olduğu bu niteliktir. Emek madalyonunun karşıt bir yönü de mevcuttur:

Kapitalist birçok şey yapabilecek olan emek gücünü satın alırken, aynı anda tanımsız bir niteliği ve niceliği de satın almaktadır. Satın aldığı şey *potansiyel olarak* sonsuzdur, ama kendi *gerçekleşmesi* içinde, işçilerin öznel durumu tarafından, geçmişleri tarafından, çalıştıkları genel sosyal koşullar tarafından olduğu kadar işletmenin özel koşulları ve çalışmanın teknik düzenekleri tarafından da sınırlandırılmıştır. Aslında gerçekleştirilen çalışma, bunlar ve mevcut olmaları halinde sürecin örgütlenmesi ve bu süreç üzerindeki gözetim biçimleri dâhil olmak birçok başka öğe tarafından etkilenecektir.

Emek sürecinin teknik özellikleri artık kapitalist tarafından devreye sokulan toplumsal özelliklerin, yani yeni üretim ilişkilerinin hâkimiyeti altında olduğu için, bu durum daha da geçerlidir. Emek güçlerini başkasına satmak sorunda bırakılan işçiler, aynı zamanda, artık kendilerinden "yabancılaşmış" olan emek sürecine dair alâkalarından da feragat ederler. *Emek süreci kapitalistin sorumluluğu halini almıştır.* Bu uzlaşmaz biçimde çelişkili üretim ilişkileri düzeneği içinde, kapitalistin satın almış olduğu emek gücünün "tam yararını" gerçekleştirme sorunu, bir yanda emek sürecinin kendi amaçları doğrultusunda yürütüldüğü kişilerin çıkarlarıyla, öte yanda onu sürdürenlerin sahip oldukları karşıt çıkarlar arasındaki gerilime maruz kalır.

Yani kapitalist binaları, malzemeleri, aletleri, makineleri vs. satın aldığı zaman, bunların emek süreci içindeki yerini kesin bir biçimde saptayabilir. Masraflarının belirli bir bölümünün her bir üretim birimine transfer edileceğini bilir ve muhasebe pratikleri bunları maliyetler ya da yıpranma payı biçiminde tahsis edebilir. Ama emek gücünü satın aldığı zaman, sonuç önceden ve kesin olarak, ne bu kadar belirli, ne de bu kadar kesin biçimde hesap edilebilir durumdadır. Bu da basit bir biçimde kapitalistin sermayesinin emek gücü için sarf edilmiş olan miktarının, üretim süreci içinde artan, "değişken" bölümü olması gerçeğinin ifadesidir; kapitalist için sorun, bu artışın ne kadar büyük olacağıdır.

Bu durumda kapitalist açısından emek süreci üzerindeki denetimin işçinin ellerinden kendi ellerine geçmesi yaşamsal bir hal alır. Bu geçiş kendisini tarih içinde *üretim sürecinin* işçiden kapitaliste doğru *yavaş yavaş yabancılaşması* olarak ifade ederken; kapitalist açısından da kendisini *yönetim* sorunu olarak ifade eder.

Dipnotlar:

1) Karl Marx, *Capital*, cilt I (Moskova, tarihsiz), s.174. (Türkçe'de: *Kapital*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1997, s. 343.)

2) Aristo, *De Partibus Animalium*, i.l.640a32.

3) Paul Valéry, *Über Kunst* (Franfurt, 1959), s.69; Alfred Schmidt'ten alıntı, *The Concept of Nature in Marx* (Londra, 1971), s.101.

4) Charles Fourier, *Design for Utopia: Selected Writings* (New York, 1971), s.163–164.

5) Kenneth P. Oakley, "Skill as a Human Possesion", Charles Singer, E. J. Holmyard ve A. R. Hall, der., *A History of Technology*, cilt I (New York ve Londra, 1954), s.2-3 içinde.

6) Sherwood L. Washburn, "Tools and Human Evolution", *Scientific American* (Eylül 1960), s.71–73.

7) Oakley, "Skill as a Human Possesion", s. 27.

8) Leslie A. White, *The Science of Culture* (New York, 1949), s. 48.

9) Marx, *Capital*, cilt I, s.173.

10) Bakınız Karl Marx ve Friedrick Engels, *Selected Works*, cilt III (Moskova, 1979), s.66–77.

11) Washburn, "Tools and Human Evolution", s.63.

12) Michael Argle, *The Social Psychology of Work* (Londra, 1972), s.1.

13) Aristo, *Politics*, i.11.1258b9–38.(Türkçe'de: Politika, Çeviren: Mete Tunçay, Remzi Kitapevi, 1993)

14) Marx, *Capital*, cilt I, s.191.

15) Charles Babbage, *On the Economy of Machinery and Manufactures* (Londra, 1832; yeniden baskı, New York, 1963), s. 110–11.

Bölüm II
Yönetimin Kökenleri

Sanayi kapitalizmi önemli sayıda işçinin tek bir kapitalist tarafından istihdam edilmesiyle başlar. Kapitalist başlangıçta emeği, kendisine önceki üretim biçimlerinden devreden haliyle kullanır, emek süreçlerini önceden yürütüldükleri gibi yürütür. İşçiler zaten önceden feodal ve lonca el zanaatı üretiminde hayata geçirilen geleneksel sanayi sanatları içinde eğitilmişlerdir. Eğirmeciler, dokumacılar, perdahçılar, çömlekçiler, demirciler, lehimciler, çilingirler, kaynakçılar, değirmenciler, fırıncılar vs. kapitalist istihdam altında, lonca ustaları ve bağımsız zanaatkârlar olarak yürüttükleri üretken zanaatları gerçekleştirmeyi sürdürürler. Bu erken atölyeler, basit bir biçimde, geleneksel yöntemlere kıyasla küçük değişimler kaydeden daha küçük üretim birimlerinin bir araya toplandığı biçimlerden oluşuyordu ve bu yüzden de çalışma kendi zanaatlarının geleneksel bilgi ve vasıflarına sahip olan üreticilerin dolaysız denetimi altında bulunmaya devam etti.

Yine de, üreticiler bir araya toplandıkça, gelişmemiş haliyle bir yönetim sorunu ortaya çıktı. Öncelikle, yönetimin işlevleri tam da elbirlikçi emek pratiği tarafından yaratıldı. Bir işyerinin bulunması ve bu işyeri içindeki süreçlerin düzenlenmesi, malzeme arzının merkezileştirilmesi, önceliklerin ve görevlendirmelerin en temel biçimde programlanması ve maliyetler, bordrolar, malzemeler, bitmiş ürünler, satışlar, krediyle kârın ve zara-

rın hesaplanması dikkate alındığında, zanaatlarını bağımsız biçimde gerçekleştiren zanaatkârların bir araya getirilmesi bile koordinasyonu gerektiriyordu. İkincisi, gemi inşa ve araba yapımı gibi montaj işleri ticaretinde de, tıpkı sivil mühendislik çalışması vs.de olduğu gibi, farklı emek türlerinin görece incelikli bir biçimde birbirleriyle bağdaştırılması gerekti. Yine, bir yandan demir ergitme, bakır ve pirinç işçiliği ve mühimmat, kâğıt ve barut yapımı gibi çeşitli süreçler tam anlamıyla dönüşüme uğrarken, aralarında şeker rafinesi, sabun kaynatma ve damıtma gibi işlerin de olduğu eski el zanaatları arka planına sahip olmayan birçok sanayinin ortaya çıkışından bu yana da çok uzun zaman geçmedi. Bütün bunlar, kapitalist sanayide yönetim biçimine bürünen zorunlu kavramsal ve koordinatif işleyişleri gerekli kıldılar.

Kapitalist, sermayenin sahibi olması sayesinde yönetici olarak bu işlevi üstlendi. Kapitalist değişim ilişkileri altında, işe aldığı işçilerin zamanı, tıpkı tedarik ettiği malzemeler ve fabrikadan çıkan ürünler gibi kendisine aitti. Bu durumun daha ilk başlarda kavranmamış olduğu, lonca ve çıraklık kuralları ile feodal ve lonca üretim tarzları içinde yaygın olan yasal sınırlandırmaların tamamının belirli bir dönem için varlıklarını sürdürmeleriyle ve bunların, kapitalistin toplum içindeki gücünü sağlama alması ve kapitalizm öncesi toplumsal oluşumların yasal niteliklerinin tahrip edilmesiyle birlikte yavaş yavaş ortadan kalkmış olmalarıyla kanıtlanmaktadır. Erken manifaktürün lonca düzenlemeleriyle feodal düzenlemeler ve geleneklerden özgür olan yeni kentlerde ağırlık kazanma eğilimini göstermesi de kısmen bu nedene bağlıdır. Ancak, yasa ve görenek, kapitaliste teknik emek tarzını belirlemede gerçekten de sınırsız bir güç sağlayan "özgür" sözleşmenin alıcı ve satıcı arasında hâkim hale gelmesinin bir yansıması olarak, zaman içinde yeniden biçimlendirildi.

Sanayi kapitalizminin erken evreleri kapitalistin cephesinden bakıldığında, emek gücüyle, bu emek gücünden elde edilebilecek olan emek arasındaki farkı göz ardı etmeye ve emeği de, tıpkı hammaddelerde olduğu gibi, üründe tamamına eren ve ürünün barındırdığı belirgin bir çalışma niceliği olarak satın almaya yönelik sürekli bir çabanın damgasını taşır. Bu girişim son derece geniş bir çeşitlik arz eden taşeronlaştırma ve "eve iş verme" sistemleri biçimine bürünmüştür.[a] Bu yöntem, evde çalışma biçimiy-

(a) Kendisine bu bölümde kullandığım malzemeler için borçlu olduğum *The Genesis of Modern Management*'ın yazarı Sidney Pollard, bu çabayı "bir işletme yönetim yöntemi değilse bile, en azından işletme yönetiminden kaçınmaya yönelik bir yöntem" diye adlandırıyor.[1]

le, kapitalistin malzemeyi parça başına, kendi evlerinde imal etmek üzere taşeronlar ve komisyon aracıları yoluyla işçilere dağıttığı tekstil, giysi, metal ürünleri (çivi ve kesici aletler), saat yapımı, şapka, ahşap ve deri sanayilerinde gözlenebilirdi. Ama kömür, kalay ve bakır madenleri gibi, çalışmanın eve taşınamayacağı sanayilerde bile, yer üstünde çalışan maden işçilerinin kendileri, gerek dolaysız biçimde gerekse maden işgücünün "ayakçıları" ya da taşeron işverenleri aracılığıyla, tek tek ya da takım halinde sözleşmeler imzalıyorlardı. Bu sistem erken dönem fabrikalarda bile varlığını sürdürdü. Pamuk fabrikalarında, vasıflı eğiriciler makineden sorumlu kılınıyor ve genellikle aileyle tanıdık çevrelerinden gelme çocukları yardımcı alıyorlardı. Ustabaşları dolaysız gözetim işlevlerine bazen, az sayıdaki makineyi kendi hesaplarına geçirme ve bunları işletecek işçileri işe alma gibi pratikleri de ekliyorlardı. Pollard, bu türden pratiklerin sadece madenlerde ve tekstil fabrikalarında değil, halı ve iplik fabrikalarında, demir işçiliğinde, çömlekçilikte, inşaat ve sivil mühendislik projelerinde, ulaşım ve taş ocaklığında da bulunduğunu saptamaktadır.[2] Amerika Birleşik Devletleri'nde, sıvacılar ve diğer vasıflı demir ve çelik zanaatçılarına piyasa fiyatına göre ayarlanmış olan değişken bir ölçek üzerinden ton hesabıyla ödeme yapıldığı ve bu zanaatkârların kendi yardımcılarını işe aldıkları sözleşme sisteminin neredeyse on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar sanayinin karakteristiğini oluşturduğuna işaret edilmiştir.[3] Maurice Dobb tarafından aşağıda bu tür sistemlerin on dokuzuncu yüzyılın ortalarının hayli sonrasına kadar hâkim olmasıyla ilgili olarak yapılan açıklama, bu önemli gerçeğe işaret eder: Özgün biçimde kapitalist işletme tarzı ve dolayısıyla da üretim, görece yakın zamanlara, yani son yüzyıla kadar genelleşmemiştir.

> 1870 kadar geç bir tarihte birçok işçinin dolaysız işvereni büyük kapitalist değil, hem çalışan hem de sırası geldiğinde emeğin küçük işvereni olan aracı taşerondu. Aslında on dokuzuncu yüzyıl ortasının vasıflı işçisi bir ölçüde taşeron olma eğilimindeydi ve gerek psikolojisi gerekse görünümünde bu statünün izlerini taşıyordu.
>
> Bu tip bir ilişki sadece usta silah yapımcıları ya da çivi ustaları ve onların saraçları ya da araba yapımcılarının hırdavatçıları, kendi altlarında çalışan ev işçilerine sahip olan kâhyaları ya da 'ayakçı'larıyla birlikte hâla avlu ya da ev içi üretim aşamasında olan ticaretlerde hâkim değildi. Fabrika ticareti alanında bile taşeronluk sistemi yaygındı: Bu, takas, borçlandırma ve ücretlerin kamu binalarında ödenmesi sayesinde alçakça bir zorbalığa ve hilekârlığa fırsat tanıyan, erken dönem sendikacılığının kendisine karşı

> sert ve uzun bir savaş yürütmek zorunda kaldığı bir sistemdi. Yüksek fırınlarda, kendilerine kapitalist tarafından fırının tonaj çıktısına göre ödeme yapılan ve fırına nezaret etmek ya da dökümleri kontrol etmek üzere erkek, kadın, oğlan çocuğu ve atlardan oluşan ekipler istihdam eden katırcılar ve malzeme tedarikçileri vardı. Kömür madenlerindeki ahırları çalıştırmak üzere yönetimle sözleşmeler yapan ve kendi yardımcılarını istihdam eden ayakçılar mevcuttu; kendi altlarında 150 kadar adamın bulunduğu ve çalışmayı gözetlemek için '[*doggie*] kuçukuçu' adı verilen özel bir gözetmene ihtiyaç duyan bazı ayakçılar vardı. Demir atölyelerinde usta merdaneciler, pirinç dökümhanelerinde ve zincir fabrikalarında zaman zaman yirmi ya da otuz kişiyi istihdam eden düğümcüler vardı; düğme fabrikalarındaki kadın işçiler bile kendilerine genç kızlardan yardımcılar tutuyorlardı. Birmingham küçük metal ticareti fabrikalarla ilk kez tanıştığında, "işverenin muhakkak işyerini, tesisi ve malzemeleri bulması ve imalat süreçlerinin ayrıntıları üzerinde gözetim sağlaması gerektiği fikri henüz ortaya çıkmış değildi".[4]

Bu çeşit bütün sistemler parça başı ya da alt sözleşme başı ücret ödemelerini içerirken, bu durumun kendi başına bu sistemlerin yaşamsal bir niteliği olduğu varsayılmamalıdır. Çeşitli biçimlerdeki parça başına ücret bugüne kadar yaygınlığını sürdürmüştür ve zamana bağlı ücretin, son derece düzensiz bir başarı elde ederek, işçiyi kendi sömürüsünün gönüllü işbirlikçisi haline getirmeye çalışan bir forma dönüşmesini temsil etmektedir. Ancak, bugün, parça başına ücretler yönetimin çalışma süreçleri üzerindeki sistematik ve ayrıntılı denetimi ile bazen parça başına ücretin kullanıldığı zamanlardakinden çok daha sıkı sıkıya uygulanan bir denetimle bütünleştirilmiştir. Erken dönem evde çalışma ve taşeronluk sistemleri daha çok bir geçiş biçimini, kapitalistin sanayi kapitalizmindeki yaşamsal yöneticilik işlevinin, emek süreci üzerindeki denetimi henüz üstlenmediği bir evreyi temsil etmektedir. Bu nedenle kapitalist üretimin toplam gelişimiyle bağdaşmaz ve sadece uzmanlaşmış örneklerde varlığını sürdürür.

Bu tür emek yönetimi yöntemleri sanayi kapitalizminin, metaların üretiminden değil alım-satımından anlayan ve emeğe öteki metalar gibi muamele eden tüccar kapitalizmi içindeki kökenlerinin izlerini taşır. Bu yöntem yetersiz kalmak durumundaydı ve nitekim teknolojinin gelişimindeki olağanüstü eşitsizlik ve teknolojinin sürekli kendi ayak izlerini takip etme ve yeni sanayilerde kendi tarihsel gelişiminin aşamalarını yenileme ihtiyacı duyması nedeniyle, belirli bir süreliğine varlığını güvence altına almış olsa da, son derece büyük bir hızla yetersiz bir hale geldi. Taşeronlaş-

ma ve "eve iş verme" sistemleri üretim düzensizliği, malzemelerin ulaşım sırasında zimmete geçirilerek kaybolması, imalatın yavaşlığı, tek biçimliliğin olmaması ve ürün kalitesindeki belirsizlik meseleleri yüzünden sorun haline geldi. Ama en önemlisi, bu yöntemler üretim sürecini değiştirme konusundaki yeteneksizlikleri tarafından sınırlandırılmışlardı.[b] Pollard'ın işaret ettiği gibi, gelişmemiş bir işbölümüne dayanan ev sistemi, işbölümünün daha fazla gelişmesini engelledi. Tamamlanmış emeği satın alma girişimi, kapitalisti, emek gücü üzerinde dolaysız bir denetime sahip olmak yerine, belirli bir birim maliyetini belirlemek yoluyla daha sonraki sistemin belirsizliklerinden kurtarırken, aynı zamanda, sabit saatler, sistematik denetim ve emek sürecinin yeniden örgütlenmesi yoluyla elde edebileceği insan emeği potansiyelinin önemli bir kısmından da mahrum etti. Kapitalist yöneticilik, bu işlevi, kısa bir süre sonra ilk dönemdeki utangaçlığının yerini alacak olan bir gayretkeşlikle ele geçirecekti.

***

Büyük işçi kitlelerinin denetim altına alınması burjuva çağından çok daha eskilere dayanır. Tarihi antik çağlardan ortaçağa dek uzanan Piramitlerin, Çin Seddi'nin, geniş yol ağlarının, su kemerleri ve sulama kanallarının, büyük binaların, arenaların, anıtların, katedrallerin vb.nin hepsi, bu durumun tanığıdır. Roma orduları için silah üreten atölyelerde basit bir işbölümüne rastlarız ve kapitalizm öncesi dönemlerin orduları daha sonraki kapitalist pratiklerin ilkel biçimlerini sergilerler.[c] Büyük tarımsal mülkler kadar, metal işlemeciliği, çömlekçilik, dericilik, cam üflemeciliği, tuğla yapımcılığı ve dokumacılıkla uğraşan Roma atölyeleri de işçi kollarını tek bir yönetim altında bir araya topladılar.[7] Ancak, bu öncüller, köle emeği ya da diğer özgür olmayan emek biçimleri ile durgun bir teknolo-

(b) Bu konuda, David Landes şöyle yazıyor: "... çıktıyı artırmak isteyen imalatçı zaten çalışmakta olan emekten daha fazla çalışma elde etmeliydi. Ancak, burada, sistemin içsel çelişkilerinin içine yuvarlandı. İşçilerini verili sayıdaki saatler boyunca çalışmaya zorlamanın hiçbir yolu yoktu; evde çalışan dokumacı ya da zanaatçı, istediği zaman başlayıp istediği zaman duran, kendi zamanının efendisi olan bir kişiydi. İşveren çalışkanlığı teşvik etme yaklaşımıyla parça başına ücreti artırabilirken, bunun aslında çıktıyı azalttığını gördü." Landes ayrıca bu sanayi örgütlenmesi tarzının diğer "içsel çelişkilerini" de özetler.[5]

(c) Marx bir mektubunda Engels'e "Genel olarak" diye yazdı, "ordu ekonomik gelişme bakımından önemlidir. Örneğin, antik çağların insanları bir ücret sistemini ilk kez ordu içinde gerçekleştirdiler... Tek bir kol *içindeki* işbölümü de ilk kez ordularda uygulanacaktı".[6]

jinin var olduğu ve istihdam edilen her sermaye birimini genişletmeye ihtiyaç duyan kapitalist güdünün mevcut olmadığı koşullarda ortaya çıktılar ve bu yüzden de kapitalist işletme yönetiminden ciddi farklılıklar sergilediler. Piramitler, firavunların muhteşem görkemini o anda ve sonrasında sergilemekten başka hiç bir amaca sahip olmadan, köleleştirilmiş nüfusun artık emeğiyle inşa edildiler. Yollar, sarnıçlar ve kanallar, genel olarak kâr elde etmek için değil, askeri ya da sivil yararları yüzünden inşa edildiler. Devlet tarafından teşvik edilen manifaktürler silah ya da lüks mallar ürettiler, gerçek ya da yasal bir tekelden ve ticari olmayan alıcılardan, saraydan ya da ordulardan gelen büyük siparişlerden yararlandılar.[8] Bu tür örneklerde ihtiyaç duyulan yönetim basit özelliklere sahipti ve bu durum, köle emeğinin kullanıldığı hallerde daha da geçerliydi, üstelik bazen kölelerce de denetleniyordu. Ancak, kapitalist tarafından sarf edilen çabanın zoraki katkısıyla hızla devrimci bir niteliğe bürünen bir teknolojinin mevcut olduğu bir ortamda, üretken olmayan her saatin maliyet anlamına geldiği kiralanmış emekle çalışan ve artık yaratma ve sermaye biriktirme ihtiyacı tarafından kışkırtılan kapitalist, henüz erken ifadelerinde bile, o ana dek görülmüş olan her şeyden çok daha tamamlanmış, öz bilinçli, özenli ve hesaplı olan, bütünüyle yeni bir yönetim sanatına varlık kazandırdı.

Erken dönem sanayi kapitalisti için, ticari işletmeler, plantasyonlar ve tarımsal mülkler biçimine bürünmüş olan daha dolaysız öncüller mevcuttu. Tüccar kapitalizmi, içsel düzenleme ve denetimleriyle birlikte, İtalyan muhasebecilik sistemini icat etti; sanayi kapitalisti tüccar sermayesinden, sorumlu yöneticiler arasında alt bölünmelerin olduğu şube örgütlenmesi sistemini devraldı. Özellikle Büyük Britanya'nın tarımsal mülklerinde gerçekleştirilen erken madencilik faaliyetleri (ve buna eşlik eden inşaat işleri) çoğunlukla mülk toprak kâhyalarının gözetimi altında gerçekleştirildikleri için, tarımsal mülkler ve sömürge plantasyonları son derece gelişkin bir gözetim yordamı deneyimi sağladılar.

İstihdam merkezileştirilmeksizin denetimin sağlanması, imkânsız değilse bile, elbette son derece güçtü ve bu yüzden de yönetimin ön koşulu işçilerin tek bir çatı altında bir araya toplanması oldu. Bu tür bir hamlenin ilk etkisi, önceden sık sık verilen molaları, kısa çalışma gününü ve tatilleri içeren ve çalışma gününün o zaman mevcut olan teknik koşullar altında bir artık yaratılması amacıyla uzatılmasını genel olarak engelleyen, işçinin kendi kendisine dayattığı çalışma temposunun tersine, düzenli çalış-

ma saatlerinin işçilere dayatılması oldu. Bu yüzden Gras, *Industrial Evolution* [Sınai Evrim] isimli kitabında şöyle yazmaktadır:

> Bu durum, saf anlamda disiplini hedefliyordu, işçiler böylelikle ustabaşının gözetimi altında etkin biçimde denetlenebileceklerdi. Tek bir çatı altında ya da dar bir alan içinde, dinlenme ve yiyip içme süreleri engellenerek, gün doğumunda başlayıp gün batımına kadar çalıştırılabileceklerdi. İşi hepten kaybetme cezasına maruz bırakılarak da neredeyse tüm yıl boyunca çalıştırılabileceklerdi.[9]

"Özgür emek gücü"nün yaratılması işçileri görevlerine alıştırmak ve onları günün ve yılın tamamı boyunca çalışır halde tutmak üzere baskıcı yöntemleri gerektirdiği için, atölyelerdeki erken dönem yönetimi çeşitli katı ve despotik biçimlere büründü. Pollard, "memlekette, modern sanayinin, özellikle de tekstilin, büyük binalar içinde gerçekleştiriliyorsa, hapishaneler, çalışma evleri ve yetimhanelerle ilişkili olmadığı pek az bölge mevcuttu. Bu bağlantı, özellikle de yeni işlerin yalnızca özgür emeği istihdam ettiğini varsayan tarihçiler tarafından genellikle ihmal edilmektedir" diye belirtiyor. Bu ve diğer baskı sistematiklerine öylesine yaygın biçimde rastlamaktadır ki, "modern sanayi proletaryası kendi rolüyle o kadar da çekim [gücü] ya da parasal ödül sayesinde değil, zorlama, güç ve korku sayesinde tanıştı"[10] sonucuna ulaşmaktadır.

Yasal zorlamalar ve fabrikalar içindeki yarı-yasal cezalandırma sistemi genellikle kentin tamamını kapsayan bütünsel bir toplumsal sistem oluşturacak biçimde yaygınlık kazanmıştı. Pollard, hem demir üretimi hem de işlemeciliği için birincil süreçler gerçekleştiren büyük bir karma demircilik işletmesi olan Ambrose Crowley örneğini vermektedir. Bu firma on sekizinci yüzyılın ikinci çeyreğinde, merkezi faaliyetleri depolar ve şirket gemileri arasında dağıtılmış olan 1,000'den fazla işçiyi istihdam ediyordu. Bu işletmeden olağanüstü bir Kurallar Kitabı kaldı:

> Firma bir doktor, bir rahip, üç öğretmen ile yoksul yardımı, emeklilik ve cenaze yardımı sağlıyor ve Crowley, emirleri ve teşvikleriyle sahibi olduğu sürünün ruhsal hayatına hükmetmeye ve onları kendi sahip olduğu aygıtın istekli ve itaatkâr dişlileri haline getirmeye çalışıyordu. Fazladan boş zamanları dâhil tüm yaşamlarının (normal çalışma haftası seksen saatti), işi daha kârlı hale getirme görevi etrafında dönüp durmasını sağlamak gibi belirgin bir niyete de sahipti.[11]

Katmanlaşmış bir sanayi bölgesindeki kölece bir adli yönetimin yasal ve polisiye nitelikli kısıtlamaları ile desteklenmiş olan bu top yekûn ekonomik, ruhsal, ahlaki ve fiziksel hâkimiyet yöntemi dâhilinde, yakın geçmişte, işkolu sendikacılığının ortaya çıkışı öncesinde en yaygın biçimde kullanılmış olan top yekûn denetim sistemlerinden birisi olan ve Amerika Birleşik Devletleri'nde oldukça aşina olduğumuz şirket kasabasının öncüsünü görüyoruz.

Kapitalistler, bütün bu erken dönem çalışmalarında, bir yönetim teorisi ve pratiğine doğru el yordamıyla ilerliyorlardı. Yeni toplumsal üretim ilişkilerini yarattıktan ve üretim tarzını dönüştürmeye başladıktan sonra, daha önceki üretim süreçlerinin niteliklerinden yalnızca boyutları bakımından değil, aynı zamanda nitelikleri bakımından da farklılaşan yönetim sorunlarıyla karşılaştılar. Kapitalizmin, "özgür emek sözleşmesini" varsayan özel ve yeni ilişkileri altında, bir yandan gönüllü sözleşme temeline dayalı bir emek sürecini gerçekleştirirken, bir yandan da kendi isteklerini işçilere dayatmak için, çalışanları üzerinde kendi çıkarlarına en iyi biçimde hizmet edecek gündelik bir yönetime kavuşmalıydılar. Bu girişim en başından itibaren Clasuewitz'in savaş için ileri sürdüğü nitelemeyi paylaşmıştır; o, *direngen bir ortamın içindeki harekettir* çünkü dik başlı kitlelerinin denetim altına alınmasını gerektirir.

Manage fiili [İngilizce'de yönetim terimi için kullanılan management sözcüğünün köküdür], Latince'de el anlamına gelen *manus* sözcüğünden türedi ve orijinal olarak atın yürüyüşlerinin, *managé* egsersizlerini yapmak üzere eğitilmesi anlamına geliyordu. Kapitalizmin kimsenin öz-çıkar dışında hiçbir şeyi hesaba katmayacağı varsayılan bir toplum yaratması ve birbirlerinden kaçınmalarının olanaksızlığı dışında hiçbir şey paylaşmayan iki taraf arasında yapılan istihdam sözleşmesinin hâkim hale gelmesiyle birlikte, yönetim de daha mükemmel ve mahir bir enstrüman haline dönüşür. Gelenek, duyarlılık ve gurur işçiler açısından giderek daha da zayıf ve kararsız bir rol üstlenmeye başlar ve bunlar her iki taraf bakımından da, kendisiyle uzlaşmanın aptallık sayılacağı daha iyi bir tabiatın ifadeleri olarak ele alınırlar. Kapitalist, tıpkı dizginleri, gemi, mahmuzları, havucu, kamçıyı ve doğuştan gelme eğitimi kendi iradesini dayatmak amacıyla kullanan binici gibi, yönetim aracılığıyla *denetim* sağlamaya çabalar. Denetim ise, bütün yönetim teorisyenlerinin örtük ya da açık olarak kabul ettikleri gibi, tüm işletme yönetimi sistemlerinin merkezi kav-

ramıdır.[d] Bilimsel yönetim hareketinin heyecanlı bir tarihçisi olan ve kendisi de on yıllarca işletme yönetimi danışmanlığı yapan Lyndall Urwick, sorunun tarihsel doğasını berrak bir biçimde kavramıştı:

> "Ortaçağ 'efendisinin' atölyesinde denetim, çırakların ve ustaların kendisine hizmet vermek üzere sözleşme yaptıkları adam karşısında çağın adetleri uyarınca göstermeleri zorunlu olan itaate dayanıyordu. Ama ev ekonomisinin sonraki evresinde sınaî aile birimi, manifaturacı tarafından, yalnızca belirli bir kumaş miktarını belirli bir model uyarınca tamamlaması gerektiği ölçüde denetim altına alınıyordu. Kentsel bölgelerin büyük fabrikalarındaki modern sanayi grubunun gelişmesiyle birlikte, denetim sürecinin tamamı da köklü bir devrim geçirdi. Artık, 'çalışanlarının' belirli bir itaat ve/ya denetim yeteneği sağlamaya yönelik işbirliği düzeyini güvence altına alması ya da elde etmesi gereken kişi, fabrikanın sahibi ya da yöneticisi olan; yani artık 'işveren' olarak adlandırılmakta olan kişiydi. İşletmenin elde ettiği başarı, ne ölçüde ekmek kapısı sağladığı dışında kimsenin kişisel ilgi konusunu oluşturmuyordu.[13]

Yeni durumu yaratan, yeni düzenlemenin "modern", "büyük" ya da "kentli" olması değil, daha ziyade artık üretim sürecini kuşatmakta olan yeni toplumsal ilişkileri ve süreci yürütenlerle, sürecin kendi adlarına yürütüldüğü kişiler arasında, yani yöneticilerle uygulayanlar, fabrikaya kendi emek güçlerini sunanlar ve bu emek gücünden kapitalist adına azami avantaj elde etme işini üstlenenler arasındaki uzlaşmaz çelişkiydi.

Dipnotlar

1) Sidney Pollard, *The Genesis of Modern Management: A Study of the Industrial Revolution in Great Britain* (Cambridge, Mass., 1965), s. 38.

2) Aynı yer, s. 38–47.

3) Katherine Stone, "The Origins of Job Structures in the Steel Industry", *Radical America* (Kasım-Aralık 1973), s. 19–64.

4) Maurice Dobb, *Studies in the Development of Capitalism* (New York, 1947), s. 266–67. (Türkçe'de: *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, Belge Yayınları, Çeviren: F. Akar, 1992), s. 241–242.

5) David S. Landes, *The Unbound Prometheus: Technical Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present* (Cambridge, İngiltere ve New York, 1969), s. 58–59.

6) Karl Marx ve Fredrick Engels, *Collected Works*, cilt 1 (Moskova, 1969), s. 529–30.

7) Michael Argyle, *The Social Philosophy of Work* (Londra, 1972), s. 18–19.

(d) Örneğin, Leffingwell: "Etkin yönetim denetimi ima eder. Denetim olmaksızın yönetim anlamlı olmadığından, bu terimler bir anlamda karşılıklı olarak yer değiştirebilir niteliktedir".[12]

8) Pollard, *The Genesis of Modern Management*, s.7.

9) N. S. B. Gras, *Industrial Evolution* (1930), s. 77; Aynı yerde alıntı, s. 11–12.

10) Aynı yer, s. 163, 207.

11) Aynı yer, s. 56.

12) William Henry Leffingwell, *Office Management: Principles and Practice* (Chicago, New York ve Londra, 1925), s. 35.

13) Lyndall Urwick ve E. F. L. Brech, *The Making of Scientific Management*, cilt II (Londra, 1946), s. 10–11.

Bölüm III
İşbölümü

Kapitalist üretim tarzının ilk yenilikçi ilkesi manifaktür işbölümüydü ve işbölümü şu ya da bu biçimde sanayi örgütlenmesinin temel ilkesi olmaya devam etti. Kapitalist sanayideki işbölümü hiçbir biçimde üretimle ilgili görevlerin, zanaatların ya da uzmanlıkların toplum içinde dağıtılması olgusuyla özdeş bir durum değildir, çünkü bilinen toplumların hepsi çalışmayı üretken uzmanlık alanlarına göre bölmüşken, kapitalizmden önceki hiçbir toplum, her bir üretken uzmanlık çalışmasını sınırlı işlemlerden oluşan altbölümlere sistemli biçimde parçalamış değildir. Bu işbölümü biçimi yalnızca kapitalizm koşulları altında genellik kazanmıştır.

Bu ayrım, örneğin, Herskovits'in ilkel toplumlardaki işbölümüne dair yaptığı tanımda berraklık kazanır:

> "Yazılı dile sahip olmayan halklar arasında, sanayideki herhangi bir işbölümüne ya da daha doğru biçimde ifade etmek gerekirse, alt işbölümüne ender biçimde rastlanır. Bu tür bir sanayi içi uzmanlaşma yalnızca evler, kanolar ya da su bentleri gibi daha büyük sermaye mallarının üretiminde görülür.[a] Söz konusu kültürlerde bu tür örneklerde bile, bu tip dü-

a) Herskovits burada, kapitalist üretime özgü olan kategorileri tarih içinde ileriye ve geriye doğru bilinçsizce yerleştiren burjuva merkezli bakış açısına uygun biçimde, "evleri, kanoları ya da su setlerini", "sermaye mallarına" dönüştürmek gibi bildik bir ekonomik mucizeyi gerçekleştirmekte ve bu sayede evler, yalnızca insanların ikâmet etmek için inşa ettikleri yapılar niteliği taşırken bile, "sermaye" haline dönüşmektedir.

> zenlemelerin geçiciliği kuraldır; dahası, özgün bir işin belirli bir parçasının gerçekleştirilmesine hasredilmiş olan her bir işçi, çoğunlukla o anda uğraşmakta olduğu işin yanı sıra işin diğer evrelerini de yürütme becerisine sahiptir... Bu nedenle, ilksel işbölümünün cinsiyet ekseni etrafında kurulduğu gruplarda, her erkek ya da kadın, yalnızca erkeklerin ya da kadınların kendi aralarında geleneksel olarak yaptıkları tüm işleri yapabilmekle kalmayacak, bunları, aynı zamanda etkin bir biçimde yerine getirmek zorunda da olacaktır. Ekonomik bakımdan biraz daha karmaşık toplumlara doğru ilerlediğimizde ise, hem bazı erkeklerin zamanlarının diğerlerininkinden daha büyük bir bölümünü ahşap oymacılığı ya da demir işçiliği için, hem de bazı kadınların çömlek yaparak ya da kumaş dokuyarak sarf edebildiklerini görürüz. Ama bu grupların üyelerinin hepsi belirli bir cinsiyete ait olanlar tarafından kontrol edilen tekniklerin tümünde aynı becerilere sahip olacaklardır. Yine yazılı dile sahip olmayan diğer bazı toplumlardaysa, bazı erkekler ve kadınlar yalnızca tek bir teknik üzerinde uzmanlaşmakla kalmazlar, örneğin, bir kadının zamanını gündelik, bir başkasınınsa yalnızca dinsel törenlerde kullanılan çömleklerin üretiminde sarf etmesinde olduğu gibi, belirli bir ürün tipinde de uzmanlaşmışlardır. Yine de vurgulanmalıdır ki, en alışılmadık koşullar haricinde, karakteristik bir biçimde kadınlardan birinin kili toplamakta, diğerinin kili biçimlendirmekte ve üçüncüsünün de çömlekleri pişirmekte uzmanlaştığı ya da adamın birinin odunu getirmekle, ikincisinin taburenin ya da heykelciğin oranlarını kabaca belirlemekle ve üçüncüsünün de işi bitirmekle uğraştığı bir örgütlenme biçimine rastlamayız.[1]

Herskovits, burada başlangıçta varlığını büyük ölçüde cinsiyet rollerine borçlu bir ayrışma olan, zanaatlar arası işbölümünün resmini sunmaktadır. Ancak, zanaatların kendi içindeki bir görev bölüşümü büyük ölçüde mevcut değildir. Erkekler ya da kadınlar geleneksel olarak bazı ürünlerin üretilmesiyle bağlantılı olsalar dahi, kural olarak her bir ürünün üretilmesiyle ilgili ayrı ayrı işlemleri birbirinden ayırmazlar.

Toplumların tümüne özgü olan bu işbölümü biçimi, Marx'ın terminolojisini izleyecek olursak *toplumsal işbölümü* olarak adlandırılır. Bu, insan çalışmasının özgün niteliğinden türer: "Hayvan, şeyleri ait olduğu türün standardına ve ihtiyacına uygun olarak biçimlendirirken, insan onu bütün türlerin standartlarına uygun olarak nasıl üreteceğini bilir".[2] Örümcek ağını örer, ayı balık avlar, kunduz barajlar ve evler inşa eder, fakat insan, aynı anda hem dokumacıdır, hem balıkçıdır, hem inşaatçıdır hem de, bunların hepsi toplum içinde gerçekleştiği ve yalnızca toplum aracılığıyla mümkün olduğu için, kısa bir sürede zanaatlar eksenindeki bir toplumsal

işbölümünü zorunlu kılacak biçimde birbirleriyle bağlantılı olan binlerce başka şeydir de. İnsan türünün üyesi olan herhangi bir birey tek başına ele alındığında "bütün türlerin standartlarına uygun olarak üretme" ve hiçbir hayvan tarafından bilinmeyen standartlar icat etme yeteneğine sahip değildir, ama tür bir bütün olarak ele alındığında, kısmen toplumsal işbölümü aracılığıyla bu olanağa sahip olur. Demek ki insan emeği toplumsal emek niteliğini, yani toplum içinde ve toplum aracılığıyla sarf edilen emek niteliğini kazanır kazanmaz, toplumsal işbölümü de gözle görünür bir biçimde bu emeğin türe dair niteliğine içselleşir.

Bu genel ya da toplumsal işbölümünün karşısında ayrıntılı işbölümü, manifaktür işbölümü durur. Bu işbölümü, ürünü ortaya çıkartan süreçlerin farklı farklı işçiler tarafından gerçekleştirilen türlü çeşitli işlemler halinde parçalanmasından oluşur.

Toplumsal işbölümüyle ayrıntılı işbölümünün tek bir süreklilik, tek bir soyut teknik ilke olarak ele alınması pratiği, şu ana kadar bu konuyla ilgili olarak yapılan tartışmalardaki en önemli kafa karışıklığı kaynağını oluşturmuştur.[b] Toplum içindeki işbölümü, bilinen bütün toplumlara has bir niteliktir; atölye içindeki işbölümü ise kapitalist toplumun özgün ürünüdür. Toplumsal işbölümü, toplumu hepsi de belirli bir üretim dalında yeterlilik sahibi olan meslekler ekseninde böler; ayrıntılı işbölümü ise meslekleri bu anlamda imha eder ve işçiyi herhangi bir bütünlüklü üretim sürecinin tamamını gerçekleştirmek bakımından yetersiz hale getirir. Kapitalizmde, toplumsal işbölümü piyasa tarafından kaotik ve anarşik bir yolla uygulanırken, atölye içindeki işbölümü planlama ve denetim yoluyla dayatılır. Yine kapitalizmde, toplumsal işbölümünün ürünleri metalar olarak birbirleriyle mübadele edilirken, parça işçisinin gerçekleştirdiği işlemden doğan sonuçlar, fabrika içinde, piyasada olduğu gibi birbirleriyle mübadele edilmezler; aksine, hepsinin sahibi aynı sermayedir. Toplumsal işbölümü *toplumu* alt parçalarına bölerken; ayrıntılı işbölümü *insanları* alt parçalarına böler ve toplumun alt parçalarına bölünmesi, bireyi ve türü geliştirebilirken, bireyin alt parçalarına bölünmesi, insan yeteneklerine ve ihtiyaçlarına aldırış edilmeden gerçekleştirildiği zaman, insana ve insanlığa karşı işlenmiş bir suçtur.

---

b) Marx, "Fakat bunları birbirlerine bağlayan sayısız analojilere ve bağlara karşın", diye uyarmaktadır, "toplum içindeki işbölümü ile atölye içindeki işbölümü, sadece derece bakımından değil, nitelik bakımından da farklılık taşır".[3]

Toplumsal işbölümü ile ayrıntılı işbölümü arasındaki farklılığı görmezden gelen bakış açısı, aşağıdaki yorumlarda tipik ifadesini bulmaktadır: "Toplumsal farklılaşma ve işbölümü insan toplumunun evrensel hususiyetleridir. Yakın geçmişe kadar varlığını sürdüren, ilkel insanın tam anlamıyla homojen ve biçimlenmemiş gruplar halinde yaşadığı biçimindeki görüşün tersine, ilkel toplumlarla köylü toplumları hakkındaki modern bilgiler çok daha büyük bir karmaşıklığı ve uzmanlaşmayı açığa çıkarmaktadır... Demek ki modern uzmanlaşma herhangi bir işbölümünün mevcut olmadığı bir toplum ya da dönem varsayımı ile karşıtlık içinde ele alınamaz. Var olan farklılık bir nitelik değil, bir derece farkıdır."[4] Wilbert Moore, burada bizleri toplumun ticaret, zanaat, meslekler ekseninde bölünmesinin, bu mesleklerin çözülüşüyle "karşıtlık içinde ele alınamayacağı"nı; insanın çiftçi, doğramacı ya da demirci olmasıyla, çalışma hayatının tamamında, tanrının her günü, tek bir cıvata kümesini yüzlerce kez arka arkaya sıkıştırması ya da her hafta binlerce kartı zımbalaması arasında hiçbir "niteliksel" farkın mevcut olmadığını varsaymaya zorlamaktadır. Çünkü bunların *hepsi* de "işbölümünün" ifadeleridir. Açıkçası bu soyutlama düzeyinde işbölümü hakkında, işbölümünün "evrensel" bir durum olduğu ve herhangi bir biçimde ortaya çıkmasından kaçınmanın aslında pek de mümkün olmadığı biçimindeki bayağı ve mazeretçi sonuçlar haricinde herhangi bir şeyin anlaşılması mümkün değildir. Söylemeye gerek yok; bu sonuç tam da burjuva toplumunun tercih ettiği sonuçtur.

Emile Durkheim'ın *The Division of Labor in Society* [Toplumsal İşbölümü] isimli çalışması, tam da bu nedenle modern topluma daha az uygulanabilir hale gelirken daha büyük bir popülerlik kazanmıştır. Durkheim, kendi yaklaşımında işte şu düzeydeki bir soyutlamayı benimsemektedir: "İşbölümünü nesnel biçimde ele alabilmenin tek yolu, onu ilk önce, kullanışlılığını ve neyin üzerine yaslandığını araştırmak ve nihayet bu duruma dair mümkün olduğu kadar yeterli bir kavram oluşturmak amacıyla, bütünüyle spekülatif biçimde, kendi içinde incelemektir".[5] İşbölümünün çağımızda hangi özgün toplumsal koşullar altında geliştiği konusundan kararlılıkla kaçınarak ve "insan kardeşliği ideali yalnızca işbölümünün gelişmesiyle orantısal biçimde gerçekleşebilir"[6] yolundaki önermesini kitap boyunca kutsayarak, bu çizgi üzerinden devam eder, ta ki çalışmasının onuncu ve sonuncu bölümünde, modern kapitalizmin fabrikaları ve büroları içindeki işbölümünü keşfedene ve bunları "anormal biçimler" olarak adlandırana kadar. Fakat M. C. Kennedy isimli bir eleştirmenin yakın

zaman önce saptamış olduğu gibi, "bu anormal biçimleri tüm dünyada müşahede ettiğimiz zaman, normal işbölümünün tek bir berrak örneğini bile bulmak güçleşmektedir". Kennedy, Durkheim'ın "normal" işbölümü biçimini, "bir ahlâk sosyologunun değil ahlâkçı bir sosyologun ideali" olarak adlandırmakta kesinlikle haklıdır.[7](c)

O halde, bu noktada ilgilendiğimiz konu, genel olarak toplum içindeki işbölümü değil, işletme içindeki işbölümü; çeşitli sanayiler ve meslekler arasındaki işbölümü değil, mesleklerin ve sanayi süreçlerinin çözülmesi; "genel olarak üretim" içindeki işbölümü değil, özel olarak kapitalist üretim tarzı içindeki işbölümüdür. Bizi ilgilendiren "saf teknik" değil, daha ziyade tekniğin sermayenin özel ihtiyaçlarıyla bütünleşmesidir.

***

Üretim içindeki işbölümü *emek sürecinin çözümlenmesiyle*, yani üretme işinin kurucu öğelerine ayrılmasıyla başlar. Fakat parça işçisini oluşturan, başlı başına bu durum değildir. Bu tür bir çözümleme ya da parçalama aslında işçiler tarafından kendi ihtiyaçlarına uyacak biçimde örgütlenen bütün emek süreçlerinin karakteristiğidir.

Örneğin, lehimci boru yapar: Madeni levhanın üzerine dikey kesitin görüntüsünü çizer ve buradan hareketle açık haldeki borunun ve dip ağzının taslağını çizer. Daha sonra her bir parçayı makas ve testereyle keser, düzgün bir biçim alıncaya kadar haddeler ve ek yerlerini dalgalandırır ya da perçinler. Daha sonra üst kenarları haddeler, ek yerlerini lehimler, asılı bir halkanın üzerine lehim yapar, lehimde kullanılan asidi yıkar ve boruyu son şeklini verecek biçimde kıvırır. Fakat aynı süreci belirli sayıdaki özdeş boruya uyguladığı zaman, işlem tarzı değişir. Yapacağı işi doğrudan doğruya malzemenin üzerine çizmek yerine kalıp çıkartır ve bu kalıbı gereken toplam boru sayısını saptamak için kullanır; daha sonra, ardı ardına, parçala-

c) George Friedmann, Durkheim, işbölümünün daha sonraki gelişimini görecek kadar yaşasaydı, "emeğin modern toplumda, hem sanayide hem de yönetim işlerinde, hatta daha yakın zamanlarda ticarette (Amerikan süper marketlerini hatırlayın) büründüğü biçimlerin çoğunu 'anormal' olarak nitelemek zorunda kalacaktı" demektedir.[8] Yapıtlarını, Sanayi Devrimi'nden ve Adam Smith, Babbage, Ure, Marx ve diğer sayısız isimden birkaç kuşak sonra kaleme almış olan birisinin, kapitalizm koşulları altındaki işbölümü hakkında bir şeyleri kavramak için, "Amerikan süpermarketlerini" bekleme ihtiyacı duyması inandırıcı değildir. Fakat genel olarak, Friedmann'ın, daha sonraki sayfalarda kitabını pek de değerli bulmadığını belirtmesine karşın,"bu devasa sorun üzerine çalışmış olan en enerjik zihin" diye nitelediği Durkheim'ı ihtiyatla ele alması, Durkheim'ın yaptığı katkının ne denli şişirilmiş bir üne sahip olduğuna tanıklık etmektedir.

rın hepsini birden keser, onları kıvırır vs. Bu durumda, bir ya da iki saat içinde tek bir boru yapmak yerine, tek bir boru yaparken ne olursa olsun buna değmeyecek olan, ama yeterince çok sayıda boru yapılacaksa, her aşamayı yeterince hızlandırarak, yapılan tasarrufun fazladan harcanan zamana değecek olduğu eşyaları, mengeneyi, araçları üretmek suretiyle, sürecin her aşaması için saatlerini ya da günlerini harcar. Bu biçimde çok sayıdaki borunun, her boruyu sonrakine başlamadan önce tek tek bitirmekten daha az zorluk ve daha büyük zaman tasarrufuyla üretileceğini keşfeder.

Yine belirli bir zaman zarfında az sayıda müşteriye hizmet eden bir avukat için çalışması halinde, işi sadece faturaları toplamaktan ve büro kayıtlarını gelecekteki tahsilâtlar için muhafaza etmekten ibaret olan muhasebeci de, tek bir faturayı hazırlayacak ve onu hemen gerekli hesaba ve müşterinin hesabına postalayacaktır. Fakat her ay yüzlerce faturanın mevcut olması halinde, muhasebeci bunları biriktirecek ve faturaları zaman zaman, gerekli hesaplara yollamak için bir ya da iki tam gününü harcayacaktır. Bu postalama işlemlerinin bir kısmı, artık tek tek fatura başına değil de, günlük, haftalık ya da aylık olarak gerçekleştirilecektir ki bu da, büyük sayılar söz konusu olduğunda çok miktarda emek tasarrufu sağlayan bir pratiktir; ayrıca muhasebeci, işlemler bu biçimde çözümlendiği ya da parçalandığı zaman pratik yararlar sunan, örneğin özel olarak hazırlanmış hesap defterleri ya da müşteri hesabına postalama ve aylık hesabın hazırlanması gibi işleri tek bir işlem dâhilinde birleştiren karbon kopyalama biçimleri gibi diğer kısa yollardan ya da kolaylıklardan da yararlanacaktır.

Emek sürecinin çözümlenmesi ve bu sürecin kurucu öğelerine bölünmesi sırasında ortaya çıkan bu tür yöntemler, bugüne dek tüm ticaretler ve zanaatlar içinde varolmuştur ve varolmaktadır; bu durum işin ayrıntılı alt bölümlere parçalanmasının ilk biçimini temsil eder. Bunlar açıktır ki, Adam Smith tarafından *Ulusların Zenginliği*'nin ilk bölümünde yapılan ünlü tartışmada, işbölümünün üç avantajı olarak öne sürülen avantajları tam anlamıyla değilse bile esas olarak karşılamaktadır:

> İşbölümünün sonucu olarak, aynı sayıdaki insanın gerçekleştirme yeteneğine sahip olduğu işin niceliğinde ortaya çıkan bu büyük artış, varlığını üç farklı şarta borçludur: Birincisi, tek tek işçilerin sahip oldukları maharetin artmasına; ikincisi, genellikle bir iş türünden diğerine geçerken yitirilen zamanın tasarruf edilmesine; son olarak da, işi kolaylaştırıp süresini kısaltan ve tek bir kişinin, birçok kişinin işini yapmasını mümkün kılan çok sayıda makinenin icat edilmesine.[9]

Smith'in verdiği örnek toplu iğne yapımıdır ve işi aşağıdaki gibi tarif eder:

> Adamlardan birisi teli çeker, öteki düzler, bir üçüncüsü keser, dördüncüsü sivriltir, beşincisi tepesini başlığın gelmesi için döver; başlığın yapımı iki ya da üç farklı işlem gerektirir; başlığı yerleştirmek özel bir iştir, toplu iğneleri ağartmak da öyledir; hatta bunları kâğıdın içine yerleştirmek de ayrı bir ticareti oluşturur ve kayda değer bir önem taşıyan toplu iğne yapım işi, bu yolla, bazı manifaktürlerde, tümü de farklı eller tarafından yerine getirilen yaklaşık on sekiz ayrı işleme bölünmüştür, diğerlerindeyse aynı adam bu işlemlerden ikisini ya da üçünü birden gerçekleştirir.[10]

Bu örnekte, işbölümü lehimcinin ya da muhasebecinin örneklerinde olduğundan bir adım daha ileriye taşınmıştır. Sadece işlemler birbirlerinden ayrılmakla kalınmamış, *ayrıca farklı işçiler arasında dağıtılmıştır da.* Burada sadece emek sürecinin çözümlenmesiyle değil ayrıca parça işçisinin yaratılmasıyla da karşı karşıya kalırız. Her iki adım da üretim ölçeğine bağlıdır: Yeterli nicelikler mevcut olmadığında uygulanabilir değillerdir. Her adım emek zamanındaki bir tasarrufu temsil eder. Sürecin çözümlenmesi en büyük tasarrufu ortaya çıkartır ve boyutları sürecin doğasına göre değişen bir başka tasarruf da, işlemlerin farklı işçiler arasında bölünmesiyle ortaya çıkar.[d]

(d) Emek sürecinin çözümlenmesi ile parça işçisinin yaratılması arasındaki ayrım, George Wallis tarafından on dokuzuncu yüzyıl Amerikan işçisi hakkında Temsilciler Meclisi'ne sunulmuş olan özel bir raporun şu satırlarında görülebilir: "... Amerikalı genç işçi hızla vasıflı zanaatkâra dönüşmektedir ve işinin bir parçası üzerinde ustalık kazandığında, tamamı üzerinde ustalaşana kadar tatmin olmamaktadır. *Tek* bir mekanik işlemi iyi yapmak ve sadece bunu yapmak, ne onu ne de işverenini tatmin etmektedir. Belirlenmiş olan bir görevden daha fazlasını yapma arzusu içindedir ve bu yüzden de her şeyi öğrenmek istemektedir. İlk işinde ustalaştığı için ödül olarak ikincisini öğrenmesine izin verilmekte ve bu durum, eğer *bu noktaya* herhangi bir biçimde ulaştığı söylenebilirse, böylece sürüp gitmektedir. Zihnin ve bedenin durmak bilmez faaliyeti; kendi sanayi dalını geliştirme saplantısı, ekonomik ve mekanik sorunları kendi kârları ve yükselişleri adına çözmüş olan kendinden önceki dâhilerle ilgili gerçeklerin sürekli olarak önünde durması gibi şeylerin tümü de kışkırtıcı ve teşvik edici niteliktedir; New England Eyaletinde, en azından belirli bir mekanik müdahale ya da imalatı iyileştirme fikrine sahip olmayan ortalama yetenekteki tek bir genç işçinin mevcut olmadığı söylenebilir..."

"... Tek bir ticaretin iki ya da üç ayrı kısmı konusundaki bu bilginin ve hatta çeşitli ticaretlerin tek bir birey tarafından gerçekleştirilmesinin, varsayılacağı gibi, sistematik işbölümü üzerinde pek de fazla müdahalede bulunmadığı söylenebilir. Çoğu örnekte istihdam değişikliği yalnızca güvenlik içindeki zamanlarda ya da işçiye daima tek bir işi yapmaktan kaynaklanan monotonluğa karşı bir iyilik gibi uygulanmaktadır... Ama ekonomik alt bölünme yasasının diğer açılardan başarılı sayılabilecek olan bu ihlalinde tek bir zayıflık mevcuttur. Her zaman işçinin dikkatini ve eylemini sürekli olarak tek bir şey üzerinde yoğunlaştırmasıyla iç içe geçen mükemmel el vasıfları ve muazzam el inceliği bakımından dezavantajlıdır: Bu durum sık sık Amerika'nın çoğu mamul ürününde son derece açık seçik biçimde görülmektedir."[11]

İşçi süreci parçalarına bölebilir, ama kendisini asla gönüllü olarak ömür boyu parça işçisine dönüştürmez. Bu, eğer ilk adımdan; yani çözümlemeden bu kadar çok şey elde ediliyorsa ve ikinci adımdan; yani işçiler eksenindeki bölünmeden de bir şeyler kazanılıyorsa, ilk ya da ikinci adımı atmamak için herhangi bir neden görmeyen kapitalistin yaptığı katkıdır. Birinci adım yalnızca süreci parçalarken, ikincisinin işçiyi de parçalaması kapitalist açısından herhangi bir anlam ifade etmez. Üstelik zanaatı işçinin denetimi altındaki bir süreç olarak imha edip, kendi denetimi altındaki bir süreç olarak yeniden inşa ettiği için daha da anlam kazanır. Şimdi kazancına sadece üretkenlik bakımından değil yönetim bakımından da, iki kat güvenebilecektir, çünkü bu örnekte işçiye ölümcül zarar veren durum, kendi lehine işlemektedir.[e]

Bu avantajların etkisi, iktisat yazınında adı pek az anılmakla birlikte, kuşkusuz kapitalist üretim tarzında işçiler arasındaki görev bölümünün sahip olduğu muazzam popülerliğin ve bu durumun hızla yaygınlaşmasının en zorlayıcı nedenlerinden birisi olan bir başka avantaj tarafından da yoğunlaştırılır. Bu avantaj, Smith'ten yarım yüzyıl sonra, Charles Babbage tarafından yazılana kadar ne açıkça formüle edilmiş ne de güçlü bir biçimde vurgulanmıştır.

Babbage, ilk baskısı 1832 yılında yayımlanan, *On the Economy of Machinery and Manufactures* [Makine ve Manifaktürlerin Ekonomisi] isimli kitabının, "İşbölümü Üzerine" başlıklı XIX. Bölümünde, "[işbölümünden elde edilen tasarrufların] en önemli ve etkili nedeni hepten gözden kaçmıştır" der. William Petty, Adam Smith ve diğer siyasal iktisatçıların klasik tezlerini tekrarlar, Smith'ten yukarıda anılan, işbölümünün, üretkenliğe katkıda bulunan "üç farklı şartı" konusundaki paragrafı alıntılar ve devam eder:

(e) "Son zamanlarda, büyük uygar işbölümünün keşfi üzerinde çok çalıştık ve onu mükemmel bir hale getirdik; sadece onu yanlış adlandırdık. Aslında, doğrusunu söylemek gerekirse, bölünen şey iş değil, insandır: İnsanın basit parçalarına bölünmüş olan insan; küçük hayat parçalarına ve kırıntılarına bölünmüş olan insan; bu durumda insanda geriye kalan bütün o küçük zekâ kırıntıları toplu iğne ya da çivi yapmaya bile yetmez, ama toplu iğnenin ya da çivinin başını yapma amacıyla kendi kendisini tüketir. Şimdi elbette, bir günde çok sayıda toplu iğne yapmak iyi ve arzu edilir bir durumdur; ama bu toplu iğnelerin, ne olduğunu anlamak için birçok kez büyütülmesi gereken insan ruhunun kum tanelerinden başka bir şey olmayan bir kumun kristalleriyle parlatıldığını görebilecek olsaydık, burada da bir kaybın söz konusu olduğunu düşünebilirdik. Bütün imalat kentlerimizde, yüksek ısılı fırınların çıkardığından daha gürültülü bir sesle yükselen devasa çığlık, aslında tam da bu yüzden; buralarda, insan dışındaki her şeyi imal etmemiz yüzündendir...". İşte Ruskin... [12]

"Şimdi, bütün bunlar önemli nedenler olmakla ve her biri sonucu da etkilemekle birlikte, yine de bana öyle geliyor ki, işbölümüne bağlı bir sonuç olarak mamul ürünlerin ucuzluğuyla ilgili herhangi bir açıklama, aşağıdaki ilkenin ifade edilmemesi halinde tamamlanmadan kalacaktır.

Bu ilke, usta manifaktürcünün, işi, her biri farklı vasıf ya da güç gerektiren, ayrı ayrı gerçekleştirilecek süreçlere bölmesiyle birlikte, her ikisinden tam da her bir süreç için gerekli olan kesin miktarı satın alabilmesi ilkesidir; tersine, bütün işin tek bir işçi tarafından gerçekleştirilmesi halinde, bu kimsenin, sanatın bölünmüş olduğu işlemler içindeki en zor işi gerçekleştirmeye yetecek vasfa ve en zahmetli işi gerçekleştirmeye yetecek güce sahip olması gerekecekti.[13]

Bu her şeyden önemli ilkeyi bir başka biçimde ifade etmek gerekirse, emek gücünün alım ve satımına dayalı bir toplumda, zanaatın tekil parçalarına bölünmesi bu tekil parçaları ucuzlatır. Babbage, tıpkı Smith'inki gibi toplu iğne imalatından alınma bir örnek vermektedir. O günlerde "On birler" olarak adlandırılan İngiliz toplu iğne manifaktüründe istihdam edilen emeğin, tip (yani yaş ve cinsiyet) ve ücretini gösteren bir tablo sunmaktadır.[14]

Babbage'ın da işaret ettiği gibi, yukarıdaki tablodan şu durum açıkça görülmektedir: İşlerin hepsini gerçekleştirme yeteneğine sahip olan bir zana-

Telin çekilmesi	Erkek	günde 3sent, 3d
Telin düzlenmesi	Kadın-Genç kız	1s.0d
Sivriltme	Erkek	5s.3d
Başlıkların kıvrılması ve kesilmesi	Oğlan çocuğu Erkek	0s.4,5d 5.4s,5d
Başlık koyma	Kadın	1s.3d
Kaplama ya da beyazlatma	Erkek Kadın	6s.0d 3s.0d
Kâğıda sarma	Kadın	1s.6d

atkâra ödenecek olan asgari ücret yukarıdaki listenin en yüksek ücretinden daha yüksek değilse ve sadece bu zanaatkârlar istihdam edilirse, *tamı tamına aynı işbölümü uygulansa ve zanaatkârlar toplu iğneleri parça işçisiyle tamı tamına aynı hızda üretseler bile*, manifaktürün emek maliyetleri iki katından daha yüksek olacaktır.[f]

Biz buna başka ve daha yeni bir örneği, Amerikan sanayisindeki ilk montaj bandından, (aslında bir parçalama [*demontaj*] bandı olan) et paketleme bandından alınma bir örneği ekleyelim. J.R. Commons, bu tanımlamaya, olağan detayların yanı sıra, işçilerin ücret oranlarını da gerçekçi biçimde dâhil etmiştir:

> İşbölümü üzerinde böylesine dâhice ve mikroskobik boyutlarda çalışılmış olan bir başka sanayi daha bulmak zordur. Hayvan bir harita gibi incelenip yatırılmış ve adamlar da otuzdan fazla uzmanlığa ve saatte 16 senten 50 sente kadar çıkan yirmi farklı ücret oranına göre sınıflandırılmıştır. Derinin en hassas yerlerinde bıçak kullanmak ya da omuriliğini parçalamak için nacağı vurmak *ayakçı ya da ayırıcı* gibi 50 sentlik adamlara mahsus bir iştir ve ne zaman 18 sente, 18.5 sente, 20 sente, 21 sente, 22,5 sente, 24 sente, 25 sente vesaireye çalışacak daha az vasıflı birileri bulunursa ona da bir yer açılır ve bir meslek belirlenir. Tek başına deri üzerindeki çalışmada bile, sekiz ayrı ödeme oranıyla birlikte, dokuz meslek mevcuttur. 20 sentlik adam kuyruğu çıkartır, 22,5 sentlik adam kalitesiz derinin bulunduğu bir başka parçayı keser, 40 sentlik adamın bıçağı da farklı bir dokuyu parçalar ve 50 sentlik adamınkinden başka bir "dokunuşa" sahiptir."[16]

Babbage ilkesi, kapitalist toplumdaki işbölümünün evrimi bakımından temel bir nitelik taşır. Bu ilke yalnızca işbölümünün teknik cephesinde değil aynı zamanda sosyal cephesinde de ifadesini bulur. Emek süreci parçalanabildiği ölçüde, bazıları diğerlerinden ama hepsi de bütünden daha kolay olan öğelerine ayrılabilir. Bu durum, piyasa terimlerine tercüme edildiği zaman, süreci gerçekleştirme yeteneğine sahip olan emek gücünün, parçalanmış öğeler olarak, tek bir işçide bütünleşmiş olan bir yetenekten daha ucuza satın alınmasının mümkün olduğu anlamına gelir. Önce el zanaatlarına ve daha sonra da mekanik zanaatlara uygulanan Babbage ilkesi, nihayet, hangi düzenek ya da hangi hiyerarşik düzeyde olursa ol-

(f) Bütün iktisatçılar bu noktayı kaçırmış değillerdir. Alfred Marshall bunu, "Babbage'ın büyük iktisadi üretim ilkesi" olarak adlandırdı.[15] Ama Marshall, her şeyin ötesinde, iktisatçıların henüz gerçek dünyadaki nesnelerin işleyişiyle ilgilendikleri bir zamanda yazıyordu.

sun, kapitalist toplumdaki tüm çalışma biçimlerini yöneten temel güç haline gelir.

Babbage ilkesi, kapitalizmin mitolojisinde, vasıflı işçilere sadece "kendilerinin geçekleştirebileceği" görevler vererek ve "sosyal kaynakları" israf etmeyerek, "ender vasıfları korumaya" yönelik bir çaba olarak sunulur. Zamanları "toplum" yararına "etkin" biçimde kullanılan vasıflı işçilerin ya da teknik eğitimli kimselerin "kıtlığına" karşı verilen bir yanıt gibi gösterilir. Fakat her ne kadar bu ilke kendisini zaman zaman; örneğin savaş ya da diğer hızlı üretim genişlemesi dönemlerinde, vasıflı emek kıtlığına karşı bir yanıt gibi ifade etse de, bu mazeret bütünsel anlamda bakıldığında yanlıştır. Kapitalist üretim tarzı kapsamlı vasıfları, bulundukları her yerde imha eder ve kendi ihtiyaçlarına karşılık düşen vasıflar ve meslekler ortaya çıkartır. Böylelikle teknik yetenekler de katı bir "bilme ihtiyacı" temelinde tahsis edilir. Bu noktadan itibaren, üretken süreçle ilgili olarak bu sürece katılanların tamamı arasında gerçekleştirilen genelleşmiş bilgi dağılımı yalnızca "gereksiz" olmakla kalmaz, ayrıca kapitalist üretim tarzının işleyişinin önündeki gerçek bir engel halini de alır.

Emek gücü meta haline gelmiştir. Kullanım biçimleri artık onu satanların ihtiyaç ve arzuları uyarınca değil, temelde, sermayelerinin değerini genişletmek isteyen işverenler olan emek gücünü satın alanların ihtiyaçlarına göre örgütlenir. Bu metayı ucuzlatmaksa söz konusu satın alıcıların özel ve sürekli bir çıkarını oluşturur. En yaygın emek gücü ucuzlatma tarzı Babbage ilkesi tarafından örneklenen tarzdır: Emek gücünün en basit öğelerine parçalanması. Kapitalist üretim tarzı kendi ihtiyaçlarına uygun bir çalışan nüfus yaratırken, Babbage ilkesi, tam da bu "emek pazarının" kendi biçimi tarafından, kapitalistlerin kendisine dayatılır.

Emek sürecindeki her adım, mümkün olduğu ölçüde, özel bilgi ve eğitimden kopartılarak basit emeğe indirgenir. Bu arada, özel bilgi ve eğitimin kendileri için muhafaza edildiği göreceli olarak az sayıdaki insan da, mümkün olduğu ölçüde basit emeğin yükümlülüklerinden özgür kılınır. Bu biçimde, bütün emek süreçlerine, en aşırı uçlarında, zamanları sonsuz biçimde değerli olanlarla, zamanları beş kuruşluk değere sahip olmayanları kutuplaştıran bir özellik kazandırılır. Bu durum kapitalist işbölümünün genel yasası olarak bile adlandırılabilir. Bu, işin örgütlenmesi üzerinde etkide bulunan yegâne güç değildir ama kuşkusuz en kuvvetli ve genel olanıdır. Az çok bütün sanayiler ve meslekler içinde ortaya çıkan sonuçları, geçerliliği hakkında kapsamlı bir tanıklık sunar. Sadece çalışmayı değil,

aynı zamanda nüfusu da biçimlendirir, çünkü uzun vadede gelişmiş kapitalist ülkelerdeki nüfusun temel özelliği olan kitlesel basit emeği yaratır.

Dipnotlar

1) Menville J. Herskovits, *Economic Anthopology: A Study in Comparative Economics* (2. baskı; New York, 1960), sf. 126.

2) Karl Marx, *Economic and Philosophic Manuscripts of 1848*, Dirk J. Struik derlemesi ve girişiyle (New York, 1964), s. 113. (Türkçe'de: *1848 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*, Çeviren: Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1993), s. 147)

3) Karl Marx, *Capital*, cilt I (Moskova, tarihsiz), s. 334. (Türkçe'de: Kapital, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1997, s. 343.)

4) Wilbert E. Moore, "The Attributes of an Industrial Order", S. Nosow ve W.H. Form içinde, der., *Man, Work, and Society* (New York, 1962), s. 92-93.

5) Emile Durkheim, *The Division of Labor in Society* (Glencoe, III, 1947), s 45. (Türkçe'de: *Toplumsal İşbölümü*, Çeviren: Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, 2006).

6) Aynı yer, s. 406.

7) M. C. Kennedy, "The Division of Labor and the Culture of Capitalism: A Critique" (Buffalo New York Eyalet Üniversitesi, 1968, s. 185--86; Microfilms Ünivertesi'nden bulunabilir, Ann Arbor, Mich.).

8) George Friedmann, *The Anatomy of Work* (Londra, 1961 ve Glencoe, III, 1964), s. 75.

9) Adam Smith, *The Wealth of Nations* (New York, 1937), s. 7. (Türkçe'de: *Ulusların Zenginliği*, Çeviren: Haldun Derin (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006, s. 9)

10) Aynı yer, sf. 4–5, sf. 6.

11) New Yok Sanayi Sergisi, Mr. George Wallis'in Özel Raporu, Nathan Rosenberg içinde, der., *The American System of Manufactures* (Edinburg, 1969), sf. 203-204.

12) John Ruskin, *The Stones of Venice*, kısım II, bölüm VI; Ken Coates, *Essays on Industrial Democracy*'den alıntı (Londra, 1971), s. 44–45.

13) Charles Babbage, *On the Economy of Machinery and Manufactures* (Londra, 1832; yeniden basım, New York, 1963), s. 175–76.

14) Aynı yer, s. 184.

15) Alfred Marshall, *Industry and Trade* (1919; yeniden baskı, Londra, 1932), s. 149

16) J.R. Commons, *Quarterly Journal of Economics*, cilt XIX, sf. 3; F. W. Taussig, *Principles of Economics*'den alıntı (New York, 1921), s. 42.

Bölüm IV
Bilimsel Yönetim

Kapitalist üretim ilişkileri dâhilindeki emek organizasyonunun sorunlarını teorik bir bakış açısıyla ilk kez ele alanlar, klasik iktisatçılardı. Bu yüzden onlara ilk yönetim uzmanları da denilebilir; yaptıkları çalışmalar, Sanayi Devrimi'nin daha sonraki aşamasında Andrew Ure ve Charles Babbage gibi isimler tarafından sürdürülmüştür. Bu isimlerle bir sonraki adım arasında, yani yönetim teorisinin on dokuzuncu yüzyılın sonu ile yirminci yüzyılın başında kapsamlı bir biçimde formüle edilmesinin arasında, işletme büyüklüklerinde muazzam bir büyümenin yaşandığı, tekelci sanayi organizasyonlarının ilk başlangıçlarının ortaya çıktığı ve bilimin üretime hedefli ve sistematik biçimde uygulandığı yarım yüzyılı aşkın sürelik bir boşluk mevcuttur. On dokuzuncu yüzyılın son on yıllarında Frederick Winslow Taylor tarafından başlatılan bilimsel yönetim hareketini ortaya çıkartan da bu güçler olmuştur. Taylorizm, mantıksal anlamda, içinde ikincil bir role sahip olduğu teknoloji gelişiminin değil, yönetim yöntemleri ve emek organizasyonu gelişimi zincirinin bir parçasını oluşturur.[a]

(a) Bu noktanın kavranması önemlidir, çünkü bunu, Taylorizm'in, kullanılan teknolojinin yapısı ne olursa olsun, çeşitli biçimleri ve gelişme aşamalarıyla çalışmaya evrensel biçimde uygulanması izlemiştir. Peter F. Drucker, bilimsel yönetim, "teknolojiyle ilgili değildir" der. "Aslında, araçları ve teknikleri büyük ölçüde verili halleriyle ele almıştır".[1]

Bilimsel yönetim denilen yöntem, bilimin yöntemlerini hızla büyüyen kapitalist işletmelerin giderek karmaşıklaşan emek denetimi sorunlarına uygulamayı amaçlayan bir girişimdir. Gerçek bilimin niteliklerinden yoksundur, çünkü varsayımları kapitalistin üretim koşullarıyla ilgili bakış açısından başka bir şeyi yansıtmaz. Aksini ileri süren kimi itirazlara karşın, insani bakış açısından değil, kapitalist bakış açısından; uzlaşmaz bir sosyal ilişkiler düzeneği içindeki direngen iş gücünün yönetilmesi bakış açısından hareket eder. Söz konusu durumun nedenlerini keşfetmeye ve bu nedenlerle yüzleşmeye girişmez, tersine bu durumu karşı konulamaz, "doğal" bir verili koşul olarak kabullenir. Araştırma konusu yaptığı şey, genel olarak emek değil, emeğin sermayenin ihtiyaçlarıyla uyumlulaştırılmasıdır. İşyerine bilimin temsilcisi olarak değil, bilimin tuzaklarıyla maskelenmiş yönetimin temsilcisi olarak girer.

Taylorizm'in sahip olduğu ilkelerin kapsamlı ve ayrıntılı bir özeti, zaten yaygın biçimde bilinen kronometre, hızlandırma gibi öğeleri yüzünden değil ama bu sıradanlıkların arkasında kapitalist üretim tarzının tam anlamıyla söze dökülmesinden ibaret olan bir teorinin yatması yüzünden anlatımımız açısından yaşamsal bir önem taşımaktadır. Fakat bu konudaki sunuşa başlamadan önce, Taylor ekolünün yönetim teorisinin gelişimi içinde oynadığı rolü berraklaştırmak amacıyla daha girişte birkaç uyarıda bulunulmalıdır.

***

Bilimsel yönetim hareketinin modern şirketin ve aslında emek süreçlerinin gerçekleştirildiği kapitalist kurumların hepsinin şekillenmesinde oynadığı rolün önemi ne kadar vurgulansa azdır. Taylorizm'in daha sonraki endüstriyel psikoloji ya da "insan ilişkileri" ekolleri tarafından "aşılmış" olduğu; Taylorizm'in, Taylor'un insan motivasyonu hakkındaki amatör ya da naif bakış açısı, büyük bir emek muhalefeti dalgası yaratması ya da Taylor'un ve onu izleyen çeşitli kimselerin, işçileri ve hatta zaman zaman yöneticileri kendisine karşı uzlaşmaz hasımlar haline getirmesi nedeniyle "başarısız" olduğu ya da Taylorizm'in işlevsel ustabaşlık ya da teşvik-ödeme cetvelleri gibi bazı özgün yönlerinin daha incelikli yöntemler tarafından saf dışı edilmesi nedeniyle "eski moda" haline geldiği gibi yaygın kavrayışların hepsi de, işletme yönetiminin gelişimindeki gerçek dinamikler hakkındaki acınası yanlış okumaları temsil ederler.

Taylor, emek sürecinin örgütlenmesi ve bu süreç üzerinde denetim elde

edilmesi konusunun esaslarını ele aldı. Onu izleyen Hugo Münsterberg, Elton Mayo ya da bu tip diğer kimselerin ekolleriyse, temelde, işçinin endüstri mühendisi tarafından tasarlanan, devam edip gitmekte olan üretim sürecine uyumlulaştırılması konusunu ele aldılar. Taylor'un izleyicilerini mühendislik, iş tasarımı ve üst düzey yönetim içinde bulmak mümkünken; Münsterberg ve Mayo'nun izleyicilerine personel bölümlerinde, endüstriyel psikoloji ve sosyoloji alanlarında rastlanabilir. Çalışmanın kendisi, Taylorcu ilkelere göre örgütlenir; bu arada personel bölümleri ve akademisyenler, bu şekilde örgütlenen çalışma süreçlerine uygun "insan gücünün" seçimi, eğitilmesi, maniple edilmesi, pasifleştirilmesi ve uyumlulaştırılmasıyla meşgul olurlar. Taylorizm üretim âlemine hükmeder; "insan ilişkileri" ve "endüstriyel psikoloji" uygulayıcıları ise insan denilen makinenin bakımını yapan ekibi oluştururlar. Bugün Taylorizm ayrı bir ekol olarak varlığını sürdürmüyorsa, bu durum kısmen, bu ismin yaydığı kötü kokular bir yana, onun artık tek bir kesimin özelliği olmaktan çıkması nedeniyledir, çünkü Taylorizm'in temelleri, çalışma tasarımlarının hepsinin içinde oluştuğu ana yatağa dönüşmüştür.[b] Yönetim uzmanı olarak kayda değer ölçüde doğrudan deneyim sahibi olma avantajından yararlanan Peter F. Drucker, bu açıdan oldukça empatik davranmaktadır:

> Personel Yönetimi ve İnsan İlişkileri, işçinin ve çalışmanın yönetilmesi tartışıldığı zaman üzerinde konuşulan ya da yazılar kaleme alınan konuları oluştururlar. Bunlar Personel departmanlarının ilgi alanındaki konulardır. Ama bunlar gerçekten Amerikan sanayinde işçinin ve çalışmanın yönetilmesinin temelinde yatan kavramlar değillerdir. Bu kavram, Bilimsel Yönetim kavramıdır. Bilimsel Yönetim çalışma üzerine odaklanır. Bu kavramın odak noktasını çalışmanın örgütlü biçimde incelenmesi, çalışmanın en basit öğelerine dek çözümlenmesi ve işçinin bu öğelerin her birinde sergilediği performansın sistematik biçimde iyileştirilmesi oluşturur. Bilimsel Yönetim hem temel kavramlara hem de kolaylıkla uygulanabilecek araçlara ve tekniklere sahiptir. Katkılarını kanıtlamakta zorluklarla karşılaşmaz; daha fazla çıktı biçimine bürünmüş olan sonuçları görünür ve kolaylıkla ölçülebilir niteliktedir.

(b) George Soule [Taylorizm'in] "ayrı bir hareket olarak 1930 büyük bunalımı sırasında gerçekten ortadan kaybolduğu"nu söyler, "Ama o zamana kadar [Taylorizm'in] bilgisi sanayide yaygın hale gelmiş ve yöntemleriyle felsefesi birçok mühendislik ve ticari yönetim ekolünde sıradanlaşmıştı".[2] Bir başka deyişle Taylorizm, bir hizbin genelleşmesi ve yaygın kabul görmesiyle birlikte hizip olarak ortadan kaybolması anlamında "eski moda" haline gelmiş ya da "aşılmış"tır.

> Aslında, Bilimsel Yönetim, işçiye ve çalışmaya ilişkin sistematik bir felsefeden başka bir şey değildir. Bir bütün olarak ele alındığında Amerika'nın Batı düşüncesine Federalist Yazılar'dan bu yana yaptığı en güçlü ve en kalıcı katkı olarak değerlendirilebilir.[3]

Çalışmanın incelenmesi konusunda deneysel yöntemlerin kullanılması Taylor ile birlikte başlamadı; aslında, bu tür yöntemlerin bizzat zanaatkâr tarafından kullanımı tam da zanaat pratiğinin bir parçasını oluşturur. Fakat çalışmanın onu gerçekleştirenler yerine onu yönetenler tarafından ya da onlar adına incelenmesi, yalnızca kapitalist çağla birlikte sahneye çıkmış gibi görünmektedir; aslında, bunun için öncesinde çok sınırlı bir zemin bulunabilmişti. Çalışmanın incelenmesine dair en erken göndermeler, kapitalist çağın başlangıcına denk düşer: Örneğin, böyle bir gönderme, *History of Royal Society of London*'da [Londra Kraliyet Cemiyeti Tarihi] bulunabilir ve tarihi de on yedinci yüzyıla dayanır. Klasik iktisatçılardan zaten söz etmiştik. Yalnızca kendi dönemindeki emek süreci örgütlenmeleriyle ilgili olarak konuya nüfuz eden tartışmalar kaleme almış olmakla kalmayıp, ayrıca aynı kavramı kafa emeği dâhilindeki bölünmelere de uygulayan ve ilk hesap "motor"larından birisini yaratan Charles Babbage, kendisine asla gönderme yapmamış olmakla birlikte, Babbage'ın çalışmalarına muhakkak aşina olmuş olması gereken Taylor'un belki de ilk dolaysız öncülüydü. Fransa, çalışmanın bilimsel olarak incelenmesi konusunda, 14. Louis'nin bakanı Colbert'den başlamak üzere; Vauban ve Belidor ve özellikle de bedensel çalışma konusundaki fizyolojik araştırmalarıyla ün kazanan Coulomb'dan, çalışmayla ilgili görüngülerin grafik kaydını tutmak amacıyla isli kâğıt silindirler kullanan Marey'e kadar uzanan askeri mühendislerin de içinde olduğu ve *General and Industrial Management* [Genel ve Sınai Yönetim] isimli kitabında, yöntemleriyle ilgili sistematik bir yaklaşım geliştirerek toplam yönetim denetimini güvence altına almayı amaçlayan bir ilkeler dizisi oluşturmaya girişen Taylor'un çağdaşı Henri Fayol'la zirveye varan kapsamlı bir girişime sahne olmuştu. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yönetim el kitaplarının yayınlanması, yönetim sorunlarının tartışılması ve giderek incelikli bir yaklaşımın hayata geçirilmesi, bilimsel yönetim hareketi konusunda çalışan tarihçilerin, Taylor'un, önceden mevcut olan bir eğilimin doruk noktasını temsil ettiği biçimindeki sonuçlarına destek sunmaktadır: "Taylor'un yaptığı pek de yeni bir şey icat etmek değil, Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde on dokuzuncu yüzyıl boyunca filizlenmekte ve güç kazanmakta

olan fikirleri mantıklı ölçüde tutarlı bir bütünlük halinde sentezlemek ve sunmak oldu. O birbirleriyle bağlantısız bir inisiyatifler ve deneyler dizisine ortak bir felsefe ve üst başlık kazandırdı".[5]

Taylor, gerek ondan önce gerekse ondan sonra bilimsel bir inceleme ruhuyla insan yeteneklerine dair bilgi toplama girişiminde bulunmuş olan fizyologlar ya da psikologlarla pek az ortak yöne sahipti. Kendisi tarafından gerçekleştirilen bu tür kayıtlar ve tahminler en aşırı ölçülerde kabadır ve bu durum, Georges Friedmann gibi eleştirmenlerinin, onun (çoğu hiç de birer deney olarak değil, zoraki ve abartılı birer gösteri olarak tasarlanmış olan) çeşitli "deneyleri"nde gedikler açmasını kolaylaştırmıştır. Friedmann, Taylorizm'e sanki "çalışmanın bilimi"ymiş gibi muamele eder, oysa Taylorizm'in kendisi, *başkalarının* kapitalist koşullar altındaki *çalışmasının yönetilmesinin bilimi* olma niyetine sahiptir.[6] Taylor, Freidmann'ın varsaydığı gibi, "genel olarak" işi gerçekleştirmenin "en iyi yolu"nu bulmayı değil, yabancılaşmış emeğin, yani alınıp satılan emek gücünün nasıl en iyi biçimde denetleneceği özgün sorununa yanıt bulmayı hedeflemektedir.

Taylor'un düşüncesinin ikinci ayırt edici özelliği geliştirmiş olduğu denetim kavramıydı. Denetim, tüm tarihi boyunca yönetimin temel niteliği oldu, fakat Taylor'la birlikte önceden görülmemiş boyutlar kazandı. Taylor'dan önce yönetimin emek üzerindeki denetiminin aşamaları, sırasıyla şunları içeriyordu: İşçilerin bir atölye içinde bir araya getirilmesi ve işçilere çalışma günü süresinin dayatılması; işçilerin sebatlı, yoğun ya da kesintisiz çalışmalarını güvence altına alacak biçimde gözetim altına alınmaları; çalışmayı kesintiye uğratacağı düşünülen (konuşmak, sigara içmek, işyerini terk etmek vs. gibi) oyalanmalarla ilgili kuralların uygulanması; asgari üretim düzeylerinin belirlenmesi; vs. İşçi bu kurallara ya da bunların herhangi bir uzantısına ya da çeşidine tabi kılındığında, yönetimin denetimi altında girmiştir. Ama Taylor, *işçiye çalışmayı hangi kesin biçim altında yürütmesi gerektiğinin dayatılmasını, başarılı bir yönetim açısından mutlak bir zorunluluk olarak ele aldığı zaman*, denetim kavramını tamamıyla yeni bir düzleme yükseltmiş oldu. Yönetimin emeği "denetleme" hakkına sahip olması, Taylor'dan önce de varsayılıyordu, fakat bu hak pratikte genellikle yalnızca işçinin görevlerini yerine getirme tarzına yapılan sınırlı bir doğrudan müdahaleyle birlikte, görevlerin genel anlamda düzenlenmesi anlamına geliyordu. Taylor'un katkısı bu pratiği baş aşağıya çevirmek ve onun yerine tam tersini koymak oldu. Israrla vurguladığı şey, yönetimin, çalışma hakkındaki herhangi bir kararı işçiye bırakması halinde yalnızca sınırlı ve

kısıtlı bir sorumluluk halinde var olabileceğiydi. Onun "sistemi", yönetimin, en basitinden en karmaşığına kadar her bir emek etkinliğinin sahici gerçekleştirilme tarzı üzerinde denetim elde etmesini sağlayan bir araçtı. Bu amaca ulaşmak üzere, işbölümünde o ana kadar gerçekleştirilenlerin hepsinden daha büyük bir devrimin öncülüğünü üstlendi.

Taylor, basit bir akıl yürütme biçimine hayat verdi ve bu akıl yürütme biçimini, kısa bir süre içinde kendisine kapitalistler ve yöneticiler arasında sağlam bir izleyici kitlesi yaratacak olan bir mantık ve berraklıkla, naif bir açıklıkla ve sofuca bir şevkle geliştirdi. Yapıtına 1880'lerde başladı ama 1890'lara kadar ders vermeye, makale yazmaya ve elde ettiği sonuçları yayımlamaya yönelmedi. Zayıf bir mühendislik eğitimi almıştı, ama fabrika pratiğine dair üstün bir kavrayışa sahipti, çünkü birisi kalıp yapımcılığı diğeri makinecilik olmak üzere iki meslekte dört yıllık kapsamlı çıraklık eğitiminden geçmişti. Taylor'un yaklaşımı sadece Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya ile sınırlı bir alanda yaygınlaşmadı; kısa bir sürede sanayi ülkelerinin tümünde popülerlik kazandı. Fransa'da, yönetimin yerine konulacak uygun bir sözcüğün bulunmaması nedeniyle, "*l'organisation scientifique du travail*" [bilimsel çalışma örgütlenmesi-ç.n.] ismini aldı, (bu isim daha sonra, Taylorizm'e yönelik tepkiler ortaya çıktığında, "*l'organisation rationalle du travail*" [rasyonel çalışma örgütlenmesi-ç.n.] olarak değiştirildi). Almanya'da basitçe *rasyonalizasyon* olarak bilindi; Alman şirketleri muhtemelen 1. Dünya Savaşı'nın öncesinde bile bu tekniğin hayata geçirilmesinde herkesin önünde yer alıyorlardı.[7]

Taylor, hali vakti yerinde Philadelphialı bir ailenin evladıydı. Exeter'de Harvard'a gitmesi için hazırlandıktan sonra, muhtemelen Taylor'u kendi mesleği olan hukuka yönlendiren babasına isyan ederek aniden okulu terk etti. Daha sonra kendi sınıfındaki kimseler bakımından olağanüstü nitelikte bir adım atarak, babasının sosyal çevresinden birilerinin sahip olduğu bir firmada zanaat çırağı olarak işe başladı. Çıraklığını tamamlamasının ardından, yine aile dostlarına ait olan, teknolojik bakımdansa çelik sanayindeki en ileri şirketlerden birisi olan Midvale Steel Works şirketindeki sıradan bir işe girdi. Birkaç ay içinde kâtiplikten ustabaşı makineciliğe yükseldi ve torna bölümünden sorumlu ekip şefliğine atandı.

Taylor, ruhsal yapısı anlamında obsesif-kompulsif kişiliğin abartılı bir örneğiydi; gençliğinden beri adımlarını sayar, çeşitli faaliyetlerinin süresini ölçer ve "etkinlik" arayışı içinde kendi davranışlarını çözümlerdi. Önem ve ün kazandıktan sonra bile alay konusu edilen bir kişiydi ve atölyede ne

zaman ortaya çıksa şakalara neden olurdu. Sudhir Kakar tarafından yakın zaman önce yapılan bir çalışmada ortaya konulmuş olan kişilik resmi, kendisinin en hafif ifadeyle nörotik bir kaçık olarak tanımlanmasına imkân vermektedir.[8] Bu özellikleri kendisine modern kapitalist yönetimin peygamberi olarak oynayacağı rol bakımından mükemmel nitelikler sağladı, çünkü kapitalizm koşullarında birey açısından nörotik sayılan bir nitelik, toplumun işleyişi açısından normal ve sosyal açıdan da arzu edilir sayılan bir niteliktir.

Taylor, ekip şefi olduktan kısa bir süre sonra kendi altında çalışan makinecilerle mücadeleye tutuştu. Bu mücadele, sadece Taylor'un zamanında değil ondan daha önce ve daha sonra da, uzlaşmaz üretim ilişkilerinin işyerindeki ifade ediliş biçimlerinin klasik birer örneğini oluşturduğu ve bizzat Taylor da bu deneyimden daha sonraki düşüncelerini biçimlendiren sonuçlar çıkarttığı için, olayları nasıl tarif ettiğini burada uzunca bir alıntıyla vermek gerekmektedir.[c] Bu mücadele hakkında sözünü ettiği birkaç olaydan birisi olan aşağıdaki anlatımı, olaydan çeyrek yüzyıl sonra ABD Temsilciler Meclisi'nin Özel bir komitesi önünde verdiği ifadeden alınmıştır:

> "Şimdi, Midvale Steel Works'deki makine atölyesi parça başına çalışan bir atölyeydi. Pratik olarak gerçekleştirilen işlerin tamamı parça başına yapılıyordu ve iş gündüz gece demeden sürüyordu; haftada beş gece ve altı gündüz... Birisi makineleri gündüzleri, diğeri geceleri çalıştırmak üzere iki takım işçi mevcuttu.
>
> Bizler bu atölyenin işçileri olarak atölyede olup bitmekte olan her şeyi tarttıktan sonra ne miktarda çıktı üretileceğine dikkatle karar verirdik. Çıktıyı, sanırım, aslında yapabilecek olduğumuzun yaklaşık üçte biriyle sınırlandırıyorduk. Dün de belirtmiş olduğum gibi, parça başına sistem sayesinde; yani parça başına sistemdeki işten kaçma zorunluluğu sayesinde,

(c) Bu bölümde Taylor'un çeşitli yazılarından alınan kayda değer uzunluktaki parçalar görülecektir. Bunun nedeni Taylor'un hâla bilimsel yönetim konusundaki herhangi bir çalışmanın en kullanışlı kaynağını oluşturuyor olmasıdır. Taylorizm'i izleyen muhalefet fırtınaları içindeki pek az kimse sorunu, işçiler dâhil tüm makul insanların, savunduğu tezin sahip olduğu üstün akılcılığı görecekleri ve kabul edecekleri gibi naif bir varsayıma sahip olan Taylor kadar kabaca ortaya koymaya cesaret etmiştir. Açık seçik dile getirdiği şeyler yönetimin artık bilinmeyen özel varsayımlarıdır. Öte yandan, Taylor'la ilgili çoğu akademik yorumcunun sağladığı sınırlı faydalar mevcuttur, çünkü Taylor açısından son derece berrak olan her şey ya çarpıtılmakta ya da yanlış anlaşılmaktadır. Kakar'ın kitabı, "Taylor'un hedefleri arasında herhangi bir çelişki mevcut değildir" biçimindeki geleneksel sonuçlarına karşın, bu durumun yararlı bir istisnasıdır.

bunu yaparken de kendimizi haklı buluyorduk.

Ben ekip şefi olur olmaz altımda çalışan ve elbette, bütün bu işten kaçma ya da çıktıyı dikkatlice sınırlandırma işine hâkim olduğumu bilen adamlar bana gelerek şöyle dediler: 'Şimdi, Fred, herhalde lanet olasıca bir parça başı denetimci domuzu gibi davranmazsın, öyle değil mi?'

Ben de onlara: 'Eh, sizler bu torna tezgâhlarından daha fazla parça başına iş çıkartmak için uğraşacağımdan korkuyorsanız' dedim, 'Evet, daha fazla iş çıkarmayı önereceğim'. Dedim ki, 'Hatırlarsanız şimdiye kadar size uydum ve sizinle birlikte çalıştım. Tek bir kuralı bile bozmadım. Hep sizin tarafınızda oldum ama size gerçekten içtenlikle söylemeliyim ki bu torna tezgâhlarından daha fazla iş çıkartmaya çalışacağım'. Şöyle yanıt verdiler, 'O zaman, lanet olasıca domuzun teki olacaksın demek ki'.

Dedim ki, 'Tamam, sizler öyle diyorsanız, öyle olsun'. Onlar da şöyle dediler, 'Seni uyarıyoruz Fred, bu çıktı oranlarını değiştirmeye çalışacak olursan, seni altı hafta içinde duvarın öte yanına fırlatır atarız'. Dedim ki, 'Tamam; yine içtenlikle şunu söyleyeyim, bu makinelerden daha çok çıktı almak için uğraşacağım'.

Şimdi, bu yaklaşık üç yıl süren bir parça başı savaşının başlangıcı oldu, hatırladığım kadarıyla; iki ya da üç yıl, ki ben bu süre içinde var gücümle atölyenin çıktısını artırmaya çalışırken, adamlar da kesinlikle çıktının artmaması için uğraşıyorlardı. Böyle bir kavgaya katılan herkes bunun nasıl adi ve sert bir kavga olduğunu bilir ve korkar. İnanıyorum ki daha yaşlı olsaydım; yani daha deneyimli birisi, böyle bir kavgaya girmekte; adamları kesinlikle önermedikleri bir şeyi yapmaya zorlamakta güçlük çekerdim.

Biz yönetim cephesindeki tüm olağan yöntemlerle ve işçiler de kendi cephelerindeki tüm olağan yöntemlerle kavgaya tutuştuk. Yönetime gidip onlara oldukça basit bir biçimde, daha ekip şefi bile olmamışken, neler olabileceğini söylüyordum. Dedim ki, 'Şimdi bu adamlar size, öncelikle, benim bu iş konusunda hiçbir şey bilmediğimi ve ikinci olarak da benim yalancı olduğumu ve sizi kandırdığımı mutlaka söyleyecekler ve bütün bunlar için en ufak bir kuşkunun gölgesini bile taşımayacak kanıtlar getirecekler'. Yönetime dedim ki, 'Sizden tek istediğim, üstelik bunun için sizden sağlam bir söz de isterim, size bir şey söylediğim zaman bu sözü atölyedeki diğer 20, 50 kişinin sözünden üstün tutacaksınız'. Onlara dedim ki, 'bunu yapmazsanız, ben de atölyenin çıktısını artırmak için parmağımı bile kıpırdatmam'. Kabul ettiler ve öyle de yaptılar, ama birçok kez de benim hem yeteneksiz hem de yalancı olduğumu düşünmelerine ramak kaldı.

Şimdi, belki de bu kavganın nasıl yürütüldüğünü göstermem istenebilir.

Elbette, işe herhangi bir işçiyi önceden çalıştığından daha fazla çalışmaya yönlendirerek başladım, sonra kendim tezgâhın başına geçerek ona bunun yapılabileceğini gösterdim. Buna karşın, bana sırtını döndü ve tam da

eski çıktının aynısını üretmeye devam ederek kendisini işten atıp yerine başkasını alana kadar daha iyi yöntemler kullanmayı ya da hızlı çalışmayı reddetti. Bu yeni adam da bana sırtını döndü; onu tabii mevcut koşullar altında asla suçlayamam; o da diğerlerine katılarak diğerlerinden daha fazla iş yapmayı reddetti. Bu siyaseti bir süre devam ettirdikten ve herhangi bir sonuç almayı başaramadıktan sonra çocuklara şöyle dedim: "Pekâlâ, ben makineciyim, makine işçisiyim. Bir sonraki adamı işten atmak istemiyorum, çünkü bu, makineciler olarak sizin ve benim çıkarlarımıza aykırı olur, ama benimle uzlaşmayacak ve bu tezgâhlardan daha fazla iş çıkartmayacak olursanız, bunu yaparım, ama sizi uyarıyorum bu çok sert bir adım olur". Yaptım da.

Yetenekli ama herhangi bir iş öğrenme imkânı bulamamış özellikle zeki birkaç işçi buldum ve bunlara tezgâhı nasıl çalıştıracaklarını ve nasıl doğru ve hızlı çalışacaklarını öğrettim. Bu işçilerin hepsi de bana söz verdiler, 'Şimdi, bana makinecilik işini öğretirsen, tezgâh kullanmayı öğrenince adil çalışma saatleri boyunca çalışırım' dediler ve işi öğrettiğim bu adamların hepsi, birbirlerinin peşi sıra bana sırtlarını dönüp diğerlerine katılarak, tek bir an olsun daha hızlı çalışmayı reddettiler.

Sanki taştan bir duvarla karşı karşıya kalmış gibiydim ve belirli bir süre de gerçekten taştan bir duvarla karşı karşıya kaldım. Bu işçileri bile içtenlikle suçlayamam, onlara her zaman sempati duydum, ama sizlere anlattıklarım o zamanlar bu ülkenin makine atölyelerinde varolan ve aslında hâla da rastlanan gerçeklerdir.

Yeterince işçiyi eğitip de bunlar torna tezgâhlarını çalıştırdıkları zaman gidip onlara dedim ki, 'Şimdi, benim bu işi öğretmiş olduğum sizler, siz buraya gelmeden önce bu tezgâhları çalıştırmakta olan makinecilerden tamamen farklı konumdasınız. Hepiniz benim için bir şeyler yapmaya söz verdiniz ama şimdi hiç biriniz sözünüzü tutmuyorsunuz. Ben size verdiğim sözü tuttum, ama sizler bana verdiğiniz sözden caydınız. Şimdi, size hiç acımayacağım; size makinecilere davrandığımdan tamamen farklı biçimde davranmakta bir an bile tereddüt etmeyeceğim'. Dedim ki, 'Biliyorum ki üzerinizde sizi benimle yaptığınız anlaşmadan uzak tutmak için çok büyük bir sosyal baskı uygulanıyor, ama sonunu getiremeyeceğinizi düşünüyorduysanız benimle pazarlık yapmayacaktınız. Şimdi, önümüzdeki iki günlük ücretinizi keseceğim ve siz de şimdiden sonra yarı ücretle çalışacaksınız. Ama yapmanız gereken tek şey adil iş gününe dönmek, o zaman kazandığınızdan daha yüksek ücret alabilirsiniz'.

Adamlar tabii, yönetime çıktılar ve benim zorbanın teki olduğumu, köle tüccarı olduğumu, uzun zamandır atölyedeki diğerleriyle birlikte davrandıklarını ve çıktıyı tek bir kalem bile olsun artırmayı reddettiklerini söylediler. Sonra, birden bana hak verip adil iş gününün gereklerini yerine getirdiler.

Baylar dikkatinizi, adamların nihayet teslim olması öncesindeki bu kav-

ganın sertliğine, acımasızlığına ve eski parça başı sistemde varolan başa çıkılamaz koşullara çekmek ve sizlere bütün bunların neyle sonuçlandığını göstermek isterim. Bu çekişmede, ilk kavgamda gayretli bir muhalefet tarafından dökülen kanım dindikten sonra, kimseye ya da kimselere karşı herhangi bir özel tatsızlık hissetmedim. Öfkem ve hıncım bu adamlara değil, sistemeydi. Pratikte o adamların hepsi benim arkadaşlarımdı, çoğu hâla da arkadaşlarımdır.[d] Adamları adil bir iş gününe göre çalışmaya zorlamakta başarılı olur olmaz, asıl kozu ortaya attılar. Bunun geleceğini biliyordum. Fabrikanın sahiplerine kazanmaya başladığımız zaman neler olacağını önceden söylemiş ve onları benim yanımda olmaları için uyarmıştım: Bu yüzden adamların nihai hamlesine karşı şah mat yapacak etkili adımları atarken şirketin desteğine sahiptim. Ne zaman ücretten kesintiye gitsem ya da çalışması için eğittiğim yeni adamlardan birini makul ve düzgün bir hızla çalışması için zorlasam, makinecilerden birisi, yönetime, salak ustabaşının adamları makineleri kırılana kadar çalışmaya zorladığını gösterecek nesnel bir ders vermek için, makinesinin bir parçasını kasten kırıyordu. Hemen her gün dâhiyane kazalar meydana geliyor ve bunlar atölyenin farklı bölümlerindeki makinelerde yaşanıyordu ve elbette, bütün bunlar adamlarını ve makinelerini uygun limitlerin üstünde çalışmaya zorlayan salak ustabaşının suçuydu.

Allah'tan, yönetime daha işin başında bunun olacağını söylediğim için, beni bütünüyle desteklediler. Makineleri kırmaya başladıkları zaman, onlara dedim ki: 'Tamam, şimdiden itibaren, bu atölyede olan her türlü kazada, makinelerin herhangi bir parçasını kırdığınız zaman ya o parçanın tamir edilmesi için gereken maliyeti üstleneceksiniz ya da çekip gideceksiniz. İsterse çatı üstünüze çöküp makinelerinizi parçalasın umurumda değil, hepsini aynen ödeyeceksiniz'. Ne zaman adamlardan birisi bir şey kırsa onu cezalandırdım ve sonra parayı karşılıklı yardım birliğine verdim, böylece para sonunda onlara geri döndü. Ama doğru ama yanlış, onları cezalandırdım. Her zaman kazanın kendi suçları olmadığını ve bu koşullar altında makinelerini kendilerinin kırmasının imkânsız olduğunu söylüyorlardı. Nihayet, bu taktiklerin yönetimde arzu ettikleri sonucu yaratmadığını gördükleri zaman, cezalandırılmaktan hasta ve bitap düştüler, muhalefetleri kırıldı ve adil bir iş günü boyunca çalışmaya söz verdiler.

O zamandan bu yana iyi dost olduk, ama bu noktaya ulaşmak için de üç yıllık sert bir kavga gerekti."[10]

Konu burada, Taylor'un "adil bir iş günü" terimiyle tanımladığı, bir günlük emek gücünün emek içeriği noktasına dönüyor. Bu terime kaba bir

(d) Bu özel mitomani [kendi yalanına inanma hastalığı; ç.n.] parçası onun tipik bir özelliğiydi; muhtemelen herhangi bir gerçekliği de yoktu. Kakar bunu "takıntılı kişiliğin karakteristiği" olarak adlandırmaktadır.

fizyolojik yorum getirmiş: Bir işçinin, kendi sağlığına zarar vermeden, bütün çalışma hayatı boyunca sürdürebileceği bir hızda yapabileceği çalışmanın tümü. (Pratikte ise bu faaliyet düzeyini, sadece az sayıdaki insanın yapabileceği hızdaki aşırı bir limitte ve daha sonra yalnızca biraz daha kısıtlayarak tanımlama eğilimi göstermiş). "Adil bir işgününün" neden fizyolojik bir maksimum olarak tanımlanması gerektiğine ise asla açıklık kazandırılmıyor. "Adalet" soyutlamasına somut bir anlam kazandırma girişiminde bulunurken, adil bir işgünüyle tanımlanan çalışmanın, ürüne, işçiye yapılan ödemeye eşit bir değer katması gereken emek miktarı olarak tanımlanması da aynı ölçüde anlamlı hatta daha anlamlı olabilirdi. Ancak bu koşullar altında elbette, kâr imkânsız hale gelirdi. O halde "adil bir iş günü" terimi içsel olarak anlamsız bir terim olarak ele alınmalı ve içi de, mübadele ilişkisindeki hasımların ona kazandırmaya çalıştıkları içerikle doldurulmalıdır.

Taylor hedefini bir günlük emek gücünden elde edilebilecek maksimum ya da "optimum" olarak belirlemişti. İlk kitabında, "adamların bakış açısından ele alındığında", "bu standardın elde edilmesinin önündeki en büyük engel benimsedikleri düşük hız, avarelik ya da 'kaçamaklar', yani kendi ifadeleriyle zaman kırpmaktır" diyordu. Kendi sistemi dâhilinde ortaya attığı sonraki açıklamaların her birinde, altını sürekli olarak kalınca çizdiği aynı noktadan hareket eder.[11] Bu kaçamağın nedenlerini iki kısma ayırır: "Bu avarelik ya da kaçamak yapma işi iki nedenden kaynaklanır. Birincisi, *doğal kaçamak* olarak adlandırılabilecek olan, adamların işi kolaydan alma yolundaki güdü ve eğilimleridir. İkincisi, yani *sistematik kaçamak*sa, daha çok diğerleriyle olan ilişkilerinin neden olduğu ikincil düşünce ve akıl yürütmelerden kaynaklanır". İkincisinin üzerinde yoğunlaşmak için ilkini hızla bir kenara koyar: "Adamların doğal tembelliği ciddi boyutlara ulaşır, ama hem işçilerin hem de işverenlerin acısını çekmekte oldukları en büyük kötülük bütün sıradan yönetim programları altında neredeyse evrensel biçimde görülen, işçiler bakımından kendi çıkarlarına en iyi neyin hizmet edeceği konusunda yapılan dikkatli incelemelerden kaynaklanan *sistematik kaçamaktır*".

> Sistematik kaçamağın en önemli bölümü... adamlarca, işverenlerini işin ne kadar hızlı yapılabileceği konusunda bilgisiz kılmak gibi kasıtlı bir amaçla gerçekleştirilir.
>
> Bu amaçla yapılan kaçamaklar öylesine evrenseldir ki, büyük bir işletmede, ister günlük isterse parça başına, ister sözleşmeli isterse olağan

> emek ödemesi sistemlerinden biri altında çalışsın, zamanının önemli bir bölümünü tam olarak ne kadar yavaş çalışabileceği konusuna sarf etmeyen ve yine de işverenini iyi bir hızla çalıştığına ikna edemeyen tek bir usta işçi bile mevcut değildir.
>
> Buna neden olan sebepler, kısaca, pratikte tüm işverenlerin kendi çalışanlar sınıflarının her biri için, adamları ister gündelik ister parça başına ücretle çalışsınlar, kazanmalarının hakları olduğuna inandıkları azami bir tutar belirlemiş olmalarıdır.[12]

Yani, herhangi bir verili dönemde, benzer bir emek gücüne sahip çalışanlar arasında geçerli olan ücretlerin, üretkenlikten görece bağımsız, toplumsal olarak belirlenen bir tutar oluşturduğu Taylor tarafından biliniyordu. O halde önceden ürettiklerinden iki ya da üç kat daha fazla üreten işçiler ücretlerini ikiye ya da üçe katlamayacaklar, ama arkadaşlarına oranla üretim düzeylerinin genelleşmesiyle birlikte ortadan kalkacak olan küçük bir avantaj elde edeceklerdir. Bu durumda bir günlük emek gücünün her bir ürün tarafından barındırılacak olan parçasının büyüklüğü üzerinde yürütülen mücadele temelde piyasayla toplumsal ve tarihsel öğelere tepki veren ücret düzeyinden görece bağımsız olacaktır. İşçi, ister günlük isterse parça başına ücretle çalışsın, bunu, tekrarlayan deneyimleri sayesinde bilir. Taylor ise, "ancak" der, "kaçamak sanatı parça başına çalışma kapsamında son derece gelişkindir. İşçi, parça başına ücreti alır almaz daha fazla çalışıp çıktısını artırmış olmasının sonucunda işi derhal iki ya da üç kat yavaşlatır, olayı işverenin tarafından görme yeteneğini hepten yitirmiş ve kaçamak sayesinde bunu başarabilecekse artık herhangi bir iş yapmamak için katı bir kararlılık kazanmış gibidir".[13] Bu duruma ek olarak, parça başına çalışma ya da "teşvik" sisteminin işçinin ücretini artırmasına izin vermesi durumunda bile çatışmanın asla sona ermeyip sadece daha da kızıştığı söylenmelidir: Çünkü artık ücret oranlarının oluşumunu ve revizyonlarını çıktı kayıtları belirlemektedir.

Taylor daima, işçilerin bu biçimde davranarak, rasyonel ve kendi çıkarlarına en iyi biçimde hizmet eden bir zihniyetle hareket ettikleri görüşünü benimsedi. Midvale muharebesiyle ilgili bir başka anlatımında, mücadelenin tam ortasında bile bir dizi taviz verdiğini iddia etti: "İşçi arkadaşları sürekli [Taylor'un] yanına gelmişler ve ondan, kişisel, dostane bir dille, kendi çıkarları için, daha fazla çalışmalarını tavsiye edip etmediğini sormuşlar. O da doğrucu birisi olarak, onların yerinde olsaydı, tıpkı şimdi onların da yapmakta oldukları gibi, daha fazla çalışmamak için dövü-

şeceğini söylemiş, çünkü parça başına çalışma sisteminde kazandıklarından daha yüksek ücret elde etmelerine izin verilmeyecekmiş ve yine de daha fazla çalışmaları gerekecekmiş."[14](e)

Taylor'un Midvale'de yaşadığı ateşten vaftiz töreninden çıkardığı sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir: Yalnızca genel emirler ve disiplinle denetlenen işçiler yeterince denetlenmiyorlar demektir, çünkü gerçek emek süreçleri üzerindeki sımsıkı denetimlerini devam ettirmektedirler. Emek sürecinin kendisini denetlemeye devam ettikleri müddetçe, emek sürecinde içsel olan potansiyelin tamamını gerçekleştirmeye yönelik girişimleri de köstekleyeceklerdir. Bu durumun değişmesi için, emek süreci üzerindeki denetim, sadece biçimsel anlamda değil fakat sürecin gerçekleştirilme tarzı da dâhil olmak üzere her bir adımının denetimi ve belirlenmesi anlamında yönetimin ellerine geçmelidir. Bu amacı elde etmek için çekilen hiçbir acı fazla, hiçbir çaba aşırı değildir, çünkü ortaya çıkan sonuçlar bu talepkâr ve maliyetli serüven için sarf edilmiş olan bütün çaba ve masraf-

---

(e) Daha sonraki endüstri sosyologları bu bakımdan Taylor'dan bir adım daha geri attılar. Çıkar çatışması olgusuyla yüzleşmek yerine, parça başına ücret koşulları altında daha fazla çalışmayı ve daha fazla kazanmayı reddeden işçilerin davranışlarını, daima rasyonel biçimde davranan yöneticilerinkinin tersine, "akıldışı" ve "ekonomik olmayan" davranışlar olarak yorumladılar. "İnsan ilişkileri" yaklaşımının ortaya çıktığı Western Electric'in Hawtrhorne'daki fabrikasında yapılan gözlemlerde, "odada bulunan en gerideki üretici, zekâ bakımından birinci ve hüner bakımından üçüncü olandı; en ileri üretici ise, hüner bakımından yedinci ve zekâ bakımından en geride olandı" gibi olgulara karşın bu yorumu yapmışlardır.[15]

En azından tek bir iktisatçı, William M. Leiserson, işçilerin bu bağlamdaki akılcılığı hakkında düzgün bir yargıya vardı: "... İşadamlarını fiyatlar düşerken üretimi kısıp, emek etkinliği artarken ücretleri kesmeye iten koşullar, işçilerin ücretler artarken çıktıyı sınırlandırıp etkinliği azaltmalarına neden olur... İşçilerin mantık yürütmesi hatalı olsaydı, işverenler ve modern sanayinin ticari pratikleri tarafından öğretildiği biçimiyle, çalışma ekonomisi de aynı biçimde hatalı olurdu."[16] Hawthorne araştırmacıları, tam da bu Hawthorne araştırmalarının 1930'ların Büyük Bunalımı sırasında Western Electric'teki kitlesel işten çıkarmalar tarafından sona erdirilmiş olmasına, yani bu durum işçilerin duydukları korkuların nasıl da akılcı olduğunu göstermiş olmasına karşın, Western Electric işçilerinin "akıldışı" olduklarını ya da çıktıları düşük tutarken "grupsal", "sosyal" ya da diğer "duygusal" kaygılar tarafından harekete geçirildiklerini düşünüyorlardı; izleyicileri de hâla böyle düşünüyor. Bu konudaki en ilginç incelemelerden birisi bir fabrikada işe giren Chigago Üniversitesi sosyologlarından birisi tarafından 1940'ların sonlarında yapıldı. Seksen dört işçiyi yoğun biçimde inceledi ve aralarından sadece işte değil iş dışında da "sosyal anlamda yalıtılmış olan" yalnızca dokuz tanesinin "çalışma manyağı" olduğunu; fabrikanın yüzde 70'i Demokratken bu dokuz kişiden sekizinin Cumhuriyetçi olduğunu ve fabrikanın geriye kalan tümü aile tarihçeleri bakımından ağırlıkla işçi sınıfından gelirken, bunların tümünün de çiftçi ya da orta sınıf arka planlarından geldiklerini buldu.[17]

ların karşılığını fazlasıyla verecektir.[f]

Taylorizmden önce varolan, Taylor'un "sıradan yönetim" diye adlandırdığı yönetim biçimleri, kendisi tarafından bu talepler karşısında toptan yetersiz sayılmıştır. Sıradan yönetimle ilgili yaptığı tanımlar bir propagandacının ve fırıldakçının izlerini taşır: Abartma, basitleştirme ve şemalaştırma. Ama hedefi açıktır:

> "Şimdi, sıradan yönetim tiplerinin en iyisinde, yöneticiler... yirmi ya da otuz iş kapsamında, altlarında çalışan işçilerin, önemli bir bölümü yönetimin uhdesinde olmayan bu geleneksel bilgi yığınının sahibi olduklarını içtenlikle kabul etmektedirler. Yönetim, elbette, kendi işlerinde birinci sınıf işçiler olan ustabaşılar ve şefleri de kapsar. Yine de bu ustabaşılar ve şefler, kendi bilgilerinin ve kişisel vasıflarının altlarında çalışan işçilerin birleşik bilgi ve maharetinin gerisinde kaldığını herkesten daha iyi bilirler. En deneyimli yöneticiler işçilerinin önüne işi en iyi ve en ekonomik biçimde yapma sorununu içtenlikle koyarlar. Önlerinde duran görevi, işçilerin her birini en olumlu çabayı, en çok çalışmayı, tüm geleneksel bilgisini, vasfını, dehasını ve iyi niyetini; tek bir kelimeyle söylemek gerekirse 'inisiyatifini' işvereni için mümkün olan en büyük kazancı ortaya çıkartacak biçimde kullanması için teşvik etmek biçiminde algılamaktadırlar.[18]

Taylor'un "kaçamağın" evrensel ölçülerdeki hâkimiyeti ve aslında kaçınılmazlığı konusundaki inancından da anladığımız üzere, kendisi işçilerin "inisiyatifine" yaslanılmasını tavsiye etmemiştir. Böyle bir gidişatın, denetimin teslim edilmesine yol açacağını hissetmektedir: "Bu ülkedeki birçok atölyede o zaman ve aslında hâla da olağan olduğu üzere, atölye aslında patronlar tarafından değil işçiler tarafından yönetiliyordu. İşçiler işlerin her birinin hangi hızla yapılması gerektiğini hep birlikte dikkatle planlıyorlardı". Taylor, Midvale muharebesinde, sorunun kaynağını, "yönetimin işçinin düzgün bir iş günü boyunca çalışmasının aslında ne anlama geldiği hakkında bilgisinin olmamasına" bağlıyordu. Kendisi "atölyede ustabaşı olmasına karşın, kendi altındaki işçilerin birleşik bilgi ve vasfının kendisininkinden kuşkusuz on kat daha büyük olduğunu tam olarak kavra-

(f) Açıkçası, bu son varılan sonuç Adam Smith'in işbölümünün piyasanın genişliğiyle sınırlı olduğu yolundaki iyi bilinen ilkesine dayanmaktadır ve Taylorizm, üretim ölçeği üretimi "rasyonelleştirmek" için gerekli olan çaba ve masrafları desteklemeye yeterli hale gelmedikçe, herhangi bir sanayide genelleştirilemez ya da özel durumlarda uygulanamaz. Taylorizm'in on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılda üretimin gelişmesi ve daha da büyük şirket birimlerinde yoğunlaşmasıyla çakışması öncelikle bu nedenden kaynaklanmaktadır.

mış" durumdaydı.[19] Demek ki bu durum, sorunun kaynağını ve bilimsel yönetimin hareket noktasını oluşturuyordu.

Bu ikilem konusunda bulunan Taylorcu çözümü, Taylor'un çoğunlukla yaptığı gibi, Bethlehem Çelik Şirketi'nde pik demirin elle taşınması işine gözetmenlik yapması hakkındaki öyküsünü kullanarak gösterebiliriz. Bu öykü durumla ilgili olarak anlattığı en ayrıntılı öykü olma ayrıcalığına sahiptir ve ayrıca herhangi bir özel teknik hazırlığı olmayan birinin tasavvur edebileceği kadar basit tipteki bir işle ilgilidir. Öyküyü burada Taylor'un *The Principle of Scientific Management* [Bilimsel Yönetim İlkesi] kitabından özetliyoruz:

> Yazar Bethlehem Çelik Şirketi'nde bilimsel yönetimi uygulamaya koymaya başladığı zaman tarafımızdan üstlenilmiş olan ilk iş kalemleri, pik demirin götürü usulü olarak taşınmasından oluşuyordu. İspanyol Savaşı başladığında 80,000 ton pik demir işin bitişiğindeki açık arazide küçük yığınlar halinde duruyordu. Pik demir fiyatları öylesine düşüktü ki kârlı biçimde satılamıyor ve bu yüzden de depolanmak zorunda kalınıyordu. İspanyol Savaşı'nın başlamasıyla beraber pik demir fiyatı yükseldi ve bu büyük demir birikimi satıldı. Bu da bizim için, son derece basit bir çalışma tipini gerçekleştirirken, işin sahiplerine ve yöneticilerine olduğu kadar işçilere de, götürü işinin eski moda gündelik ya da parça başına iş karşısındaki avantajlarını yaygın biçimde göstermek için iyi bir fırsat sundu.
>
> Bethlehem Çelik Fabrikası'nın, ürettiği ürünler uzun yıllardır bir pik demir ekibi tarafından taşınmakta olan beş yüksek fırını mevcuttu. Bu ekip, o zamanlar, yaklaşık 75 adamdan oluşuyordu. İyi, ortalama pik demir taşıyıcılarıydılar, kendisi de bir pik demir taşıyıcısı olan mükemmel bir ustabaşının emrinde çalışıyorlardı ve iş, bir bütün olarak, hemen hemen o zamanlar her yerde olduğu kadar hızlı ve ucuza yapılıyordu.
>
> Arazinin yakınlarından, pik demir yığınlarının tam kenarından bir demiryolu makası geçiyordu. Vagonun kenarına eğimli bir kalas yerleştirilmişti ve adamların hepsi de yaklaşık 92 pound çeken pik demir yığınını sırtlayıp, eğimli kalasın üzerinden yürüyüp yığını vagonun sonuna boşaltıyorlardı.
>
> Bu ekibin günde adam başına ortalama 12,5 ton taşıdığını ortaya çıkardık. Konuyu inceledikten sonra, birinci sınıf bir pik demir taşıyıcısının günde 12,5 ton yerine 47 ya da 48 ton taşıması gerektiğini ortaya koyduğumuzda şaşırdık. Bu görev bize öylesine büyük göründü ki aslında haklı olduğumuzu anlayana kadar birkaç kez çalışmanın sağlamasını yapmak zorunda kaldık. Ama birinci sınıf bir pik demir taşıyıcısı için 47 tonun düzgün bir günlük çalışmanın karşılığı olduğundan emin olduktan sonra, modern bilimsel planın yönetimi altındaki yöneticiler olarak bizleri beklemekte olan görev berrak bir biçimde karşımızda duruyordu. Görevimiz

80,000 tonluk pik demirin vagonlara günde adam başına, işin o zamanki yapılma hızı olan 12,5 tonluk hızda değil, 47 tonluk hızda yüklendiğini görmekti. Ayrıca bu işin adamlar arasında grev patlak vermeden, adamlarla herhangi bir biçimde kavga etmeden ve adamların yeni 47 tonluk hızla yükleme yaparken eski 12,5 tonluk hızla yükleme yaptıkları zamandakinden daha mutlu ve hoşnut olduklarını görerek yapıldığına şahit olmak da görevimizdi.

İlk adımımız işçilerin bilimsel biçimde seçilmesi oldu. Bu tipteki bir işletmedeki işçileri değerlendirirken, her seferinde tek bir adamla konuşmak ve ilgilenmek gibi esnek olmayan bir kural mevcuttur, çünkü her işçinin kendi özel yetenekleri ve sınırlılıkları vardır, çünkü kitleler halindeki adamlarla uğraşmayıp, tek tek işçileri en yüksek etkinlik durumuna getirmeye çalışıyoruz. İlk adımımız başlangıç için uygun bir işçi bulmaktı. Bu yüzden üç ya da dört gün boyunca bu 75 adamı dikkatle seyredip inceledik, sonunda pik demiri günde 47 tonluk hızla taşımaya fiziksel olarak uygun görünen dört adam seçtik. Bunların her biri üzerinde dikkatli incelemeler yapıldı. Pratik olarak mümkün olduğu ölçüde geriye giderek geçmişlerini inceledik ve araştırmalar yoluyla her birinin karakteri, alışkanlıkları ve ne denli hırslı oldukları hakkında bilgi topladık. Nihayet dördünden bir tanesini başlangıç için en uygun adam olarak belirledik. Söz konusu adam akşamüstü çalışmayı bitirir bitirmez bir mil ya da daha uzakta bulunan evine neredeyse sabah işe gelirkenki kadar dinç bir biçimde geri döndüğü gözlemlenmiş olan küçük bir Pennsylvanialı Hollandalıydı. Günde 1.15 dolarlık ücretle küçük bir arazi parçası satın almayı başardığını ve sabah işe başlamadan önce ve akşam işi bıraktıktan sonra kendisi için yaptığı küçük bir evin duvarlarını örmekte olduğunu öğrendik. Ayrıca aşırı 'eli sıkı', yani tek bir dolara bile çok yüksek değer veren birisi olmak gibi bir üne de sahipti. Onunla ilgili olarak konuştuğumuz adamlardan birisi, 'bir peni bile onun gözüne araba tekeri kadar büyük görünür' diyordu. Bu adama Schmidt diyeceğiz.

O halde önümüzde duran görev, Schmidt'i günde 47 ton pik demiri taşımaya ikna edip, bundan mutlu olmasını sağlamaya daralmıştı. Bu da şöyle gerçekleştirildi. Schmidt pik demir taşıyıcıları ekibi arasından çağrıldı ve kendisiyle şu tonda bir konuşma tutturuldu:

'Schmidt, pahalı bir adam mısın?'

'Valla, ne dediğini anlamadım.'

'Tabii ki anladın. Bilmek istediğim şu, pahalı bir adam mısın?'

'Valla, ne dediğini anlamadım.'

'Hadi, sorularıma cevap ver. Anlamaya çalıştığım şu, pahalı bir adam mısın yoksa şuradaki ucuz heriflerden biri misin? Anlamaya çalıştığım şu, günde 1.85 dolar kazanmak ister misin yoksa aynen şu ucuz herifler gibi 1.15 dolara razı mısın?'

'Günde 1.85 dolar ister miyim? Pahalı adam bu mu yani? Valla, evet,

pahalı adammışım.'

'Bak, beni kızdırma. Elbette günde 1.85 dolar istersin; herkes ister! Tabii bunun senin pahalı olmanla ilgisi olmadığını biliyorsun. Allah aşkına sorularıma cevap ver ve vaktimi daha fazla harcama. Şimdi gel şöyle. Şu pik demir yığınını görüyor musun?'

'Evet.'

'Şu vagonu görüyor musun?'

'Evet.'

'İyi, pahalı biriysen, yaarın o pik demiri o vagona 1.85 dolara yüklersin. Şimdi uyan da sorularıma cevap ver. Pahalı bir adam mısın değil misin söyle".

'Valla, yaarın pik demiri o vagona yüklersem 1.85 dolar alır mıyım?'

'Tabii elbette alırsın, üstelik bütün yıl boyunca her gün öyle bir yığını yüklemek için 1.85 dolar alırsın. Pahalı adamlar böyle yapar, bunu sen de benim kadar iyi bilirsin.'

'Valla, iyi o zaman. Yaarın o pik demiri vagona 1.85 dolara yüklerim, her gün de yüklerim, di mi?'

'Tabii yaparsın, elbette.'

'İyi tamam, ben pahalı adamım.'

'Şimdi bir dakika bekle. Sen de benim kadar iyi bilirsin ki pahalı adam sabahtan akşama kadar kendisine söyleneni tamı tamına yapar. Şurdaki adamı daha önce gördün, değil mi?'

'Yo, hiç görmedim.'

'E, pahalı adamsan, yaarın bu adam sana ne derse sabahtan akşama kadar onu yapacaksın. Sana yığını al yürü derse, alıp yürüyeceksin, sana otur dinlen deyince oturacaksın. Bütün gün böyle yapacaksın. Ne daha az, ne daha fazla. Pahalı adam ne denirse yapar ve cevap vermez. Anladın mı bunu? Bu adam sana ne zaman yürü derse, yürü; otur deyince, otur ve cevap verme. Yarın sabah işe gel, akşamdan önce sana pahalı mısın değil misin söylerim.'

Bu oldukça kaba bir konuşma gibi görünüyor. Aslında eğitimli bir makineciyle ya da hatta zeki bir işçiyle yapılsaydı öyle de olurdu.

Schmidt gibi zihinsel olarak durgun biriyle yapıldığındaysa uygun bir konuşmadır ve kaba değildir çünkü dikkatini arzuladığı yüksek ücrete sabitlemekte ve dikkatini kendi haline bırakılması halinde, kaçınılmaz olarak ağır bir iş olarak görecek olduğu işten uzaklaştırmakta etkilidir...

Schmidt çalışmaya başladı ve bütün gün boyunca, düzenli aralıklarla, elinde bir saatle yanında dikilen adamın kendisine söylediği, 'Şimdi yığını al, yürü. Şimdi otur, dinlen. Şimdi yürü; şimdi dinlen' vs. sözlerini dinledi. Çalışması söylendiği zaman çalıştı, dinlenmesi söylendiği zaman dinlendi, öğleden sonra saat beş buçukta 47,5 tonu vagona yüklemişti. Pratikte yazarın Bethlehem'de bulunduğu üç yıl boyunca bu hızda çalışmayı ve kendisini için belirlenen görevleri yerine getirmeyi asla aksatmadı. Bu za-

> man içinde ortalama olarak günde 1.85 dolardan biraz daha fazla kazandı, tersine eskiden, asla o zaman Bethlehem'de hâkim ücret oranı olan günde 1.15 dolardan daha fazla kazanmamıştı. Yani, götürü işi çalışmayan diğer adamlara ödenenden yüzde 60 daha yüksek ücret aldı. Tüm pik demir bu hızla yüklenene kadar, adamlar birbirinin peşi sıra pik demiri günde 47,5 ton hızla toplayıp taşımak için eğitildiler ve bu adamlar etraflarındaki diğer işçilerden yüzde 60 daha yüksek ücret aldılar."[20](g)

Bu öykünün değeri, modern yönetimin bütününün etrafında döndüğü temel ekseni son derece berrak bir biçimde sergilemesidir: İşin, *işin seyri içinde alınan kararların denetlenmesi yoluyla* denetim altına alınması. Pik demir taşıma işi örneğinde alınması gereken kararlar bir zaman dizisiyle ilgili kararlardan ibaret olduğu için, Taylor sadece bu zamanlamayı dikte etmiş ve günün sonunda elde ettiği sonuçlar planlamış olduğu götürü işine katkıda bulunmuştur. Paranın bir motivasyon sağlama aracı olarak kullanılmasına gelince, bu öğe yeni bir çalışma tarzının ilk evrelerinde kullanışlı olmakla birlikte, işverenler, bir kez daha hızlı bir çalışma ritmini dayatmanın bir yolunu buldukları zaman, ortalama çalışma ya da herhangi farklı bir iş için, yüzde 60'lık fark ödemeye devam etmezler. Taylor, yönetimin kendi "bilimsel teşviklerine" herhangi bir ücret oranı gibi muamele ettiğini, emek piyasası buna izin verdiği ölçüde bu teşvikleri acımasızca kırptığını, böylelikle de, rekabetçi davranışlarının basıncı altındaki işverenler

(g) Daniel Bell bu olayı şu biçimde kaydetmiştir: "Ama Taylor 1899'da, Schmidt isimli bir Hollandalıya günde on iki buçuk ton pik demir yerine kırk yedi ton taşımayı öğrettiğinde üne kavuştu. Adamın işinin tüm ayrıntıları belirlenmişti: Yükün büyüklüğü, yığına girecek parçalar, yığının ağırlığı, yürünecek mesafe, savurma yayı ve Schmidt'in mola süreleri. Taylor, her bir öğeyi sistematik biçimde değiştirerek, el arabasının optimum yük miktarını elde etti.[21] İnsan böylesine ince detaylar karşısında, "savurma yayı" nasıl idare edilir ya da bir "el arabası" koskoca bir "yığını" nasıl taşır gibi ayrıntılar bir yana, Profesör Bell'in 92 pound ağırlığındaki pik demiri taşımayı hayal edip edemeyeceğini araştırmakta tereddüt ediyor. Buradaki mesele herkesin ikincil kaynakları kullanarak faka bastırılabilir ya da öyküleri birbirine karıştırabilir olması ya da hayatında hiç pik demir görmemiş olması değildir; asıl mesele sosyologların, bazı istisnalar hariç, en ufak bir tanışıklıkları olmayan meslekler, çalışma, vasıflar vs. hakkında yazılar yazmayı uygun bulmalarıdır. Ortaya çıkan sonuç, hakkında yazılar kaleme aldıkları romanları, oyunları ve şiirleri asla okumayan ama teorilerini bütünüyle "bilimsel olarak seçilmiş okur örneklemlerinin" anketlere verdiği yanıtlara dayandıran bir edebiyat eleştirmenleri okulundan elde edilecek olan sonuçtur. Bell'in hatası daha karmaşık iş biçimleri ele alındıkça gerçekten de olağanüstü şekillere bürünen uzun bir yanılgılar dizisinin yalnızca büyük babasıdır. Bu durumda, yönetim de akademisyenlere işin evrimi, vasıflar vs. hakkında canı ne isterse onu söyleyebilmekte ve bunu gayet mutlu mesut bir biçimde yapmaktadır.

kendi işçilerini daha büyük emek yoğunlaşmalarına zorlarken, Taylorcu yoğunluk içine sürüklenmiş olan işçilerin kendilerini bölgede hâkim olan ücret düzeylerinden ya biraz daha yüksek ya da hiç de daha yüksek olmayan ücret düzeylerinde bulduklarını keşfedecek (ve bundan yakınacaktı).[h]

Taylor kendi çalışma standartları gereksiz zorluklar sarf edilmeksizin gerçekleştirilebilen insani yeteneklerin ötesinde değilmişler gibi taslamaktan hoşlanıyordu, ama kendisinin de açıklık kazandırdığı gibi, bu gerekçe yalnızca belirlediği işlerin her biri için olağan olmayan fiziksel niteliklerin seçilmesi gibi bir yaklaşımla ileri sürülebilirdi:

> Adamların özel olarak seçilmesine gelince, bu 75 kişilik pik demir taşıyıcıları ekibi içindeki sekiz adamdan sadece birisinin günde 47,5 ton taşıyacak fiziksel yeteneğe sahip olduğu gerçektir. En iyimser tahminle bile geriye kalan sekiz adamdan yedisinde fiziksel olarak bu hızda çalışma yeteneği yoktu. Şimdi bu işi yapabilen sekiz kişiden bir tanesi hiçbir anlamda ekipte çalışan diğerlerinden daha üstün değildi. O sadece öküz gibi güçlü birisiydi ki bu, insanlığın, hiç de zor bulunan ve yüksek düzeylerde ödüllendirilen nadir bir özelliği değildir. Tersine, öylesine aptal bir adamdı ki, en basit kol işlerine bile uygun değildi. Bu yüzden, adamın seçimi, olağanüstü birisinin bulunmasını değil sadece son derece sıradan adamlar arasından bu iş için özelikle uygun olan az sayıdaki adamın seçilmesini içerir. Bu özel ekip içinde sadece sekiz adamdan birisi işi yapma yeteneğine sahip olmakla birlikte, iş için gerekli olan adamların hepsini; kimini işin içinden kimisini de komşu kasabadan bulmakta en ufak bir zorluk bile çekmedik."[23][i]

(h) Robert F. Hoxie, Amerika Birleşik Devletleri Endüstriyel İlişkiler Komisyonu için yürüttüğü klasik bilimsel yönetim çalışmasında, resmi bir bilimsel yönetim sisteminin kurulduğu fabrikalardaki hız kesintilerinin, düşük hızlara sahip olan yeni iş sınıflandırmaları yaratmak suretiyle, dolaylı biçimde gerçekleştiğine işaret etti. Bilimsel yönetim koşulları altında "hız kesintileri denilen şeyler neredeyse zorunluluk gereği kendi doğasının yaşamsal bir parçası gibi görünüyor" sonucuna ulaşmıştır.[22]

(i) George Friedmann 1927 yılında, Schmidt deneyini gözden geçiren bir Alman fizyologun, Taylor tarafından belirlenen çıktı oranının standart olarak kabul edilemeyeceğini hesapladığını çünkü "çoğu işçinin bu yükün basıncı altında öleceğini" bildirmektedir.[24] Yine de Taylor, bunu, "adamların daha mutlu ve zengin oldukları bir hız" olarak adlandırmakta ısrar etti.[25] Taylor'un Schmidt'i "öküz gibi bir adam" olarak adlandırmış olmasına ve Schmidt'in aptallığının endüstriyel sosyoloji folklorunun bir parçası haline dönüşmüş olmasına karşın, Taylor'un kendisinin Schmidt'in, muhtemelen kimse ona ne zaman durup ne zaman çömeleceğini söylemeden kendi evini yapmakta olduğunu bildirdiğini de belirtmeliyiz. Ancak işçinin orijinal aptallığı konusundaki inanç yönetimin bir zorunluluğudur; yoksa aptallığı ödüllendirmekte ve beslemekte olan toptan bir girişimle uğraşmakta olduğunu kabul etmek zorunda kalırdı.

Taylor ömrünü, burada açıklanan denetim ilkelerini izah etmekle ve bunları dolaysız biçimde başka birçok işe, gevşek maddelerin kürekle atılmasına, keresteciliğe, rulmanların gözetimine vs. ama özellikle de makinecilerin işlerine uygulamakla geçirdi. Savunduğu denetim biçimlerinin sadece basit emeğe değil, en karmaşık biçimleri içindeki emeğe de istisnasız biçimde uygulanabileceğine inandı ve aslında, o ve dolaysız ardılları da en çarpıcı sonuçları makine fabrikalarında, tuğlacılıkta ve gelişmiş zanaat pratiklerinin gerçekleştirildiği diğer alanlarda elde ettiler.

Zanaat emeği ya da vasıflı emek, en erken dönemlerden Sanayi Devrimi'ne kadar emek sürecinin temel birimi, basit çekirdeğiydi. Her zanaatta, işçi geleneksel bir bilgi yığınının ustası olarak kabul ediliyor ve yöntemlerle uygulanacak izlekler onun kendi kararına bırakılıyordu. Bu tür işçilerin her birisinde zanaatta elde edilen üretimin gerçekleştirildiği malzeme ve süreçlerin birikmiş bilgisi depolanıyordu. Çömlekçi, sepici, nalbant, dokumacı, marangoz, fırıncı, değirmenci, cam ustası, ayakkabı tamircisi vs.nin toplumsal işbölümünün bir kolunu temsil eden her biri, bu koldaki emek süreçlerine dair insani tekniklerin bir deposunu oluşturuyorlardı. İşçi, zihninde ve bedeninde, uzmanlık alanının kavramlarını ve fiziksel maharetlerini birleştiriyordu: Bu biçimde anlaşıldığında teknik, çoğu zaman gözlemlendiği üzere, bilimin öncülü ve atasıdır. Tüm zanaatlar içinde en önemli ve yaygın olan ve dünya çapında bugün de bu durumda olmaya devam eden zanaatsa çiftçinin zanaatıdır. Çiftçi ailesi zanaatını aralarında nalbandın, duvarcının, marangozun, kasabın, değirmencinin ve fırıncının vs.nin de olduğu bir dizi başkasının kaba pratikleriyle birleştirir. Geleneksel zanaatlarda ihtiyaç duyulan çıraklık üç ila yedi yıla kadar uzanır ve elbette çiftçi için çocukluğunu, ergenliğini ve genç yetişkinliğini kapsayarak bunun çok daha ötesine geçer. Zanaatkârın, tıpkı profesyonel gibi, özümsenecek bilgi, kazanılacak maharetler ve bir uzmanlık alanında ustalık kazanmak gibi açılardan, bu maharetin özgün üretim sorunlarına uyarlanmasında hâkimiyet kazanmak zorunda olması noktasından bakıldığında, çıraklık yıllarına genelde ihtiyaç duyulur ve çıraklık ustabaşının onlarca yılını alan bir öğrenme sürecine yayılırdı. Bu meslekler arasında makinecilik mesleği Taylor'un döneminde en yeni ve elbette modern sanayi açısından da en önemli olan meslekler arasındaydı.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Taylor esasen teknolojinin ilerlemesiyle ilgili değildi (göreceğimiz gibi, teknolojinin gelişimi, emek süreci üzerindeki doğrudan denetim açısından birçok başka araç sunmaktadır).

Makine fabrikasının teknik bilgisine önemli katkılarda bulunmuştur, (özellikle yüksek hızlı çelik düzeni [gibi]) ama bunlar temelde bu pratiği sistemleştirme ve sınıflandırma maksadıyla yaptığı girişimlerin yan ürünleriydi. Onun derdi herhangi bir verili teknoloji düzeyindeki emeğin denetim altına alınmasıydı ve kendi mesleğiyle de çağdaşlarını şaşkınlığa sürükleyen bir atılganlık ve enerjiyle ilgilenip, o günden bugüne endüstri mühendisleri, iş tasarımcıları ve büro yöneticileri tarafından kullanılan modeli ortaya koydu. Makine fabrikası işiyle uğraşarak kendisine devasa bir iş çıkardı.

Taylor'un döneminin makine ustası işe fabrika çizimiyle başlar ve gerekli stoku çizimde belirlenmiş olan istenen şekline sokmak için çarktan geçirir, frezeler, oyar, deler, planlar, biçimlendirir, oturtur, doldurur ve diğer makine ya da el işlemlerine tabi tutardı. Sürecin seyri içinde alınması gereken kararlar yelpazesi, pik demirin taşınması gibi basit işlerin aksine, kendi doğası gereği son derece geniştir. Sadece torna tezgâhı açısından bakıldığında, stok seçimi, taşıma, işin ortalanması ve kesimi, montajı ve ölçümü, kesimlerin sırası gibi tali işler bir yana bırakıldığı ve sadece çarktan geçirme işi dikkate alındığında bile, son derece geniş bir olasılıklar yelpazesi mevcuttur. Taylor'un kendisi de metalin katılığını, kesici aletin maddesini, tıraşlamanın kalınlığını, kesici aletin biçimini, kesim sırasında soğutucu kullanımını, kesimin derinliğini, körleşen kesim aletlerinin yeniden bilenme sıklığını, aletin ağız ve kenar açılarını, kesimin düzgünlüğü ya da çizik açıp açmadığını, çarktan geçirilen stokun yarıçapını, yongaların basıncını ya da aletin kesici yüzeyindeki tıraşlamayı ve makinenin hızını, bakımını ve çekim gücünü hesaba katan on iki ayrı değişken üzerinde çalışmıştır.[26] Bu değişkenlerin her birisi, soğutucu seçiminden kullanımına kadar uzanan bazı olasılıklardan, kalınlık, biçim, derinlik, süre ve hız vs. ile ilgili konuların tamamını içeren çok sayıda tercihe tabidir. Her biri çok sayıda tercihe konu olan on iki değişken, Taylor'un kısa sürede fark edeceği gibi, olası kombinasyon ve permütasyonları içinde astronomik sonuçlar ortaya çıkartır. Ancak makinecinin bu kararlarına bağlı olan sadece ürünün hatasızlığı ya da kusursuzluğu değil aynı zamanda üretim hızıdır. Gözünü budaktan sakınmayan Taylor bütün bu süreçlerin içerdiği temel bilgilerin tamamını yönetimin ellerinde toparlamaya girişti. 1880 sonbaharında Midvale Çelik Fabrikasında, 30,000 ila 50,000 arasındaki testin sonucunu kayda geçirmek ve 800,000 pound demir ve çeliği deneysel kullanımına ayrılmış olan on farklı makine aleti üzerinde kesmek su-

retiyle gerçekleştirdiği yirmi altı yıl süren bir dizi deneye başladı[j] Bildirdiğine göre, karşılaştığı en büyük zorluk, birçok varyasyonu test etmek değil, on ikinci değişkeni farklılaştırırken, on bir değişkeni sabit tutabilmekti. Veriler, makine sürecindeki her bir adıma yönelik optimum tercihler kombinasyonunu belirleyecek olan, "değişken kural" olarak adlandırdığı bir biçimde sistematize edilmiş, karşılıklı ilişkileri kurulmuş ve pratik bir biçime indirgenmişti.[28] Makinecilerin bundan böyle kendi bilgi, deneyim ya da gelenekleri uyarınca değil, bu deneysel verilerden türetilen buyruklara uygun biçimde çalışmaları gerekecekti. Bu, Taylor yaklaşımının karmaşık bir emek sürecine dair ilk sistemli uygulamasıydı. Dayandıkları ilkeler günümüzün her türlü ileri iş tasarımı ya da endüstri mühendisliği açısından temel bir öneme sahip oldukları için, bunların ayrıntılı biçimde incelenmesi önem taşımaktadır. Taylor şimdi nadiren bilinen ilkelere berrak ifadeler kazandırmakta gerçekten de benzersiz olduğu için, bunları Taylor'un kendi samimi formülasyonlarının yardımıyla incelemek en iyisi olacaktır.

Birinci İlke

"Yönetim... geçmişte işçinin sahip olduğu geleneksel bilginin tümünü bir araya getirme ve sonra da bu bilgiyi sınıflandırma, tabloya dökme ve kurallara, yasalara ve formüllere indirgeme yükünü... üstlenir."[29] Bu durumun örneklerini torna makinecisi ve pik demir taşıyıcısında görmüştük. Bu etkinliklerle bunlar hakkında toplanabilecek farklı bilgi düzenleri arasındaki büyük aralık, tıpkı günümüzün yöneticileri için olduğu kadar Taylor için de, hiçbir işin, en azından bu işi düzenli olarak yapan işçi tarafından sahip olunan bilgiyi ve hatta ondan daha fazlasını yönetimin ellerinde toparlamak amacıyla incelenemeyecek kadar basit ya da karmaşık

(j) Friedmann şöyle dediği noktada bu muazzam makine fabrikası projesini unutmuş görünmektedir: "Çalışma içindeki psikolojik öğelerin değerlendirilmesi konusunda gösterilen bu başarısızlık, en azından kısmen Taylor'un gözlemlerini bütünüyle hasrettiği işlerin yapısı tarafından açıklanabilir: Pik demir taşıyıcıları, kürekçiler ve ağır işçiler".[27] Taylor'u izleyen ve kendisinin de daima Taylorizm'in karşısına koymaya çalıştığı "insan ilişkileri" ve iş uyarlaması psikolojik ve sosyolojik okullarının tarafını tutmak konusunda sergilediği sistematik eğilimi yüzünden bu hataya düşmüştür, hâlbuki gösterdiğimiz gibi bunlar, farklı düzeylerde işler. Friedmann, iş süreçleri hakkındaki bütün bilgisiyle, genel olarak, bakış açılarının birbirine karışması sorunundan muzdarip gibi görünmekte, bazen kapitalist iş örgütlenmesinin eğilimlerinden dolayı kaygı duyan bir sosyalist gibi, ama daha çok da çeşitli kapitalist yönetim ve personel yönetimi okulları sanki işle ilgili sorunlara verilecek evrensel yanıtlar bulma meraklısı çabaları temsil ediyorlarmış gibi yazmaktadır.

olmadığını gösterdi. Bu da "İşverenlerin bir günde verili türden bir işin ne kadarının yapılabileceğini ya genellikle yaşla birlikte artan belirsizlikler içeren kendi deneyimlerinden, adamlarının rasgele ve sistematik olmayan gözlemlerinden ya da en iyi halde, her bir işin yapılabildiği en kısa süreyi gösteren tutulmuş kayıtlardan türettikleri" durumun sonunu getirdi.[30] Bütün bunlar yönetime işçilerin kendi işlerini ya da görevlerini icra ederken öğrendikleri ya da doğaçladıkları ve sadece kendi kararlarıyla uyguladıkları bütün o daha hızlı yöntemleri ve kısa yolları keşfedip uygulama olanağı tanıdı. Böylesine deneysel bir yaklaşım sadece sistematik inceleme yoluyla kullanılabilecek olanlar gibi yeni yöntemleri de yaratmıştır

Bu ilk ilkeyi *emek sürecinin işçinin vasıflarından kopartılması* olarak adlandırabiliriz. Emek süreci zanaattan, gelenekten ve işçilerin bilgisinden bağımsız kılınacaktır. Bundan böyle bu süreç asla işçilerin yeteneklerine değil, bütünüyle yönetim pratiklerine yaslanacaktır.

İkinci İlke

"Olası beyin çalışmalarının hepsi fabrikadan uzaklaştırılmalı ve planlama ya da tasarlama bölümünde merkezileştirilmelidir..."[31] Bu durum Taylor'un gayet iyi anladığı üzere, bilimsel yönetimin anahtarı olduğu için, bu noktada özellikle empatik bir ilişki kurduğu bu ilkenin derinlikli biçimde incelenmesi önem taşımaktadır.

Görmüş olduğumuz gibi, insanda, emek kapasitesini hayvanınkinden üstün kılan temel özellik, uygulamanın uygulanacağı nesnenin kavranmasıyla bütünleştirilmesidir. Ancak insan emeği bireysel bir görüngüden çok toplumsal bir görünü halini alır almaz, itici gücü oluşturan içgüdünün eylemden ayrılamaz olduğu hayvan örneğinin aksine, kavramanın uygulamadan ayrıştırılması mümkündür. İşçilerin neredeyse hayvani emek biçimi düzeyine indirgendiği emek sürecinin insanlıktan böylesine çıkartılması, öz-örgütlenmeye ve öz-motivasyona dayalı bir üreticiler topluluğunun toplumsal emeği örneğinde amaçsız ve düşünülemez bir durum oluştururken, satın alınan emeğin yönetilmesi bakımından yaşamsal bir hale dönüşür. Çünkü işçilerin uygulaması kendi kavrayışları tarafından yönlendirilecek olursa, görmüş olduğumuz gibi, onlara ne yöntemsel etkinliğin ne de sermaye tarafından arzulanan çalışma temposunun dayatılması mümkün olabilirdi. Bu yüzden kapitalist en başından itibaren insanın emek gücünün bu niteliğinden yararlanmayı ve emek sürecinin birliğini parçalamayı öğrenir.

Bu, daha yaygın olan biçimiyle kafa ve kol emeğinin ayrıştırılmasından çok, (bu ikinci adlandırma ilkine benzemekle ve pratikte çoğunlukla birbirleriyle özdeş olmakla birlikte) *kavrayışın uygulamadan ayrıştırılması ilkesi* olarak adlandırılabilir. Bu adlandırmanın nedeni, temelde beyinde gerçekleştirilen emeğin yani kafa emeğinin de, kavramanın uygulamadan ayrıştırılması ilkesine tabi kılınmasıdır: Kafa emeği önce kol emeğinden ayrılır ve görecek olduğumuz gibi, daha sonra kendisi de aynı kural uyarınca son derece ayrıntılı bir biçimde alt parçalarına bölünür.

Bu ilkenin ilk sonucu, Taylorcu "çalışma biliminin" asla işçi tarafından değil, daima yönetim tarafından geliştirilebilecek olmasıdır. Günümüzde böylesine "doğal" ve tartışılmaz sayılan bu kavram, aslında Taylor'un döneminde son derece ayrıntılı tartışmalara konu edilmiştir ki bu da emek sürecine dair fikirlerin hepsini bir yüzyıldan daha kısa bir süre içinde dönüşüme uğratmakta ne kadar mesafe kat etmiş olduğumuzu ve Taylor'un sıcak tartışmalara konu olan varsayımlarının son derece kısa bir zaman zarfında geleneksel bakış açısına nasıl bütünüyle sızmış olduğunu gösteren bir olgudur. Taylor; çalışma neden işçinin kendisi tarafından değil de yönetim tarafından incelenmelidir; neden *bilimsel işçilik* değil de *bilimsel yönetim* gibi sorulara defalarca maruz kaldı ve tüm dehasını, her zaman alışıldık samimiyetiyle olmamakla birlikte bu sorulara yanıtlar bulmak için kullandı. *The Principles of Scientific Management* isimli kitabında, "daha eski" yönetimin şu yönlerinde dikkat çekti:

> [Eski yönetim] her bir işçinin kendi işinin her bir ayrıntısı kadar genel plan için de neredeyse bütünsel bir sorumluluk üstlenmesini ve birçok örnekte bunları yerine getirmesini gerekli kılar. Ayrıca buna gerçek fiziksel emeğinin hepsini eklemelidir. Öte yandan, bilimin gelişimi, tekil işçinin kararlarının yerini alan ve yalnızca sistematik biçimde kayıt altına alındıktan, endekslendikten vs.den sonra etkin biçimde kullanılabilecek olan birçok kuralın, yasanın ve formülün oluşturulmasını içerir. Bilimsel verilerin pratik kullanımı ayrıca defterlerin, kayıtların vs.nin saklanacağı bir odayı ve planlamacının çalışacağı bir masayı da gerekli kılar. Yani eski sistemde, kişisel deneyimi nedeniyle, tamamıyla işçi tarafından yapılan planlama, yeni sistemde zaruriyetle bilimin kuralları uyarınca yönetim tarafından yapılmalıdır; çünkü işçi bilimsel verilerin geliştirilmesi ve kullanılması için gayet uygun olsa bile, aynı anda hem makinesinin başında hem de masada çalışması fiziksel olarak imkânsızdır. Ayrıca birçok örnekte planlama için bir tipteki ve işi gerçekleştirmek için tamamen farklı tipteki adamların gerekli olduğu da açıktır."[32]

İşyerindeki fiziksel düzenlemelerle ilgili itirazlar açıkçası pek de önemli değildir ve rahatsızlık verici olmakla birlikte çok da aşılamaz olmayan bazı engellerin varlığının kasten abartılmasını temsil ederler. Her bir iş için "farklı tipteki" işçi gerektiği göndermesi ise ikiyüzlülük bile sayılmaz, çünkü bu "farklı tipler", işbölümü onları yaratana kadar mevcut değillerdi. Taylor'un gayet iyi anladığı gibi, vasıf bilgisine sahip olmak işçiyi çalışma biliminin gelişimi için en uygun başlangıç noktası haline getiriyordu; sistematikleştirme ise çoğunlukla, en azından en başta, *işçilerin zaten sahip oldukları bilginin* bir araya toplanması anlamına geliyordu. Öne sürdüğü tezlerin sahip olduğu muazzam mantık konusundaki saplantılarının rahatlığına sığınan Taylor, bu noktada durmadı. Temsilciler Meclisi Özel komitesi önünde verdiği ifadede sıkışıp savunmaya geçerek, başka tezler de ileri sürdü:

> Sayın Başkan, şu hususa açıklık kazandırmak isterim ki, işçi açısından bilimi geliştirmek neredeyse imkânsıza yakınken, yönetim tarafından üstlenilen bu tür bir çalışma bir bilimin gelişmesine yol açar. Entelektüel açıdan bilimi geliştirme yeteneğine sahip olan, çok kafalı ve tıpkı yönetim cephesinde olduğu gibi bilimi geliştirme yeteneğine sahip birçok işçi var. Ama çalışmayı gerçekleştirme bilimi işçi tarafından geliştirilemez. Neden? Çünkü bunu yapacak ne zamanı ne de parası vardır. Herhangi bir işi yapma biliminin gelişimi daima iki kişinin, biri sahiden de gerçekleştirilecek olan işi yapan adamın, öteki birinci adam çalışırken onu yakından izleyecek ve bu işle bağlantılı zamanlama ve hareket sorunlarını inceleyecek bir başka adamın çalışmasını gerektirmiştir. Hiçbir işçinin bu türden deneylerle zamanını ya da parasını har vurup harman savuracak kadar zamanı ya da parası yoktur. Kendi hesabına çalışıyorsa bir başkasının hareketlerini incelerken kimse ona ödemede bulunmaz. Bu tür çalışmalar için yönetim ödeme yapmalıdır ve yapmak zorundadır. Böylece işçi açısından, bilimin gelişmesi imkânsız hale gelir, işçi onu geliştirmek konusunda entelektüel olarak yeteneksiz olduğu için değil, bunu yapacak zamanı ve parası olmadığı için; bu yüzden de bu sorunun yönetimin ele alması gereken bir sorun olduğunu kavrar."[33]

Taylor burada çalışmanın sistematik biçimde incelenmesinin ve bu incelemeden elde edilecek meyvelerin makinelerin, fabrika binalarının vs.nin ona ait olmasıyla aynı nedenden dolayı; yani böylesi bir çalışmayı yürütmenin emek zamanına mal olması ve sadece sermaye sahiplerinin emek zamanı için ödeme yapabilecek durumda olmaları yüzünden yönetime ait olduğunu ileri sürmektedir. Emek zamanının sahipleri bu zaman sayesin-

de yapılan hiçbir iş için ödemede bulunmazlar, bu zamanı yalnızca geçim araçları karşılığında satarlar. Bunun kapitalist üretim ilişkilerinin kuralı olduğu doğrudur ve bu örnekte Taylor'un bu tezi kullanma biçimi sermayenin hükmünün nelere yol açtığını büyük bir berraklıkla gösterir: Kapitalistin malı olan yalnızca sermaye değildir, *emeğin kendisi de sermayenin bir parçası haline gelmiştir*. İşçiler yalnızca kendi üretim aletleri üzerindeki denetimlerini yitirmekle kalmazlar, artık kendi emekleri ve bu emeğin gerçekleştirilme tarzı üzerindeki denetimlerini de yitirmelidirler. Bu denetim artık işçilerin kendi yaşam etkinliklerini onlardan daha iyi bilmek amacıyla incelemek üzere "ödemede bulunabilecek olanların" ellerine geçmiştir.

Ancak Taylor tezini henüz tamamlamadı: Komiteye, "Üstelik" diyor, "herhangi bir işçi yeni ve daha hızlı çalışmanın bir yolunu bulacak ya da yeni bir yöntem geliştirecek olsaydı, hemen göreceksiniz ki bu daha hızlı yöntemi diğer işçilere öğretmektense, bu gelişmeyi kendisine saklaması kendi çıkarına olacaktır. İşçilerin her zaman yaptıkları gibi, meslek sırlarını kendilerine ve arkadaşlarına saklamak, kendi çıkarlarınadır. Bu, eski meslek sırları düşüncesidir. İşçi bilgisini bilimi geliştirmek ve onu başkalarına öğreterek kamusal bir mal haline getirmek yerine kendisine saklamıştır".[34] "Lonca sırları" konusundaki bu eski düşüncelere kulak kabartılmasının arkasında Taylor'un işçiler tarafından iyileştirilen çalışma yöntemlerinin yönetim açısından pek az fayda sağladığı yolundaki kalıcı ve köklü kavrayışı bulunmaktadır. İfadesinin başka yerlerinde, tuğlacılık yöntemlerini incelemeye yıllarını veren çalışma arkadaşı Frank Gilbreth'in incelemelerini tartışırken, yalnızca "tuğlacılık biliminin" işçiler tarafından *geliştirilebilecek* olduğunu değil, kuşkusuz *geliştirilmiş de olduğunu* içtenlikle kabul etmiştir: "Şimdi, Bay Gilbreth tarafından geliştirilmiş olan yöntemlerin tamamının son 4 bin yıldır tuğlacıların zihinlerinden birçok kez geçmiş olduğundan en ufak bir kuşkum bile yok". Fakat işçilerin sahip olduğu bilginin sermaye açısından kullanışlı olmaması nedeniyle, Taylor bilimsel yönetimin ihtiyaç listesini sıralar: "Birincisi. Tuğlacılık biliminin; işçiler tarafından değil, yönetim tarafından geliştirilmesi".[35] İşçilerin, kendilerine ve çalışma arkadaşlarına zarar verecek hiçbir sistemi ya da hiçbir yöntemi uygulamaya koymayacaklarını açıklar: Pik demir işine gönderme yaparak, "Kendi ekiplerindeki sekiz adamın yedisinden kurtulup sadece sekizinci işçiyi elde tutmaları mümkün müdür? Hayır!"[36]

Nihayet Taylor, Babbage ilkesini kendi zamanındaki herkesten daha iyi anlamış ve bu ilke hesaplamalarında daima en üst sıralarda yer almıştır.

Ona göre, çalışmanın incelenmesinin amacı asla, işçinin yeteneğini pekiştirmek, işçide bilimsel bilginin daha büyük bir parçasını yoğunlaştırmak, teknik yükseldikçe işçinin de onunla birlikte yükselmesini sağlamak değildi. Tersine, amaç eğitimini azaltarak ve çıktısını çoğaltarak işçiyi ucuzlatmaktı. Daha eski, *Shop Management* [İmalathane Yönetimi] isimli kitabında, sisteminin sahip olduğu "gerçek olasılıkların", "fabrikadaki hemen tüm makinelerin daha düşük kalibre ve hünerlere sahip olan ve bu yüzden de eski sistemde gerekli olanlardan daha ucuza gelen adamlar tarafından işletilmemesi halinde gerçekleşmeyeceğini" samimiyetle söylemişti.[37]

Bu durumda, hem yönetimin sahip olduğu denetimin güvence altına alınması hem de işçinin ucuzlatılması için, kavrayış ve uygulama, çalışmanın farklı alanları olarak birbirlerinden ayrılmalıdır. Bu amaçla çalışma süreçlerinin incelenmesi yönetime mahsus hale getirilip, bu incelemenin sonuçları, o andan itibaren düşünmeksizin ve arkasında yatan teknik mantık ya da verileri kavramaksızın yalnızca itaat etmekle görevli oldukları basitleştirilmiş buyruklar tarafından yönetilen basitleştirilmiş iş görevleri biçiminde kendilerine duyurulacak olan işçilerden uzak tutulmalıdır.

Üçüncü İlke

Taylor, "sıradan yönetim tiplerinin" sahip olduğu temel fikir, "her bir işçinin kendi mesleğinde yönetimde yer alan biri için mümkün olandan çok daha vasıflı hale gelmesi ve bu yüzden de, işin nasıl yerine getirileceğine dair ayrıntıların ona bırakılmasının daha iyi olacağı"dır diyordu. Fakat tersine, "Belki de modern bilimsel yönetimin en önemli yegâne öğesi görev fikridir. Her bir işçinin işi yönetim tarafından en az bir gün öncesinden tam olarak planlanır ve adamların her birisi çoğu zaman, işi yaparken kullanılacak araçlar kadar, yapması gereken görevi ayrıntılarıyla tanımlayan yazılı buyruklar da alırlar... Bu görev sadece neyin yapılacağını değil ayrıca nasıl yapılacağını ve yapılması için kendisine tam olarak ne kadar süre tanındığını da belirler... Bilimsel yönetim çok büyük ölçüde bu görevler için hazırlıklar yapılmasından ve bunların yürütülmesinden oluşur".[38]

Bu ilkede önemli olan yazılı buyruk kartları değildir.[k] Taylor'un

(k) Bu gerçeğe rağmen, yazılı buyruk kartları bir ara yöneticiler arasında fetiş haline gelmişti. Bu kartların modası, iş ödevlerinin basitleşmesi ve kendini yinelemesiyle, pek çok durumda kartların gerekliliklerini yitirmeleri ile birlikte geçti. Fakat arkalarında yatan kavrayış devam etmektedir: Bu da, işçiler sıkı sıkıya idare edilen aracı aletler olarak işlev kazanırken, sürecin tanımlanmasında yönetimin doğrudan faaliyet göstermesi yönündeki kavrayıştır. Lillian Gilbreth'in buyruk kartlarını "önceden

Schmidt karşısında böyle bir karta hiç ihtiyacı olmamıştı, ne de başka örneklerde bu kartları kullanmıştır. Tersine, temel öğe, artık işçinin imgeleminde bir süreç olarak mevcut olmayıp sadece özel yönetim görevlilerinin imgelemindeki bir süreç olarak mevcut olan emek süreci öğelerinin tamamının sistematik biçimde önceden planlanması ve önceden hesaplanmasıdır. Böylelikle, ilk ilke emek sürecinin bilgisinin bir araya getirilmesi ve geliştirilmesi; ikinci ilke, söz konusu bilginin işçiler açısından mevcut olmaması biçimindeki yaşamsal karşıtıyla birlikte, bu bilginin uygulamacı alan olarak yönetimde yoğunlaştırılmasıysa, üçüncü ilke de, *bilgi üzerindeki bu tekelin emek sürecinin her bir adımını ve uygulanma tarzını denetlemek üzere kullanılmasıdır.*

Kapitalist sanayi, büro ve piyasa pratikleri bu ilke uyarınca geliştikleri için, bu ilke yavaş yavaş kabul edilen yordam ve göreneğin bir parçası haline gelmiş, işçinin bu gelişmeye dâhil olmasına izin verilmezken, daha da karmaşıklaşan çoğu sürecin artan bilimsel niteliği, işçiler açısından çalıştıkları süreçlerin anlaşılmasını daha da zorlaştırarak bu durumu daha da pekiştirmiştir. Fakat başlangıçta, Taylor'un gayet iyi anladığı gibi, katı bir psikolojik zorlamaya ihtiyaç vardı.[1] Basit Schmidt örneğinde, hem başlangıç noktası olarak tek bir adamın seçiminde hem de onun yeni çalışma koşullarına ilişkin yeni bir yaklaşım geliştirmesinin sağlanmasında kullanı-

---

hesaplanan ürünün öz-üreticisi" olarak tanımlamasının önemi buradan kaynaklanmaktadır.[39] İşçi, üretici olarak görmezden gelinmekte, yönetici üretici durumuna geçmekte ve onun planları ve buyrukları ürünü var etmektedir. Ne ki, Alfred Marshall'ın işçilerin üretimin nasıl yapılacağını öğrenebileceğine ilişkin şüpheci görüşü de bu buyruk kartlarından mülhemdir: Böyle bir kart "düşünceli bir adamın eline geçtiğinde, onu hazırlayanların amaçları ya da yöntemleri hakkında bir fikir verebilir".[40] Marshall'ın kavrayışına göre, zanaatın teknik bilgisi verilmiş olan işçi, bir kemik parçasından bütün bir hayvanı yeniden bütünleyen paleantolog gibi, kendi görev kartından modern sanayinin karmaşık teknik bilgisini edinebilecektir.

(1) Bütün bunlardan işçi ile yönetim arasında yaşanan böylesine bir psikolojik kaymanın tamamıyla geçmişe ait bir şey olduğu sonucu varsaymamalıdır. Tersine, bu durum sanayi ve ticaretin gelişimi tarafından ortaya çıkartılan yeni mesleklerde sürekli olarak yaşanmakta ve ancak daha sonra rutin hale getirilerek yönetimin denetimine tabi kılınmaktadır. Bu eğilimin büro işleriyle, teknik ve "eğitimli" mesleklere bulaşmasıyla birlikte, sosyologlar da ondan "bürokratikleşme" diye söz etmeye başladılar. Bu, Weber'in terminolojisinin baştan savma ve talihsiz bir kullanımıdır; genellikle onu kullananların işin bu biçimde yönetilmesinin "büyük ölçekli" ya da "karmaşık" işletmelerin türe dair bir özelliği olduğu yolundaki görüşlerini yansıtan bir terminoloji ki aslında bu durum, kapitalist iş örgütlenmesinin özgün bir ürünü olarak çok daha iyi anlaşılabilir ve esas olarak da ölçeği değil toplumsal anlamda uzlaşmaz nitelikli karşıtlıkları yansıtır.

lan araçları gördük. Makine fabrikası gibi daha karmaşık koşullarda, Taylor sorumluluğun bu kısmını ustabaşına verdi. Ekip şeflerinin, "işçileri buyrukları tam olarak talimat kartlarında yazıldıkları gibi yerine getirmelerini sağlayacak noktaya kadar gerdirip asılmaları"nın zorunlu olduğu söyledi. "Bu başlangıçta zor bir görevdir, çünkü işçiler yıllardır işin ayrıntılarını kendilerine uyan biçimde yapmaya alışmışlardır ve birçokları da şeflerin yakın arkadaşlarıdır ve işlerini en az onun kadar iyi bildiklerine inanırlar".[41]

Modern yönetim bu ilkeler temelinde ortaya çıktı. Üstelik emeğin vasfa dayalı süreçlerden bilime dayalı süreçlere doğru dönüşümünün en hızlı temposuna ulaştığı bir dönemde teorik bir yapı ve sistematik bir pratik halinde yükselişe geçti. Oynadığı rol, kapitalist üretimin daha önceki bilinçsiz eğilimine bilinç ve sistematik kazandırmaktı. Zanaatlar gerilerken, işçinin genel ve farklılaşmamış, bir dizi basit işten oluşan geniş bir yelpazeye uyarlanabilir emek gücü düzeyine düşüşünü ve yükselen bilimin, yönetimin ellerinde yoğunlaşmasını güvence altına alacaktı.

Dipnotlar

1) Peter F. Drucker, "Work and Tools", *Technology and Culture*, der. Melvin Kranzberg ve Willian H. Davenport içinde (New York, 1972), s. 192–93

2) George Soule, *Economic Forces in American History* (New York, 1954), sf 241.

3) Peter F. Drucker, *The Practice of Management* (New York, 1954), s. 280. (Türkçe'de: *Yönetim Uygulaması*, Çeviren: E. Sabri Yarmalı, İnkilap Yayınevi, 1996).

4) Bakınız Sudhir Kakar, *Fredrick Taylor: A Study in Personality and Innovation* (Cambridge, Mass., 1970), s. 115-17; ve Henri Fayol, *General and Industrial Management* (1916; çeviri Londra, 1949).

5) Lyndall Urwick ve E. F. L. Brech, *The Making of Scientific Management*, 3 cilt (Londra, 1945, 1946, 1948), cilt I, s. 17.

6) Bakınız George Friedmann, *Industrial Society* (Glencoe, Ill., 1964), özellikle s. 51-65.

7) Lyndall Urwick, *The Meaning of Rationalisation* (Londra, 1929), s. 13–16.

8) Kakar, *Frederick Taylor*, s. 17–27, 52–54.

9) Aynı yer, s. 61.

10) *Taylor'un Temsilciler Meclisi Özel Komitesi önündeki İfadesi*, Frederick Taylor, *Scientific Management* içinde (New York ve Londra, 1947), s. 79–85; bu Taylor'un, *Shop Management* (1903); *Principles of Scientific Management* (1911) ve bu cilde yukarıdaki başlığı veren *Taylor ve Diğer Fabrika İşletmelerini Araştıran Temsilciler Meclisi Özel Komitesi Önündeki Oturumlar* başlıklı kamusal belgeden oluşan üç ana eserinin tek ciltlik baskısıdır. Bu ciltte yer alan üç adet kitap uzunluğundaki belge ayrı ayrı sayfalandırılmıştır.

11) Frederick W. Taylor, *Scientific Management* içinde *Shop Management*, s. 30. Ayrıca bakınız Taylor, *Principles of Scientific Management* (New York, 1967), s. 13-14 (Türkçe'de: *Bilimsel Yönetimin İl-*

keleri, Çeviren: H. Bahadır Akın, Adres Yayınları, 2005 ve *Taylor's Testimony in Scientific Management*, s. 8.

12) *Shop Management*, s. 32–33.

13) Aynı yer, s. 34–35.

14) *The Principles of Scientific Management*, s. 52.

15) Elton Mayo, *The Social Problems of an Industrial Civilization* (Boston, 1945), s. 42.

16) William M. Leiserson, "The Economics of Restriction of Output", Loren Baritz, *The Servants of Power*'dan alıntı (New York; 1965), s. 100.

17) William F. Whyte, Men At Work (Homewood, Ill., 1961), s. 98-121; ayrıca bakınız *Whyte'ın Money and Motivation* (New York, 1965), s. 39-49.

18) *The Principles of Scientific Management*, s. 32.

19) Aynı yer, s. 48–49, 53.

20) Aynı yer, s. 41–47.

21) Daniel Bell, *Work and Its Discontents, The End of Ideology* içinde (Glencoe, Ill., 1960), s. 227.

22) Robert F. Hoxie, *Scientific Management and Labor* (New York ve Londra, 1918), s. 85–87.

23) *The Principles of Scientific Management*, s. 61–62

24) Friedmann, *Industrial Society*, s. 55.

25) *Shop Management*, s. 25.

26) *The Principles of Scientific Management*, s. 107–109.

27) Friedmann, *Industrial Society*, sf. 63.x

28) *The Principles of Scientific Management*, s. 111.

29) Aynı yer, s. 36.

30) Aynı yer, s. 22.

31) *Shop Management*, s. 98–99.

32) *The Principles of Scientific Management*, s. 37–38.

33) *Taylor's Testimony in Scientific Management*, s. 235–236.

34) Aynı yer.

35) Aynı yer, s. 75, 76.

36) *The Principles of Scientific Management*, s. 62.

37) *Shop Management*, s. 105.

38) *The Principles of Scientific Management*, s. 39, 63.

39) Lillian Gilbreth, *The Pyschology of Management* (1914), *The Writings of the Gilbreths* içinde, Willian R. Spriegel ve Clark E. Myers, der., (Homewood, Ill., 1953), s.404.

40) Alfred Marshall, *Industry and Trade* (Londra, 1919, 1932), s. 391–393.s

41) *Shop Management*, s. 108.

Bölüm V
Bilimsel Yönetimin İlk Etkileri

Genelleşmiş bilimsel yönetim uygulaması, daha önce de belirtildiği gibi, bilimsel-teknik devrimle çakışır. Aynı zamanda kapitalizmin yapısı ile işleyişindeki ve işçi sınıfının bileşimindeki bir dizi köklü değişimle de üst üste gelir. Bu bölümde, temelde, bilimsel yönetimin işçi sınıfı üzerindeki bazı etkilerini tartışacağız; bilimsel yönetimin daha kapsamlı biçimde anlaşılması için gerekli olan koşullara daha tamamlanmış bir biçimde ulaşılmasının ardından, daha sonraki bölümlerde bu tartışmaya geri dönülecektir.

Kafa emeğinin kol emeğinden ayrışması, herhangi bir verili üretim düzeyinde, doğrudan doğruya üretimle uğraşan işçiye duyulan ihtiyacı azaltır, çünkü işçileri zaman alıcı düşünsel işlevlerden azat eder ve bu işlevleri başka yerlere dağıtır. Bu durum ayrışmadan kaynaklanan her türlü verimlilik artışından bağımsız bir biçimde geçerlidir. Üretkenlik de artacaksa, belirli bir çıktı üretmek için kol işçilerine duyulan ihtiyaç daha da azalır.

Kavramanın ve uygulamanın birbirlerinden ayrılmasından doğan zorunlu sonuç, emek sürecinin artık ayrı ayrı yerler ve ayrı ayrı işçi kitleleri arasında bölünmüş olmasıdır. Bir yerde, fiziksel üretim süreçleri gerçekleştirilir. Bir başkasında tasarım, planlama, muhasebe ve kayıt tutma süreçleri yoğunlaşır. Üretimin, sürecin harekete geçilmeden önce kavranması, her bir işçinin faaliyetinin bu faaliyetler gerçekten başlamadan önce tasavvur edilmesi, her bir işlevin gerçekleşme biçimiyle ve ne kadar zaman

alacağıyla birlikte tanımlanması, süreç bir kez başladıktan sonra bu sürecin denetlenmesi ve düzeltilmesi ve sürecin her bir aşamasının bitiminde ortaya çıkan sonuçların değerlendirilmesi gibi çeşitli yönlerinin hepsi, imalathaneden yönetim bürosuna taşınmıştır. Fiziksel üretim süreçleri artık, sadece onları gerçekleştiren işçiler tarafından değil, aynı zamanda çoğunlukla, alt düzeydeki gözetim elemanları tarafından da şu ya da bu düzeyde körlemesine yürütülür. Üretim birimleri, uzaktaki bir beyin tarafından izlenen, düzeltilen ve denetlenen bir el gibi çalışırlar.

Modern yönetim tarafından benimsenmiş olan denetim kavramı, üretim içindeki her bir faaliyetin yönetim merkezinde de bazı paralel faaliyetlere denk düşmesini gerekli kılar: Bunların her biri tasarlanmalı, önceden hesaplanmalı, sınanmalı, planlanmalı, görevlendirmesi yapılmalı ve emredilmeli, düzeltilmeli ve gözetilmeli ve gerek iş yerine getirilirken gerekse iş sona erdiğinde kayıt altına alınmalıdır. Ortaya çıkan sonuç üretim sürecinin, fiziksel biçimi içinde gerçekleşmeden önce ve gerçekleştikten sonra kâğıt üzerinde de tekrarlanmasıdır. Tıpkı emeğin insanda, emek sürecinin işçinin fiziksel faaliyetinde olduğu kadar beyninde de gerçekleşmesini gerekli kılması gibi, şimdi de artık, üretimden ayrı bir alana ve ayrı bir gruba taşınmış olan sürecin imgesi de, sürecin kendisini denetler. Geçen yüzyıl boyunca bu gelişmenin yarattığı yenilik, elin ve beynin, kavrama ve uygulamanın ayrı ayrı var olmaları değil, bunların daha katı bir biçimde birbirlerinden ayrıştırılmaları ve daha sonra giderek daha da küçük parçalara bölünmeleri olmuştur. Böylece kavrama işlevi, mümkün olduğu ölçüde, yönetim içindeki ya da onunla bağlantılı olan daha da sınırlı bir grupta yoğunlaşır. Yani, uzlaşmaz çelişki içindeki toplumsal ilişkiler ve yabancılaşmış bir emek düzeni içindeki el ve beyin sadece birbirlerinden ayrılmakla kalmamışlar, aynı zamanda birbirlerine karşı da ayrıştırılmış ve düşmanlaştırılmışlar ve elle beyin arasındaki insani birlik de kendi zıddına, insandan daha az olan bir şeye dönüşmüştür.

Üretimin bu kâğıttan kopyası, onun fiziksel biçimine karşılık düşen bu gölge biçim, bir dizi yeni mesleği gerekli kılar ki bunların esas emareleri artık nesnelerin akışı içinde değil kâğıttan bir akış içinde görülebilir. Üretim artık ikiye bölünmüştür ve her iki grubun da faaliyetlerine yaslanmaktadır. Üretim tarzı kapitalizm tarafından bu bölünmüşlük haline doğru sürüklendiği ölçüde, emeğin iki yönünü birbirinden ayırmıştır; *ama her ikisi de üretim için gerekli olmaya devam ederler ve böylelikle de emek süreci kendi bütünlüğünü sürdürür.*

Elin ve beynin birbirinden ayrılması işbölümünde kapitalist üretim tarzı tarafından yaratılmış olan en belirleyici yegâne adımdır. Bu ayrışma bu üretim tarzında başından beri içseldir ve kapitalizmin tarihi boyunca, kapitalist yönetim altında gelişir durur, ama bu ayrıştırmanın sistemli ve resmi biçimde kurumsallaştırılmasını sağlayan üretim ölçeği, modern şirketin hızlı sermaye birikimi sayesinde elde edebildiği kaynaklar ve kavramsal aygıtlarla, eğitimli personel, yalnızca geçen yüzyılda ulaşılabilir hale gelmiştir.[a]

Modern şirketlerin devasa endüstri mühendisliği ve kayıt tutma bölümlerinin kökeni, bilimsel yönetim hareketinin ertesinde gelişen planlama, tahmin ve uygulama bölümlerine kadar uzanır. Bu daha eski bölümler, Taylor'un aşağıdaki tezle ikna etmeye çalıştığı maliyet-bilinçli yöneticilerin korkularına karşı kendi yolunu açmaya çalıştı: "İlk bakışta, diğer yeniliklerle birlikte, planlama bölümünün işleyişi, büyük miktarda ek iş ve harcama gerektirecekmiş gibi görünür ve bu durumda da sorulabilecek en doğal soru imalathanenin artan etkinliğinin bu harcamayı karşılayabilecek olan miktarın üzerinde olup olmadığıdır? Ancak, planlama bölümünde, birim zamanlarla ilgili çalışma hariç, imalathanede zaten yapılmakta olandan başka tek bir işin yapılmadığı akılda tutulmalıdır. Planlama bölümünün kurulması sadece planlamanın ve diğer kafa işlerinin çoğunun, bugüne kadar olduğu gibi kendi işlerinde çalışmaya oldukça uygun, ama az çok büro işçiliği gerektiren işler için eğitilmemiş olan, genellikle yüksek ücretli makineciler tarafından yapılması yerine, görevlerine özellikle uygun ve bu iş için eğitilmiş az sayıdaki adamda yoğunlaştırılmasını sağlar".[2] Ancak buna şu uyarıyı da eklemektedir: "Planlamanın ve kafa işinin mümkün olduğunca kol emeğinden ayrılmasıyla üretim maliyetinin azaltılacağı konusunda hiçbir soru işareti yoktur. Ancak, bu yapıldığı zaman, kafa işçilerine onları her zaman sürekli olarak meşgul etmeye yetecek kadar iş verilmesi gerektiği açıktır. Zamanlarının önemli bir bölümünü, genellikle olduğu gibi, özel işlerinin ayaklarına gelmesini bekleyip sağda sol-

(a) Hammond çifti, on sekizinci yüzyılda İngiltere'de Soho'da James Watt ile birlikte, "bilimsel yönetim uzmanı" olarak, büyük ölçekli bir makine-aleti fabrikasını yöneten Boulton'dan söz ederler. Ancak onun yönetim usulü hakkında ileri sürdükleri tarifin kendisi bu kavramı maskeler ve tersine modern yönetimin yöntemlerini aydınlatır: "Fabrikanın tam ortasında, çekiç seslerinin ve makinelerin gürültüsü içinde otururken, genellikle ne zaman herhangi bir duraksamanın olduğunu ya da makinenin ne zaman çok hızlı ya da çok yavaş çalıştığını gözetleyebiliyor ve emirlerini buna göre verebiliyordu."[1] Ancak, Boulton'un gelişmiş bir gözetim hattı örgütlenmesi mevcuttu.

da dolaşarak geçirmelerine izin verilmemelidir".[3] Bu da kapitalist istihdamın hiçbir parçasının öncelikle imalathane düzeyinde uygulanan yöntemlerden muaf olmadığını yeterince kanıtlamaktadır.

Emeğin, önceki zanaat emeği biçimleri yerine, başka bir yerde kavranan ve denetlenen basitleştirilmiş görevler uyarınca örgütlenmesinin, işçinin teknik yeteneği üzerinde açıkça aşındırıcı bir etkisi olduğu ilk bakışta görülmektedir. Ancak, bu durum, bir bütün olarak çalışan nüfus üzerindeki etkileri bakımından ele alındığında, hızlı üretim artışı ile kitlelerin yeni sanayilere ve sanayi süreçleri içinde de yeni mesleklere aktarılması gibi etkenler tarafından olduğu kadar, uzmanlaşmış idari ve teknik işlerin hızla büyümesi gibi etkenler tarafından da karmaşık bir hale sokulmaktadır.

Bu konuda Taylor'un döneminde yapılan tartışmalarda, o zamandan bu yana izlenen bir model oluşturulmuştur. *Shop Management* isimli kitabında, "Planlama bölümü şemasının hepsi adamların yerine düşünmesini olduğu kadar[b], bir dizi ustabaşının her bir adama çalışma boyunca yardımcı olmasını ve onu yönlendirmesini de, bu durumun bireyde bağımsızlık, öz-güven ve özgünlüğe yol açmayacağı gibi nedenlerden dolayı onaylamayacak olan birçok insan mevcuttur" diye yazmıştı. "Ancak, bu görüşün sahipleri, modern sanayinin tamamının gelişme eğilimini istisna olarak değerlendirmek durumunda kalacaklardır".[4] *The Principles of Scientific Management* kitabında ise: "Şimdi, bu eğitimin tamamı ve son derece dakik talimat koşulları altında, işin, işçi açısından belirgin bir biçimde son derece düz ve kolay bir biçime sokulmuş olduğu bir dönemdeki ilk izlenim, bütün bunların onu basit bir otomat, tahtadan bir kukla haline getirme eğilimi içinde olduğudur. Tıpkı işçilerin ilk kez bu sisteme girdiklerinde söyledikleri gibi, 'neden, benim de düşünmeme ya da birisi bana karışmaksızın ya da bunu benim yerime yapmaksızın hareket etmeme izin verilmiyor!'. Ancak, aynı eleştiri ve itiraz, emeğin tüm diğer modern alt bölünmeleri karşısında da yükseltilebilir".[5]

Ancak bu yanıtlar, belli ki, suçu özellikle de onun pek sevgili "emeğin modern alt bölünmelerinin" üzerine attıkları için, Taylor'u tatmin etmedi. Bu yüzden de, her iki kitabında da, *Shop Management*'da şu biçimi alacak olan başka tezler ileri sürmeye devam etti:

(b) Geçerken, okurdan "planlama bölümünün adamların yerine düşünmesi" ifadesinin pervasızlığını dikkate almasını rica ederim. Planlama bölümlerinin işlevi değişmedi, ama daha incelikli bir çağda ve çalışmanın örgütlenmesi ile ilgili tartışmaların ayyuka çıktığı bir dönemde, yöneticiler artık ikaz ediliyorlar ve böylesine açık seçik ifadeler gerekli görülmüyor.

> Doğrudur ki, örneğin, planlama odası ve işlevsel ustabaşılık, akıllı emekçi ya da asistanlar açısından şimdi artık önceden makineci tarafından yapılmakta olan işin büyük bir bölümünü yerine getirmesine olanak vermektedir. Bu emekçi ve asistan için daha iyi bir şey değil midir? Ona kendisini geliştiren ve daha iyi ücret sağlayan daha yüksek sınıftan bir iş verilmiştir. Makineciye duyulan sempati emekçinin durumunun görmezlikten gelinmesine neden olmaktadır. Ancak, makineciye duyulan sempati de gereksizdir, çünkü makineci, yeni sistemin yardımıyla, geçmişte yapma olanağına sahip olmadığı daha yüksek sınıftan bir işe yükselecek ve ayrıca da, bölünmüş ya da işlevsel ustabaşlık da, bu işin için daha fazla sayıda adamı gerekli kılacaktır, böylece, diğer türlü bütün hayatları boyunca makineci olarak kalmak zorunda olan adamlar, ustabaşlığa yükselme fırsatını elde edeceklerdir.
>
> Beyne ve özgünlüğe sahip adamlara karşı duyulan talep asla şimdiki kadar yüksek olmamıştı ve emeğin modern alt bölünmeleri, adamları cüceleştirmek yerine, onlara, bütün bu gelişme boyunca, aynı zamanda daha fazla beyinsel çalışma ve daha az monotonluk içeren, daha yüksek bir etkinlik düzlemine yükselme olanağı vermektedir. Eskiden yevmiyeli amele olan ve pislik kazan adamlar şimdi örneğin bir ayakkabı fabrikasında ayakkabı üretmektedirler. Pislikle İtalyanlar ya da Macarlar uğraşmaktadır.[6]

Bu tez büyümenin yaşandığı, daha da büyük ölçekli üretim yoluyla hızlı bir sermaye birikiminin elde edildiği ve sürekli olarak yeni sanayilerde sermaye birikiminin yeni alanlarının açıldığı ya da kapitalizm-öncesi üretim biçimlerinin sermaye tarafından ele geçirildiği bir dönemde güç kazanmaktadır. Bu bağlamda, yeni işçi kitleleri daha öncesinin zanaat süreçleri ile kıyaslandığında zaten çoktan değersizleştirilmiş olan mesleklere doğru taşınmakta; ancak bunlar varolan işçi sınıfının dışından, en başta da yıkıma uğramış ve darmadağın edilmiş olan çiftçi ve köylü nüfuslarından geldikleri ölçüde, kendileri açısından önceki deneyimleri bakımından bilinmez olan bir sürecin içine girmekte ve işin örgütlenmesini veri olarak kabul etmektedirler. Bu arada, bazı işçiler için planlama, tahmin, hesapkitap ya da işe alma bölümlerine ya da ustabaşlığa doğru uzanan fırsatlar açılmaktadır (özellikle de, bu tür işlerin hâla geleneksel olarak imalathane düzeyindeki işçilerce yerine getirildiği iki ya da üç kuşak önce). Bu biçimde, bazı işçilerin hızla büyüyen sanayilerde ilerlemesinin yolunu açan kısa vadeli eğilimler, büyük işçi kitlelerinin sanayi, büro ve pazarlama süreçlerinde ilk kez işe alındıkları giriş düzeyinde karakteristik olan daha da düşük vasıf gereklilikleri ile birlikte, işçi sınıfının bir bütün olarak daha önceki vasıf ve emek koşullarının durmak bilmeksizin daha da altına dü-

şürülmesi yönündeki genel eğilimi basitçe maskelemektedir. Bu durum birkaç kuşak boyunca sürüp giderken, bu eğilimle ilgili olarak varılan yargı standartlarının kendileri de belli belirsiz bir değişime uğramakta ve "vasıf" kavramının anlamı aşınmaya uğramaktadır.

Yine de, sosyologlar ve iktisatçılar, çalışan nüfusun en büyük kesimleri açısından her türlü vasıf ya da bilimsel bilgiden giderek yoksun kalmakta olan emek dünyasında Taylor'un tezini tekrarlamaya devam etmektedirler. Böylece Michel Crozier, *The World of the Office Worker* [Büro İşçisinin Dünyası] isimli kitabında, büro çalışmasının devasa boyutlarda genişleyen bir mesleki alan haline gelmesiyle birlikte, fabrika çalışması üzerinden elde edilen ücret ve statü avantajının neredeyse ortadan kaybolduğu sonucuna varmaktadır: "Vasıfsız bir çalışanlar kitlesi kendilerine verilmiş olan bir dizi basit değişmez işi yerine getirmektedir". Şöyle demektedir: "Beyaz yakalı çalışanların proleterleşmesi tezini destekleyen temel savı oluşturmaya devam eden şey, Marksist teorisyenler tarafından öngörülmüş olan bu genel evrim modelidir". Taylor'unkine çarpıcı biçimde benzeyen kendi yanıtı, bu ilk yanıttan yalnızca, herhangi bir işin kendileri açısından yeterince iyi sayılabileceği emek gücü kategorisi olarak, "İtalyanlar ve Macarlar" yerine, kadınları kullanmaktan mutluluk duymasıyla farklılaşmaktadır: "Beyaz yakalı çalışanların proleterleşmesi, çalışanların, grubun çoğunluğunu oluşturan aile reislerinden değil de kadınlardan oluşması halinde, asla aynı anlama gelmez".[7] Bu durumu şöyle açıklamaktadır:

> Öte yandan kuşkusuz 1920 yılındaki 900.000 Fransız büro işçisinin 1962 yılındaki 1.920.000 beyaz yakalı çalışandan çok daha burjuva bir konumları olduğu elbette doğrudur. Ama 1920'nin 600.000 erkek çalışanına, şimdi statüleri muhtemelen 1920 yılındaki öncülleriyle en azından eşit olan 350.000 şef ve 250.000 yüksek vasıflı çalışan denk düşmektedir. Mesleğe yeni girmiş olan 650.000 kadın çalışana gelince, otuz yıl önce bunlar emekçiler, kadın terziler ya da hizmetçiler durumundaydılar. Montaj-bandı çalışması kadar öldürücü ve yabancılaştırıcı olsa da, bunlar için bu durum bir teşvik anlamına gelmektedir.
>
> ... Emin olunmalıdır ki, beyaz yakalı çalışanlar ve küçük memurlar bir bütün olarak sadece elli yıl önceki statülerine kıyasla önemli ölçüde değersizleşmişlerdir. Ama büyük bir meslekler kitlesinin bu biçimde değersizleşmesine, gördüğümüz gibi, işe almadaki büyük bir farklılaşma ve değişim eşlik etmiştir. Beyaz yakalı görevlerin çoğunluğu daha az ilgi çekici, daha az saygın ve daha düşük gelirlidir, ama bunlar daha düşük düzeyden özlemler besleyen kadınlar tarafından yerine getirilmektedir...[8]

Ustalık yok edilir ya da kendi geleneksel içeriğinden giderek yoksun kılınırken, çalışan nüfusla bilim arasında geriye kalan zaten seyrelmiş ve zayıflamış olan bağlar neredeyse hepten kopmaktadır. Bu bağlantı, eskiden, temelde işçi sınıfının usta ya da zanaatkâr kesimi aracılığıyla kuruluyordu ve kapitalizmin ilk dönemlerinde de oldukça güçlüydü. Yönetimin bilim üzerinde tekel elde etmesi öncesinde, zanaatkârlık o zaman varolan biçimi içindeki bilimsel üretim tekniğinin başlıca kaynağı durumundaydı ve tarihsel açıklamalar da bilimin zanaat tekniği içindeki kökenlerini vurgulamaktadır. Elton Mayo, şöyle demektedir: "Tarihsel olarak konuşulduğunda, bir bilimin genel olarak verili bir faaliyet alanı içindeki gelişkin bir teknik vasfın ürünü olarak oluştuğunun söylenebileceğini düşünüyorum. Birisi, vasıflı bir işçi, bir tefekkür anında vasfın içinde örtük olarak var olan varsayımları açık seçik hale getirme girişiminde bulundu... Bilim vasfın içinde derin köklere sahiptir ve yalnızca edinilmiş bir vasfın deneysel ve sistematik gelişimi yoluyla yaygınlık kazanabilir. Sonuç olarak, başarılı bilimlerin tümü sade kökenlere sahiptir; sade vasıfların mantıksal ve deneysel genişleme noktasına kadar süren temkinli gelişimi açıkça böyle elde edilmiştir."[9]

Mühendislik mesleği görece yakın zamana dayalı bir gelişmedir. Mühendisten önce, sanayi sanatlarını yenilik yoluyla geliştirmek gibi, kavramsal işlevler ve tasarım işlevleri de zanaatkârlığın dünyasına aitti. Bernal, "modern mühendisin ortaya çıkması, yeni bir sosyal görüngüydü. Mühendis, eski askeri mühendisin çizgisel bir devamı değil, daha çok zanaatkârlık günlerindeki değirmen ustasının ya da metal işçisinin devamıdır" demektedir. "Bramah (1748–1814), Maudslay (1771–1831), Muir (1806–1888), Whitworth (1803–1887) ve büyük George Stephenson (1781- 1848) hepsi de bu türden adamlardı".[10] Teknoloji tarihini bir parça olsun bilenler, işi matematik araç yapımcılığı olan James Watt'ın; on dört yaşından itibaren kendisi de dokumacı olan ve patent korumalarının yokluğunda, yarattığı dokuma tezgâhı yaygın biçimde kullanılmaya başlandıktan sonra da hayatını dokumacı olarak kazanmaya devam eden Samuel Crompton'un ve daha birçoklarının eklenebileceği bu çizelgedeki isimlerin önemini bilirler.[c] Ayrıca yine belirtilmelidir ki 1824 yılına kadar

(c) Yakın dönemdeki mekanik icatlar bolluğuna karşın, bu yüzyıl için böyle bir liste yapmak mümkün değildir. Aslında bir metal uçak makinecisi olan, jet motorunun icadında önemli bir rol oynamış olan Frank Whittle ve 1923 yılında patentlenmiş olan kendinden kurmalı saati icat eden John Har-

Britanyalı bir makineci için yurtdışında çalışmayı kabul etmek yasadışıydı ki bu şimdi günümüzde anlaşılmaz olan bir sınırlandırmadır; bu durumun nedenleri zanaatkârın üretim sürecinin teknik bilgisinin kaynağı olmaya devam etmesi ölçüsünde açıktır.

Çalışmakta olan zanaatkâr, zanaatının gündelik uygulaması içinde kendi döneminin teknik ve bilimsel bilgisi ile bağlıydı. Çıraklık yaygın biçimde cebir, geometri ve trigonometri dâhil matematiğe, zanaata özgü maddelerin özellik ve kökenlerine, fizik bilimlerine ve mekanik çizime dair bir eğitimi içeriyordu. İyi yönetilen çıraklık dönemleri zanaatı etkileyen ticari ve teknik yayınlara abonelik sağlıyor, böylece çıraklar gelişmeleri izleyebiliyorlardı.[d] Ancak resmi ya da gayrı resmi eğitimden daha da önemli olan, zanaatkârın kendi uygulaması içinde sürekli olarak ilkel bilimsel bilgiyi, matematiği, çizimi vs.yi kullanması dolayısıyla, zanaatın bilim ve çalışma arasında gündelik bir bağ kurması olgusuydu.[e] Bu tür zanaatkârlar

---

wood ele alınabilir. Hoxie, I. Dünya Savaşı dönemi sırasında, bilimsel yönetim çalışmasını hazırlarken, bir fabrikada, bir işçi tarafından icat edilmiş olan ve birkaç el işçisinin işini yapan otomatik bir makine gördüğünü anlatıyor. "'Herhangi bir ödül aldı mı?' diye sordum. Yanıt, 'Ah evet, yevmiyesi saatte 17 sentten 22 sente yükseltildi' oldu. Bu tür örnekler çoğaltılabilir".[11] Ancak daha yakın zamanlarda bu tür örneklere ender biçimde rastlanmaktadır. 1953 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde patent alan kişilerin rasgele bir örnekleminin mesleki nitelikler yönünden yapılan bir çözümlenmesi, "bunların yaklaşık yüzde 60'ının mühendis, kimyager, metal bilimci ve araştırma-geliştirme faaliyeti yöneticileri olduklarını; geri kalanların çoğunun Ar-Ge dışı yöneticiler olduğunu; aralarında hemen hiç üretim işçisi bulunmadığını" gösterdi.[12] Burada Adam Smith'in işbölümü lehine ileri sürdüğü üçüncü tezi onurlu bir biçimde tarihe gömmek için bir ara verebiliriz; bu tez, dikkati tekrara dayalı *tek bir faaliyet üzerinde* odaklanmış olan işçinin, bu faaliyeti kolaylaştırmak üzere makine üreteceği tezidir. Bu tezin bir zamanlar sahip olmuş olabileceği bütün gerçeklik işçinin kendi işini kavramak konusunda ne cesaretlendirildiği ne de buna izin verildiği kapitalist üretim koşulları içinde uzun zaman önce ortadan kaybolmuştur.

(d) Çıraklığın gerilemesinin yarattığı etkiler, aşağıdakileri belirten Hoxie raporunun yazıldığı kadar eski bir dönemde hissedilmeye başlanmıştı: "Ancak, açıktır ki, eğer başka bir sanayi eğitim aracı ortaya çıkmayacak olursa, işçi sınıfının naif etkinliği çıraklığın ihmal edilmesinden dolayı zarar görecektir. Bilimsel yöneticilerin kendileri de, yirmi yıl önce iş için başvuran etkin ve öz-saygılı zanaatkârın yerine, *içinden işçi seçmek zorunda kaldıkları zavallı ve hukuksuz kütle hakkında acı şikâyetlerde* bulunmuşlardır".[13] Bu aynı bilimsel yöneticiler, alışkanlıkları olduğu üzere, kendi amaçlarına uydurmak üzere kendileri tarafından biçimlendirilmiş olan çalışan nüfusun özellikleri hakkında acı şikâyetlerde bulunmaktan hiç vazgeçmediler, ama hem emek sürecindeki yeri itibarıyla değersizleştirilmiş olan hem de vicdanlı ve işinden gurur duyan işçileri aynı anda üretmenin bir yolunu bulamadılar.

(e) David Landes, Sanayi Devrimi'nin zanaatkârlarıyla ilgili bir tartışmada şöyle yazmıştı: "Daha da çarpıcı olansa bu adamların sahip olduğu teorik bilgidir. Bir bütün olarak, tarihsel mitolojinin cahil

kendi dönemlerinin bilimsel kamuoyunun önemli bir parçasıydılar ve kural olarak da bilime ve kültüre karşı, kendi işleri ile doğrudan bağlantılı olanın ötesinde ilgi duyarlardı. Britanya'da 1.200 gibi bir sayıya ulaşan ve 200.000'den fazla üyesi olan, on dokuzuncu yüzyılın *Mechanics Institute*'lerinin [Makineciler Enstitüleri] yaygınlaşması, büyük oranda bu ilginin konferanslar ve kütüphaneler aracılığıyla doyurulmasını amaçlıyordu.[15] İngiltere'de, bilimin gelişmesini ve sanayiye uygulanmasını ilerletmeyi amaçlayan *The Royal Institute* [Kraliyet Enstitütüsü], ziyaret edilen son moda bir yer haline gelip de dışarıya karşı kapalılığını sürdürmek istediği zaman, galeriye doluşan makinecileri dışarıda tutabilmek için arka kapısına tuğla örmek zorunda kalmıştı.[16] 1860'da, New York'un işçi sınıfının son derece yoğun olduğu Aşağı Doğu Yakası'ndaki bir semtte sigara yapımcısı olarak yaşayan Samuel Gompers, aynı ilginin işçi sınıfında da bulunduğunu görecek ve tecrübe edecekti:

> Cooper sendikası, her cumartesi akşamı yapılan ve genellikle 2500 ila 3000 kadar kişinin izlediği toplantılar kadar, resmi çalışma kursları da düzenliyordu. Dünyevi hiçbir şey benim bu cumartesi akşam toplantılarına katılmamı engelleyemezdi. Yoğun bir bilme arzusu içinde gerçekten titriyordum. Zihinsel açlık neredeyse fiziksel açlık kadar acı vericidir. Her cumartesi akşamı büyük bir düşünür halka açık bir toplantıda konuşur ve deneyim ile çalışmanın en şahane biçimde aydınlatıcı sonuçlarını bizlere sunardı. Bazen Profesör Proctor bize astronominin harikalarından; bilimin zaman ve uzaklık, ışık, hareket vs. hakkında neler öğrendiğinden söz ederdi. Bu konuşmalarda bir araya gelen hakikatler benim en canlı parçalarım haline dönüştüler ve dünyaya mucizevî ölçülerde esinleyici bir anlam kattılar. Bu konuşmalar bilimsel yetkililerin ne yaptıklarını ve düşündüklerini anlattıklarını işitebileceğimiz, hazine gibi fırsatlardı. Bu konuşmalara ve çalışma sınıflarına yirmi yıllık bir dönem boyunca katıldım.[17]

---

gezici tamircileri değillerdi. Fairbairn'ın belirttiği gibi, sıradan bir değirmen ustası bile, genellikle 'iyi bir aritmetikçiydi, geometri, nivelman ve ölçüm hakkında bir şeyler biliyordu ve bazı örneklerde de pratik matematik konusunda son derece uzmanlaşmış bir bilgiye sahipti. Makinelerin hızlarını, güç ve dayanıklılıklarını hesaplayabilir, plan ve kesit çizebilirdi...' Bu 'üstün yeteneklerin ve entelektüel gücün' çoğu bu dönemde, Manchester gibi 'köylerde' mevcut olan, Dissenter's akademilerinden öğrenme cemiyetlerine ve yerel ve gezici konferanslara, akşam sınıfları olan 'matematik ve ticaret' özel okullardan yaygın bir tiraja sahip olan pratik el kitapları, süreli yayınlar ve ansiklopedilere kadar uzanan son derece geniş teknik eğitim olanaklarını yansıtmaktadır."[14]

Mayhew'in, on dokuzuncu yüzyılın ortasında, inanılmaz bir yoksulluk ve değersizleşme içinde olduklarını gördüğü, ama kısa bir süre önce, vasıflı el tezgâhı dokumacısının zamanı henüz dolmamışken, Londra'daki semtlerini bir bilim ve kültür merkezi haline getirmiş olan Britanyalı Spitalfields ipek dokumacılarına bugün bile şaşırmak mümkündür:

> Dokumacılar eskiden, metropoldeki yegâne botanikçilerdi ve bugüne kadar süren güçlü çiçek sevgileri sınıflarının güçlü bir iz bırakan bir özelliğidir. Bize, birkaç yıl önce, dinlenme zamanlarını ve genellikle tüm ailenin birlikte yemek yediği pazar günlerini, şimdi çoğunlukla inşaat halinde olan Londra civarındaki küçük bahçelerde geçirdikleri söylendi. Çok uzun olmayan bir süre önce, bir Böcekbilimcilik Cemiyeti mevcutmuş ve onlar da krallıktaki en maharetli böcekbilimcilermiş. Bu zevk, eskisine göre daha az yaygın olmakla birlikte, hâla sınıfın bir özelliği olmaya devam ediyor. Bir zamanlar bir Çiçek Yetiştiriciliği Cemiyeti, bir Tarih Cemiyeti ve bir Matematik Cemiyeti varmış, hepsi de çalışan ipek dokumacıları tarafından ayakta tutuluyormuş ve ünlü Dolland, yani renksiz teleskopun mucidi de, dokumacıymış; aynı zamanda, dokuma tezgâhından alınıp, harp okulu öğrencilerine Woolwich ve Chatham'de matematik öğretmek üzere Devlet görevine atanana kadar, Simpson ve Edwards gibi matematikçiler de dokumacılık yapıyorlarmış.[18]

Aynı dikkat çekici tarihçe, E.P. Thompson'un belirttiği gibi, Yorkshire dokumacılarını da nitelemektedir: "Her bir dokumacı semtinin kendi dokumacı-şairleri, biyologları, matematikçileri, müzisyenleri, jeologları, botanikçileri vardı... Hâla dokumacılar tarafından oluşturulan pulkanatlılar koleksiyonları ve kayıtlarına sahip olan kuzey müzeleri ve doğal tarih cemiyetleri mevcutken; yalıtılmış köylerde kaldırım taşlarının üzerinde tebeşirle kendi kendilerine geometri öğrenen, diferansiyel hesabı tartışmaya meraklı dokumacılarla ilgili anlatımlar mevcuttur."[19]

Zanaatkârlığın bilimsel yönetimin yükselişi döneminde uğradığı yıkım işçiler tarafından fark edilmemiş değildi. Aslında, kural olarak işçiler böyle bir kaybın bilincine bu durum henüz etkilerini gösterirken, iş işten geçtikten ve yeni üretim koşulları genelleştikten sonra olduğundan çok daha fazla sahiptirler. Taylorizm bu yüzyılın ilk yarısında sendikalarda bir muhalefet fırtınası yarattı; bu ilk dönem muhalefeti hakkındaki en dikkate değer şeylerden birisi, bu muhalefetin Taylor sisteminin kronometre ya da hareket çalışması gibi tuzakları üzerinde değil, bu sistemin işçilerin elindeki zanaat bilgisini ve özerk denetimi çekip almak ve onları birer dişlisi

ve manivelası olarak işlev görecekleri, inceden inceye düşünülmüş bir emek süreciyle karşı karşıya bırakmak konusundaki temel girişimi üzerinde odaklanmış olmasıdır. *International Molders Journal*'da yayınlanmış olan bir başyazıyı okuyalım:

> Ücretli işçinin en büyük varlığı zanaatkârlığı olmuştur. Zanaatkârlığı, yaygın biçimde bir zanaat ya da ticaretin alet ve malzemelerini vasıflı bir biçimde kullanma yeteneği olarak ele alırız. Ama gerçek zanaatkârlık bundan çok daha fazlasıdır. Aslında zanaatkârlığın temel öğesi el ustalığı ya da becerisi değil, işçinin zihninde depolanmış olan şeylerdir. Bu şey kısmen işçiye gelenek ve deneyim tarafından sağlanan, aletlerin, malzemenin ve zanaat süreçlerinin karakteri ve kullanımı konusundaki gizli saklı bilgidir. Ama bunun ötesinde ve üzerinde, bu bilgi işçinin, sadece alet ve malzemeleri değil, aynı zamanda işin yapılmasının zorunlu koşullarındaki değişimlerden kaynaklanan sürekli zorlukları anlamasını ve bunların üstesinden gelmesini sağlayan bilgidir.

Başyazı "giderek genişleyen bir alanda ve giderek artan bir hızla", "zanaat bilgisi" ile "zanaat vasfı" arasında ortaya çıkan ayrışmaya dikkat çekerek devam ediyor ve bu ayrışmanın en tehlikeli biçimini tarif ediyor:

> bu dağınık bilginin hepsinin toparlanması, sistemleştirilmesi ve işverenin ellerinde yoğunlaştırılması ve sonra yine sadece dakik emirler biçiminde sadaka gibi dağıtılması, her bir işçiye sadece özel, göreceli olarak dakik bir görevin yerine getirilmesi için gereken bilginin verilmesi. Bu süreç açıktır ki, vasıf ve bilgi arasındaki en yakın ilişkiyi bile birbirinden ayırır. Bu süreç tamamlandığında, işçi artık hiçbir anlamda zanaatkâr değil, işletmenin canlı bir aracıdır.[20]

Bilimsel yönetim hakkında yarım yüzyıldır sürüp gitmekte olan yorumlar, bu konuda daha iyi bir formülasyon üretmeyi başaramamıştır.[f]

Dipnotlar

1) J. L. ve Barbara Hammond, *The Rise Of Modern Industry* (Londra, 1925; Yeni Baskı New York, 1969), s. 119.

2) Fredrick W. Taylor, *Shop Management, Scientific Management* İçinde (New York Ve Londra,

(f) Bu bağlamda, ayrıca bakınız Friedmann'ın, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya ve Fransa'da Taylorizme yönelik "ilk işçi tepkilerini" özetlediği, *Industrial Society* kitabı.

1947), s: 65–66.

3) Aynı yer, s. 121.

4) Aynı yer, s. 146.

5) Fredrick W. Taylor, *The Principles of Scientific Management* (New York, 1967), s. 125. (Türkçe'de: *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, Çeviren: H. Bahadır Akın, Adres Yayınları, 2005).

6) Taylor, *Shop Management*, s. 146–147.

7) Michel Crozier, *The World of The Office Worker* (Chicago ve Londra, 1971), s. 13–17.

8) Aynı yer, s. 18–19.

9) Elton Mayo, *The Social Problems of an Industrial Civilization* (Boston, 1945), s. 17–18.

10) J. D. Bernal, *Science In History* (Londra, 1954; Gözden Geçirilmiş Baskı 1957), s. 389.

11) Robert F. Hoxie, *Scientific Management and Labor* (New York Ve Londra, 1918), s. 94.

12) *National Commision On Technology, Automation and Economic Progress, The Employement Impact of Technological Change*, Appandix Volume II, Technology and the American Economy (Washington, D.C., 1966), s. 109.

13) Hoxie, *Scientific Management and Labor*, s. 134.

14) David D. Landes, *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe From 1750 To The Present* (Cambridge Ve New York, 1969), s. 63.

15) Bakınız J. H. Reid, *The Origins of the British Labour Party* (Minneapolis, Minnbb, 1955), Sf. 19 ve E. J. Hobsbawn, *The Age of Revolution* (New York,1962) s. 213–14 (Türkçe'de: *Devrim Çağı, Çeviren: Bahadır Sina Şener, Dost Kitapevi Yayınları, 2005).*

16) Bernal, *Science in History*, s. 383.

17) Samuel Gompers, *Seventy Years Of Life And Labor* (1925; New York, 1957), s. 57.

18) Henry Mayhew, *Unknown Mayhew* içinde, Eileen Yeo ve E.P. Thompson, Der., (New York, 1971), s. 105-106.

19) E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (New York, 1964), s. 291–92. (Türkçe'de: *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, 2007).

20) Hoxie, *Scientific Management and Labor*, s. 131–132.

21) Georges Friedmann, *Industrial Society* (Glencoe, Ill., 1955), s. 41-43.

Bölüm VI
İşçinin Kapitalist Üretim Tarzına Alıştırılması

Emekçinin bir "emek gücüne", bir "üretim faktörüne", sermayenin bir aracına dönüştürülmesi aralıksız ve sonu olmayan bir süreçtir. Bu, ücretleri ister yüksek isterse düşük olsun, kurbanları açısından tiksinti verici olan bir durumdur, çünkü insani çalışma koşullarını ihlal eder. İşçilerse, beşeri varlıklar olarak imha edilmeyip sadece gayri insanî biçimlerde kullanıldıkları için, eleştirel, zihinsel, kavramsal yetenekleri ne kadar köreltilmiş ya da tüketilmiş olursa olsunlar, sermayeyi daima bir düzeyde tehdit ederler. Üstelik kapitalist üretim tarzı sürekli olarak, teknolojik ilerlemeler ve sermayenin yeni sanayilere sıçramasıyla birlikte, henüz yeni yaratılmış olanlar da dâhil olmak üzere yeni çalışma alanlarına doğru genişler. Ayrıca, bu üretim tarzı sürekli olarak inceltilip mükemmelleştirilir, bu nedenle işçiler üzerindeki baskısı daimidir. Aynı zamanda, işçilerin kapitalist üretim tarzına alıştırılması her kuşakta yenilenmelidir, kapitalizm koşulları altında doğan kuşaklar ömür boyu çalışma matrisi içinde yetişmeyip, yedekte tutuldukları uzun bir ergenlik döneminin ardından çalışmaya dışarıdan sokuldukları için, bu durum daha da geçerli hale gelir. Keskin biçimde değişen teknoloji, uzlaşmaz karşıtlık içindeki toplumsal ilişkiler ve kuşakların birbirini izlemesi gibi öğeler tarafından yoğunlaştırılan doğal direnişin alt edilmesi için, işçinin kapitalist çalışma biçimine alıştırılması zorunluluğu, bu nedenle "emeğin bilimsel organizasyonu" ile

son bulmaz, yalnızca kapitalist toplumun sürekli bir özelliği halini alır.

Sonuç olarak, şirketlerin personel ve çalışma ilişkileri bölümlerinde ve endüstri ilişkileri okulları, üniversitelerin sosyoloji bölümleri ve diğer akademik ve yarı-akademik kurumlar gibi dışsal destek örgütlerinde, işçinin incelenmesine hasredilen pratik ve akademik bir disiplinler kompleksi ortaya çıkmıştır. Taylor'dan kısa bir süre sonra işçilerle ilgili seçim, eğitim ve motivasyon yöntemlerini mükemmelleştirmek amacıyla endüstri psikolojisi ve endüstri fizyolojisi oluşmuş ve bunlar da kısa süre içinde bir endüstriyel sosyoloji girişimine, işyerinin sosyal bir sistem olarak incelenmesine doğru genişletilmişlerdir.

Bu çeşitli okulların ve bu okullar içindeki akımların başlıca özelliği, bilimsel yönetim hareketinin tersine, esas olarak çalışmanın örgütlenmesiyle değil, daha çok işçinin endüstri mühendisi tarafından örgütlenen çalışma planı içinde en iyi hangi koşullar altında işbirliği yapar hale getirileceğiyle ilgilenmeleridir.[a] Kapitalist toplumun evrimleşen çalışma süreçleri bu okullar tarafından karşı konulmaz veriler olarak ele alınır ve herhangi bir "sanayi toplumu" bakımından "zorunlu ve kaçınılmaz" veriler olarak kabul edilirler. Ele alınan konular yönetimin sorunlarıdır: Yüksek iş gücü devir hızlarının da gösterdiği hoşnutsuzluk, kaytarmacılık, ihmal, çıktı üzerine konulan elbirlikçi grup sınırlandırmaları ve yönetime karşı açık düşmanlık. Çalışmanın ve işçilerin incelenmesiyle ilgilenen sosyologların

---

(a) Personel bölümüne, işçiyle ilgili yönetim yapısının bir parçası olarak düşünülmesine karşın, genellikle gerçek işin yeniden örgütlenmesi söz konusu olduğunda kısa bir günah çıkarma süresi tanınır. Yakın zaman önce yayımlanan bir kitapta, iki ünlü endüstri mühendisi her türlü yönetim düzeyine çalışma yöntemlerindeki değişiklikler bakımından personel bölümüne biçtiklerinden çok daha büyük roller biçtiler. "Operasyon iyileştirme programı"nın bütününe yönelik tavsiyelerinde açıkça şöyle diyorlar: "Başlangıçta, çoğu örgütlenmede personel müdürü, operasyon iyileştirme programının yönetilmesinde herhangi bir aktif rol oynamayacaktır." Bu memurun konumunu, "çalışanların tepkileri bakımından anlamlı bir kurul olarak" ve yeni çalışanların programa intibak ettirilmesiyle ve sorularla şikâyetlere yanıt vermekle sınırlandırmıştır.[1] Personel müdürleri için geçerli olan, bunların çalışma sosyolojisindeki akademik muadilleri için de geçerlidir. Bunların en deneyimli ve incelikli olduğu kadar daha "insancıl" olanı olarak da bilinenlerinden birisi olan Charles Rumford Walker, bu durumu "Mühendisin Stratejik Rolüne" adanan raporlarının bir bölümünde vurgulamaktadır. Burada, sosyologların rolünün, hoşnutsuzluğu azaltmak ve verimliliği artırmak üzere çalışma sürecinin gerçek tasarımcıları karşısında "ihmal edilen insani boyutu" dikkate almaları için ısrarlı isteklerde bulunmak, onlara baskı yapmak ve onları buna ikna etmeye çalışmak olduğunu söylemektedir. Öte yandan, çalışmanın evrim istikametinin, keskin teknolojik değişiklerinin sunduğu "fırsatları ele geçirmek" vs. üzere "geleceğin mimarları olarak işletmeciler ve mühendisler" tarafından belirlendiğini kabul etmektedir.[2]

ve psikologların çoğu bakımından, kendisini ifade eden sorun, kadınların ve erkeklerin değersizleşmesi değil, bu değersizleşmeye karşı bilinçli ya da bilinçsiz olarak duyulan tepkilerin doğurduğu sıkıntılardır. Bu durumda çoğu ortodoks sosyal bilimcinin katı bir şekilde, aslında çaresizce, kendi görevlerinin çalışmanın nesnel koşullarını değil, sadece bunları ortaya seren öznel görüngüleri; yani yaptıkları anketlerin ortaya çıkardığı "tatmin" ya da "tatminsizliği" incelemek olduğu yolundaki özdeyişi kabullenmeleri asla tesadüfî değildir.

Bu yöndeki en erken sistematik çaba endüstriyel psikoloji alanında gerçekleşti. Kökenleri on dokuzuncu yüzyıl Almanyası'nın deneysel psikolojisine ve özellikle de Leipzig Üniversitesi'ndeki psikoloji okuluna kadar uzatılabilir. Hugo Münsterberg, Wilhelm Wundt'un bu kurumdaki "laboratuarında" eğitimini aldıktan sonra, modern yönetimin en canlı ve yaygın biçimlerdeki gelişimini izleyeceği konuma yerleştiği ABD'ye, Harvard'a geldi ve Leipzig okulunun yöntemlerini, yeni bilimsel yönetim uygulaması ile bütünleştirme hırsına kapıldı. Almanca'da 1912 yılında yayımlanan ve bir sonraki yıl İngilizce baskısı yapılan *Psychology and Industrial Efficiency* [Psikoloji ve Endüstriyel Etkinlik] isimli kitabı, endüstriyel psikolojinin ilk sistematik taslağı olarak adlandırılabilir.[3] Taylor gibi Münsterberg de, görüş ve amaçlarını saklamayacak kadar kibirli birisiydi:

> Amacımız modern laboratuar psikolojisi ile ekonominin sorunları arasında arabuluculuk yapan yeni bir bilimin taslağını çizmek; psikolojik deneyi sistematik biçimde ticaretin ve sanayinin hizmetine sunmaktır.[4]

Fakat ticaretin ve sanayinin amaçları nelerdir? Münsterberg bunu başkalarına havale eder: "Ekonomik psikoteknik, ticaretin ve sanayinin bazı amaçlarına hizmet edebilir ama bu amaçların en iyi amaçlar olup olmadığı sorunu psikologun yüklenmesi gereken bir görev değildir".[5] "Bilimini" bu yükten kurtardıktan ve araştırmasının parametrelerini belirleme görevini "ticareti ve sanayiyi" denetim altında tutanlara iade ettikten sonra, yalnızca, "ticaretin ve sanayinin" bir parçasını oluşturan işçilerin bakış açılarının da belki dikkate alınması gerektiği ileri sürülünce bu konuya geri döner. Özel çıkarlarla ilgili böylesine incelikten yoksun ve kaba saba çağrılar onu dehşete düşürmekte ve bunları katı bir biçimde reddetmektedir:

> "Pekiştirilmiş kazanımlar sorununa yapılacak olası psikolojik katkılarla ilgili araştırmalar, bunların ilk sonucunun bir ya da bir başka sanayi şirke-

> tindeki ücretlilerin işten çıkartılması olacağı biçimindeki yüzeysel itirazlarca engellenmemelidir. Psikoteknik herhangi bir tarafın değil tüm uygarlığın hizmetindedir".[6]

"Uygarlığın" çıkarlarını, geniş işçi yoğunluğu ile değil de onları idare edenlerle özdeşleştirdikten sonra, artık, "bilimsel çalışma tasarımının" gündelik etkileriyle uğraşmaksızın işçiyle yüz yüze gelebilir. "... bilimsel yönetimin gelişimi, şunu açıkça göstermiştir ki, en önemli iyileştirmeler tam da yeni bir alışkanlık oluşturulana kadar, başlangıçta emekçilerin kendilerine tatmin sağlamayan bilimsel araştırmalardan çıkarsanabilen iyileştirmelerdir".[7] Psikoloji biliminin sanayi içindeki rolünü emek piyasasının sunduğu havuzdan işçi seçmek ve bunları "uygarlık" tarafından oluşturulan çalışma yordamlarına, "yeni alışkanlıkların" oluşturulmasına intibak ettirmek olarak görür:

> "... ticaret hayatının üç temel amacını, ticarette, sanayide ve her türlü ekonomik girişimde önem taşıyan üç amacı ele alıyoruz. Yapmaları gereken işlere en iyi biçimde uymalarını sağlayacak zihinsel niteliklere sahip adamları nasıl bulabileceğimizi soruyoruz; ikinci olarak, her bir adamdan en fazla ve en tatmin edici çıktının elde edilmesini hangi psikolojik koşullar altında temin edebiliriz ve nihayet, insan zihnine ticaretin çıkarları doğrultusunda tam anlamıyla nasıl etkide bulunabiliriz."[8]

Bu tanımdan yola çıkarak; müteakip psikolojik, fizyolojik okullarla işçiyi ve çalışmayı inceleyen sosyal araştırma okullarının; aslında ender biçimde böylesine doğrudan doğruya ifade edilen amaçlarına ulaşıyoruz. Bunlar büyük ölçüde, yönetim tarafından arzu edilen sonuçları üretecek bir işçi ve çalışma grupları modelini; kapitalist firma tarafından sunulan istihdam kurallarına ve bunu temel alan tatmin edici performansa alıştırma çalışmalarını bulmanın peşindedir. Bu okullar ve teoriler, yaklaşımların ve teorilerin göz kamaştırıcı biçimde yaygınlaşması eşliğinde birbirlerini takip ettiler ki aslında bu yaygınlaşma başarısızlıklarının tanığından başka bir şey de değildi.

Endüstriyel psikolojinin ABD'de yaygınlaşması başlangıçta büyük ölçüde, doktorasını Leipzig'de yapan ve bu yeni alana reklâmcılık alanındaki öncü kariyerinden sonra gelen, Northwestern Üniversitesi psikologlarından Walter Dill Scott'un çabalarının ürünü oldu. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, psikolojik testler bir dizi büyük şirket (American

Tobacco, National Lead, Western Electric, Loose-Wiles Biscuit, Metropolitan Life) tarafından kullanıldı ve sanayiye yönelik ilk psikolojik danışmanlık hizmeti de 1915'de, Scott'un bir Amerikan akademik kurumundaki uygulamalı psikoloji kürsünün başkanlığına getirildiği Carnegie Teknoloji Enstitüsü'nde kuruldu. Savaş sırasında söz konusu testler Amerika Birleşik Devletleri silahlı kuvvetlerinde, yine Scott'un yönetimi altında geniş kapsamlı olarak yürütüldü ve bu durumun bu yeni araca sağladığı popülerlik, savaştan sonra sanayi çapında yaygınlaşmasını teşvik etti. İngiltere ve Almanya'da da benzer bir eğilim ortaya çıktı ki Almanya belki de bu alanda herkesin kat kat önündeydi.[9]

Endüstriyel psikolojinin öncülü, yatkınlık testlerini kullanarak, "zekâ", "el hüneri, "sakarlık" ve yönetim tarafından arzu edilen profile genel yatkınlığına göre sınıflandırılan işçilerin çeşitli konumlara ne kadar uygun olduklarını önceden belirlemenin mümkün olduğu teziydi. Toplumsal hayatın karmaşık ve uzlaşmaz karşıtlıklar barındıran dinamikleri içinde bireylere değer biçmeyi ve davranışlarını öngörmeyi hedefleyen bu girişimin ne kadar boşuna olduğu pek yakında pratik olarak anlaşılacaktı. 1920'lerin sonlarında Chicago'nun batı yakasındaki Western Electric tesisinde yürütülen uzun ve zahmetli deneyler; yani Hawthorne deneyleri denilen deneyler; endüstriyel psikolojiden duyulan tatminsizliğe açıklık kazandırdı. Bu deneylerde, Elton Mayo önderliğindeki bir Harvard Ticaret Okulu ekibi, esasen olumsuz sonuçlar elde etti; üstelik bunlar, neredeyse yarım yüzyıl önce Taylor'un kendi araştırmalarını başlattığı zamanki sonuçları kayda değer ölçüde andırıyorlardı. İşçilerin performansının "yetenekle" son derece az ilgisi olduğunu; aslında en yüksek skorları tutturanların en düşük düzeylerde üretim yaptıklarını ya da tersini gösteren test skorlarıyla birlikte genellikle tersine bir ilişkinin mevcut olduğunu ve işçilerin yönetimin iş hızı standart ve taleplerine kolektif biçimde direnecek şekillerde hareket ettiklerini öğrenmiş oldular. Mayo, "bireyin fabrikadaki davranışının istihdam öncesinde bireyin mekanik ya da diğer yeteneklerini ölçen testlerin zahmetli ve inceden inceye incelenmesi temelinde öngörülebileceği inancı bütünüyle değilse bile, esas olarak yanlıştır" diyordu.[10]

Mayo Okulu'nun vardığı temel sonuç, işçilerin sahip oldukları motivasyonların saf anlamda bireysel temelde anlaşılamayacağı ve davranışlarının anahtarının fabrikadaki toplumsal gruplarda yattığıydı. Bu sonuçla birlikte, işçilerin işlerine alıştırılması çalışmaları psikoloji alanından sosyoloji alanına taşındı. Bir dizi davranışsal sosyoloji okulunun ilki olan "insan

ilişkileri" yaklaşımı, personel danışmanlığı ile "yüz yüze" denetimin sokulgan ya da rahatsız edici olmayan stilleri üzerinde yoğunlaştı. Ancak bu okullar da yönetime sağlam ve elle tutulabilir sonuçlar bakımından pek az şey sağladılar. Üstelik "insan ilişkileri" düşüncesinin doğumu 1930'ların Bunalımı ile ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki temel sanayilerde yaşanan sendikalaşma içinde biriken kitlesel işçi sınıfı isyanı dalgasıyla çakıştı. Bu olayların sağladığı aydınlanma sonucunda, işyeri aniden Weberci modele dayalı bürokratik resmi bir organizasyon sistemi olarak görülmekten de, Mayo ile izleyicilerinin yorumuna dayalı olarak gayrı resmi grup ilişkileri sistemi olarak görülmekten de çıkarak, tersine bir iktidar sistemi, sınıf uzlaşmazlıkları sistemi olarak görülmeye başlandı. Endüstriyel psikoloji ve sosyoloji bu kasırgadan sonra asla bir daha bellerini doğrultamadılar. İnsan davranışlarının özelliklerini, bu özellikleri yönetimin çıkarları uğruna daha iyi güdümlemek maksadıyla keşfetmeye hasredilmiş "bilimler" olarak yaptıkları öz güvenli başlangıçlardan, ne işçinin ne de işin yönetilmesi üzerinde herhangi bir gerçek etkide bulunan, işleri güçleri işyerinin gerçeklikleriyle ilgili psikolojik, sosyolojik, ekonomik, matematiksel ya da "sistemsel" yorumlar yapmak olan kafası karışık ve kafa karıştırıcı yaklaşımlar yığını olarak bir belirsizliğe yuvarlandılar.[b]

İşçinin kapitalist üretim tarzına uyarlanması pratik ve ideolojik güdümleyicilerin çabalarına pek az şey borçluysa, bu uyarlanma aslında nasıl gerçekleşmiştir? Kapitalist dünyanın geçen yüzyılın ortalarından bugüne kadar uzanan ekonomik ve politik tarihinin büyük bir bölümü, bu uyarlanma süreci ile bu süreçle bağlantılı çelişkiler ve isyanlarla doludur; ancak burada bu tarihin özetini sunabilmemiz mümkün değil. Tek bir örnek, ilk kapsamlı montaj bandı örneği, işçilerin daha eski koşullarından kopartılmalarının ve sermayenin mühendisliği altında oluşturulan çalışma biçim-

(b) Endüstriyel psikoloji ve sosyolojinin şirket politikaları içindeki gerçek konumları, üç endüstri mühendisi tarafından "Güncel İş Tasarım Ölçütleri" isimli bir makalenin sonunda özlü biçimde ifade edilmiştir: "İş tasarımı politikaları ve pratikleri alanındaki şirket politikalarının [bu durum bu makalede incelenen şirketlere göndermede bulunmaktadır] insan ilişkileri ve personel yönetimi programları ve politikalarıyla tutarsızlık içinde olduğu sonucuna varılabilir. Bir yandan, bireyin katkısını asgarileştirmek için özel adımlar atılmakta ve öte yandan, bireye organizasyon içindeki önemi ve değeri konusunda propaganda yapılmaktadır."[11] Ancak bu durum "tutarsızlıktan" daha fazlasını ifade etmektedir, çünkü iş tasarımı gerçekliği temsil ederken, personel yönetimi sadece mitolojiyi temsil eder. Şirketin bakış açısından bakıldığında ise ortada hiçbir tutarsızlık yoktur, çünkü personel yönetimi işçiyi iş tasarımına alıştırmaya yönelik bir maniplasyonu temsil eder.

lerine uyarlanmalarının, başrollerinde güdümleme ya da kandırmaların değil sosyoekonomik koşullar ve güçlerin olduğu köklü bir süreç olarak yaşandığını göstermek için yeterli olacaktır.

1903'de, Ford Motor Şirketi kurulduğunda, otomobillerin yapımı eğitimlerini o zamanlar bu sanayilerin merkezini oluşturan Michagan ve Ohio'daki bisiklet ve araba fabrikalarında almış olan zanaatkârlara ayrılmış olan bir görevdi. Eli Chinoy "Örneğin nihai montaj" diyor, "başlangıçta son derece yüksek vasıf gerektiren bir işti. Her araba tek bir yerde bir dizi tam teşekküllü makineci tarafından birleştirilirdi".[12] Ford'un T Modeli'ni başlattığı 1908'e gelindiğinde, izlekler biraz değişmişti ama bunlar daha yakında gelecek olana kıyasla küçük değişikliklerdi. O zamanki montaj çalışmasının örgütlenmesi Keith Sward tarafından şöyle tarif ediliyor:

> "Ford'da ve Detriot'deki diğer fabrikaların hepsinde, otomobilin birleştirilmesi süreci hâla işini yapmak için oradan oraya taşınmak zorunda kalan çok yönlü makinecinin etrafında dönüp duruyordu. Ford'un montajcıları hâla gezici adamlardı. İşleri büyük ölçüde geçiciydi, yine de belirli bir istasyonda yaptıkları arabalar; çıplak çerçeveden bitmiş ürüne kadar tüm mesafeyi aldıklarında, yayan olarak bir sonraki işe taşınmaları gerekiyordu. Elbette, zaman buna bazı inceltmeler ekledi. 1908'de, montajcılar için artık alet çantasını ya da yedek parçaları bulmak için işyerlerini terk etmek gerekli değildi. Bu işlevi artık stokçular yerine getiriyordu. Ne de 1908'deki Ford makinecisi artık 1903'deki adamdı. Arada geçen yıllarda nihai montajcılık mesleği daha da küçük işlere bölünmüştü. Eskinin 'her şeyi yapan' bütün mesleklerin ustasının yerini, artık belirli bir araba üzerinde yan yana çalışan, her biri bir ölçüde sınırlı işlemlerden sorumlu olan birkaç montajcı almıştı."[13]

T Modeli'ne öylesine çok talep vardı ki şirketin üretim yöntemlerinin gözden geçirilmesi için özel bir mühendislik birimi oluşturuldu. Yeni emek organizasyonunun kilit öğesi araba montajlarının, adamların basit işlemleri bu bantlar geçerken yerine getirdikleri beş istasyon üzerinde gerçekleştirildiği sonsuz taşıyıcı bantlarından oluşuyordu. Bu sistem önce çeşitli alt montajlar için uygulamaya konulmuş, T Modeli'nin devreye sokulmasıyla aynı zamanlarda devreye girmiş ve sonraki yarın düzine yıl içinde de, nihayet 1914 Ocak ayında Ford'un Highland Park tesisindeki ilk sonsuz taşıyıcı bant olarak devreye gireceği ana kadar doruğuna ulaşan bir gelişme kat etmişti. Üç ay içinde, T Modeli'nin montaj süresi, eskiden ihtiyaç duyulana göre on kat azaldı ve 1925'de, T Modeli'nin tarihçesi için-

de eskiden yılın tamamı içinde üretilen miktarda arabanın tek gün içinde üretilmesini sağlayan bir örgütlenme yaratıldı.

Bu örnekte görülen üretim ritmi hızlanması sadece emek organizasyonundaki değişime değil, yönetimin tek bir vuruşta, montajın hızı üzerinde, işlemlerin geçekleştirilme hızını şimdi iki ya da üç kat artırabilmesini ve böylelikle de işçileri olağanüstü bir emek yoğunluğuna tabi kılmasını sağlayan bir denetim elde etmesine dayanıyordu. Ford, bunu elde ettikten sonra, daha fazla maliyet kısan bir önlem olarak ücret yapısını düzlemeye girişti

> "Şirket, montaj hattının kat ettiği ilerlemeden önce, üretimi ve bireysel inisiyatifi teşvik etmek üzere az çok liberalce primler dağıtmak gibi genel bir uygulamaya sahipti. Ama Ford, hareketli taşıyıcı bantlar devreye girdiği anda, teşvik ücretinden vazgeçti. Düz saatlik ücret oranlarının ödenmesine geri döndü. *Iron Age* [Demir Çağı] 1913 Temmuzunda, şirketin 'daha etkili gözetim' lehine kademeli ücret cetvelini terk etmeye karar verdiğini bildirir. Yeni ücret politikası bir kez yürürlüğe konulduğunda, ortalama Ford çalışanı elde ettiği kazançta, yapması gereken işten aldığının üzerinde herhangi bir artış beklentisi içinde olmayacaktı. Azami ücret, görünürde fena olmayan ve bölgenin standart ücret oranı olan günlük 2.34 dolarda dondurulmuştu."[14]

Böylelikle, otomobil sanayinin ve daha sonra da artan sayıda sanayinin karakteristiği haline gelecek olan yeni istihdam koşulları önce Ford Motor Şirketi'nde kurulmuş oldu. Zanaatkârlık yerini tekrara dayalı ayrıntılı işbölümü işlemlerine bıraktı ve ücret oranları da biteviye düzeylerde standartlaştırıldı. Bu değişime yönelik tepkiler, Sward'ın anlattığı gibi son derece güçlüydü:

> "Sonuç olarak, Ford'daki yeni teknoloji giderek daha da az popüler hale geldi; giderek daha fazla sürtüşme yarattı. Buna maruz kalan adamlar isyan etmeye başladılar. Kalabalıklar halinde yürüyüşe geçerek duydukları hoşnutsuzluğu dile getirdiler. İnce eleyip sık dokuyabilecek durumdaydılar. Civarda pek çok iş vardı; işe girmek kolaydı; iyi ücret ödeniyordu; üstelik bu işler daha az makineleşmiş ve işçinin de daha çok hoşuna giden niteliklerdeydi.
>
> Ford'un adamları 1910 kadar erken bir tarihten itibaren büyük sayılar halinde onu terk etmeye başladılar. Montaj bandının devreye girmesiyle birlikte, tezgâhlar neredeyse tamamen boşaldı; şirket emek gücünü genişletmek bir yana, yerinde tutmanın bile hemen hemen imkânsız olduğunu

> gördü. Ford Motor Şirketi, homurtular çıkarmasını sağlayacak yeterince işçinin olmadığı büyük bir fabrikaya sahip bulunma noktasına gelmiş gibi görünüyordu. Ford daha sonra getirdiği çarpıcı fabrika yeniliklerinin, kariyerinde ortaya çıkan başlıca emek krizleri içinde kendi yollarını bulduğunu kabul edecekti. Yazdığına göre, emek gücünün devir hızı, sadece 1913 yılı için yüzde 380'e fırlamıştı. Emeğin yeni makine sistemi karşısındaki hoşnutsuzluğu öylesine büyüktü ki 1913 yılının bitimine doğru şirket fabrikaya ne zaman 100 adam daha eklemek istese, 963 kişiyi işe alması gerekecekti."[15]

Montaj bandına yönelik bu ilk tepkide işçinin yeni çalışma türüne karşı doğal nefretini görüyoruz. Bunun bu derece berraklıkla görülebilmesini sağlayan şey, yeni üretim tarzının öncüsü olarak Ford'un, otomobil sanayinin geri kalanını ve bölgedeki diğer sanayileri hâla karakterize etmekte olan daha eski emek organizasyonu tarzlarıyla rekabet ediyor olmasıydı. Bu mikro kozmosta, işçi sınıfının kapitalist üretim tarzına ve bu tarzın büründüğü birbirini izleyen biçimlere, *yalnızca kapitalist üretim tarzı diğer tüm emek organizasyonlarını ve onlarla birlikte de emekçi nüfusun alternatiflerini fethedip imha ettiği ölçüde* adım adım tabi kılınması kuralının bir örneği mevcuttur. Ford, elde ettiği rekabetçi avantajla birlikte, montaj bandını otomobil sanayinin geri kalanına dayatırken, işçiler de bu sanayideki diğer formların ortadan kalkmasıyla birlikte ona aynı derecede tabi olmak zorunda kaldılar.

Ford'un karşılaştığı kriz 1913 yazında Ford işçileri arasında *Industrial Workers of the World* (IWW-Dünya Sanayi İşçileri) isimli sendikalaşmanın başlamasıyla birlikte yoğunlaştı. Ford'un sendikalaşma ve işçilerin fabrikasından kaçması biçimindeki çifte tehdit karşısındaki yanıtı, 1914 başlarında büyük bir gümbürtüyle ilan edilen, günlük 5.00 dolar açıklaması oldu. Bu dramatik ücret artışı Ford'un kamuoyunu ancak uygulayarak ikna etmesine yol açarak fazla inandırıcı bulunmasa bile, Ford, fabrikasındaki ücretleri bölgede hâkim olan ücret oranlarının öylesine üzerine çıkardı ki, o an için her iki tehdidi de çözmüş oldu. Şirkete içinden seçimde bulunabileceği geniş bir emek havuzu sundu ve aynı zamanda da artık işçilerin işlerini muhafaza etmek istedikleri fabrikalardaki emeğin yoğunlaştırılması için yeni olasılıkların önünü açtı. Ford otobiyografisinde, "Sekiz saatlik bir gün için günde beş dolarlık ücret" diye yazacaktı, "o ana kadar yaptığımız en güzel maliyet kesintisi hamlelerinden birisiydi".[16]

Bu hamlede işçilerin giderek daha da az popüler hale gelen işlere alıştı-

rılmasının ikinci bir öğesini görebiliriz. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, kesintisiz üretimi güvence altına almak üzere işçilerin giderek daha da küçülen bir bölümü için daha yüksek göreli ücretlerin kopartılması, özellikle de sendika önderliği tarafından kabul edildikten sonra, şirketlerin emek siyasetinin yaygın bir özelliği haline dönüşecekti. John L. Lewis savaştan kısa bir süre sonra şöyle bir gidişatta karar kıldı: Kömür madenciliği sanayinin makineleşmesini teşvik etmek ve istihdamın azaltılması karşılığında, ocaklarda kalan daha da az sayıdaki, daha da çok çalıştırılan işçiler için kademeli bir ücret cetveli elde etme ısrarı içinde oldu. Üretim sanayilerindeki örgütlü emek hareketinin ana gövdesi de, açık ya da örtük olarak, sonraki on yıllarda bu yönelimi takip etti. Söz konusu politikalara, ele alınan sanayilerdeki tekelci yapı büyük ölçüde katkıda bulundu. İşten atılan işçiler ya da bu sanayilerin orantısal gerilemesi nedeniyle asla imalat sanayilerine girememiş olan işçiler, daha düşük ücret düzeylerindeki yeni sanayi kollarına girecek olan kitleleri büyüttüler.

Personel bölümlerinin ya da endüstriyel psikoloji ve sosyolojinin küçük güdümlemeleri işçinin çalışmaya alıştırılmasında önemli bir rol oynamadıysa, bu durum işçinin "alıştırılmasının" güdümleyici öğelerden tamamıyla muaf olduğu anlamına gelmez. Tersine, kapitalist sistemin işleyişlerinin tümünde olduğu gibi burada da güdümleme birincil bir role sahiptir ve baskı da yedekte tutulur; ancak bu güdümleme, esasen çalışma ilişkileri uzmanlarının zekice planlarının değil, büyük ekonomik güçlerin, büyük şirket istihdamı ile pazarlık politikalarının ve kapitalist sistemin içsel işleyişi ile evriminin ürünüdür. İşçinin yeni üretim tarzlarına alıştırıldığı görüntüsü, diğer yaşama biçimlerinin tümünün imhasından, işçi sınıfı için alışıldık geçim bağlarının belirli oranlarda genişletilmesine izin veren ücret pazarlıklarının kırılmasından, nihayet diğer yaşam tarzlarının tümünü olanaksız kılan modern kapitalist hayat ağının dokunmasından doğar. Ancak bu alışma görüntüsünün altında, işçilerin kendilerine dayatılan değersizleşmiş çalışma biçimlerine karşı düşmanlıkları, istihdam koşulları izin verdiği ya da daha fazla emek yoğunluğu elde etmeye yönelik kapitalist hamleler fiziksel ve zihinsel kapasitenin ötesini zorladığı anlarda kendilerine yüzeye ulaşan yollar bulan bir yeraltı nehri gibi sürüp gider. Bu düşmanlık yeni kuşaklarda yenilenir, çok sayıda işçinin işi hakkında hissettiği sınırsız olumsuzculuk ve nefrette kendi ifadesini bulur ve çözüm bekleyen toplumsal bir sorun olarak defalarca su yüzüne çıkar.

Dipnotlar

1) Bruce Payne ve David D. Swett, *Office Operations Inprovements* (New York, 1967), s. 41–42.

2) Teknoloji, Otomasyon ve Ekonomik Gelişme hakkında Ulusal Komisyon, *The Employment Impact of Technological Change*, Ek Cilt II, *Technology and the American Economy* (Washington, D.C., 1966), s. 288-315, özellikle bölüm IV.

3) Loer Baritz, *The Servants of Power: A History of the Use of Social Science in American Industry* (Middletown, Conn., 1960; kağıt baskı, New Yok, 1965), s. 26-36.

4) Hugo Münsterberg, *Psychology and Industrial Efficiency* (Boston ve New York, 1913), s. 3

5) Aynı yer, s. 19.

6) Aynı yer, s. 144.

7) Aynı yer, s. 178.

8) Aynı yer, s. 23–24.

9) Endüstriyel psikolojinin kısa bir öyküsü için bakınız, Baritz, *The Servants of Power*.

10) Aynı yerde alıntı, s. 95.

11) Louis E. Davis, Ralph R. Canter ve John Hoffman, "Current Job Design Criteria", *Journal of Industrial Engineering*, cilt 6, sayı 2 (1955); Louis E. Davis ve James C. Taylor, der., *Design of Jobs* (Londra, 1972), s. 81'de yeniden basım.

12) Eli Chinoy, "Manning the Machine-The Assembly-Line Worker", Peter L. Berger, der., *The Human Shape of Work: Studes in the Sociology of Occupations* (New Yok, 1964), s. 53 içinde.

13) Keith Sward, *The Legend of Henry Ford* (New York ve Toront, 1948), s. 32.

14) Aynı yer, s. 48.

15) Aynı yer, s. 48–49.

16) Aynı yer, s. 56.

KISIM II
Bilim ve Makineleşme

Bölüm VII
Bilimsel-Teknik Devrim

Üretim, teknik açıdan bakıldığında bütünüyle, malzemelerin fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerine ve bu özelliklere dayalı süreçlere yaslanır. Yönetim, emeğin örgütleyicisi olarak yerine getirdiği faaliyetlerde, üretimin bu yönüyle doğrudan doğruya ilgili değildir; o sadece üretim süreçleri için gereken biçimsel yapıyı sunar. Fakat üretim süreci, kendi içeriği mevcut olmaksızın tamamlanamaz ki bu da, teknik bir meseledir. Bu teknik, önceden de belirtildiği gibi, ilkin vasfın ya da zanaatın tekniğidir ve doğa yasalarına ilişkin bilginin çoğalıp zanaatkârlığın dağınık bilgisinin ve sabit geleneklerinin yerini almasıyla birlikte giderek bilimsel bir nitelik kazanır. Bu yüzden emeğin vasıf temelinden bilim temeline dönüşümünün, bilimsel-mühendislik devriminin sağladığı ve kapitalist yönetimin tercih ettiği ayrıntılı bir işbölümü ve alt işbölümü formunda ortaya çıkan bir içerikle birleştiği söylenebilir.

Marx, modern sanayinin yükselişi ile birlikte şöyle yazmıştı: "Çeşitli, görünürde birbirleriyle bağlantısız ve taşlaşmış sanayi süreci biçimleri, şimdi verili faydalı etkilerin elde edilmesini amaçlayan doğa bilimlerinin son derece çeşitli bilinçli ve sistematik uygulamaları içinde çözülmüşlerdir".[1] Fakat Marx'ın en aydınlatıcı nitelikteki birçok gözlemi gibi, bu gözlem de kendi dönemindeki gerçekliğe ilişkin bir tanımlamadan çok, tahmini ve

peygamberce bir önsezi niteliğini taşıyordu. "Doğa bilimlerinin bilinçli ve sistematik uygulamaları" çağı, bu sözlerin yayımlandığı 1867'de henüz pek belirgin bir biçimde ortaya çıkmış değildi. On dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılı bilimin üretim içindeki rolünde ortaya çıkan öylesine büyük bir değişimin damgası taşıyan bir dönüm noktası olmuştur ki, kapitalizmin her iki dönemini birbirine bağlayan benzerliklere karşın, aradaki karşıtlık ne kadar vurgulansa abartı olmaz.

Bilim, sermayenin bir eklentisi haline dönüştürülecek olan en son ve emekten sonraki en önemli toplumsal mülktür. Bilimin amatörlerin, "filozofların", gezici tamircilerin ve araştırmacıların alanı olmaktan çıkarak günümüzdeki yüksek düzeyde örgütlü ve savurganca finanse edilen formuna dönüşmesinin öyküsü, aslında büyük ölçüde bilimin kapitalist firma ve onun tamamlayıcı örgütleriyle eklemlenmesinin öyküsüdür. Başlangıçta bilimin sermayeye getirdiği hiçbir maliyet yoktur, çünkü basit bir biçimde fizik bilimlerinin birikmiş bilgisini sömürür; fakat daha sonra kapitalist ya doğrudan doğruya kendisine ait olan ya da kapitalist sınıfın bir bütün olarak vergi gelirleri biçiminde denetimi altında tuttuğu muazzam toplumsal artık ürünün belirli bir bölümüyle bilimsel eğitim, araştırma, laboratuarlar vs. için ödemeler yaparak, bilimi sistematik bir biçimde örgütler ve işe koşar. Önceden göreli olarak serbest biçimde salınmakta olan bir toplumsal girişim, üretimle ve piyasayla bütünleştirilir.

Üretim açısından tesadüfî nitelik taşıyan genelleşmiş bir toplumsal mülkiyet olarak bilimle, üretimin tam merkezinde yer alan kapitalist mülkiyet olarak bilim arasındaki karşıtlık, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısı ile on dokuzuncu yüzyılın ilk otuz yılını işgal eden Sanayi Devrimi ve on dokuzuncu yüzyılın son on yılında başlayıp hâla sürmekte olan bilimsel-teknik devrim arasındaki karşıtlıktır. Bilimin Sanayi Devrimi'nde oynağı rol kuşkusuz büyüktü. Kapitalizmin yükselişinden önce; yani Avrupa'da on altıncı ve on yedinci yüzyıllara kadar, Batı'daki temel bilimsel bilgi gövdesi esasen klasik antikitenin, yani Arap bilginleri ve ortaçağ manastırları tarafından korunduğu biçimiyle antik Yunanlıların bilgisiydi. On altıncı ve on yedinci yüzyıllar boyunca süren bilimsel ilerleme çağı Sanayi Devrimi'nin kimi koşullarını oluşturdu, fakat bu bağlantı dolaylı, genel ve dağınıktı. Bunun nedeni sadece bilimin kendisinin henüz kapitalizm tarafından yapılandırılmamış ve kapitalist kurumlar tarafından doğrudan doğruya egemenlik altına alınmamış olmasına değil, aynı zamanda tekniğin bilimden önce ve bilimin bir ön gereği olarak gelişmiş olması gibi tarihsel bir olgu-

ya da dayanıyordu. Yani, bilim, modern pratiğin aksine, sistematik biçimde sanayiye doğru uzanan bir yol tutturmadı, çoğunlukla sınaî sanatların arkasından sürüklendi ve bu sanatların içinden gelişti. Bilim, kapitalizm koşulları altındaki ilk ortaya çıkışında, doğa koşullarıyla ilgili olarak yeni teknikleri mümkün kılacak denli önemli taze önseziler formüle etmek yerine, genellemelerini daha ziyade, teknik gelişmenin yanı sıra ya da bu gelişmenin sonucu olarak formüle etti.[a] Örneklediği kayda değer bilimsel ilkeler ve Sanayi Devrimi'nin merkezi işleyiş mekanizması olması nedeniyle temel örnek olarak buhar makinesini ele alacak olursak, bu durumu belirgin bir biçimde görebiliriz. Bir bilim tarihçisi buhar makinesinin ortaya çıkış süreci hakkında şunları yazmıştır:

> "Bu gelişmenin ne kadarını ısı bilimine borçluyduk? Eldeki tüm kanıtlar pek azını borçlu olduğumuzu ima etmektedir. Bu bakış açısı buhar makinesinin icadının öyküsünü kaleme alan yazarlardan birisi olan Robert Stuart Meikleham tarafından empatik biçimde ifade edilmektedir. *Descriptive History of the Steam Engine* [Buhar Makinesinin Betimlemeli Tarihi] isimli kitabının 1824 tarihli önsözünde şöyle yazmıştır: 'Bilimin insanlığa verdiği en soylu hediyelerden birisi olan bu icadın ismine kimin geçerlilik kazandırdığını bilmiyoruz. Gerçek şudur ki, bilimin ya da bilimle ilgili adamların, bu konuyla hiçbir ilgileri yoktu. Aslında, teorisyenlerin sunduğu pek az katkının bundan daha yararsız sonuçlar ortaya çıkardığı başka bir makine ya da mekanizma görülmüş de değildir. Buhar makinesi, çalışmakta olan makineciler tarafından icat edildi, geliştirildi ve mükemmelleştirildi; yalnızca onlar tarafından."[3]

Bu görüş buhar makinesinin gelişiminin ilk günlerinde ısıyla ilgili hâkim bilimsel teorinin kalorik teori olması gerçeği tarafından da desteklenmektedir. Lindsay, bu teoriden "buharın özellikleriyle ilgili gerçekten pek az önemli çıkarsamanın yapılabileceğini" vurgulamaktadır.[4] Landes, bunun tersinin geçerli olmasından çok, muhtemelen buhar teknolojisinin

(a) On sekizinci yüzyılda Britanya'da mevcut olan teknik vasıflar hakkında Landes şöyle yazmaktadır: "Bunlar bilimsel bilgiyle karıştırılmamalıdır; Sanayi Devrimi'ni on altıncı ve on yedinci yüzyılların Bilimsel Devrimi'ne bağlamaya yönelik bazı çabalara karşın, bu, olağanüstü dağınık bir bağlantı gibi görünmektedir: Her ikisi de doğal ve maddi görüngülere yönelik yükselen bir ilgiyi ve ampirik incelemenin daha sistemli biçimde uygulanmasını yansıtırlar. Aslında, hiç değilse, bilimsel bilginin gelişimi teknolojinin ilgi ve kazanımlarına çok şey borçludur; ters yönden bu yana doğru akan çok daha az fikir ya da yöntem mevcuttur ve bu durum on dokuzuncu yüzyıla kadar da devam edecektir."[2]

gelişiminin fizik bilimlerine daha büyük katkıda bulunmuş olduğu sonucuna varmaktadır:

> "Newcomen makinesinin ve öncüllerinin Boyle, Torricelli ve diğerlerinin teorik düşünceleri olmaksızın düşünülemeyeceği; Watt'ın da teknik yetenek ve imgeleminin büyük bölümünü Glascow'daki bilim insanları ve bilimsel araçlarla yaptığı çalışmalardan türettiği genellikle ifade edilmektedir. Bunda bir miktar gerçeklik payı olduğu kuşkusuz olmakla birlikte bu payın ne kadar olduğunu söylemek imkânsızdır. Ancak, bir şey açıktır: Ayrı bir kondansatör ilkesi bir kez ortaya konulduktan sonra, bunu izleyen ilerlemeler teoriye pek az şey borçlu olmuştur ya da bunu bile borçlu değildir. Tersine, koca bir fizik dalını oluşturan termodinamik, kısmen mühendislik yöntemlerinin ve performansının ampirik gözlemleri sonucunda gelişti."[5]

Bu durumu bilimin yüzyılın son üççeyreğinde ortaya çıkan sınaî gelişmenin keskin ucu olarak kullanılma biçimiyle karşılaştırmak, son derece farklı iki varlık tarzı içindeki bilimi birbiriyle karşılaştırmak demektir. Bugün bildiğimiz anlamdaki örgütlü bilimsel meslekler on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından önce pek de mevcut değillerdi. Yüzyılın başında, üniversiteler hâla klasik öğretim yaklaşımı içindeydiler, bilimsel cemaatler hâla bebeklik aşamasındaydılar ve bilimsel himâye esasen özel bir faaliyetti. Bilim insanları "tipik olarak 'amatörler' ya da ne kadar tutkulu bir uğraş içinde olurlarsa olsunlar, bilimin kendileri için çoğunlukla birer hobiden ibaret olduğu adamlardı... On dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar... Batı toplumundaki üniversitelerde, sanayilerde ve devlette çok sayıda bilim insanına sunulacak sağlam nitelikli bir toplumsal temel ancak çok zayıf biçimde mevcuttu".[6] Thomas Hardy, 1880 gibi geç bir tarihte bile, "fiziksel bilimin bayraklarının arkasında saflaşmış" olanlardan "çoğunlukla düzensiz birliklerden oluşan bir tür gerilla gücü" olarak söz etmektedir.

Eski sanayi çağı, temelde dört alandaki ilerlemelerin sonucu olarak on dokuzuncu yüzyılın son on yılında yerini yenisine bıraktı: Elektrik, çelik, kömür-petrol ve içten yanmalı motor. Bu alanlarda ortaya çıkan teorik hatlara paralel olarak gelişen bilimsel araştırmalar, kapitalist sınıfa ve özellikle de sermayenin yoğunlaşmasının ve merkezileşmesinin sonucu olarak o dönemde ortaya çıkmakta olan büyük şirket girişimlerine, bu araştırmaların sermaye birikimini ilerletmenin bir aracı olarak sahip olduğu önemi göstermeye yetecek ölçüde önemli bir rol oynadı. Bu durum, tam anlamıyla on dokuzuncu yüzyıl biliminin ürünü olan elektrik sanayileri ile kömür

ve petrolden üretilen sentetik ürünler kimyasında özellikle geçerli oldu.

Bilimin kapitalist firmaya eklemlenmesinin öyküsü tam olarak Almanya'da başlar. Bilimle sanayi arasında bu ülkenin kapitalist sınıfı tarafından geliştirilen erken ortak-yaşam, on dokuzuncu yüzyıl dünya tarihinin en önemli olgularından birisi olarak ortaya çıktı, iki dünya savaşına yol açan yetenekleri besledi ve diğer kapitalist uluslara ancak birkaç on yıl sonra aynısını yapmaya zorlandıklarında taklit etmeyi öğrenecekleri bir örnek sundu. Bilimin Alman sanayinde oynadığı rol, Alman teorik biliminin gelişkin yapısıyla, Alman kapitalizminin ilk evrelerindeki zayıflığının ürünüydü.

Alman spekülatif felsefesinin önemini anlamayanlar açısından, böylesine az güven duydukları Marx örneği değilse bile, somut modern bilim örneği ve onun bir yanda Almanya'daki ve öte yanda Amerika Birleşik Devletleri ve Britanya'daki birbirleriyle taban tabana zıt öyküleri yarar sağlayabilir. W. W. Musgrave, Britanya ve Almanya'daki teknik değişimle ilgili olarak şunları yazmaktadır: "Eğer çağdaş Britanya'da olup bitenlerin çoğu Bentham felsefesi ile açıklanabilirse, Hegel de Almanya'da böylesine büyük bir etkide bulunmuştur".[7] Hegel'in bilimin gelişimi üzerindeki etkisi, Musgrave'in de işaret ettiği gibi, hem dolaylı hem de dolaysızdır. Öncelikle, on dokuzuncu yüzyılın ikinci on yılında Prusya eğitim reformunda oynadığı rol gelmektedir. İkinci olarak, Hegel'in doruk düşünürü olduğu Alman spekülatif felsefesinin, Alman bilimsel eğitimine temel ve teorik bir görünüm kazandırılmasındaki yaygın etkisi gelir. Yani Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri hâla derin düşünceyi ve temel bilimsel araştırmayı budayan ve cesaretini kıran, sağduyuya dayalı ampirizmin gemleri altındayken, Almanya'da bilimsel cemaatin içinde gelişen, tam da bu zihinsel alışkanlıklardı.[8] Bu yüzden Britanya aynı dönemde, "J. S. Mill'in 'sağduyunun dogmatizmi' olarak adlandırdığı tahmini yöntemlere" batmışken, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Avrupa'nın bilimsel üstünlüğü her şeyden ziyade bu nedenden dolayı Fransa'dan Almanya'ya geçti.[9]

1870'e gelindiğinde, Alman üniversite sistemi özellikle bilim alanında, hafif görevlerin ve iyi donanımlı laboratuarların desteğini arkalarına alarak temel araştırmalar yürüten kayda değer sayıdaki profesör ve öğretim görevlisine ev sahipliği yapabiliyordu. Essen'de, Krupp tarafından ayakta tutulanlar gibi sanayi araştırma laboratuarları, diğer yerlerdeki şirket araştırmalarının modelleri haline geldiler. 1830'lar ve 1840'larda üniversite eğitimine bir alternatif olarak ortaya çıkan ve ünlü *Technische Hochschulen*'e evrilen politeknik kurumları, dünyanın her yerinden gelen öğrenci-

leri kendilerine çektiler. Ayrıca diğer her yerde olduğundan daha güçlü olan çıraklık sistemi de, yeni sanayiler tarafından gerek duyulan zanaatlarda çok sayıda yüksek nitelikli makinecinin yetiştirilmesini sağladı.

Almanya'nın modern çağı karşılama biçimini Alman kimya sanayinin öyküsünün gösterdiğinden daha iyi gösteren bir öykü yoktur: "Dünyanın geri kalanına kum havuzuyla kömür yığınından kritik ham maddelerin nasıl üretileceğini gösteren ülke Almanya oldu. Ayrıca Almanya'nın yolunu açan da IG Ferben'di. IG kimyayı saf araştırma ve ticari pil doldurma işinden uygarlığın her aşamasını etkileyen devasa bir sanayi haline dönüştürdü."[10]

Kimya ve sınaî kimya uygulamalarındaki önderlik, özellikle Napolyon savaşları sırasında yaşanan soda, şeker ve diğer ürün kıtlıklarının "Fransız kimya sanayini teşvik etmesine ve Fransa'nın otuz yıl boyunca kimyasal üstünlüğü elinde tutmasına katkıda bulunmasıyla"[11] beraber ilkin Fransa'ya ait oldu. Yani Almanlar ve diğerleri kimyayı on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Fransa'da öğrendiler; bu öğrencilerden birisi, Gay-Lussac ve diğer Fransız kimyacılarından sonra modern organik ve özellikle de tarımsal kimyanın temellerini ortaya koymak üzere Almanya'ya dönen Justus von Liebig'di. Liebig'in öğrencilerinden birisi olan August Wilhelm von Hofmann'ın, öğretim görevlisi olarak bulduğu ilk iş, 1845'de Kraliyet Kimya Koleji'nin ilk müdürü olacağı İngiltere'deydi. Hofmann, aralarında William Henry Perkin'in de olduğu en iyi İngiliz öğrencilerini yetiştirdiği bir alan olan kömür katranının kimyasıyla özellikle ilgiliydi. Kimyacıların kömür katranından basit biçimde kurtulmak için yaptıkları ilk girişimler, katranı kaynatmaktan oluşuyordu, fakat katran farklı aşama ve farklı ısılarda kaynatıldığı için, ortaya çıkan sonuç, kimyasal işleme yoluyla yararlı maddelerin ortaya çıkartılması için kullanılabilecek olan bir dizi katran türünden ibaretti. Perkin 1856'da (on sekiz yaşındayken), bir kömür katranı türevi olan anilinden, ilk gerçek sentetik boyayı türetti; bu madde dokumaları boyayabiliyor ve yıkama, zaman ya da gün ışığına karşı rengini koruyabiliyordu. Bu icadın önemi, daha eski dokuma sanayiyle, demiri dönüştürürken kullanılan kömürün yan ürünü olarak ortaya çıkan kömür katranını üreten yeni çelik sanayi arasındaki bağlantıyı kurması oldu.

Britanya elbette dünyanın en büyük dokuma ve çelik imalatçısıydı, fakat Britanyalı imalatçılar Perkin'i sağır kulaklarla dinlediler. Her yerden boya ithal ediyorlardı: Uzak Doğudan çivit mavisi, kökboyasından alizarin kırmızısı, kırmız böceğinden ve kalay çözeltilerinden al kırmızılar...

Öte yandan Almanya'nın kömürü vardı, fakat sömürge yarışına geç katıldığı için, dünyanın boya maddelerine herhangi bir erişimi yoktu. Perkin yüzünü Alman kapitalistlerine çevirdi ve böyle yaparak da kimya sanayilerindeki uzun süreli Alman-üstünlüğünün temellerini attı. Yüzyılın dönümünde, bütün Britanya katran sanayinde otuz ya da kırktan fazla kimyacı ya da mühendis çalışmazken, en büyük altı Alman kimya tesisi 650'den fazlasını istihdam ediyordu.[12Xb] Yani Britanya ve Amerikan sanayileri üniversite eğitimi almış bilim insanlarını sadece zaman zaman ve özgün sorunların çözümü için istihdam ederken, Alman kapitalist sınıfı modern sanayinin yeni temeli olarak üniversitelerde, sanayi laboratuarları, profesyonel cemaatler ve ticaret birlikleri ile devlet tarafından desteklenen araştırma alanında sürekli bilimsel-teknik çabayı örgütleyen bu toplam ve bütünlüklü girişimi çoktan yaratmış durumdaydı. Bu durum günün oldukça uz görülü iktisatçıları (özellikle de Marshall ve Veblen) tarafından hemen fark edilecekti. Kendi döneminde muhtemelen bilimsel yönetimin Taylor'dan sonraki en önemli savunucusu ve uygulamacısı olan Henry L. Gantt, 1910'da şöyle yazıyordu:

> "Büyük kârların sadece etkin operasyon sayesinde temin edilebilecek olması, ekonomik bir yasadır... Ekonomik bir faktör olarak etkinliğin taşıdığı üstün önem önce Almanlarca algılandı ve onların, yirmi yıl önce yalnızca bir şakadan ibaret olan sınaî durumlarını, dünyada değilse bile Avrupa'da ilk sıraya taşımalarını sağlayan da bu gerçek oldu. Kullanmış oldukları yöntemleri elbette ayrıntısıyla bilmek istiyoruz; bunun yanıtı bilimsel eğitimden geçmiş mühendisin ekonomik bir faktör olarak sahip olduğu değeri fark etmiş olmalarıdır.
>
> Amerika Birleşik Devletleri'nde, muazzam bolluktaki doğal kaynaklar, bilimin öğretilerine pek kulak asmamamıza ve aslında birçok örnekte bu öğretileri ihmal etmemize karşın görüngüsel ilerlemeler kaydetmemizi sağladı. Almanya'nın gelişimi şimdi bizi bilimin sanayiye doğru dürüst uygulanmasının bu ülkenin gelecekteki refahı açısından yaşamsal bir önem taşıdığını fark etmemiz gerektiği konusunda uyaran bir noktaya ulaşmıştır... Üniversitelerimiz ve yüksek öğrenim kurumlarımız hâla esasen edebi ya da klasik eğitim almış olan kimselerin egemenliği altındadır ve bunlar da ***kla-***

(b) James B. Conant şu öyküyü anlatır: "Birinci Dünya Savaşı'na girdiğimiz dönemde, Amerikan Kimya Topluluğu'nun bir temsilcisi Savaş Bakanı Newton Baker'ı arayıp, kimyacıların savaşa hizmetlerini sunmaya hazır olduklarını söyledi. Kendisine teşekkür edilip ertesi gün gelmesi söylendi. Gittiğinde kendisine, Savaş Bakanı'nın kimyacıların teklifine değer vermekle birlikte, Savaş Bakanlığı'nın konuyu değerlendirdiği ve zaten *bir* kimyacı da bulduğu söylendi."[13]

> *sik* çağla *sanayi* çağı arasındaki farkı anlamakta son derece başarısızdırlar. Bu duygusal değil, gerçek bir farklılıktır; çünkü sınaî anlamda en etkin olan ulus yakında en zengin ve en güçlü ulus haline gelecektir".[14]

Yani, tekelci kapitalizm çağının başında Almanya'dan ödünç alınanlar Amerikan yüksek eğitimi ve sanayinde iz bıraktı. Bu durum sadece Almanya'dan bilimsel eğitim almış uzmanlar (bu örnekte bira ustaları) ithal eden bira sanayinden ibaret değildi: Carniege 1870'lerin başında bir Alman kimyacısını işe aldı ve kısmen onun çabaları sayesinde önceden pik demir imalatını kuşatan çoğu belirsizlikten kurtuldu; ayrıca General Electric Alman fizikçi C. P. Steinmetz'i bilhassa alternatif akım cihazları tasarlaması için işe aldı.[15]

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki şirketlere ait araştırma laboratuarları az çok tekelci kapitalizm çağının başlarında ortaya çıktılar. Sistematik icatlar yapılması özel amacıyla kurulan ilk araştırma organizasyonu Thomas Edison tarafından 1876'da, New Jersey'deki Menlo Park'ta kuruldu ve ilk devlet laboratuarları da 1887 Hacth Yasası kapsamında Tarım Bakanlığı tarafından oluşturuldu. Arthur D. Little 1886'da kendi bağımsız araştırma laboratuarını kurdu. Bunlar şirket araştırma örgütlenmelerinin öncülleri oldular: Eastman Kodak (1893), B. F. Goodrich (1895) ve en önemlisi General Electric (1900). General Motors araştırmalarının büyük bir bölümünü Charles F. Kettering'in, 1909'da kurulan ve GM tarafından satın alınan Dayton Mühendislik Laboratuarları Şirketi'nde (DELCO) yürütüyorduysa da, aynı zamanda şirket, kendisi için 1911'de Arthur D. Little Şirketi tarafından malzeme testi ve analizi için kurulan laboratuar gibi başka laboratuarlar da oluşturmuştu; 1920'de, tüm GM araştırma faaliyetleri Ohio, Moraine'de General Motors Araştırma Şirketi'ni oluşturmak üzere birleştirildi. Frank B. Jewett, 1904'te, Bell Telefon Laboratuarları için araştırmalara başladı. 1917'de, Pittsburgh'da, Westinghouse Araştırma Laboratuarları kuruldu. 1920'ye gelindiğinde belki de yaklaşık 300 ve 1940'ta da 2,200'ün üzerinde böyle şirket laboratuarı vardı. O dönemde, elle tutulabilir net değerleri 100 milyon doların üzerinde olan şirketler ortalama 170 ve net değerleri milyar dolarları aşanlar da ortalama 1,250 araştırma görevlisi istihdam ediyorlardı. 5,000'in üzerinde görevli istihdam eden Bell Telefon laboratuarları dünyanın o ana kadarki en büyük araştırma organizasyonuydu.[16]

Bu araştırma laboratuarlarına paralel olarak, hem devletin araştırma ala-

nındaki rolü arttı hem de fizik bilimlerinde ortaya çıkan yeni ya da genişletilmiş üniversite bölümlerinde, bilimsel dergiler ve cemaatler yoluyla ve ticari birliklerin araştırma tesislerinde yapılan bilimsel ve mühendislik eğitimi ortaya çıktı. Ancak, uzun bir süreliğine Alman örneğinin taklidi işin özünden çok yönteminin taklidi niteliğini taşıdı. Zayıf ve yüzeysel ampirizm geleneği temel bilimin gelişmesi için uygun toprağı sunmuyor; hâla özgür ve hedefsiz araştırmalar için sabır gösteremeyen, haplaştırılmış mühendislik icatlarına aç şirket kodamanları, bilime gösterdikleri bağlılığın gerisinde onun en köklü biçimlerine karşı besledikleri küçümsemeyi saklamak için kendilerini fazlaca yormuyorlardı. Edison General Electric ile Thomson-Houston'un birleşmelerinden sekiz yıl sonra Schenectady'de General Electric tarafından örgütlenmiş olan en önemli şirket araştırma laboratuarlarından birisi, bu bakımdan tipik bir örnek sunar. "Bu yeni şirketin yöneticileri, oldukça geniş olmakla birlikte zaten birikmiş olan bilimsel bilgiden çekip alınabilecek olan teknolojik gelişme miktarının bir sonu olduğunu ve üzerinde çalışılabilecek daha fazla bilim var olacaksa dâhiyane gelişmelere daha fazla şans tanınması gerektiğini kısa sürede fark ettiler."[17] Ancak bu yeni şirketin ve daha birçoklarının yöneticileri, kimyasal reaksiyonların incelenmesinde termodinamiği kullanarak fiziksel kimyanın temelinin atılmasına katkıda bulunan Willard Gibbs gibi Amerika Birleşik Devletleri'nin öncü bilim insanlarının önemini anlamakta son derece ağırkanlı davrandılar. Bu şirket laboratuarlarındaki bilim insanlarından istenen çalışmanın temel niteliği, Edisonvari biçimlerde kalmaya devam etti. Şu farkla ki, Edison'un zahmetli deneme yanılma yönteminin yerini, daha hızlı çözümlere yol açan bilimsel hesaplamalar almıştı. Böylece General Electric, Irving Langmuir'i, elektrik ampullerindeki çeşitli gazların iplikçiklerden gelen termal enerji radyasyonu ve iplikçik maddesinin buharlaşma oranı üzerindeki etkilerini incelemesi için işe aldı.[18] Diğer şirket laboratuarlarında, özellikle de otomotiv sanayininkilerde, "bilime" yönelik ilgi, sorun-çözümü (vites gürültüsü, vibrasyon vs.) ve ürün mühendisliği (aktarım sıvıları, boyalar, yakıtlar, kompresyon sorunları, vs.) ile sınırlıydı. Yol gösterici ilke hemen hemen bütünüyle hızlı para kazanma haline gelmiş gibi görünüyordu; 1920'lerin başında, General Motors'un birkaç bölümünün tüm işlem gücü gün be gün Kettering'in sözüm ona bakır-soğutuculu (hava-soğutuculu) motorunu üretime hazır hale getirme girişimlerini beklerken yaşanan felakete yol açan da, bu motivasyon oldu.

Amerika Birleşik Devletleri'nin, bu gelişme öncesinde büyük ölçüde ya-

bancı bilimin mühendislik keşiflerine dayalı olan sanayi gücüne eşit bir bilimsel temel elde etmesi, Hitler'in ırkçı politik siyasaları sonucunda büyük çaplı bilimsel yeteneklerin ya Almanya'dan devşirilmesi ya da bunlara muzaffer müttefikler tarafından el konulmasıyla sonuçlanan Nazizmin Almanya'da yükselişe geçmesine ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar gerçekleşmedi. Yani Amerika Birleşik Devletleri'nde yalnızca İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana şirketler ve devlet tarafından yüklü biçimde finanse edilen ve dünyanın her tarafından gelen bilimsel yeteneklerin sunduğu yeni katkılar tarafından desteklenen bilimsel araştırmalar, sanayide kullanılan bilimsel bilgiyi sistematik biçimde pekiştirmeye başladılar.[c]

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğiyle birlikte, Landes'in "Sanayi Devrimi'nin teknolojik olasılıklarının tükenmesi" olarak adlandırdığı durum ortaya çıktı.[20] Teknolojik olasılıklar stokunu yenileyen yeni bilimsel-teknik devrim, eskisinde büyük ölçüde eksik olan bilinçli ve yayılmacı bir niteliğe sahipti. Üretimin toplumsal süreçlerince dolaylı biçimde harekete geçirilen kendiliğinden yenilenmenin yerini, teknoloji ve ürün tasarımının planlı biçimde gelişmesi aldı. Bu ise bilimin kendisinin tıpkı üretim sürecinin diğer araçları ve öğeleri gibi alınıp satılan bir meta haline dönüştürülmesi aracılığıyla sağlandı. Bilimsel bilgi, "dışsal bir ekonomi" olmaktan çıkartılarak bir bilânço kalemi haline dönüştürüldü.[21] Tüm metalar gibi, arzını kendisine yönelik talebe borçluydu ve böylelikle de malzemelerin, enerji kaynaklarının ve süreçlerin gelişmesinin sermayenin acil ihtiyaçları açısından çok daha az tesadüfî hale getirilmesi ve daha duyarlı kılınması sonucu yaratılabiliyordu. Bu nedenle, bilimsel-teknik devrim, bir elin avuçları kadar icatla yeterince karakterize edilebilecek olan Sanayi Devrimi örneğinde olduğu gibi özgün yenilikler olarak anlaşılamaz, tersine daha çok bilimin ve yorucu mühendislik araştırmalarının sıradan işleyişinin bir parçası biçiminde kendisiyle kaynaştığı bir üretim tarzı olarak kendi bütünlüğü içinde anlaşılmalıdır. Temel yenilik ne kimyada, ne elektronikte, ne de otomatik motor, havacılık, atom fiziği ya da bu bilimsel-teknolojilerin herhangi bir başka ürününde değil, daha çok bilimin ken-

(c) Araştırma ve geliştirmeye ayrılan harcamalar artarken, karakteristik bir finansman ve denetim modeli de ortaya çıktı. Bu araştırmaların çoğu federal harcamalarca finanse edilmekte ve özel sanayi tarafından denetlenmektedir. Yani 1960'ların başlarında, söz konusu araştırmaların dörtte üçü, temelde mühendislik ve fizik bilimleri alanlarında yoğunlaşmış ve şirketler tarafından yürütülüyorken, federal hükümet maliyetlerin yaklaşık beşte birini doğrudan doğruya ve geri kalan büyük bir bölümünü de dolaylı olarak, vergi indirimleri yoluyla ödüyordu.[19]

disinin sermayeye dönüşmesinde aranmalıdır.[d]

Dipnotlar

1) Karl Marx, *Capital*, Cilt I (Moskova, tarih belirsiz), sf. 456–57. (Türkçe'de: *Kapital*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1997).

2) David S. Landes, *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present* (Cambridge ve New York, 1969), s. 61.

3) Robert B. Lindsay, *The Role of Science in Civilization* (New York ve Londra, 1963), s. 209–10.

4) Aynı yer

5) Landes, *The Unbound Prometheus*, s. 104.

6) Bernard Barber, *Science and Social Order* (Glencoe, Ill., 1952), s. 69.

7) P. W. Musgrave, *Technical Change, the Labour Force and Education: A Study of the British and German Iron and Steel Industries, 1860–1964* (Londra ve New York, 1967), sf. 45. Özellikle bakınız "The Roots of Germany's Advantage" başlıklı bölüm.

8) Aynı yer, s. 62 ve devamı.

9) Aynı yer, s. 50–51.

10) Richard Sasuly, *IG Farben* (New York, 1947), s. 19.

11) J. D. Bernal, *Science in History* (1954, gözden geçirilmiş baskı, Londra, 1957), s. 381.

12) Sasuly, *IG Farben*, s. 25.

13) James B. Conant, *Modern Science and Modern Man* (New York, 1952), s. 9.

14) H. L. Ganitt, Work, *Wages, and Profits* (New York, 1910), s. 179–80.

15) Edward C. Kirkland, *Industry Comes of Age: Business, Labor, and Public Policy, 1860–1897* (New York, 1962), s. 175–77.

16) Lindsay, *The Role of Science in Civilization*, s. 215-22; Barber, *Science and the Social Order*, s. 157 ve devamı.; Spencer Klaw, *The New Brahmins: Scientific Life in America* (New York, 1968), s. 169-170; Leonard Silk, *The Research Revolution* (New York, Toronto ve Londra, 1960), s. 54; Alfred P. Sloan, Jr., *My Years With General Motors* (New York, 1965), s. 248-50.

17) Lindsay, aynı yer, s. 216.

18) Aynı yer, s. 216–17.

19) Teknoloji, Otomasyon ve Ekonomik Gelişim Ulusal Komisyonu, *The Employment Impact of Technological Change*, Ek Cilt II, *Technology and the American Economy* (Washington, D. C., 1966), sf. 109-19, özellikle Tablo 8, sf.112.

20) Landes, *The Unbound Prometheus*, s. 237.

21) Bakınız Shigeto Tsuru, "Marx and the Analysis of Capitalism", *Marx and Contemporary Scientific Thought* içinde (The Hague ve Paris, 1969), s. 322–30.

(d) 1957 yılında Modell, Roland and Stone'a ait bir New York Borsası Şirketi tarafından "Bilimsel-Teknik Devrim" başlığıyla yayımlanan bir broşür, buhar makinesinin Sanayi Devrimi'nin başlıca harekete geçiricisi olmasına karşın, yakın zamanlarda yapılan hiçbir icadın benzer bir konumda olmadığını belirtmektedir. Çok sayıda alanda kaydedilen ilerlemeler "birbirleriyle gerçekten de neredeyse dikişsiz biçimde kaynaşmış bir teknolojik değişimler ağının içinde birbirleriyle sıkı sıkıya karşılıklı bağımlılık içindedirler", böylelikle "incelikli bir bilimsel araştırma ve deneme aygıtı"na dayanan bir biçimde "tek bir mastır teknolojinin basit dallarını" oluşturmaktadırlar. Broşür şu sonuca ulaşmaktadır: "Bilim aradığımız 'buhar makinesidir'; kolektif bilim insanı ise usta teknoloji uzmanı".

Bölüm VIII
Bilimsel-Teknik Devrim ve İşçi

Sanayi Devrimi'ni önceleyen el atölyelerine gönderme yapan Marx, "manüfaktürde" diye yazıyordu, "üretim tarzındaki devrim, emek gücü ile başlar; modern sanayide ise emek araçları ile..."[1] Bir başka deyişle, kapitalizmin ilk aşamasında zanaatkârın geleneksel çalışması kurucu görevleri bakımından alt parçalarına bölünür ve bir parça işçileri zinciri tarafından uygulanır, yani süreç pek az değişikliğe uğramış olur; değişen, *emeğin organizasyonudur*. Ama bir sonraki aşamada, yani makine-faktürde, emek aracı işçinin ellerinden alınıp bir mekanizmanın denetimi altına sokulmuş ve doğanın alete aktarılan güçleri, malzeme üzerinde arzu edilen sonuçları ortaya çıkartacak etkilerde bulunan enerjiyi sağlamak üzere işe koşulmuşlardır; yani bu örnekteki üretim tarzı değişimi, *emek araçlarının* değişiminden kaynaklanır.

Emek süreci bilimsel-teknik devrim tarafından nasıl dönüştürülmüştür biçimindeki bir sonraki soruya ise bu kadar biteviye yanıt verilemez. Bu durumun nedeni, son yüzyıl içinde emek süreciyle ilgili bilimsel ve yönetimsel saldırının bu sürecin bütün cephelerini: Yani emek gücünü, emek araçlarını, emeğin malzemelerini ve emeğin ürünlerini kapsamış olmasıdır. Emeğin yalnızca bir yüzyıl önce öngörülen detaylı ilkeler uyarınca nasıl yeniden örgütlenip alt parçalarına bölündüğünü gördük. Üretimde

kullanılan malzemeler şimdi ihtiyaçlar uyarınca öylesine serbestçe sentezlenmekte, uyarlanmakta ve birbirleriyle ikame edilmektedir ki artan sayıda sanayi yalnızca bu olgu sonucunda değişen imalat süreçlerini uygulamaktadır. Ulaşımda ve iletişimde kullanılanlar dâhil olmak üzere üretimde kullanılan araçlar, sadece görevlerini yerine getirirkenki enerji, hız ve hatasızlıkları bakımından değil, ayrıca arzu edilen sonucu geleneksel olarak kullanılanlardan bütünüyle farklı bir tarzda elde edecek biçimlerde hareket etmeleri bakımından da devrimcileştirilmişlerdir. Üretimden elde edilen ürünler de pazarlamanın ve imalatın ihtiyaçları uyarınca serbestçe dönüştürülmekte ve icat edilmektedir. Herhangi bir şeyi verili ve kalıcı olarak kabul etmeyen modern üretim, sürekli olarak kendi etkinliklerinin bütün cephelerini gözden geçirmektedir ve bazı sanayilerde kendisini yüz yıllık bir zaman zarfında birden çok kez bütünüyle yenilemiş durumdadır. Tek bir örnek vermek gerekirse, modern elektronik devre sistemleri, bu dalı yalnızca birkaç kuşak önce tasarlamış ve ilk örneklerini ortaya çıkarmış olanlar açısından bile işleme tarzı, üretim tarzı ve hatta kullanılan malzemeler bakımından bütünüyle anlaşılmaz hale gelmiştir.

Bu değişimler pazarlamadan ziyade imalata ilişkin mülahazalar tarafından yönlendirilmeleri ölçüsünde (ki bu ikisi asla birbirlerinden bağımsız da değildir), daha fazla üretkenlik güdüsü; yani daha da az emek zamanını daha da çok ürün miktarıyla bütünleştirmenin yollarını bulma çabası neticesinde ortaya çıkartılmıştır: Bu durum da daha hızlı ve etkin yöntemleri ve makineleri yaratmaktadır. Fakat kapitalist üretim tarzında yeni yöntem ve makineler, emek sürecinin işçiler tarafından yönetilen bir süreç olarak çözülüp, yönetim tarafından yönetilen bir süreç olarak yeniden kurulmasını amaçlayan bir yöneticilik çabasıyla birleşir. Kapitalist, işbölümünün ilk biçiminde, zanaatı parçalar ve onu işçilere parça parça iade eder, böylelikle süreç bir bütün olarak artık herhangi tek bir işçinin denetimi altında değildir. Yani gördüğümüz gibi kapitalist, tek tek işlemler üzerinde denetim elde etmek amacıyla, işçilere dağıtılmış olan her bir görevin çözümlenmesini yürütür. Yönetim bilimsel-teknik devrim çağında kendisine süreci bir bütün olarak kavrama ve onun, istisnasız bütün öğelerini denetleme görevini biçer. H. L. Gantt, "Yönetim sisteminin iyileştirilmesi" der, "şansa ya da kazaya dayalı öğelerin ortadan kaldırılması ve arzu edilen sonuçların hepsinin emeğin en küçük ayrıntısına varıncaya kadar her şey hakkında yapılan bilimsel incelemeden sağlanan bilgiler uyarınca elde edilmesi anlamına gelir..."[2] Bu teorik idealin kısmen ger-

çekleştirilmesini sağlayan araçları güçlendiren de bilimsel-teknik devrim olmuştur.

Böylece, insanların bütün bu yıllar boyunca sadece karmaşık bir sosyal kültürü değil bu kültürün yanı sıra kendilerini de gerçek anlamda yarattıkları milyonlarca yıllık emeğin ardından, bu evrimin tümünün üzerine yaslandığı kültürel-biyolojik özellikler, son iki yüz yıl içinde bir krize, yani Marcuse'nin haklı olarak "insanın özünün felaketi" olarak adlandırdığı tehdidi akla getiren bir krize sürüklenmektedir.[3] Kapitalizmin en başından beri tehdit ettiği, düşünce ve eylemin, kavrama ve uygulamanın, elin ve zihnin birliği, şimdi bilimin bütün kaynaklarını ve onlara dayanan bütün mühendislik disiplinlerini kullanan sistematik bir tasfiyenin saldırısı altında bulunmaktadır. Emek sürecinin öznel öğesi, sürecin cansız nesnel öğelerinin arasındaki uzak bir yere sürülmüş durumdadır. Üretim malzemelerine ve araçlarına "emek gücü", yani bir başka "üretim faktörü" daha eklenmiştir ve süreç bundan böyle yegâne öznel öğe olan yönetim tarafından yürütülecektir.[a] Yönetimin yüzünü döndüğü ve bilimin güçlendirdiği her türlü üretken yeniliği kendisi uğruna kullanıp biçimlendirdiği ideal işte budur.

Emeğin sürecin öznel öğesi olarak bu şekilde işin dışına atılması ve artık yönetim tarafından yönetilen üretim süreci içindeki nesnel öğe olarak bağımlı bir hale getirilmesi, sermaye tarafından yalnızca belirli sınırlar dâhilinde ve çeşitli sanayiler bakımından eşitsiz bir biçimde gerçekleştirilebilen bir idealdir. İlke, uygulamada çeşitli özel ve özgül üretim süreçlerinin yapısı tarafından sınırlandırılır. Üstelik uygulamanın kendisi de ilkin yönetimden ziyade emeğin denetimi altında bulunan yeni zanaat, vasıf ve teknik uzmanlıklar yaratır. Böylece sanayideki emek biçimlerinin tümü:

(a) Marx, *Grundrisse der Kritik der politischer Ökonomie* isimli eserinde, koşullar otomatik bir makine sistemi tarafından tam anlamıyla yerine getirildiğinde diye yazmıştı, o zaman: "Üretim süreci, bu sürecin yönetsel birimi olarak emeğin egemenliği altındaki bir süreç olması anlamında emek süreci olmaktan çıktı".[4] *Grundrisse*, Marx tarafından, fikirlerinin berraklaştırılması amacıyla yazılan tek tek paragraflardan oluşmuş ve *Kapital* için hazırlık niteliğini taşıyan bir el yazması vazifesi görmüştür. Burada Marx, konusunu yayıma hazırladığı yazılarından çok daha özgürce gözünün önünde evirip çevirebilmek için kendi kendisine ileri derecede spekülasyon yapma izni verdi. Bu yüzden emek ve üretim hakkındaki bölümler, içlerindeki hemen her şeyin *Kapital*'de tam anlamıyla inceltilmiş ve nihai biçimlerde bulunabilecek olmasına karşın, olağanüstü ilginç niteliktedir; yukarıda alıntılanan cüretli formülasyon, bildiğim kadarıyla, yayımlanan yazılarında yer bulamayan daha zihin açıcı uyarılarından bir tanesidir.

Zanaat, el ya da makine parça işçisi, otomatik makine ya da akış süreci yan yana mevcut bulunur. Ancak ilkenin uygulanışı üzerindeki bu göreli kısıtlardan çok daha önemli olan, sonuçta istihdamda sürekli olarak ortaya çıkan değişimlerdir. Yönetimin bazı sanayilerde üretkenliği artırmada elde ettiği başarı, emeğin modern sanayinin makineleşme süreçlerine henüz bütünüyle tabi kılınmamış olması ve bazı örneklerde de eşit derecede tabi kılınamaz olması nedeniyle, büyük miktarlarda biriktiği diğer alanlara doğru sürülmesine yol açar. Bu durumda ortaya çıkan sonuç emeğin *ortadan kalkması* değil, başka mesleklere ve sanayilere *sürülmesidir* ki bu durum daha sonraki bölümlerde daha ayrıntılı bir biçimde tartışılacaktır.

***

İşçinin üretim sürecinin bir aleti düzeyine indirgenmesi tamamen makineyle ilgili bir durum değildir. Ayrıca gerek makinenin yokluğunda, gerek bireysel olarak harekete geçirilen makinelerle ilişkisi içinde *işçilere makineler olarak muamele edilmesi* tehdidini de göz önüne almalıyız. Bilimsel yönetimin bu yönü Taylor'un dolaysız ardıllarınca geliştirilmiştir.

Taylor iş üzerinde denetim elde etme çabasının bir parçası olarak zaman çalışmasını popülerleştirdi. *Zaman çalışması* bir çalışma sürecinin her bir kurucu işleminde geçen zamanın ölçülmesi olarak tanımlanabilir; başlıca aracı, bir saatin dakika ya da saniye gibi parçalarını ölçen kronometredir. Ancak bu çeşit zaman çalışmaları, yöneticiler ve mühendislerin amaçladığı, giderek daha da talepkâr hale gelen standartların tatmin edilmesi açısından fazlaca kaba bulunmuştur. Onların bakış açısına göre, Taylor'un yaklaşımının iki büyük eksiği vardır. İlk olarak, çeşitli emek faaliyetleri bu araç yardımıyla sadece gerçek gündelik uygulamaları içinde ve görece brüt niceliklerle ölçülebilmektedir. İkinci olarak, yöntem somut emeğin belirli biçimlerine fazlaca bağlı kalmaktadır. Bir başka deyişle, Taylor'un benimsediği yaklaşımın evrenselliği aynı derecede evrensel bir yönteme denk düşmemektedir.

Taylor'un en ünlü izleyicilerinden birisi olan Frank B. Gilbreth bir başka gelişmenin önünü açmıştır. Gilbreth zaman çalışmasına hareket çalışması kavramını ekledi: Yani, bu hareketleri kullanan özel ve somut emek biçimi bir yana, bedenin temel hareketlerinin incelenmesi ve sınıflandırılması çalışması kavramını. *Hareket ve zaman çalışmasında*, basit hareketler her türlü çalışma faaliyetinin kurucu blokları olarak ele alınırlar; bu bloklar, Gilbreth sözcüğünün tersten okunmasının bir biçimi olan *therbligler*

diye adlandırılmışlardır. Kronometreye, *chronocyclegraph* (işyerinin üzerine hareket yörüngeleri bindirilmiş fotoğrafı), (işçi tarafından alınan değişik pozisyonları göstermeye uygun kamera lensleri tarafından çizilen) stroskobik resimler ve hareket resmi eklenmiştir; bunlar daha ileri araçlarla tamamlanmaktadır. Hareket çalışması, ilk biçiminde, zaman gereksinimlerini belirlemek ve prosedürü "belirli işçilerin gözlenmesi ve ölçülmesi sorunu yerine istatistiksel bir sorun"[5] haline dönüştürmek amacıyla, çeşitli beden hareketlerini standart veriler olarak kataloglandırır.

Endüstri mühendisleri, iş tasarımcıları ve büro yöneticileri tarafından kullanılan Therblig şemaları her bir harekete bir isim, bir simge, bir renk kodu ve dakikanın on binde biri kadar bir süre verir. Temel hareket simgeleri Wisconsin Üniversitesi'ndeki Endüstri Mühendisliği Bölümü başkanınca yazılan yeni bir kitapta aşağıdaki gibi tanımlanmıştır[6]:

G [K] Kavrama
RL [YB] Yükü Bırakma
P Pozisyon
PP [PÖ] Pozisyon Öncesi
A [M] Montaj
DA [A] Ayırma
U [Ku] Kullanma
SH [Ar] Arama
ST [S] Seçme
TL [YT] Yüklü Taşıma
TE [BT] Boş Taşıma
UD [KEr] Kaçınılamaz Erteleme
AD [KEr] Kaçınılabilir Erteleme
H [T] Tutma
R [D] Dinlenme
PN Plan
I [G] Gözetim
W [Y] Yürüme
B Bükülme
SI [O] Oturma
SD [AK] Ayağa Kalkma
K [DÇ] Diz Çökme

Bu hareketlerin hepsi makine hareketleri olarak tarif edilmiştir. Örneğin, bize *bükülmenin*, "kalçaları menteşe olarak kullanan gövde hareketi" olduğu söylenir. Bu tanımlı hareketler aslında her biri daha da ayrıntılı hareket tiplerine göre gruplandırılan hareket tipi sınıflandırmalarıdır. Yani G, Kavrama'nın dört temel alt sınıflandırması vardır:

G1 Temas Kavrama (plakanın parmak ucuyla temasla alınması)
G2 Çimdik Kavrama (başparmak parmakla karşı karşıya gelir)
G3 Sarma Kavrama (el etrafını sarar)
G4 Yeniden kavrama (yeni denetim kazanmak üzere nesneyi kaydırmak)

Boş Taşıma yine elin uzanması gereken mesafeye göre tarif edilir ve *Yüklü Taşıma* da sadece mesafeye göre değil yükün ağırlığına göre bundan ayrılır. Demek ki, kalemi almak, her biri standart bir zaman değerine sahip olan *Boş Taşıma, Çimdik Kavrama ve Yüklü Taşıma* gibi uygun kategorileri içerecek ve bu üç therbling'in, dakikanın on binde biriyle tanımlanan zaman kategorilerinin toplamı, hareketin bütününün zamanını oluşturacaktır.

Her işlemin yerine getirilmesi için gereken hareketlerin bileşimi de bir therblig şemasında incelenmiştir: "Therblig şeması (Therb ŞM) beden öğelerince yerine getirilen yöntemin *ayrıntılı* simgesel ve sistemli sunumudur".[7] Therblig şeması, kural olarak, zaman dizisinin herhangi bir anı içinde, ister hareket halinde olsun isterse dinlenme halinde, her bir elin faaliyetlerini ayrı ayrı temsil eden iki sütunlu bir şemadır.

Therblig, şimdi birçok büyük şirketin dâhili kullanımı için oluşturulan (Bakınız Bölüm 15, "Büro İşçileri") ya da araştırma organizasyonlarınca sağlanmakta olan bir standart veri sistemleri dizisinin ilkiydi. Bu çeşitli "önceden belirlenmiş çalışma süresi" sistemleri içinde en popüler olanı, Michigan'daki Ann Arbor'da bulunan MTM Standartlar ve Araştırma Birliği tarafından oluşturulan Yöntem-Süre Ölçümü'dür. Birlik, broşür biçimine sokulmuş olan "Uygulama Verileri"ni yayınlamaktadır.[b] Bu sistemde kullanılan zaman standardı dakikanın altmış binde birine ya da saniye-

(b) Broşürün ön kapağında kutu içinde bir uyarı yer alır: "Verilerin düzgün biçimde nasıl uygulanacağını anlamadan bu şemayı kullanmayın ya da Yöntem-Zaman Ölçümünü uygulamayın. Bu cümle verilerin yanlış biçimde uygulanmasından doğabilecek sıkıntıları önlemek amacıyla bir uyarı cümlesi olarak yazılmıştır".

nin otuz altı binde birine eşit olan, saatin yüz binde biri olarak tanımlanan TMU'dur. Therblig'in birçok koşula uyarlanabilir inceltilmiş biçimlerini sunmaktadır. Örneğin *Uzanma*, sabit ya da değişken konumlardaki özneler için, karışık duran nesneler için, çok küçük nesneler vs. için ve bir inçin dörtte üçünden otuz inçe kadar mesafede duran nesneler için ayrı ayrı sınıflandırılmıştır. Örneğin, yeri devirden devire hafifçe değişebilen, yirmi inç uzaklıkta duran tek bir nesneye ulaşmak, MTM Şemasına göre 18,6 TMU ila 0,6696 saniye alabilir (hayır, okurdan, saniyenin, 0,6666 saniye tutan üçte ikisinin, günde bin kez tekrarlanan bir işlemde, üç saniyelik bir farka denk düştüğünü not etmesini rica etmiyoruz).

Hareket et her bir ele ya da durağa karşı; yaklaşık ya da belirsiz konumda; kesin konumda, 2,5 ila 47,5 pound arası mesafede duran nesneler için tanımlanır;

Dön ve basınç uygula 35 pounda kadarki basınçlar için ve 15 derecelik farklarla, 30 ila 180 derecelik vektörler için tanımlanır.

Konum gevşekçe, yakından ya da kesin olarak; kolay tutulan ve zor tutulan nesneler için (karşıtı olan *Gevşeme* de ayrıca aynı koşullar için tarif edilir).

Bırakma sadece (parmaklar açılarak yapılan) normal bırakma eylemi için değil nokta bırakma eylemi (daktilo tuşunun bırakılması) için de tarif edilir.

Çeşitli mesafelerde yapılan çeşitli Esneme, Oturma, Durma, Yürüme vs. hareketleri için beden, bacak ve ayak hareketleri belirlenir. Nihayet Göz Yolculuk Zamanı için bir formül verilir:

azami 20 TMU ile

ET=15.2x T/D (TMU). Göz Odaklanması 7,3 TMU sürecek biçimde tarif edilir.[c]

Hareketleri basit bileşenlerine ayırırken aslında birbirlerinden kopuk bir

(c) Bu son ikisi, 1950'lerin başlarından itibaren geliştirilmiş olan ve saf anlamda el emeğine dayalı olmayan geniş bir çalışma faaliyetleri yelpazesini, bunları sadece büro çalışmasına değil ayrıca profesyonel ve yarı-profesyonel uzmanlıklara da uygulamayı amaçlayan görsel, işitsel ve dokunsal insan duyusu faaliyetleri bakımından cetvellendirme yaklaşımının örnekleridir.[18]

hareketler dizisi olarak değil, daha ziyade bir akış halinde gerçekleşen eylemlerin oluşturduğu insan hareketlerinin hız faktörlerini ihmal eden standart verilerin bu eksikliklerini aşmak üzere, daha yeni araştırma girişimleri geliştirilmiştir. İnsan hareketinin sürekli ve kesintisiz bir resmini elde edip hareketi bu temelde ölçmeyi amaçlayan girişimler mevcuttur. Bu araştırmalarda radar, hızlanma-ölçerler, fotoelektrik dalgaları, hava basıncı, manyetik alanlar, sığal etkiler, hareket resimleri, radyoaktivite vs. kullanımı araştırılmış ve en sonunda Doppler kaymasını kullanan ses dalgaları en uygun yöntem olarak saptanmıştır. Bir çevirgeç tarafından yayılan (saniyede 20,000 devrelik) duyulmaz bir ses kaynağı, ele alınan beden öğesine yapıştırılmaktadır. Her biri hayali bir kübik yardlık çalışma alanından onar feet uzaklıkta bulunan üç adet mikrofon, her biri üç mekânsal boyuttan birisini temsil edecek şekilde yerleştirilmekte ve bunlar, ses kaynağı her birine yakınlaşır ya da uzaklaşırken saniyede bir ortaya çıkan, artan ya da azalan devir sayılarını saptamaktadır. Bu devir değişimleri, bu örnekte çıktısı hareketin hızıyla orantılı biçimde değişen voltaj değişikliklerine dönüştürülmektedir. Üç ayrı hız manyetik bir banda kaydedilmekte (ya da osilografik kâğıda çizilmekte) ve daha sonra elde edilen hız toplamlarıyla toplam hız bulunmaktadır. Toplam hızlanma ve toplam mesafe bulunabilmekte ve daha sonra matematiksel olarak değerlendirilip bilgisayarlı analiz ve tahminleri yapılmaktadır. Bu cihaz Evrensel Operatör Performans Analizcisi ve Kayıt Cihazı (UNOPAR) olarak adlandırılmıştır ve bu bakımdan saniyenin milyonda biri kesinliğinde olan elektronik zamanlama cihazlarıyla kıyaslanamasa da, en azından 0,000066 dakika kesinliğindeki mükemmel bir zamanlama cihazı olduğu söylenmektedir. (Ama diğer cihazların, işyerleri için değil yalnızca deneysel amaçlar için yararlı oldukları da esefle belirtilmektedir).[9]

Oksijen tüketiminin ve kalp ritminin en genel göstergeleri olduğu enerji tüketiminin ölçülmesi için de fizyolojik modeller kullanılmış; bunlar oksijen-arz ölçüm cihazları ve elektro kardiyogramlar aracılığıyla cetvellendirilmiştir. Beden tarafından uygulanan güç (ve ona uygulanan güç), yükleme noktalarında piezo-elektrik kristalleri kullanan bir güç platformunda ölçülmüştür. Bir başka örnekte, "İnsan Çabasının Nicelendirilmesi ve Üst Uzuv Hareketleri" başlıklı bir makalede, "uzuvlarının kinematik özelliklerini ölçmek amacıyla insan nesneye görev performansı sırasında dışarıdan tırmanan cihaz" olarak tanımlanan ve "eksoskeletal kinematometre" olarak adlandırılan bir cihaza dair yazılanları okuyabiliriz.[10] Göz

hareketlerinin ölçümü fotografik tekniklerle ve ayrıca gözün kenarına yerleştirilen elektrotları kullanan elektro-ökülografi ile yapılır.

En kabasından en incesine varıncaya kadar, bütün bu sistemlerden elde edilen veriler, iş tasarımının "insan faktörü" mühendisliği çalışmalarının temeli olarak kullanılmaktadır. Veri akışı her bir işlemin gerekli kıldığı zamanla ilişkili olduğu için, yönetim böylesi bir izlekte ortaya çıkan sürtünmelerden muaf tutulmakta, işçi ise kendi işinin kapsadığı hareketlerin, sürenin ve emek maliyetinin; mola, tuvalet ve kahve molası gibi "insani" ekleriyle birlikte, daha henüz hiç kimse işe alınmamış ve belki de bina bile inşa edilmemişken, önceden hesaplanmakta olduğu bilgisinden yoksun bırakılmaktadır.[d] Bu veriler, deneylerin tekrarlanması ihtiyacını ortadan kaldırırken, her türlü mühendislik çalışması ya da büro çalışması hakkında, önceden belirlenmiş zaman standartlarını ortaya çıkartacak, tek bir kâğıt ve kalem hareketiyle istenen her şekilde birleştirilip yeniden birleştirilebilecek rakamları her türlü kullanıcıya ucuz fiyattan ulaştırmaktadır. Belirli hareket modellerinin zaman değerleri yönetim çevreleri tarafından "nesnel" ve "bilimsel" olarak kabul edilirler ve bu çeşit sayıların hak ettiği varsayılan otoriteye sahip bulunurlar. Son yıllarda, hareket-zaman incelemeleri ya da therblig sistemleri mantıklarını ve hesaplamalarını bilgisayarlara devrettiler, böylece çeşitli iş öğeleriyle ilgili zaman taksimleri bilgisayarlar tarafından standart veriler temelinde, belki de zaman inceleme gözlemlerinin desteğiyle birlikte yürütülmektedir.[e]

Bu tür çalışma araştırmalarının hepsinin başlıca harekete geçirici ilkesi

---

(d) Burada Payne ve Swett gibi Dickensvari bir isim taşıyan bir yöneticilik ekibi standart verilerin sahip olduğu en önemli avantajı saptamaktadır: "İstihdam ilişkileri üzerinde lehte etkileri", ki bu terim yukarıdakilerin üstünü örten süslü sözlerden ibarettir.[11]

(e) Bu, General Motors Montaj Bölümü tarafından, hem büro hem de üretim işçileri için geçerli olan, işlerin sayısının azaltıldığı, her bir işçiye verilen işlem sayısının çoğaltıldığı, tamir ya da gözetim işçilerinin sayısının azaltıldığı ve yeni standartları uygulatmak üzere denetçi sayısının artırıldığı, 1968'de başlayan yeniden örgütlenme girişimi sırasında kullanılan tarzı oluşturuyordu. Ohio, Norwood'daki General Motors tesislerinde 174 gün, Ohio, Lordstown'daki tesiste üç hafta süren 1972 grevlerine yol açan da bu yeniden örgütlenme olmuştu (Noorwood grevi bu tip yorumlara konu olmazken, Lordstown'daki grevin büyük ölçüde bu tesisteki emek gücünün genç işçi bileşimine atfedilmesi basının dikkatlerini bütünüyle bu ikinci tesise çekmişti).[12] General Motors başkan yardımcılarından birisi, 1968'den sonra General Motors Montaj Bölümü tarafından yürütülen on adet tesis yeniden örgütlenme operasyonundan sekizinin grevlerle sonuçlandığına işaret ediyor. "Kendimi övüyor değilim, sadece söz konusu tarihi anımsatıyorum" diye de ekliyor.[13]

insanların makineler olarak ele alınmasıdır. Yönetim, işçinin kişiliğiyle değil, büroda, fabrikada, depoda, mağazada ya da ulaşım süreçlerinde kullanıldığı şekliyle işçiyle ilgili olduğu için, bu bakış açısı yönetimin cephesinden ele alındığında sadece belirgin biçimde rasyonel olmakla kalmaz, ayrıca bütün hesaplamaların da temelini oluşturur. İnsan burada menteşeler, oynak eklemler vs. tarafından birbirine eklenmiş bir mekanizma olarak değerlendirilir. *British Journal of Psychiatry*'deki bir makale açıklıkla şöyle ifade etmektedir: "Kontrol Sistemlerindeki İnsan Operatör teorisi: '... insan, kontrol sisteminin bir öğesi olarak (1) duyu cihazları... (2) ... önceki deneyimler temelinde... yanıt veren bir hesaplama sistemi... (3) bir amplifikatör sistemi; motor-sinir uçları ve kaslar... (4) kas çalışmasının dışsal olarak izlenebilir etkiler ürettiği... mekanik bağlantılar gibi kalemlerden oluşan bir zincir olarak ele alınabilir."[14] Burada gördüğümüz şey, basit anlamda deneysel amaçlar için kullanılan bir makine benzetmesinin terimleri; basit anlamda eğitici bir metafor ya da didaktik bir aygıt değil, kapitalist üretim tarzı çerçevesinde, bir sınıf insanın bir başka sınıf insanı eyleme geçirirken yararlanmakta olduğu bir çalıştırma teorisidir. Gerek sermayenin emeği kullanma biçimini gerekse insanlığa yaptıklarını ifade eden indirgenmiş formüldür.

İşçiyi yönetim tarafından çalıştırılan çok-amaçlı bir makine olarak ele almayı amaçlayan bu girişim, aynı hedef uğruna; yani emeğin, emek sürecinin öznel öğesi olarak yerinden edilip bir nesneye dönüştürülmesi uğruna kat edilen birçok yoldan sadece bir tanesidir. Burada, en küçük harekete varıncaya kadar çalışma eyleminin bütünü yönetim ve mühendislik tarafından kavramsallaştırılır, bunların tümü önceden belirlenir, ölçülerek öğrenim ve performans standartlarına uygun hale getirilir. İnsan aletler, makine-kapasite şartnamelerinden ibaret şartnameler uyarınca üretim makinelerine uyarlanırlar. Mühendis dakika başına düşen devirleri, motorun elektrik akım talebini, yağlama talimatlarını vs.'yi nasıl imalatçı tarafından hazırlanan şartnamelerden anlıyorsa, insan operatörün verili-türden-hareketlerini de standart verilerden yola çıkarak anlamaya çalışır. Sistemde, makine bileşenlerinin hareketleri nasıl katı bir denetim altında tutuluyorsa, yine aynı biçimde pek az şey şansa bırakılır; sonuçlar sistem harekete geçmezden önce hesaplanır. Yönetici burada, hesaplamalarını dayandırdığı ortalama hızı bireye dayatmak için yalnızca insan bedeninin kendi verileri tarafından kodlanan fizyolojik niteliklerine değil, aynı zamanda her bir işçinin, makinelerle birlikte bir eklemini oluşturduğu elbirliği halinde

çalışan kitlenin eğilimlerine de güvenir.[f]

Son olarak belirtmekte fayda var ki hem yönetimin hem de dayattığı uygulamanın gözünde, emek çeşitli ticaretlerin ve mesleklerin sınırlarını aşan sınıflandırılmış hareketlerle ne ölçüde yönetilirse, kendi somut biçimlerini de genel çalışma eylemleri içinde o ölçüde çözülmeye uğratır. İnsan organları tarafından, yapılan işin özel niteliğinden bağımsız olarak incelenen hareket tipleri uyarınca yerine getirilen bu mekanik eylemler, Marksist "soyut emek" kavramını ortaya çıkartır. Marx'ın metaların (barındırdıkları bu genel insan emeği porsiyonu uyarınca sahip oldukları) değere açıklık kazandırma aracı olarak kullandığı ve somut emek biçimlerinden, yani Marx'ın sözleriyle ifade edersek, "insan emeğinin genel [basit] sarf edilme" biçimlerinden yola çıkılarak yapılan bu soyutlamanın; yalnızca *Kapital*'in ilk sayfalarında varolan bir şey olmayıp, aynı zamanda, kapitalistin, yöneticinin, endüstri mühendisinin zihninde de varolan bir şey olduğunu görürüz. Emeği toplam bir beşeri çaba olarak görmeyip onu

(f) Bu durum, yönetimin bakış açısından, "teorik ideal"in tarifidir ve olayların gerçek gidişatını tanımlama girişiminde bulunmaz. Burada işçilerin isyankâr oldukları gerçeğini ve ortalama üretim hızının, gerek örgütlü gerekse örgütsüz mücadele biçimlerinden oluşan bir pratik içinde belirlendiğini şimdilik bir kenara bırakıyoruz. Yani yönetim tarafından çalıştırılan makinenin kendi iç sürtünmeleri mevcuttur ve bu durum mekanik makine için olduğu kadar beşeri makine için de geçerlidir. Sorunun kendisini yönetime gösterme biçimi Harvard Ticaret Okulu'ndan James R. Bright tarafından gayet iyi özetlenmektedir: "Bu arada, mekanik amaçların elde edilmesini hedefleyen inceltmeler, insanlarla birlikte sürdürülmüş ya da sürdürülmeye çalışılmıştır. İmalatta hatasızlığın yakalanması konusunda yürütülen eski çalışmaların birçoğu, beşeri çabanın görevin detaylı parçalarına göre bölünmesi ve taksim edilmesi, böylelikle makine benzeri hareketlerin kolaylaştırılması ve daha güvenilir hale getirilmesi çalışmalarından oluşmuştur. Yöneticiler ve mühendisler keyfi kota kuralları ve standart görevlerle, endeksleme makinesi ya da bandın hızlandırılması gibi mekanik cihazlarla ve teşvik sistemi, kâr paylaşım planları ve hatta fabrikada müzik çalmak gibi motive edici araçlarla bu amaca ulaşmaya çalıştılar. Bunlar soyut olarak bakıldığında, insanları üretim bandının makinelerin uygun ya da ekonomik olmadığı noktalarında, görevlerini arzu edilen tutarlı biçimlerde yerine getirmeleri için kısıt altına alma çabasından ibarettir. Bir başka deyişle, imalat sisteminin beşeri öğesine uygulanan 'zoraki-kapatma'dır. Amaç insanlar bakımından zamanlı, öngörülebilir, tutarlı üretim eylemlerinin ortaya çıkartılmasıdır. Yine de, böyle bir yaklaşım kaçınılmaz olarak mükemmellikten yoksun olacaktır. İnsanlar, süper makinenin birer bağlantısı ya da 'direngen öğesi' olarak, mekanik anlamda güvenilir değillerdir. Ne tutarlı biçimde 'arzulanan tarzda yanıt verir', ne de bunu yapmaları için sınırlandırılabilirler... Fabrikanın bu terimlerle düşünülmesi sözüm ona otomatik fabrikanın neden hiç de otomatik olmadığının değerlendirebilmesini sağlar: Fabrikanın ekonomik görevlerinin sadece bir bölümü yeterince sınırlandırılmıştır. İnsanlar makineleşmenin birçok boşluğunu doldurma ve henüz mekanik ya da ekonomik anlamda uygulanabilir olmayan düzeylerde denetim elde etmeye ihtiyaç duyarlar."[15]

toplamın, yani sermayenin satın aldığı başka şeylerle; makinelerle, malzemelerle vs. ile birleştiğinde, sürecin en başında "yatırılmış" olan sermayeyi aşan miktardaki bir toplamın üretilmesiyle sonuçlanan evrensel ve sonsuz biçimde tekrarlanan bir eylemler dizisi olarak kavramak amacıyla kendi somut niteliklerinden soyutlamak, tam da söz konusu kişilerin çabasını ve mesleğini oluşturur. Standartlaştırılmış hareket modelleri biçimini alan emek, birbirinin yerine konulabilir bir parça gibi kullanılır ve bu biçim altında, Marx'ın kapitalist üretim tarzını çözümlerken kullandığı soyutlamayı hayatın içinde giderek daha da fazla hatırlatmaya başlar.

Dipnotlar

1) Karl Marx, *Capital*, cilt 1 (Moskova, tarihi belirsiz), s. 351. (Türkçe'de: *Kapital*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1997, s. 359)

2) H. L. Gantt, *Work, Wages and Profits* (New York, 1910), s. 29.

3) Herbert Marcuse, "Neue Quellen zur Grundlegung des historischen Materialismus", *Philosopie und Revolution: Aufsätze von Herbert Marcuse* içinde (Berlin, 1967), s. 96–97; Bruce Brown, Marx, Freud and the Critique of Everyday Life'dan alıntı (New York ve Londra, 1974), s. 14.

4) Karl Marx, *Grundrisse: Foundation of the Critique of Political Economy* (Londra ve New York, 1973), s. 693 (Türkçe'de: *Grundrisse 2, Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri*, Çeviren: Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003).

5) William Foote Whyte, *Money and Motivation* (New York, 1955), s. 203.

6) Gerald Nadler, *Work Design* (Homewood, Ill., 1963), bakınız s. 298-308.

7) Aynı yer, s. 290.

8) Aynı yer, s. 348–51.

9) Aynı yer, 18 ve 19. bölümler.

10) J. D. Ramsey, "The Quantification of Human Effort and Motion for the Upper Limbs", *International Journal of Production Research*, cilt 7, no 1 (1968).

11) Bruce Payne ve David D. Swett, *Office Operations Improvement* (cilt 7, no. 1 (American Management Association, Inc., New York, 1967), s. 28.

12) *Wall Street Journal*, 6 Aralık 1972.

13) Emma Rothschild, *Paradise Lost: The Decline of the Auto-Industrial Age* (New York, 1973), s. 121–122.

14) K. J. W. Kraik, *British Journal of Psychiatry*, cilt XXXVIII, s. 56–61, 142–48; Nadler, *Work Deign*, s. 371'den alıntı.

15) James R. Bright, *Automation and Management* (Boston, 1958), s. 16–17.

Bölüm IX
Makine

Makineler kendi evrimleri içinde seçmeyi arzu edebileceğiniz her türlü ölçüte göre tanımlanabilir, sınıflandırılabilir ve incelenebilirler: Devindirici enerjilerine, karmaşıklıklarına, fiziksel ilkeleri kullanma biçimlerine vs. göre. Ancak daha işin en başında birbirinden kökten farklı iki düşünme tarzı arasında seçim yapmaya zorlanmaktayız. Bunlardan ilki teknolojiyi öncelikle kendi iç bağlantıları içinde ele alan ve makineyi kendi başına, teknik bir olgu olarak tanımlayan mühendislik yaklaşımıdır. Diğeri ise, teknolojiyi insanlıkla bağlantısı içinde ele alan ve makineyi insan emeğiyle ilişkisi içinde ve sosyal bir insan yapıtı olarak ele alan toplumsal yaklaşımdır.

Birinci yaklaşımın örneği olarak, Abbott Payson Usher'ın yapıtı ele alabiliriz. Usher, *A History of Mechanical Inventions* [Mekanik İcatların Tarihçesi] isimli kitabında, işe, tanımlarından alıntılar yaptığı Robert Willis ve Frans Reuleaux gibi on dokuzuncu yüzyıl gruplandırmacılarıyla başlar. Önce Willis'i ele alırsak:

> Her makine çeşitli biçimlerde bir araya getirilmiş olan bir parçalar dizisinden oluşur; böylece parçalardan birisi hareket ettiğinde, parçaların tümü hareketi alır, birinciyle diğerleri asındaki ilişkiyi ise aradaki bağlantının yapısı yönlendirir.

Ve Reuleaux:

> Makine, doğanın mekanik güçlerinin, kendileri aracılığıyla kimi çeşitli hareketler eşliğinde çalışmaya zorlandığı direngen öğelerin bir bileşimidir."

Bu yaklaşımı takip eden Usher'ın kendisi de makinenin evrimini aşağıdaki gibi tarif eder:

> "Makinenin parçaları giderek daha ustalıklı biçimlerde birleştirilir böylece arzu edilen devinim dışındaki devinim olasılıkları yavaş yavaş ortadan kaldırılır. Sınırlandırma süreci daha tamamlanmış bir hale geldikçe, makine de daha mükemmel anlamda mekanik bir hale gelir... Söz konusu dönüşüm, devinimin bütünsel ve sürekli biçimde denetimiyle sonuçlanır... Devinim kısıtlamasının tamamlanmışlığı, Reuleaux'nun çözümlemesinde mekanik mükemmelliğin ölçütü halini almıştır. Gevşek biçimde birleştirilmiş ve zayıf ölçüde denetlenen makinelerin yerini kesin olarak denetlenen sıkı sıkıya birleştirilmiş makineler alır".[1]

Teknik bir bakış açısından bakıldığında, söz konusu tanımların taşıdığı değer su götürmez. Mekanizmanın hatasız olması ve ya otomatik olarak ya da kendi kendine çalışma özelliğinin derecesi, tasarımcının "arzu edilen devinim dışındaki devinimi" saf dışı etme ve "devinimin bütünsel ve sürekli biçimde denetimi"ni elde etmekte gösterdiği başarı tarafından belirlenir.[a] Ancak bu tanımda eksik olan ya da yalnızca ima olarak mevcut olan, makinenin emek süreciyle ve işçiyle ilişkisi içindeki resmidir. Bunu, çok sayıdaki olası ölçüt arasından, makinenin tam da bu yönünü çekip alan Marx'ın yaklaşımıyla kıyaslayabiliriz:

> "O halde makine, bir kez harekete geçirildikten sonra, taşıdığı aletlerle birlikte, daha önceden işçinin benzer aletlerle yaptığı aynı işleri yapan bir mekanizmadır. Devindirici enerjinin insandan mı yoksa bir başka makineden mi alındığı, bu bakımdan hiçbir fark yaratmaz. Alet bir kez insandan alınarak bir mekanizma üzerine sabitlendiği andan itibaren, makine de salt aletin yerini alır. İnsanın kendisinin, ilk devindirici güç olmaya devam ettiği örneklerde bile aradaki fark derhal göze çarpar."[2]

(a) Bu aynı tanımlama yönetim analizi tarafından çoğunlukla, sınırlandırmanın geliştirilmesini ve arzu edilen devinim dışındaki bütün devinimlerin ortadan kaldırılmasını tavsiye ettikleri işyerinin bütünsel manzarası için de kullanılmaktadır ve bu tanım, gördüğümüz gibi, *işçiler de* mekanik mükemmellik ölçütüne tabi kılındıkları zaman işçilerin kendisi için de uygulanmaktadır.

Aleti işçinin ellerinden alan ve mekanizmanın üzerine sabitleyen bu ilk adım, Marx açısından basit makineyle başlayan ve otomatik makine sistemine doğru devam eden söz konusu evrimin başlangıç noktasıdır. Marx'daki birçok başlangıç noktası gibi de, arızi değildir. Marx, bir sürü teknik özellik arasından insanlıkla makine arasındaki bağlantıyı oluşturan özgün niteliği; yani onun emek süreci üzerindeki etkisini çekip alır. Teknik asla saf anlamda kendi iç bağlantıları içinde değil, işçiyle ilişkisi içinde ele alınır.[b]

Makinenin, örneğin enerji kaynağı, kullandığı bilimsel ilkeler vs. gibi saf teknik özellikleri aracılığıyla çözümlenmesi, mühendisler açısından önem taşıyan değerli bilgiler sunabilir, fakat makinenin bu biçimde "kendi içinde" incelenmesi, oynadığı toplumsal rolün kavraması bakımından çok az dolaysız değere sahiptir. Ancak geçirdiği evrimi emek sürecinin bakış açısıyla değerlendirmeye başladığımız andan itibaren, teknik özellikler de bu eksen etrafında gruplanmaya ve gelişme çizgileri ortaya çıkmaya başlar. Marx'ın kendi döneminde yazılmamış olduğunu belirttiği bu tür bir "eleştirel teknoloji tarihi"nin, günümüzde de mevcut olduğunun herhangi bir belirtisi yoktur. Ancak böyle bir tarih mevcut olsaydı hem makinelerin üretim içindeki kullanımlarına göre yapılacak bir taksonominin hem de emeğin sermaye tarafından organizasyonu ve denetim altına alınmasının temeli olarak kullanılan teknik özelliklerine göre yapılacak bir sınıflandırmanın temellerini güçlendirebilirdi.

Bazı sosyologlar geniş "üretim sistemlerini" ya da "teknoloji çeşitlerini" saptamaya girişmişlerdir. Joan Woodward, üretimi (tekil birimler, küçük kümeler, büyük kümeler ve kitlesel üretim olarak) "entegral ürünlerin"; (kümeler ve kimyasal tesislerdeki gibi kesintisiz akış süreçleri olarak) "boyutsal ürünlerin" imalatına ve (standartlaştırılmış bileşenlerin büyük kümeler halinde imal edilip bir akış süreci içinde daha sonra monte edildiği

(b) Tersine, mühendislik yazınında, işçi gözden kaybolup gitme eğilimindedir ki bu durum da bu yazının neden neredeyse bütünüyle, işlemlerin, sanki insanın aracılığı olmadan kendi kendilerine gerçekleştiriliyormuş gibi göründükleri hantal ve edilgen tonlu bir gramer ile yazıldığını açıklar.
Ayrıca Usher'ın, Marx'tan makinenin "tanımı" hakkında alıntı yapmak istediği zaman, Marx'ın, makinenin çözümlenmesine geçmeden önce "tam anlamıyla gelişkin makineler[in], motor mekanizması, güç iletim mekanizması ve nihayet alet ya da çalışma mekanizması olmak üzere köklü olarak farklı üç bölümden" oluştuğunu ifade ettiği tanımsal bir pasaja başvurduğu da vurgulanmalıdır.[3] Mühendislik zihniyeti açısından teknik tanımın damgasını taşımak tipik bir durumken, bu tanımın emek süreci bakımından sahiden de sadece tanımsal nitelikli olduğu bu zihniyetin dikkatinden kaçar.

ya da tersine, daha sonra paketleme ve satış için daha küçük birimlere bölünen bir ürünün hazırlanması için kullanılan bir akış sürecinin söz konusu olduğu) "birleşik sistemlere" göre birbirlerinden ayırmıştır.[4] Robert Blauner ise üretim teknolojilerini dört tipe ayırmaktadır: Zanaat, makine bağlantılı, montaj bandı ve kesintisiz süreç.[5] Harvard'daki Ticaret Yönetimi Lisans Üstü Okulu'ndan James R. Bright ise dağınık derme çatma yaklaşımlardan farklı olarak, makinelerin emekle bağlantılı özelliklerine çok daha yakından bakmaktadır.[6] Çok sayıda üretim sürecine ve bunların işin başından sonuna kadar uzanırken büründükleri çeşitli makineleşme düzeylerini kullanma tarzlarına uyguladığı, (bu bölümde daha sonra daha ayrıntılı olarak tarif edilecek olan) on yedi "makineleşme profili" düzeyi saptamaktadır. "Makinedeki mekanik hüner dereceleri" şu soru temelinde değerlendirilir: "Herhangi bir makine insanın kaslarını, zihinsel süreçlerini, yargısını ve denetim derecesini hangi biçimlerde tamamlamaktadır?"[7] Bright (1966'da) şu yorumu getirir : "Bildiğim kadarıyla, makinenin evrimi ile işçinin katkısını birbiriyle ilişkilendiren yegâne teori hâlâ budur".[8] Bright makineler daha da otomatikleştikçe, aslında ne iş gördükleri ve işçinin neyi bilmesinin ve neyi yapmasının istendiği hakkında akademik dünyada yapılan böyle ayrıntılı çalışmalar bakımından yalnız kalmış gibi görünmektedir. Ayrıca ulaştığı sonuçlar da, kendilerinin yalnızca bulanık izlenimler tarafından yönlendirilmesine izin veren kimselerin ulaştığı sonuçlarından çarpıcı biçimde farklıdır.

Bu bakış açısından bakıldığında, makinenin evrimindeki kilit öğe makinenin büyüklüğü, karmaşıklığı ya da işlem hızı değil, yaptığı işlemlerin nasıl kontrol edildiğidir. İlk daktilo makinesi ile günümüzün elektrikli bilye tipi makine arasında mekanik gelişme çağının tamamı yer alır, ama meydana gelen değişikliklerden hiçbirisi daktilocunun faaliyetleri sırasında nasıl yönlendirildiğini etkilemez ve bu yüzden de daktilocu ile makinesi arasındaki ilişkide çok az özsel değişim mevcuttur. Emek süreci, geçirdiği tüm inceltmelere karşın, az çok eskiden nasılsa öyle kalır. Delgi, testere, bileme taşı, anahtar, keski, perçin, zımba, zımpara makinesi, tertibat gibi çeşitli el aletlerine enerji verilmesi, bunların, bu durum mümkün hale gelene kadar özel elektrikli ya da havalı enerji sistemlerinin gelişmesini beklemelerini gerektirdiği için, bu aletler daha yeni bir makineler kuşağına ait olmalarına karşın, işçiyle makine arasındaki ilişkiyi değiştirmemişlerdir. Bütün bu biçimler altında, alete diğer hangi özellikler ya da yetenekler eklenmiş olursa olsun, aletin yönetimi tamamıyla işçinin el-

lerinde kalmıştır.

Modern anlamıyla makine, yalnızca alete ve/ya da çalışmaya, makinenin kendi yapısı tarafından sabit bir devinim yörüngesi kazandırıldığı anda gelişmeye başladı. Delgi makinesi, kızağa sabitlenmiş torna ve dikiş ya da örgü makinesi, makinenin çatısı ya da parçalarına kazınmış yivler boyunca uzanan kesici aletleri ya da iğneleri harekete geçirir. Bileme taşı, dingili ve yatağı tarafından belirlenen belirli bir yörüngede döner; makasların hareketli bıçakları ve ağır çekicin ya da şahmerdanın başı her bir cihazın yapısına göre inip kalkar.

Ancak bu yalnızca makinenin gelişimindeki ilk adımdır. Bu sabit hareket yörüngelerinin belirlenmesi aletin deviniminin ya da çalışmanın, içsel dişliler, mil dirsekleri vs. aracılığıyla daha fazla kontrol altında alınmasının yolunu açar. Bright'ın da belirttiği gibi, başlangıçta, bu sabit ya da tek bir devir biçimine bürünür. Örneğin, tornanın kesici aleti ya da delgi makinesinin dişi, enerji kaynağıyla olan bağlantı kilitlendiği zaman, aletin sabit bir hızla ve önceden belirlenmiş bir derinlikte çalışacağı, daha sonra eski konumuna geri çekileceği bir biçimde bağlanmış olabilir. Bu tek devir, işin süresinin bir bütün olarak kesici aletin üzerine çizilebildiği, yüzeyden tıraşlama bırakan ve süreci tekrarlamak üzere başa dönen planya örneğinde olduğu gibi, mükerrer bir devir de olabilir ve bu durum yüzeyin tamamı planya edilene kadar herhangi bir dışsal müdahale olmaksızın sürüp gider.

Bu tip bir devreye bir kez hâkim olunduğunda, mekanizmanın, önceden belirlenmiş bir kalıba göre, bir dizi işlem boyunca kendi yolunu endekslediği çok işlevli makinelerin yapımına yalnızca tek bir mekanik adım kalmış demektir. Bir önceki alet kendi devrini tamamladığında bir sonrakine geçen bir taret içinde kendi alet dizisinin hareketini sürdüren otomatik torna tezgâhının dayandığı ilke de budur. Bu tür makinelerde işlemlerin sırası ya mekanizma içinde bir kez önceden belirlenir ve değiştirilemez (örneğin, süreleri değiştirilebilen ya da bazıları atlanabilen bir işlemler dizisini takip eden, ama sadece ne için tasarlanıp yapılmışsa onu yapabilen ev tipi çamaşır makinelerinde durum budur) ya da makine, içsel düzenekleri (mil dirsekleri ya da dişliler) değiştirilerek sınırlı sayıdaki işlev çeşidine uyarlanabilir. Bu evrim aşamasına kadar, devinim modelinin mekanizmanın içinde sabit olması ve gerek dışsal kontrollerle gerekse kendi iç çalışmasının sonuçlarıyla herhangi bir bağlantısının bulunmaması, makinelerin tümünün özelliğidir. Yaptıkları hareketler pek de o kadar önceden

belirlenmişçesine otomatik değildir.[c]

Bu kavram uyarınca imal edilmiş makinelerin temsil ettiği evreyle, makine gelişiminin bir sonraki evresi arasında önemli bir farklılık mevcuttur: Bu farklılık makine üzerinde, *dolaysız işleyiş mekanizmasının dışından gelen bilgiye bağlı olarak sağlanan denetimdir*. Bu denetim, makine çıktısının kendisinin ölçülmesi biçimini alabilir. Matbaa makinesinin üzerine matbaadan geçen tabaka sayısını kaydeden bir sayacın yerleştirilmesiyle, bu sayacın, seçilen sayıya ulaşıldığında matbaayı durduracak ya da bir zili çalacak biçimde ayarlanması arasında sadece basit bir adım mevcuttur. Motor kelebeğini kontrol etmek üzere, artan bir hızla dışarıya doğru fırlatılan ya da azalan bir hızla içeriye doğru düşen ağırlıkların hızını kullanan klasik top düzengeci örneği, kendi çıktısını ölçerek kendi ritmini düzenleyen makinenin mükemmel bir örneğidir. Makine, kendi çalışmasının sonuçlarını ölçerek, gerçekten de durabilir, sinyal verebilir ya da kartta zaten açılmış olan zımbalarla operatör tarafından delinen tuşlar arasındaki her türlü farklı haber verip işaretleyen zımba makinesi denetçisinde olduğu gibi, işi reddedebilir. Ya da, en inceltilmiş biçimlerinde, makine yaptığı işin sonuçlarını, bu iş hâlâ devam ediyorken bile ölçebilir, bu sonuçları arzu edilen ürün imgesiyle kıyaslayabilir ve işlem sırasında elde edilen sonucun plana uymasını sağlayacak sürekli ayarlar yapabilir.

Dışsal kaynaklardan ya da kendi işlemlerinin gelişiminden kaynaklanan bilgilere göre hareket etme yeteneği, makinenin gelişim eğrisinde bazı geri dönüşler ortaya çıkartır. Önceden, makinenin geçirdiği evrim, evrensel amaçlı makineden özel amaçlı makineye doğru uzanıyordu. Daha eski makinelerin oldukça geniş bir yelpazesi, özel bir ürün ya da özelleştirilmiş bir işleme uyarlanmayıp, bir işlemler yelpazesine uyarlanmış olan, genel amaçlı cihazlar niteliğini taşıyordu. Belirli bir büyüklük ya da sınıftaki pervane ya da şaft imalatını değil, metal tornacılığını hedef alan tornalar mevcuttu; presler belirli bir parçaya değil, çeşitli biçimlendirme işlemlerine uyarlanabiliyordu. Makine ilk gelişme evresinden kontrol derecesinin

(c) Bright söz konusu makinedeki insan müdahalesinin, makinenin çalışmasının uzaktan kumanda altına alınması suretiyle azaltılabilmesi olasılığını da işin içine dâhil etmiştir, yani birçok makine tek bir kontrol konumdan çalıştırılabilir ya da durdurulabilir. Ayrıca parça işin kendisinin mekanizmayı çalıştırması ve parça işin tamamlanması ve makineden çıkması durumunda makinenin bir sonraki parça işi devreye sokulana kadar durması halinde, makineyi çalıştırma ve durdurma ihtiyacının ortadan kalkması olasılığı da mevcuttur. Ama bu ve diğer benzeri inceltmeler makine devresinin içsel anlamda sabit karakterini değiştirmez.

yükseldiği biçimlere doğru ilerlerken, bu gelişme makineyi, belirli bir ürün ya da işleme uyarlayan sabit ayarlamalar halini aldı. Otomobil motor bloğunun imal edilmesi gibi ileri bir evrede, tek bir makine, bütün bu işlemleri aynı anda ya da hızlı bir dizilim içinde gerçekleştirerek, çeşitli açılardan delinmiş çentikleri oyar, yüzeyi nihai perdaha hazırlar, havsalar, pençeler, yivler açar vs.

Bu tür makineler başka hiçbir amaçla kullanılamaz ve kesintisiz üretim hacmi, maharetli makinelerin maliyetini karşılayabildiğinde ortaya çıkarlar. Bu yüzden birçok üretim bandında, bu özel üretim bandı dışında herhangi bir faydalı kullanımı olmayan, enerjiyle çalışan montaj pistonları, tek amaçlı damga presleri, tek bir hareket için ayarlanmış sıkı sıkıya yerleştirilmiş kesici aletler, kaynak ya da perçin başlıkları gibi özenle yönetilen cihazlar bulunabilir. Ancak makineyi dışsal bir kontrol kaynağından yönlendirme yeteneği birçok örnekte makinenin evrensel kullanımını yeniden tesis eder. Artık denetim kaybına yol açmadan birçok farklı amaca göre uyarlanabilir olma özelliğini yeniden kazanabilir, çünkü artık bu denetim, özel içsel yapısına bağımlı değildir. Torna, zımbalanmış kâğıtla ya da manyetik bantla daha etkin biçimde bile denetlenebilir ve büyüklüğüyle gücüne uygun her tür nesne üzerinde çalışmaya derhal uyarlanabilir.

Ayrı ayrı makinelerdeki denetimin inceltilmesi kadar makinelerin bir diğerine uyarlanması süreci de önem taşımıştır. Bu süreç, tek tek makinelerin, işlemler dizisini takip eden bir tesis düzeni içine sokulması, böylelikle her makinenin süreç halindeki işi bir sonraki işlem noktasından sürdürmesinin sağlanması sorunu olarak başlar. Bir sonraki adım, işi makineden makineye taşıyan kızakların, taşıyıcıların vs. sağlanmasıdır; bunların en gelişkin biçimleri otomobil sanayindeki motorların üretim bantlarında kullanılan transfer makineleridir. Söz konusu sistem, makinenin üzerinde çalışılan iş tarafından harekete geçirilmesi gibi bir uyarlamayı da içerdiğinde ve böylelikle de dolaysız emeğe duyulan ihtiyaç daha da azaldığında, üretim bandı da "otomatik" hale gelmiş olur. Ama üretim bandı bu kesintisiz ve otomatik biçimi aldığı zaman, o da artık, birbirleriyle bağlantılı bir makineler sisteminden ziyade, tek bir makine durumuna dönüştüğü noktaya daha da yakınlaşmış demektir. Yani kâğıttan basılan bir kitabın sayfalarını basan, kesen, bir araya getiren, kaplayan ve bağlayan makine, dışarıdan bakan birisine pek de öyle, bu tipteki bir evrim süreci içinde bir araya getirilmiş olan birkaç makinenin bileşimi gibi görünmez. Bunun gerçekleşmesi için, yapılması gereken tek şey, birbirleriyle bağlantılı ma-

kinelerin gerçekleştirdiği üretim sisteminin tek bir kitlesel, entegre bütün olarak algılanması ve yeniden tasarlanmasıdır. Bu biçimde, makine süreçleri üzerindeki denetim birbiriyle iç içe geçmiş bir makineler sistemi ya da bütün üretim sürecini kucaklayan ve bu süreci son derece seyreltilmiş insani müdahale ile yürüten tek bir makine dâhilinde, neredeyse otomatikleşene kadar geliştirilir.

***

Makinenin, aletin devinimini yönlendirmek için basit katı kasnakların elin yerini aldığı ilkel biçimlerinden, *sürecin tamamının* başından sonuna kadar sadece mekanik değil ayrıca elektriksel, kimyasal ve diğer fiziksel güçler tarafından da yönlendirildiği modern komplekslere kadar geçirdiği evrim; bu evrimin tamamı, o halde, insanın aletlerin devinimi üzerinde çoğalan denetimi olarak tarif edilebilir. Aletler faaliyetleri içinde, insanın duyu organları dâhil olmak üzere çalışma organlarının uzantıları olarak denetim altına alınırlar ve bu maharet, insanın malzemelerin özellikleri konusunda artan kavrayışı; bir başka deyişle, fiziksel ilkeler üzerindeki bilimsel komutun gelişimi tarafından elde edilen bir başarıdır. Doğanın incelenmesi ve kavranması, insan uygarlığı içindeki başlıca ifadeleri dâhilinde, insanların emek süreçleri üzerinde makineler ve makine sistemleri aracılığıyla çoğalan denetimini sağlar.

Fakat insanların emek süreci üzerindeki denetimi, bu biçimde anlaşıldığında, bir soyutlamadan ibarettir. Bu soyutlama, makinenin içinde geliştirildiği toplumsal düzenek içinde somut bir biçim kazanmalıdır. Bu toplumsal düzenek, insanlığın içinde keskin biçimlerde bölündüğü bir düzenektir; makinenin modern biçimlerindeki gelişimi de başından itibaren böyle yaşanmıştır ve bu bölünme hiç bir yerde emek sürecinin kendisinde olduğundan daha keskin bir biçimde görünmez. İnsanlığın ana gövdesi emek sürecine başlı başına "insanlığın" herhangi bir genel amacından çok, bu süreci denetim altında tutanların amaçları adına tabi kılınmıştır. Yani, insanların emek süreci üzerindeki denetimleri, somut bir biçim kazanırken kendi zıddına dönüşür ve emek sürecinin, insanlığın ana gövdesi üzerindeki denetimi halini alır. Makine, dünyaya, "insanlığın" hizmetkârı olarak değil, sermaye birikiminin kendilerine makinelerin *mülkiyetini* kazandırdığı kimselerin araçları olarak gelir. İnsanların emek sürecini makine aracılığıyla denetim altına alma yeteneği, yönetim tarafından kapitalizmin en başından itibaren *üretimin doğrudan üretici tarafından değil ser-*

maye sahipleri ve onların temsilcileri tarafından denetim altına alınmasının başlıca araçları olarak ele geçirildi. Yani makine, herhangi bir toplumsal sistem altında makinenin işareti olabilecek emek verimliliğini artırma biçimindeki teknik işlevinin yanı sıra, kapitalist sistemde ayrıca işçi kitlelerini kendi emekleri üzerindeki denetimlerinden yoksun kılma biçimindeki bir işleve daha sahiptir. Bu marifetin, emek süreci üzerindeki insani denetimi çoğaltan teknik ve bilimsel gelişmeler tarafından temsil edilen büyük insani ilerlemenin avantajlarından yararlanmak suretiyle başarılmış olması ise mizahi bir durumdur. Bu durumun, makineyi aslında insanlığı kendisine tabı kılan dışsal bir güç olarak gören iki yüzyıllık sermaye fetişizmine tabi kılınmış zihinlere mükemmel bir biçimde "doğal" bir şey gibi görünmesi ise daha da mizahi bir durumdur!

Makinenin evrimi insan yeteneklerinin genişlemesini, üretim aletleri sayesinde çevre üzerinde artan sayıda ve kusursuz tepkiler elde etme yeteneği yoluyla çoğalan bir insani denetimi temsil eder. Ancak makine üzerindeki denetimin bundan böyle artık onu doğrudan doğruya çalıştıran kimsenin ellerinde olmasının gerekli bulunmaması, makinenin yapısında mevcuttur ve teknik gelişmenin doğal bir sonucudur. Bu olasılık kapitalist üretim tarzınca ele geçirilir ve en sonuna kadar kullanılır. Basit bir *teknik olasılık* olan bu durum, Sanayi Devrimi'nden bu yana, bu durumun herhangi bir başka emek organizasyonu biçiminden çok daha "doğal" olmasına yol açan herhangi bir neden bulunmamasına karşın, doğal afet şiddetiyle yıkıma yol açan bir *kaçınılmazlık* halini almıştır. İnsanın makine üzerindeki denetim yeteneği tersyüz edilmeden önce, makinenin fiziksel niteliğiyle hiçbir ilgisi olmayan bir dizi özel koşul yerine getirilmelidir. Makine üreticinin, birlik halindeki üreticilerin değil, yabancı bir gücün mülkü haline getirilmelidir. Bu ikisi arasındaki çıkar ilişkileri uzlaşmaz bir karşıtlık halini almalıdır. Emeğin makine ekseninde seferber edilme tarzı; makineyi tasarlamak, yapmak, onarmak ve denetlemek için gerekli olan emekten, makineyi beslemek ve çalıştırmak için gerekli olan emeğe dek, üreticilerin insani ihtiyaçları tarafından değil, hem makinenin hem de emek gücünün sahipleri olanların ve bu ikisini özel bir biçimde bir araya getirmekte çıkarları bulunanların özel ihtiyaçları tarafından dayatılmalıdır. Bu koşullar paralelinde, makinenin fiziksel evrimine koşut bir toplumsal evrim gereklidir: Yani kendi kendini yöneten insan emeğinin yerine, bir "emek gücünün"; yani, makinenin bilgisi özel ve katmanlaşmış bir özellik halini alırken, çalışan nüfusun ana gövdesi arasında sadece cehale-

tin, yeteneksizliğin ve bu nedenle de makineye kölelik için elverişli koşulların gelişebildiği bu toplumsal emek organizasyonunun ihtiyaçlarına uyan bir çalışan nüfusun adım adım yaratılması gereklidir. Makinenin göz kamaştırıcı gelişimi, bu sayede, çalışan nüfusun çoğunluğu açısından, özgürlüğün değil köleleşmenin, ustalığın değil çaresizliğin ve emeğin ufkunun genişletilmesinin değil, işçinin, makinenin bilimin ta kendisinin cisimleşmesi ve işçinin de bir hiçmiş gibi görünmesini sağlayan kölece görevlerin kör dövüşüne kıstırılmasının kaynağı haline gelir. Ama artık bu durum, Ambrose Bierce'nin alaycı sözleriyle, "Takdir-i İlahi'nin büyük bir düşüncelilikle emek sorununa yönelik bir çözüm olarak gökten yere indirdiği bir içgüdü" olan iştah ne kadar makinenin yol açtığı teknik bir zorunluluk ise ancak o kadar makinenin yol açtığı teknik bir zorunluluktur.

Makine yönetime daha önce örgütsel ve disipliner araçlarla yapmaya çalıştığı şeyi tam anlamıyla mekanik araçlarla yapma fırsatı sunar. Birçok makinenin merkezi kararlar uyarınca hızlandırılıp kontrol edilebilir olması ve üretim alanından uzaklaştırılıp büroya taşınan denetimin bu sayede yönetimin ellerine geçmesi olgusu, bütün bu teknik olasılıklar, yönetim açısından makinenin emek verimliliğini birkaç kez çoğaltması kadar büyük bir önem taşır.[d] Bu amaca ulaşmak için, makinenin, türünün en gelişmiş ya da inceltilmiş örneği olması da her zaman gerekli değildir. Hareketli taşıyıcı, bant üretiminde kullanıldığı zaman, kesinlikle ilkel bir makine parçası olmasına karşın, başka türlü makineleştirilemeyecek olan çalışma organizasyonunda sermayenin ihtiyaçlarına mükemmel bir biçimde yanıt verir. Hızı yönetimin ellerindedir ve bu hız, yapımı son derece basit olan, ancak yönetime sürecin yegâne yaşamsal denetim öğesini ele geçirme imkânı tanıyan mekanik bir cihaz tarafından belirlenir.

Konuyu son derece yakın bir örnek aracılığıyla ayrıntılı bir biçimde gösterebilmek için, makine fabrikası örneğini ele alalım. Bu alan sanayi kollarının tümü içindeki temel alan olmaya devam etmektedir; bu durumun nedeni yalnızca makine aletlerinin son derece geniş üretim alanlarında oynadıkları rol değil, aynı zamanda makine fabrikalarının sanayi makinelerinin kendisinin de imal edildiği alan olmasıdır. Bu örnek ayrıca makine fabrikalarındaki üretim yöntemlerini devrimcileştirmekte ve çok sayıdaki farklı sanayiye yayılmakta olan denetim sistemlerini devreye sokmakta

(d) Babbage, "Makineden elde edebileceğimiz büyük avantajlardan birisi" diye yazıyordu, "insani aracıların dikkatsizlik, aylaklık ya da dürüstlük dışı davranışları karşısında sağladığı kontrol olanağıdır".[9]

olan en son makine kontrol yenilikleri yüzünden de bilhassa önem taşımaktadır. Örneğin bu tartışma bakımından ayrıca önemli olmasının bir başka nedeni de, makinenin bu sanayide Taylor'un yıllarca boğuştuğu makine fabrikası sorunlarının ele alınması için nasıl kullanıldığının görülebilmesidir.

Makine aletlerini kontrol etme sorunu kendisini yönetime büyük ölçüde, bir birim ya da küçük takım üretimi sorunu olarak gösterir. Kitlesel üretime ya da kesintisiz akış süreçlerine uyarlanmış yüksek düzeyde otomatikleştirilmiş makine sistemleri bu bakımdan pek fayda sağlamaz, çünkü bunlar maliyetlerini yalnızca büyük hacimlere uygulandıklarında çıkartabilen muazzam sabit yatırımları temsil ederler. ABD'deki metal işleme sanayindeki üretimin tamamının dörtte üçünün, elli birimlik ya da daha küçük sayılardan oluşan takımlarda üretildiği tahmin edilmektedir.[10] Bu kadar küçük nicelikler evrensel ya da çok amaçlı makineler kullanılarak üretilmek durumundadırlar ve bu küçük birimler arasında tahsis edilebilecek olan alet, tesisat ve kurulum maliyetleri de zorunlu olarak sınırlıdır. Yani bu geniş metal kesim sanayi, yakın zamana kadar vasıflı makinecinin alanı olarak kalmaya devam etmiştir. Yönetimin emeği ucuzlatma ve üretimi kontrol altına alma sorunlarına bir yanıt bulması ölçüsünde, bu yanıt bir yandan, makinecinin zanaatının tornada, frezede ve diğer tekil makinelerde uzmanlaşmış makine operatörleri arasında bölünmesi ve makine kurulumunun kendisinin bir uzmanlığa dönüşmesi; öte yandan işlemlerin, Taylor geleneğinin yönetim standartlarına göre önceden belirlenmesi biçimini kazanmıştır.

Soruna bulunan mekanik çözüm, "Henry Ford'un hareketli montaj bandı kavramını devreye sokmasından bu yana imalat sanayinde görülen muhtemelen en önemli gelişme" olarak adlandırılan nümerik kontrol[e] biçimine bürünmüştür.[11] Bu kavram, yalnızca makine aletlerinde uygulanması bakımından, sanayide bir devrim yaratmaktadır, fakat uygulaması makine aletlerinin ötesine doğru yayılmaktadır ve potansiyel olarak çok sayıdaki makine ve manüel işlemi kapsamaktadır. Yani nümerik kontrol, kapitalist üretim tarzında makinenin yönetim tarafından kullanımını ve bu durumun işçiyi ve emek sürecini nasıl etkilediğini gösteren başlıca ör-

(e) Bu terim aletin hareketleri ya da çalışma üzerinde, üç aks üzerindeki mesafeleri temsil eden (örneğin, 2.375 inç) ve aletin üç boyutlu katı bir madde üzerindeki herhangi bir noktadan yönetilmesini sağlayan sayılar aracılığıyla (genellikle bir zımbalanmış-teyp okuma cihazı ile) kontrol edilmesinden türetilmiştir.

nek olarak detaylı biçimde değerlendirilmeyi hak etmektedir.

Makine üzerinde bu çeşit denetim elde edilmesi fikrinin kökenleri Fransızlar tarafından yapılan iki icada kadar uzanır: Bunlardan birisi, Falcon tarafından 1725'de yapılan ve delikli bir kart aracılığıyla denetlenen bir örgü makinesi ve diğeri 1804'de Jacquard tarafından yapılan ve aynı biçimde denetlenen bir örgü ve dokuma makinesidir. Kullanılan ilke bir kâğıt rulosu üzerindeki delikler tarafından hareket ettirilen otomatik piyanodaki ilkelerin aynısıdır. İcat 1916 yılında giysi sanayinde kumaş kesmek için kullanılan sabit-yörüngeli bir makinenin patentini alan Amerikalı bir mucit tarafından yeniden gözden geçirilmiştir. Bu yöntemin makine aletlerine uyarlanması konusunda 1930 yılında patent alınmış olmasına karşın, kavramın gelişimi ve uyarlanması, bu uzun tarihçeye karşın, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar gerçekleşmemiştir. Bu araştırmalar mali açıdan ABD Hava Kuvvetleri tarafından desteklenmiş ve John Parsons Şirketi ve daha sonra da, 1952'de nümerik kontrolle çalışan bir dikey freze makinesi biçimindeki prototipi geliştiren Massachusetts Teknoloji Enstitüsü tarafından yürütülmüştür.[12]

Hem bu kontrol sisteminin hem de diğer birçoklarının sanayide yaygın biçimde uygulanması olasılığı, aletlerin kontrolünü sağlayacak ucuz ve güvenilir devreleri geliştiren, 1950'ler ve 1960'lardaki elektronik devrimi ile cisimleşti. Bu süreç de, başlangıçta basit bir biçimde bire-bir temelli vakum tüpünün yerini alan transistorla başladı. Ancak, 1960'ların ortalarına gelindiğinde, entegre devreler transistorları ve diğer parçaları ince silikon kristal çipleri üzerinde birleştirdi, böylece yavaş yavaş yüzlerce pahalı ve hantal parçanın işlevini yerine getiren büyük ölçekli entegre devreler tek bir çipte birleştirilebilir hale geldi. Takım üretimi süreçlerinden elde edilen verim artarken, maliyet, 1965'deki devre fonksiyon (tek bir transistor) başına 2 dolarlık ortalama fiyattan, 1971'deki üç sentlik fiyatın altına düştü. İşlemlerin güvenirliği ve onarımın modüler parçaların değiştirilmesi yoluyla daha kolay hale getirilmesi, giderek daha da karmaşıklaşan devrelerin daha da ucuzlamasıyla birleşerek, kontrol teknolojisindeki devrimin temellerini oluşturmaktadır ve bu yeni endüstriyel tekniğin ve onun geniş çaplı kullanımının kaynakları, daha önceki deneylerden ziyade burada aranmalıdır.[f]

(f) Bu durumla ilgili olarak, bakınız *Business Week*'in, "daha az parça, daha az vasıflı, daha düşük maliyetli emek ve imalatta daha az adım" ortaya çıkarken, üretkenliği katı-haldeki elektronik kontroller yoluyla artırma hedeflerini tarif eden, verimlilik hakkındaki son sayısı.

1968'e gelindiğinde, sınaî kullanımdaki makine aletlerinin ancak yüzde 1'i nümerik olarak kontrol ediliyordu, ama geleceğin bürüneceği biçim aynı yıl devreye sokulan bütün yeni makine aletlerinin yüzde 20'sinin bu eklentiye sahip olması gerçeğinden de anlaşılabilir. Ayrıca sektör gazetelerinde olduğu gibi büyük makine fuarlarında da, sergilenen ya da reklâmı yapılan makinelerin çoğunluğu artık bu tip aletlerden oluşmaktadır.

Makine süreci nümerik kontrolle birlikte, dışsal bir kaynaktan alınan nümerik bir biçim ve devam etmekte olan süreci, aletle çalışma arasındaki temas noktasında denetleyen izleme cihazlarından alınan sinyaller biçimindeki iki ayrı kaynaktan talimat alan ayrı bir birimin denetimi altına girmektedir. Kontrol birimi, bu bilgiyi kullanarak, çalışmayı, aleti, soğutucuyu vs.yi kontrol eden enerji düğmelerini harekete geçiren sinyaller üretmektedir.

Sistem, teknik bir bakış açısından ele alındığında, bazı avantajlar sunmaktadır. Hesaplamalar kesim sırasında yapıldığı zaman yavaş ve meşakkatli bir iş haline dönüşen karmaşık metal kesim işlemleri; örneğin, birleşik eğrilerden oluşan yüzeylerin işlenmesi, görece kolaylıkla işaretlenip güvenli bir biçimde kesilebilir; yöntemin bu özelliği, zarların ve uçak üretiminde kullanılan diğer parçaların şekillendirilmesine uyarlanabilmesi yüzünden, hava kuvvetlerinin ilgisini çekmiştir. Herhangi bir işlemin kodlanması makine uygulamasından ayrılarak hızla tamamlanabilmekte ve bir kez kodlanan işlemin bir kez daha çözümlenmesi asla gerekli olmamaktadır: Kayıtlar dosyalarda saklanabilmekte ve yeniden gerekli olduğunda kullanılabilmektedir. Metal kesme işlemi, işçiyi kesme işlemi sürerken makineyi yakından izleme ihtiyacından kurtararak tamamen otomatikleşmiştir. Kavramsallaştırmanın ve hesaplamanın makineden ayrılmasının anlamı, aletin kendisinin metal kesme işlemi için daha sabit bir kullanıma kavuşması anlamına gelmektedir; aynı zamanda, herhangi bir sapma olmadan sabit kesim yörüngesinde ilerlemekte, bu da bu pahalı alet parçalarının daha etkin biçimde kullanımını olanaklı hale getirmektedir.

Bu sürecin birliğinin vasıflı makinecinin ellerinde bulunması sahiden olasıdır ve bu aslında çok da tavsiye edilebilir bir durumdur, çünkü programlama için gerekli olan metal kesme pratiklerinin bilgisi zaten makinecinin vakıf olduğu bilgilerdir. Yani pratik bir bakış açısından bakıldığında nümerik kontrolle yürütülen makine süreçlerinin bütünsel zanaatkârlığın denetimi altına sokulmasını engelleyecek hiçbir neden yoktur. Bunun neredeyse asla gerçekleşmemiş olması, elbette, sürecin zanaatın yıkıma uğ-

ratılması ve bu yıkım sonucunda ortaya çıkan parçalanmış emeğin ucuzlatılması bakımından sunduğu olanaklara dayanmaktadır. Yani, süreç mühendislerin zihinlerinde şekillenirken, harekete geçirilecek olan emek bileşimi de aynı anda tasarımcılarının zihninde şekillenmekte ve bu durum kısmen tasarımın kendisini de şekillendirmektedir. Cihaz *çalıştırılmakta*; ortaya çıkan işlem maliyetleri, makinenin kendi maliyetinin dışında, *emeğin saat başına maliyetini* içermekte ve bu da makine tasarımına dâhil edilen hesabın bir parçasını oluşturmaktadır. İşlemin daha ucuz operatörler arasında parçalanmasına olanak sağlayan tasarım, tam da, bu değeri, doğal bir yasa ya da bilimsel bir zorunluluk gibi görecek kadar içselleştirmiş olan yöneticiler ve mühendisler tarafından amaçlanmakta olan tasarımdır.[g]

Nümerik kontrol bu sayede sürecin, her biri eğitim, yetenekler ve saat başına emek maliyeti bakımından uzman makineciden daha düşük bir maliyeti temsil eden *ayrı ayrı* operatörler arasında bölünmesini sağlayacak biçimde kullanılmaktadır. Burada Babbage ilkesini bir kez daha görüyoruz, fakat bu ilke artık bir teknik devrim düzenlemesi biçimine bürünmektedir. Süreç daha da karmaşıklaşmıştır, ama bu durum süreçle birlikte yükselişe geçmeyip onun altında kalan işçiler bakımından bir kayıp olarak yaşanmaktadır. İşçilerin hepsinin önceki tek tek işçilerin bildiğinden ve anladığından *daha fazlasını* değil *daha azını* anlaması ve bilmesi gerekmektedir. Bu icatla birlikte vasıflı makineci de tıpkı cam üfleyicisi ya da Mors alfabesi kullanan telgrafçı gibi kasten atıllaştırılmakta ve kural olarak yerini üç tip operatöre bırakmaktadır.

Bunlardan ilki, parça programcısıdır. Mühendislik çiziminin talimatlarını değerlendirip bunları bir planlama kâğıdına geçirme süreci, tam da daha önce, bunları elle çizdiği zaman belirli bir mesleği gerçekleştirmekte

(g) Mühendislerin bu biçimde düşünüyor ya da çalışma ortamlarının bütünü tarafından bu istikamette yönlendiriliyor olmaları, mühendisliğin on dokuzuncu yüzyıldaki başlangıcından bu yana geçirdiği gelişmeyi biraz olsun bilenlere tuhaf gelmeyecektir. Sanayici ve imalathane yönetiminin öncülerinden Henry R. Towne, 1886'da Amerikan Mekanik Mühendisler Cemiyeti'ne sunulan bir makalede, "Parasal birliğimizin, doların simgesi olan ulusal baş harflerimizin monogramı, neredeyse ayak, dakika, pound ya da galonu ima eden simgeler kadar sık sık, mühendislerin hesaplama rakamlarıyla bir araya getirilmektedir" demektedir. Daha sonraki bir vesileyle de şöyle diyecektir: "*Dolar*, mühendislik pratiğinden kaynaklanan neredeyse her denklemin nihai terimidir. ..."[14] Ya da daha yakın bir zamanda şöyle demiş olan bir kimyacının s özleriyle: "Artık ekonomik kaygıları olmayan problemlerle gerçekten de ilgilenmiyorum. İktisadı, bir tepkimenin incelenmesinde ele alınacak bir başka değişken gibi görmeye başladım; basınç var, ısı var ve bir de dolar var".[15]

olan makinecinin yaptığı işin aynısıdır. Fakat parça programcısı makinecinin bildiği diğer hiçbir şeyi; yani makineyi çalıştırarak metalleri gerçekten de kesme işlemini bilmek zorunda değildir. Bunun yerine basit bir biçimde sürecin tablolara dökülmüş ve standartlaştırılmış haldeki gölgesini öğrenmekte ve eğitimi de burada sona ermektedir. Bu bilgiyi kodlamaya uygun bir biçimde ele alabileceği kadar iş eğitimi almaktadır.

Yapılan tanımlardan birisine göre, "planlamacı, fabrikada yapılan işlemi simüle eder... Her bir adımı ayrıntısıyla belirler, daha sonra makine başında alınacak olan herhangi bir karara yer bırakmaz. Planlamacı yivleri ve hızı, gerekli olan kesicileri, hatta soğutucuların ne zaman açılıp kapatılacağı gibi bilumum fonksiyonları belirler. Daha da önemlisi, gerçekleştirilecek olan kesimin hızını ve derinliğini de belirler".[16] Çizim talimatlarını planlama kâğıdına dönüştürme görevi, nümerik kontrol için kullanılan çoğu alet örneğinde yalnızca, zanaatkâr açısından çıraklığının ilk aylarında gerekli olan plan okuma bilgisinin yanı sıra, basit toplama-çıkarmaya dayalı aritmetik bilgisi ile makinenin yeteneklerine dair standart verileri kullanma bilgisini gerekli kılar. Bu bilgi, kullanılan cihazın tipine ve eldeki işin zorluğuna göre az çok zorlaşabilir. Son zamanlarda yaşanan gelişmelerden birisinde, makine talimatları bir bilgisayar bandında kopyalanmakta ve programcının sadece, mühendislik çizimlerini, basit makine imalat terimlerinden başka bir şey kullanmadan bir boyutlar listesine dönüştürerek, parçanın (hem kaba hem de nihai biçimdeki) tanımını yapması gerekmektedir. Bilgisayar, makine kontrol teybini, teyptekilerin çıktısını, bir alet listesini ve hesaplanmış iş devresi süresini vermektedir. Sistemin, parça başına gerekli olan ve bir zamanlar dört ya da beş saat süren programlama süresini yirmi-otuz dakikaya indirdiği iddia edilmektedir. Bir başka şirket "10 kelimelik bir program sözlüğü" kullanan bir başka programlama sisteminin reklâmını yapmakta ve şöyle söylemektedir: "İmalathanede çalışan birisi bir hafta içinde etkin biçimde programlayabilir".[17] *Monthly Review*'da yer alan bir makalede söylendiği gibi: "Vasıflı makinecinin gerçekleştirdiği işlevlerin çoğu parça programcısına doğru kaydırılmıştır. Sonuç olarak, çoğunlukla bu pozisyonlara vasıflı makineciler getirilmektedir".[18] Başlangıçta böyle olmuş olabilir, ama artık parça programcısının işini yapmak, giderek özellikle daha ucuzladığı için bu masa başı işinin sahip olduğu "emek profiline", makineciden daha fazla uyan (çoğunlukla iki yıllık yüksek okuldan gelme) teknik okul mezununa düşmektedir.

Ortaya çıkan ikinci iş, planlama kâğıdını makine tarafından okunabilir biçime dönüştürmektir; bu da genellikle basit bir kodlama makinesi üzerinde zımbalanan kâğıttan bir teyptir. Burada aday dolaysız bir biçimde aynı tercih uyarınca seçilmektedir: İşini birkaç günde öğrenen, birkaç hafta ya da ayda optimum etkinliğe ulaşan ve makinecinin yarısı kadar bile ücret almayan geniş bir havuzdan seçilen makine operatörü "genç kızlar".

Makine operatörü bakımından, sahip olduğu uzmanlık alanında yüzyılın dörtte üçü boyunca gerçekleştirilmiş olan "rasyonalizasyon"dan geriye ne kadar vasıf kaldıysa bunların hepsinden uzaklaştırılması artık mümkün hale gelmiştir. Taylor'ün makine operatörünü örgütsel araçları kullanarak yoksun kılmaya çalıştığı karar, yargı ve bilginin tümünden artık kesinlikte azat edilmiş durumdadır. Sahici "talimat kartı", yani Lillian Gilbreth'in "önceden belirlenmiş ürünün oto-üreticisi", en sonunda programlama bandında tam anlamıyla ortaya çıkmaktadır. Bir yazar, "nümerik olarak kontrol edilen makinelerin çalıştırılmasının köklü anlamda daha kolay olduğunu" söylemektedir. "Operatör açısından gerekli olan vasıflar, operatörün genellikle makineci olarak eğitim görmesini gerekli kılan geleneksel makinelerde olduğundan daha düşüktür. Operatör, nümerik kontrol sistemiyle birlikte, cihazını tabii ki tanımaktadır. Bir ölçüde dolaysızca önceden belirlenmiş olan yöntemi gerçekleştirmek için gerekli olan eğitim ve zekâya sahip olmalıdır, ama deneyimli makinecinin teknik vasıflarına sahip değildir. Bu teknik vasıfların denk düştüğü zekâ, nümerik kontrolde bandın üzerinde yer alır".[19]

Eğitimli makineciyle; bu makineci isterse sadece tek bir makineyi kullanabilecek kadar sınırlı bir zanaatkâr olsun, nümerik olarak kontrol edilen makinenin operatörü arasındaki fark, hem bu gerilemeyi daha pürüzsüz bir geçiş adına ve halkla ilişkiler hedefleri uğruna (en azından kamuoyuna karşı) saklama eğilimi gösteren yöneticiler, hem de yeni sürecin yarattığı "talep edici yapı" ve artan sorumluluklar" hakkında yaptıkları abartmalar, toplu sözleşme pazarlıklarının rutin bir parçası oluşturan sendikalar tarafından, genellikle gerçekte olduğundan daha da önemsiz gibi gösterilmeye çalışılmaktadır. Ancak yöneticilerin bu farkı nasıl ele aldıkları hakkında, Michigan Üniversitesi tarafından nümerik kontrol kullanan şirketlerle yapılan bir anket çalışmasına verilen yanıtlardan yola çıkarak bir parça fikir elde etmek mümkündür: "Birbirleriyle özdeş parçaları geleneksel yöntem ve makinelerle üreten bir operatörü geliştirme ve eğitmenin maliyeti, NK sistemiyle kıyaslandığında yaklaşık olarak 12'ye 1'dir."[20] Bu

da makineciye temel eğitim vermek için dört yılın gerekli olması halinde, nümerik kontrollü makine aletleri için gerekli olan aynı tip bir operatörün dört ay içinde eğitilebileceği anlamına gelmektedir. Deneyim de bunu doğrulamaktadır.[h]

Bu form ve buradan hareketle gelişen diğer formlardaki denetim, asla metal kesim makineleriyle sınırlı değildir; bu ilke birçok zanaatta genel bir uygulama haline dönüşmüştür. Bu bağlamda, kazan imal etme fabrikasının ve diğer ağır levha yapımı işlerinin geçirdiği evrim ilgi çekicidir. Bu ticaretlerde en yüksek ücretli zanaat çizim zanaatı olmuştur. Çizim ustası her bir parçanın talimat planlarını çıkartır ve bunları, çerçeve kesimi ya da makaslaması, delme ya da oyma, bükme ya da kıvırma vs. talimatlarıyla birlikte, levha stokuna işler. Bir noktada çizim ustasının zamanının belirli bir bölümünü sadece çizimini kapalı alan punta zımbası kullanarak işaretlemekle geçirdiği söylenmiştir. Çizim bölümündeki görevler bakımından alt işbölümlerine gidilebilecek kadar çok işin bulunduğu fabrikalarda, bu görev çizim makinecisinden alınarak, daha düşük ücret oranıyla birlikte, "işaretçi"lere verilmiştir. Daha sonra, 1950'lerde, her bir parçanın, çizim odasında, çizim sehpasının üzerine yerleştirilen bir slâyt projektöründen çeliğe yansıtılan bir saydam aracılığıyla doğru ölçekte çizilmesini sağlayan bir yöntem kullanıldı. Artık çizim ustasının kendisi işaretçiye dönüşmüştü; odağı boyutlardan tekinin doğru yere gelmesini sağlayacak biçimde ayarladıktan sonra, işaretlemeyi yapmaktan başka işi kalmadı. Ancak nümerik kontrolle birlikte, çelik, kesim hamlaçının bir kontrol bandı aracılığıyla yönlendirildiği oksijenli kesim tezgâhları üzerinde ilerleyebilir, böylece sadece çizim işi ortadan kaldırılmış ya da daha doğ-

(h) Bunu söylemek, sendikalaşmanın olduğu durumlarda, makinecinin aldığı ücretin, nümerik kontrolün devreye sokulduğu anda operatörlerin düzeyine indirildiğini söylemek anlamına gelmez. Nümerik olarak kontrol edilen çok az sayıdaki makine aletinin imalathaneye sokulduğu bazı istisnai örneklerde, sendika, programlama ve kodlama dâhil, işlerin tamamının makinistler tarafından yapılması konusunda başarılı biçimde ısrarda bulunabilmiştir. Birçok başka örnekteyse, artık operatörden daha fazla bir şey olmasa da, makinecinin ücret yelpazesi sendika tarafından nümerik kontrolün devreye sokulmasından sonra korunabilmiş hatta yükseltilebilmiştir. Ancak ücretin söz konusu biçimde muhafaza edilmesi geçici özellikte olmak durumundadır ve ister biçimsel olsun isterse olmasın, müzakere lisanınca söylendiği gibi, bu durum bu işlerin "kırmızı çember" içine alınması; yani zorunlu ücretin himaye edilmesine yönelik bir anlaşmadır. Yani yönetim bazen işçinin vasfıyla ilgili tarihsel değersizleştirme sürecinin uzun vadede gerçekleştiği ve göreli ücret yelpazesinin beklenen düzeyine düştüğü ana kadar beklemeye zorlanabilir, çünkü böylesi bir sabır gösterilmesinin tek alternatifi, birçok örnekte, sendikayla daha katı bir mücadeleye girişilmesidir.

rusu büroya devredilmiş olunmakla kalmaz, aynı zamanda sözüm ona yarı-vasıflı oksijenli kesicininki de aynı duruma maruz kalır.

Yine aynı biçimde, metal levha fabrikalarındaki nümerik kontrollü makineler de şimdi fabrika çizimine ya da vasıflı metal levha işçilerine ihtiyaç duyulmadan istenen şekillerin ("dişleyici" aletler, çoklu-alet taretleri vs. aracılığıyla) kesilmesi için kullanılmaktadır. Bir mobilya imalatçısı, sözüm ona katlamalı bir süreç kullanarak, nümerik kontrolle vinil kaplama tanecikli panolarından mutfak kabinleri ve yatak odası mobilyaları üretmektedir. Panolar tamamlanmış birimler oluşturacak biçimde kesilmekte ve "ahşap iplikçik dokulu vinil kaplama" ile birleştirilmekte; her "birim" katlanıp yapıştırıldıktan sonra tamamlanmaktadır. Bu mobilyanın her bir parçasını monte etmek sadece bir saatlik süreyi, yani ahşap işçisinin sarf ettiği zamanın üçte birini almaktadır (kaynağımız bu üstün derecede modern ürünlerin kalitesini ve görüntüsünü okurun hayal gücüne bırakmaktadır).[21] Mühendislik çizimini gerçekleştirme sürecinin de kolaylıkla aynı saldırıya maruz kalabileceği, yani artık nümerik kontrollü bantlardaki planları çizen teknik çizim makinelerinin mevcut olduğu da ayrıca belirtilmelidir. Bu örneklerin her birinde, yeni cihazların kamuoyuna tanıtımına işçinin çektiği zahmetin hafifletilmesi, meşakkatli işlerin ne kadar kolaylıkla başarıldığı vesaire hakkında sürüyle kendinden menkul övgü ve insan-sever cümleler eşlik etmektedir. İşlevlerin nasıl dağıtıldığı ve bütün bunların çalışma dünyası üzerinde yarattığı etkiler konusunda ise, nümerik kontrolü Renault tesislerinde devreye sokan mühendis Thilliez'in 1967 tarihli *La Commande numérique des machines* [Makinelerin nümerik kumandası] başlıklı teknik kitabında yaptığı kadar basit bir biçimde yazmış olan pek az yazar mevcuttur:

> "Ama ayrıca nümerik kontrol tekniği, işletme organizasyonu felsefesi düzleminde, olağanüstü diye adlandırılabilecek olan bir etkiyi ima eder. Entelektüel çalışmayı, tıpkı özel amaçlı makinelerde uzun vadeli üretim örneğinde uzun zamandır görüldüğü üzere, pratik çalışmadan ayırır ve bu ayrım her iki işlevin de daha üst bir örgütlenmeyle en iyi biçimde uyum sağlayan, yani nihai hesap açısından en kârlı olan teknik koşullar kapsamında uygulanmasına olanak verir".[22]

"Entelektüel çalışmanın pratik çalışmadan" böyle ayrılması, aslında hiyerarşik bir örgütlenmeye en iyi biçimde uyum sağlamış, hem kol hem de kafa işçisinin denetlenmesine en iyi biçimde uyum sağlamış, kârlılığa en

iyi biçimde uyum sağlamış, insanların ihtiyaçları dışındaki her şeye en iyi biçimde uyum sağlamış olan bir "teknik koşul"dur. Ancak, bu ihtiyaçlar, iktisatçıların, insani bir bakış açısından bakıldığında mutlak anlamda anlaşılmaz olarak kalan, ancak kapitalist bakış açısından bakıldığında mükemmel bir açıklık ve kesinlik kazanan "dışsallıklar" deyimine dâhildirler ki bu da, basit bir biçimde, bilançoya dışsal olmaları anlamına gelir.

***

Makinenin kullanılma biçimleri; yani emeğin organizasyon ve makine ekseninde konumlandırılma tarzı, kapitalist üretim tarzının sahip olduğu eğilimler tarafından dayatılırken, makineleşme güdüsünün kendisi emek verimliliğini artırma çabası tarafından dayatılır. Fakat emek verimliliğinin artırılması kapitalizm tarafından insani ihtiyaçların yerine getirilmesi uğruna istenmez ve kullanılmaz. Daha ziyade, sermaye birikimi sürecinin ihtiyaçları tarafından harekete geçirilerek, genelleşmiş bir toplumsal çılgınlık düzeyine yaklaşan çılgınca bir güdü haline dönüşür. Herhangi bir verimlilik düzeyi asla yeterli bulunmaz. Otomobil sanayinde, sürekli daha da azalan sayıdaki işçi, on yıllar boyunca sokakları ve otoyolları doldurarak toplumsal atmosferin tümünü zehirleyip ona zarar veren daha da değersizleşmiş daha çok sayıdaki ürünü üretmektedir; aynı zamanda motorlu taşıtların üretildiği kentler de bir yandan değersizleşmiş emek ve öte yandan kalıcı işsizlik merkezleri haline dönüşmektedir. Bu durumun yüksek bir "ekonomik etkinlik" derecesini temsil eden bir durum olarak görülmesi, kapitalist standartların insani standartlardan ne kadar koptuğunun ölçüsünü verir. İnsan ihtiyaçlarını dikkate almayan bir toplumsal sistemin ellerinde bulunan en ileri bilimsel ve rasyonel hesaplama yöntemleri akıl dışılıktan başka hiç bir şey üretmez; bilim ne kadar ilerler ve hesaplamalar ne kadar rasyonel hale gelirse, bu akıl dışılık da o kadar keskinleşir ve felaketli bir hal alır. Kapitalist, tıpkı Kaptan Ahap gibi şöyle demektedir: "Yöntemlerimin hepsi de çılgınca, güdülerim de, amaçların da delice".

Verimliliği artırma güdüsü, sermayenin genişlemesini amaçlayan bir örgütlenme olarak her bir kapitalist firmada içsel olarak varolan hedefin barındırdığı bir özelliktir; üstelik bu güdü, işi ağırdan alanlara ulusal ve uluslararası rekabet tarafından yaratılan tehditlerce de dayatılır. Bu kurguda, teknolojinin gelişmesi, toplumsal etkilerin büyük ölçüde görmezden gelindiği, önceliklerin yalnızca kârlılık ölçütüne göre belirlendiği ve bili-

mın meyvelerinin toplumsal bakış açısından eşitlikçi biçimde yayılması, makul biçimde özümsenmesi ve seçmeci biçimde mülk edinilmesi işinin de çaresiz idealistlerin bakış açısı gibi görülmeye devam edildiği paldır küldür bir saldırı biçimine dönüşür.[i] Üretkenlikte elde edilen her ilerleme gerçekten verimli olan işçilerin sayısını azaltır, artığın şirketler arasındaki dağılımı üzerinde verilen mücadelelerde kullanılmak üzere elde edilebilir olan işçilerin sayısını genişletir, emeğin israfçı istihdam ya da işsizlik uğruna kullanımını artırır ve toplumun bütününe, giderek daha da dar bir yararlı emek temeli üzerinde yükselen ters bir piramit biçimini kazandırır. Yine de verimlilik ne kadar hızla artarsa artsın ve bilimin bu gelişmeye sağladığı katkılar ne kadar mucizevî olursa olsun, asla hiçbir tatmin edici düzey yakalanamaz. Yani, bilimsel-teknik devrimin başlangıcından yüzyıl ve Sanayi Devrimi'nden neredeyse iki yüzyıl sonra, kapitalizm bakımından diğer sorunların tümünü aşan ve bekasını tehdit eden bir kriz biçimine bürünen sorun, hep aynı kalmıştır: *Daha fazla verimlilik. Business Week* dergisinde şunları okuyabiliriz: "Beş yıllık enflasyon, durgunluk ve belirsiz iyileşme dönemi ABD iş dünyasını yöneten ve ABD ekonomi politikalarını üreten kimseleri acı bir sonuca ulaştırdı: Ulus, etkinlik açısından belirli ölçülerdeki bir kuantum sıçraması yaşamak; insanları ve makinelerinden daha fazla ürün almak zorundaydı".[24] Burada krizi yaratmış olan "etkinliğin" ta kendisi, krize verilecek tek yanıt gibi görülmektedir. Son hızla çalıştığı için parçalanma tehlikesi geçiren makine, bu tehlikeden, daha da hızla çalıştırılarak kurtarılmak istenmektedir. Bütün kapitalist uluslar, tıpkı kendi yörüngelerinde dönen gezegenler gibi, hızı düştüğünde yıkıma uğrayan bir toplumsal sistemi koruma çabası içinde, kendi

(i) Sorunların hepsine kapitalist bakış açısından bakmayı özümsemiş olan kimselerin zihinlerinde yapıp sönen sıradan hayaller, "pratik" kaygılar tarafından derhal söndürülmektedir. Bu nedenle Alfred Marshall, içinde olduğumuz çağın ilk yıllarında şöyle demiştir: "Aslında, dünyanın tamamı, en yükseğinden tek bir amacı paylaşan tek bir halktan oluşsaydı, insani vasıfların bu denli hızla imha edilmesine bir ölçüde gem vurulması gayet yerinde olabilirdi; bu durum, maddi rahatlığın ve lükslerin artışını erteleme pahasına olsa bile. Ama Britanya kendi zorunlu gıda ve hammadde ihtiyaçlarını mamul malları ihraç etmek karşılığında elde ederek var olabilir: Ayrıca onun dış pazarlar üzerindeki kontrolü sadece bilinen en etkin süreçleri kullanması sayesinde korunabilir".[23] Marshall toplumu, "en yükseğinden tek bir amacı paylaşan tek bir halk" olarak, insani bir bakış açısıyla ele alma güdüsüne değer vermekte, ama bu bakış açısıyla, onu sahip olduğu en alçakça tek güdü öncelikle Britanya halkının tümünün feda edilmesini gerekli kılan Britanya kapitalizminin bakış açısından kapı dışarı etmek için gereken süreden daha fazla oyalanmamaktadır.

çalışan nüfuslarını ve toplumsal yaşantılarını daha da değersizleştireceklerdir. Burada kapitalist etkinlik kavramının, vardığı saçma sonuçlarla birlikte kendisini de saçmalaştırmasıyla [*reductio ad absurdum*] ve üretim araçlarının gelişmesi ile kapitalizmi karakterize eden toplumsal üretim ilişkileri arasında var olan çözümlenemez çelişkinin somut bir ifadesiyle karşı karşıya kalıyoruz.

***

Sanayi, ticaret ve bürolar bu "çözüm" uğruna emek süreçlerini gerçekten dehşet verici derecelerde rasyonelleştirmekte, makineleştirmekte ve devrimcileştirmektedirler. Kullanılan yöntemler tıpkı bilimin kendi kaynakları denli çeşitlidir. Bu kaynaklar böylesine geniş olduğu için de, üretimdeki bir devrim sayesinde büyük bir emek tasarrufu sağlayamadıkları noktada, aynı sonuca ürünün değersizleştirilmesi sayesinde ulaşmaktadırlar.

Örneğin inşaat sanayinin çabaları, sağlam binaları yıkıp bunların yerine toplam ömürleri yıkılan binaların geriye kalan yararlı ömrüne eşit olmayan tapon binalar dikmek üzere ikiye ayrılmaktadır. İçerdiği süreçlerin doğası gereği hâlâ büyük ölçüde, en düşük makineleşme düzeyine sahip olan motorlu el aletlerinin desteğindeki el zanaatkârlığı evresinde bulunan bu sanayi, bu dezavantajlı konumdan kurtulmak için sürekli ve kararlı çabalar göstermektedir. Başta plastik olmak üzere yeni malzemeleri, sprey tabancalarıyla yapılan boya ve sıvaları (tek bir sprey sıva aleti çok sayıdaki işçiyi perdahlama sırasında meşgul etmektedir) ve mümkün olan en fazla sayıdaki öğenin fabrika bazındaki ön-montajını desteklemektedir (tek bir marangoz, geleneksel yöntemlerle tek bir kapının takılması için geçen süre içinde, zaten takılı durumdaki donanımları olan çerçevelere önceden asılan, fabrikada önceden imal edilmiş olan altı ile on arasındaki kapının montajını yapabilmekte ve süreç içinde marangoz olmaktan çıkarak kapı takıcısına dönüşmektedir.) Konut inşaatlarında görülen eğilimin en iyi örneği, bu sanayinin hızla büyüyen "hareketli ev" katmanıdır. "Hareketli ev", kitlesel biçimde üretilen bir fabrika ürünüdür; bu işe dâhil olan işçiler, imalatçılar ve evlerin sakinleri biçimindeki üç öğe arasından, bu işlemden herhangi bir yarar elde eden tek öğe sadece imalatçılardır. Yine de hareketli evler muzafferce arazilerin tamamına yayılmaktadır; ayrıca emek ve sermayeyi son derece "etkin" bir biçimde tahsis etmeleri yüzünden, bu evleri parlak bir geleceğin beklediği de öngörülebilir.

Çeyrek yüzyıl önce, Siegfried Giedion kabuklu, bütün ekmek somunu-

nun nasıl "kauçuk bir sünger esnekliğine sahip" bir "ürüne" dönüştüğünü tarif ediyordu.[25] Ama bu ekmeğin imalatına yönelik üretim süreci, fabrika sanatları açısından bir zaferdir. Sürekli karıştırma işlemi, maya fermantasyonu süresinin kısaltılması; ölçülen, kalıptan çıkartılan, bölünen ve bir poundun tek bir gramı kadar kesin bir ölçekte ayarlanarak ekmeğe dönüştürülen hamur, bant üretimine dayalı pişirme işlemi ve otomatik fırından çıkarma, soğutma, dilimleme, paketleme ve etiketleme işlemi, fırıncılığı, fırıncının zahmetli ve kâr etmeyen zanaatından kurtardı ve fırıncının yerine de bir yanda mühendisleri öte yanda fabrika operatörlerini koydu. Bu işlemin gerçekleştirilme hızı bir etkinlik mucizesidir ve işçinin üzerindeki etkileri bir yana, insanlar bu "ürünü" tüketmek zorunda olmasalardı, anlamlı bir başarı olarak da kabul edilebilirdi.

Mobilya imalatı da otomobil sanayinin imgesi uyarınca yeniden yapılandırılmaktadır. Bu imalat da, tahta işçiliği ve ince marangozluk işleri gibi vasıf ve etkilerin gözden silinmekte olduğu bir kitle üretimi sürecine dönüşmektedir. Şekil verme, vasıfsız emek tarafından çalıştırılan otomatik kontur-profil aletleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Oluklu frezeler ve kesimler CAM'li kalıp tarafından kontrol edilen makinelerle ve duyarlı programlama sistemi ile yapılmaktadır. "Vasıfsız operatörlerin sadece makineyi malzeme ile beslemeleri gerekmektedir; bazı uygulamalarda, besleme işlemi bile otomatikleşmiştir".[26] "Havalı enerji penslerinin ve montaj makinelerinin kullanılması, çerçevelerin, sandıkların, çekmecelerin ve sandalyelerin montajını hızlandırırken, daha az sayıda ve daha az vasıflı işçiyi gerektirmektedir. Tek bir makine, parçaları doğrudan zıvanadan geçirmekte, metal parçaları oluklardan beslemekte, bu parçaları yerleştirmekte, iğne ya da çivileri sürmekte ve tamamlanmış bir çekmeceyi dakikada 7 ile 10 birimlik bir hızla taşıyıcı banda yerleştirmekte ve oluk ve çivileri yerleştirmek için sadece tek bir operatör gerekmektedir. Bir başka makine ise panelleri alıp, bunları mükemmel bir kare halinde bir araya getirerek birleştirmekte, zamk kururken montajı düzgün biçimde tutacak sürgüleri yerleştirmekte ve her 60 saniyede bir tek bir mutfak kabininin tek bir adam tarafından yerleştirilmesine olanak tanımaktadır".[27] Otomatik sprey ve akıcı kaplama teknikleri kullanan boyama işlemi makineleşmiştir. Döşemecilik çalışması artık önceden kesilmiş, önceden biçimlendirilmiş ve esnetilmiş malzemelerle yapılmakta, bu yüzden de bu zanaatın geleneksel vasıflarına son vermektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde taşıyıcı bantları ilk kez uygulayan sana-

yi olan et paketleme sanayinde ise, raylı deri yüzme sistemi, daha eski taşıyıcı bandın yerini almıştır. "Ray sistemlerinde, sersemletilmiş sığırlar, üzerinde kesildikleri yüksek bir taşıyıcı banda yerleştirilir ve sonra soğuk dondurucuya kadar uzanan tüm yüzme işlemleri boyunca hareket ettirilir. Her bir görevin gereklerine göre dikey ve yatay biçimde hareket eden makineleşmiş platformlar üzerindeki duraklara yerleştirilen işçiler, elektrikli bıçak ve testereler kullanırlar. Deriyi ölü hayvanın bedeninden yüzüp soyan mekanik deri yüzme aletleri, yavaş yavaş, bir zamanlar yüksek kalite deriyi zarar vermeden çıkarmak için gerekli olan vasıflı elle kesim işlemlerinin yerini almıştır. Birim başına yapılan emek tasarrufu kesim hattı üzerinde yüzde 25 ile 60 'a varabilir. Bu tasarruflar artık ritmi makine tarafından belirlenen ve eş zamanlı hale getirilen tek tek görevlerin gerçekleştirilmesi arasındaki bekleme süresini azaltarak ve ölü bedenin daha eski 'yatak' sisteminde zorunlu olan biçimde sürekli olarak yeniden yerleştirilmesi ihtiyacını ortadan kaldırarak sağlanır."[28] Her bir hayvan bedeninin imgesini bir ekrana yansıtarak, işçilerin ana kesimleri yaparken bu noktalara işaret eden bir işaretleyici tarafından yönlendirilmesini sağlayan bir makine mevcuttur; artık çok daha az sayıdaki işçinin etin nasıl ve nereden kesilmesi gerektiğini bilmesi zorunludur. Makineler sosisleri bulamaç haline getirmekte, biçimlendirmekte, tütsülemekte, pişirmekte, dondurmakta, yıkamakta ve paketlemektedir. Bizlere, "mandıra paketleme işindeki düşük ücret" hâkimiyetinin, sanayinin bu dalındaki "teknolojik değişimi geciktirme eğilimi" yaratan öğelerden birisi olduğu söylenmekle birlikte, saatte 9.000 tavuğu işlemden geçiren tüy yolma makinelerinin yanı sıra mandıra ürünlerini tartan ve paketleyen elektronik makineler de mevcuttur.[29]

Konfeksiyon giysi imalatında, üretim sürecinin her bir cephesi enerjik bir saldırı altındadır. Bu sanayi, çoğunluğu görece küçük olan, çok sayıdaki imalathanenin varlığı tarafından karakterize edilen bir sanayi olduğu için, bunların önemli bir kısmı hâlâ, işlemleri çok sayıda daha küçük ve daha basit adımlara bölen, geleneksel "rasyonalizasyon" aşamasında bulunmaktadır. Aynı zamanda bu adımlar, başta dikiş makinelerine takılan iğne yuvaları, otomatik kesiciler, kırma aletleri ve kenar bastırma araçları gibi çeşitli cihazların devreye sokulmasıyla birlikte hızlandırılmaktadır. Ayrı ayrı astarlamayı ortadan kaldıran iki ya da üçe katlanmış malzemelerin ve dikiş yerine elektronik dikiş birleştirmeleri gibi yeni yöntemlerle işlenebilen sentetik kumaşların kullanılması, kitlesel giysi üretimini ucuzla-

tacak ve dönüştürecek yeni pencereler açmaktadır. Tabaka metal ve kazan imalat tekniklerinden alınma ileri üretim yöntemleri kopyalanmaktadır: Bunlar elle yapılan kesimin yerini alan kalıp kesim, tek bir ana kalıptan farklı beden kopyaları üreten kalıp büyütme cihazı, vs. gibi yöntemlerden oluşmaktadır. Bir kontrol birimine yerleştirilen kalıp üzerinde hareket eden dikiş kafasını yönlendiren foto-çizim kopyalayıcıları mevcuttur. Bu alet geliştirilerek, dikiş kafasını kumaşın kenarları üzerinde yönlendiren bir fotoelektrik kontrolü kullanılmaktadır. Bu son icatlarda bilim ve teknolojinin benzer ilkelerinin birbirlerine benzemeyen süreçlerde nasıl uyguladıklarını görüyoruz, çünkü aynı kontrol ilkeleri ister çelik isterse kumaş olsun karmaşık konturlar için uygulanabilir.

Mürettiplikte ise, matbaacılık sanayi önce linotipçinin vasfını teyp tarafından kontrol edilen satır kalıplarını kullanarak ortadan kaldırmıştı ki bu işlemin özü klavyenin kurşun dolguların dökülmesinden ayrılmasıydı. Operatör makinenin üzerinde, linotipten çok daha hızlı ve kolayca çalıştırılabilen bir kontrol teybi hazırlar. Ama foto-kompozisyonun elektronik bilgisayarla birbirinin ardından kullanılması sanayinin metal harf dökümü ve bununla da birlikte satırları hizalayıp sözcükleri tireleme ihtiyacını ortadan kaldırmaya başlamasına olanak sağladı, çünkü bu işlevler dilde mevcut olan neredeyse bütün sözcüklerin hecelenme kaydını kullanan bilgisayar tarafından yerine getirilebiliyordu. Bunun mürettibi bir dizi gereksiz bilgiden kurtardığına zaten sık sık değinilmekte ama hiç kimse bunun yerine hangi bilginin konulduğundan söz etmemektedir.

***

Tarif etmekte olduğumuz yeniliklerin tümünde kullanılan araçların çeşitliliğine karşın, bunların birleştirici özelliği bu tartışmanın başında işaret etmiş olduğumuzun aynısıdır: Bu özellik işçinin kontrolle ilgili işlevlerinin, mümkün olduğu ölçüde adım adım ortadan kaldırılması ve bunların yine mümkün olduğu ölçüde dolaysız sürecin dışında yer alan yönetim tarafından kontrol edilen bir cihaza devredilmesidir. İşçinin üretim süreçleri içindeki yeni konumuna hâkim olan da bu özelliktir ve geleneksel değerlendirmelerde ya görmezlikten gelinen ya da tamamıyla ihmal edilen de her şeyin ötesinde budur. Dışarıdan bakan birisinin emek ve üretim süreçleri hakkında teknik olmayan kaynaklar üzerinde çalışarak elde edebileceği bilgi, bu bilgi hakkındaki muğlâk ve belirsiz izlenimlerle sınırlıdır; ayrıca bu bilginin zaten iyimser sonuçlar elde etmeye hevesli sosyologlar-

dan ve gazetecilerden elde edilmesi, emeğin modern toplumda yaşadığı eğilimler hakkındaki kavrayışı yaratmaktadır. Morris A. Horowitz ve Irwin L. Herrenstadt, çeşitli işlerin vasıf gereksinimleri hakkında yaptıkları çalışma girişiminde söz konusu malzeme üzerinde ayrıntılı bir anket yaparak aşağıdaki sonuçlara vardılar:

> "Odak noktamızı son 15 yılla sınırlandırarak, ilgi duyduğumuz alanla ilgili yazını bir araya getirme çabası içinde çeşitli bibliyografyaları ve endeksleri inceledik. Dikkatli bir inceleme ve çözümleme için 500'den fazla bibliyografik başlık seçildi. Bunların ezici bir çoğunluğu genel izlenimlere, az sayıdaki sanayici ya da sendika lideri ile yapılan tartışmalara ya da başkaları tarafından yapılan çok sınırlı sayıdaki örnek vaka çalışmasına dayalı olarak otomasyonun etkileri konusunda spekülasyonlar yürütüyorlardı. Herhangi bir kitap otomasyon ya da emek gücüyle ilgili tartışmalara girdiğinde, tipik bir biçimde teknolojik değişimden kaynaklanan istihdam fırsatlarına, tesis ya da sanayinin meslek yapısı üzerindeki etkilerine ya da emek gücünün vasıf bileşimi üzerindeki etkilerine gönderme yapıyordu. Sadece çok az sayıdaki çalışma otomasyonun işlerin içeriği ve değişen işlerin gereksinim duyduğu işçi özellikleri üzerindeki etkilerini araştırma ve çözümleme konusunda az da olsa çaba içindeydi."(j)

Sistemik bilgi ve analizin bu ölçüde kıt olması, James R. Bright'ın, bu bölümde daha önce de sözü edilen benzersiz çalışmasını daha da önemli kılmaktadır. Araştırma, 1954 yılında, Harvard İş İdaresi Okulu'nda, "otomasyonun yönetimsel etkileri" hakkında başlatıldı. 1958'de Bright, (elektrik ampulü ve ayakkabı sanayilerine özel bir dikkat sarf ederek) imalattaki makineleşmenin geçirdiği evrim üzerine yapılan bir anketle başlayan ve daha sonra son derece ayrıntılı bir biçimde, çalışmanın yapıldığı dönemde işlemekte olan en ileri üretim sistemlerinden on üçünü analiz eden, *Au-*

(j) Bu araştırma için Horowitz ve Herrenstadt'a teşekkür borçlu olsak da, yazdıkları makalenin geri kalanı tıpkı eleştirdikleri yazın kadar yararsızdır. Bu makale, "değişen işlerin gereksinim duyduğu işçi özelliklerini", bütünüyle, Çalışma Bakanlığı tarafından yayımlanan *Dictionary of Occupational Titles* [Mesleki Unvanlar Sözlüğü] isimli yayının, sırasıyla 1949 ve 1965 tarihli ikinci ve üçüncü baskılarda yer alan "iş içeriği" tanımlamaları temelinde belirlemeye yönelik bir girişim niteliğindedir. Bundan daha kısır ve yararsız bir çabanın ise hayal dahi edilmesi olanaksızdır. Elde edilen sonuç, sayfalarca süren kılı kırk yaran tablo ve istatistiğin ardından, yazarların bu on beş yıllık süre boyunca "vasıf gereksinimleri içindeki toplam ya da net değişimin", "çeşitli telafi edici değişimlerin ürünü" olduğunu ve "bakiye olarak" da, "toplam vasıf düzeyleri açısından ya bağlantısız ya da sonuçsuz değişimler" oldukları yolundaki çıkarımlarıydı

tomation and Management [Otomasyon ve Yönetim] başlıklı cildi yayımladı. Bunlar, Ford'un Cleaveland Motor Tesisi'ni; yüksek derecede otomasyonun hâkim olduğu bir ekmek fırınını; otomatik kontrolün önde gelen bir örneği olarak bilinen küçük bir entegre petrol rafinerisini; benzin kapakları imal eden yeni bir otomatik üretim hattını; sürecin tamamının, hammadde depolarından nihai ürün toptancılarına kadar, radikal ölçülerde yeni tek bir sistem içinde bütünleştirildiği bir kauçuk şirketinin köpük kauçuk şilte bölümünü; ticari gübre üreten bir kimya tesisini; yüksek otomasyon derecesine sahip bir yem ve tahıl tesisini; otomatik cihazları yaygın biçimde kullanmaya başlayan küçük bir kömür madenini; karmaşık bir üretim dizisinin yüksek derecede otomasyona sahip bir işleme sistemine tabi kılındığı bir kaplama tesisini; benzersiz bir iş besleme sistemine sahip olan bir alet imalatçısını; otomatik yöntemleri montaj işlemlerine uygulayan bir elektrikli parça imalatçısını: ve bir V-8 motor tesisini içeriyordu. Bright daha sonra bazı makaleler (bakınız, örneğin, *Harvard Business Review*'nun Temmuz-Ağustos 1958 sayısı) ve en önemlisi de, 1966 yılında, vasıf hakkında vardığı sonuçlar üzerine Teknoloji, Otomasyon ve Ekonomik İlerleme Ulusal Koalisyonu için yazılan bir özeti kaleme aldı.

Bright'ın çalışmaları genelde otomasyonun "yönetim" cephesini ele alırken, çalışmanın temel odak noktasını giderek daha da makineleşen sanayilerin "vasıf gereksinimleri" oluşturuyordu. Bright'ın ele aldığı konunun bu yönünü işçinin bakış açısından incelemek konusunda herhangi bir ilgiye sahip olduğunu hiçbir bir yerde ima etmediği, ancak sorunu tamamen yönetimin bakış açısından değerlendirdiği belirtilmelidir. Yaklaşımı tarafsız ve katı biçimde olgusaldır ve ilgi konuları da vardığı nihai sonuçlarda ifadesini bulmaktadır: "Aşırı eğitim ve vasıf şartnamelerinin ekonomik ve sosyal sistemimiz açısından ciddi bir hata ve potansiyel bir tehlike olduğunu ileri sürüyorum. Bunlar, bireyleri incitir, emek maliyetlerini gereksiz yere artırır, yanılsamalar ve kırgınlıklara yol açar ve verili bir iş için gerçekten ihtiyaç duyulmayan standartlar belirleyerek geçerli iş standartlarını da imha etmiş oluruz..."[31]

Bright, kitabının önsözünde de şöyle demektedir: "Bu çalışmanın tartışmalı alanlarından birisi, hiç kuşkusuz, otomasyonun gerçekleştirildiği tesislerdeki emek gücünün ihtiyaç duyduğu vasıfla ilgili olarak vardığım sonuçlar olacaktır. Vasıf gereksinimlerinin otomasyon derecesi ile olan artmaktan ziyade azalmakta olan bir oran dâhilinde ilişkili olduğu yaygın biçimde kabul edilmediği gibi, dikkate de alınmaz". Yine de, üç ya da dört

yüz sanayiciden elde ettiği geçici nitelikli sonuçları sunduktan sonra, ulaştığı bulguları, "toplamı belki de üç bin insanı bulan en az bir düzine sanayi ile ilgili dinleyiciye" sunarken, "genelde, bu sonuçlara güçlü biçimde meydan okuyan kimse olmamıştır" demektedir, bunun tek istisnası tesislerin bakımıyla ilgili vasıflarla bağlantılı olan sonuçlardır ve bu meydan okumaları da kendisi belirli durumlara özgü "yoğun kişisel deneyimlere" bağlamaktadır.[32]

Bright'ın çalışması on yedi düzeyli bir "makineleşme profili" sunması nedeniyle, sadece bilgilendirici değil aynı zamanda sunduğu çözümleyici çerçeve bakımından özellikle yararlıdır (bakınız Bright'ın makineleşme düzeyleri tablosu, s.213). Elle ve bir el aletiyle çalışma biçimindeki ilk iki düzey bir yana, düzeylerin her biri özgün bir makine görevini ve bunun işleyiş özelliklerini ele alır. Bright, bu "profille" birlikte, incelediği her üretim sistemi içindeki işlemler dizisinin tümünü tablolara dökebilmekte, böylece de sözüm ona otomatik üretim sistemlerinin, yöneticilerin kendi kendilerine yönelttikleri coşkunca övgüler ya da gazetecilerin bir solukta kaleme alınan yazılarının sağladığından çok daha gerçekçi bir özetini sunmaktadır.

Bright 1 ila 4'e kadarki makineleşme düzeylerinde, denetimin tamamıyla işçiye ait olması nedeniyle, vasfın da artmakta olduğu sonucuna varmaktadır (bakınız Bright'ın tablosu, "Operatörler için Gerekli Olan Değişen Katkılar", s. 216-217). Denetimin mekanik olmakla birlikte hâlâ işçiye bağımlı olduğu 5 ila 8 düzeylerinde, bazı vasıflar artmakta ancak bazıları gerileyerek, Bright'a göre, ihtiyaç duyulan vasıfta toplam bir gerilemeyle sonuçlanmaktaydı. Makinenin en azından kendi ihtiyaçlarıyla ilgili sinyaller vermesi ölçüsünde dışsal denetime tabi kılındığı 9 ila 11 düzeylerinde ise çoğu vasıf geriliyordu. Nihayet, makinenin deviniminin kendi kendisini değiştirmesiyle karakterize olan ve bu nedenle ileri otomatik üretim yöntemlerine tekabül eden en üstteki altı düzeyde, Bright tarafından kullanılan, bilgiden karar alma yoluyla deneyimine kadar uzanan her türlü vasıf göstergesi, keskin bir biçimde gerilemekte ve "İşçi Katkısı" göstergelerinin tamamı (yalnızca "Sorumluluk" ve "Eğitim" açısından belirsiz beklentilerle birlikte) ya "Azalır-Yok" ya da düz bir biçimde "Yok" sonucunu göstermektedir[33] Sonuç, Bright'ın "Vasıf Gereklerindeki Tümsek" olarak adlandırdığı bir eğri ile özetlenmektedir (Bakınız Bright'ın "Otomasyona Karşı Vasıf" eğrisi, s. 216).[34] "Makineleşme artıkça ortalama olarak önerilen deneyimi" tanımlamakta ve bunlar yalnızca ilk dört düzeyde

artış gösterirken, bundan sonra azalmakta ve popüler "otomasyon" terimi ile bağlantılı makineleşme öğelerinin kurulmasıyla birlikte en dip bölgelerde bir yükselme sergilemektedir. Bu fikri aşağıdaki gibi özetlemektedir:

> "Bir metal işçisini düşünün. Eğe gibi el aletlerini kullanırken, kayda değer maharete ihtiyaç duyar. Alete enerji eklenir ancak buna rağmen aletin yönetimi operatörün ellerinde kalırken, yeni maharet düzeylerine; makinenin devinimini kontrol etmek amacıyla karar alma yetisine ihtiyaç duyar ve bunların önemi artar. Yüksek bir dikkat derecesi gerekir. Bilgi ihtiyacı ve bu yüzden de eğitim ve/ya da deneyim ihtiyaçları, motorlu aygıtın devreye girmesiyle birlikte artar, çünkü işçi artık 4 düzeyindeki daha karmaşık makineyi nasıl ayarlayacağını ve yönlendireceğini bilmelidir. İşçi artık 'makineci' olmuştur.
>
> 5 ve 6 düzeylerindeki mekanik olarak kontrol edilen makineler kıyaslandığında, işe dair bilgi azalmayabilir ama dikkat, karar alma ve makineyi kontrol etme gerekleri kısmen ya da büyük ölçüde azalır. Birçok örnekte, makineyi işletme ve ayarlamayla ilgili teknik bilgi gereksinimi muazzam biçimde azalır. Makinecilerden ziyade 'makine operatörlerinin' sık sık yetersiz kalmalarının nedeni de budur. İş hemen hemen basit bir biçimde makineyi harekete geçirme, iş besleme, devriyelik yapma ve gözetim işine dönüşür.
>
> Makinelerin kontrol sinyalleri sunduğu daha yüksek makineleşme düzeylerine doğru hareket ettikçe, işçiden talep edilen dikkat -yargı- karar alma faaliyeti daha da azalır. Elbette, bu durum, işçi açısından ek bilgi gereksinimi yaratan, ekipmanın daha yüksek teknik karmaşıklığı ve ayarlamalarıyla telafi edilebilir. Yine de aksi daha yaygın gibi görünmektedir.
>
> Değişken kontrol düzeylerine (11–17. Düzeyler) ulaşıldığında, işçinin üretim faaliyetine ya çok az fiziksel ya da zihinsel çaba kattığını ya da hiç katmadığını görürüz. İşlevlerin daha çoğu makineleştirilmiştir. Gözetim cihazları makineyi düzeltici bilgilerle besler ve bu biçimde de operatörü zihinsel çaba, karar alma, yargıda bulunma ve hatta makineyi ayarlama ihtiyacından azat eder. Sahiden otomatik makine tanımı gereği normal işleyişi için hiçbir insani yardım ihtiyacı duymaz. 'Devriye gezmek' başlıca insani katkı halini alır. 'Operatör', eğer hâlâ oradaysa, bekçiye, monitöre, yardımcıya dönüşür. Onu makine ile işletme yönetimi arasındaki bir bağlantı adamı olarak düşünebiliriz."[35]

Bu sonucun basit bir biçimde sorunun soyut biçimde şemalaştırılmasının ürünü olmayıp gerçek koşullara tekabül ettiğine, Bright tarafından sayısız örnekle açıklık kazandırılmıştır: "Sözüm ona otomasyonlu tesislerdeki yönetim sorunları üzerine alan çalışmaları yapmak ve sanayiciler, devlet personeli, sosyal bilimciler ve diğer araştırmacılarla otomasyonu araş-

Mekanizasyon Düzeyleri ve Bunların Enerji ve Kontrol Kaynaklarıyla İlişkisi (James R. Bright'ın tablolaştırması)

Kontrol kaynağının başlatılması	Makine tepkisi tipi	
Çevredeki bir değişkenden	Hareketle birlikte tepki verir	Geniş bir varyasyonda kendi hareketini değiştirir
		Önceden sabitlenmiş sınırlı bir olası yelpazeden seçer
	Sinyalle birlikte tepki verir	
Önceden belirlenmiş bir örüntüyü yöneten bir kontrol mekanizmasından	Makinenin içinde sabitlenmiş	
İnsandan	Değişken	

Enerji kaynağı
Mekanik (manüel değil)
Manüel

Düzey sayısı	Makineleşme düzeyi
17	Gerekli hareketi tahmin edip bunu sağlayacak biçimde uyarlanır
16	İşlerken çalışmayı düzeltir
15	İşledikten sonra çalışmayı düzeltir
14	Uygun hareket kümelerini saptar
13	Ölçüme göre katmanlaştırır ya da reddeder
12	Ölçüm sinyaline göre hızı, konumu, yönü değiştirir
11	Performansı kaydeder
10	Önceden seçilen ölçüm değerlerini sinyalle bildirir (hata saptama dâhil)
9	İşin karakteristiklerini ölçer
8	Çalışma parçası ya da malzemenin devreye sokulmasıyla harekete geçer
7	Motorlu alet sistemi, uzaktan kontrollü
6	Motorlu alet,-program kontrollü (sabit fonksiyonlar dizisi)
5	Motorlu alet, sabit devre (tek fonksiyon)
4	Motorlu alet, elle kontrol
3	Motorlu el aleti
2	El aleti
1	El aleti

tırmak için geçirdiğim birkaç yıl boyunca, genellikle varsayılan noktaya yakın herhangi bir noktada değer kazanma etkisinin meydana gelmediğini görmekten dolayı afallamıştım. Aksine, otomasyonun çalışan işgücünün ve zaman zaman da, bakım organizasyonu dâhil olmak üzere, fabrikadaki işgücünün tamamının vasıf gereksinimlerini düşürdüğünü gösteren daha fazla kanıt mevcuttu".[36]

Bright'ın bakım organizasyonuna yaptığı gönderme, çözümlediği tesislerdeki bakım ve tamir çalışmaları hakkında yaptığı kayda değer çalışmaları yansıtmaktadır. Özellikle de daha gelişmiş evrelerindeki artan makineleşmenin, vasıflı bakım makinecileri üzerindeki etkisinin genellikle sanıldığı kadar basit olmadığını buldu. Bir yandan, üretim sürecinin daha geniş bir bölümünün makineleşmesinin, kullanılan ekipmanın yeni icat edilmiş olmasının, elektronik devreler ve elektro-hidrolik-pnömatik harekete geçirme mekanizmaları ile diğer benzeri öğelerin bakım ve yeni yeni vasıflara duyulan ihtiyacı artırma eğilimi gösterdiği doğruydu. Ama öte yandan, öteki istikametteki bir eğilimi sergilemekte olan daha birçok öğeye işaret etmektedir. Örneğin: "Otomasyonun etkilerinden bir tanesi üretim hattını sıkıştırmak ve verili bir çıktı için toplam fiziksel makine miktarını, makine daha karmaşık olsa bile, sahiden de azaltmaktır. Bu durumda, bir dizi örnekte bakım işgücü basit bir biçimde toplam makine hacmi azaldığı için azalmıştı. Bu azalma ekipmanın karmaşıklığındaki artışın telafi ettiğinin ötesine geçiyordu".[37] Bu eğilim sorun önleme süreçlerinin, sorunları öngören izleme cihazlarının ve kontrol mekanizmalarının basitleştirilmesi, standartlaştırılması ve benzeri şeyler eşliğinde makineleştirilmesi tarafından daha da pekiştiriliyordu.

Aynı zamanda, kontrol ekipmanının yeniliği, bakım personelinin yalnızca küçük bir bölümünü etkiler. Bright, lehimcilerin, boru tesisatçılarının, kaynakçıların ve marangozların artan vasfa ihtiyaç duydukları konusunda çok az kanıt bulabilirken, "hidrolik ve pnömatik tamircilerinin, kontrol devrelerinin artan karmaşıklığı nedeniyle daha iyi eğitime ihtiyaç duydukları hakkında bazı kanıtlar ve elektrikçilerin önemli bir kısmının yaygın biçimde fazladan eğitim ihtiyacı duydukları hakkında biraz daha kanıt buldum" demektedir. Ama Bright, bu son örnekte bile, elektronik bakımıyla ilgili vasıflara duyulan ihtiyacın son derece sınırlı sayıdaki makinecinin yeniden eğitilmesini gerektirdiğine işaret etmektedir. Bir tesiste, yedi yüz kişilik bakım personeli içinde, seksen tanesi elektrikçiydi ve tesisteki mühendis, vardiya başına yalnızca üç ya da dört uzman elektronik

tamircisine ihtiyacı olduğunu söylüyordu. "Bir başka deyişle, elektrikçilerinin yalnızca yüzde 10'u uzman vasıflara ihtiyaç duyuyorlardı ve bunlar da toplam bakım personelinin sadece yüzde 1'ine tekabül ediyordu".[38] Toplamda, Bright bakım personeli sayısını kayda değer ölçüde çoğaltan bir dizi tesise rastlarken, aynı zamanda aşağıdaki gibi tersi örneklere de rastlamıştı:

> 1954 yılında ABD'deki en otomatikleşmiş küçük rafinerinin toplam işgücünün yüzde 21'ine ulaşan bir bakım işgücü mevcuttu. Geleneksel rafinerilerde bu oran yüzde 50 ile 60 düzeyindedir.
>
> Her biri 16.000'den fazlasını istihdam eden iki büyük yedek parça imalatçısı, 1946'dan bu yana otomatik üretime yoğunlaştılar. Her ikisi de mühendislik çevrelerinde dikkate değer otomasyon başarıları ile tanınmakta ve sahiden de yüzlerce otomatik makineyi kullanmaktadırlar. Her ikisinin bakım işgücü de aynı tuhaflık; yani değişimin olmaması tarafından karakterize olmaktadır. Bakım işgücü, son birkaç on yılda otomatik makinelerle yapılan yırtıcı makineleşme süresince, firmaların birinde işgücünün yüzde 3,5 ile 5'i düzeyinde sabitlenirken, diğerinde yüzde 6 ile 8 arasında kalmıştır."[39](k)

Yaşanan evrimin tamamı tüketicinin beyaz eşya ya da otomobillerde gördüğü aynı tasarım özelliklerinin damgasını taşımaktadır: Bu, monte edilen parçaların hepsinin kolaylıkla yer değiştirmesini sağlayan modüler yapım ekipmanıdır. Tüketici birkaç sent değerindeki bir parçayı değiştirmek için tamamıyla yeni bir montaj satın almayı pahalı ve ayrıca servis personeli arasında, tamirle ilgili vasıfların bu durumdan kaynaklanan biçimde gerilemesini çileden çıkartıcı bulurken, üretim sisteminin tamirat nedeniyle durduğu sürenin uzunluğunun en önemli ve pahalı öğeyi oluşturduğu sanayide, monte edilen parçaların tümünün değiştirilmesi kat kat ucuz bir yöntemdir. Ama bu eğilim, bozukluğun kaynağı saptandıktan sonra (ki bu da gelişkin elektronik makinenin kendi kendisine yaptığı bir şeydir), modülün tümünü değiştirmekten başka hiçbir şey yapamayan tamirci sayısını daha da azaltmaktadır. Üstelik tamircinin işi de artık tıpkı

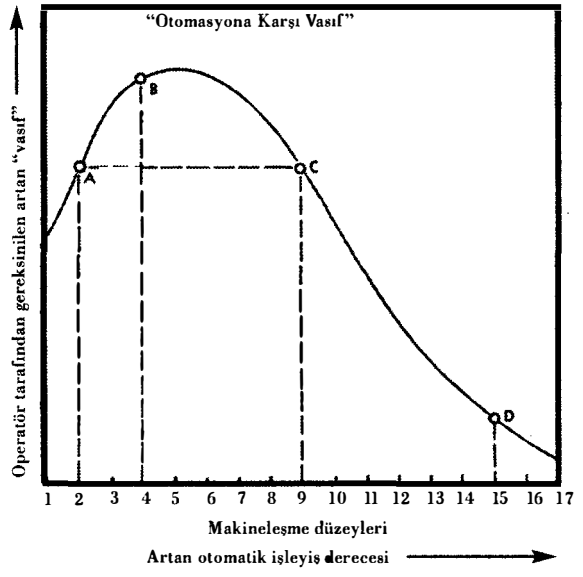
(k) Otomatik makine ve kontrol imalatçısı U.S. Industries, Inc. Başkanı ve murahhas başkanı John I. Snyder, Jr. şöyle yazmaktadır: "Bir başka mit ise otomasyonun, yalnızca makinelerin çalıştırılması alanında değil, ayrıca bunların yapımı ve bakımıyla da ilgili işler yaratacağı mitidir. Elbette bu durum bir dereceye kadar doğrudur, ama kimilerinin inandıkları derecede değil. Deneyim bize göstermiştir ki otomasyonlu makinelerin ilk kez olarak 'hatadan arındırılmasından' sonra, bunlar görece olarak çok daha az bakım ihtiyacı ortaya çıkarmaktadırlar".[40]

üretim işçisinin işi ile neredeyse benzer bir biçimde incelenmiş ve standardize edilmiştir. Söz konusu sistemlerden birisi Evrensel Bakım Standartları (UMS) olarak adlandırılmaktadır:

> UMS iş içeriği bilinen bir dizi iş ya da çalışma tipini kullanır ve bunları zaman aralıklarına böler... 1960 sonlarında ulusal organizasyonlardan birisi tüm tesislere yönelik evrensel standart veri öğelerini oluşturmayı neredeyse tamamlamıştı. Herhangi bir tesisteki herhangi birisi aynı standardı kendi bölümündeki işler için kullanabilir. Elli iki bin evrensel öğe ayrıştırılarak incelenmiştir. Veriler, geniş bellekli bir bilgisayarın kullanılması için zımbalama kartlarına ve manyetik teyplere yerleştirilmiştir. Planlar ülkenin herhangi bir yerindeki her formenin merkezi bir birimi arayarak uğraşmakta olduğu işle ilgili standart bir süre almasına olarak tanıyacaktır... Örneğin, herhangi bir formen, sadece birkaç saat sürebilecek olan bir işle ilgili standart süreyi elde edebilecektir. Bu işler bu incelemelerin yapılması çok uzun sürdüğü için daha önceden incelenemiyordu."[41]

Makineleşme ve vasıf tablosu, makineleşme sürecinin, işçilerin her ne olursa olsun gerçekten de hiçbir fiziksel role sahip olmayacakları ölçüde otomatikleştirdiği sanayilere gönderme yapılmadan tamamlanmış olmaz. Bu teorik ideal, ancak çok nadir bir biçimde gerçekleşebilir ve "otomatik"

Otomasyondaki İlerlemeler Vasıf Gereklilikleri Üzerinde Neden Aksi Etkilerde Bulunabilir (James R. Bright tarafından hazırlanan tabloya göre)

Makineleşme Düzeylerindeki İlerlemelerle Birlikte Operatörlerin Değişen Katkı Gereklilikleri (James R. Bright tarafından hazırlanan tablo)

Geleneksel olarak Tazminat elde eden İşçi katkısı (1) ya da fedakârlığı	Makineleşme düzeyleri			
	1-4	5-8	9-11	12-17
	Elle kontrol	Mekanik kontrol	Değişken kontrol, sinyal tepkisi	Değişken kontrol, hareket tepkisi
Fiziksel çaba	Artar-azalır	Azalır	Azalır-yok	Yok
Zihinsel çaba	Artar	Artar-Azalır	Artar-azalır	Azalır-Yok
Maniplatif etki (maharet)	Artar	Azalır	Azalır-yok	Yok
Genel vasıf	Artar	Artar	Artar-azalır	Azalır-yok
Eğitim	Artar	Artar	Artar ya da azalır	Artar ya da azalır
Deneyim	Artar	Artar-azalır	Artar-azalır	Azalır-yok
Tehlikelere maruz kalma	Artar	Azalır	Azalır	Yok
Arzu edilmeyen İş koşullarını kabul etme	Artar	Azalır	Azalır-yok	Azalır-yok
Sorumluluk(2)	Artar	Artar	Artar-azalır	Artar, azalır ya da yok
Karar alma	Artar	Artar-azalır	Azalır	Azalır-yok
Verimlilik üzerindeki etki	Artar	Artar, azalır ya da yok	Azalır-yok	Yok
Kıdem	Etkilenmez	Etkilenmez	Etkilenmez	Etkilenmez

(1) Kurulum, bakım personeli, mühendisler ya da süpervizörlere değil operatörlere gönderme yapılmaktadır

(2) Ekipman, ürün ya da diğer insanların güvenliği

(3) İşçinin çıktıyı ek çaba, vasıf ya da yargıyla artırması fırsatlarına gönderme yapmaktadır.

diye adlandırılan çoğu tesis, yine de tüm çeşitlerden önemli miktarda doğrudan emeği gerekli kılar. Ama kimya sanayinde, kullanılan kesintisiz süreçlerin yapısı ve hazırlanma halindeki ürünün tamamının kapalı kanallar ve borular içinde hareket ettirebilmesi olasılığı yüzünden, büyük ölçüde gerçekleştirilmeye diğer yerlerde olduğundan çok daha yakındır. Bu nedenle kimya operatörleri tekrar tekrar, "otomasyondan" en çok yarar elde edenler olarak öne çıkartılmakta ve bu meslekle ilgili övgüler sınırsızca piyasaya sürülmektedir. Kimya operatörünün işi genellikle temiz bir iştir ve "aletleri okumak" ile "şemaları takip etmek"le ilgilidir. Bu özellikler onu zaten bunları kolaylıkla vasıfla, teknik bilgiyle vs. ile karıştıran orta sınıftan gözlemcilerin hepsi için sevimli hale getirmektedir. Yine de az sayıda kişi gösterge okumayı öğrenmenin saati söylemekten daha zor olup olmadığını düşünmek için bir an olsun duraksamaktadır. Bu işi, modern sanayinin toplam üretim sürecini işçinin bilgi alanı bakımından tersine döndürme eğilimi için verdiği bir örnek olarak tercih eden Blauner bile, kimya operatörlerinin kimyasal süreçler hakkında hiçbir şey bilmelerinin gerekmediğini itiraf etmektedir.[42] İşi yapmak için işe alınacak işçilerin IQ'larına bir limit koyan bir petrol rafinerisi personel müdürü ile bu işçileri "sadece bekçiler" olarak adlandıran bir başkasından söz ederek, bu durumun bir kimya operatörünü nasıl kızdırdığını bildirmektedir:

> Operatör olmak vasıf gerektirir. Belki devam eden bu iş değerlendirmesi programını duymuşsunuzdur. Evet, süpervizörümüz yaptığımız işin pek fazla vasıf barındırmadığını düşünüyor. İş değerlendirme programı için gerçekleştirdiğimiz işler hakkında yaptığı tanımlama, sanki bir grup şempanzeyi eğitebilirmişsiniz de bunlar bu işi yapabilirmiş gibi düşündüğünü gösteriyor. Bizim bir grup aptal olduğumuzu düşünüyor. Bu da kötü duygulara yol açtı.[43]

İşlemler [bölümünden] bakım [bölümüne] yapılan transferler yaygın bir durumdur. Blauner, aksi yönde hiçbir transferin yapılmadığını söylemektedir. Bu durumun ücret oranlarıyla da ilgisi olabilir, çünkü Çalışma İstatistikleri Bürosu tarafından 1971 Haziran ayı için bildirildiğine göre, (A Sınıfı) kimya operatörleri arasındaki en *yüksek* ortalama ücret, bakımla ilgili makineciler arasındaki en *düşük* ortalama sınıflandırmadan daha düşüktür. B Sınıfı kimya operatörlerine stok memurları düzeyinde ücret ödenmektedir.[44]

Bu sanayi tipinde yaşananlar diğer üretim sistemlerinde yaşananlarla kıyaslanabilir bir niteliktedir: Süreçlerin otomasyonu bu süreçleri yönetim

mühendislerinin denetimi altına sokar ve bilgi ya da eğitim ihtiyacını ortadan kaldırır. "Kimya sanayinde, işbölümü kural olarak montaj bandındaki biçimine bürünmemekle birlikte, ekipmanın modernizasyonu 'deneyimli' işçileri eğitmek için gerek duyulan süreyi önemli ölçüde kısaltmıştır. Kömür katranını damıtan bir fabrikada (Lyon, 1949), 'iyi bir damıtıcının, önceden yaklaşık altı ay süren eğitimi, bugün üç hafta sürmektedir. Bu durum özellikle daha çok sayıdaki daha duyarlı ölçüm cihazlarının yarattığı bir sonuç olan sürekli damıtma sürecinin ürünüdür."[45]

Kesintisiz süreç sanayilerinde (kapitalist üretim tarzı altında örgütlendiği biçimiyle), işçiye doğuştan gelen insani haklarının iade edilmesini sağlayan yöntemin en sonunda keşfedildiğini görmeye çalışıp, bir yandan da bu mesleklerdeki düşük ücret ve hiç de talep edici olmayan görevlerin farkında olanlar, bu ikilemle umutsuzca dövüşüp durmaktadırlar. Joan Woordward bunlardan biridir:

> Bu tip sanayilerdeki ana sorun tesis operatörlerinin mesleki statüsünü belirlemek biçimine bürünmektedir; bu adamlar, çoğunlukla yüksek vasıflara sahip olmakla birlikte, kendi firmalarının dışında biçimsel olarak vasıflı kabul edilmezler. Vasıflı ve yarı vasıflı işçi arasındaki geleneksel farklılaşma, vasfın kavramsal ve algısal öğeleri yerli yerinde dururken, manüel ve motorla ilgili öğelerinin ana üretim görevinden uzaklaştırıldığı bir duruma olanak tanımaz.
>
> Tesis operatörünün vasfı belirli bir zaman dilimi içinde önemli miktarda bilgiyi nasıl özümseyeceğini ve bunlar üzerinde nasıl sürekli olarak çalışacağını öğrenmesinin gerekli olması anlamında, algısal ve kavramsal bir vasıf türüdür. Ama bu vasıf biçimsel olarak kabul edilmezken, tesis operatörü oldukça düşük ücret düzeyinde yarı vasıflı işçi olarak yeniden işe alınacaktır. Birçok firma bu durumun kendileri açısından sorun yarattığını hissetti, çünkü alanın sahip olduğu rekabetçi emek koşulları içinde bu düşük rakam üzerinden yeterince yüksek nitelikli adam bulmak ve bunları elde tutmak çok zordu. Daha çok vasfın entelektüel öğelerinin vurgulandığı ve hem konuşma hem de yazma yeteneği gerektiren bir iş, yalnızca asgari eğitim niteliklerine sahip olan kimseleri kendisine doğru çekebiliyor.[46]

Burada bize kimya süreci operatörünün, bu vasfın yapısının temelde entelektüel, kavramsal nitelikli olması, eğitim vs. gerektirmesi nedeniyle, resmen yüksek vasıf derecesi muamelesi görmediği söylenmektedir. Ama kapitalist toplumda, bunlar daima el emeğine ilişkin vasıflardan çok daha yüksek bir derecede kabul gören öğelerdir; peki burada neden böyle olmamıştır? Bize ayrıca bu sorunun sadece firma dışında var olduğu da söy-

lenmektedir; firma içinde vasıf muhtemelen kabul ve kıymet görmektedir. Ancak buna karşın, "tesis operatörü oldukça düşük bir ücret düzeyinde yarı vasıflı işçi olarak yeniden işe alınacaktır". Bu kısıtın niteliği tam anlamıyla saptanmamıştır ve bu yüzden de ona bir ölçüde kuşkuyla yaklaşmamız makul görünmektedir. Sorun, karmaşık teorileştirmeden medet umulmadan, tam olarak nasıl görülüyorsa öyle ele alınsa daha iyi anlaşılmaz mıydı? Joan Woodward'ın aksine, düşük ücretten, düşük "mesleki statüden" ve kimya operatörünün sınırlı eğitiminden bile haberdar olmayanlar ise, kendi cehaletleri sayesinde, bu işçiyi artık fabrikaların tamamını kontrol eden, çok daha fazla "teknik bilgi"ye ihtiyaç duyan ve modern sanayinin sergilediği eğilimlerin ters yüz olmasını temsil eden bir işçi olarak görme marifetini çok daha pürüzsüzce başarmaktadırlar. Makineler, sadece fiziksel yönleriyle ele alındıkları zaman, insan türünün emeğinin verimliliğini artırmasını sağlayan gelişkin üretim aletlerinden başka bir şey değillerdir. Tıpkı işçinin doğrudan üretim sürecine hazırlık olarak, bu sürecin yardımcısı olarak gerçekleştirdiği basit aletin üretiminde olduğu gibi, modern üretim araçlarının üretimi de, ne kadar karmaşık ya da gelişkin olurlarsa olsunlar, ürünün doğrudan doğruya üretilmesi için değil, ürünün ya da hizmetin üretilmesine yardımcı olacak aletlerin üretilmesi için sarf edilen emek zamanını temsil eder. Üretim aletleri ile eklemlenen bu geçmişte sarf edilmiş emek, üretim içinde kullanılırken, sahip olduğu değeri ürüne parça başı düzeyinde katar; bu durum kapitalistin yıpranma payı olarak kabul ettiği durumdur.

Emek bir kez üretim aletlerinde vücut bulduğu ve buradaki rolünü yerine getirmek üzere yeni emek süreçlerine girdiği zaman, onu doğrudan doğruya üretimde yer alan *canlı emekten* ayırt etmek amacıyla, Marx'ı izleyerek *ölü emek* olarak adlandırılabilir. Demek ki, aletleri, araçları, makineleri, binaları, vs.yi kullanan üretim, maddi bir süreç olarak sıradan ve kolaylıkla kavranabilir bir faaliyettir: Üretimi sürdürmek üzere geçmişte depolanmış olan emeğini kullanan canlı emektir. Böylesine saf anlamda fiziksel bir süreç olarak sahip olduğu kurallar, ilk dingiler ve çömlekçi tekerleri ile bunları kullanan erkekler ve kadınlar arasındaki ilişki kadar açık seçik kurallardır.

Ancak kapitalist toplumsal ilişkiler çerçevesi içinde, bunların tümü tepetaklak olur. Üretim araçları, kapitalistin mülkü haline gelir ve bu nedenle de geçmiş ya da ölü emek de sermaye biçimine girer. Saf anlamdaki fiziksel ilişki, kendisine kapitalizm tarafından kazandırılan toplumsal

bir biçime bürünür ve kendisi de değişmeye başlar. Kapitalizmin peşinde olduğu ideal, ölü emeğin canlı emek üzerindeki hâkimiyetidir. Başlangıçta bu ideale nadiren ulaşılmıştır. Ancak kapitalizm makineleri geliştirdikçe ve bu makinelerin sahip olduğu her türlü elverişli teknik özelliği kendi amaçları için kullandıkça, ölü emeğin canlı emek üzerindeki bu hâkimiyet sistemine yalnızca alegorik bir ifade olarak değil; yalnızca servetin yoksulluk üzerindeki, işverenin çalışan üzerindeki ya da sermayenin, finansal ilişkiler ya da iktidar ilişkileri anlamında, emek üzerindeki hâkimiyeti olarak değil, aynı zamanda *fiziksel bir olgu* olarak da hayat vermeye başlamıştır. Bu durum da, gördüğümüz gibi, bir yandan makineyi genişletme ve mükemmelleştirme ve öte yandan, işçiyi küçültme yönündeki durmak bilmez güdüler tarafından ortaya çıkartılmaktadır. Marx'ın bu süreçle ilgili olarak, sürecin henüz başlamakta olduğu bir dönemde geliştirdiği ifadelerin, sürecin daha da gelişkinlik kazandığı bir yüzyıl sonrasının bakış açısından bakılarak bile daha ileriye taşınması olanaklı değildir:

> Her kapitalist üretim süreci, yalnızca bir emek süreci olmaması, ama aynı zamanda bir artı değer yaratma süreci de olması ölçüsünde, şu özelliği paylaşır: Emek araçlarını kullanan işçi değildir, işçiyi kullanan emek araçlarıdır. Ancak bu ters yüz olma durumu, ilk kez yalnızca fabrika sisteminde teknik ve elle tutulabilir bir gerçeklik kazanır. Emek araçları, otomat haline dönüşmeleri nedeniyle, emek sürecinde, emekçiyle, canlı emek gücüne hükmeden ve onu emip kurutan sermaye biçiminde, ölü emek biçiminde karşı karşıya gelirler. Üretimin entelektüel güçlerinin el emeğinden ayrılması ve bu güçlerin, sermayenin emek üzerindeki kudretine dönüşmesi, daha önce de gösterdiğimiz gibi, makine temeli üzerinde yükselen modern sanayide nihayet tamamlanmıştır. Her bir önemsiz tekil fabrika operatörünün sahip olduğu özgün vasıf, fabrika mekanizmasında cisimleşen ve bu mekanizma ile birlikte 'patronun' iktidarını oluşturan bilimin, devasa fiziksel kuvvetlerin ve kitlesel emeğin önünde sonsuz küçüklükteki bir nicelik olarak yok olur gider."[47]

Elbette, canlı emek gücüne hâkim olan, onu emip kurutan, makinenin arkasında duran bu "patron"dur; insan ırkını güçsüz düşüren, makinenin üretken gücü değil, onun kapitalist toplumsal ilişkiler içindeki kullanılma biçimidir. Ancak, makineye insanlık üzerinde, aslında toplumsal ilişkilerden köklenen güçler atfetmek moda olmuştur. Bu görüşe göre, toplum, bilimin ve teknolojinin bir kestiriminden başka bir şey değildir ve düşman da makinenin ta kendisidir. İnsan emeğinin ve dehasının dolaysız ürünü

olan, insanlar tarafından tasarlanıp imal edilen ve onlar tarafından kendi iradeleriyle dönüştürülen makine, insani nitelikli toplumsal düzenlemeler içindeki bağımsız bir katılımcı gibi görülmektedir. Ona bir hayat verilmekte, işçilerle "ilişkilere", kendi doğası gereği sabit olan ilişkilere girmekte, ona insan türünün hayatını biçimlendirme gücü bahşedilmekte ve hatta kimi zaman da insan ırkı hakkında yapılan yatırımlara konu edilmektedir.[I] Bu, toplumsal bir ilişkinin şeyleştirilmesidir; bu bölümde daha önce de belirttiğimiz gibi, Marx'ın terime verdiği anlamdaki bir *fetişizmden* ibarettir. "Benzer bir örnek bulmak... için, dinsel dünyanın sisle kaplı bölgelerine müracaat etmemiz gerekir. Bu dünyada insan beyninin gerçekleştirdiği üretimler kendilerine birer hayat bahşedilen ve hem birbirleriyle hem de insan ırkıyla ilişkiye giren bağımsız varlıklar olarak görünürler. Metalar dünyasında, insan elinin ürünleri için de durum böyledir. Bunu, emeğin ürünlerine, metalar olarak üretilir üretilmez yapışan Fetişizm diye adlandırıyorum."[49] Bu fetişizm en çok, insan elinin makine biçimindeki ürünlerine, bunlar sermayeye dönüştüklerinde yapıştığı zaman güç kazanır. Patron adına, onun tükenmez bir dikkat ve kesinlikle planladığı biçimde hareket ederken, insanın gözüne sanki *kendi adlarına ve kendi içsel zorunlulukları yüzünden* hareket ediyormuş gibi görünürler. Bu durum zorunluluklar, "teknik ihtiyaçlar", "makinenin özellikleri", "etkinlik gereklilikleri" olarak adlandırılır ancak önemli ölçüde bunlar tekniğin değil sermayenin ihtiyaçlarıdır. Makine açısındansa yalnızca sermayenin en enerjik biçimde geliştirme eğilimi sergilediği olasılıklar cephesinin, yani denetimi uygulamadan koparmaya yönelik teknik yeteneğin ifadeleridir.

Gerçekte ise, makine, birçokları sermaye tarafından geliştirilmekten zi-

(I) Birçok kişinin makinenin yarattığı etkiler hakkında olumlu bir görüş geliştirmelerine ve diğer bazı kişilerin bu etkiler hakkında bir dehşet yaklaşımı benimsemelerine karşın, her iki grubun da, ortaya çıkan sonuçları, bunlar ister umutlu isterse karamsar biçimde yorumlansın, "makine"ye atfetmeleri, burjuva ideologlarının karakteristiğidir. Bu nedenle, bugün karamsarların lideri olan Jacques Ellul, şu bakış açısını mükemmel biçimde belirgin hale getirmek için, bu konu hakkındaki kitabının beşinci sayfasından daha fazla beklememektedir: ""Kapitalizme küfretmek yararsızdır. Kapitalizm dünyamızı yaratmış değildir; onu yaratmış olan, makinedir". Birkaç satır sonra ise şöyle demektedir: "Makine kendisi için yaratılmamış olan bir sosyal ortamdaki yerini aldı ve sonuç olarak da içinde yaşadığımız insanlık dışı toplumu yarattı". Ama bu sosyal ortam, kapitalizm değilse, nedir? Makinenin bu "sosyal ortamda yerini alması" sadece tesadüf müdür? Kapitalizmin makineyi yaratmasına ve onu şimdi kullanmakta olduğu biçimde kullanmasına neden olan, sadece tesadüf müydü yoksa tarihin akışının kendisi mi? Bu başlangıç noktasının keyfiliği Ellul'un, hemen her düzeyinde kapitalizmi temize çıkarmak üzere inşa edilmiş olan yüzeysel bakış açısına derinlemesine nüfuz etmiştir ve bu durum bu bakış açısının liberal çevrelerde bu derece moda haline gelmesini de açıklamaktadır.[48]

yade ketlenen bir dizi olasılığı barındırır. Otomatik bir makine sistemi görece az sayıdaki işçinin yüksek üretkenliğe sahip bir fabrika üzerindeki hakiki denetimi olasılığının önünü açarak, bu işçilere makine üzerinde mühendislik bilgisi tarafından sağlanan bir vakıflık derecesiyle, teknik anlamda en ilerisinden en sıradan olanına dek, çalışma rutinlerini kendi aralarında paylaşma [olanağını] sunar. Emeği toplumsallaştırma ve onu yüksek teknik kazanım düzeyindeki bir mühendislik girişimine dönüştürme yönündeki bu eğilim, soyut anlamda ele alındığında, tam anlamıyla gelişmiş durumundaki makinenin diğer özelliklerinden çok daha çarpıcı olan bir özelliğidir. Yine de Sanayi Devrimi'nden bu yana yaşanan her teknik ilerleme tarafından tekrar tekrar ortaya konulan bu vaat, bu işbölümünün her geçen gün biraz daha arkaik bir hale dönüşmesi gerçeğine karşın, işbölümünün en berbat yönlerinin tamamını yeniden oluşturan ve hatta derinleştiren kapitalist girişimler tarafından ketlenmektedir.[m] Bu gözlem, günümüzün bütün sanayilerindeki işçilerin söz konusu sanayiyi yönetme yeteneğinin bir buçuk yüzyıl önceki işçilerden çok daha geride ve hatta yüzyıl öncekilerin de gerisinde olması olgusunca kolaylıkla teyit edilebilir. Kapitalizmin "ilerlemesi", yalnızca işçiyle makine arasındaki uçurumu derinleştirmiş ve işçiyi makinenin boyunduruğuna daha da kesin bir biçimde tabi kılmış gibi görünmektedir.[n]

Makine fetişleştiriliyorsa, işbölümü, günümüzdeki biçimiyle, sahici bir dinin konusu haline getirilmiştir. Bu durumu modern bilim ve toplum hakkındaki bir kitabın yazarında gözlemleyebiliriz:

> Sınaî montaj bandı, örneğin, işbölümüne dair önemli bir toplumsal müdahaledir ve modern makine teknolojisi, ne kadar bilimsel bilgiye sahip olursak olalım, o olmadan mümkün değildir. O halde, bilim ve teknoloji artık aşırı ölçülerde birbirlerine bağımlı hale geldikleri ve birbirlerini

(m) George Friedmann'ın sadece bir kereliğine açıkça ve belirsiz olmayan bir biçimde söylediği gibi: "Otomasyon teorisi, hoşa gitmeyen çalışmanın tamamen ortadan kaybolması, teknik ilerleme tarafından sanayiden çekilip alınan işçilerin diğer vasıflı mesleklere yeniden tahsis edilmesi ve çalışan insanın, makineleri yapan ve onlarla uğraşan bir tür demiurgosa [vasıflı işçi; ç.n] ya da yaratıcıya dönüşmesi umudunu vermektedir. Ama bunlar kapitalist toplumların bu yüzyılın başından itibaren yaşanan gerçek evriminin kaba bir biçimde çelişki içinde olduğu teknisyen soyutlamalarıdır".[90]

(n) Marx'ın bu konu hakkındaki yorumları son yıllarda öylesine çok kaba bir yanlış okumaya konu olmuştur ki bu konuda biraz yorum yapmak gereklidir. Örneğin şu pasaj: "... Modern Sanayi... , işin çeşitlenmesinin, bunun sonucu olarak emekçinin çeşitlenen işlere yatkın hale gelmesinin, çeşitlenen istidatlarının en geniş olası gelişiminin köklü bir üretim yasası olarak kabul edilmesini dayatmaktadır.

> besledikleri için, her ikisi de köklü bir biçimde modern sınaî toplumun böylesine özsel bir karakteristiği olan büyük işbölümünün sürdürülmesine bağımlı durumdadır.[53]

Sınaî montaj bandının başlıca avantajı emeğin ritmi bakımından sağladığı denetimdir ve bu biçimiyle, çıkarları işçilerinkiyle kafa kafaya zıt olan mülk sahipleri ve yöneticiler açısından üstün yararlılıklar gösterir. Teknolojik bir bakış açısından bakıldığında ise, olağanüstü ilkel bir şeydir ve "modern makine teknolojisi" ile en ufak bir ilgili bile yoktur. Yine de, böylesine barbarca kutsal metinler içinde "bilimsel bilgi" ve teknolojinin temeli olarak kendisine yer bulmaktadır. Kaba köleliğin mazeret bulucuları, ta Yunandan Amerika'nın Güneyine kadar, ırgatlarının ve kölelerinin emeğinin zorunlu olduğunu, sanatı, bilimi ve kültürü ancak bu biçimde koruyabileceklerini ileri sürmüşlerdi. Modern mazeret bulucular daha da ileri gitmekte ve işçilere, *onlar için bir sonraki adımda yine daha şahane işbölümü örnekleri yaratacak olan* bir bilimin ve teknolojinin gelişmesinin önkoşulu olarak, "sınaî montaj bandı"ndaki yerlerinden kıpırdamamalarını emret-

---

Toplum için, üretim tarzını bu yasanın normal işleyişine uydurmak, bir ölüm kalım sorunu haline dönüşmektedir. Modern Sanayi, aslında toplumu bu ölüm cezası altında, ömür boyu bir ve aynı entipüften işlemi tekrarlayarak kötürüm bırakılan ve bu nedenle insanın basit bir parçasına indirgenen bugünün parça işçisinin yerine, çeşitli çalışma biçimlerine yatkın, üretimdeki her türlü değişimi karşılamaya hazır ve yerine getirdiği çeşitli sosyal görevlerin, yalnızca kendisine ait doğal ve sonradan edinilmiş güçlere özgür bir alan kazandırmanın çok çeşitli birçok biçiminden birisi olduğu, tam anlamıyla gelişmiş bireyi koymaya zorlamaktadır."[51] Bu pasaj, kendi bağlamından koparıldığında, Marx'ın kapitalizmin daha da gelişmesiyle birlikte modern sanayi tarafından "eğitimli" ve "teknik" bir işçi sınıfının yaratılacağını tahmin ettiği anlamına gelecek biçimde anlaşılmıştır. Aslında, söz konusu bölümle ilgili olarak yazdıklarının okunmasının da göstereceği gibi, hiç de böyle bir düşüncesi yoktu. Marx kapitalizmi, modern sanayinin yeni tip işçinin, "tam anlamıyla gelişmiş bireyin" ortaya çıkması ihtiyacıyla dolaysız bir çelişki olarak görüyordu. Burada söyledikleri de modern bilimsel sanayi bu işbölümünü daha da eskittikçe, modası geçmiş bu işbölümüne o denli azimle yapışıp kalan ve hatta onu daha da derinleştiren kapitalist sistemden kurtarmaması halinde, toplumun kendi kendisini yok olma tehdidine maruz bıraktığı biçimindeydi. Başka bir yerde ise şöyle demektedir: "Teknik anlamda konuşulduğunda, eski işbölümü sistemi, makine onu başından attığında bile, Manüfaktürden [yani el sanayinden] miras kalan geleneksel bir alışkanlık olarak fabrikaya yapışıp kalmakta ve daha sonra da sermaye tarafından, emek gücünü sömürmenin bir aracı olarak sistematik biçimde yeniden şekillendirilmekte ve çok daha gizli saklı bir biçimde yeniden inşa edilmektedir". Bu noktada makineyi işçinin yararına olan parça işlemlerin bir sentezi olarak yorumladığı için Proudhon'a sataşan bir dipnot da düşmektedir.[52] Marx'ın bu konu hakkında yazdığı bütün satırlar, kapitalizmden ya da ne kadar karmaşıklaşırlarsa karmaşıklaşsınlar kapitalizm tarafından kullanıldığı biçimiyle bilimden ve makineden, işçinin teknik ufku, bilimsel bilgisi ya da sahip olduğu yetkinliğin genişlemesi bakımından hiçbir şey beklemediğini, aslında bunun tam tersini beklediğini açıkça göstermektedir.

mektedirler. Sahiden de işçiler, kendi emeklerini ve kendi kaderlerini kontrol eden özgürce birleşmiş üreticiler olmak yerine, sermayenin hizmetkârları olmaya devam ettikleri müddetçe, kendi kendileri için daha da "modern", daha da "bilimsel" ve daha da insanlık dışı bir emek hapishanesi inşa etmek için gün be gün çalışmaya devam etmektedirler.

Dipnotlar

1) Abbott Payson Usher, *A History of Mechanical Inventions* (1929; Boston, 1959), s. 117–18.

2) Karl Marx, *Capital*, cilt I (Moskova, tarihsiz), s. 353–54. (Türkçe'de: *Kapital*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1997).

3) Usher, *A History of Mechanical Invententions*, s. 116; Marx'tan alıntı, aynı yer, s. 352 (aynı yer, s.387)

4) Joan Woodward, *Industrial Organization: Theory and Practice* (Londra, 1965), bölüm 5, özellikle s. 37–42. Bakınız ayrıca William L. Zwerman, *New Perspectives on Organization Theory* (Westport, Conn., 1970), s.5–9.

5) Robert Blauner, *Alienation and Freedom: The Factory Worker and His Industry* (Chicago, 1964), s. 8.

6) James R. Bright, *Automation and Management* (Boston, 1958) ve "The Relationship of Increasing Automation and Skill Requirements", *National Commission on Technology, Automation and Economic Progress* içinde, *The Employment Impact of Technological Change*, Ek Cilt II, *Technology and the American Economy* (Washington, D.C., 1966), s. 201–02.

7) Aynı yer, s. 210.

8) Aynı yer, s. 207n.

9) Charles Babbage, *On the Economy of Machinery and Manufactures* (1832; tekrar baskı New York, 1963), s. 54.

10) Frank Lynn, Thomas Roseberry ve Victor Babich, "A History of Recent Technological Innovations", *National Commission, The Employment Impact of Technological Change* içinde, s. 88.

11) Aynı yer, s. 89.

12) Aynı yer.

13) *Business Week*, 9 Eylül 1972, s. 93–94.

14) Henry R. Towne, *Shop Management*'a Önsöz; Frederick Taylor, *Scientific Management* içinde (New York ve Londra, 1947), s. 5–6. (Türkçe'de: *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, Çeviren: H. Bahadır Akın, Adres Yayınları, 2005).

15) Spencer Klaw, *The New Brahmins: Scientific Life in America* (New York, 1968), s. 192.

16) Wiliam C. Leone, *Production Automation and Numerical Control* (New York, 1967), s. 71–73.

17) *Advertisement by Computer Machining Technology American Machinist* içinde, 13 Kasım 1972, s.33.

18) Lyoyd T. O'Carroll, "Technology and Manpower in Nonelectrical Machinery", *Monthly Labor Review* (Haziran 1971), s. 61.

19) Leone, *Production Automation and Numerical Control*, s. 81.

20) Donald N. Smith, "NC for Profit and Productivity", *American Machinist*, 16 Ekim 1972, s. 71.

21) *Business Week*, 9 Eylül 1972, s. 94.

22) *Cahiers d Mai*'de alıntı, no. 38 (Kasım 1972), s. 15.

23) Alfred Marshall, *Industry and Trade* (Londra, 1919), s. 212.

24) *Business Week*, 9 Eylül 1972, s. 80.

25) Siegfried Giedion, *Mechanization Takes Command* (New York, 1948), s. 198.

26) ABD Çalışma Bakanlığı, *Technological Trends in Major American Industries*, Bülten No. 1474 (Washington, 1966), s. 45–46.

27) Aynı yer.

28) Aynı yer, s. 114.

29) Aynı yer, s. 117.

30) Morris A. Horowitz ve Inwin Herrenstadt, "Changes in the Skill Requirements of Occupations, in Selected Industries", *National Commission, The Employment Impact of Technological Change* içinde, s. 227, 287.

31) Bright, "Automation and Skill Requirements", aynı yer içinde, s. 220.

32) James R. Bright, *Automation and Management* (Boston, 1958), s. vii, 9, 9n.

33) Aynı yer, s.186–87.

34) Üç tablo da Bright'tan kopyalanmıştır, "Automation and Skill Requirements", s. 210, 214 ve 217, ilk yayımlandıkları *Harvard Business Review*'nun izniyle.

35) Bright, *Automation and Management*, s. 188.

36) Bright, "Automation and Skill Requirements", s. 208.

37) Aynı yer, s. 216.

38) Aynı yer.

39) Aynı yer.

40) John I. Snyder, Jr., "The Myths of Automation", *American Child* (Ocak 1964), s.2.

41) Gerald Nadler, *Work Design* (Homewood Ill., 1963), s. 485-87.

42) Blauner, *Alienation and Freedom*, s. 144–145.

43) Aynı yer, s. 158, 160.

44) *Monthly Labor Review* (Ekim 1972), s. 57.

45) George Friedmann, *The Anatomy of Work* (Londra, 1961 ve New York 1964), s. 5–6.

46) Woodward, *Industrial Organization*, s. 63–64.

47) Marx, *Capital*, cilt I, s. 393–99 (Türkçe'de: *Kapital*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1997).

48) Jacques Ellul, *The Technological Society* (New York, 1964), s. 384.

49) *Capital*, cilt I, s.77 (Türkçe'de: *Kapital*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1997, s. 87–88)

50) Georges Friedmann, *Industrial Society* (Glencoe, Ill., 1955), s. 384.

51) *Capital*, cilt I, s. 458. (Türkçe'de: *Kapital*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1997)

52) Aynı yer, s. 398. (aynı yer, s. 434)

53) Bernard Barber, *Science and the Socal Order* (Glencoe Ill., 1952), s. 70.

Bölüm X
Yönetim ve Teknolojinin Emeğin Dağılımı Üzerindeki Diğer Etkileri

Marx sanayinin komutanlarının, savaşları ordu devşirerek kazanan generallerin aksine, orduları bozarak kazandıklarını söylemişti. Yönetimin ve teknolojinin yarattığı zorunlu sonuçlardan bir tanesi emeğe duyulan talepteki gerilemedir. Emek verimliliğinin, burada tarif edildiği gibi yönetimsel ve teknik araçlarla sürekli olarak artırılması kendi başına bu eğilimi üretmek durumundadır. Ancak, modern yönetim yöntemleri ve makine teknolojisinin uygulamaya geçirilmesi, yalnızca üretim ölçeğinde elde edilen hızlı büyüme sayesinde pratik bir nitelik kazanmıştır. Demek ki emek verimliliğindeki hızlı artış, üretimdeki büyüme ile tersinden dengelenme eğilimi sergiler. Temelde bu durumun bir sonucu olarak, mal üretimiyle ilgili olan sanayilerdeki istihdam, mutlak anlamda gerilememiştir. Dolaysız biçimde mal imalatıyla ilgili olan sanayi kesimlerindeki (imalat, inşaat, madencilik, kerestecilik, balıkçılık ve sözüm ona mekanik sanayiler dâhil olmak üzere-ki bu sonuncusu daha önceki mesleki sayımlarda kullanılan bir terimdir) işçi sayılarını tahmin eden istatistikler, 1829'nin ilk mesleki sayımından bu yana, sürekli bir artış sergiler (bakınız tablo, aşağıdaki sayfa 229). Hâlâ bu sanayilerde yoğunlaşmış olan çalışan nüfusun muazzam büyüklüğü ve bu toplamın bütün bu makineleşmeye karşın günümüze dek büyümeye devam etmiş olması olması gerçeği, çıktıdaki

büyümenin yanı sıra, makineleşmenin kendisinin de, emeğin yerinden edilmesi sürecine dayattığı sınırları yansıtmaktadır. İşçinin yerine geçen makineden daha ucuz olduğu nokta, basit anlamda teknik nitelikli bir ilişkiden daha fazlası tarafından belirlenir: Bu nokta, aynı zamanda, kendisi de talebe kıyasla ölçülmekte olan emek arzı tarafından etkilenen ücret düzeyine de bağlıdır. Ayrıca iş arayan yedek işçi ordusu büyüklüğünün de dâhil olduğu emek arzı, kısmen, sanayinin istihdam edilen işçileri artık işçilere dönüştüren biçimde makineleşmesine bağımlıdır. O halde makineleşmenin hızı da, işçileri bazı sanayilerden boşaltarak ya da diğer sanayilerdeki genişlemeye bir son vererek ucuz emek arzını ulaşılabilir hale getirdiği ölçüde, daha fazla makineleşmeyi sınırlandıran bir biçimde işler.[a]

Emeğin yerinden edilmesi, mal üretiminde istihdam edilen çalışan nüfusun mutlak büyüklüğü ile ilgili rakamlardan anlaşılamazsa da, bu nüfusun *göreli* büyüklüğüyle ilgili ölçümlerden anlaşılabilir. Tabloyu her sayım yılındaki toplam tarım dışı nüfusun yüzdelik biçimine dönüştürdüğümüz zaman, ortaya belirli bir ölçüde berrak bir tablo çıkmaktadır (bakınız aşağıdaki tablonun yüzdelik sütunu).

On dokuzuncu yüzyıl istatistiklerinin güvenilmez niteliği ışığında, belki de bunlardan, bu mal üreten sanayilerdeki kazanç getiren işlerde çalışanlar yüzdesinin, tarım dışı istihdamın yüzde 45 ile 50'si arasındaki oldukça dar bir aralıkta dalgalandığı dışında herhangi bir sonuç çıkarmak yanlış olabilir. Bu durum da, yeterince çarpıcı bir biçimde, 1920'ye kadar devam etmiş; bundan sonra bu oran, 1970 sayımının yüzde 33'lük rakamlarına kadar tutarlı bir biçimde düşmüştür. Bir yandan üretim artışı ve öte yandan verimlilik artışı arasındaki denge yüzyıl boyunca sürmüş ve görüldüğü gibi, sonunda bu denge imalat, maden çıkarma ve inşaat sanayilerdeki istihdamın tarım dışı istihdam toplamının yüzdesi olarak ilk kez düşmeye başladığı 1920'li yıllarda bozulmuştur.

Ancak daha da çarpıcı olan eğilim bu sanayiler *dâhilindeki* mesleki bileşimde görülen belirgin değişimdir. İşaret etmiş olduğumuz gibi, kavramlaştırmanın uygulamadan ayrıştırılması; olası işlerin tümünün, uygulama noktası olan imalathane düzeyinden büroya atılması ve ayrıca üretim sürecinin tamamının kâğıttan imal edilmiş gölge bir kopyasının tutulması

(a) Sözüm ona Detroit otomasyonu denilen süreci karakterize eden transfer makinelerinin ilk önce 1927'de Morris Motors tarafından kullanıldığına, ama zamanın göreli emek gücü fiyatı açısından değerlendirildiğinde ekonomik sayılmadığına işaret edilmiştir.[1]

Tarım Dışı İşçiler, 1820–1970 [b]			
	Binlik sayılarla toplam sayı	İmalat, inşaat ve diğer "mal üreten" sanayilerdeki işçiler	
		Binlik sayılar	Yüzde
1820	810	369	45,6
1830	1.167	550	47,1
1840	1.702	828	48,6
1850	2.732	1.375	50,3
1860	4.244	2.153	50,7
1870	6.023	2.979	49,5
1880	8.885	4.539	51,1
1890	13.549	6.549	48,3
1900	18.374	8,641	47,5
1910	25.750	11.836	46,1
1920	30.931	14.179	45,8
1870	6.075	2.890	47,6
1880	8.807	4.237	48,1
1890	13.380	6.155	46,0
1900	18.161	8.103	44,6
1910	25.779	11.864	46,0
1920	30.985	14.221	45,9
1930	38.658	15.345	40,0
1920	27.350	12.745	46,6
1930	29.424	11.943	40,6
1940	32.376	13.204	40.8
1950	45.222	18.475	40,9
1960	54.234	20.293	37,6
1970	70.616	23.336	33,0

(b) Bu tablo üç ayrı bölüm halinde yapılandırılmıştır çünkü ilk mesleki sayımlardan bu yana geçen 150 yılın tamamını kapsayan tek bir sürekli dizi mevcut değildir. Ayrıca üç diziyi bir araya toplamak da mümkün değildir çünkü her biri biraz daha farklı ilkelerle yapılandırılmıştır. Tablonun (sırasıyla P. K. Whelpton tarafından 1926'da ve Alba Edwards tarafından 1943'de) yapılandırılan ilk iki bölümü, sayım verilerini yeniden yapılandırma girişimleridir; son bölüm ise aylık bordro anketlerinden toplanan haliyle Emek İstatistikleri Bürosu rakamlarından alınmıştır. Dönemin tümü için tek bir ilkeler kümesi üzerinden yapılandırılmış sürekli bir dizi olmamasına ve ilk mesleki anketlerin güvenilmezliğine karşın, eğilimler hem sayılar hem de yüzdeler olarak açık seçiktir.[2]

ihtiyacı, çok sayıda teknik personel ve büro personeli ortaya çıkarmaktadır. Başlıca kapitalist ülkelerin tümüyle ilgili istatistikler, üretimde dolaysız biçimde istihdam edilmeyenlerin oranında, yüzyılın başlarından itibaren görülen hızlı artışa işaret etmektedir. Karakteristik olarak, bu yüzyılın başları civarında imalat sanayilerinde üretimde istihdam edilen her yüz işçiye karşı beş ile on kadar üretim dışı işçi mevcuttu ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bu oran, yüz istihdam başına yirmiden fazlasına yükseldi. Amerika Birleşik Devletleri imalat sanayileri için verilen rakamlar aşağıdaki gibidir:[3](c)

	İdari	Üretim	İdari/ üretim oranı
1899	348.000	4.496.000	Yüzde 7,7
1909	750.000	6.256.000	12,0
1923	1.280.000	8.187.000	15,6
1929	1.496.000	8.361.000	17,9
1937	1.518.000	8.533.000	17,7
1947	2.578.000	11.916.000	21,6

Ancak, bu artışın tamamının şu ana kadar bizi meşgul eden eğilimlere; yani üretimin yeniden örgütlenmesine ve büyük ölçekli makine sistemlerinin kullanımına atfedilebilir olmadığını belirtmek önem taşımaktadır. Bu rakamların tamamında kullanılan üretim dışı istihdam kategorisi karma bir kategoridir; Delehanty'nin de belirttiği gibi, üretim, bakım ve yardımcı nitelikli işçiler dışında imalatta istihdam edilenlerin tamamı dâhil, bakiye bir kategoridir. Bu da yalnızca, üretim görevleriyle bağlantılı mü-

(c) İmalattaki üretim dışı işçilerin üretim işçilerine oranını gösteren Amerika Birleşik Devletleri Sayım verileri "1899'da başlayan, dikliği biraz değişmekle birlikte yönü şaşmaz biçimde aynı kalan uzun dönemli bir yukarıya doğru çıkış eğilimi" göstermektedir. "Bu da nedensel güçler arandığında bakılması gereken yerin yirminci yüzyılın tamamı olduğu anlamına gelmektedir". Konu hakkındaki en kapsamlı araştırmalardan birisini yapmış olan George E. Delehanty'nin vardığı sonuç budur. Delehanty, Çalışma İstatistikleri Bürosu tarafından farklı bir temelde tutulan dizilerin bir resmini vererek, 1952'ye kadar süren sabit bir orantının bulunduğuna ve bunun daha sonra yukarıya doğru çıkma eğilimi gösterdiğine dikkat çekmektedir. Delehanty, her iki diziye yönelik kanıtları gözden geçirdikten sonra, eldeki istatistik kanıtlar temelinde bunlar arasında tercihte bulunmanın olanaksız olduğu sonucuna varmak zorunda kalmaktadır.[4] Ama bu istatistiksel tuhaflığın nedeni her ne olursa olsun, üretim dışı işçiler oranındaki artışın, Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1952'den çok önce başladığı açık seçik gibi görünmektedir.

hendisleri, teknisyenleri ve büro işçilerini değil, ayrıca idari, finansal, pazarlama konulu istihdamla, diğer benzeri istihdamın tamamını içerdiği anlamına gelir. Eldeki rakamlar iki tip üretim dışı istihdam kategorisi arasında, üretimle ilişkili olanlar ve üretimle kurumsal faaliyetin diğer yönleriyle ilişkili olanlar biçiminde hazır bir ayrıştırma yapılmasına izin vermemektedir; ama üretim dışı *istihdamın* teknik kısmının daha dar olduğunu gösteren bolca kanıt bulunmaktadır.

Örneğin, bu konuyla ilgili ilk araştırmacılardan birisi olan Emil Lederer, Almanya'da 1895 ile 1907 arasında, imalat, madencilik ve inşaattaki teknik personel yüzde 153 artarken, ticari personelin yüzde 206 oranında arttığını belirtmektedir.[5] Delehanty de 1961'de, Amerika Birleşik Devletleri imalat sanayinde, her 100 üretim işçisi için 35 üretim dışı işçi mevcutken, bunların sadece 7,9'unun mühendisler, bilim insanları ya da teknisyenler olduğunu belirtmektedir.[6]

Yeni sanayi devrimi tarafından planlama ve üretimi kavramsallaştırma sorumluluğunu taşımak üzere yaratılmış bulunan grubun büyüklüğünü tahmin etmeye girişeceksek, bu sınaî istatistiklerini bir kenara bırakarak, teknik elemanlarla ilgili mesleki sayılara dönmek daha yararlı olabilir. Bu rakamlara göre, 1970'de Amerika Birleşik Devletleri'nde, temelde mal üreten sanayilerde, ama ayrıca devlet vs. tarafından bağımsız uzmanlar olarak ulaşım ve iletişimde de istihdam edilen yaklaşık 1,2 milyon teknik nitelikli mühendis mevcuttu. Aynı zamanda, her çeşidinden yaklaşık 365.000 doğa bilimcinin yanı sıra, teknik ressamlar dâhil, yaklaşık bir milyon teknisyen vardı. Bu mesleklerde bulunan yaklaşık 2,5 milyonluk toplam, 1900'de aynı mesleklerde sayısı 800.000'ü aşmayan toplamla kıyaslanabileceği için, bunların üretimde geçen yüzyıl boyunca yaşanan devrim tarafından ortaya çıkartılan sahiden de yeni meslek grupları oldukları açıktır.

Ama bu hızlı büyümeye karşın, çarpıcı olan olgu Amerika Birleşik Devletleri'nde teknik uzmanlığın görece küçük bir grupta yoğunlaşmış olmasıdır. Teknik nitelikli mühendisler, kimyacılar, bilim insanları, mimarlar, teknik ressamlar, tasarımcılar ve teknisyenler bir arada ele alındığında, 1970'de toplam emek gücünün yüzde 3'den fazlasını temsil etmiyorlardı. Elbette, bu oran tahmin edilmesi imkânsız olan, temelde teknik amirler olarak hizmet veren az sayıdaki yönetici eklenerek biraz daha genişletilmeli; ama aynı zamanda herhangi bir üretim biçiminin uzağında olan alanlardaki doğa bilimcisi sayısı ve ayrıca işleri hızla öğrenilen ve herhangi bir gerçek kavramsallaştırma ya da planlama görevini içermeyen basit

faaliyetlerin tekrarıyla sınırlandırılmış olan çok sayıdaki teknik ressam (kroki ve detay ressamları dâhil) çıkartılarak da düşürülmelidir. Bakiyeye baktığımız zaman, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki çeşitli sanayileri işletmek için gerek duyulan teknik bilginin, çalışan nüfusun tamamının sadece yüzde 3'ü civarındaki bir grupta yoğunlaştığını söylemek muhtemelen doğru olacaktır ki bu oran bazı sanayilerde daha yüksek ve bazılarında daha düşüktür.

Teknik nitelikli mühendislik mesleği şu anda neredeyse tamamıyla en az dört yıllık mühendislik eğitimi almış olanlarla sınırlandırılmıştır. Bu alandaki geleneksel uzmanlıkların ve havacılık mühendisliği gibi yeni öğelerin yanı sıra, 1930 kadar yakın bir tarihte küçük bir uzmanlık grubu olan endüstri mühendisliği en hızla büyüyen grup olmuştur. Bu, mühendisliğin, üretim sürecinin tasarlanmasıyla en dolaysız biçimde ilgili olan dalıdır. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, mühendislik meslekleri hemen hemen mevcut değillerdi: 1816 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde 30 civarında mühendis ya da yarı-mühendis ya vardı ya yoktu. Bu mesleği ayrı bir meslek olarak sınıflandıran ilk sayım olan 1850 sayımı, çok azı unvanlarını akademik eğitimle elde etmiş ve çoğu da kanal ve demiryolu inşaatıyla uğraşmakta olan yaklaşık 2.000 inşaat mühendisi saptamıştır. Yalnızca imalat sanayinin yükselişi sayesindedir ki diğer mühendislik kategorileri de önemli bir varlık kazanmış ve 1880 ile 1920 arasında tüm mühendis türlerinin sayısı 7.000'den 136.000'e yaklaşık yüzde 2000 artmış; artık inşaat mühendisleri maden, metalürji, mekanik, elektrik ve kimya mühendislerini gölgeler hale gelmişti. 1870'de Amerika Birleşik Devletleri'nde sadece 866 mühendislik derecesi verilmişken, 1890 gibi tek bir yıl içinde mühendislik fakültelerine kaydolanların sayısı bu rakamı aştı ve 1910'da bu sayı 30.000'e yükseldi.[7]

Mühendislere duyulan talepte görülen muazzam ve sürekli artış, yeni bir kitle mesleği yarattı. Bu durum bir yandan, muhasebecilik gibi diğer yeni mesleklerin yanı sıra, ticaret ve küçük iş dünyasının bir zamanlar mevcut olan diğer alanlarındaki küçük girişimcilik mesleklerinin görece gerilemesi tarafından eski orta sınıftan atılanlar için belirli bir alan sundu. Ama öte yandan, kitlesel bir meslek haline gelen mühendislik, cılız bir biçimde bile olsa, diğer kitlesel mesleklerin bazı karakteristiklerini sergilemeye başladı: Yani rasyonalizasyon ve işbölümü, görevlerin basitleştirilmesi, makineleşmenin tatbik edilmesi, göreli ücrette aşağıya doğru düşüş, biraz işsizlik ve biraz sendikalaşma.

Ekonomik Araştırmalar Ulusal Bürosu tarafından yapılan *The Demand and Supply of Scientific Personnel* [Bilimsel Personelin Talep ve Arzı) isimli bir çalışmada, David M. Blank ve George J. Stigler, "Amerika Birleşik Devletleri'nde 1890'dan bu yana: Talep oldukça hızla artarken, arz bundan da hızla artmış, bu yüzden de maaşlar, çalışan nüfusun tamamına kıyasla aşağıya doğru inmiştir" gibi bir sonuca ulaştılar. Tam zamanlı ücretli imalat çalışanınınkilere kıyasla medyan mühendislik maaşları oranı endeksleri, 1929 oranı 100 olarak ele alındığında, 1954 itibarıyla bu oranın yalnızca 66,6 olduğunu göstermektedir.[8]

Mühendisin işi temelde tasarım işidir, ama proje yeterince büyükse, tasarım bile, işbölümünün geleneksel kurallarına tabi kılınabilir. Bunun nasıl yapıldığına ilişkin örneklerden birisi A.O. Smith Şirketi'nin 1950'li yıllarda yeni otomobil iskeleti tesisindeki mühendislik çalışmaları konusunda yaptıklarından görülebilir. Tasarım işi, gerek yapılacak tasarımla ilgili görevler gerekse çeşitli teknik uzmanlıklarla ilgili katmanlara bölünmüştür:

> Öncelikle elimizdeki tüm mühendislerle ilgili bir basamak tablosu geliştirdik. Teknik uzmanlıklar, özellikler, çalışma tipi buna dâhil edildi. Örneğin, birisi teknik ressam, yetkin tasarımcı ya ortalama tasarımcı vs. olabilir. Bu basamaklandırma bu insanları en iyi tanıyan grup liderleri tarafından yapıldı.
>
> Tek tek herkesle ilgili psikolojik değerlendirmeler bile yaptık...
>
> Daha sonra mühendisleri bir araya topladık ve onlara hedefimizin ne olduğunu söyledik... Belirli çalışma kurallarını belirledik. Kurallara mutlak anlamda hiçbir itiraz kabul etmeyeceğimizi, bunlara sofuca uyacağımızı söyledik. Bunu yapmayan kim olursa olsun bir kenara çekilmek zorunda kalacaktı. Günde sekiz saat bu kurallara uyulacağını söyledik. Şikâyetlerin tümümün bize resmen iletilmesini istedik, bunları değerlendirip kurallara uyacaktık, ama kimsenin kurduğumuz çalışma modelinde değişiklikler yapmasını ya da işlemleri değiştirmesini istemiyorduk.
>
> Grup liderlerinin her birinden at gözlükleri takmalarını ve çalışma arkadaşlarının yapacağı iş hakkında mutlak anlamda hiçbir şey düşünmemelerini istedik. Bunu değerlendirmek mühendislik yönetiminin işiydi.[9]

Bu izlek güya zaman basıncı altında benimsenmişti, ama birçok büyük mühendislik projesi de, tabi kılındıkları kavrayış fonksiyonu, "mühendislik yönetiminin işi" olmaya devam ederken, çoğu mühendisin tasarım uzmanlığı ya da mühendislik rutini ile sınırlandırıldığı noktaya değin benzer bir biçimde ele alınmaktadır. Aynı zamanda, sözüm ona bilgisayar destekli ta-

sarım ve bilgisayar destekli mühendislik de, mühendisin grafik dilinin, bilgisayarlar ve nümerik kontrol araçlarıyla denetlenecek biçimde geleneksel sayısal biçimlere tercüme edilmesini teşvik etmektedir.[10] Bu da mühendisin işlevlerinden bir bölümünün elektronik cihazlara devredilmesinin yolunu açmaktadır. Standart bilginin el kitaplarından, dosyalardan vs. bakılarak hatırlandığı bir ortamda, bu bilgiye dayalı hesaplamalardan oluşan çoğu tasarım süreci de, bu durumda bilgisayar kayıtlarında depolanabilmekte ve hesaplamalar bilgisayar tarafından çok daha hızla yapılabilmektedir.

Mekanik CAM'ler gibi bazı nesneler, gerek veri şartnameleri gerekse üretim talimatı biçimindeki çizim kullanımlarını atlayarak, programlanmış hesaplamalarla tasarlanabilmektedir. Mevcut pratik temelde sayısal tablo ve metin çıktılarını üretmekten ibarettir, ama makine aletlerinde nümerik denetimin daha fazla kullanılması daha sonra dolaysız bir biçimde üretim makinelerini çalıştıran manyetik bilgisayar çıktısı teypleri kullanma eğilimini teşvik etmektedir.

Küçük elektronik motorlar günümüzde tamamıyla otomatik biçimde tasarlanan çok daha karmaşık ürünlerin örnekleridir. Belirli bir şartname için, bilgisayar, gerek teker aksları ve kaplamaları gerekse çark ve teker tasarımları için standartlaştırılmış demir göbekleri seçmektedir. Bazı tel boyutları ve bobinajlar için kimi mühendislik hesaplamaları yapabilmektedir. Söz konusu otomatik tasarım izleğinin girdisi, arzu edilen performans verilerinin bir mühendis tarafından doldurulduğu bir tablo formundan ibarettir. Bilgisayar çıktısı tel üzerindeki standart parça ve verilerin, bobinaj yapılandırmalarının ve sarılacak sıraların listesinden oluşmaktadır.[11]

Bu yöntemler ayrıca hava taşıtlarındaki flaş perçinlerinin sökülme kalıplarıyla ilgili stres analizi için, köprü tasarımı, hastane planlaması ve diğer mühendislik meseleleri ile ilgili olarak uygulanmaktadır. Bu teknik, emek tasarruf edici özelliklerinin yanı sıra, tıpkı nümerik kontrolün yaptığı gibi mesleki bileşimi değiştirmektedir. Bazı teknikler yönetimin tercih ettiği işbölümü uyarınca kullanıldıkları için, mühendislerin ve teknik ressamların yerine veri-girme görevlilerini ve makine operatörlerini geçirmekte ve kavramsal bilgiyle tasarım bilgisinin daha da çok yoğunlaştırılmasına yol açmaktadır. Demek ki bir kitle mesleği olarak mühendisliği yaratan süreçle aynı süreç, bu meslek önemli bir büyüklüğe ulaştığında, rutinleştirilebilir görevlerle işgal edildiğinde ve elektronik sanayindeki elektronik teknolojisinin ilerlemesi böyle yapılmasını elverişli kıldığında, bu mesleğin kendisine de uygulanmaktadır.

Tıp ve dişçilikle ilgili alanların dışında, 1970'de yaklaşık bir milyon teknisyen istihdam ediliyordu. Bunlardan, yaklaşık 310.000'i teknik ressam ve diğer 900.000'ü kadastrocu, hava trafik kontrolörü ve radyo operatörü iken, geriye kalan 600.000 mühendislik ve fizik bilimleri teknisyenleri dâhil diğerlerinin tamamını içeriyordu. Teknisyen teriminin genel olarak kabul edilen bir tanımı yoktur. Ama teknisyenin ayırt edici özelliği mühendis ya da bilim insanına "destek" olma işlevine sahip olmasıdır; daha düşük ücretli ve biraz eğitimli birisine devredilebilecek olan rutinler teknisyene devredilir.[d] Birçoklarının işleri sırasında edindikleri eğitim haricinde herhangi bir özel eğitim ya da öğrenimleri yoktur; ama yüksek eğitim kurumlarına devamın yaygınlaşmasıyla birlikte, işverenler giderek iki yıllık teknik okul mezunlarını ve hatta dört yıllıkları da daha fazla kullanmaktadırlar. Ücret, zanaatkâr tarafından alınanın çok da üzerinde değildir; örneğin, 1971'in başlarında teknik ressamın ortalama haftalık ücreti 170 dolarken, zanaatkâr ve formenin ortalama haftalık kazancı 167 dolardı.[13]

Modern üretim süreçlerinde yönetim tarafından ihtiyaç duyulan teknik uzmanlık, bu gruplar ve özellikle de mühendisler ve bilim insanları arasında yoğunlaşmış durumdaysa da, bu durum, yönetim ve tekniklerde yaşanan devrim tarafından ortaya çıkartılan değişikliklerin tümünü içermez. İşleri eskiden imalathanede gayrı resmi bir biçimde ya da geçmişin küçük imalathane bürolarında asgari temellerde gerçekleştirilen ne varsa hepsini kapsayan bir büro işçileri kitlesi ortaya çıkmıştır. Yönetim artık üretim sürecini, kâğıt üzerinde üretimin kendisinde olup biten her şeyi izleyen ve öngören koşut bir süreci yöneterek masa başından sürdürdüğü için, muazzam bir kayıt tutma ve hesap kitap kütlesi ortaya çıkmıştır. Malzemeler, ilerleyen işler, bitmiş envanter, emek ve makine, kılı kırk yaran zaman ve maliyet hesaplamalarına tabi kılınmaktadır. Her bir adım uzaktan detaylandırılır, kayıt altına alınıp kontrol edilir ve fiziksel üretim, bakım, taşıma, depolama vs. gibi süreçlerin, çoğunlukla günlük temelde, belirli bir

(d) Mühendislik alanındaki teknisyenlerin istihdamı söz konusu olduğunda Avrupa ve Amerika'daki mühendislik pratikleri arasında kayda değer bir farklılık olduğu söylenebilir. Yakın dönem önce yapılan bir çalışma, "Britanya sanayinin tamamı" demektedir, "Amerika'daki profesyonel başına düşen 0,62 teknisyen oranına kıyasla profesyonel başına 4,7 teknisyen istihdam eder". Fransa ve Almanya'daki oranlar, Britanya'daki kadar yüksek olmamakla birlikte, Amerika'daki orana kıyasla hâlâ çok yüksektir; profesyonel mühendis başına 2,5 teknisyen civarındadır. Bu da, Avrupa ülkelerinde önemli olan bu mesleki sınıflandırmanın, Amerika Birleşik Devletleri'nde görece dar olduğu anlamına gelir. Ayrıca bu sınıfa Avrupa'da verilen önem her ne olursa olsun, bu önemin otomatik olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne transfer edilemeyeceği anlamına da gelir.[12]

andaki bölümler-arası resmini sunan raporlar hazırlanır. Bu iş, büro işçileri orduları, veri-işleme cihazları ve bu hedefin elde edilmesine hasredilmiş olan büro yönetimi tarafından yerine getirilir. Bu işleri şirketin diğer idari işlerinden, (hem üretime yardımcı olan işler ayrı biçimde sınıflandırılıp sıralanmadığı için hem de aslında bu iş idari işin geriye kalanıyla ayrı bir istatistiksel hesaplamaya tabi kılınamayacak kadar iç içe geçtiği için) ayırmanın hiçbir yolu olmadığından, bu çalışma türü daha sonraki tartışmalara bırakılmalıdır. Bu tartışma, tekelci kapitalizmde, tartışmakta olduğumuz teknik güçlerin yanı sıra, çalışan nüfusun sahip olduğu işlerde kaymalar yaratmış bulunan diğer güçlerin tanımlanmasını beklemelidir.

Dipnotlar

1) Edwin Mansfield, "Technological Change: Measurement, Determinants, and Diffusion", *National Commission on Technology, Automation, and Economic Progress, The Employment Impact of Technological Change* içinde, Appendix Volume II, *Technology and the American Economy* (Washington, D.C., 1966), s. 100.

2) P.K.Wlepton, "Occupational Groups in the United States, 1820-1920", *Journal of the American Statistical Association* (Eylül 1926), s. 335; Alba M. Edwards, *Sixteenth Census Report, Comparative Occupation Statistics for he United States, 1870-1940* (Washington, 1943), bölüm XIII; U.S. *Bureau of Labor Statistics, Handbook of Labor Statistics 1972, Bulletin 1735* (Washington, 1972), s.89.

3) Reinhard Bendix, *Work and Authority in Industry* (New York, 1956, 1963), s.214 (Seymound Melman tarafından hesaplandığı gibi, "The Rise of Administrative Overhead in the Manufacturing Industries of the United States, 1899-1947", *Oxford Economic Papers*, cilt III [1951), s. 66).

4) George E. Delehanty, *Nonproduction Workers in U.S. Manufacturing* (Amsterdam, 1968), s.50-55.

5) Aynı yer, s. 66.

6) Aynı yer, s.142

7) Robert Perucci ve Joel E. Gerstl, *The Engineers and the Social System* (New York ve Londra, 1969), s. 53.

8) David M. Blank ve George J. Stigler, *The Demand and Supply of Scientific Personnel* (New York, 1957), s.21, 25.

9) James R. Bright, *Automation and Management* (Boston, 1958), s. 96

10) Robert H. Cushman, "Using Computer Aided Design to Talk to Machines in the Factory", END (Electrical Design News), 15 Ağustos 1972, s. 28-32.

11) Börje Langefors, "Automated Design", Robert Colborn, der., *Modern Science and Technology* içinde, (Princeton, N. J., 1965), s. 699.

12) B.C.Roberts, Ray Loveridge, John Gennard, J.V.Eason ve ark., *Reluctant Militants: A Study of Industrial Technicians* (Londra, 1972), s.7; William M. Evan, "On the Margin-The Engineering Technicians, Peter L. Berger, der., *The Human Shape of Work: Studies in the Sociology of Occupations* içinde (New York, 1964), Tablo I, s.104.

13) *Occupational Outlook Quarterly* (Sonbahar 1973), s.28; Paul O. Flaim ve Nicholas I. Peters, "Usual Weekly Earnings of American Workers", *Monthly Labor Review* (Mart 1972), s. 33.

Kısım III

Tekelci Sermaye

Bölüm XI
Artı Değer ve Artı Emek

Tekil sermaye sahibinin (ya da aile grubunun ya da küçük bir ortaklar grubunun) ve kapitalist firmanın birbirleriyle özdeş olduğu ve her bir sanayideki üretimin makul sayıda firma arasında dağıldığı atomize ve rekabetçi kapitalizm modeli artık günümüzün kapitalizm modelini oluşturmuyor. Çeşitli inançlara sahip iktisatçılar ve sosyal gözlemciler, yeni yapıya dair tanımlama ve çözümlemeleri konusunda anlaşamıyor olsalar da, bunun yerini oldukça farklı bir yapının aldığı konusunda genel bir görüş birliği içindeler. Marksistler, ortaya çıkışından bu yana kapitalizmin bu yeni aşaması için çeşitli isimler kullandılar: *Finans kapitalizm, emperyalizm, neokapitalizm, geç kapitalizm.* Ancak, Lenin'in konuyla ilgili öncü çözümlemelerden birisinde ortaya koyduğu "emperyalizmin en saf ekonomik özü tekelci kapitalizmdir" saptaması genel olarak kabul edildiği için, bu son terim en fazla kabul edilebilir terim olmuştur.[1] Bu yeni aşamayla ilgili olarak Marksist bakış açısından yapılan en geniş kapsamlı yakın dönemli tartışma ise Paul Baran ve Paul M. Sweezy'nin *Monopoly Capital* [*Tekelci Sermaye*] simli kitaplarında bulunabilir.[2]

Tekelci sermayenin başlangıcı, genel olarak kabul gördüğü üzere, on dokuzuncu yüzyılın son yirmi ya da otuz yılına dayanır. Sermayenin ilk tröstler, karteller ve diğer birleşme biçimleri altında yoğunlaşması ve mer-

kezileşmesi kendisini bu dönemde ortaya koymaya başladı; bunun sonucunda kapitalist sanayi ve finansın modern yapısı bu dönemde biçimlenmeye başladı. Aynı zamanda dünyanın sömürgeleştirilmesinin hızla tamamlanması ve yerkürenin ekonomik etki ya da egemenlik alanları şeklinde bölünmesinin yarattığı uluslararası düşmanlıklar ve silahlı çatışmalar, modern emperyalist çağı başlattı. Yani tekelci kapitalizm her bir kapitalist ülke içindeki tekelci örgütlenmelerin çoğalmasını, sermayenin uluslararasılaşmasını, uluslararası işbölümünü, emperyalizmi, sermayenin dünya piyasası ile dünya çapındaki hareketini ve devlet iktidarının yapısında ortaya çıkan değişimleri içermektedir.

Üretim alanındaki hayati gelişmelerin de tekelci kapitalizmle tam olarak aynı dönemde ortaya çıktıkları zaten anlaşılacaktır. Bilimsel yönetim ile üretimin modern temeller üzerinde örgütlenmesi "hareketinin" tümü ilk kez son yüzyılın [19. yüzyılın-ç.n.] son yirmi yılında başladı. Emek gücünün sermayeye daha hızlı bir biçimde dönüştürülmesinde bilimin sistematik biçimde kullanılmasına dayanan bilimsel-teknik devrim de, ifade etmiş olduğumuz gibi, aynı dönemde ortaya çıkmıştır. Böylece sermaye faaliyetinin bu iki cephesini tarif ederken, tekelci kapitalizmin iki temel yönünü tarif etmiş oluyoruz. Bunlar hem kronolojik hem de fonksiyonel açıdan kapitalist gelişimin yeni aşamasının parçalarıdır; tekelci kapitalizmden doğar ve onu mümkün kılarlar.

Hem açık seçik nedenler hem de Baran ve Sweezy'nin çözümlemesine konu edilen yönlerin hepsinin bu tartışma bakımından bizi doğrudan ilgilendirmemesi yüzünden, kapitalizmde ortaya çıkan değişimlere dair *Monopoly Capital*'de ifade edilen tanımlamayı tekrarlamak ya da özetlemeye girişmek gereksizdir. Bu çalışmada benimsenen bakış açısı, devasa ve [giderek daha da; ç.n.] büyüyen bir ekonomik artığın üreticisi olan kapitalist toplumun resmedilmesidir ve yazarlar da bu artığın tekelci kapitalizmdeki kullanılma ya da "emilme" biçimlerini ele almışlardır. Daha ilk başta, şuna işaret etmişlerdir:

> "Dikkatleri artığın oluşumuna ve massedilmesi üzerinde toplamanın da bu ya da başka bir toplumu tam anlamıyla resmedeceğini iddia etmiyoruz. Bu yaklaşımın, bizim kullandığımız biçimde, Marx'ın kapitalizm üzerine yaptığı çalışmanın merkezinde yer alan bir konunun yani emek sürecinin, hemen hemen toptan bir tarafa bırakılmasına neden olacağının da özellikle farkındayız. Teknolojik değişmenin tekelci kapitalizmin gelişiminde önemli rol oynadığını vurguladık ama işin doğası, işçi sınıfının bileşimi

> (farklılaşması), işçilerin psikolojisi, işçi sınıfının örgütlenme ve mücadele biçimleri gibi gelişmeler üzerinde tekelci kapitalizm döneminin teknolojik değişme karakteristiğinin belli çeşitlerinin yarattığı sonuçların sistematik bir biçimde araştırılması girişiminde bulunmadık. Bunların tümü tabii ki, tekelci kapitalizm üzerinde etraflıca yapılacak bir çalışmada ele alınması gereken önemli konulardır.[3]

Bunun da ortaya koyduğu üzere, Baran ile Sweezy, üretim hareketlerini, üretimin çıktısının yani ürünün hareketlerinden daha az ele almışlardır. Ancak, işaret ettikleri gibi sadece teknolojik değişim değil, aynı zamanda *değişen ürün* de yeni ve farklı emek süreçlerini, çalışan nüfusun yeni bir mesleki dağılımını ve böylelikle de değişen bir işçi sınıfını yaratmaktadır. Bu yüzden burada ele alınan *emeğin* hareketleri incelemesinin *Monopoly Capital*'de ele alınan *değerin* hareketleri incelemesinin yalnızca başka bir biçimi olduğu açıktır.

Değerin hareketi ile emeğin hareketinin bir süreç içinde nasıl el ele gittikleri, Marx tarafından, kapitalist birikimin genel yasasına dair açıklamasında tarif edilmişti:

> Birikimle ve emeğin buna eşlik eden verimlilik artışıyla birlikte, sermayenin ani genişleme gücü de artar... Birikimin kaydettiği ilerlemeyle birlikte kabına sığmayan ve ek sermayeye dönüştürülebilir nitelikte olan toplumsal servet kitlesi, piyasası aniden genişleyen eski üretim kollarına ya da yeni oluşturulan üretim kollarına doğru çılgınca akar... Bütün bu durumlarda, diğer alanlardaki üretim ölçeğine zarar vermeden, büyük insan kitlelerini[a] ani bir şekilde belirleyici nitelikteki noktalara doğru kaydırma olasılığı mevcut olmalıdır... Bu artış, artan üretime oranla istihdam edilen emekçi sayısını azaltan yöntemler yoluyla; emekçilerin bir bölümünü sürekli olarak 'serbest bırakan' basit süreç tarafından etkilenir.[4]

Marx'tan bu yana geçen yüzyılın ölçeğiyle ele alındığında, "artan üretime oranla istihdam edilen emekçi sayısını azaltan yöntemler", muazzam

---

(a) Marx burada, bu bağlamda İngilizce'ye daha ziyade "insan kitleleri" ya da "kitlelerce insan" olarak çevrilebilecek olan *Menschenmassen* sözcüğünü kullanmaktadır. Kapitalist sanayinin yeni dallarına doğru sürüklenen kitleler şimdi artık genellikle *erkeklerden* çok *kadınlardan* oluştuğu için, diğer örneklerde olduğu gibi bu örnekte de Marx çevirisini etkilemiş olan dildeki erkek yanlılığına dikkat çekmek biraz daha gereklidir. [Braverman burada Marx'dan yapılan İngilizce çevirideki "insan kitleleri" sözcüğünün "masses of man" [erkek kitleleri] biçimindeki çevirisiyle ilgili bir uyarı notu düşmektedir; ç.n.]

sayıda işçiyi "serbest" bırakmıştır. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, belli başlı kapitalist ülkeler bakımından hiç de atipik olmayan Amerika Birleşik Devletleri rakamları, mal üretimine yönelik tarım dışı sanayilerdeki istihdamın, 1920'lerden başlayarak, kentsel istihdamın yüzde 45 ila yüzde 50'sini oluşturan geleneksel noktasından aşağılara doğru düşmeye başladığını ve 1970 itibarıyla yüzde 33'e kadar gerilediğini göstermektedir. Ancak aynı zamanda çalışan nüfusun 1880'de yaklaşık yüzde 50'sini oluşturan tarımda istihdam edilen oran da 1970 itibarıyla toplam istihdamın yüzde 4'ünün altına düşmüştür. Tarım; imalat, inşaat ve bunlara eşlik eden maden çıkarma sanayileriyle birlikte, 1880'de nüfusun dörtte üçünü oluşturduğu ve 1970 itibarıyla sadece sekizde üçe düştüğü için, izi sürülmesi gereken emek kitlesi gerçekten de muazzam boyutlara ulaşmıştır. Tarımdan ve imalat sanayilerinden "serbest bırakılan" insanların ilişkili olduğu milyonlarca iş, yine de toplumsal işbölümü içinde bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu emek kitlesinin izini sürerken, yalnızca Marx'ın kastettiği "yeni oluşturulan üretim dallarına" doğru değil, aynı zamanda, Baran ve Sweezy'nin de yaptığı gibi, üretimdışı dallara; tek işlevi toplumsal artığın kapitalist sınıfın çeşitli kesimleri ve onlara bağımlı olanlar arasında tahsis edilmesi konusunda mücadele yürütmek olan sanayilerle mevcut sanayilerin önemli kesimlerinin tümüne doğru yol alacağız. Bu süreçte, "kendisini çılgınca bir biçimde" mümkün olan bütün yeni yatırım alanlarına doğru "sürükleyen" sermaye, toplumu bütünüyle yeniden örgütlemiş ve yeni bir emek dağılımı yaratırken, bundan yalnızca yetmiş ya da seksen yıl öncekinden büyük ölçüde farklı olan bir toplumsal hayat ortaya çıkarmıştır. Sermayenin bu durmak ve doymak bilmez hareketi toplumsal hayatı neredeyse gündelik bir biçimde gözlerimizin önünde değiştirmekte; bunu yaparken toplumsal hayatın giderek imkânsızlaştığı bir durumu da yaratıyor olmasını ise kulak ardı etmektedir.

Araştırmakta olduğumuz artık, bu artığın bir değer fazlasından çok bir emek fazlası olması nedeniyle, Baran ve Sweezy tarafından izi sürülmeye çalışılan artıktan biraz daha farklıdır. Örneğin, Baran ve Sweezy'nin amaçları bakımından, sermaye tarafından devasa toplumsal masraflar karşılığında ayakta tutulan muazzam ve küçültülemez nitelikteki askeri düzenin, ekonomik artığın içine dâhil edilmesi son derece anlamlıdır. Bu elbette modern üretim tarafından yaratılan bolluğun topluma büyük zararlar vererek de olsa sermaye yararına emilmesi, boşaltılması ve israf edilmesinin başlıca yollarından birisidir. Fakat bu askeri düzen, imalat sanayinin

ürünlerine yönelik talebin desteklenmesiyle ilgili olduğu ölçüde, bu biçimde kullanılan emek de zaten ekonominin imalat sektörü içinde sayılmaktadır. Emeğin yararsız ya da zararlı ürünlerin yapımı için kullanılmış olması şu an için bizi ilgilendirmemektedir. Bizi ilgilendiren, yeni üretim biçimlerine ya da üretim dışına çekilen artık emektir, çünkü mesleki yapı ve böylelikle de işçi sınıfı bu şekilde dönüştürülmektedir.

İmalat sanayileri içindeki mesleklerin nasıl yeniden düzenlendiğini ve dengenin dolaylı emeğe doğru kaydığını, böylece bu emek kitlesinin de, tıpkı üretimde dolaysız biçimde uygulandığı gibi, sayıca azaltılıp faaliyetleri bakımından denetlendiğini zaten tarif etmiştik. Bu kayma, çoğunluğu yönetimle yakından bağlantılı olan küçük oranda teknik işlerle daha büyük oranda aşağı düzeydeki rutinleştirilmiş teknik ya da vasıfsız büro işleri yaratmaktadır. Şimdi gerekli olan bu geleneksel sanayiler içindeki mesleki kaymalardan ziyade endüstriyel kaymalar; toplumsal işbölümünün tümünü değiştirmekte olan hareketler üzerinde odaklanmaktır. Bunun içinse, bu süreçte harekete geçen daha geniş toplumsal güçlerin bir kısmını ve kendileri de, daha fazla birikimin koşullarını oluşturdukları kadar, hızlı sermaye birikiminin tekelci evresindeki sonuçlarından başka bir şey olmayan toplumsal değişimleri resmetmeye girişmeliyiz.

Dipnotlar

1) V. I. Lenin, *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*, Selected Works içinde, cilt V (New York, tarihsiz), s. 114 (Türkçe'de: *Emperyalizm, Kapitalizmin Sonuncu Aşaması*, Çevirenler: Uğurhan Berkok, Erden Akbulut, Altuğ Yaral, Sosyalist Yayınlar, 1995).

2) Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, *Monopoly Capital* (New York, 1966) (Türkçe'de: *Tekelci Sermaye*, Çeviren: Gülsüm Akalın, Kalkedon Yayınları, 2007.

3) Aynı yer, s. 8–9

4) Karl Marx, *Capital*, cilt I (Moskova, tarihsiz), s. 592–93. (Türkçe'de: *Kapital*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1997.)

Bölüm XII
Modern Anonim Şirket

Bu güçlerin ilki kapitalist işletmenin değişen yapısı içinde bulunabilir. Tekelci şirket teorisinin temelleri, Marx tarafından, sermayenin devasa birimler içinde bir araya gelme eğilimi tarif edildiğinde ortaya konulmuştu. Bu durum öncelikle, Marx'ın birikim sürecinin doğal sonucu olarak tanımladığı sermayenin *yoğunlaşması* olarak ortaya çıkar: Her bir sermaye ve onunla birlikte, sürdürdüğü üretimin ölçeği de büyür. Öte yandan, sermayenin *merkezileşmesi*, "zaten oluşturulmuş olan sermayeleri" bir araya getirerek, "bağımsız varlıklarını tahrip etme, kapitalistin kapitalisti mülksüzleştirmesi, birçok küçük sermayenin az sayıdaki büyük sermayeye dönüşümü...." yoluyla mevcut sermayelerin dağılımını değiştirir. "Sermaye belirli bir yerde tek bir elde biriken muazzam bir kitle oluşturmak üzere büyür, çünkü bir başka yerde birçokları tarafından kaybedilmiştir".[1] Bu merkezileşme, Marx'ın işaret ettiği gibi, gerek rekabet yoluyla gerekse birçok mülk sahibinin sermayelerini tekil bir denetime açık hale getirdikleri kredi sistemi yoluyla gerçekleşebilir.

Modern şirketin gelişiminden önce, kapitalist işletmenin ölçeği, kapitalist grup ya da ortaklar grubu bakımından ulaşabilir olan sermaye ve yönetim kapasiteleri tarafından sınırlandırılmıştı. Bunlarsa kişisel servetler ve kişisel yeteneklerce belirlenen sınırlardır. Bu sınırlar yalnızca tekelci dönemde aşılmış ya da en azından muazzam ölçülerde genişlemiş ve bi-

reylerin kişisel servet ve yeteneklerinden ayrışmıştır. Anonim şirket bir biçim olarak sermaye ile bu sermayenin bireysel sahibi arasındaki dolaysız bağlantıyı kopartır ve tekelci sermaye de bu biçim üzerinde yükselir. İşletme ile dolaysız biçimde bağlantılı olanların servet toplamını kat kat aşan muazzam sermaye toplamları bir araya getirilebilir. Uygulamanın denetimi ise giderek her bir işletme için uzmanlaşmış bir yöneticiler grubuna ait hale gelir. Hem sermaye hem de üst düzey profesyonel yönetim büyük ölçüde aynı sınıftan geldikleri için, kapitalistin eskiden tek bir insanda birleşen iki ayrı yüzü olan mülk sahibi ile yönetici, şimdi denilebilir ki sınıfın ayrı ayrı yüzlerine dönüşmüştür. Sermayenin mülk sahipliğinin ve işletme yönetimlerinin sınıfın bireyleri bakımından birbirlerinden asla top yekûn ayrışmadıkları doğrudur, çünkü her ikisi de olağanüstü sınırlı büyüklükteki bir toplumsal kümelenme içinde yoğunlaşmış durumdadırlar: Bu nedenle, kural olarak, üst düzey yöneticiler sermayesiz bireyler olmadıkları gibi, sermaye sahipleri de mutlaka yönetim bakımından pasif değillerdir. Ama her bir işletmede bu ikisi arasında var olan doğrudan ve kişisel birlik kopmuştur. Sermaye artık sınırlı ve sınırlandırıcı kişisel biçimini aşmış ve kurumsal bir biçime adım atmıştır. Bu durum, mülkiyet iddialarının, son tahlilde, kapitalizmin mantığı ve hukuksal yapısı uyarınca büyük ölçüde kişisel ya da ailesel biçimler içinde kalmasına karşın geçerliliğini sürdürür.

İnsanın, sermaye sahibi sıfatıyla kapitalist sınıfa ait olması için, basit bir biçimde yeterince servete sahip olması zorunludur; bu durum bu anlamdaki üyeliğin tek gereğidir. Kapitalist sınıfa, kapitalist bir işletmenin dolaysız örgütleyicisi ve yöneticisi olarak, bu anlamıyla üye olmaksa bambaşka bir konudur. Burada, saldırganlık ve gaddarlık, örgütsel uzmanlık ve yetenek, teknik önsezi ve özellikle de pazarlama yeteneği gibi niteliklerle ilgili bir eleme süreci sürüp gider. Bu nedenle yönetici katmanı sermaye, aile, bağlantılar ve bir bütün olarak sınıf ağı içindeki diğer bağlarla donanmış olanlar tarafından doldurulmaya devam ederken, kendi adlarına servet biriktirerek değil, yeteneklerini hizmet ettikleri kapitalist örgütlenmeye uyumlu kılmak yoluyla diğer toplumsal sınıflardan buraya doğru yükselen kimilerine de kapalı değildir. Bu durumda, tam tersine sermaye sahipliği yöneticilik konumunu takip eder. Ancak, yalnızca üst düzey yöneticiliğin kural olarak sınıfın içinden seçilmesi nedeniyle değil, ayrıca bir bütün olarak bu katmanın geniş bir katman olmaması nedeniyle de bu, ender rastlanan bir durumdur.

"Yönetici" unvanı çok çeşitli mesleklerdeki çeşitli istatistiksel sınıflandırmalara bahşedilen bir unvanken, bu unvana sahip olmak, çoğunluk açısından, ülkenin önde gelen şirketlerinin kapitalist yönetimiyle herhangi bir ilişkiye sahip değildir. Örneğin, Nüfus Sayım Bürosu, 1970 nüfus sayımında, yaklaşık 80 milyon kişinin içinden neredeyse altı buçuk milyon insanı, "çiftlikler hariç, yönetici ve idareci" olarak sınıflandırmıştır. Ancak bu sayı belki de perakende ve hizmet dükkânlarının bir milyon kadar yöneticisini ve ayrıca yine bu alanlarda çalışan yaklaşık bir milyon kadar kendi kendisini istihdam eden kişiyi içermektedir. Satın alıcıları ve satış yöneticilerini, çeşitli devlet düzeylerindeki memurları ve idarecileri, okul yönetimlerini, hastaneleri ve diğer benzeri kurumları; posta dağıtımı şeflerini ve posta şeflerini; gemi memurlarını, pilotları ve gemi veznedarlarını; inşaat yöneticilerini ve şeflerini; demiryolu kondüktörlerini; sendika görevlilerini ve cenaze yöneticilerini kapsamaktadır. Bu tür kategoriler sınıflandırmanın hepsinin neredeyse yarısını oluşturdukları için, geriye kalanlarla ilgili daha fazla çözümleme yapılmaksızın da şirketler dünyasında uygulamayı gerçekten yürüten yönetici katmanın oldukça küçük bir grup oluşturduğu açıktır.

Ancak bu katman, toplam nüfus içinde orantısal olarak küçük olmakla birlikte, tekel öncesi duruma kıyasla son derece büyümüş durumdadır. Pollard, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısından söz ederken şöyle demektedir: "Günün büyük ölçekli girişimcisi son derece sınırlı sayıdaki yönetici, sekreter ya da idari görevlilerle işe girişiyordu: Kendi mektuplarını kendisi yazar, kendi müşterilerini kendisi ziyaret eder ve kendi adamlarını kendi bastonuyla pataklardı". Büyük işletmelerde bile istihdam edilen az sayıdaki büro işçisi yalnızca defterleri tutma işiyle değil, ayrıca zaman tutma, kalite kontrolü, yolculuk ve teknik ressamlıkla da uğraşırdı. Pollard, Watt'ın çizimlerini yıllarca kendisinin yaptığını söylemekte ve şu kayda değer istatistiği vermektedir: "Arkwrights, 1801–4 arasında, neredeyse tümüne de karmaşık ücret oranlarıyla ödeme yapılan 1,063 işçiyle ilgilenmeleri için sadece üç büro işçisi istihdam etti".[2] Alfred D. Chandler ise, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki şu duruma işaret etmektedir: "1850 öncesinde çok az sayıdaki Amerikan girişimi tam zamanlı yöneticinin hizmetlerine ihtiyaç duyuyor ya da belirgin biçimde tanımlanmış bir idari yapıyı gerekli kılıyordu. Sınaî girişimler, bugünkülere kıyasla, son derece küçüktü. Çoğunlukla aile işleriydiler. Tek bir işletmenin kaderinden sorumlu olan iki ya da üç adam ekonomik ve idari, uygulama ya da

girişimle ilgili tüm temel faaliyetlerle uğraşıyordu".[3]

Sermayenin kurumsallaşması ve denetimin kapitalist sınıfın uzmanlaşmış bir katmanına ait olması kronolojik olarak yönetim işlemlerinin ölçeğindeki devasa bir büyümeye denk düşer. Her bir temel sanayinin üretken faaliyetine az sayıdaki girişimin hâkim olmaya başladığı noktaya kadar büyük bir hızla büyüyen, sadece işletmenin büyüklüğü değildir, aynı zamanda yönetim tarafından üstlenilen fonksiyonlar da büyük bir hızla genişlemiştir. Bu gelişimi üretim alanında zaten izlemiş bulunuyoruz. Üretim faaliyetleri, modern şirket içinde tam anlamıyla yeniden örgütlendikleri zaman, her biri kendi alanına giren sürecin özgün yönlerine sahip olan fonksiyonel departmanlar arasında bölünürler: Tasarım, stil, araştırma ve geliştirme; üretim kontrolü; gözetim ya da kalite kontrolü; imalat maliyet muhasebesi; işle ilgili çalışmalar; yöntemlerle ilgili çalışmalar; endüstri mühendisliği; yollar ve ulaşım; malzeme alımı ve denetimi; fabrika ve makinelerin bakımı; enerji; personel yönetimi ve eğitimi vesaire.

Ancak mühendislik örgütlenmesi ilk gereklilik idiyse, bu örgütlenme kısa sürede fonksiyonel önemi bakımından pazarlama aygıtı tarafından arka plana itildi. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1880'ler ve 1890'larda ortaya çıkmaya başlayan ilk büyük bütünleşmiş şirketler, pazarlama sorunu konusundaki yeni bir yaklaşım temelinde inşa edilmişlerdi ve temel mühendislik gereklerinin güvence altına alınmasının ardından, tekelci şirketin temeli olarak hizmet verenin bu devrimci pazarlama yaklaşımı olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Önceki model komisyon aracıları, toptancılar ve benzerleri aracılığıyla yapılan alım ve satımlardan oluşuyordu. Piyasanın ölçeğinde, ulaşım ve haberleşmede elde edilen iyileştirmeler kadar, sanayinin büyümesi sonucunda şehirlerin de hızla büyümesine dayalı olarak ortaya çıkan büyüme, kendisini sadece hacim artışı yoluyla değil aynı zamanda coğrafi yayılma yoluyla da ortaya koydu. Bu alandaki köklü şirket yeniliği kendi yapılarının bir parçası olarak kurdukları ulusal pazarlama örgütlenmeleriydi ki bu örgütlenmeler kısa sürede uluslararası bir nitelik kazandılar.[4]

Ulaşım ağı dev şirketin ilk arenası oldu. Demiryolları ve gemicilik örgütlenmeleri, çelik yollar, levhalar ve yapısal biçimlere yönelik olarak yarattıkları talep sayesinde, daha yeni yeni bu gelişmeleri mümkün kılan bir fiyat ve kalitede çelik imal etme yeteneğine kavuşmuş olan çelik sanayini de peşleri sıra sürüklediler.

Ulaşım araçlarının, yalıtılmış ve soğutuculu (önce buzlu, daha sonra

mekanik soğutmalı) bölmeler halinde, gıda taşımacılığına özgün biçimlerde uyum göstermesi, hızla gelişen kentsel merkezler tarafından gerek duyulan en temel metaların uzun mesafe hareketini mümkün kıldı. Kentler yerel arz bağımlılığından kurtuldular ve uluslararası bir piyasanın parçaları haline geldiler. Gustavus Swift 1870'lerin ortalarında Batı'nın etini Doğu bölgesinde pazarlamaya başladı ve yüzyılın sonuna gelindiğinde, bu alandaki örgütlenmesi dikey biçimde bütünleşmiş devasa bir imalat, taşımacılık ve pazarlama imparatorluğu oluşturmuş durumdaydı. Bunu kısa sürede 1890'larda işe muzla başlayıp, on yılın sonunda United Fruit Company'nin temellerini atacak olan Andrew Preston'ın yanı sıra, bir dizi diğer et üreticisi izledi.

Genel olarak, gıda sanayinin endüstrileşmesi yaratılmakta olan kentsel hayat tipinin vazgeçilmez temelini oluşturuyordu; şirketin, satış, dağıtım ve yoğun tüketici promosyonu ve reklâmcılığı kapsayan pazarlama yapısı, tam anlamıyla gıda sanayinde gelişkin bir biçime dönüştü. 1840'larda kitlesel temelde teneke kutu üretmeye dönük baskı ve kalıp makinesinin gelişmesiyle birlikte konservecilik sanayi ortaya çıktı. Ancak, bu sanayinin ulusal ve uluslararası piyasaları kucaklayan biçimde genişlemesi, demiryolu ve deniz yolu ulaşımının gelişmesinin yanı sıra, kendi ekseni etrafında dönen basınçlı fırınlar ve otomatik olarak lehimlenen konserve kutuları gibi teknik gelişmeler tarafından mümkün kılınana kadar gerçekleşmeyecekti.[5] Bunun hemen ardından, 1890'larda, tahılların öğütülmesinde kullanılan otomatik döner süreç, merkezi biçimde üretilen unun uluslararası düzeyde pazarlanmasının temellerini oluşturdu.

Gıdanın yanı sıra, diğer birçok sanayi de ortaya çıkmakta olan kentsel yaşam biçimine dayandı. Kentlerdeki çelik çerçeveli inşaatlar temel çelik piyasası olarak demiryollarını tamamlayan ve kısa sürede onun yerini alan bir talep üretti. Kullanımı uluslararası nitelik taşımakla birlikte, petrol üretimi ister istemez yerelleşmişti ve petrol sanayinin pazarlama aygıtı, buna denk düşüyordu. Tütün sanayi bir başka örnektir: Neredeyse tüm kentlerde sigara içiliyordu. 1881'de yapılan sigara sarma makinesi, Duke'nin üzerinde ulusal ve uluslararası bir satış örgütü inşa edeceği teknik temeli sundu.

Cyrus McCormick'in büyük tarım makineleri işletmesi, tıpkı William Clark'ın Singer Dikiş Makinesi Şirketi gibi, dünya çapındaki kendi pazarlama ve dağıtım örgütlenmesi üzerine inşa edildi. Bu örneklerde, tekelci kapitalizmin erken dönemlerinde ortaya çıkan birçok makine yapım ve

elektrikli cihaz şirketinde olduğu gibi, kendi kendisine işleyen bir pazarlama örgütlenmesi ihtiyacı, zaten tartışmış olduğumuz faktörlere ek olarak, iki nedenden dolayı da dayatılıyordu. Birincisi, siparişler, talimatlar ve ürünlerin kullanımı daha teknik ve karmaşık bir biçim almıştı ve mühendislik bölümü ile yakın ilişki içinde çalışabilecek olan, özel olarak eğitilmiş bir satış organizasyonunu talep ediyordu. İkinci olarak, yeni makineler bakım, servis ve birçok örnekte kurulum olmaksızın satılamıyordu. Bu durum da imalatçının mevcut ticaret tesisleri tarafından alanda temsil edilmesini zorlaştırıyordu. Servis ve yedek parça sunma ihtiyacı gibi faktörler yeni otomobil sanayine gerçekten de kendi pazarlama ağını kurma zorunluluğunu dayattı.

Böylelikle pazarlama, kendi içinde satış, reklâmcılık, promosyon, muhaberat, siparişler, komisyonlar, satış analizi ve bu tür diğer alt bölümlere ayrılan anonim şirketin ikinci büyük alt bölümü haline geldi. Aynı zamanda, yönetimin diğer fonksiyonları da ayrı bölümler oluşturmak üzere ayrıştılar. Örneğin, finans, kural olarak büyük bir bölüm olmamakla birlikte, organizmanın tümünün beyin merkezi haline geldi, çünkü sermayeyi izleme, genişlemesinde kaydedilen ilerlemeyi denetleme fonksiyonları burada merkezileştirildi. Bu amaçla, finans bölümü şirketin borçlanma, kredi verme, alacakları toplama, nakit akışına gözetmenlik yapma, hissedar ilişkileri ve tüm finansal şartlarının gözetilmesi için kendi alt bölümlerine sahip oldu. Şirketin, inşaat ve gayrı menkul, yasal işler, halkla ilişkiler, personel ve çalışma ilişkileri vs. dâhil çeşitli fonksiyon ve faaliyetlerinde de aynı şey yaşandı.

Şirketin bu alt bölümlerinin her biri, kendi düzgün çalışmaları açısından, şirketin tümünün alt bölümlerini yansıtan ve taklit eden iç bölümleri gerektirirler. Her biri, imalat bölümlerinin karmaşık maliyet muhasebesinden en küçük bölüm tarafından bile gereksinim duyulan daha basit bütçeleme fonksiyonlarına kadar değişen kendi muhasebe bölümlerini gerekli kılarlar. Her biri çoğunlukla kendi personel bölümü aracılığıyla kendi kiralamalarını kontrol eder; birçoğunun gerek trafik ve yol, büro yönetimi, satın alma, planlama, muhaberat ve benzerleri gibi gerekse bakım ve temizlik gibi ayrı ayrı ihtiyaçları vardır. Yani şirketin her bir bölümü, kendi yönetim grubuyla birlikte ayrı bir işletme özelliği kazanır.

Bu resim, modern şirketin yatay olduğu kadar dikey biçimde de bütünleşme eğilimi göstermesiyle birlikte daha da karmaşık bir hale bürünmüştür. Şöyle ki, imalatçı şirket, büyüme ve birleşme yoluyla, hammadde üre-

timi ve ulaşım için tesisler, sermaye elde etmek ya da kredi vermek vs. için yarı bankacılık kurumları edinir. Aynı zamanda, yatay bütünleşme de bazen, aralarında kâr kaynağı olarak sahip oldukları fonksiyonlar dışında hiçbir anlaşılabilir ilişki olmayan ürün ve hizmetleri tek bir toplam finansal kontrol altında toplayarak, çeşitli ürünleri tek bir sermaye kütlesinin himayesi altında bir araya getirir. Bu devasa alt şirketlerin her biri, bölüm ve alt bölümlerinin hepsiyle birlikte, bütünsel bir yönetim yapısını gerekli kılar.

Chandler'in de ele aldığı üzere, bu piramitleşmenin nihai ürünü âdem-i merkezileşme ve ortaya çıkan sonuç da 1920'lerde Du Pont, General Motors, Standard Oil of New Jersey ve Sears Roebuck tarafından öncülüğü yapılan ve o zamandan bu yana fazlaca taklit edilen modern âdem-i merkezi anonim şirket yapısı oldu. Bu siyasanın özü en iyi, uzun yıllar General Motors'un uygulama başkanı olan ve bu yöntemin söz konusu şirkete uyarlanmasında herkesten daha fazla sorumluluğu bulunan Alfred P. Sloan tarafından özet halinde açıklanmaktadır. Kendisi bu siyasanın, "her bir operasyonu... kendi sorumluluğunu ve nihai sonuca yönelik kendi katkı payını varsayarak kendi temelleri üzerine" yerleştirdiğini söylemektedir. Nihai sonuç elbette sermaye birikimidir. Her bir bölüm "her bir operatif bölümün net geri dönüşü ile yatırılmış sermayesi arasındaki ilişkiyi yansıtan istatistikleri doğru biçimde geliştirir ki bu da etkinliğin tam ölçümüdür...". Bu da, 'Şirkete, ek sermayenin Şirkete bir bütün olarak en büyük yararı sağlayacak olan bölüme yerleştirilmesini yönlendirme imkânı sağlar".[6]

Modern şirketin gelişiminin bu kısa özeti içinde, meslek yapısında ortaya çıkardığı önemli sonuçlar bakımından üç önemli yönün altı çizilebilir. Bunların birincisi *pazarlama* ile ikincisi *yönetimin yapısı* ile ve üçüncüsü de artık anonim şirket tarafından icra edilen *toplumsal koordinasyon fonksiyonu* ile ilişkilidir.

Üretim kontrollerinde olduğu gibi, tüm idari kontrollerin de bütünsel amacı, belirsizliğin ortadan kaldırılması ve arzu edilen sonuca ulaşmak üzere sınırlamalar konulmasıdır.[a] Piyasalar temel belirsizlik alanı olarak

(a) Seymour Melman şöyle demektedir: "İdari tipteki şirket başkanlarının oldukça homojen bir biçimde artmasının, hem özel hem de kamusal kontrollere tabi tutulan çeşitli iş faaliyetlerinin büyümesiyle izah edilmesini öneriyoruz. İdareciler, fabrika ve firmalarının yararını belirleyen daha fazla sayıdaki öğeyi kontrol altına alarak, geleceklerindeki belirsizliği azaltmaya çalışırken, üretim maliyetlerini, çalışmanın yoğunluğunu, ürünlere yönelik piyasa taleplerini ve firma işleyişinin diğer yönlerini, giderek daha da ayrıntılı bir biçimde kontrol etmeye girişmektedirler. Bu hipotezi izleyerek, iş sürecinin yönetim tarafından kontrol edilen faaliyetler alanının genişlemesine doğru evrilmesi, idari fonksiyonlara yapılan eklerin ve böylelikle de, artan idari personelin temellerini oluşturmaktadır".[7]

kalmaya devam edeceği için, şirketin çabası bu durumda kendi ürünlerine yönelik talebin *özerk karakterine* ve bu talebin uyarılmış niteliğini güçlendirmeye indirgenecektir. Bu amaçla, pazarlama örgütlenmesi imalat şirketlerinde büyüklük bakımından üretim örgütlenmesinden hemen sonra gelen ikinci bölüm haline dönüşür; bütün amacı ve faaliyeti pazarlama olan diğer şirket tipleri ortaya çıkar.

Bu pazarlama organizasyonları Veblen'in "sayısal müşteri üretimi" olarak adlandırdığı sorumluluğu üstlenirler. Bu görevle ilgili olarak yaptığı tanım, alışılageldik alaycı diliyle ifade edilmiş olmakla birlikte, yine de modern pazarlama teorisinin mükemmel bir ifadesini sunar: "Burada, elbette, satın alma gücüyle donanmış olan kimselerin *ad hoc* [bir kereliğine; ç.n.] gerçek anlamda imal edilmesi söz konusu değildir...; ne de hatta söz konusu müşterilerden oluşan kullanılmamış bir arz kaynağı ithal edilecektir; yasalar buna izin vermez". Daha ziyade, işaret ettiği üzere, "müşterilerin rekabet halindeki satıcıların birinden diğerine doğru çekilmesi" söz konusudur. Ancak satıcıların her birinin bakış açısından bakıldığında, bu durum "Yeni müşterilerin üretilmesi ya da belirli bir işte zaten kullanılmakta olan müşterilerin kapılması" biçiminde görülür. "Böylelikle müşterilerin birim başına belirlenmiş bir üretim-maliyetinde bu biçimde elde edildiği ve onarıldığı gayet güzel varsayılabilir; bu operasyon da kendisini sayısal üretime yönlendirir". Veblen, "müşterilerin üretilmesi artık, mekanik sanayilerin ruhuyla gayet uyumlu bir biçimde ve ürünün kalitesi, hızı ve hacmi bakımından benzer bir garanti derecesiyle yürütülebilir; müşterilerin bu biçimde üretilmesi için kullanılan mekanik araçlar gibi, insangücü öğesi de, yaptıkları işi, gayet uygun bir biçimde halkla ilişkiler mühendisleri olarak adlandırılabilecek olan teknik eğitim almış kimselerin gözetimi altında sürdürebilir" gibi bir noktaya ulaşmaktadır.[8]

Üstelik imalat örgütlenmesi içinde de pazarlama ile ilgili kaygılar öylesine hâkim hale gelmiştir ki bu kaygılar bizzat mühendislik bölümünün yapısının da içine işlemiş ve bu bölümü çoğunlukla ona tabi hale getirmiştir. Tarz, tasarım ve ambalaj, organizasyonun üretken bölümleri tarafından gerçekleştirilmekle birlikte, pazarlama taleplerinin mühendislik bölümüne dayatılmasını temsil ederler. Hem tarz yaratma hem de üretimin süreksizliği yoluyla yürütülen ürün eskitme planlaması, tıpkı *ürün döngüsü* gibi, pazarlamanın mühendislik bölümü aracılığıyla uygulanmakta olan bir talebidir: Tersini yapacak yere müşteri ihtiyaçlarını üretimin ihtiyaçlarına uydurmaya yönelik bir girişimdir. Bu durumda, pazarlama organizas-

yonunun kendi yapısı ve pazarlamanın şirketin işleyişi içindeki tüm alanlar üzerindeki hâkimiyeti aracılığıyla, büyük bir emek miktarı pazarlamaya yönlendirilir.

İkincisi, yönetimin yapısındaki toplam değişimdir: Yönetim fonksiyonunun uzmanlaşmasını ve yönetimin basit bir *çizgisel* örgütlenmeden; yani işlemler üzerinde en üst yürütücüden şef ve ustabaşına doğru uzanan dolaysız emir zincirinden, çeşitli uzmanlaşmış fonksiyonlarla birlikte belirli bir alt otorite düzeyine uygun hale gelen karmaşık *personel örgütlenmelerine* doğru yeniden örgütlenişini zaten tarif etmiştik. Şimdi belirtilmesi gereken, bu durumun işletmenin başkanının sahip olduğu fonksiyonların parçalanmasını temsil ettiğidir. Artık, geçmişin kapitalistinin yönetim fonksiyonlarına tekabül eden ve her biri, kapitalistin geçmişte pek az yardım alarak uygulamış olduğu tek bir görevi büyük ölçüde genişletilmiş bir form altında üstlenen bir departmanlar kompleksi mevcuttur. Bu görevlerin her birine tekabül edense yalnızca tek bir yönetici değil, örgütlenmesi ve fonksiyonu bakımından, içinden çıktığı fabrikayı taklit eden koskoca bir operasyon departmanıdır. Özgün yönetim fonksiyonu sadece tek bir yönetici tarafından, hatta bir yöneticiler grubu tarafından değil, *yöneticilerin, yönetici yardımcılarının, şeflerin vs.nin kontrolü altındaki bir işçi organizasyonu tarafından icra edilir. Yani, emek gücünü satın alma ve satma ilişkileri ve böylelikle de yabancılaşmış emek, bizzat yönetim aygıtının bir parçası haline dönüşmüştür.* Bir arada ele alındığında, bu durum şirketin idari aygıtı halini alır. Yönetim, *şirket içinde kontrol sağlanması amacıyla yönetilen bir emek süreci olan idareye* dönüşür ve üstelik idare, şirketin işlemesi ve koordine edilmesinden başka herhangi bir ürün üretmemekle birlikte, üretim sürecine tamı tamına benzeyen bir emek süreci olarak yönetilir. Bu noktadan itibaren, yönetimi incelemek demek aynı zamanda, üretim sürecinin içerdiğiyle aynı uzlaşmaz çelişkileri içeren bu emek sürecini de incelemek anlamına gelir.[b] Bu durumun yarattığı etkiler büro işlerinin ev-

(b) Bir gözlemcinin sözleriyle: "Anonim şirket işini işbölümü ile gerçekleştiren bir toplumdur; bu artık öylesine yaygın bir biçimde doğru olarak kabul edilen bir önermedir ki bir zamanlar bir icat edilmiş olduğunu düşünmek şaşırtıcı gelebilir. Modern sanayi şirketinde, işbölümü büyük oranda ilerletilmiştir. Sadece, pazarlama, üretim, finans, hukuk, muhasebe, teknoloji, yönetim gibi geniş anlamda ayrı ayrı fonksiyonlar bulunmakla kalmaz, ayrıca bunların her birinin içinde de, her biri tek başına birer kariyer oluşturabilecek olan birçok alt bölüm mevcuttur. Bu işlevselcilik şirketin işini oluşturan çeşitli, iç bağlantılı görevlerin tek bir belirgin tanımına yaslanır. 'İş tanımı' işi işgal eden bireyden bağımsız olması istenilen bir görev beyanıdır. Bireyler bu iş tanımlarıyla olan ilişkilerinde 'personel' ya da 'insan gücüne' dönüşürler....

rimini incelediğimiz zaman daha da belirginlik kazanacaktır.

Son olarak, bir de toplumsal koordinasyonla ilgili anonim şirket fonksiyonları mevcuttur. Kapitalizmin son yüzyıl boyunca geliştirdiği toplumsal işbölümünün karmaşıklığı ve devasa kitleleri hassas bir denge içinde tutmaya çalışan yoğunlaşmış kentsel toplum, daha önceden ihtiyaç duyulmayan muazzam bir toplumsal koordinasyon ihtiyacı yaratmaktadır. Kapitalist toplum buna direndiği ve aslında bu toplumsal koordinasyonu sağlamaya yönelik toplam bir planlama mekanizması geliştirmenin herhangi bir yolu bulunmadığı için, bu kamusal fonksiyonun önemli bir bölümü anonim şirketin iç işleri haline dönüşür. Bunun arkasında herhangi bir hukuksal temel ya da idari kavram mevcut değildir; bu basit bir biçimde, kendi iç planlaması sonuç olarak zorunlu toplumsal planlamanın kaba bir ikamesi haline dönüşen anonim şirketin devasa büyüklüğü ve gücü sayesinde ortaya çıkmıştır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde anonim şirketler, federal hükümet bir yana bırakılırsa, en büyük istihdamcı ve idari birimlerdir. Yani en büyük beş yüz sanayi şirketi 15 milyon insanı ya da büyük sanayi şirketlerinin tümü tarafından istihdam edilen kimselerin dörtte üçünü istihdam etmektedirler. Bu tür şirketlerin iç planlaması, Alfred P. Sloan'ın açıkladığı gibi, "etkinliğin tam ölçümü" olarak adlandırdığı "net geri dönüş" ve "yatırılmış sermaye"ye dayanıyor olmakla birlikte, aslında toplumsal planlama haline gelmektedir. Yani idari istihdamın büyük şirketlerde hızla gelişmesi, toplumsal koordinasyon ihtiyacının yakıcılığını, bu tür bir koordinasyonun genel anlamda mevcut olmamasını ve boşluğun kapitalist bir temelde ve saf anlamda kapitalist motivasyonlarla işleyen büyük anonim şirket tarafından kısmen doldurulmasını yansıtmaktadır. Son on yıllar içinde hükümetin toplumsal koordinasyon fonksiyonlarında görülen genişleme de bu acil ihtiyacın bir başka ifadesidir ve bu tür devlet faaliyetlerinin, şirketinkilere kıyasla son derece göze görünür olması gerçeği, temel toplumsal kontrol işlevinin devlet tarafından yapıldığı kavrayışına yol açmıştır. Tersine, yatırım kararları şirketler tarafından alındığı sürece, toplumsal kontrol ve koordinasyon mevkiinde de on-

---

"Yirminci yüzyılda endüstriyel işlevselciliğin bizzat üretim sürecinin niteliklerini kazandığının giderek daha da fazla farkına vardık. Sadece şirketin karmaşık işleri farklı bireyler tarafından yerine getirilen farklı görevlere bölünmekle kalmadı, ayrıca bu görevlerin en azından kısmi makineleşme yeteneği gösteren basit, tekdüze, tekrarlanabilir öğelerden oluşması yönünde de güçlü bir eğilim oluştu".[9]

lar olacaktır; devlet bu temel kararlardan arta kalan boşlukları doldurmaktadır.

Dipnotlar

1) Karl Marx, *Capital*, cilt I (Moskova, tarihsiz), s. 586. (Türkçe'de: *Kapital*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1997.)

2) Sidney Pollard, *The Genesis of Modern Management* (Cambridge, Mass., 1965), s. 198, 230-31.

3) Alfred D. Chandler, Jr,. *Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise* (Cambridge, Mass., 1962), s. 19.

4) Aynı yer. Bu ve bir sonraki için Chandler'ın kitabının ilk bölümüne borçluyum.

5) Lexis Corey, *Meat and Man: A Study of Monopoly, Unionism, and Food Policy* (New York, 1950), s. 38–39.

6) Alfred P. Sloan, Jr., *My Years With General Motors* (New York, 19655), s. 50.

7) Seymour Melman, "The Rise in Administrative Overhead in the Manufacturing Industries of the United States, 1899–1947", *Oxford Economic Papers*, yeni diziler, sayı 3 (1951), S.92; George E. Delehanty, *Nonproduction Workers in U. S. Manufacturing* (Amsterdam, 1968), s. 75'den alıntı.

8) Thorstein Veblen, *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times* (New York, 1923), s. 305–306.

9) Donald L. Schon, *Technology and Change: The New Heraclitus* (New York, 1967), s. 60–61.

Bölüm XIII
Evrensel Piyasa

Kapitalist üretim tarzı -ancak tekelci çağında bireysel, toplumsal ve aileyle ilgili ihtiyaçların tamamına egemen olur; ayrıca bunları piyasaya tabi kılmak suretiyle, sermayenin de ihtiyaçlarına hizmet edecek biçimde yeniden şekillendirir. Bu gelişmeyi anlamaksızın, yeni meslek yapısını ve dolayısıyla da modern işçi sınıfını anlamak olanaksızdır. Kapitalizmin toplumun tamamını devasa bir pazaryerine dönüştürmesi süreci, yakın dönemli sosyal tarihin tümünü anlamanın anahtarlarından birisi olmasına karşın, pek az incelenmiş olan bir süreçtir.

Sanayi kapitalizmi işe, ortak dolaşıma giren sınırlı bir metalar yelpazesi ile başladı. Hane düzeyinde bunlar tahıllar ya da gıdaları, balığı ve eti, mandıra ürünlerini, sebzeleri, damıtılmış ya da fermente edilmiş içkileri, ekmek, bisküvi ve pekmez gibi az çok işlenmiş ya da işlenmemiş haldeki temel gıda maddelerini içeriyordu. Diğer mutat hane ihtiyaçları ise tütün, kömür ve mum, lamba yağı ve sabun, donyağı, balmumu, kâğıt ve basılı malzemelerden oluşuyordu. Giysi üretimi henüz bebeklik çağındaydı, ama on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, örgü ürünlerle bot ve ayakkabıları da içeren iplik ve kumaş piyasası oldukça gelişmişti. Haneye yönelik kalemler ayrıca, bıçkıhanelerin ve planyacıların kereste ürünlerini, demirden yapılma donanımları, kiremidi ve taşı, kilden ve camdan yapılma ürünleri, mobilya, mefruşat, porselen ve kap kaçağı, müzik aletlerini, kalay ve gümüşten yapılma eşyaları, yemek takımlarını, kol ve duvar saatle-

rini, eczacılıkta kullanılan kimyasallarla ilaçları kapsıyordu.

Bütün bunların arkasındaysa, bu kalemlerin imal edilmesi için hammadde olarak ihtiyaç duyulan metalar bulunuyordu: Demir ve demir dışı cevher ve metaller, ham kereste, katran, zift, terebentin, şap, kürk, kenevir, taşocağı ürünleri ve benzerleri... Keza ulaşım da arabaların, vagonların, faytonların ve taşıtların, gemi ve şileplerin, fıçı ve varillerin imal edilmesini gerektiriyordu. Tırpan, balta ve çekiç gibi araç ve gereçleri üreten sanayilerse pompalar, buhar motorları, eğirme ve dokuma gereçleri ve ilk makine aletleri biçimindeki makineleri üretmeye henüz başlamışlardı.

Sanayi kapitalizminin bu en erken evresinde, ailenin rolü toplumsal üretim süreçlerindeki merkezi konumunu sürdürdü. Kapitalizm bu rolü imha etmeye hazırlanırken, ailenin ve cemaatlerin gündelik hayatlarına henüz nüfuz etmiş değildi; öyle ki Amerika Birleşik Devletleri sanayi tarihiyle ilgili inceleme yapan kimselerden biri bu evreyi, 'hane imalatının üstün olduğu aile evresi' olarak tarif etti. [Bu evrede-ç.n.] 'Ailenin tüm ihtiyaçları pratik olarak kendi üyeleri tarafından karşılanıyordu. Üretici ve tüketiciler fiilen aynı kişilerdi. Aile ekonomik birimdi ve üretim sisteminin tümü de bunun üzerine inşa edilmişti. Bu evre 1810'dan önce ülkenin çoğu bölümünde yaygındı; bu tarihten sonraysa az çok yerel bir hal aldı'.[1]

Nüfusun ana gövdesi kırda ya da küçük kasabalarda yaşadığı sürece, meta üretimi kendi genişlemesini sınırlandıran bir engelle karşı karşıya kalıyordu. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri kırsalında, (kural olarak, temel yapı iskeleleri bir yana) inşaat işlerinin büyük bir bölümü, tıpkı ev eşyalarının büyük bölümünde olduğu gibi, piyasaya başvurulmaksızın gerçekleştiriliyordu. Ürün ekimi ve hayvancılık dâhil gıda üretimi ve bu ürünlerin sofralık kullanım için işlenmesi de elbette kırdaki ailenin gündelik faaliyetleri arasındaydı ve evde yapılan giysi üretimi de büyük ölçüde aynı durumdaydı. Çiftçi, karısı ile çocukları süpürge, şilte ve sabun üretimi, marangozluk ve küçük demircilik işleri, sepileme, biracılık ve damıtma, koşum hazırlama, yayık ve peynir üretimi, pekmez için üzüm ezme ve kaynatma, çitler için kazık kesme ve parmaklıkları hazırlama, ekmek pişirme, konserve yapma ve hatta bazen de eğirme ve dokuma gibi işleri kendi aralarında bölüşüyorlardı. Bu kırsal faaliyetlerin çoğu kentleşmenin başlamasından ve istihdamın tarladan fabrika ya da bir başka şehir işine dönüşmesinden sonra bile doğal aile yaşantısı tarzını oluşturmaya devamı etti. İşçilerin yüzyılın başları civarındaki yaşantılarını anlatan aşağıdaki tanımlama, son yetmiş seksen yıldır gerçekleşmiş olan dönüşümün boyutlarını ima etmektedir:

'Büyük kentlerin, toplam kentsel nüfusun küçük bir kesimini barındıran kalabalık kiralık semtleri dışında, kasaba ve kent sakinleri kendi yiyeceklerini çoğunlukla kendileri üretirlerdi. Bazen özellikle kömür ve çelik havzalarında, kentteki ve banliyölerdeki evlerin etrafında kalan araziler daha ziyade kırsal bölgelerin tarlalarını andırırdı. Birçok aile tavuk ya da tavşan, bazen de domuz ya da keçi ve hatta bir-iki inek besler ve kendi bahçesinde sebze-meyve yetiştirirdi. 1890'da büyük kömür, demir ve çelik bölgelerinde 2,500 aileyle yapılan bir çalışma bu ailelerin yaklaşık yarısının büyük baş ve kümes hayvanlarına, sebze bahçelerine ya da bunların üçüne birden sahip olduklarını gösteriyor. Yaklaşık yüzde 30'u bir yıl boyunca patates dışında sebze satın almamıştı. Peter Roberts, 1904'te Pennsylvania'daki antrasit kömürünün çıkarıldığı bölgeyi tarif ederken, 'Schuylkill ve Tremont vadilerinden geçerken Philadelphia ve Reading Kömür ve Demir Şirketi'nin maden işçileri tarafından ekilmiş olan birçok küçük tarlaya rastlamak ilgi çekici' diye yazmıştı. 1902 grevinde, yüzlerce madenci ailesi, ektikleri bu küçük tarlalar ve ufak bahçeler olmaksızın mücadelelerini sürdüremezlerdi'.

Queens County ve Brooklyn'in büyük bir bölümü de, ülkedeki en büyük metropolün merkezinden sadece birkaç mil uzakta olmalarına karşın, 1890'da hâlâ yarı kırsal durumdaydılar ve birçok aile, erkeklerin sanayi ya da ticaretteki işlerine olduğu kadar, bu küçük ölçekli tarıma da bağımlıydı. Şimdiki kent merkezinin kuzeyinde bulunan Manhattan bile, kentsel olmaktan çok kırsal nitelikliydi ve Doğu Nehri boyunca, Kırk İkinci Sokak gibi güneyde kalan bir bölgede bile, domuz ve keçileri görmek genellikle mümkündü. Erkeklerin günde on ya da on iki saat, haftada altı gün çalıştıkları bir dönemde, kent hayvancılığı ve bahçelerin bakımı; bu görevlerin geleneksel olarak onlara ait olmasından farklı olarak, kaçınılmaz biçimde büyük ölçüde kadınlara düşüyordu.

Satın alınan gıdaların çoğu kentsel haneye doğal, işlenmemiş, kutulanmamış, paketlenmemiş halleriyle geliyordu. Belki de eşlerin çoğunluğu konserve, salamura, reçel yapmak ve kutulamak gibi işlerden oluşan hararetli bir yarışı yıl boyu sürdürüyorlar ve ekmek de çoğunlukla aile mutfağında pişiriliyordu. 1889 ile 1892 arasında ABD Çalışma Bürosu tarafından incelenen 7 bin işçi sınıfı ailesinin ancak yarıdan azı dışarıdan ekmek satın alıyordu; neredeyse hepsi her yıl, aile başına 1,000 pounddan [yaklaşık 500 kg-ç.n.] yüksek bir ortalamayla, muazzam miktarlarda un satın alıyordu. Diğer işçilerin tümünden daha fazla kazanan vasıflı zanaatkârlar ailelerin bile dörtte biri hiç ekmek satın almıyor ve un tüketimi de günde aile başına iki poundu [yaklaşık 1 kg-ç.n.] aşan bir ortalamaya sahip bulunuyordu.

1890'da hiçbir saygın hane gerektiği biçimde kullanılan bir dikiş makinesinden yoksun değildi ki bu, taksitli satışlar yoluyla yaygın biçimde satılan ilk ürünlerden birisi oldu. Çoğu erkek giysisi satın alınıyordu ama ço-

> ğu kadın ve çocuk giysisi hâlâ evde yapılıyordu. Ayrıca, perdeler ve kaplanacak döşekler, örülecek ve dokunacak ceketler, yelekler ve çoraplar da eksik değildi. Müstakbel annelerin, ilk çocuklarının tüm gardırobunu örüp dikmeleri, gerektiğinde de onarmaları bekleniyordu.[2]

Kapitalizmin mevcut evresi öncesinde, gıdaların işlenmesi bir yönüyle kırsal ailenin, diğer yönüyle hanenin meşguliyet alanındaydı. Sanayi sermayesinin rolü, ulaşım dışında son derece küçüktü. Ancak sanayi sermayesi kendisini son yüzyıl içinde tarla ile hanenin arasına dayattı ve her ikisi tarafından gerçekleştirilen işleme görevlerini de ele geçirerek, meta biçimini, yarı yarıya ya da hatta tam anlamıyla hazır gıdalar olarak, gıdalara kadar genişletti. Örneğin, 1879'da tereyağının tamamı kırda üretiliyordu; 1899'da bu miktar dörtte üçün hayli altına düşmüştü; 1939'da ise tereyağının beşte birden biraz fazlası kırda imal ediliyordu. Büyükbaş hayvancılıksa çok daha erkenden ve hızla çiftlikten uzaklaştı. Ticari fırınlar tarafından kullanılan un oranı, 1899'da sadece yedide birken 1939'la birlikte hızla beşte ikiye tırmandı. Aynı dönem zarfında, kişi başına kutulanmış sebze üretimi beş kat, kutulanmış meyve üretimi on iki kat arttı.[3] Gıda için söz konusu olanlar giyside, barınmada, her çeşit ev eşyasında da yaşandı; meta üretimi yelpazesi kendisini hızla genişletti.

Önceden kırdaki aileler tarafından ya da evlerin içinde sürdürülen çeşitli emek süreçlerinin ele geçirilmesi, sermayeye doğal olarak faaliyetlerinin kapsamını ve kendi sömürüsüne tabi kılınan "emek gücünün" büyüklüğünü artırmak suretiyle taze bir enerji verdi. Yeni işleme ve imalat sanayilerinde çalışan işçiler, önceden bu emek süreçlerinin gerçekleştirildiği alanlardan; yani tarlalardan ve evlerden çekilip alındılar ve büyük ölçüde de, giderek daha büyük gruplar halinde ev kadınından işçiye dönüştürülmekte olan kadınlardan oluştular. Tarladaki ve evdeki görevlerin sanayileşmesine, bu yeni işçilerin kapitalist üretim tarzının tüm koşullarına boyun eğdirilmesi eşlik etti ki bu koşulların başında artık sermayeye diyet ödeyerek onun genişlemesine hizmet etmek geliyordu.

Bu geçişin yaşanma biçimi, birinin bile diğerlerinden ayrılamayacağı, karşılıklı olarak bağlantılı bir dizi öğeyi içerir. İlk olarak, kentleşme kuşatmasının daha sıkboğaz bir hal alması eski yaşantının sürdürülmesini mümkün kılan koşulları tahrip eder. Kentsel zincirler işçiyi ve toprağından sürülen çiftçiyi sıkı sıkıya kuşatır ve insanları, hanenin daha önceki kendi kendisini idame ettirme pratiklerini dışlayan bir ortama hapseder. Aynı zamanda, iş karşılığında sunulan ücret de geçim araçlarının sanayi-

den satın alınmasını kolaylaştırır ve bu yüzden, işsizlik dönemleri dışında, ev üretimini zorunlu kılan ihtiyaç dayatması oldukça zayıflar. Mamul malların ucuzlamasıyla birlikte ev emeği, ücretli emeğe kıyasla çoğunlukla daha gayrı iktisadi bir hale gelir ve bu durum da, işçi sınıfı ailesi üzerindeki diğer tüm basınçlarla birlikte, kadının evin dışına, sanayiye doğru sürüklenmesini kolaylaştırır. Ancak bu duruma katkıda bulunan başka birçok öğe de mevcuttur: Özellikle sıraları geldiğinde, stil, moda, reklâm ve eğitim süreçleri yoluyla, (hepsi de "ev işinin" aleyhine ve "fabrika işi" ya da "mağaza işi" lehine) her genç kuşağın sırtına binecek biçimde işleyen sosyal göreneklerin basıncı; (malzemelerin ulaşılabilirliğinin yanı sıra) vasıfların gerilemesi ve aile üyelerinin her birinin bağımsız gelir sahibi olmak için güçlü bir istek duymaları... Bu sonuncusu, toplumun devasa bir emek ve mal piyasası haline dönüşmesi tarafından telkin edilen en güçlü duygulardan birisidir, çünkü artık statünün kaynağı birçok şeyi yapabilme yeteneği değil bunları satın alabilme yeteneğidir.

Fakat gıda ve diğer temel ev ürünlerinin sanayileşmesi yalnızca nihayetinde sosyal yaşamın tamamının ve aslında insan türünün karşılıklı ilişkilerinin tümünün piyasaya bağımlı hale gelmesine yol açacak olan bir sürecin ilk adımıdır. Kır ve kent arasındaki bölünme nedeniyle doğal ortamla olan ilişkileri az çok tamamen kopmuş olan kent nüfusu, her türlü ihtiyacı için sosyal yapıya tam anlamıyla bağımlı hale gelir. Ancak sosyal yapının da, pazarlanabilir biçimleri dışındaki tüm biçimleri imha edilmiş durumdadır. Böylece nüfus sırtını artık aile, arkadaşlar, komşular, cemaat, yaşlılar, çocuklar biçimindeki sosyal örgütlenmeye dayamaz. Birkaç istisna dışında, yalnızca gıda, giysi ve barınma için değil aynı zamanda dinlenme, eğlence, güvenlik, gençlerin, yaşlıların, hastaların ve engellilerin bakımı için de piyasaya, yalnızca piyasaya başvurmak zorundadır. Zaman içinde sadece maddi ihtiyaçlarla hizmetle ilgili ihtiyaçlar değil, hayatın duygusal örüntüleri bile piyasaya havale edilir.

Bu nedenle nüfusun kentsel ortamda görülmemiş ölçüde bir araya toplanmasına, toplumsal hayatın atomizasyonunun hızlanması eşlik eder. Genellikle fark edilen bu durum, en temel yönleri bakımından yalnızca piyasa ilişkilerinin bireysel ilişkilerle topluluk ilişkilerinin ikamesi olarak gelişmesi tarafından açıklanabilir. Piyasa üzerine bina edilen toplumsal yapı öyle bir niteliğe sahiptir ki bireyler ve toplumsal gruplar arasındaki ilişkiler, elbirlikçi insani buluşmalar olarak dolaysız bir biçimde gerçekleşmez, mübadele ilişkileri olarak piyasa aracılığıyla gerçekleşir. Böylece

toplumsal hayat, insanların tam bir karşılıklı bağımlılık içinde oldukları, birbirine kenetlenmiş yoğun ve kapalı bir faaliyetler ağı haline dönüştükçe daha da atomlaşmış bir hal alır ve insanların birbirleriyle olan temaslarını da onları birbirlerine yakınlaştırmak yerine birbirlerinden uzaklaştırır. Bu durum, bir dizi ilgili nedenden dolayı, aile hayatı açısından da geçerlidir. Aile, biyolojik fonksiyonları bir yana, *toplumsal hayatın, üretimin ve tüketimin* kilit kurumu olarak hizmet etmiştir. Kapitalizm, bu üç fonksiyondan sadece sonuncusunu ve onu da zayıflatılmış bir biçimde ayakta tutar, çünkü aile bir tüketim birimi olarak bile, tüketimi ayrı ayrı sürdüren bileşenlerine doğru parçalanma eğilimi göstermektedir. Ailenin, hep birlikte bir hayat biçiminin üretimini hedefleyen elbirlikçi bir girişim olarak sahip olduğu fonksiyon sona ermiştir ve bununla birlikte diğer fonksiyonları da yavaş yavaş zayıflamaktadır.

Bu süreç daha karmaşık bir denklemin sadece tek bir yönünü oluşturur: Topluluğun sahip olduğu toplumsal hayatla aile hayatı zayıfladıkça, ortaya çıkan uçurumu kapatmak üzere yeni üretim kolları yaratılmıştır ve yeni hizmetlerle metalar, insan ilişkilerinin piyasa ilişkileri biçimindeki ikamelerini sundukça, toplumsal hayatla aile hayatı daha da zayıflamaktadır. Yani bu, bir taraftan ekonomik ve toplumsal değişimlerin ve öte taraftan psikolojik örüntülerle duygusal örüntülerin işin içine dâhil oldukları bir süreçtir.

Kapitalist toplumun bu yöndeki hareketi, ekonomik cephede, yeni ürünler, yeni hizmetler ve yeni sanayiler bulmaya yönelik kapitalist güdüye dayanır. İlk başta imalat sanayilerinde servet yoğunlaşmaları biçiminde üretilen artığa, emek cephesinde, bu sanayilerin makineleşmesiyle birlikte, aynı sanayilerdeki işçilere duyulan talebin göreli olarak gerilemesi karşılık düşer. Geniş sermaye nehirleri, "serbest bırakılan" işgücüyle piyasadaki yeni ürünler ve sanayiler zemininde buluşur. Bu da ilk olarak insan emeğinin her türlü ürününün metaya dönüşmesiyle sonuçlanır, öyle ki mal üreten emek yalnızca ve yalnızca kapitalist biçimi altında devam eder. Daha sonra kent sakinlerinin yaşam koşullarına karşılık düşen yeni metalar ortaya çıkartılır ve bunlar, kapitalist toplumsal örgütlenme koşulları tarafından dayatılan biçimler altında dolaşıma sokulurlar. Böylelikle, yirminci yüzyılın radyo ve televizyon benzeri bilimsel harikaları gibi, muazzam bir basılı materyal yığını da, şirketlerin pazarlama faaliyetlerinin araçları haline dönüşür. Otomobil, sonunda çok daha pratik ulaşım biçimlerini kâr lehine imha eden, muazzam ölçülerde kârlı bir ulaşım biçimi ola-

rak geliştirilir. Fabrikadaki makine gibi, toplumsal makine de bir kolaylık yerine bir boyunduruğa dönüşür ve beceriye yardımcı olmak yerine onun bir ikamesi halini alır.

Emek gücünün alınıp satıldığı bir toplumda, çalışma zamanı çalışma dışı zamandan keskin ve uzlaşmaz bir biçimde ayrılır ve işte geçen zaman kayıp ya da israf edilmiş zaman olarak görülürken, işçi, "boş" zamanına olağanüstü bir değer yükler. Çalışma doğal bir fonksiyon olmaktan çıkarak zorbaca bir faaliyete dönüşür ve çalışma karşısındaki uzlaşmaz çelişki kendisini bir taraftan çalışma saatlerinin kısaltılması güdüsü ile ve öte taraftan, piyasanın el çabukluğuyla sunduğu emek-tasarruf edici ev aletlerinin popülerliği ile ifade eder. Ancak topluluğun felç edilmesi ve doğal ortamdan keskin biçimde ayrı düşülmesi, sıra "boş" zamana geldiğinde orta yerde koskocaman bir boşluk bırakır. Böylece iş dışındaki zamanın doldurulması da, sınırlandırılmış kent ortamına yakışan ve hayatın kendisinin ikameleri olarak sunulan şu pasif eğlenceleri, eğlentileri ve gezintileri muazzam derecelerde geliştiren piyasaya bağımlı hale gelir. Bunlar "boş" zamanlardaki saatlerin tamamını doldurma araçları halini aldıkları için, her türlü eğlence ve "spor" aracını sermayenin genişlemesi için bir üretim sürecine dönüştüren şirketler tarafından mebzul miktarda arz edilirler.[a] Bu kadar mebzul miktarda olmaları yüzünden de, popüler zevkleri standart bir banallik ve kabalık düzeyine düşürme eğiliminden başka bir şey üretemezler ki bu sonuç, kitlesel piyasanın, azami kâr arayışı nedeniyle güçlü bir en düşük payda etkisi yaratması gerçeği tarafından daha da pekiştirilir. Sermaye öylesine girişimcidir ki nüfusun şu ya da bu kesimi tarafından kişisel faaliyetler ve amatörce girişimler ya da "yeraltı" yenilikleri yoluyla doğaya, spora ya da sanata doğru bir kapı açma çabası gösterildiğinde, bu faaliyetler hızla mümkün olduğu ölçüde piyasa ile eklemlendirilir.

Aile olanaklarının ve evvelce oldukça fazla sayıda olan sosyal fonksiyo-

a) 20 Şubat 1973 tarihli *New York Times* tarafından anlatılan bir Los Angeles öyküsü, yaklaşık 24,000 kişinin izlediği bir araba çarpıştırma derbisini anlatmaktadır: "Bir hurda arabalar başyapıtında, üzerinde kırmızı harflerle, 'Parnelli Jones'un arabayı nasıl imha ettiğini görün' yazılı bir Cadillac Eldorado, bir Rolls Royce Silver Shadow, bir Lincoln Continental Mark IV ve 50,000 dolar değerindeki diğer son model arabalar burada dün birbirlerini hurdaya çevirdiler. 'Dünyanın en zengin imha derbisi' unvanını taşıyan derbi, tahrip edilmiş bir Ford LTD ile bir Mercury steyşın vagon arasındaki ağır aksak kapışma ile son buldu...George Daines, kendisine ve oğluna bilet alırken (yetişkinler için 8 dolar, çocuklar için 4 dolar) 'Bunu biraz da Roma İmparatorluğu'nun sonuna benzetiyorum' dedi. 'Amerikan imparatorluğunun sonunu seyretmek için buraya gelmek istedim".

nun gerçekleştirilmesinin kendisine bağımlı olduğu aile, topluluk ve komşuluk duygularının gerilemesi, bir boşluk doğurur. Artık daha çok evden uzakta, işte bulunan aile üyeleri, ihtiyaç duydukları anlarda birbirlerine daha az bakım sunabilir hale gelir ve komşuluk, topluluk ve dostluk bağları tek taraflı sorumlulukları dışlayan, daha dar bir ölçekte yeniden yorumlanırken, insanların birbirlerine bakma faaliyetleri de giderek kurumsallaşır. Aynı zamanda kentsel uygarlığın insani enkazı da, yalnızca yaşam süreleri tıbbın ilerlemesiyle uzayan yaşlı nüfusun değil, çocuklar dâhil bakıma muhtaç kimselerin; yalnızca "fonksiyonları" doğru dürüst işlemeyen kimselerin değil, tek kusurları genç yaşları olan "normal" kimselerin de çoğalması nedeniyle artar. Ya yepyeni çaresiz ve bağımlı katmanlar yaratılır ya da bildik eski katmanlar muazzam ölçülerde genişletilir; "akıl hastaları" ya da "sakat" kimseler, "suçlular", toplumun en altındaki sefilleştirilmiş katmanlar, bunların hepsi de kapitalist kentleşmeyle kapitalist istihdamın ya da işsizliğin basıncı altında sürünenleri temsil ederler. Buna ek olarak, kentsel hayatın yarattığı basınç yoğunlaşır ve kentlerin orman kanunu koşullarında bakım görmeye gereksinimleri olanların bu gereksinimlerinin karşılanması daha da zorlaşır. Atomize olmuş topluluk böyle bir bakımı sağlayamayacağı ve aile de, piyasa toplumunda hayatta kalmak ve "başarılı" olmak için seferber olduğundan bu tür yükleri kaldıramayacağı için, bu katmanların hepsinin bakımı, çoğunlukla en barbarca ve ezici biçimlerde kurumsallaştırılır. Böyle anlaşıldığında, bir yandan okullardan hastanelere, öte yandan hapishanelerden tımarhanelere her yeri sarmakta olan kurumların bu muazzam gelişimi, yalnızca tıbbın, eğitimin ya da suç önleme etkinliklerinin gelişmesini temsil etmez; piyasanın, genellikle kamu harcamaları yoluyla ve bu kurumlara bazen sahip olan ama her zaman bunların tedarikçiliğini yapan imalat ve hizmet şirketlerine fiyakalı kârlar sağlayarak, "ekonomik bakımdan aktif" ve "çalışabilir" olanlar dışındaki herkesten temizlenmesini de temsil eder.

Bu tür kurumların gelişimi, misafirperverliğin moteller, oteller, restoranlar vs. biçiminde piyasa temelinde yeniden örgütlenmesiyle birlikte daha da şişirilen, çok geniş bir "hizmet" istihdamını ortaya çıkartır. Yalnızca bu kurumların büyümesi değil, aynı zamanda toptancılık ve perakendeciliğe, bürolara ve ayrıca kiralık konutlara ayrılan arazinin genişlemesi de, tek görevleri temizlik yapmak olan, önemli bir parçası yine, işbölümünün buyrukları uyarınca, eskiden evlerinde yaptıkları işlerden birisini, ancak bu sefer her bir günün emeğinden kâr elde etmekte olan sermayenin hiz-

metinde gerçekleştiren kadınlardan oluşan devasa bir uzmanlaşmış personel ordusu yaratır.

Tekelci kapitalizm döneminde, evrensel piyasanın yaratılmasındaki ilk adım mal üretiminin tamamının meta biçimi tarafından ele geçirilmesi, ikinci adım artan sayıda hizmetin ele geçirilerek metaya dönüştürülmesi ve üçüncü adım da, bazıları modern yaşam koşullarının öteki seçenekleri imha etmesiyle birlikte vazgeçilmez hale gelen yeni ürünler ve hizmetler icat eden "ürün çemberi"dir. Kapitalist toplumun sakinleri bu biçimde, şu anda mevcut olduğu haldeki sosyal yaşamdan kısmen ya da tamamen çekilmek dışında pek az kaçış olasılığı sunan, metalaşmış mallar ve metalaşmış hizmetlerden oluşan bir ağla sarmalanırlar. Bu durum diğer bir cepheden, işçinin çalışması içinde ortaya çıkana benzeyen bir başka gelişme tarafından da pekiştirilir: Becerinin dumura uğraması... Sonunda, nüfus kendisini aşağı yukarı, kiralanabilecek ya da pazarda toplumsal emeğin muhtelif dallarından birisi tarafından yapılabilecek birçok şeyi kendi kendisine ya beceremez ya da pek az becerebilir halde bulur. Bu durum, tüketim açısından düşünüldüğünde piyasaya tam bağımlılık anlamına gelirken, emek açısından bakıldığında, çalışmanın tamamıyla sermayenin himayesi altında gerçekleştirildiği ve sermayeyi daha da genişletmeye yönelik kâr diyetine tabi kılındığı anlamına gelir.

Evrensel piyasa cömert bir "hizmet ekonomisi" olarak yaygın biçimde kutsanmakta ve sağladığı "kolaylıklar", "kültürel imkânlar", "engellilere yönelik modern bakım hizmetleri" vs. adına övülmektedir. Bu kentsel uygarlığın nasıl berbat bir biçimde işlediğini ve ne büyük bir sefalet içerdiğini vurgulamamıza gerek yok. Tartışmamızın amaçları bakımından, esas ilgi konusu olan, evrensel piyasanın öteki yüzü, insanlıktan çıkarıcı özellikleri, nüfusun geniş bir kesimini değersizleşen emekle sınırlandırmasıdır. Tıpkı fabrikada yanlış olan şeyin makineler değil, bu makineleri kullanan kapitalist üretim tarzı koşulları olması gibi, burada da yanlış olan şey zorunlu sosyal hizmetlerin sunulması değil, sermaye ve onun kârlı yatırımları tarafından yönetilen kadir-i mutlak piyasanın yarattığı etkilerin hem kaotik hem de tüm topluluk duygularına köklü biçimde düşman olmasıdır. Bu nedenle toplumsal hayatı ve toplumsal dayanışmayı kolaylaştırması gereken toplumsal hizmetler karşıt bir etkide bulunur. Modern hanenin ve hizmet sanayinin kaydettiği ilerlemeler aile emeğini hafifletirken, aile hayatının verimsizliğini artırır; kişisel ilişkilerdeki yükleri ortadan kaldırırken, bu ilişkileri her türlü topluluk izinden yoksun bırakır ve

bu ilişkilerin yerine nakit ilişkilerini geçirir.

Söz konusu "hizmet sektörü" içinde üretilmiş olan işlerin çoğunda, eklemledikleri emek süreçlerinin doğası nedeniyle, teknolojik değişime karşı, mal üreten sanayilerin çoğundan daha az duyarlı olmak karakteristik bir özelliktir. Bu nedenle emek, imalat sektöründe durgunlaşır ya da gerilemeye başlarken, bu hizmetlerde yığılır ve daha düşük sermaye-girişi gereksinimlerinin olduğu bir alanda yaygınlaşan çok sayıdaki firma arasında tekel öncesi geleneksel rekabet biçimlerinin canlanmasıyla karşı karşıya kalınır. Büyük ölçüde sendikasız olan ve işçi sınıfı nüfusunun en altındaki sefilleşmiş emekçi havuzundan işçi toplayan bu sanayiler, makineleşmiş üretim alanlarındakilerden daha yoğun biçimde sömürülen ve ezilen yeni düşük-ücretli işçi sınıfı kesimlerini yaratırlar.

Kadınların, büro işleriyle birlikte, büyük kitleler halinde hanenin dışına doğru sürüklendikleri alan da bu istihdam alanıdır. İktisadın istatistiksel alışkanlıklarına göre, daha fazla miktardaki hane emeğinin fabrikalardaki, bürolardaki, hastanelerdeki, konserve imalathanelerindeki, çamaşırhanelerdeki, giysi dükkânlarındaki, perakende mağazaları, restoranlar ve benzerlerindeki emeğe dönüşmesi, milli hâsılada büyük bir genişlemeyi temsil eder. Evde ücretsiz emek karşılığında üretilen mallar ve hizmetler asla hesaba katılmazken, aynı mal ve hizmetler ücretli emek tarafından evin dışında üretildiklerinde hesaba katılırlar. Ulusal muhasebe hedefleri bakımından dikkate alınan tek bakış açısı olan kapitalist bakış açısından bakıldığında, bu hesaba katış biçimi anlamlıdır. Ev kadınının yaptığı iş, maddi ya da hizmet etkisi bakımından oda hizmetçisinin, restoran çalışanının, temizlikçinin, kapıcının ya da çamaşırhanede çalışan işçininkiyle aynı olmasına karşın, sermayenin mantığının dışında yer alır; kadın ancak bu işlerden birini evin dışında yerine getirdiği zaman üretken işçiye dönüşür. Emeği artık sermayeyi zenginleştirmekte ve bu nedenle de milli hâsıla içindeki yerini hak etmektedir. Evrensel piyasanın mantığı budur. Bu durumun istihdam ve işçi sınıfının bileşimi üzerindeki etkisi daha sonra ayrıntısıyla ele alınacaktır.

Dipnotlar

1) Rolla Milton Tyron, *Household Manufactures in the United States: 1640–1860* (Chicago, 1917), s. 243–44.

2) Robert W. Smuts, *Women and Work in America* (1959; kâğıt baskı, New York, 1971) s. 11–13.

3) George J. Stigler, *Trends in Output and Employement* (New York, 1947), s. 14, 24.

Bölüm XIV
Devletin Rolü

Devlet iktidarının kapitalizmin gelişimini palazlandırmak için kullanılması geçmiş yüzyılın tekelci evresine özgü yeni bir görüngü değildir. Kapitalist ülkelerin hükümetleri bu rolü kapitalizmin başından bu yana oynamışlardır. En basit anlamda devlet, kapitalizmin koşullarının ve sosyal ilişkilerinin garantörü ve bu sistemin ortaya çıkardığı görülmemiş ölçüde eşitsiz mülkiyet dağılımının koruyucusudur. Ancak devlet iktidarı daha ileri bir anlamda her yerde hükümetler tarafından kapitalist sınıfı zenginleştirmek için ve gruplar ya da bireyler tarafından da kendilerini zenginleştirmek için kullanılmıştır. Devletin vergilendirme, dış ticaretin düzenlenmesi, kamusal araziler, ticaret ve ulaşım, silahlı kuvvetlerin devamı ve kamu idaresi fonksiyonlarının yerine getirilmesiyle ilgili güçleri, serveti, hem yasal hem de yasadışı araçlarla özel grupların ellerine doğru hortumlayan bir motor hizmeti görmüştür.

Ancak tekelci kapitalizmle birlikte, bu rol büyük ölçüde genişlemiştir ve daha karmaşık ve incelikli bir biçime bürünmektedir. Başta Almanya ve Japonya olmak üzere bazı ülkelerde, tekelci kapitalizm yeni bir devlet iktidarını hem yarattı hem de bu yeni devlet iktidarı tarafından yaratıldı. Bu nedenle bu ülkelerde devletin oynadığı modern rol çağın ilk başlarından itibaren ortaya çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ve Britanya başta ol-

mak üzere başka ülkelerde ise, kapitalist sınıf hükümet açısından daha sınırlandırılmış bir operasyonlar alanı belirlemiştir ve gerek bu gerekse başka nedenler yüzünden, devlet cephesinin sosyal ve ekonomik müdahaleciliğinin gelişimi, bir süreliğine, özgün bir reform hareketi biçimine bürünmüş ve bu durumun yanılsatıcı olduğu ortaya çıkmış olmasına rağmen, sanki *sermayeye karşı bir mücadele* olarak gelişiyormuş gibi bir görüntüye sahip olmuştur. Öyle ya da böyle, nihayet her yerde tekelci kapitalizmin çeşitli eğilimlerinin olgunlaşması, ekonomideki dolaysız devlet faaliyetlerinden kaçınmanın mümkün olmadığı bir durum yaratmıştır. Bu gelişmenin bazı nedenlerini dört genel başlık altında ele aldığımızda, bu durum açıkça görülebilir:

1. Tekelci kapitalizm emebileceğinden çok daha büyük bir ekonomik artık yaratma eğilimindedir. Sonuç olarak, toplam işleyişinde, işsizlik ve atıl tesis kapasitesi tarafından damgalanan durgunluk ve/veya keskin depresyon biçimlerini alan düzensizlikler karşısında giderek kırılgan bir hale gelir.[a] "Efektif talep" eksikliğine işaret eden teşhisle birlikte, hükümet harcamalarının, genişletildikleri ölçüde, bu uçurumu kapatacağı kapitalist toplumların siyaset yapıcıları tarafından nihayet kabul edilmiştir. Hükümet harcamalarındaki artışın etkisi vergilerin de aynı miktarda artırılması halinde basit anlamda orantısal olurken, harcamanın vergi gelirlerini aşması halinde, orantısaldan daha yüksek olarak gerçekleşir.[1] Ancak, şu ya da bu biçimde tüm kapitalist ülkelerce kabul edilmiş olan bu siyasa, tekelci kapitalizmin başlangıcından yarım yüzyıl sonrasına kadar, evrensel anlamda kabul edilen bir doktrin haline gelmemiş ve sonra da, yalnızca 1930'ların uzun bunalımı, yani kendiliğinden bir çözüme kavuşmayan ve kapitalizmin varlığını dünya çapında tehdit eden kriz sayesinde kabul edilmiştir.

2. Sermayenin, pazarlar, malzemeler ve yatırımlar bakımından hızla uluslararasılaşması, sonrasında kapitalist ülkeler arasındaki askeri çatışmaları ortaya çıkartan bir ekonomik rekabet durumu yarattı. Aynı zamanda yabancı sermayenin egemenliği altındaki ülkelerdeki devrimci hareketlerin yaygınlaşması, tüm kapitalist ülkeleri emperyalizmin dünya çapındaki jandarmalığını yapmakta menfaat sahibi haline getirdi. Bu durumda,

(a) Burada bu konuyu ele almak kapsamımızın oldukça dışında bulunuyor. Okura, Baran ve Sweezy'nin *Monopoly Capital* (*Tekelci Sermaye*) kitabındaki mükemmel açıklamayı tavsiye ederim. Çalışmanın tamamı artığın yaratılması ve emilmesine hasredilmiş olmakla birlikte, özellikle bakınız 3. ve 8. Bölümler.

ihtiyaç hâsıl olduğunda savaş seferberliği ile desteklenen geleneksel barış dönemi askeri düzeneği kavramı, askeri ihtiyaçların dinmek bilmeyen krizli yapısı nedeniyle, sıradan bir ilke olarak yerini, *sürekli savaş seferberliğine* bıraktı. Bu da "efektif talep" konusunda duyulan hükümet garantisi ihtiyacı ile birleşti ve kapitalist sınıf açısından kabul edilebilir bir ekonomik artık emme biçimi sundu.[b] Tekelci sermayenin diğer cephelerine olduğu gibi bu cephesine de (1930'lardaki Naziler çağında) Almanya öncülük etti ve aynısı, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Amerika Birleşik Devletleri tarafından geniş bir ölçekte uygulandı.

3. Kapitalist ülkelerde, yoksulluk ve güvencesizlik az çok sosyal hayatın sürekli özellikleri haline dönüştü ve özel sektördeki hayırseverlerin bu sorunlarla başa çıkabilme yeteneğini aştı. Bunlar ve diğer hoşnutsuzluk kaynakları büyük kentlerde yoğunlaştığı ve ıslah edilmeksizin varlıklarını sürdürmelerine izin verilmesi halinde sosyal yapının kendi varlığını tehdit ettiklerinden, devlet, hayatı devam ettirip yaşanan güvensizliği azaltmak için müdahale etmektedir. Karakteristik biçimde, kapitalist sınıfın kendi içinde, benimsenecek olan refah önlemlerinin ölçeği, boyutları ve çerçevesi dâhil olmak üzere konu hakkında yapılan tartışmalar, çalışan nüfusun da işin içine dâhil olduğu bir politik ajitasyon alanı sunmakta ve egemenlerin daha geleneksel bir bırakınız yapsınlarcı seyir izlemeleri durumunda kısa süre içinde zemin kazanacak olan devrimci hareketlerin bir ikamesini sunmaktadır.

4. Toplumun hızla kentleşmesi ve ekonomik ve toplumsal yaşamın hızındaki artışla birlikte, hükümet tarafından sunulan diğer hizmetlere duyulan ihtiyaç artmış ve bu hizmetlerin sayısı ve çeşidi de bununla birlikte çoğalmıştır. Bu hizmetler arasında en önde geleni, tekelci kapitalizm çağında çok daha büyük bir rol oynayan eğitimdir. Eğitim hizmetlerinin kapitalist toplumun mesleki ihtiyaçlarının karşılanmasında oynadığı rol bu kitabın daha sonraki bir bölümünde ele alınacaktır, ama burada eğitimin yapısının bir başka önemli fonksiyonunu anmalıyız: Kır ve küçük kasaba hayatının esas çocuk yetiştirme alanları olarak ortadan kalkmasıyla birlik-

(b) *Business Week* bir seferinde bu durumu şöyle açıklamıştı: "Refah pompasını çalıştırmakla askeri pompayı çalıştırmak arasında muazzam bir sosyal ve ekonomik farklılık vardır... Askeri harcamalar ekonominin yapısını gerçekten değiştirmez. Her zamanki kanallardan geçer. İşadamı söz konusu olduğu sürece, hükümetten gelen bir cephanelik siparişi özel bir müşteriden gelen bir siparişe oldukça benzer." Öte yandan, kamusal çalışmalar ve kamusal refah harcamaları, "kendi başına yeni kanallar açar. Yeni kurumlar yaratır. Geliri yeniden dağıtır. Talebi bir sanayiden bir başkasına kaydırır. Tüm ekonomik örüntüyü değiştirir..."[2]

te, çocuklara bakma ve çocukların sosyalleştirilmesi sorumluluğu giderek kurumsallaşmıştır. Hem işçiler hem de tüketiciler olarak modern bir kentsel ortamda "görev" yerine getirmenin asgari gerekleri çocuklara, aile ya da cemaat yerine, kurumsal bir düzenek içinde kazandırılmaktadır. Aynı zamanda, çocuğun öğrenmesi gereken şeyler bundan böyle artık, dolaysız bir doğal ortamın mevsimlik emeğinin ağır akışına uyum göstermekten ibaret değildir. Öğrenilmesi gerekenler artık değil bireye göre düzenlenmek, genel olarak toplumsal insanlığa göre bile düzenlenmemiştir. Çocuk kendisine üretim, tüketim, hayatta kalma ve eğlence döngüsünü dayatan hızlı ve karmaşık bir sosyal aygıta uyum sağlamayı öğrenmelidir. Müfredatın resmi eğitimsel içeriği her ne olursa olsun, bu bakımdan esas önemli olan çocuğun ne *öğrendiği* değil, *zihninin neye açık hale* geldiğidir. Çocuk ve ergen okulda daha sonra yetişkin olarak kendisinden yapması istenecek olan şeylerin idmanını yapar: İş programına, kendi ihtiyaç ve isteklerini hızla çalışan bir makineden aparabileceği şekilde uyum göstermek.[c]

Bunu ve diğer eğitim biçimlerini sağlayan okul sistemi toplumun sanayileşmesi ve kentleşmesi içinde ve bu dönüşümlerin büründüğü özgün kapitalist biçim altında zorunlu olarak yaygınlaşan hizmetlerden sadece bir tanesidir. Kamusal sağlık, posta ve daha birçok devlet fonksiyonu da, ekonominin iskelet yapısını oluşturan tekellerin içsel şirket planlamasından başka hiçbir sosyal koordinasyon ya da planlama aracına sahip olmayan çetrefil ve hassas dengelere dayalı bir sosyal yapının ihtiyaçları tarafından, benzer bir biçimde genişletilir. Cezaevleri, polis ve "sosyal çalışma" gibi buna benzer birçok "hizmet", kentlerin acılaşmış duygular ve uzlaşmaz çelişkiler barındıran sosyal hayatı nedeniyle olağanüstü genişler.

(c) Bu, nadiren Veblen'in ifade ettiğinden daha açık seçik biçimde ifade edilmiş olan bir yaşam biçimidir: "... bu makine-yapımı toplumun yurttaşlarına verilen isimle 'tüketici', sahip olduğu talepteki bu standartlaştırmalar ağına ve bunların kullanımlarına uymak zorundadır. ... Rutinin tekerleri dönerken, çalışma ve oyun, yaşam ve eğlence tarzında kendisine sunulan şeylerden etkin bir biçimde yararlanmak için, neler olup bittiğini, bunun nasıl ve ne miktarda ve hangi fiyattan, nerede ve ne zaman olduğunu itaatkâr bir alışkanlıkla bilmek ve hareketlerini en iyi sonucu elde etmek üzere becerikli bir kesinlik ve serinkanlı mekanik bir uz görüyle, ilgilenmekte olduğu mekanik süreçlerin tatlı tatlı hareket eden dengesine uyarlamak zorundadır. Bu makine-yapımı rutininin gerekleri altında yaşamak -ki bu hiç de kolay değildir, nesnelerin mekanik anlamda değerlendirilmesi açısından bir ölçüde tutarlı bir eğitimi gerektirir. Yaşam programına uyum göstermenin basit mekaniği, özellikle, rutinin daha kapsamlı ve incelikli olduğu daha büyük nüfus merkezlerinde, tamamıyla niceliksel ayarlamalar ve uyarlanmalardan oluşan, belirli derecedeki bir eğitimden geçmiş bir uz görü ve bir itaat stratejisini gerekli kılar".[3]

	Gayrı Safi Milli Hâsıla (GSMH) (milyar dolar olarak)	Toplam kamu harcamaları (milyar dolar olarak)	GSMH yüzdesi olarak kamu harcamaları
1903	23.0	1.7	7.4
1913	40.0	3.1	7.7
1929	104.4	10.2	9.8
1939	91.1	17.5	19.2
1949	258.1	59.5	23.1
1959	482.1	131.6	27.3
1961	518.7	149.3	28.8

Tekelci kapitalizmin ilk elli yılında görece yavaş olan kamu harcamaları artışı, bundan sonra olağanüstü hızlanır. Baran ve Sweezy tarafından hazırlanan yukarıdaki tablo, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kamu harcamaları rakamları ve bunların Gayrı Safi Milli Hâsıla içindeki oranı bakımından bu durumu göstermektedir.[4]

Ancak, kamu harcamalarının mesleki yapı üzerindeki etkisinin bu rakamlarla orantılı olduğu varsayılmamalıdır. Devlet harcamalarının büyük bir bölümü doğrudan devlet istihdamı kanalından ziyade, mevcut piyasa yapısı kanalından yapılarak, bireylere ve iş dünyasına yapılan transfer ödemeleri vs. biçimine bürünür. Böylece, federal, eyalet ve yerel düzeydeki yönetimlerin Gayrı Safi Milli Hâsıla'nın neredeyse yüzde 29'una yakın harcama yaptıkları 1961'de, üç yönetim tipinin tamamının sahip oldukları birleşik sivil istihdam, toplam sivil istihdamın yüzde 13'ünü oluşturmaktadır. Ancak bu yüzde bile büyüktür ve daha da büyümektedir. Federal istihdam, esas olarak ordunun yönetimiyle ilgili sivil düzenekte yoğunlaşmıştır; eyalet ve yerel yönetimlerdeki istihdam ise eğitimde yoğunlaşmıştır.

Dipnotlar

1) Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, *Monopoly Capital* (New York, 1966), s. 143-45. (Türkçe'de: *Tekelci Sermaye*, Çeviren: Gülsüm Akalın, Kalkedon Yayınları, 2007)

2) *Business Week*, 2 Şubat 1949.

3) Thorstein Veblen, *The Instinct of Workmanship and the State of the Industrial Arts* (New York, 1914), s. 313-14.

4) Baran ve Sweezy, *Monopoly Capital*, s. 146.

Kısım IV
Büyüyen İşçi Sınıfı Meslekleri

Bölüm XV
Büro İşçileri

"Büro işi" olarak adlandırılan işlerin geçirdiği evrimi uzun bir zaman erimi boyunca; Sanayi Devrimi'nden bugüne değin gözden geçirirsek, çok geçmeden, tek bir katmanın geçirdiği sürekli evrimi ele alıp almadığımız konusunda kuşkuya düşeriz. On dokuzuncu yüzyılın başlarında var olan işletmeye ait büro çalışanları, bir bütün olarak, günümüzün büro işçileri sınıflandırmasından daha ziyade, modern profesyonel yönetimin ataları gibi görünürler. O dönemin kimi büro işçilerinin, görev ve statü bakımından, modern büro işçisine kabaca tekabül etmesi muhtemel olmakla birlikte, günümüzün tekelci kapitalist çağına ait büro işçilerini, on dokuzuncu yüzyılın son on yıllarında ortaya çıkartılmış ve o zamandan bu yana muazzam biçimlerde genişleyen gerçekten de yeni bir katman olarak görmek çeşitli nedenlerden dolayı daha doğru olur. Bu durumun anlaşılması çok önemlidir çünkü bu durum anlaşılmadığı ve günümüzde sayıları milyonları bulan büro işçileri, erken kapitalizmin bu dar ve çoktan erimiş olan "orta sınıf" ya da yarı profesyonel memurlarına benzetildiği zaman ortaya çıkan sonuç, yalnızca modern toplumun köklü biçimde hatalı bir kavranışı olabilir. Ancak akademik sosyoloji ve popüler gazeteciliğin yaptığı tam olarak budur.

Erken sanayi işletmesindeki bir avuç büro işçisi -ki bunlar genelde en büyük firmalarda bile yarın düzineden daha az sayıdaydılar- günümüzün

görev dağılımı bakımından değerlendirildiklerinde yarı yönetimsel konumlardaydılar. Lockwood, Britanya'daki büro emeği üzerine yazdığı kitabında, on dokuzuncu yüzyıl ortaları için, "daha önceki dönemde adı geçen büro işçilerinin çoğu muhtemelen bugünlerde 'yönetimsel' diye sınıflandırılabilecek görevleri yerine getiriyordu" der.[1] Gerçekten, on sekizinci yüzyıl ila on dokuzuncu yüzyıl başlarında "memur" ya da "baş memur" [terimleri] Britanya'daki bazı sanayilerde, demiryollarında ve kamu hizmetlerindeki yöneticilerin unvanıydı. Memurlar açısından yöneticinin kendi maaşından kendilerine ücret ödemesi, böylece de konumlarının yönetici yardımcısı ya da en azından yöneticinin yardımcıları olarak kabul edilmesi ender rastlanan bir durum değildi ve bunlardan bazıları da işyerlerinin kapanması durumunda yıllık iratlarla ya da mülk sahibinin ölümü durumunda mirasla ödüllendirilebilirlerdi. (Mathew Boulton isimli öncü bir makine yapımcısı, vasiyetine böyle bir hükmü dâhil etmişti). Memurlar çoğunlukla, yöneticiliğe ya da ortaklığa yükseldikleri için, yöneticiler ve mülk sahipleri memurluk pozisyonlarına kendi akrabalarını getirirlerdi.[2] Britanya'nın 1840 ile 1869 dönemi hakkında yazan Klingender, şöyle demektedir: "Bankacılık, ticaret ya da sanayinin yarattığı zorunluluklar, aile işleri ya da küçük ortaklığın sahip olduğu kaynakları aşmadığı sürece, büro emeğinin yaygın biçimde gelişmesi söz konusu olamazdı. Bu erken aşamada bu tür bürolarda görülebilecek az sayıdaki memurla, işverenleri arasında neredeyse feodal bir ilişki vardı. Memur ücretli işçiden ziyade aile hizmetçisiydi".[3] Amerika Birleşik Devletleri hakkında yazan Lewis Corey ise şöyle demektedir: "Memur 150 yıl önce saygı duyulan bir çalışandı, daha erken dönemlerde ise bu durum daha da geçerliydi. Mahremiyet içeren bir konumu vardı, işveren onunla işlerini tartışır ve onun yargılarına güvenirdi; işverenle ortak olabilirdi, çoğunlukla olurdu ve işverenin kızıyla evlenirdi. Memur kayda değer ölçüde profesyonel ve inkâr edilemez biçimde orta sınıf üyesi birisiydi".[4]

Büro çalışanının yardımcı yönetici, vekil, sırdaş, yönetimin kalfası ve müstakbel damat olarak çizilen sureti elbette abartılı olabilir. Yaşam koşulları ve beklentileri liman işçilerininkinden biraz daha iyi olan, örneğin hukuk bürolarının taş baskı kopya çıkartıcıları gibi büro işçileri de mevcuttu. Ama büro işçileri, statüleri ve giysileri bir yana esasen, görev, otorite, ücret, istihdam kıdemi (memurluk konumu çoğunlukla hayat boyu süren bir görevdi) ve beklentiler açısından, fabrika emeğinden ziyade işverene çok daha yakın bir konumdaydılar.

On dokuzuncu yüzyıl büro işçisi gruplarının fazla kalabalık olmaması da bu durumu vurgulamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1870 nüfus sayımı, kırtasiyecilikle ilgili işlerde çalışan sadece 82.000 kişi ya da "kazançlı işçilerin" tümünün yüzde 1'inin onda altısı kadar insan saptamıştı.[a] Büyük Britanya'da, 1851 nüfus sayımı yaklaşık 70.000 ile 80.000 büro işçisi ya da kazançlı meslek sahiplerinin yüzde 1'inin onda sekizi kadar büro işçisi saptamıştı. Yüzyıl dönümünde, büro işçilerinin çalışan nüfus içindeki oranı Büyük Britanya'da yüzde 4'e ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yüzde 3'e yükseldi; aradan geçen on yıllar içinde, bir büro işçi sınıfı doğmaya başlamıştı. 1961 nüfus sayımına göre, Britanya'da meslek sahibi nüfusun neredeyse yüzde 13'ünü oluşturan yaklaşık 3 milyon büro çalışanı vardı. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise 1970'de büro işi sınıflandırması, kazanç getiren meslek sahiplerinin neredeyse yüzde 18'ini oluşturan 14 milyonu aşkın işçiye ulaştı ve bu da bu işçileri, mesleki ölçeğin kaba sınıflandırmaları içinde, her türden operatör büyüklüğüyle eşit hale getirdi.

Yaygın ancak mutlak olarak anlamsız "beyaz yakalı işçi" teriminin yarattığı kafa karışıklığından kaçınmak için, bu rakamların göndermede bulunduğu ve bu bölümde tartışılan büro işçiliği sınıflandırmasının (genel olarak konuşulduğu zaman bu gruptaki en kalabalık meslek olan) muhasebeci, sekreter, stenograf, kasiyer, banka veznedarı, dosya kâtibi, telefon operatörü, bordro ve zaman tutma görevlisi, posta görevlisi, resepsiyoncu, stok görevlisi, daktilocu ve benzeri mesleklerin içerdiği ve bu büro işçilerini gerek özel bürolarda gerekse devlet bürolarında, imalatta, ticarette, bankacılıkta, sigortada vs. nerede istihdam ediliyor olurlarsa olsunlar içine kattığı vurgulanmalıdır.

Geçmişin küçük ve ayrıcalıklı büro işçisi katmanıyla pek az süreklilik sergileyen yeni bir sınıf işçinin yaratılıyor olduğu, diğer iki bakımdan, yani cinsiyet bileşimi ve göreli ücret bakımından yaşanan köklü değişimlerce de vurgulanmaktadır.

---

a) Bir yüzyıldan daha eski mesleki istatistikler kuşkuyla gözden geçirilmelidir, çünkü kabalıkları bir yana, sayım ve sınıflandırma yöntemleri, genellikle bugün kullanılmakta olanlarla kıyaslanabilir değildir. Bunlar kesin istatistiklerden ziyade tahminler olarak ele alınmalıdır (modern istatistikler bile, özellikle düşük ücretli katmanların sayımı ve sınıflandırmasını içerdiklerinde, kesin olmanın uzağındadır). Mevcut tartışmada bunlar göreli büyüklük sıralamalarının göstergeleri olarak kullanılmıştır ve bu amaç açısından yeterlidirler.

1851 Britanya nüfus sayımı "ticari büro çalışanları" başlığı altında 19 adet kadın sayarken, büro işçilerinin toplamda yüzde 1'in onda birini aşmayan bir miktarda kadınlardan oluştuğu tahmin ediliyordu; bir başka deyişle, bu rakam Britanya adalarındaki tüm büro işçilerinin içinde 100 kişiden daha azdı. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise 1900 gibi geç bir tarihte, 900.000 kişiyi kapsayan büro işçileri sınıflandırmasının dörtte üçten fazlası hâlâ erkeklerden oluşuyordu. Büyük Britanya'daki 1961 ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 1960 nüfus sayımı itibarıyla, her iki ülkedeki kadın yüzdesi de yaklaşık üçte ikiye yükseldi. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'nde sadece bir sonraki on yıl içinde, bunların dörtte üçü kadınlardan oluşacaktı: Bu da 1900 yılındaki 200.000'i biraz aşan kadın büro çalışanının sadece yetmiş yıl içinde 10 milyonun üzerine fırlaması anlamına geliyordu! Hızla azalan bir oranı oluşturan erkek büro işçileri, giderek posta işleri ve posta taşıyıcılığı, stok memurluğu ve mağaza bekçiliği ile taşıma ve teslimat çalışanları gibi işlerle sınırlandırıldılar.[5]

Büro emeğinin ücret çizelgelerini üretim emeğinin ücretiyle kıyasladığımızda ortaya çıkan değişim oldukça çarpıcıdır. Lockwood'a göre, 1850 ile 1880 arasında Britanya'daki büro işçilerinin daha alt basamakları yıllık 75 pound ile 150 pound arasında oynuyordu. Dönemin işçi sınıfının sadece yüzde 10 ile yüzde 15'i aynı aralıkta bulunuyordu ki Lockwood bu yüzdeyi, "yüksek düzeyde seçkin bir süper aristokrasi" olarak adlandırmaktadır.[6] Bundan, büro işçilerine ödenen ücretin, üretim ve ulaştırma işçilerine ödenen ücretin bittiği yerden başladığı sonucunu çıkarabiliriz. Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1900 yılında, buharlı demiryollarının ve imalathanelerin büro çalışanları yıllık 1.011 dolar gelire sahipti; aynı yıl, bu sanayilerdeki işçilerin ortalama yıllık gelirleri imalat için 435 dolar ve buharlı demiryolları için 548 dolardı.[7] Ayrıca büro işçisi sınıflandırmasının aldığı ortalama ücretin üretim ve ulaşım işçilerinin aldığı ortalamanın yaklaşık iki katı olduğuna işaret eden başka göstergeler de mevcuttur; örneğin, 1899'da, tüm tam zamanlı posta çalışanlarının ortalama ücreti 955 dolardı.[8]

O zamandan bu yana göreli ücret çizelgelerinde meydana gelen değişimin boyutları, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tam zamanlı işçilerin haftalık ücretleri hakkında hazırlanan ve işçileri mesleklerine göre gruplandırıp 1971'de Çalışma İstatistikleri Bürosu tarafından toplanan verilere dayanan Özel Çalışma Gücü Raporu'nda belirginlik kazanmaktadır.[9] Bu rapora göre, büro emeğinin ortalama olağan haftalık ücreti *her türlü sözüm*

Mesleki grup	*Tam zamanlı işçilerin medyan olağan haftalık ücretleri*
Zanaatkârlar ve ustabaşları	167 dolar
Operatörler ve benzeri işçiler	120 dolar
Tarım dışı işçiler	117 dolar
Büro işçileri	115 dolar
Hizmet işçileri (özel haneler hariç)	96 dolar

Bu medyan değerlerin bir ortalama biçiminden ibaret olmaları gerçeği, göreli ücret tablosunu çarpıtmaz. Aslında, gelir dağılımı basit bir biçimde medyan değerlerin ima ettiği sonuca işaret etmektedir:

Yüzdelik Kazanç Dağılımı

	60 doların altında	60 dolar–99 dolar	100 dolar–149 dolar	150 dolar–199 dolar	200 dolar ya da üstü
Zanaatkârlar ve ustabaşları	1,3	8,6	29,3	31,6	29,2
Operatörler ve benzeri işçiler	4,2	29,0	36,5	20,8	9,4
Tarım dışı işçiler	6,9	28,6	38,3	18,6	7,6
Büro işçileri	5,2	29,8	42,2	16,4	6,3
Hizmet işçileri (özel haneler hariç)	16,4	35,9	28,2	12,4	7,2

ona mavi yakalı işçininkinden daha düşüktü. Aslında, hizmet istihdamı hariç, tüm kentsel mesleki sınıflandırmaların medyan değerlerinden de daha düşüktü:

Bu tablolardan büro ve operatör kategorilerindeki ücret çizelgelerinin ve

b) Büyük Britanya'da benzer bir eğilim mevcuttur. 1958'de yazan ve 1956'ya kadar uzanan verilere dayanan Lockwood şöyle demektedir: "... göreli gelirdeki brüt değişim şaşmaz bir durumdur. Bu değişimin temel sonucu ortalama büro işçisinin şimdi çok kabaca ortalama kol işçisi ile aynı gelir düzeyinde ya da hatta belki de onun biraz daha altında olmasıdır."[10] Ama sadece on yıl içinde, büro işçilerinin hızla bozulan göreli ücret pozisyonu bu işçileri, ortalamada, tüm sözüm ona mavi yakalı işçilerin *altına* düşürmüştür.[11]

dağılımlarının birbirleriyle ne kadar benzeştikleri, ikisi arasındaki farklılığınsa hem tüm medyan değerlerde hem de dağılımda, operatörlerin lehine olduğu açıkça görülmektedir.[b]

***

Büro çalışması erken evrelerinde zanaata benzetilmiştir.[12] Benzerlikler aslında görüntüden ibarettir. Aletleri sadece dolmakalem, mürekkep, diğer masa gereçleri ile kâğıtla zarf ve muhasebe defterinden oluşmakla birlikte, bu zanaat toplamda, hedefi, işletmenin finansal ve operasyonel durumuna ait kayıtları ve dış dünyayla olan ilişkilerini güncellemek olan bir işi temsil ediyordu. Muhasebeci ya da baş memur gibi usta zanaatkârlar, sürecin bütünü üzerinde kontrole sahiplerdi ve çıraklar ya da kalfa zanaatkârlar; yani sıradan memurlar, kopya çıkartan memurlar, getir-götürcüler, zanaatlarını büro çıraklığı dâhilinde öğreniyor, işlerin olağan biçimde seyretmesi halinde çeşitli terfi düzeylerinden geçerek yükseliyorlardı. Yapılan iş, çift- giriş ya da İtalyan modeli sıradan defter tutmaya ek olarak (ki buna on dokuzuncu yüzyılın başında kâr-zarar hesabı gibi maliyet esasları da eklendi), zaman ve bordro tutma, kalite kontrolü, ticari yolculuklar yapma, taslak çıkartma, kopyaları elle çoğaltma ve birkaç kopya halinde hesap hazırlama vs. gibi şeylerdi.

Büro çalışması, en genel yönleri itibarıyla, muhasebe ve defter tutma, planlama ve programlama, muhaberat ve değerlendirme, dosyalama ve kopyalama ve benzeri işlerden oluşur. Ancak modern anonim şirketin gelişmesiyle birlikte, bu görevler işletmenin çeşitli özel bölümleri ve dalları haline geldiler.

İşe ilk ve otantik memuru olan zaman tutucusu ile başlayan fabrika bürosuna çoğunlukla ikinci memur olarak eklenen kişi, görevi işi süreç ve tamamlanma aşamaları boyunca hizada tutmak için ustabaşına yardım etmek olan ustabaşının memuru olmuştur. Bu memurlar işçilerin, malzemelerin ve görevlerin kayıtlarını tutma sorumluluğuna sahiptirler. Bu temel görevlerden modern maliyet, planlama ve programlama, satın alma ve mühendislikle tasarım bölümleri doğdu.

Önceden temelde, belki yolculuk yapmak üzere yerine geçen bir memur yardımıyla mülk sahibinin kendisi tarafından yapılan satışlar, satış seyahatlerini müşterilerle, satıcılarla ve imalatçılarla irtibatı sağlamak, sipariş işleme, komisyonlar, satış analizleri, reklam, özendirme ve halkla ilişkiler işlerini yürütmek üzere alt bölümlere parçalanan pazarlama bölümünün

görevi haline geldi. Ayrı bir finansal büro finansal beyanları, borç alma işlemlerini, verilen kredileri, borçları toplamayı güvence altına almayı, nakit akışını değerlendirip düzenlemeyi vs. üstlendi. Bu durum içlerinde en büyük önemi taşıyanı, şirket politikalarının üretildiği ve bütün bölümlerde uygulanmasının sağlandığı idare bürosu olan diğer büro bölümleri için de geçerlidir.

Söz konusu biçimde tarif edilen bürolar, mal ya da hizmetler biçimindeki metaların imal edilip satıldığı üretim şirketlerinin bürolarıdır; yani bu bürolar aynı şirket içinde bir başka yerde sürdürülen üretken emek süreçlerinin yardımcısı ve tamamlayıcısıdır. Ama tekelci kapitalizmin gelişimiyle birlikte, üretim sürecinden tamamıyla ayrı olup, faaliyetlerini ya esasen ya da tamamıyla büro emeği aracılığıyla sürdüren işletme tipleri de olağanüstü biçimde yaygınlaşmıştır.

Sadece metaların satın alınması ve yeniden satılmasıyla ilgilenen ticari uğraşlar genelde üç tip emeğe büyük kitleler halinde ihtiyaç duyarlar: Dağıtım (depolama, paketleme, taşıma), satış ve büro işleri. Bu durum, memurların, satış işçilerini bile aşarak, en büyük işçi kategorisini oluşturdukları toptancılık düzeyi açısından özellikle geçerlidir. Ama perakende ticarette bile, genel tüccarlık ya da kargo evleri gibi bazı işletme türleri, çok geniş büro emeği yüzdeleri barındırırlar.

Saf anlamda *bürodan oluşan sanayilerde*, bu eğilim daha da ileriye doğru taşınır. Bankalar ve kredi aracıları sadece tek bir emek tarzını, büro emeğini yönetirler ve yönetim düzeyinin astı olarak istihdam edilen emek, neredeyse bütünüyle bürolarda çalışan memurlarla, büroları temizleyen hizmet işçilerinden oluşur. Bu durumun bankerlik ve yatırım şirketlerinde ve sigorta şirketlerinde de yaşanmasını engelleyen tek şey, çok sayıda satış görevlisine duyulan ihtiyaçtır. Emek sürecinin aynı yoğun biçimde kırtasiyeci niteliği, daha düşük düzeyde, hukuk bürolarıyla diğer kurumsallaşmış mesleklerin bürolarında, reklâm ajanslarında, imalat işini kendileri yapmadıkları ölçüde kitap ve dergi basımevlerinde, hayırseverlik kurumlarıyla dinsel kurumlarda, muhaberat okullarında, seyahat ve iş bulma ajanslarında vs. ve kamu yönetimiyle ilgili devlet bürolarında da geçerlidir.

Bu sanayilerin hepsinde, sermayenin gelişimi kapitalistin başkalarını çalıştırma görevini kişisel bir faaliyet olmaktan çıkartarak bir insan kitlesinin işine dönüştürmüştür. Kapitalistin görevi sermayeyi temsil etmek ve onu genişletmektir. Bu ya üretken sanayiler ve faaliyetlerdeki artı değer üretimini kontrol etmek ya da bu artı değere kendi dışında yer alan bu sa-

nayi ve faaliyet türleri üzerinden el koymak yoluyla gerçekleştirilir. Sanayi kapitalisti, imalatçı, bunlardan ilkine örnekken, banker ikincisine örnektir.[c] Bu kontrol etme ve el koyma biçimindeki yönetim görevleri, kendi içlerinde birer emek süreci haline gelirler. Bunlar sermaye tarafından emek süreçleri üzerinde sürdürülen biçime benzeyen bir biçimde yönetilirler: Yani emek pazarından büyük ölçekte satın alınan ve fabrika emeğinin organizasyonunu yöneten ilkelerle aynı ilkeler uyarınca, devasa "üretim" mekanizmaları içinde organize edilen ücretli emek sayesinde yönetilirler. Burada toplumun üretken süreçleri bir kâğıt deryasında gözden yitip gider; üstelik bu, az çok aynı biçimde organize edilen işçiler tarafından konserve imalathanesinde, et paketleme bandında ve araba montaj bandında olduğu gibi sürekli bir akış olarak işleme tabi tutulan bir kâğıt deryasıdır.

Üretim sürecinin bu hayaletimsi biçimi, yalnızca üretimin yeni örgütlenme biçimlerinin yarattığı gerekler yüzünden değil ve yalnızca daha fazla koordinasyon ve kontrole daha fazla ihtiyaç duyulması yüzünden değil, aynı zamanda bir başka ve daha da önemli neden yüzünden, kapitalist toplumda her zamankinden de daha büyük bir önem kazanmaktadır. Kapitalizmin yarattığı toplumsal biçimler içinde, emeğin bütün ürünleri, kendi fiziksel özelliklerine ek olarak, *mülkiyetin* görünmez izlerini taşırlar. Fiziksel biçimlerine ek olarak, birer *değer olarak* sahip oldukları toplumsal biçimler de mevcuttur. Sermayenin bakış açısından bakıldığında, değerin temsili, emeğin ürününün fiziksel biçiminden ya da onun yararlı özelliklerinden daha önemlidir. Satılan belirli bir meta türü pek fazla bir anlama gelmezken, net kazanç her şey anlamına gelir. O halde toplumun sahip olduğu emeğin belirli bir bölümü değerin hesaplanmasına hasredilmelidir. Kapitalizm daha da karmaşık bir biçim kazandıkça ve kendi te-

c) Bankacılık kurumlarının hiçbir şey üretmeyip, sadece ellerinin altındaki para biçimindeki sermaye kütlesinden, bir zamanlar "tefecilik" ismini taşıyan faaliyetler aracılığıyla kâr elde etmeleri, bu kurumları tekelci kapitalist toplumda, feodal ve erken kapitalist toplumda bir zamanlar olduğu gibi artık gözden düşürmemektedir. Aslında, finansal kurumlara toplumsal işbölümünün zirvelerinde yer verilmektedir. Bu durumun nedeni sermayeyi ne olursa olsun herhangi bir üretim sürecinden geçirme zorunluluğu olmaksızın genişletme sanatında gösterdikleri ustalıklardır. (Ustalığın sahip olduğu bu büyülü görüntü bu kurumların başka yerlerde üretilen değerlerin belirli bir bölümüne el koymakta oldukları gerçeğini gizlemektedir.) Söz konusu izleğin temizliği ve sağladığı tasarruf, bir sermaye birikimi biçimi olarak sahip olduğu mutlak saflık, hâlâ üretime bağımlı olanlarda artık yalnızca hayranlık uyandırmaktadır.

kelci evresine doğru geliştikçe, değerin hesaplanması da sonsuz biçimde daha karmaşık bir nitelik kazanır. Üretimle tüketim arasındaki aracılar çoğalır, bu yüzden tek bir metanın değeri ile ilgili hesaplamalar da bir dizi aşamadan geçerek çoğalır. Değeri gerçekleştirmek ve onu nakde dönüştürmek için verilen savaş, kendi başına özel bir muhasebeye ihtiyaç doğurur. Tıpkı bazı sanayilerde pazarlama için harcanan emeğin metaların üretimi için harcanan emeğe yaklaşmaya başlaması gibi, yine bazı sanayilerde de sadece değerin biçimini (meta biçiminden para biçimine ya da kredi biçimine) dönüştürmek için harcanan emek; poliçelendirme, kasa ve para toplama işi, kayıtların tutulması, muhasebe vs. dâhil, altta yatan meta ya da hizmetin üretiminde kullanılan emeğe yaklaşmaya ya da onu aşmaya başlar. Nihayet, daha önce de belirttiğimiz gibi, bütün faaliyeti değer transferinden ve bununla ilgili muhasebecilikten ibaret olan koskocaman "sanayiler" ortaya çıkar.

Değerlerin hareketinin kayıt altına alınması işi genelde belirli hedefleri olan bir kapitalist aracı tarafından yerine getirildiği için, bu kurumun muhasebesinin diğer organizasyonlarla hiçbir ilişkisi yoktur. Bu da muazzam miktarda tekrara yol açar. Şirket çalışmalarında geçerli olan olağan varsayım, dürüstlük değil, dürüst olmama varsayımıdır; teyit edilmemiş kayıtlar, bu kayıtları tutan kurumun amaçları dışındaki hiçbir amaç açısından yeterli ya da güvenilir sayılamazlar. Yani her şirket çifti, birbirleriyle olan mübadele, kredi ve ödeme vs. işlemlerinde, her biri diğerinin aynasal bir yansıması olan bir kayıtlar kümesi tutar. Birinin defterlerinde kredi olarak görünen diğerininkinde borç olarak görünür. İtilaf doğduğu zaman, kanıtlama sorumluluğu eldeki belgeler uyarınca ilgili taraflar arasında bir ona bir buna gidip geldiği için, kural olarak her kayıt kümesi şirketin yararlı bir koordinasyon amacı olarak değil, bir silah olarak kullanılacak olan özel işidir.

Üstelik her bir şirketin iç defter tutma işlemleri, bu kurumun istihdam ettiği insan varlıklarının tümünün muhtemel sahtekârlıklarını, ihanetlerini ya da ihmalkârlıklarını varsayan bir biçimde yürütülür; bu aslında, modern muhasebenin birinci ilkesidir. Çift-girişli defter tutma, diğer nedenlerin yanında bu neden yüzünden de, kapitalist muhasebe açısından böylesine uygun olduğunu kanıtlamıştır. Bu sistem kapsamında, her işlem daha ilk başta iki yerde kayıt altına alınır ve işletmenin içinden geçen değerlerin bütün hareketleri birbirlerini kontrol edip doğrulayan kesişmeli bir hesaplar kümesi içinde yansımasını bulur. Tek bir hesabın yanlışlanması

bizi çoğunlukla dolaysız bir biçimde yanlışı yapana ulaştıracaktır ve kural olarak birçok hesabın yanlışlanması işi ve bunların böylelikle birbirleriyle denge tutturmaya devam etmeleri, yalnızca çok sayıdaki insanın işbirliğiyle mümkündür. Bu hesapları kilitleme sistemi çeşitli bağımsız kontrol ve denetimlerle desteklenir. Modern bir finansal sistem, toplamda bakıldığında, yanlışlama ya da hata karşısında muaf olmasa da, büyük bir bölümü öz-güvenlik amacıyla mevcut olan ve içindeki yanlışlamaların kaza eseri değil bir yönetim siyasetinin sonucu olduğu görülen, korunaklı bir yapıdır.

Bununla kalsa iyi. Şirketler finansal beyanlarını sermaye toplamak amacıyla dış dünyaya sergilemek zorunda oldukları için ve söz konusu kamuya açık beyana; banka kredisi, hesapların kendi dışlarındaki taraflarla yapılan sözleşmeler gereği düzenlenmesi vs. gibi çeşitli başka nedenlerden dolayı da ihtiyaç duyulduğu için, kayıtların doğruluğunu kontrol edecek başka araçlar da mevcuttur. Bu da ya çağrılı olduğu zaman ya da sürekli olarak kayıtları incelemeyi ve bu kayıtların sonuçlarını "kesinleştirmeyi" bir "meslek" haline getirmiş olan muhasebe firmalarınca yapılan bağımsız denetimdir. Şirketlerin hepsi tarafından kabul edilen dürüst olmama varsayımı, durum çoğunlukla böyle olmasa da, güya *dürüstlüğü meslek haline getirmiş olan* söz konusu denetçilerin ifa ettiği özel işlevlerle hasıraltı edilir. Bu da, belirli bir oranda, yine bir dizi başka kaydı ve yine bir başka mükerrer kırtasiye işini yaratır. Buna, aynı malzemeyi yine bir başka bakış açısıyla ele alan devletin düzenleme ve vergi bürosu çalışmaları da eklenebilir.

Sonuçta giderek metaların değer-biçimi kendilerini fiziksel biçimden, kapitalizm koşullarında fiziksel dünyanın kendisi kadar gerçek bir şey haline dönüşen ve görülmemiş ölçüde çoğalan bir emek miktarını yutan büyük bir kâğıttan imparatorluk biçimine bürünerek kopartırlar. Bu, değerin izinin sürüldüğü ve artı değerin transfer edildiği, mücadele konusu haline getirildiği ve tahsis edildiği bir dünyadır. Değer-biçimine dayalı bir toplum, çalışan nüfusunun giderek daha da büyük bölümlerini, değerin mülkiyetiyle ilgili bir karmaşık iddialar sarmaşığına teslim eder. Bu iddiayı hesaplamanın ya da sınamanın herhangi bir yolu bulunmamakla birlikte, büro çalışmasındaki hızlı artışın en önemli bölümünün bu durumla ilişkili olması muhtemeldir. Elbette, değerin hesaplamasıyla birlikte pazarlamanın yarattığı taleplerin de kırtasiyecilik için ayrılan zamanın ana gövdesini oluşturduğu kuşku götürmez br durumdur.

***

Büroların on dokuzuncu yüzyılın sonundaki on yıllar içinde hızla büyümesi ve büro çalışmasının yönetim açısından basit anlamda arızi nitelikli bir işten, kendi başına bir emek sürecine dönüşmesiyle birlikte, büro çalışmasını sistemleştirme ve kontrol altına alma ihtiyacı da hissedilmeye başlandı. Bu iş mülk sahibinden yalnızca bir perdeyle ayrılan birkaç masanın bulunduğu bürolarda yapılıyorken, aslında kendi kendisini denetim altına alıyor ve sadece zimmete geçirme vs.ye karşısındaki olağan basiretli muhafaza biçimlerini gerekli kılıyordu. Sanayi işletmelerinde, kırtasiyecilik harcamaları üretim harcamalarına kıyasla düşük ve arıziydi. Ticari ve finansal bürolarda, bu harcamalar kitlesel ticaret, "tüketici" bankacılığı ve grup sigortası çağı öncesinde yine düşük ve arıziydi. Bu işletmelerin hiçbiri henüz başarılarının önemli ölçüde bürodaki emek sürecinin etkinliğine bağımlı olduğunu hissetmiyorlardı.

Bu durum değiştikçe, küçük büroları karakterize eden yakın çalışma ilişkileri, karşılıklı yükümlülük atmosferi ve sadakat düzeyi, aranılan başlıca özellik olmaktan çıkarak pozitif bir yükümlülük haline dönüştü ve yönetim, bu bağları budayarak, bunların yerine modern örgütlenmenin sözüm ona kişisel olmayan disiplinini koydu. Elbette, bunu yaparken bütün bu geçiş süreci boyunca yapabildiği kadarıyla geleneksel biçimde pekiştirdiği yükümlülük ve sadakat duygularını da korumaya çalıştı; ama büro büyüdükçe, büro çalışanlarına yönelik kendi özel taahhütleri de birer birer acımasız hale geldi. Bu çağın karakteristik özelliği muhasebecinin hükümranlığının sona ermesi ve büro yöneticisinin, daha yüksek yönetimin baş memuru ve temsilcisi olarak yükselmesi oldu. Kapitalizmin tekelci evresinin bir ürünü olan büro yöneticiliği, kendi okulları, profesyonel birlikleri, ders kitapları ve el kitapları, dergileri, standartları ve yöntemleriyle özel bir yönetim dalı olarak gelişti.

Bu durum, ele aldığımız dönem bağlamında doğal olarak, bilimsel yönetim metotlarının büroya uyarlanması anlamına geldi. Şimdiki yüzyılın ilk on yılları itibarıyla, bu girişimler çoktan başlamış durumdaydı. 1917'de, *Scientific Office Management [Bilimsel Büro Yönetimi] başlığını ve A report on the results of applications of the Taylor System to Scientific Management to the offices, supplemented with a discussion of how to obtain the most important of these results* [Taylor Sisteminin büroların Bilimsel Yönetimine uygulanmasının sonuçları, bu sonuçların en önemlilerinin nasıl elde edileceği hakkında bir tartışma desteğinde] alt başlığını taşıyan bir cilt, New

York, Chicago ve Londra'da yayımlandı. Yazarı William Henry Leffingwell, Taylor sistemini on yıl önce kullanmaya başlamış ve Curtis Publishing Şirketi'ninki gibi bürolarda kayda değer deneyimler biriktirmişti. Bir sonraki yıl, uzun yıllar New York Üniversitesi'nde profesörlük yapan Lee Galloway, *Office Management: Its Principles and Practice* [Büro Yönetimi: İlkeleri ve Pratiği] isimli standart çalışmasını yayımladı. Bu ciltlerde, diğerleriyle birlikte, büro yönetimi programı açıkça ortaya konulmuştur: Büronun amacı işletme üzerindeki kontrolü sağlamak ve büro yönetiminin amacı da büronun üzerindeki kontrolü sağlamaktır. Galloway şöyle demektedir:

> Ticari bürolar.... daha da büyüdükçe, yönetimin sorunları da daha çetrefilleşir ve önem kazanır. Yöneticiler tarafından çalışanlara emir verilmeli, çalışma raporları kaydedilmelidir. Denetçilerin, şeflerin, ustabaşıların, kıdemli memurların ve büro yöneticilerinin sayısı artar; görevleri çalışanların ve makinelerin uyum içinde işlemesini sağlamaktır. Başta bu denetçilerden biri emirleri sözlü olarak verebilir ve ayrıntıları aklında tutabilirdi, ama işin alt bölümleri çoğaldıkça çeşitli otorite düzeyleri arasındaki sürekli iletişim ihtiyacı da arttı. Mektuplar ve memorandumlar, üretim emirleri ve iş kartları, konuşma tüpleri ve telgrafla resim ulaştıranlar, maliyet istatistikleri ve kontrol hesapları, işçilerin geliş gidiş saatlerini tutanlar ve ulaklar, işin artan karmaşıklığıyla başa çıkmak ve hem idareciler hem de işçiler için zaman tasarrufu sağlamak amacıyla çoğaldılar.[13]

Bu pasajdaki vurgular üretim sürecindeki büro çalışmasının gelişimiyle ilgilidir. Ama Galloway düşüncesini bunun hemen ardından kapitalist işletmedeki toplam büro işleyişini kapsayacak biçimde genişletir:

> Uygulamanın *kontrol altına alınması*; fabrika örgütlenmesinin; finansal örgütlenmenin kontrol altına alınmasını; pazarlama örgütlenmesinin kontrol altına alınmasını ima eder. Büro örgütlenmesinin işi kontrol görevini sürdürmek ve bir bölümün faaliyetlerini bir başkasınınkilerle koordine etmek üzere kayıtları, yöntemleri ve sistemleri kullanmaktır.[14]

Kontrol işlevinin gelişmesiyle ve bu nedenle de bu yönetim işlevlerinin bağımsız emek süreçleri halinde dönüşmesiyle birlikte, yeni emek süreçlerini fabrikaya uygulanan ilkelerle aynı ilkeler uyarınca kontrol altına alma ihtiyacı ortaya çıkar. Leffingwell bu nedenle çalışmasının başında şöyle demektedir:

> Zaman ve hareket çalışması büro çalışmasının sıradan ayrıntılarında da tıpkı fabrikada olduğu gibi çarpıcı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Sonuçta, elin ve bedenin her türlü hareketi, her düşünce, ne kadar basit olursa olsun, fiziksel enerji tüketimini gerektirdiğine göre, bu hareketler hakkında yapılacak çalışma ve analizler de neden tıpkı fabrikada olduğu gibi büro çalışmasında da bir sürü yararsız çabanın ortaya çıkartılmasıyla sonuçlanmasın?[15]

Bu ilk uygulamacılar, memurların işlerini çoğunlukla muhasebecinin yumuşak genel gözetimi altında, geleneksel yöntemlere ve bağımsız hükümlere dayanarak gerçekleştirdikleri düzenlemeleri parçalamakla işe başlayıp, Taylor sisteminin temel kavramlarını büroya uyguladılar. Buna göre çalışma, büro yöneticisi tarafından belirtilen biçimlerde yapılacak ve kullanılan yöntemlerle zaman aralıkları yönetim tarafından her bir işle ilgili olarak yaptığı incelemeler temelinde teyit ve kontrol edilecekti. Bu yüzden Leffingwell, büyük bir posta sipariş işlemini yöneten Curtis Publishing Şirketi'nin bürolarına Taylor sisteminin kuruluşunu örnek olarak vermektedir. Postayı açma işi, önceden tek bir memur tarafından saat başına açılan yüz postaya kıyasla, saat başına beş yüz parçanın açılmasıyla sonuçlanacak biçimde yeniden örgütlendi; aynı çabalar bunun dışındaki beş yüzü aşkın büro işleminin standartlaştırılması için de uygulandı.

Stenografik çıktılar ve diğer daktilo etme biçimleri büyük bir dikkatle incelendi. "Bazı daktilo şirketleri makinelerini, daktilo makinesine yapılan vuruşları otomatik olarak sayan ve bunları bir göstergeye kaydeden mekanik bir cihazla donatmaktadırlar". Bu ölçek, daktilocunun her işin başında ve sonunda zımbaladığı bir iş ölçme saatiyle birlikte kullanılıyordu. Bu ölçme biçimleri parça başına yapılan ödemelerde baz olarak kullanıyordu (yönetim uzmanlarının daktilocunun söz konusu rejim kapsamında vuruşlarının sayısını artırmak için daima boşluk tuşuna basıp satır attırma kolunu asla kullanmadıklarını anlamalarına kadarsa daha bir miktar sürenin geçmesi gerekti). Söz konusu ileri donanıma sahip olmayan daktilo makinelerini kullanan şirketlerse günümüze kadar gelen birçok ders kitabında tarif edilen kare-inç yönteminden yararlandılar. Yazılan sayfanın üzerine kare-inçlere bölünmüş selüloit bir yaprak yerleştiriliyor ve yazılan bölgenin içindeki karakter sayısı son satırın en sonunda gösteriliyordu. Galloway, ekolünü karakterize eden kılı kırk yaran bilimsel edasıyla "mektup çift aralıklıysa" diye ekliyor, "kare-inçlerin sayısı elbette ikiye bölünür". Aynı sonuç satırların uzunluğunu ve sayısını ölçen bir satır ölçer-

le de elde edilmektedir. Ancak bu gereçler sadece, çıktıyı daktilo daktilo, gün gün, hafta hafta kaydederek, dikte ettirilenlerden yola çıkılarak yazılan, diğer belgelerden kopya edilen vs. satırların sayısının sürekli biçimde denetime tabi tutulduğu incelikli sistemlere yapılan basit birer girişten ibaretti.[16] Dikte ettirme zamanı da, önce sayfa başına, sonra da dikte etme makinelerinin yaygınlaşmasıyla birlikte mekanik araçlarla kaydedildi. Amaç her bir stenocunun süresini saptayan raporların yazılmasıydı. Bu tablolara dökme sisteminin tamamı, fabrika üretim kayıtlarını anımsatmakta ve ortalama standartların belirlenmesi ve ortalama üretim standartlarının yükseltilmesi amacıyla benzer biçimlerde kullanılmaktadır.

Fabrikada olduğu gibi, üretim kayıtları sistemi de kendi içinde, büroda kullanılan yöntemlerindeki değişimin ötesinde, çıktıyı artırmanın bir yoludur. Leffingwell, "her memurun kapasitesini bilmenin aracı olarak" diye yazıyordu "ve aynı zamanda onu daha iyi çalışmaya yöneltmenin bir aracı olarak, planlama bölümleri her memur tarafından yapılan iş miktarının ve gerçekleştirilen göreli etkinliğin günlük kayıtlarını tutar. Sadece söz konusu kayıtların tutulmasının bile birçok büronun etkinliğini büyük ölçüde artırdığı bilinmektedir". Bilimsel yönetim tarafından elde edilen etkilerin çok büyük bir bölümü, sanki çalışma yöntemlerin iyileştirilmesi gibi amaçlarla yürütüldüğünün taslanmasına karşın, yalnızca bu ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Leffingwell, örneğin, "tek bir memurun çıktısı sadece masa başındaki çalışmanın yeniden düzenlenmesiyle ikiye katlandı" derken, bizler bu sözleri bir etkinlik mucizesinden çok, yakın mesafeli ve korkutucu bir gözetimin yarattığı bir etki olarak anlayabiliriz. Bu durum, "bilimsel" mistik altına gizlenmekle birlikte, yöneticilerce de bilinmektedir.[17]

Büro yöneticileri, başından itibaren, sadece rutin ve tekrara dayalı işlerin değil, büro işlerinin tamamının standartlaştırılıp "rasyonelleştirilebileceği"ni kavradılar. Bu amaçla çok az rutin içeren işleri bile dikkatle incelediler, farklı işlemleri ve yargıda bulunma pratiklerini gün be gün ölçtüler. Bu çabaların temel niteliği hangi türden olursa olsun büro işçisini, tüm çalışma günü boyunca meşgul etmekti. Yarattığı etkiyse ne kadar deneyimli olursa olsun her büro çalışanının işini yönetimin müdahalesine tabi kılmak oldu. Yönetim bu yolla, büroda emek süreci üzerinde o güne kadar kullanılmamış olan ya da zaman zaman kullanılmış olan kontrol hakkını ifade etmeye başladı.

Düz parça başı oranları, primler ya da Taylor'un diferansiyel sistemi gibi çeşitli biçimlerdeki parça başına çalıştırma sistemlerinin devreye sokul-

ması, doğal olarak diğer yeniliklerin izinden gitti. "İş adamlarını ücret sistemi hakkındaki düşüncelerini gözden geçirmek zorunda bırakan en büyük değişimlerden birisi, işin işlemler cephesinin devasa ölçülerde büyümesi oldu. Yarım düzine ya da bu civardaki memur yerine yüzlerce memurun, daktilocunun ve muhasebecinin istihdam edilmesi gerekli hale geldi. Yönetim, çalışanların adil bir çalışma günü standardında yaşayıp yaşamadıklarını belirlemenin olanaksız olduğu yeni bir durumla karşı karşıya kaldı".[18]

İlk "bilimsel" büro yöneticileri, temelde büronun makineleştirilmesinden ziyade, mevcut izleklerle ilgili teorilerle ilgiliydiler; tıpkı Taylor gibi, mevcut teknik gelişme düzeyini veri olarak aldılar. Büro emeğinin temel aracı olan daktilo makinesinin evrensel bir biçimde kullanılmakta olmasına ve mekanik yöntemlerle girdi yapma, dikte etme ve defter tutma gereçlerinin çoktan ortaya çıkmış olmasına karşın, büronun makineleştirilmesi hâlâ uzak gibi görünüyordu. Büro yöneticileri büro emeğinin kullandığı gereçler ve malzemelerle ilgilendikleri ölçüde, temelde mevcut olanakları düzenlemek ve bunlar arasında seçim yapmak gibi ıvır zıvır işlerle meşgul oldular. Büro yerleşimi konusunda olağanüstü bir dikkat harcandı ve masalarla bürolar arasındaki iletişimi sağlamak için havayla işleyen tüplerin ve çalışma devinimi sürecinde sonsuz taşıyıcı bantların kullanılması moda oldu. Emek kütlelerinin organizasyonundan elde edilen tasarruf, tek bir örneği ele almak gerekirse aşağıda görülebilir: Leffingwell su damacanalarının, her memurun su içmek için, ortalama olarak, birkaç yüz santimetre yürümesine yol açacak biçimde yerleştirilmesinin, tek bir bürodaki memurların her yıl yalnızca yeterli miktarda su içmek için, toplamda elli bin mili kat etmesiyle ve her çalışan için buna tekabül eden bir zaman kaybıyla sonuçlandığını hesapladı. (Bu da, her biri günde sadece birkaç yard yürüyen bin memurun yürüyüş zamanına tekabül etmektedir). Bu "israftan" kaçınmak için yapılan düzenlemeler için harcanan dikkat, büro işçisini, tıpkı fabrika işçisinin prangaya vurulduğu gibi prangaya vuran bir hareketsizleştirme geleneğine hayat vermektedir. Her şeyin en kolay biçimde ulaşılabilecek olan yerlere yerleştirilmesiyle beraber büro çalışanı, yalnızca masasından uzun süre ayrı kalmaya ihtiyaç duymamakla kalmaz, buna cesaret de edemez hale gelir.[d]

---

d) Henry Ford işçilerin etrafta serbestçe dolaşması yerine malzemeyi işçilere stokçuların getirdiği sistem hakkında "Her gün 12.000 çalışanın her biri için on adım tasarruf yapın" diyordu, "böylece israf edilen elli millik hareketi ve kötüye harcanan enerjiyi tasarruf edeceksiniz".[19] Sermaye artışına yönel-

"Üzerine yazı yazılan kâğıt iyi kalın kaliteli bir kâğıtsa ve akıtan bir dolmakalem yerine iyi bir dolmakalem kullanılıyorsa, kurutma kâğıdı kullanmak ve bunun neden olduğu binlerce gereksiz hareketten bu sayede kurtulmak mümkündür. Bu, birçok yıl boyunca kullanılan dolmakalem arzını çok çok aşan bir tasarruftur. Kalemliğin biçimi ve büyüklüğü de yine dikkatle incelenmeli ve standartlaştırılmalıdır." Yöneticinin biri mürekkeplerin buharlaşmasıyla ilgili bir "zaman çalışması" yapmış ve buharlaşmayan mürekkep hokkalarının, hokka başına yılda bir dolar tasarruf yapabileceğini bulmuştur. Bu durum, "elbette, buharlaşma oranı, nemle birlikte değişir ve sonuçlar sabit değildir" diye bir gözlem yapılarak, büyük bir ciddiyetle rapor edilmiştir. Muhaberat kâğıtları üzerindeki iğnelerin ya da kâğıt tutacaklarının dosyalama ya da imha edilmeden önce çıkartılmasıyla ilgili bir zaman çalışması ise "bir poundluk ataç ve iğnelerin çıkartılması için on dakika gerektiğini gösterdi... Toplu iğnelerin iğneliğe konulması gerektiği doğrudur, ama bu işteki gezintileri sırasında büro ulağı tarafından da yapılabilir" diyen Leffingwell, bu saptamaya, hiç de kendisine has bir özellik olmayan bir muğlâklıkla, "bin toplu iğne, iğne kutusuna on beş ila yirmi dakika içinde konulabilir" diye eklemede bulunmaktadır. Tartışmayı yüreklendirici bir notla sonuca bağlar:

> Fiziksel büronun nasıl standartlaştırılabileceğiyle ilgili bu kısa şema size ele alınacak ayrıntı miktarıyla ilgili fikir verecektir. Ancak, bilimsel yönetim koşullarında, standartlaştırma işi asla bütünüyle tamamlanmaz. Yeni ve ileri yöntemler sürekli gelişmekte ve günceli yakalamak amacıyla denenmektedir. Bugünün standartları belki yarın bütünüyle devrimcileştirilebilir. Bu standartlaştırma yapılmaması için öne sürülen bir gerekçe değil standartlaştırmayı savunan bir tezdir. Örneğin bazı çelik şirketlerinin yöneticileri, ekipmana yaptıkları yatırımın amaçlarının tümü bakımından yeterli olduğunu ve sürekli modeller yaratmanın aptalca olacağını düşünerek, işleri olduğu gibi bırakma arzusundaydılar. Öte yandan Carniege, eski ekipmanının tümünü çöpe atarak modern makinelerle yöntemleri oluş-

---

tilmeyen bütün hareketler ya da enerjiler elbette ya "israf edilmiş" ya da "kötüye harcanmış"tır. Bütün bireylerin fiziksel sağlık ve zihinsel tazelik hallerini korumak için çeşitli hareketlere ve rutin değişikliğine ihtiyaç duymaları ve bu bakış açısından bakıldığında söz konusu hareketlerin *israf* edilmemiş olması, bu konuyla ilgili değildir. Her şeyi işçinin avucuna koyma konusunda gösterilen itina, sonuçta her iki durumda da aynı amacın güdülmesi nedeniyle, sığır besleyicisinin ya da mandıra sahibinin şişmanlatan düzenlemelerine benzeyen bir örnektir: Burada da amaç şirketin bilançosunun şişmanlatılmasıdır. İşçilerin fizikleri ve sağlıkları üzerinde bunlara eşlik eden çürütücü etkilerse asla dikkate alınmaz.

turdu. Sonuçlar iyi bilinmektedir. Carniege'nin cesaretine sahip büro yöneticisi muhakkak bu demirci ustası kadar başarılı olacaktır".[20]

Büro yönetiminin erken dönem Carniege'lerinin kullandıkları ekipman ve yöntemler, daha sonraki standartlar itibarıyla kaba sabaydı ve esasen büyük ölçekli büro sorununa yönelik ilk tepkileri temsil ediyorlardı. Tıpkı fabrikada olduğu gibi, sorunun çözümü öncelikle teknik işbölümünde ve ardından makineleşmede bulundu. Bunlar bugün aynı sürecin çeşitli yönlerini oluşturmakla birlikte, tarihsel anlamda aşamalar halinde ortaya çıktılar. Büro süreçlerindeki işbölümünü öncelikle bunları birbirlerinden ayırmak suretiyle değerlendirmek anlamlı olacaktır. Çoğu bürodaki çalışma süreçleri zaten, sınaî terimlerle ifade edersek, kesintisiz akış süreçleri olarak kabul edilebilir. Temelde ticari işlemleri, sözleşme düzenlemelerini vs. yürürlüğe koyup kayıt altına almak için gerekli olan bir evrak akışından oluşurlar. Bu süreçler kişisel mülakat ve muhaberatla bölünür ama bunlar yalnızca belge akışını kolaylaştırmaya hizmet eder. En yaygın işlem biçimini, yani metaların satışını örnek olarak ele alabiliriz; bu süreçte gerçekleşen her şeyin firmalar cephesinde bir yandan da ters yüz edilmiş işaretleriyle birer ayna yansımasına sahip oldukları görülecektir.

Müşteri siparişi sürecin çekirdeğini oluşturur. Süreç siparişin, şirketin finansal durum beyanının küçücük bir parçası olarak son istirahat noktasına ulaşana kadar, satıcının sipariş defterinde ya da postada ya da telefonda ortaya çıkışı beraberinde başlayan bir kayıtlar ve hesaplamalar nehri boyunca akıp gider. Sipariş açılmalı ve incelenmelidir. Müşterinin kimliği firma ismi, fatura adresi, varsa taşıma için ayrı adresi ve en önemlisi de kredi pozisyonu biçiminde açıkça belirlenmelidir. (Siparişin zaten ekli ödemeyle gelmesi halinde, bu da daha sonra ana akışa yeniden eklenen dereciğin bir parçası haline gelir). Sipariş edilen ürünler, tip ve miktar bakımından açık ve düzgün bir biçimde belirlenmelidir. Her sipariş için, az çok karmaşık ve şirket satış politikası uyarınca, sipariş edilen miktarlara, müşteri tiplerine ve özel düzenlemelere vs. göre katmanlaşmış olan doğru indirim düzeyi uygulanmalıdır. Gönderilecek malı sıralayan ve miktarları birim fiyatına göre belirleyen bir fatura ya da makbuz düzenlenmelidir; bu makbuz toplamı, indirimleri ve taşıma ya da vergi gibi ek ücretleri içermelidir. Sonra makbuz bir başka aşamaya doğru hareket eder: Bir yandan, bazı kopyaları taşıma bölümü için taşıma evrakı ve müşteri içinse paketleme fişleri sunar. Öte yandan, yine bazı kopyaları muhasebe işleminin

hammaddesini oluşturur. Bu daha sonraki süreçte, makbuz toplamları bir yandan satışlarla ilgili muhasebeye ve öte yandan müşteri hesabına gönderilir (ya da nakit olarak alınır). Müşteri hesapları da, kontrol edilmiş küme toplamları olarak, toplam bir hesaplar-alacaklar hesabına gönderilir. Aynı zamanda, envanter azalışının kayıt edilmesi, her bir stok kalemindeki satış kayıtlarının tutturulması ve satış komisyonunu; satış trendlerini ve satıcılar tarafından ve alanda yapılan satışların kayıtlarının doğru biçimde çıkartılabilmesi için bu faturadan tablolar üretilmelidir. En sonunda, iç tutarlılık ve birbirleriyle dengeleri bakımından kontrol edilen bu çeşitli hesapların özetleri, aylık hesap özetlerinin ve departman ya da şirketin finansal durum beyanlarının hammaddesini oluştururlar.

Geleneksel biçimi içinde, bu sürecin tamamı, siparişleri faturalandıranlar, posta memuru yardımcısı vs. gibi diğer büro çalışanlarının yardımıyla, muhasebecinin işiydi. Ancak işin akışı bir kez yeterince büyüdüğü ve büro yönetimi metotları uygulandığı zaman, süreç anlık işlemler biçimindeki alt bölümlerine ayrıldı. Büro çalışması karakteristik biçimde, tıpkı imalat sürecinde olduğu gibi ya da aslında imalat sürecinde olduğundan daha da kolaylıkla, artık süreç ve bu sürecin altında yatan politikalar bütünü üzerindeki bütünsel kavrayışlarını yitirmiş olan sürüyle parça işçisi tarafından analiz edilmekte ve kendi aralarında paylaşılmakta; ayrı ayrı memurlar postaları açmakta, siparişlerin tarih ve istikametlerini belirlemekte, müşteri bilgisini yorumlamakta, kredi takası yapmakta, kesinlik sağlamak ve bu ürünlerin envanterde olup olmadığını görmek amacıyla sipariş edilen ürünleri kontrol etmekte, makbuz yazmakta, buna fiyatları eklemekte, ulaşım bedellerini eklemekte, çıkarmakta ve hesaplamakta, bunları müşteri hesabına postalamakta ve buna benzer işleri yapmaktadır. Eskinin büro işçisinin özel ayrıcalığı, yani işletmenin çalışmasına bir bütün olarak tanık olma ve bu çalışmanın kendi amaçlarına yönelik devinimi ve belirli bir andaki durumu hakkında fikir sahibi olma ayrıcalığı, ortadan kaybolmaktadır. Politikanın yorumlanması ya da departman ya da seksiyonun ötesine geçen temaslar gerektiren faaliyetlerin her biri, daha yüksek bir memurun alanı haline gelmektedir.

Söylemeye bile gerek yok ki, bu algı, bankacılık ya da diğer finansal işlemler, sigorta primlerinin ve borçlarının ödenmesi vs. gibi, fiziksel metaların herhangi bir devinimini yansıtmayan işlemler bakımından çok daha geçerlidir. Ancak, dışarıdan bakan birisinin gözüyle, bu biçimde alt parçalarına bölünmesi zor gibi görünebilecek olan süreçler bile, yeterli bir

hacme ulaştıklarında, aynı muameleye açık hale gelmektedirler. Örneğin muhaberat, çeşitli standart araştırmalar ve sorular biçimine dönüştürülebilir ve sonra da önceden formüle edilen ve ya makineyle kopyalanan ya da (bugünlerde otomatik, teyp tarafından kontrol edilen daktilo makinelerinde) mükerrer biçimde daktilo edilen yanıtlarla yapılabilir. Bireysel muamele gerektiren daha küçük parçalar daha yüksek düzeydeki muhaberat memurunun dikkatine sunulurken geriye kalanların tümü sınıflandırılabilir, kümelendirilebilir ve sayılabilir. Büronun yüksek mevki sahipleri, küme toplamları bazında, muhaberata yol açan araştırma ya da hata tipini görme ve bunu öteki bölümlere karşı bir kontrol aracı olarak kullanma ya da bu rakamları geçmiş deneyimle ve bir bütün olarak ticaret deneyimiyle kıyaslayarak değerlendirme olanağı bulabileceklerdir. Aynı zamanda, küme toplamlarının belirli bir muhaberat türünün ele alındığı zamanla olan karşılıklı ilişkisi de hesaplanabilir, böylece emek zamanı sarfiyatı sürekli gözetim ve denetim altında tutulabilir.

Genelde, çoğu büro çalışmasının rasyonelleştirilmesi ve her şeye koşan büro işçisinin yerine alt parçalarına bölünmüş parça işçisinin konulması, sürecin kendi yapısı nedeniyle kolaylıkla ilerler. Öncelikle, büro işlemleri neredeyse bütünüyle kâğıt üstünde yürütülür ve kâğıdın yeniden düzenlenmesi, bir duraktan diğerine gitmesi, sürecin gerektirdiği gibi birleştirilip yeniden birleştirilmesi vs. sanayi ürünlerine göre çok daha kolaydır. İkincisi ve daha da önemlisi, büro çalışmasının "hammaddesinin" çoğu, sayısal biçimlidir ve bu nedenle sürecin kendisi de matematik kurallarına göre yapılandırılabilir ki bu da fiziksel üretim sürecindeki yöneticilerin çoğunlukla arzuladıkları, ancak nadiren ulaşabildikleri bir avantajdır. Matematik kurallarına tabi biçimde akan büro süreçleri çeşitli noktalarda matematiksel biçimde denetlenebilir. Yani, birçok kişinin büro çalışmasının, fabrika çalışmasının aksine, karmaşıklığı nedeniyle rasyonelleştirilmesi daha zor bir çalışma haline geldiği yolundaki daha eski görüşlerinin aksine, iş hacmi bir kez yeterince büyüdüğü ve rasyonelleştirme yöntemi arayışları bir kez ciddi biçimde yürürlüğe konulduğunda, bunu yapmanın çok daha kolay olduğu ortaya çıkmıştır.

Kafa Emeği ve Kol Emeği

Başlangıçta, büro kafa emeğinin ve imalathane de kol emeğinin alanıydı. Bu durum, gördüğümüz gibi, Taylor'dan *sonra* ve kısmen Taylor *sayesinde* de geçerliydi: Bilimsel yönetim büroya, kavrama, planlama, hüküm-

de bulunma ve sonuçlarla ilgili değerlendirmeler yapma konusunda bir tekel kazandırırken, imalathanede büroda düşünülüp tasarlananların tamamının fiziksel olarak uygulanması dışında hiçbir şey meydana gelmiyordu. Bu durum doğru olduğu sürece, büro çalışmasının düşünmekle ve eğitimli emekle, üretim süreçlerininse düşünmemekle ve eğitilmemiş emekle özdeşleştirilmesi bir ölçüde geçerliliğini sürdürdü. Ancak büronun kendisi bir kez rasyonelleştirme sürecine tabi kılındığında, bu karşıtlık da gücünü yitirdi. Düşünme ve planlama fonksiyonları, büro içinde daha da küçülen bir grupta yoğunlaştı ve büro esasen, burada istihdam edilen kimselerin ana gövdesi bakımından tıpkı fabrika imalathanesi gibi bir kol emeği alanı haline geldi.[e] Yönetimin idari bir emek süreci biçimini kazanmasıyla birlikte, kol emeği büroya yayılmakta ve hemen ertesinde de büro işçilerinin ana gövdesinin gerçekleştirdiği görevlerin karakteristiği haline gelmektedir.

Emek genel olarak, belirli biçimleri nihai sonuç tarafından, yani ürün tarafından şekillendirilen bir süreçtir. Ayakkabı imalatçısı, terzi, kasap, marangoz, makineci ya da çiftçi tarafından kullanılan malzeme ve araçlar teknolojinin durumuna göre değişebilir, ama bunlar ayakkabı, giysi, et, tahta eşya, metal biçimler ya da tahıl üretimine uyarlanmalıdır. Kafa emeğinin, bütünüyle olmasa bile tipik ürünü, kâğıt üzerindeki işaretlerden oluşur. Kafa emeği beyinde cereyan eder, ama dışsal bir üründe; dilsel, sayısal ya da diğer temsili biçimlerdeki simgelerde bir şekle kavuştuğu için, bu ürünü meydana getirmek amacıyla gerçekleştirilen yazma, çizme, yazı makineleriyle çalışma vs. gibi kol işlemlerini içerir. Yani kavrama ve uygulama işlevlerinin birbirlerinden ayrılması mümkündür: Tek gereken, işin, bu şekilde alt parçalarına bölünmesinin şirket açısından ekonomik sayılacak kadar çok olmasıdır.

Bu durumu ilk kabul edenler arasında Charles Babbage de bulunuyordu. Babbage yalnızca ilk hesap makinelerinden ("bilgisayarlar") birinin tasarımından sorumlu değildi, 1830'da yazılan *On the Economy of Machinery and Manufactures* isimli kitabına, bu konuyu o ana kadar yapılmış olan en

---

e) Lockwood'un sözleriyle: "İşbölümündeki ana değişimlerden bir tanesi verilerin 'işlenmesi'nden sorumlu olan uzmanlaşmış, yarı vasıflı büro çalışanlarının ortaya çıkmasıdır. Gerçek görev bölüşümü çoğunlukla makineleşmeden önce gelir, ama makine, verilerin seçimi ve analizi hakkında kararlar alan küçük bir yürütücüler grubunun, görevleri bu grupların beyin işçileri olarak sınıflandırılmasını giderek daha da az meşrulaştıran bir astlar kitlesinden ayrıştırılması eğilimlerini hızlandırmıştır."[21]

erken ve en keskin analizlerden birine tabi tuttuğu, "On the Division of Mental Labour" ("Kafa Emeğinin Bölünmesi") başlıklı peygamberce bir bölüm de eklemişti. "Bazı okurlarımıza belki paradoksal gibi görünecek olan bir şeyi zaten belirtmiş bulunuyoruz" diye başlamakta ve şöyle devam etmektedir: "Bu da işbölümünün eşit bir başarıyla tıpkı mekanik işlemler gibi zihinsel işlemlere de uygulanabileceği ve her ikisinde de aynı zaman tasarrufunu garanti edeceğidir".[22] Bunu aşağıdaki örnekle gösterir.

Fransız Devrimi sırasında, ondalık sistemin benimsenmesi, matematik tablolarının üretilecek olan bu sisteme uyarlanmasını gerekli kıldı. Bu görev, bazı arkadaşlarının yardımıyla bile, görevi kendi ömrü içinde tamamlamayı umut edemeyeceğini kısa sürede anlayan Bay Prony isimli birisine verilmişti. Sorunu çözmeye çalışırken, Adam Smith'in kısa süre önce yayımlanmış olan *Ulusların Zenginliği* kitabının sergilendiği bir kitapçının önünden geçeceği tuttu ve kitabın ilk bölümünü açtı. Logaritmalarını ve trigonometrik fonksiyonlarını, tıpkı toplu iğneler gibi imal etmeye karar verdi ve bu amaçla iki ayrı atölye oluşturdu; her birinin ürünü diğerininkinin sağlaması olarak hizmet edecekti.

Görevi üç kısma ayırdı. Beş ya da altı güzide Fransız matematikçisinden oluşan ilk kısma, diğer kısımlar tarafından kullanılmak üzere en mükemmel biçimde uyarlanmış formüller yaratma görevi verildi. İyi matematik bilgisine sahip olan yedi ya da sekiz kişiden oluşan ikinci grup, bu formülleri sayısal değerlere dönüştürme ve hesaplamaları kontrol etme araçları yaratma sorununu üstlendi. Sayıları altmış ya da seksen kişi arasında değişen üçüncü kısımsa, basit toplama çıkarmadan başka bir şey kullanmayacak ve sonuçları kontrol edilmesi için ikinci bölüme havale edecekti. Babbage, süreci ve gereklerini şöyle tarif eder:

> Bu biçimde tamamlanan tabloların on yedi büyük folyo cildini işgal ettiği söylendiğinde, harcanan emek hakkında belki bir fikir elde edilebilir. İlk sınıf, üçüncü sınıf tarafından yerine getirilen işlerden tamamen muaftı ki bunlar en az bilgiyi ve en büyük çabayı gerektiren, neredeyse mekanik olarak adlandırılabilecek olan işlerdir. Söz konusu emek daima çok ucuza satın alınabilir. İkinci sınıfın görevleri, aritmetik işlemler hakkında kayda değer bir vasıf gerektirmekle birlikte, yine de bir ölçüde bu daha zor işlemlerde doğal olarak hissedilen daha yüksek ilgi düzeyi tarafından harekete geçiriliyordu.[23]

Babbage, üçüncü kısım hakkında şöyle demektedir: "Bu sınıfın onda dokuzunun, gerçekleştirmeleri istenen ilk iki kuralın ötesinde herhangi bir aritmetik bilgisine sahip olmamaları ve bu insanların çoğunlukla, konu hakkında daha çok bilgiye sahip olanlara kıyasla, daha doğru hesaplamalar yaptıklarının görülmesi, kayda değer bir durumdur". Böylece kapitalizmin, insanlık açısından yarattığı sonuçlar ne olursa olsun, karşısında direnemediği iki sonuç ortaya çıktı. Bu sonuçların ilki, eğitimli ya da daha yüksek ücretli kimselerin emeğinin, onlar için daha az eğitimli kimseler tarafından yapılabilecek olan işlerde asla "israf" edilmemesi gerektiği sonucuydu. İkinci sonuçsa şuydu: Az eğitim almış ya da herhangi bir eğitim almamış olan kişiler, öncelikle "daima çok ucuza satın alınabilir" olmaları nedeniyle ve ikincisi, rutin işleri, dikkatleri beyinlerindeki fazla yükler tarafından bölünmeden daha doğru ve daha büyük bir sadakatle gerçekleştirecek olmaları nedeniyle, rutin işlerin yerine getirilmesi bakımından daha başarılı bir durumdaydılar. Bu öyküye yalnızca, Babbage'ın, "hesap makinesinin tamamlanmasının", üçüncü kısım tarafından gerçekleştirilen toplama çıkarma işlemlerine duyulan ihtiyacı ortadan kaldıracağı ve bundan sonra sıranın ikinci kısmın yaptığı işi basitleştirme yollarını aramaya geleceği zamanı öngördüğünü eklemek kalmaktadır. Bu noktada, Babbage'ın bakış açısına göre, sürecin tamamının, matematik biliminden ya da sürecin kendisinden anlaması gereken tek grup olan "ilk kısım" tarafından denetlenen mekanik bir rutine dönüşmesini görebiliriz. Diğer herkesin işi "verilerin hazırlanmasına" ve makinenin çalıştırılmasına dönüştürülecektir.

O halde düşünmenin büro işçisinin çalışmasından adım adım çıkartılması, öncelikle, kafa emeğinin aynı küçük görevler kümesini tekrar tekrar yerine getirmeye indirgenmesiyle beraber bu şekli almaktadır. Çalışma hâlâ beyinde gerçekleştirilmektedir, ama küçük bir parça "veriyi" tekrar tekrar yakalayıp bırakan beyin, üretimdeki parça işçisinin elinin eşdeğeri gibi kullanılmaktadır. Bir sonraki adım, düşünme sürecinin tamamen ya da insan emeğinden herhangi bir biçimde elenmesi mümkün olduğu ölçüde ortadan kaldırılması ve kol emeği dışında hiçbir şeyin yapılmadığı büro [işi] kategorilerinin çoğalmasıdır.

Kol Emeği Olarak Büro Çalışması

Taylor'dan sonraki ikinci ve üçüncü kuşak yönetim uzmanları fabrika-

lardaki çalışmayla bürolardaki çalışma arasındaki farkı ortadan kaldırdılar ve çalışmayı basit hareket bileşenleri olarak analiz ettiler. Çalışmanın bu biçimde *soyut emeğe*, elin, ayakların, gözlerin vs.nin, hepsi de ürün ya da sürecin biçimine bakılmaksızın ölçülen ve analiz edilen duyu izlenimlerinin beyin tarafından emilmesine paralel sonlu devinimine indirgenmesi, doğal olarak bürolardaki ve fabrikalardaki işleri tek bir yönetim çalışması alanında birleştiren bir etkiye sahiptir. Modern hareket çalışması "bilimi" büro ve fabrika işini, insan tarafından gerçekleştirilen "işlemlerin" değişmez devinim cepheleri olarak, aynı çözümleme kuralları uyarınca ele alır. O halde endüstri mühendisinin tipik el kitabı, "Evrensel Süreç Kavramı" başlığını taşıyan ve "atölyedeki, depodaki, mağazadaki, bürodaki ya da herhangi bir başka alandaki" çalışmayı tartışırken, iş ölçümünün *genel anlamda uygulanabilirliğini* ve üretim kontrol sistemlerinin bu çalışma türlerinin tamamı için geçerli olmasını öncelikle dert edinen bir bölümle başlar: "Her durum farklı bir yüzeysel görüntü sunar ve bu yüzden bu farklı alanların her birinde gerçekleştirilen işlerin de birbirlerinden çok farklı oldukları yaygın biçimde kabul görür. Ama bu alanların tümünde son derece belirgin bir temel amaç benzerliği mevcuttur... Sürecin evrenselliği, süreci oluşturan öğelerin analiz edilmesiyle görülebilir. İnsanlar nerede emek harcıyorlarsa aynı tip işleri yaptıklarını söylemek elbette gülünç bir açıklama gibi görünmektedir. Bu durum çoğu işin yapısının fiziksel değil zihinsel olduğu anımsandığında daha da yanlış gibi görünür. Ama bu cümle doğrudur".[24] Temelde fabrika çalışmasına bakılarak toplanan "evrensel standart veriler", artık büroda da en azından sık sık geçerli olacak biçimde uygulanabilir.

Ayrıca, standart veriler özel olarak büroların amaçları doğrultusunda, büro yöneticilerinin bu işlemler bütününü monte edebilecekleri, birbirlerinin yerine konulabilir özellikle yaygın nitelikteki büro devinimleriyle ilgili olarak yapılan çalışmalar biçiminde bir araya toplanmaktadır. Örneğin, *Systems and Procedures Associaton of America* [Amerikan Sistemler ve Süreçler Birliği], *A Guide to Office Clerical Time Standards: A Compilation of Standard Data Used by Large American Companies* (Detroit, 1960) [Büro Memurluk Zaman Standartları Kılavuzu Büyük Amerikan Şirketleri Tarafından Kullanılan Standart Veriler ...] başlıklı böyle bir el kitabını özet biçimde hazırlamıştır. Malzemelerini bu el kitabı ile paylaşan kurumlar General Electric Şirketi, Standford Üniversitesi, General Tire and Rubber Şir-

keti, Kerr-McGee Oil Industries, Inc, Owens-Illinois, Haris Trust and Savings Bank of Chicago ve Systems and Procedures Associaton Chicago Şubesi'dir.[f]

Bu kurumlar tarafından uygulanan büro çalışması standartları, yukarıdaki Bölüm 8'de tarif ettiğimiz gibi, çeşitli hareket öğelerine yönelik birim zaman değerlerinden yola çıkar, ama buradan temel hareketleri büro görevleri olarak birleştirmeye ve büro yöneticisine emek süreçlerinin örgütleneceği ve kalibre edileceği standartları sunmaya doğru ilerler. Örneğin:

Açma ve kapama	*Dakikalar*
Dosya çekmecesi, açma ve kapama, seçim yok	0.04
Dosya, kapakları açma ve kapama	0.04
Masa çekmecesi,	
standart masa yan çekmecesini açma	0.014
Orta çekmeceyi açma	0.026
Yan çekmeceyi kapatma	0.015
Orta çekmeceyi açma	0.027
Sandalye faaliyeti	
Sandalyeden kalkma	0.033
Sandalyeye oturma	0.033
Tekerlekli sandalyede dönme	0.009
Masa ya da dosyaya bitişik	
sandalyede hareket (maksimum 4 ayak)	0.050

Yürüme süresi bir ayaklık mesafeden bin ayaklık mesafeye kadar tablolara dökülmüştür ama büro içi yürüyüşler birçok yerde dönüşleri gerektirdiğinden, "Yürümek (sınırlı)", her bir dönüşe 0.01 dakika daha ekle-

f) *Kılavuz*'daki tablolar kaynak kurumun ismi doğrudan doğruya verilmeden yayımlanmıştır, ama verilen bilgiler birçok örnekte kimliği açık etmektedir. Yani buradaki birçok örneğin verilerini kullandığı "A Şirketi", sadece "büyük bir elektrikli aletler ve yan ürünleri üreticisi" olarak tanımlanırken, işbirliğinde bulunan taraflar arasında, bu tanıma uyan tek şirket, buraya Dağıtım Dönüştürme Bölümü'nde kullanılan büro standartları ile katkıda bulunan, yoğun enerji işleme araçları üreticisi General Electric şirketidir. Bunlar içinde, bu durumu bilsinler ya da bilmesinler, modern büro işçilerinin gerçekten gözetime tabi tutuldukları büro standartları ve analizlerinin bir örneğini yakalıyoruz ve bu da ders kitaplarındaki standartlara bakmaktan daha yararlıdır.

mektedir. Bir ila üç basamaklı rakamların okunmasının 0.005 dakika ve yedi ila dokuz basamaklı rakamların okunmasının 0.015 dakika aldığı varsayılmaktadır. Kıyaslamak amacıyla kontroller yapmak için bir kâğıttan diğer kâğıda geçmek, karakter başına 0.0026 dakika almaktadır. İnç başına daktilo edilmiş yazının okunması ise 0.008 dakikadır. Yazmak içinse, dolmakalem ya da tükenmez kalemi "almak" ya da "bırakmak" hariç rakamlar şöyledir:

Rakamlar, rakam başına	0.01 dakika
Basılı karakterler, her biri	0.01 dakika
Normal el yazısı, harf başına	0.015 dakika

Bir nedenden dolayı, "itme" adı verilen işlem, büro yönetimi uzmanlarının favorisidir ve bir dizi çalışmada tabloya dökülmüş, analiz edilmiş ve süresi ölçülmüştür. Bu örnekte, "itme" başına ("temel süreler, kâğıt elde") aşağıdaki gibi verilmiştir:

1. itme 0.006 dakika
2. ve diğerleri 0.009 dakika
İtmeyi izleyen vuruş 0.004 dakika
Vuruşu izleyen vuruş 0.007 dakika

Bu tabloda, bir ila on itme için süreler verilmiş ve bize "10'un üzerindeki her itme için 0.01 dakika ekleyin" denilmiştir.

"Makasla kesme" süre değeri, "her bir ek kırpma için 0.30"la birlikte, 0.44 dakika olarak verilmektedir.[g] "Kırpma"nın, "makası açmak, ileri hareket ettirmek ve makası kapatmak" olduğu söylenmektedir. Damgayı almak, tarih düzeneğini kontrol etmek ve bir kenara koymak dâhil damga basmak ve bir dizi yaprağı damgalamak için, her dört damga basmada bir damgayı mürekkeplemek için verilen ek zamanla birlikte, birim süre değeri tabloları verilmektedir. Ayrıca malzemeleri harmanlamak, toplamak, bir kenara koymak, ele almak, delmek, zımbalamak (ya da zımbaları çıkarmak), lastik bant takmak (ya da çıkarmak), malzemeyi duraklar arasın-

g) İnsan "iterken" ya da bir tomar kâğıdı birleştirmek için zımbalarken, ikinci itme hareketinin birincisinden neden daha uzun sürdüğüne açıklık getirilmemiştir. Ayrıca makasla yapılan ilk kırpmanın neden neredeyse yarım dakika sürdüğü ve her ek kırpma için dakikanın neredeyse üçte birinin gerektiği de, bunlar eğer basım hatası değilse, açık değildir.

da dolaştırmak, saymak, dosyalamak ya da dosyadan çıkarmak, posta taşıyıcıyı (zarfı) açmak ve içindekileri çıkarmak, postayı taşıyıcıya koymak için gerekli süreler de verilmektedir. Tek bir kalemi çekmece dosyasına, Kardex dosyasına, Linedex dosyasına, Speed-O-Matic dosyaya, kenarlığa ya da dosyaya, kütüğe, planlama kartına ya da bir form üzerindeki belirli bir konuma yerleştirmek için de birim zamanları verilmektedir. Dağınık haldeki kalemlerin dosyalanması, yeni bir dosya açılması, sayısal ve çeşitli konulardaki dosyalamaların yapılması, girilmesi ya da yazılması için süreler verilmekte ve bu noktada yine itme konusunda yeni bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Daktilo etme süreleri zorlu analizlere tabi tutulmaktadır. Dakika başına düşen kelimelerle ilgili geleneksel standartlar, inç başına düşen dakikalarla kıyaslanarak tablo haline getirilmekte; ama bunun da ötesinde, kâğıdın elle alınması, daktilo makinesine yerleştirilmesi, (çeşitli sayıdaki sayfalar ve karbon kâğıtlar için) satır değiştirilmesi, silme, harfin üzerine vurarak düzeltme ve "sonra malzemenin alınması" için de süre değerleri belirlenmiştir. Bize (boşluk başına) daktilo rulosuna satır attırmak için manüel bir makinede 0.0060 dakika ve elektronik modellerde 0.0025 dakika gerektiği gibi "olgular" hakkında istihbarat verilmektedir. Diğer tablolar ofsetle, ispirtoyla ve mimografla yapılan çeşitli kopyalama süreçlerini içermektedir. Parmakla tuşlanan hesap makinesinin çalışmasıyla ilgili bir tabloda makinenin sıfırlanması ve hesaplamalar arasında çevrilen her sayfa için süre değerleri kapsanmaktadır (0.120 dakika).[h]

Büyük bir kauçuk ürün, plastik vs. üreticisi olarak tarif edilen B Şirketi; yani muhtemelen General Tire and Rubber Şirketi tarafından kullanılan tablolar, benzer bir ayrıntılı tablolaştırma dizisi sunmaktadır. Zaten tarif ettiğimiz malzeme türlerini diğer biçimlerde tekrarlayan tablolara ek olarak, iğneleme, ataç takma, nakit sayma, Pitney Bowes posta metrelerin çalıştırılması, kâğıtların karşılaştırılması, fotokopi, muhasebe makinelerinin çalıştırılması ile ilgili olarak aşağıdaki gibi olağanüstü bir tablo da mevcuttur:

h) Bütün bu tablolar "Çıplak standartlar; dinlenme ya da personel ihtiyaçları ihtiyatları dâhil değildir" öyküsünün sahibi A Şirketinden alınmıştır. Bunlar eklenecektir, çünkü modern sermaye kılı kırk yaran ve hatırşinas bir şey değilse eğer hiçbir şey değildir.

Zımbalama İş Süreleri

Kimlik kartı	0.0156
Taşıyıcıdan alma	0.0246
Saate sokma	0.0222
Saatten çıkarma	0.0138
Kimlik pozisyonu	0.0126
Kartı taşıyıcıya sokma	0.0270
	.....
	0.1158

Geriye kalanlar için, diğer şirketler tarafından sunulan tablolar, yine benzerlerine ek olarak, kart zımba makinesi ve fatura makineleri dâhil, sürüyle büro malzemesinin çalışmasıyla ve kütüklere dolmakalemle girişler yapılması gibi muhasebe görevleriyle ilgili süre bilgilerini içermektedir.

Bürolarda kart zımba makinelerinin artan oranda kullanılmasıyla birlikte, bunları çalıştırmak için gereken sürelerin analizi her zamankinden daha da yoğunlaşmıştır. Bu tip bir analize örnek vermek için, üç yazarından ikisinin, kitap yazıldığı zaman Æ tna Hayat Sigortası Şirketi ile birlikte çalıştığı 1963 tarihli *Work Measurement in Machine Accounting* [Makineyle Muhasebede İş Ölçümü] isimli cilde dönüyoruz. Yazarlar kart zımbalamayı (seksen-sütunluk standart veri-işleme kartına delikler açan bir makinenin çalışması) ele alırken, sayısal bir karakterin zımbalanması için gerekli olan sürenin aşağıdaki gibi yapılan bir dökümüne ulaşmışlardır.[i]

	Birim zaman (TMU'lar)	Sıklık	*Standart süre* (TMU'lar)
Anahtara ulaşmak	1,6	1	1,6
Anahtarı temas ettirmek	0,0	1	0,0
Anahtarı bastırmak	1,7	1	1,7
Anahtarı çıkarmak	1,7	1	1,7
Anahtarla teması kesmek	0,0	1	0,0
			5,0

i) Bu üç birim zamanlık basit listenin, toplam olarak, iki yararsız satırın ve iki yararsız sütunun eklenmesi sonucunda bir "tabloya" dönüştürülmüş olduğunu da belirtmek gerekebilir. Bu, yönetim "uzmanlarının" sunumlarını, bu sunumlara "bilimsel" bir görüntü kazandırmak amacıyla matematiğin tuzaklarıyla süsleme tarzlarının tipik bir örneğidir; sosyologların mı bunu iş idaresi okullarında öğrendikleri yoksa tersinin mi geçerli olduğu doğrusu keyifli bir inceleme konusu olabilirdi.

Bir TMU bir saatin yüz binde biri (0.00001) olarak tanımlandığı ve bu yüzden her saniyede 28 TMU bulunduğu için, bu, saf sayısal zımbalama yapıldığı zaman, bir kart zımba makinesinin saniye başına 5,3/5 vuruş hızla çalıştırılacağı anlamına gelmektedir. Ancak, alfabetik karakterlerin zımbalanmasındaki "kafa emeği" için vuruş başına ek bir TMU eklenmektedir. Bu biçimde, Æ tna uzmanları 26 sütundaki sayısal değerlerin ve 24 sütundaki alfabetik karakterlerin zımbalanması için, diğer 30 sütunu atlayarak, otomatik tekrar ve bilgi kaynağına danışmak için 20 TMU (bir saniyenin 3/7'si) süre vererek, ayrıca ek değerlendirme için de 17.2 TMU vererek, kartı zımbalamanın 0.2295 dakika ve başka bir operatörün ikinci bir makinede kartın sağlamasını yapması için 0.2017 dakika gerektiğini hesaplamışlardır. Bir başka deyişle, kart zımbalama ya da sağlama için, yüzde 5 hata payıyla birlikte, kart başına 15 saniyeden az süre verilmektedir. Ancak kart zımbalama operatörlerinin zımbalama öncesinde ve sonrasında da işleri olduğu için, operatörün zamanının tamamını hesaplamak için ayrı bir dizi hesaplama yapılmaktadır: bu, "ayağa kalkma", "oturma", "kalem alma", "kart kapağını açıp kapatma", "çekmeceyi açıp kapatma", "kauçuk damgayı alma", "kartları yapıştırma" vs. hakkındaki süreler dâhil 31 hareketi içeren bir tablodur.[25]

Büroların kırtasiye rutininde, beynin kullanımından, herhangi bir kol çalışması biçiminde tamamen vazgeçilmesi ne kadar mümkün değilse, burada da tamamen vazgeçilmesi asla mümkün değildir. Zihinsel süreçler tekrara ve rutine bağlanmış ya da bunlar iş süreci içinde öylesine küçük birer öğeye indirgenmiştir ki işlemin elle yapılabilecek parçasının ne kadar hızla ve beceriyle yapılacağı bir bütün olarak emek sürecine egemen hale gelmiştir. Bundan daha fazlası hiçbir kol emeği süreci için söylenemez ve bu durum bir kez büro emeği için de geçerli hale geldiği zaman, bu biçim altındaki emek, sözüm ona mavi yakalı işçinin yürüttüğü daha basit biçimlerle eşit bir konuma getirilmiş demektir. Bu nedenle, bu konu hakkındaki yazında öylesine düşüncesizce ve yaygın biçimde kullanılan "kol" emeği ile "beyaz yakalı" emek arasındaki geleneksel farklılıklar, modern çalışma dünyasında anlamlı olmaktan çıkmış olan eski bir durumun yankılarını temsil etmektedir. Bürolardaki makineleşmenin hızla gelişmesiyle birlikte bu durumun kavranması daha da önem kazanmaktadır.

Büronun Makineleşmesi

Üretimde emeğin yararlı etkilerini çoğaltmak için kullanılan makine, gördüğümüz gibi, devinim üzerindeki kontrol derecesi temelinde sınıflandırılabilir. Devinim üzerindeki kontrol operatörde kaldığı sürece, makine otomatik olarak çalışmanın uzağındadır; otomatik hale geldiği ölçüde de, dolaysız kontrol, makinenin kendisine devredilir. Ancak, büro makinelerinde, *devinim* üzerindeki kontrol doğal olarak genelde makinenin kendi amacını takip eder. Bu nedenle yüksek hızlı yazıcının hızı ve duyarlığına hızlı baskı yapmak için gerek duyulmaz; çünkü mürekkepten yapılma harfleri kâğıda dökmenin daha başka ve daha hızlı yolları mevcuttur; buna, kontrollü bilgi akışını bilgisayarda işlendiği biçimde kaydetmek için gerek duyulur. Bu durum, devinimi değil *bilgiyi* kontrol etmek üzere tasarlanmış olan makine sisteminin bir cephesini oluşturur.

Bilgi temelde, simgesel karakterler şeklinde yapılan bir kayıt olarak mevcuttur: Alfabe, rakamlar ve diğer geleneksel simgeler gibi. Yakın dönemlere kadar, bu karakterlerin işlenmesi; yani bunların arzu edilen biçimlerde birleştirilmesi, yeniden birleştirilmesi ve bunların matematik kurallarına göre bütünleştirilerek analiz edilmesi, doğrudan doğruya insan beynine bağımlıydı. Bunları kaydetmeye ya da birleştirmeye yönelik çeşitli mekanik araçlar gündelik büro kullanımına dâhilken, bu makinelerin her biri bilgiyi, bir sonraki pozisyonuna doğru devindirmek üzere insan beyniyle ilişki içinde sokmadan önce, kendi toplam çevriminin yalnızca çok kısa bir bölümü boyunca taşıyabiliyor ya da işleyebiliyordu. Bu anlamda, büro süreci birbirlerine çok yakın aralıklarda duran çok sayıdaki pompalama istasyonuna gereksinim yaratan bir boru hattını andırıyordu. Zorluk, bilginin kaydedilme biçiminde yatıyordu: Bu kayıt sadece insan duyuları tarafından kavranabilecek olan bir noktalama biçimini aldığı sürece, bu bilgiyi ele geçirmek ve hareket ettirmek ya da maniple etmek için insanlara gerek duyuluyordu. Yani her türlü tuşlu mekanik toplama ya da hesap makinesi operatörün klavye üzerinde satır satır çalışmasına bağımlıydı ve bu makinenin depolama ve işleme yetenekleri birkaç mekanik kaydedicinin yetenekleriyle sınırlıydı. Bu durum devam ederken, bütün büro makineleri ilkel el aleti ya da enerji destekli el aleti düzeyinde kalıyordu.

Değişim, Dr. Herman Hollerith tarafından 1885'de icat edilen ve 1890'da Amerika Birleşik Devletleri nüfus sayımını tabloya dökmek için kullanılan zımbalanmış kartları sayma makinesi ile başladı. Bu icadın öne-

mi herhangi bir teknik ilerlemede değil, bütünüyle ona ilişik olan kavramda yatıyordu. Zımbalı kart sistemi, her biri kendi kartının üzerine, kartın her bir sütununa ve sırasına ayrı bir anlam veren bir sistem aracılığıyla veri parçalarını kaydederek, basit verileri dolaysız insan katılımı olmaksızın "okuyan" ve "yorumlayan" bir aracı olanaklı kıldı. Artık makineler, delikleri algılamaya yönelik çeşitli araçlarla, kartların üstündeki bu veri parçalarını gruplandırıp sınıflandırabiliyor, birleştirip tablolaştırabiliyordu. Yöntemin önemi bilgi biçimlerinin makine tarafından toplanabilir halde yeniden düzenlenmesinde yatıyordu.

Bu devrimci kavrayış bunu izleyen yıllarda saf anlamda teknik bir dizi iyileşme geçirdi, bunlardan ilki, elektrikli uyarıların mekanik yazmaçları kontrol ettiği elektromekanik ve daha sonra da bilginin elektrikli uyarıcıların kendileri tarafından işlenip depolandığı ve mekanik öğelerin gerçekten de ortadan kalktığı elektronik aşamalarıydı. Hesaplama sistemlerinin depolama ve işleme yetenekleri üzerindeki etkisi muazzamdı. Standart biçiminde bir oyun kartından biraz daha büyük bir yüzeyde seksen karakteri depolayan zımbalı kartın tersine, on bir tane on dört inçlik adi manyetik disk paketi, 29 milyon kadar karakteri depolayabilecektir. Ayrıca bunlar, her biri bir saniyenin milyonda ve hatta milyarda biri ile ölçülen işlemler içinde maniple edildikleri bilgisayar işleme biriminden ya da birimine, saniyede 156.000 karakterlik bir hızla aktarılabilmektedir. Bu durumda bilgi bir kez, tuşlu makineler aracılığıyla parça parça kaydedildiğinde, çok kısa zaman süreleri içinde dağınık kaynaklardan toparlanabilir ve bir araya getirilebilir, matematiksel olarak birleştirilebilir vs. ve bir ekran aracılığıyla gösterilebilir ya da sonuçlar, çok daha yaygın bir biçimde, kendisini de düzinelerce daktilocunun birleşik çabalarını utandıran bir daktilo makinesi olan, yüksek hızlı bir yazıcı tarafından kaydedilebilir.

Bu ilkelerle çalışan bilgisayar sistemi büronun makineleşmesinin yegâne olmasa bile temel aracıdır. İlk uygulamaları, zaten bir ölçüde mekanik biçimlerde gerçekleştirilmekte olan büyük ölçekli rutin ve tekrara dayalı işlemlere yönelik oldu; bordrolar, faturalandırma, borç ve alacak hesapları, ipotek hesaplaması, envanter kontrolü, aktuaryal ve temettü hesaplamaları vs. gibi. Ancak kısa sürede, şirketin kayıt defterlerinin bilgisayarlaştırılmış biçimler içine yerleştirildiği noktaya ulaşana kadar, incelikli satış raporları, üretim-maliyet muhasebesi, piyasa araştırma bilgileri, satış komisyonları ve benzerleri gibi genel muhasebenin tamamını içeren yeni görevlere uygulanacaktı.

Bu otomatik veri işleme sistemi, önceden yapmaları için parça işçilerine verilen birçok adımı ortadan kaldırarak emek sürecini yeniden birleştirmesi yönünden, otomatik üretim makineleri sistemini andırır. Ama büro bilgisayarı, imalatta olduğu gibi, kapitalist üretim tarzında teknik işbölümünün parçalanmasına ve aşağıya doğru kademelendirilmesine doğru atabileceği devasa adımı atmaz. Tersine kapitalizm, teknolojik eğilimin kendi mizacına karşı durur ve modası geçmiş işbölümünü yeni ve daha habis bir biçimde inatla yeniden üretir. Bilgisayar çalışmasının gelişimi öylesine yeni ve öylesine süratlidir ki burada emek süreçlerinin geçirdiği evrimin bu eğilim uyarınca sıkıştırılmış bir biçimde yeniden üretilmesini görebiliriz.

1940'lar ve 1950'lerin başlarındaki kısa zaman diliminde, veri işlemeyle ilgili meslekler bir zanaatın özelliklerini sergilediler. Bu, zımbalı karta dayalı tablolaştırma cihazlarının sanayiye hâkim olduğu dönemde yaşandı. Kurulumlar sınırlıydı ve tabloları yapan zanaatkârlar bütün makinelerde çalışıyorlardı: ayırıcı, harmanlayıcı, tabülatör, hesap makinesi vs.[j] Bu makineler her bir makine için bir panel tahtasının elektrik tesisatına bağlanmasıyla programlanıyordu ve bu işlem işçinin, tüm makineler karşısında genel bir alışkanlık kazandığı sürede öğreniliyordu. Bu durumda çıraklığın eşdeğeri tüm ekipmanının nasıl kullanılacağını öğrenme dönemiydi ve o zaman programlama mesleğin bütünü içindeki en yüksek vasıf durumundaydı.

Ancak, veri işleme zanaatının gelişimi, bilgisayarla birlikte yeni bir işbölümünü de devreye soktuğu için vaktinden önce doğmuştu ve zanaatın yıkımı büyük ölçüde hızlandı. Bilgisayar işlemlerinin her cephesi belirli bir hiyerarşi içinde dondurulan farklı ücret düzeyleri olarak katmanlaştırıldı: Sistem yöneticileri, sistem analizcileri, programcılar, bilgisayar konsol operatörleri, zımbalı kart makinesi operatörleri, bant kütüphanecileri, stok odası sakinleri vs. Kısa süre içinde, daha yukarıdaki mesleklere girişin, toplam bir öğrenme yoluyla olmaktan ziyade hiyerarşinin yüksek düzeyleri arasında gerçekleşen bir durum olması karakteristik bir hal aldı. Ayrıca bilginin ve kontrolün hiyerarşinin çok dar bir bölümünde yoğunlaşması da, fabrikadaki otomatik makinelerde olduğu gibi, buradaki süreç üzerindeki kontrol bakımından da kilit bir özellik haline geldi.

---

j) Kart zımbalama makinesi hariç; kart zımbalama makinesi söz konusu olduğunda, bu hemen "genç kızların" işi olarak kabul edilir.

Bilgisayar hiyerarşisinin daha yüksek kademeleri sistem analizcileri ve programcılarca işgal edilmektedir. Sistem analizcisi endüstri mühendisinin bürodaki eşdeğeridir ve bürodaki verilerin işlenmesiyle ilgili kapsamlı bir bakış açısı geliştirme ve işleme sürecinin gereklerini tatmin edecek bir makine sistemini çalıştırma görevi ona aittir. Programcı bu sistemi bilgisayarla ilgili bir dizi emre dönüştürür. Erken bilgisayar kurulumlarında, programcı genelde aynı zamanda analizcisiydi ve sistemi tasarlama ve yazma gibi iki fonksiyonu birleştiriyordu. Ancak işbölümünün işe el atmasıyla birlikte, programlama işinin büyük ölçüde rutin bir iş olduğu ve daha ucuz çalışanlara aktarılabileceği açıklık kazandıkça, bu fonksiyonlar giderek ayrıştı. Bu durumda "programcının" unvanı şu ana kadar bir ölçüde muğlâklaşmıştır ve üzerinde çalıştıkları sistemin rasyonellerini anlayan uzman program analizcileri için olduğu kadar, sistemle ilgili basitleştirilmiş emirleri ya da alt sistemleri kendi malzemeleri haline getiren ve bunları basit biçimde mekanik olarak özelleşmiş bir terminolojiye dönüştüren program kodlayıcıları için de kullanılabilir. Bu ikinci işle ilgili eğitim birçok aydan daha uzun bir süreyi işgal etmez ve en yüksek performans bir ila iki yıllık bir dönemde gerçekleştirilir. Kapitalist işbölümü mantığı uyarınca, çoğu programcı bu iş düzeyine indirgenmiştir.

Bilgisayar işi bu düzeyin altında, uzmanlaşmış ya da teknik vasıfları bir yana bırakır ve işçi sınıfı meslekleri alanına girer. Bilgisayar operatörü bilgisayarı her bir rutin için belirlenmiş olan bir dizi katı ve özgün emir uyarınca çalıştırır. Bu meslek için gerekli olan eğitim ve öğrenim belki de en iyi, A Sınıfı operatör örneğinde fabrikadaki zanaatkârın düzeyi civarında olup, C Sınıfı operatörlerinin durumunda fabrika operatörünün düzeyi civarında olan ücret çizelgelerinden tahmin edilebilir.

Bilgisayarlaşma tarafından yaratılan en büyük yegâne meslek kart zımba makinesi operatörünün mesleğidir. Bu meslek büro çalışmasının aldığı biçimi tipik olarak gösterdiği için, bunu bir parça ayrıntılı biçimde incelemek yararlı olacaktır.

Bilgisayarların bilgiyi işledikleri olağanüstü hız öncelikle veri tabanının bilgisayarın kullanımı için dikkatle hazırlanmasına bağımlıdır. Diğer bütün büro fonksiyonları bilgisayar karşısında gerilerken, bu fonksiyon büyüme eğilimi gösterir. Birincisi, bilgisayarın düzenlediği her şey birörnek kodlara dönüştürülmelidir. İkincisi, sistemin tamamının önceden hesaplanmış biçimde işlemesi kodlamanın orijinal verilerin girilmesi sırasında her türlü ihtiyacı karşılayacak yeterlilikte sağlanmasına bağımlıdır; eğer

bütün bunlar işlemesi sırasında bilgisayar tarafından yapılacaksa, geriye daha sonra insan beyni tarafından tanınacak, kavranacak ve yapılacak hiçbir şey bırakılmamalıdır. Üçüncüsü, bütün önceden belirlenmiş kodlar bilgisayar için katı ve sapmasız bir biçim uyarınca hazırlanmalıdır öyle ki bilgisayar arzu edilen etkiyi yaratabilsin. Dördüncüsü ise, bunlar görece hatasız bir biçimde yapılmalıdır, çünkü bilgisayar (bunların programda belirlenen parametreleri aştıkları durumlar haricinde) hataları tanımaz, tersine kendisine verilmiş olan bilgiler bütünü üzerinden çalışır.

Bu da verilerin katı biçimler uyarınca hazırlanmasını gerektirir çünkü konuya ne kadar dâhice yaklaşılırsa yaklaşılsın, bilgisayar, anlamlarını biçiminden ve konumundan türetmeyen hiçbir simgeyi yorumlayamaz. Tuşlu bir makine tarafından arzu edildiği biçimde delinen ve yine benzeri bir başka makine tarafından tekrar yoluyla doğrulanan bilgisayar kartı, hâla bu biçimler içinde en yaygın olanıdır. Ancak bu tek biçim değildir ve verileri manyetik bantlara kaydeden ya da optik bir tarayıcı tarafından "okunabilen" simgeleri basan çeşitli başka gereçler de mevcuttur. Bunların avantajı, bazı tez canlı halkla ilişkiler uzmanlarının açıklamakta acele ettikleri gibi "kart zımba makinesini ortadan kaldırmaları" değil, işlemi biraz daha kolaylaştırmaları ve böylelikle de işlemlerin daktilonun klavyesine benzeyen klavyeler üzerinde yapılabilir hale gelerek kodlama işlemini, artık gerekli sayılan derecede sınırlı bir eğitim miktarıyla bile yapılabilir hale getirmeleridir. Kodlama biçimi değişebilir olsa da, ortadan kaldırılamaz; ayrıca kodlamanın hacmini kontrol altında tutmanın bazı yolları varsa da, genelde bu hacim bilgisayarlaşmanın gelişmesiyle birlikte büyüme eğilimi göstermektedir. O halde kart zımbalamanın nasıl bir şey olduğunu tarif etmek, bürolarda şu ya da bu biçimde çoğalmakta olan iş türünü de tarif etmek demektir.

Bu çalışma türü için gerek duyulan eğitim sosyolojik bir çalışmada aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

> Kart zımbalama önceden gruplandırılmış ve kopyalanmaya hazır sütunlar biçiminde hazırlanmış olan büyük homojen veri kütlelerini içerdiği zaman oldukça monoton bir iş olabilir. İş bir ya da iki haftada öğrenilebilir ve tatmin edici üretici vasıflar yine altı ayda elde edilebilir. Birçok işverenin böyle bir tercih beyan etmiş olmalarına karşın, tatmin edici performans için yüksek okul diploması yaşamsal önemde değildir. Bazı eğitim görevlileri dokuzuncu sınıftaki okuma düzeyi ile buna eşdeğer bir aritmetik yeterliliğinin iyi bir başlangıç zemini oluşturduğunu tahmin etmektedirler.

> Bütün bu nedenlerden dolayı, oldukça bilgili bir personel görevlisi bir mülakat sırasında, kart zımba makinesini çalıştırmayı 'yarı mavi yakalı' bir iş olarak tarif etti. Bu terimi sadece işin yapısı bakımından değil, ayrıca hem resmi hem de gayrı resmi işe giriş gerekleri bakımından tanımlayıcı bulmaktadır. Birçok örnekte resmi eğitimden ya da 'büronun gerektirdiği sosyal zarafetten' yoksun kızlar, diğer saf anlamda beyaz yakalı işler için reddedileceklerken, kart zımbalama işine yerleştirilmektedirler.[26]

Bu çalışmanın, sosyal bilimlerdeki diğer birçok meslektaşları gibi işin parlak kısmına bakmayı tercih eden yazarları, bu personel yöneticisi tarafından ifade edilen bakış açısı ile "kandırılmış" gibi yapmaktadırlar. Kart zımbalama işinin geçmişte "merdivenin ilk basamağı olarak hizmet eden" vasıfsız imalat işleri için el altında tutulan bir ikame haline gelebileceği fikrini hızla teorileştirmektedirler. Ancak kendileri de bir sayfa içinde kart zımbalama işini "çıkmaz sokak" bir meslek olarak nitelemek zorunda kalmaktadırlar: "Ulaklar sık sık dosya memurluğuna, dosya memurları daktilo memurluğuna ve daktilo memurları da sekreterliğe yükseltilirken, kart zımbalama operatörleri kart zımbalama operatörü olarak kalma eğilimindedirler".[27]

Bu iş, kart zımbalama bölümü yöneticilerinin kendileri tarafından "herhangi bir zekâ gerektirmeme" özelliği ve çok yüksek bir işgücü devir hızıyla birlikte "olağanüstü sıkıcı" bir iş olarak tarif edilmektedir.[28] Aşağıda (yine zımbalı kartları gerektiren) bilgisayar öncesi tablolaştırma makinesi sisteminden bilgisayar sistemine geçiş vesilesiyle rapor edilmiş olan bir tanım yer almaktadır:

> Bir kartlı zımba makinesinin kadın operatörü bilgisayarın kurulması öncesinde, işinin bir parça çeşitlilik gösterdiğini ve sık sık karar alma idmanları gerektirdiğini bildirdi. Bu durum işi katlanılabilir kılıyordu. Otomasyona geçişin hızlanmasıyla birlikte, her üç dört haftada bir, kimi arkadaşları ilk baştaki kart zımbalama grubundan alınarak, daha monoton ve tekrara dayalı bir iş olan yeni işe aktarılıyorlardı. İşin içeriğinde herhangi bir çeşitlilik bulunmadığı için, işin ritmi sıkıcı, sabit ve 'basınçlı' bir nitelikteydi. Kızlar arasında en sık yapılan yorum 'Artık makine için çalışıyoruz' biçimindeydi.
>
> Bayan Duncan bütün kart zımbalayıcı kızları 'sinirli manyaklar' olarak tarif etti. 'Çalışırken bir operatörle konuşmaya görün, bir mil öteye sıçrar. Gerginlik çıkmasını engelleyemezsiniz. Makine sizi bu hale getirir. Gözetmen işimiz hakkında resmi bir üretim sayımı yapmasa da, her birimizin ne kadar iş yaptığını; bitirdiğimiz kart kutusu sayısı yüzünden elbette bilir.'

Başka bir şirketin eski operatörü olan Bayan Calvin, aynı tür bir gerilimden söz etmektedir: 'Çalışırken içlerinden birinin omzuna dokunacak olursanız, tavana kadar sıçrarlar'.

Her iki kadın da grupları arasında işten kaytarmacılığın çok yüksek düzeylere vardığını bildirmektedir. Bayan Duncan şöyle demektedir: "Birileri sürekli olarak 'Sanırım yarın gelmeyeceğim. Buna artık daha fazla dayanamıyorum' der. Kızlar işten çıkmasalar da, sık sık evde kalırlar ve masalarında sakinleştirici ve aspirin depoları bulundururlar. Kart zımbalayıcılar aslında fabrika işi yaptıklarını ve masalarında sanki montaj bandı üzerindeki bir noktaymışçasına 'donup kaldıklarını' hissetmektedirler."[29]

Tıpkı fabrikada olduğu gibi, işin ritminin makine tarafından belirlenmesi bir kontrol silahı olarak büro yöneticisi bakımından giderek daha da ulaşılabilir hale gelir. Büroya ait bilgilerin standartlaştırılmış "parçalara" indirgenmesi ve bunların bilgisayar sistemleri ve diğer büro cihazları tarafından işlenmesi, yönetime her operatör, kısım ya da departman tarafından üstlenilen iş yükünün büyüklüğünü ve miktarını otomatik biçimde hesaplama imkânı sağlar:

Bürodaki çıktıların kesin biçimde ölçülmesi otomasyona geçmiş olan bürolarda tamamen yeni bir şey olmasa da yaygınlaşmış olan üretim odası yaklaşımının cephelerinden birisidir. Büro görevlerinin otomasyon tarafından basitleştirilmesi ve rutinleştirilmesi, işi nesnel sayım ve ölçüm bakımından çok daha uygun hale getirir. *American Association* çeşitli büyük firmaların büro işlemlerinin zaman ölçümleri yoluyla yaptıkları büro maliyet programları geliştirme deneyimlerini bildiren çeşitli çalışmalar yayımlamıştır. Bu makaleler çalışanların duydukları rahatsızlık ve sergiledikleri direnişe sadece dolaylı bir biçimde atıfta bulunmaktadır. Örneğin Ohio'daki Standard Oil Şirketi'nde, 'çalışanları rahatsız ettiği ve katılımlarını sağlamayı zorlaştırdığı' düşünülen 'iş ölçümü' gibi terimlerden kaçınmak için özel bir isim uydurulmuştur.

1958'de yapılan yedinci yıllık Sistemler ve Prosedürler Konferansı sistemcilik mesleğinin iyileştirme ya da 'daha güzel çalışma' yöntemlerini konu edindiğini vurguladı. Burada içkin olan şey büro işçisini daha fazla verimlilik için motive etme işiydi. Houston, Teksas'da bulunan *Management Advisory Services, Price Waterhouse and Company* müdür yardımcısı Henry Gunders, ölçüm yapılmayan bürolarda büro çıktısı oranının düşük olduğunu belirtmektedir. Böyle bir büronun % 50 ile 60 etkinlikle çalıştığını ve büro çıktısının ölçülmesiyle birlikte, bu duruma teşviklerin eşlik etmemesi halinde bile, çıktıda % 20 ile 30 arasında artış olacağını tahmin etmektedir. Teşviklerin en çok zaten makineleştirilmiş olan işlere uygulanabileceği belirtilmiştir. Bir büro makinesi kullanıldığı zaman, vuruş sayıcılar,

otomatik sıralı sayılandırma ve benzerleri gibi çeşitli cihazlar sayımı kolaylaştırmaktadır. Benzer biçimde, dizilim halinde işlenen önceden rakamlandırılmış evrak, üretim sayımını kolaylaştırmaktadır.

Bu çalışmaya dâhil edilen firmaların çoğu verilerin işlenmesine eşlik eden işlemleri nicelikselleştirmektedir. Özellikle kart zımbalama, nesnel sayıma uygun hale gelmektedir. Hükümet organları ve özel ticaret firmaları bu tip bir iş ölçümünün standart izlek olduğunu bildirmiştir. Bazı örneklerde, kaç inç deldiklerini gösteren günlük bir çetele formunu doldurmakta ve doğrulayıcılar hataların sayısını saptamaktadır. Büyük bir sigorta şirketinin yöneticisi, genel olarak zikredilmemekle birlikte, nesnel bir verimlilik raporu tutulduğu ve çıktısı düşük olan operatörün kovulduğu yorumunu getirmiştir. Birçok firma nesnel olabilecek bir görsel kontrol sağlayan gözetmenlere yaslanmaktadır çünkü kadın gözetmen herhangi bir dönem boyunca işlenen kart tepsilerinin toplam sayısını bilecektir. Yetkililerden birisi firmasındaki kart zımbalama çıktısının dikkatle çetele edilmesinin zorunlu hale getirildiğini çünkü tüm hizmet görevlerinin maliyete göre dağıtılması gerektiğini ve operatörlerin hızı üzerindeki kontrolün ikincil bir sorun olduğunu açıklamıştır. Diğer tipteki büro ekipmanı üzerindeki seri kontrol birçok firma tarafından kullanılan yöntemdir ve zımbalı kartların yanı sıra hesap makinelerine, kontrol ayırıcılarına ve çeşitli makinelere uygulanabilir. Büro işinin 'sanayileşmesi' sadece iş sayımında değil, ayrıca işi bir duraktan bir sonrakine taşıyan hareketli bandın kullanımında da görülmektedir. Bazı şirketler orijinal bir noktadan gelen emirleri çeşitli işleme aşamaları boyunca bilgisayara kadar taşıma yönteminden yararlanmaktadırlar.

Fabrika ortamı şaşmaz bir biçimde mevcuttur. Büro makinesi operatörlerinin çoğunlukla sadece bir çalışma zamanı ölçeri zımbalamaları gerekli değildir, ayrıca bunların çalışırken sohbet etmelerine de izin verilmez. Elektronik bürodaki çalışanla hafif imalattaki fabrika işçisi arasında pek az ayırt edici nokta vardır.[30]

İş basitleştirilip, rutinleştirilip ölçüldükçe, hız dürtüsü ön plana çıktı. Kendisini bir sinir krizinin eşiğinde bulan bir kadın "Artık işteki her şey hıza bağlı" diyor ve işin hızının "korkunç" olduğunu söylüyordu. Buna ek olarak bilgisayar sistemi tarafından sağlanan tasarruf ve emek yoğunluğu zorlaması ile beraber fabrika benzeri çalışma eğilimini güçlendiren işten çıkarmalar da gündeme geldi: "İş gücündeki her indirimle birlikte, geriye kalan işçilere çıktılarını artırmaları söylendi. Otomasyon o bürodaki çalışanları üçte birden daha fazla azalttı, üstelik gelecekte daha fazla otomasyon planlanıyor. Sendika sözcüsü ortadan kaybolan iş kategorilerinin bir ölçüde vasıf ve yargı gerektiren işler olduklarını söyledi. Geriyi kalan iş-

lerse işin bilgisayar tarafından yönetilmesiyle birlikte daha da basitleşmiş, daha az çeşitliliği olan ve daha fazla rutinleşmiş olan tablolaştırma ve kart zımbalama işlemleri." Zımbalı kart makinesi operatörleri ile dolu bir odaya işaret eden bir sigorta şirketi başkan yardımcısı ise şöyle dedi: "Tek eksiklikleri zincir" ve buna makinenin, "kızları", monoton biçimde ve dur durak bilmeden zımbalayarak, masalarında sabit tuttuğunu ekleyen bir açıklama getirdi.[k] İşçilerin kendileri de "beyaz yakalı" işleri hakkında herhangi bir yanılsama içinde değiller: Büyük bir tarım aletleri bürosunda çalışan bir operatör, "Bu işin fabrika işinden hiçbir farkı yok sadece o kadar ücret almıyorum" dedi.[31]

Bu yeni büro işi türleri için gerekli olan eğitim, işin kendi gerekleri ile diğer kaygılar bakımından, bazıları kasti olarak yaratılan bazı kafa karışıklıklarının konusudur. Bu yüzden New York'da elektronik verileri işleme konusunda yapılan yeni bir çalışmanın yazarları şöyle yazmışlardır:

> İşverenlerin kartlı zımba makinesi operatörlerini istihdam etmenin önkoşulu olarak yüksek okul diplomalarını belirleme genel eğilimlerini zaten belirtmiştik. Ancak, özellikle emek piyasasının daraldığı bir dönemde, diplomaları olmayan birçok başarılı[l] operatörün istihdam edildiği de doğrudur. Mülakatlarımız bizi yüksek okul diplomasının bir akademik ya da entelektüel yeterlilik sertifikasından farklı bir şey olarak görüldüğü konusunda ikna etti.
>
> Bazı firmalar, görünüşe göre, 'çalışanlarımızın tümü yüksek okul mezunu' diye açıklamalarda bulunma yeteneğine sahip olmaktan, bir statü ya da saygınlık göstergesi olarak hoşlanıyorlar. Ancak büyük çoğunluk, diplomayı bir sorumluluk, motivasyon ve güvenilirlik sertifikası olarak görüyor... 'Elbette, kızların gerçekten kart zımbalayıp zımbalayamayacaklarını hızla anlayabiliriz. Ama her Pazartesi günü işe gelecek mi? Fazla mesaiye kalmak zorunda olduğunda saat 5'ten sonra kalacak mı? Üç hafta sonra bir başka işe geçecek mi?' Bunlar bize işverenlerin tekrar tekrar sordukları sorulardır.[32]

Bilgisayar çağının başlarında, henüz bu alanda bir yaklaşıma sahip olmayan ve belki de kendi kendileri tarafından yapılan parlak "emek gücü-

k) Bu müdür yardımcısı bizlere bu durumun suçunu istihdam edildikleri toplumsal ilişkiler yerine "makinelerin" üzerine atan fetişizm biçiminin açık bir örneğini vermektedir. Bu uyarıyı yaptığı zaman işçileri masalarına zincirleyenin "makineler" olmayıp kendisi olduğunu biliyordu, çünkü bir sonraki adımında bu makine odasındaki işçiler için üretim sayımının tutulduğuna işaret etmektedir.

l) Bu terim kendi içinde oldukça kayda değerdir ve sadece personel yöneticisine vuruş satma konusunda "başarılı" olan kart zımbalama operatörleri anlamında ele alındığında anlaşılabilir.

nün [kitlesel ölçekte] değerleneceği" tahminlerine bir ölçüde kendileri de inanan çeşitli yöneticiler, "yanlış bir emek türünü" istihdam etiler. Bu durum özellikle burnu büyük "üstün" çalışanlar geleneğinin, yöneticiler tarafından henüz alt edilmemiş olduğu bankacılıkta geçerliydi. Bu yüzden bankacılıktaki bilgisayarlaşmayla ilgili çalışmalardan birinde personel yöneticilerinin "yeni basit makine işleri için fazlaca yüksek entelektüel niteliğe sahip kızları istihdam ettikleri"ne[33] karar verilmişti. Bankacılıkta yaşanan teknolojik değişimle ilgili bir başka çalışmanın sözleriyle ifade edersek, deneyim kısa süre içinde gösterdi ki, "kitlesel ölçekli bir değerlenmenin yaşanacağını varsaymak yanıltıcı olabilir çünkü bu noktaya kadar yaratılmış olan işlerin önemli bir bölümü görece düşük ücretlidir. Şifreciler bu noktaya iyi bir örnektir: Şifreleme 'sadece 10 tuşlu bir klavyeyi çalıştırma yeteneğini gerektiren, kolayca ve hızla öğrenilen düşük düzeyli bir iştir'. Bankalardan birinde 'Tekli *pocket proof* şifrecisiyle ilgili operatör eğitiminin basitliği nedeniyle, bu iş, iş değerlendirme çizelgemizde üç basamak daha aşağıya indirilmiş ve haftada 68 dolar ortalama bazdan 53 dolara düşürülmüştür.[m] Bir EDP memuru yalnızca 'şifreleyiciden sadece biraz daha yüksek basamaklı bir konumdadır....' Yukarıda atıfta bulunulan büyük şube bankasında, yaratılan işlerin yaklaşık yüzde 70'i düşük dereceli iken, küçük şube bankasında bunlar yeni işlerin yaklaşık yüzde 50'sini oluşturmaktadır".[35] Tıpkı fabrika işi gibi, bilgisayar sistemi etrafında örülen iş örgütlenmesinin yapısında da, bankanın ve büronun birkaç kuşak önceki bir niteliğini oluşturan ilerleme merdiveninin mevcut olmaması gibi bir özellik bulunmaktadır. Bu durum bilgisayar çağının erken evrelerinde, işverenlere veri işleme operasyonlarını düzenlemelerinde yardımcı olmak üzere tasarlanmış olan özel bir *American Management Association* raporunda da kabul edilmişti: "Dürüst olmak gerekirse; insanların veri işleme işlerini diğer işlere geçiş için bir sıçrama taşı olarak görmelerini istemiyoruz. İyi iş yapan ve bu işte kalıp bu işi yaparak tatmin olan kalıcı çalışanlar istiyoruz. Hızlı ilerleme vaat etmek bu gerçekleri yalanlamak demektir. Gözetmenlik yapmayan veri işleme çalışanlarının ana gövdesinin tek hızlı ilerleme şansı *veri işlemciliğinin dışında kalmaktır!*"[36]

Büro emeğinin geleneksel basamakları düşünüldüğü ölçüde, büro muhasebe işlemlerinin bilgisayarlaştırılması bir bütün olarak sistemdeki va-

m) Bu ücret rakamları 1963'e gönderme yapmaktadır. Diğer yerlerde, kodlayıcının işi bir veri işleme müdürü tarafından nitelendirilmektedir: "Bu işe yapışıp kalacak hatunun iki bacağı da kırık bir kocasıyla beş aç çocuğunun olması gerekir. Başka hiç kimse buna dayanamaz".[34]

sıflı çalışanların, özel olarak muhasebecilerin konumunu daha da zayıflatmaktadır. Muhasebecinin, gördüğümüz gibi, büro yöneticisinin yükselişiyle birlikte başlamış olan gerilemesine, belirli miktardaki vasıflı muhasebecilik işini mekanik bir işleme dönüştüren muhasebe ya da *posting* makinesinin yükselişi de katkıda bulundu. Gerileme, özellikle bankacılıkta, muhasebecinin makine operatörlerine dönüşmesini tamamlayan ve aynı zamanda bu çalışanlarla ilgili talebi keskin biçimde düşüren elektronik muhasebe makinelerinin gelişmesiyle birlikte devam etti. Böylece çok şubeli bankalardan birisi elektronik muhasebe makinelerinin kurulmasından sonraki on sekiz ay içinde, 600 olan muhasebe görevlisi sayısının 150'ye indirildiğini ve veri işleme çalışanlarının sayısının 122'ye çıkartıldığını bildirdi. Bu durum aynı iş hacmi için toplam emek ihtiyacını yüzde 40 ile 50 azaltan ve süreç içinde muhasebe görevlilerini keskin biçimde azaltarak yerlerine makine operatörlerini koyan birçok bankanın tecrübesiyle uyum içindedir.[37]

Sadece muhasebeciler değil, yönetimin en alt basamaklarındakiler de, bu etkileri aynı biçimde hissetmektedirler. Bilgisayar, yöneticileri, emek zamanını olduğu kadar yönetim zamanını da birçok tercih ve kararı "makineleştirerek" daha da kısaltmaya kışkırtır. General Motors tarafından istihdam edilen bir psikolog olan Howard C. Carlson'un aşağıdaki sözleri söylemesinin nedeni de muhtemelen budur: "Belki de montaj bandı saatlik işçi için ne anlama geliyorsa bilgisayar da orta kademe yönetici için o anlama gelmektedir".[38]

Çeşitli makine işlerinde örneği görülen emek süreci eğilimleri sadece bilgisayarın hemen etrafında kümelenen işçilerle sınırlı değildir. Tersine, teknik ve "sistem"le ilgili vasıfları çoğalmış olan uzmanlaşmış bir azınlık haricinde, bu eğilim giderek büro işçilerinin tümünü etkilemektedir. Bunun nedenleri iki bölüme ayrılabilir.

Birincisi, bilgisayarlaşmasının resmen talep ettiği şeyler, bilgisayarın hammaddeleri ya da nihai ürünleriyle çalışan makine operatörlerinin çok daha ötesine uzanmaktadır. Kodlama işlemleri sabitlenmiş planlar uyarınca mekanik olarak yapıldığı için, başkaları tarafından makine odaları için hazırlanan malzemeler katı biçimsellik kurallarına uymak zorundadır. Bu nedenle sadece kâğıt ve yazı araçları kullanan ve bilgiyi ilk anda orijinal kaynak belgelerden elde eden büro işçisi de aynı biçimsellik kuralları tarafından yönetilmektedir. Bu durum da kartlı zımba makinesi operatörünün işinin diğer büro çalışanı basamaklarına devredilmesi olanağını do-

ğurmuştur ki bu, çoktan başlamış olan ve kuşkusuz hızlanacak olan bir değişimdir. Bu sistem kapsamında, bilgiyi bilgisayar tarafından kullanılabilecek bir biçimde harfe dökme işi, makine odalarına sıkışmak yerine, terminaller ya da herhangi bir büro çalışanı tarafından işletilebilecek olan diğer basit klavyeli makineler tarafından büronun tamamına yayılmıştır. Bu biçimde, makine işletimi büronun tamamında genelleşir. Bu durum ilk anda işlerin bir şekilde birleştirilmesini; yani klavye işlemi ile yorumlamanın birleştirilmesini içeriyorsa da, bir sonraki adım, yoruma dâhil olan yargıda bulunma adımlarının, yeni klavye makinesinin bilgisayara bağlanması ve onun depolama ve hızlı arama yeteneklerinin kullanılması yoluyla basitleştirilmesi ve hatta ortadan kaldırılmasıdır. Yani, verilerin, birçok değişik biçimde, kesin konumsal özellikler ve simgesel biçimlere indirgenmesi, bir emek maliyeti tasarruf yöntemi olarak, giderek büronun bütününün işi haline gelir.

İkincisi, çeşitli diğer makineler ve sistemler de bilgisayarın dolaysız yörüngesi içinde olmayan diğer iş süreçlerine uygulanmaktadır. Örneğin, dosya memurları alfabe sıralamasını ya da hatta rakamların dizilişini bilme ihtiyacını ortadan kaldıran incelikli ve yarı otomatik makine sistemlerine hizmet etmekte; evrakları mümkün olan en büyük hızla arka arkaya makinenin fotoğrafik aparatının altına yerleştirme görevi dışındaki tüm görevler ortadan kaldırılmaktadır. Daktilocular, postaları ayıranlar, telefon operatörleri, depo görevlileri, resepsiyoncular, bordro ve zaman ölçme görevlileri, taşıma ve teslimat memurları, mevcut olasılıklar dâhilinde az çok makineleştirilmiş, bu çalışanları önceden sahip oldukları gayet sınırlı büro bilgisinden yoksun bırakan, anlama ve karar alma ihtiyacı ya da yeteneğinden mahrum eden ve çalışmayı mümkün olduğu ölçüde hem kurallar hem de makine tarafından önceden belirlenen çok sayıdaki mekanik göz, parmak ve sesten ibaret hale getiren rutinlere tabi kılınmaktadır. Bu durumun önemli bir örneği olarak, bir zamanlar bankanın halka ilişkiler çalışmaları ve diğer ilişkilerinin dürüstlüğüne, yargılarına ve kişiliğine derinden derine bağımlı olduğu önemli bir görevli olan banka veznedarının işindeki değişiklikleri belirtebiliriz. Mekanik ve elektronik cihazlara bağlanan bu çalışanlar, emek güçleri kitlesel emek piyasasında en düşük düzeylerden satın alınan, faaliyetleri birbirlerinin yerine konulabilir birçok parçadan oluşabilecek ölçüde önceden belirlenmiş, denetlenmiş ve kontrol altına alınmış bir para süpermarketi tezgâhının kontrol memurlarına dönüştürülmüştür. Buna veznedarın görevinin yerini, şu anda

sınırlandırılmış olduğu haliyle yavaş yavaş, İngiltere'de ortaya çıkan ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygınlaşmakta olan yeni mekanik-elektronik cihazların alacağı eklenmelidir. Bir müşteri kartının harekete geçirdiği nakit makinesi, bu amaçla yapılan hareketlerden sadece birkaç saniye sonra müşterinin hesabından nakit vermektedir. Otomatikleştirilmiş vezneler denilen vezneler, aynı ilkeyle, tasarruf ya da çek hesaplarına para yatırma ya da çekme, hesaplar arasında transfer ve kredi geri ödemeleri dâhil bir dizi bankacılık fonksiyonundan herhangi birini yapabilme yeteneğine sahiptir.[39] Söz konusu cihazlar mevcut cihazların dönüştürülmesinden daha büyük bir bankacılık teknolojisi devrimine gidilmesi ihtiyacı da yaratmazlar, bu nedenle bu cihazlar müşteri tarafından, asgari hata ya da sahtekârlık ihtimaliyle kullanılabilir. Bu durumun ticaret ve hizmet alanlarında giderek yaygın bir hale gelmesi gerçeğinin anlamı, birçok otomatik cihazın kullanımının son derece kolay olması nedeniyle, ne biçimde olursa olsun *herhangi bir eğitimi gerektirmediğidir*; bu durum aynı zamanda hızla genişlemekte olan istihdam alanlarındaki emek talebindeki zayıflamayı da izah etmektedir.

"Sekreterlik işi" olarak bilinen işin sergilediği eğilim de emeğin yaşadığı bu dönüşüm içinde iki nedenden dolayı çok büyük bir önem taşımaktadır: Birincisi bu muazzam büyüklükteki bir meslek kategorisidir. Aynı yılın nüfus sayımlarına göre, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1970 yılında, neredeyse tamamı kadın olan, 2,75 milyon kadar insan, sekreter olarak istihdam edilmektedir. Bu büro emeğinin en büyük yegâne kategorisidir. İkincisi, büroyu neredeyse şimdi bilgisayar tarafından dönüştürülmüş olduğu ölçüde dönüştürecek olan bir devrimin başlarındayız. Bu başlangıç halindeki altüst oluşu anlamak için, bu mesleği ve onun temel mantığını gözden geçirmeliyiz.

Sekreter, fonksiyonel bir bakış açısından bakıldığında, girişimcinin ve mülk sahibinin idari ufkunu genişletecek bir araç olarak ortaya çıktı. Daha sonra, yönetim yapısı genişledikçe, sekreter aynı fonksiyonel bakış açısından, Babbage ilkesinin saf bir ifadesini temsil etmeye başladı: Bu görevler yöneticinin aldığı ücretin üçte biri ile beşte biri arasında bir ücretle satın alınabilecek bir emek gücü tarafından yapılabiliyorsa, yöneticinin mektup daktilo ederek, postaları açarak, paketleri göndererek, seyahat düzenlenmeleri yaparak, telefonlara yanıt vererek vs. zaman harcaması, kapitalist bakış açısından bakıldığında "israf" olarak görülüyordu. Ancak burada Babbage ilkesinin işleyişi yöneticilerin yalnızca astlarının kendile-

rinin uzağında olan emek süreçlerini örgütlemekte değil aynı zamanda *kendi emeklerini* de örgütlemekte oldukları gerçeği tarafından harekete geçirilmektedir. Kendi zamanlarına abartılı bir değer ve başkalarının zamanına kendi zamanlarına kıyasla asgari değer verme eğilimine sahip oldukları için, Babbage ilkesi, yönetici müdürlerin bürolarında özel bir önem kazanır. Kişisel işlerin ve kariyerle ilgili, sosyal ve kişisel diğer sorunların halledilmesine ayrılan büro hizmetlileri ordusunun işe yararlığı ve çok sayıda insanın emrine amade olduğu yöneticilere atfedilen saygınlık artırdıkça, bu durum daha da büyük bir önem kazanır.

Bundan sonra bu sekreter yardımı sistemi, yönetici ve yarı yönetici çalışanların sayısı artıkça, daha alt kademelere doğru da yayılır. Babbage ilkesi, belirli bir iş kütlesi kendi alt parçalarına bölünüp, "daha da alt" parçalarının ayrıştırılabildiği ve bunlar da başkalarına devredilebildiği zaman işleyebildiği için, bu iş, asistanlardan yürütme görevlilerine, bazen "başkan" ve tek bir sekreterden oluşan küçük bölümlerin başkanlarına, profesyonel ve hatta yarı profesyonel çalışanlara varıncaya kadar "yürütme görevlileri" tarafından yapılan kırtasiye işleri dünyasını tamamıyla işgal eder. Babbage ilkesi, burada, özellikle sosyal nitelikli ve saygınlıkla ilgili öğelerin işin içine girmesi ve kişisel sekreterin, en önemli ayrıcalığını oluşturduğu ayrıcalıklı işin ön gereklerinden birisi haline gelmesiyle beraber kendi sınırlarını aşmıştır. Üst düzey yöneticilerse bu sekreterler patlamasını, bilançoyu tehdit edecek boyutlara varıncaya kadar yalnızca gülümseyerek izlerler.

Yönetim açısından şirketin cebinden yapılan bu harcamaları azaltmak için bu canavarla boğuşmak hiç de kolay değildir. Bu mesele, yalnızca geleneksel ve değişmez bir durum olmakla kalmayıp, aynı zamanda şirkete yönelik bağlılıkları ve ilgileri, diğer şeylerin yanı sıra, tam ta bu yöneticilik statüsünün tuzakları ve böbürlenmeleri tarafından güvence altına alınmış olan yönetim yapısının alt kademelerinin de yararlanmakta olduğu bir ayrıcalığın sorgulanması meselesidir. Şirket yöneticileri söz konusu sorgulamaların tümünde, idari yapı üzerindeki kendi kontrol aygıtlarını yabancılaştırma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Bazı yönetimlerin böyle bir gelişmenin ortaya çıkmasına izin vermemiş ya da bu gelişmeyi erken evrelerinde imha etmiş oldukları doğrudur; örneğin kişisel sekreterler yerine kullanılan stenograf havuzları gayet iyi bilinir. Ama diğer birçokları bu görevden kaçmıştır. Ancak, bu durumun nihayete ermekte olduğunu ve yönetimin artık kendi daha alt kademeleri üzerinde büyük bir ameliyata hazırladığını gösteren çok sayıda kanıt bulunmaktadır.

Bu yeni yaklaşımın çeşitli nedenleri mevcuttur. En önemlisi zaten belirtilmiştir: Bu pahalı pratiğin yaygınlaşmasının boyutları ve sadece sekreterlerin çoğalmasıyla değil, bu düzenlemenin büro işleyişinin tümü üzerinde yarattığı etkiler nedeniyle ortaya çıkan devasa bordro tutarları. Ama başka öğeler de sayılabilir: Fabrikadaki rasyonalizasyon işinin ana gövdesinin, yönetimin yüzünü büroya çevirmesini sağlayacak şekilde yürütülerek tamamlanmış olması; yöneticiler arasında "sistem düşüncesinin" sorunun tamamını yeniden kavramsallaştıracakları bir noktaya kadar olgunlaşması; kesin hesap yöntemlerinin, aslında daha uzun süre bu düzenlemeden kaçınabilecek olan daha küçük firmalar düzeyinde, bu firmaların, daha ilk adımda sistem mühendislerini üzerlerine gönderen tekeller tarafından satın alınması nedeniyle yaygınlaşması (ve burada değişikliklerin sorumluluğunun uzaktaki mülk sahiplerinin üzerine atılabilmesi, yeni sistemlerin şirket yöneticileri tarafından yerleştirilmesini daha da kolaylaştırmaktadır); çeşitli ucuz merkezi iletişim ve kayıt sistemlerinin mükemmelleşmesi; hatta kadınların, bedensel hizmetçilik rolünü tartışma konusu haline getirerek aşağılayan ve itaatkâr sekreterlerin işe alınmasını zorlaştıran yeni yaklaşımları... Bütün bunlar sekreterlik patlamasının sona erişini hem teşvik edecek hem de kolaylaştıracak olan öğelerdir.

Bu durumda büro yöneticileri, son zamanlarda popülerlik kazanmış olan bir terimi kullanmak gerekirse, "sosyal büro" olarak adlandırdıkları şeyi imha etmek üzere bir temizlik kampanyasına giriştiler.[40] Bu cepheye sadece yeni bir fikirler ve izlekler cephaneliğiyle değil, ayrıca taze bir kararlılıkla da saldırmakta olduklarını ve bu saldırının hedefinin artık yalnızca büro işçisi olmayıp, kendi alt düzey yöneticilerince gerçekleştirilen konfor sağlayıcı düzenlemeler de olduğunu görmek için *Administrative Management* gibi üst düzey yöneticiler için yayımlanan dergileri izlemek yeterlidir.

Elbette büro yöneticilerinin Babbage ilkesini reddetmesi ve şimdi sekreterlerin yardımından yararlanmakta olan görevlilerin yazı daktilo etme ya da diğer işleri yapmaya başlamalarına yönelik herhangi bir düzenleme söz konusu değildir. Bu durum, her görevin mümkün olan en düşük ücret düzeyinde yapılması biçimindeki temel yönetim ilkesiyle çelişirdi. Daha ziyade, her görevliyi bir asistanın emeğinin gözetmeni haline getirecek bir sistemin sonuna gelindiği hissedilmektedir. Çünkü sekreterlerin emek zamanı müsrifçe ve etkin olmayan biçimde kullanılmakta, çünkü sekreterler sadece, büronun etkinliğinden çok kişisel konforla ilgilenen bir gözetmenin gevşek ve arkadaşça gözetimine tabi kılınmakta; çünkü söz konu-

su görevliler çoğunlukla bir başka insanın vaktini tam olarak doldurmaya yetecek kadar işi devretmeyi başaramamaktadır.

Sekreterlik işi iki bölüm halinde analiz edilmektedir: Daktiloya çekme ve idari rutin (bazen ağırlama ve telefonlara yanıt vermek, bu ikincisinden tamamen farklı bir görev olarak diğerlerinden ayrılmaktadır). Bu görevlerden birincisi "sözcük işleme merkezi" olarak adlandırılan merkezin işi haline getirilmiştir. Bu merkez stenograflar havuzunun modernleştirilmiş biçimidir; stenografları yürütme görevlilerinden dikte almak üzere bir yerlere göndermek yerine, daha ziyade her müdür görevliyle kendi bulunduğu uçtaki telefon ve diğer uçtaki kayıt cihazı aracılığıyla stenografik sürecin gerçekleştirildiği bir bağlantı kurar. Bu kayıtlar çoğunlukla daktilocu tarafından "işlenir" ve bitirilen mektup, evrak, özet, sözleşme, yazı ya da daktilo edilmesi gereken başka şeyler ulak tarafından denetim ve imza için getirilir. Bu sistem, emek gücünü, ihtiyaç duyulan departmanlar halinde bir arada tutan ve diğerlerinden ayıran stenograf havuzundan farklı olarak, işi gücü işletmedeki büroların herhangi birisi tarafından ihtiyaç duyulan muhaberatın ve diğer evrak çalışmasının tümünün üretilmesi için emirler vermek olan ayrı bir üretim departmanının inşasını öngörür. O halde artık sekreterlik işinin esası, elektronik cihazların yardımını alan üretim işçilerinin alanı haline dönüşmektedir. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, bu kavrayış ve uygulamanın en ileri örneklerine Almanya'da rastlanmaktadır ve *Administrative Management*'taki bir makale bu ülkede konservelenmiş biçimde tutulan metinlerin ve otomatik daktilo makinelerinin kullanımına verilen önemi tarif etmektedir. Kelime işlemciliği şudur:

> Kelime kaynaklarının (yürütücü görevliler, satış muhabirleri, avukatlar ve benzerleri) formül maddelerini, önceden kodlanmış, önceden örgütlenmiş madde kitaplarından seçtikleri bir süreçtir. Örneğin, günde birkaç kez aynı mektup türüne yanıt dikte ettiren bir idareci, bunun yerine madde kitabından ya da bunları yeterince sık kullanıyorsa hafızasından, uygun maddeleri (kod sayısına göre) seçer. Seçilen madde kodları artı bireysel isimler, adresler ve diğer değişken girdiler (örneğin tarihler ve fiyatlar gibi) ya kayıt alıcılara dikte edilir ya da 'daktilo edilecek' biçimlerde not alınır. Bu kaynak diktesi ya da biçimi daha sonra nihai mektubu hazırlamak üzere daktilocu tarafından yazılır. Otomatik daktilo makineleri 'konservelenmiş' maddeleri yazarlar ve daktilocu yeni ya da değişken verileri elle klavye kullanarak girer... Bu yöntemden elde edilen faydalar kelime kaynağının ve daktilocunun etkinliğidir ve iş için harcanan aynı miktardaki saat içinde daha fazla iş üretilir. Ek olarak, katılan herkes açısından daha az eğitime ihtiyaç duyulur".[41]

Bu son "fayda", yani "herkesin" eğitiminin düşürülmesi, yönetimin, her birinin alıcı tarafından az çok anlaşılabilecek paragraflar formüle etmeyi bilmesi gereken muhaberat görevlileri ve diğer benzeri "kelime kaynaklarının" yaygınlaşması konusunda gösterdiği duyarlılığına işaret etmektedir; yeni sistem kapsamında, bu ihtiyaç ortadan kalkmakta ve onun yerine sadece *düzgün paragrafı* seçme yeteneğini bırakmaktadır.

Sekreterin diğer görevleri bir "idari destek merkezi" tarafından üstlenilmektedir. Eskiden resmen sekreteri olan bir üst, bu merkezle ilişkili olarak, "kelime kaynağı" olarak değil, "müdür" olarak adlandırılmaktadır ve her bir "idari destek sekreterine" dört ile sekiz müdür oranının yeterli olacağı hesaplanmaktadır. Bu destek merkezi eskiden resmen sekreterden beklenen daktilo etmek dışındaki görevlerin hepsini; en önemlileri dosyalamak, telefonlara yanıt vermek ve postayla uğraşmak olan işleri üstlenmektedir. Bize "dosyalama"nın "müdürün bürosunda değil destek merkezinde yapılması gerektiği" söylenmektedir. Söz konusu düzenlemelerin açık hedefi, bir önceki durumun belli belirsiz düzeylerde yinelenmesinin önlenmesi ve sekreterlik işlerinin tamamının "müdürün" gözetimi altında değil, merkezileşmiş üretim gözetimi altında gerçekleştirilmesinin sağlanmasıdır. Üstelik "müdürler kendi telefonlarına yanıt vermelidirler ama telefon aynı zamanda merkezde de çalmalı ve müdür yanıt vermediğinde sekreter üçüncü çalışta telefonu alabilmelidir". "Kelime işleme merkezi" gibi, "idari destek merkezi" de çeşitli bürolara telefon ve ulak hizmetiyle bağlanmıştır.[42]

Bu durumda, yeni düzenlemelere göre, sekreterlik görevinin yerine merkezileşmiş yönetim; sekreterlik işlerinin üretim işçileri arasında alt parçalarına bölünmüş ayrıntıyı işlemler halinde dağıtılması ve sekreterlik işçilerinin sayısının eski düzeylerinin yarısına, dörtte birine ve hatta daha da azına düşürülmesini hedefleyen bütünleşik bir sistem konulmaktadır. Yönetimin bu düzenlemeden elde etmeyi beklediği ek faydalar arasında, idari çalışanların azaltılması ve vasıflarının ucuzlatılması ile bu hedefler arasında hiç de en önemsizi olmayan, sekreterlerin kendi aralarında ve sekreterlerle "müdürleri" arasında kurulan kişisel ilişkiler ve temaslar sırasında kaybedilen emek gücü dakikaları ve saatlerinin sıkıştırılması vardır ki, "sosyal büronun sonu" hakkında atıp tuttuklarında bunu dile getirmektedirler. Yani sadece son birkaç yıldır başlamış olan bu kampanyanın gücü ve ciddiyeti, artık sadece kendi jargonu, teknolojisi ve uzmanlarıyla beraber toplam bir sistem olarak kavranmasından ve büro yönetimi der-

gilerinde şimdi bu sisteme ayrılmakta olan yerin boyutlarından değil, ayrıca tamamıyla bu konuya hasredilmiş olan, (örneğin *Word Processing Report ve Word Processing Institute* gibi) yeni dergilerin ve kurumların ortaya çıkmasından da görülebilir. Sistemin tamamı, sistem analizcilerinin, sekreterlerinden mahrum bırakılan editörlerden gelen iğneleyici yorumlar karşısında ne kadar hedefe bağlı ve su geçirmez kimseler olduklarını kanıtladıkları, New York'daki sofistike yayınevlerinin de dâhil olduğu çeşitli şirketler tarafından yerleştirilmiş durumdadır.

Büro rutininin artık, temel yönleri bakımından, modern yönetim ve eldeki teknolojinin gerekleri uyarınca fabrikaya benzeyen bir sürece dönüştürülmesi işini tanımlamış bulunuyoruz. Böyle bir büronun düzgün biçimde işlemesinin önündeki yegane engel bilginin ve karar alma yeteneğinin, kilit büro çalışanlarının zihinlerinde yoğunlaşmasıdır. Tıpkı Frederick Taylor'un bir makine atölyesinin yönetimi meselesini işçileri zanaat vasıflarından mahrum bırakma meselesi olarak tanımlamış olması gibi, büro yöneticisi de büronun geçmişine dair tarihsel bilgi ya da günün hızlı bilgi akışı açısından kimi büro işçilerine bağımlı olması ihtimalini aynı biçimde dehşetle fark eder. Bu nedenle her şeyin mekanik biçimde kayıt altına alınması ve her şeyin mekanik biçimde devinmesi, büro yöneticisinin idealidir. Ancak büro akışının bu yöntemle yüksek hızlı bir sanayi sürecine dönüşmesi büyük bir büro işçileri kitlesinin de sürecin az çok umarsız müdavimlerine dönüşmesini gerektirir. Bu durumun kaçınılmaz bir gereği olarak, büro işçisinin, hepsi de bilgi ve eğitimi gerekli kılan rutinden sapma, hata, özel durum vs. gibi şeylerle başa çıkma yeteneği ortadan kaybolur. Sistem tarafından çalıştırılmak yerine sistemi çalıştırabilecek olan insanların sayısı, beklenebileceği gibi azalır. Bu anlamda, modern büro sadece rutin sınırları içinde iyi işleyebilen ve özel gereklilikler ortaya çıktığında işleyişi bozulan bir makine haline gelir.[n]

n) Yöneticiler, kendisine uygun bir büro nüfusunu yaratmakta olan tam da kendi büro işlemleri sistemleriyken, çoğunlukla emek pazarında el altında olan "düşük kaliteli büro yardımcıları" konusunda başlarını sallayıp durmaktadırlar. Bu şikâyet, ne yazık ki yalnızca başları bir büroyla derde girdiği zaman- ki bu durum sık sık yaşanır- düşüncesiz "tüketiciler" tarafından da sık sık tekrarlanmaktadır. Bu tür zorluklar tıpkı fabrika üretiminin kalitesinin düşmesine benzer biçimde daha da artacak ve tüketici başvurularında verilen servis de, aynı nedenlerden dolayı, daha pahalanmakla birlikte bozulmaya devam edecektir.

Büro emeğinin sınıfsal konumu

Üretimin içindeki işçi sınıfı birkaç yüzyıllık kapitalist gelişimin ürünüyken, büro emeği büyük ölçüde tekelci kapitalizmin ürünüdür. Bu nedenle bu görüngüyü çözümlemeye yönelik Marx sonrası ilk girişimler de, büro işinin kapitalist bir emek süreci olarak henüz çok az gelişmiş olması gerçeği tarafından ciddi ölçüde kösteklenmiştir. Örneğin, konuyla ilgili olarak Birinci Dünya Savaşı öncesinde Alman Sosyal Demokrasisi içinde yapılan tartışmada, (*Die Privatangestellten in der Modernen Wirtcschaftsentwicklung* isimli çalışması tartışmanın muhtemelen en kapsamlı ve önemli ürünü olan) Emil Lederer bürodaki durağan teknik koşullar hakkında şu yorumda bulunmuştur:

> Aslında, modern ticaret çalışanı, geçmişin ticaret çalışanını, büyük ölçekli sanayi tarafından istihdam edilen emeğin, orta çağların kalfasını andırmasından daha çok andırır. Çoğu örnekte iş yapma yöntemleri pek az değişmiştir. Büyük ölçekli işletmeler bile sadece genişlemiş küçük ölçekli işler niteliğindedir. Herhangi bir teknik ön plana çıkmadığı için, temelde herhangi bir yeni yöntem sergilemezler.[43]

Bu tartışmalarda, katılımcılar büronun hızla büyümesinden etkilenmişlerdir; ama büro emeği bakımından hâlâ çocukluk aşamasında olan değişimler, büyük bir etki doğuramazlardı. Sonuç olarak, yorumcuların genel beklentisi, o zamanlar hâkim olan tipteki büro görevlilerinin sayısının hızla artmasıydı. Bu temelde, şu sonucun çıkartılması kaçınılmaz gibi duruyordu: Çok geniş bir yeni "orta sınıf" ortaya çıkıyordu...

Bu sonuç, bugüne kadar da devam eden bir eğilim olarak, çeşitli büro emeği tiplerinin sınıfsal konumunu, ikincil özellikleri temelinde tanımlama eğilimi tarafından da ayrıca güvence altına alındı. Bu eğilim paralelinde, büro emeğinin tamamı "beyaz yakalı" ya da "ücretli çalışanlar" gibi başlıklar altında bir araya yığıldı. Bu sonuç, büro emeğinin tamamının ücret, kıdem, yetki vs. gibi ayrıcalıkları paylaştıkları günlerden kalma bir kalıntıdan ibarettir. Önceki durumda, bu tür unvanlar, bürolarda çalışanların tamamına uygulandıkları zaman, söz konusu çalışanların özel konumu hakkında kullanılan kısa yollu bir ifade hizmeti görüyorlardı. Çalışanın yakasının rengi başlı başına belirgin bir anlam ifade etmiyordu, hatta kol işçisinin günlük ya da saatlik ücretinden farklı olarak, ödeme tarzının yıllık ya da aylık bazda yapılıyor olması da bir şey ifade etmiyordu, bir anlam ifade eden tek şey daha ziyade bu terimler tarafından simgelenen sos-

yal konumla işletme ve emek süreci içindeki konumlar bileşiminin bütünüydü.[o]

Charles Booth 1896'da şöyle yazabilmişti: "Karl Marx'ın devasa mugalâtasını dayandırdığı 'ortalama, farklılaşmamış emek gücü', bu gezegendeki hiçbir yerde mevcut olmadığı gibi, bence bu duruma en az, büro çalışanları arasında rastlanabilir".[44] O zamanlar bu sataşmaya karşı çıkmaya çalışacak kadar gözü pek çok az Marksist mevcuttu. Ancak kırk yıldan kısa bir süre içinde kapitalist büronun yaşadığı gelişim, o zamanlar bile çok gelişmiş olmaktan hâlâ uzak olmasına karşın, kimileri bakımından sürecin temel öğelerinin tamamının kavranmasını mümkün kıldı. Bu nedenle temelde Alman deneyimini resmeden Hans Speier, 1934'de şöyle yazacaktı:

> *Maaşlı çalışanların sosyal düzeyi grubun boyutlarının büyümesiyle birlikte geriliyor*. 'Beyaz yakalı işçinin proleterleşmesi" olarak adlandırılan bu niteliksel değişim, kendisini birçok biçimde ifade ediyor. Bu durum, çoğunlukla alttaki işleri yapan maaşlı kadın işçilerin özellikle yoğun biçimde artmasıyla beraber belki de en belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır..... Tipik olarak otorite sahibi olan erkektir, tipik olarak tabi kılınansa genç kızlardır... Ücretli çalışanların sayısındaki büyük artış tam anlamıyla nitelikli, sorumluluk sahibi şahıslara değil astlara duyulan bir talep olarak gözlemlenebilir. Büyük bürolardaki ast çalışanların çoğu en küçük ayrıntılarına kadar uzmanlaşmış ve şematize edilmiş olan görevleri yerine getirmektedirler. Bu işler artık genel eğitimi gerektirmemektedir; kısmen yalnızca son derece sınırlı ve kısa süreli bir eğitim yeterlidir, kısmen de önceden verilen eğitim önemli ölçüde gereksizleşmiştir. Ücretli çalışanların ana gövdesinin bu seyir içinde kitlesel bir gruba dönüştükleri süreç bireyin kişisel

o) Bu terminolojinin, altında yatan gerçekler yok olduktan sonra bile uzun süre boyunca kullanılmaya devam edilmesi, bu konunun analizinde karşı karşıya kalınan en büyük kafa karışıklığı kaynaklarından birisini oluşturur. Bir yanda sermayeyi temsil eden otoriter yönetici ile öte yanda ona hizmet eden büro aygıtı dahilndeki birbirinin yerine konulabilir parçaları tek bir gruplandırma sınıfının içine birlikte yığan bu terim, artık yararlı sayılamaz. Ancak, bu terminoloji, daha gerçekçi bir terminolojinin sonuçlarından dolayı kaygıya düşen kimileri, örneğin yaptıkları "sosyoloji" mazeretçi amaçlara hizmet eden kimselerce kullanışlı sayılmaktadır. Onlar açısından, "beyaz yakalı çalışanlar" gibi, hiyerarşinin en tepesindeki yüksek ücretli, otoriter ve arzu edilir pozisyonlar ile proleterleştirilmiş astlar kitlesini güvenli bir biçimde tek bir kategorinin içine dolduran terimler, daha pembe bir tabloyu mümkün kılmaktadır: Daha yüksek "ortalama" ücret çizelgeleri vs. gibi. Terimin bu kullanım biçiminde, tıpkı opera şirketlerinin sahnenin en önünü starlarla doldururken, mızrak taşıyıcıların koronun kitlesini oluşturması gibi, "beyaz yakalı" kategorisi de mesleki özelliğini hiyerarşinin tepesinde yer alan mühendislerden, yöneticilerden ve profesyonellerden alma eğilimindeyken, etkileyici sayısal kütleleri, milyonlarca büro işçisinden elde edilmektedir.

> tecrübesinin yerine rasyonel bilimsel iş idaresinin konulmasını, böylelikle işçilerin daha büyük bir oranının işletmenin etkinliği bakımından tehlike yaratılmadan değiştirilmesini amaçlayan başarılı bir girişime yaslanmaktadır. Bu gelişmenin yarattığı sosyal sonuçlardan birisi, unvanları zaten bürodaki iş süreçlerinin fabrikadakiler tarafından asimile edilmesine işaret etmekte olan vasıfsız ve yarı vasıflı maaşlı işçilerin yükselişe geçmesidir. Birçok modern büro makinesinin başında astlar olarak hizmet gören ya da örneğin, tek bir fiyatın geçerli olduğu bir depoda satış yapan maaşlı işçilerin durumunda, söz konusu işçilerle kol işçileri arasındaki görev yapısı farkı tamamen ortadan kalkmıştır.... Beyaz yakalı işçilerin sosyal düzeylerindeki gerileme bakımından özellikle açıklayıcı olansa, nihayet, sosyal kökenlerindeki değişikliktir. Gelişmekte olan 'proleter kökenli' maaşlı işçi istihdam etme eğilimi, eğitimsiz ve düşük ücretli pozisyonların sayısının orta kademe ve müdür pozisyonlarının sayısından daha hızla artmakta olduğuna işaret etmektedir. Bir başka deyişle, maaşlı çalışanlar bir bütün olarak sosyal saygınlıklarının gerilemesi sürecine maruz kalmaktadırlar.[45]

Bu satırlar büronun makineleşmesi öncesinde yazılmıştı. Aynı dönemlerde yazan Lewis Corey de aşağıdakileri söylediği zaman gelecekteki olayları tahmin ediyordu: "Büro emeğinin makineleşmesi sürekli yaygınlaşıyor; tipik büyük büro, beyaz yakalı bir fabrikadan başka bir şey değildir".[46] Ancak 1951 itibarıyla, tahmini öğelerin çoğu ortadan kayboldu ve C. Wright Mills sağlam olgular temelinde aşağıdakileri yazabildi:

> Büro makinelerinin ve satış cihazlarının devreye sokulması beyaz yakalı işlerin iki büyük mekânı olan büroyu ve satış odasını makineleştirmektedir. Bu durum yirmili yıllardan bu yana beyaz yakalı emeğin tabi olduğu işbölümünü çoğaltmış, personel bileşimini değiştirmiş ve vasıf düzeylerini düşürmüştür. Parça parça alt bölümlerine ayrılmış olan rutin işlemler bilinen grupların gösterdiği canlı ilginin yerini almıştır. Yönetimle ilgili ve mesleki düzeylerde bile, rasyonel bürokrasilerin gelişmesi yapılan işi fabrika üretimine daha da yakınlaştırmıştır. Yönetimin *demiurgosu* sürekli olarak bütün bu eğilimleri, yani makineleşmeyi, daha ayrıntılı işbölümünü, daha az vasıflı ve daha ucuz işçilerin kullanılmasını yaygınlaştırmaktadır.
>
> Bu erken evrelerde, yeni bir işbölümü insanları vasıf düzeylerini artıracak bir biçimde uzmanlaştırabilir; ama daha sonra, özellikle de işlemlerin parçalanması ve makineleştirilmesiyle birlikte, söz konusu işbölümü diğerleri pahasına bazı bölümleri geliştirir ve hepsini de daraltır. Ve süreç daha fazla makineleşme ile merkezileşmiş yönetime tabi kılındıkça, insanları bir kez daha otomatlar düzeyine indirir. Bu durumda ortada birkaç uzman ve bir otomatlar kitlesi vardır; her ikisi de bunları birbirlerine bağımlı kılan ve her birini kendi rutini içinde tutan otoriteyle bütünleşmiştir. O halde,

> işbölümü içinde, vasıfların ucu açık gelişimi ve serbest biçimde uygulanması yönetime tabi kılınmış ve ucu kapalı bir hale sokulmuştur.
>
> Modern işin sahip olduğu yabancılaştırıcı koşullar artık ücretli işçileri olduğu kadar maaşlı çalışanları da kapsamaktadır. Ücretli çalışmanın (ücretli çalışma içinde küçülen bir öğe olan ağır işler dışında) aynı zamanda en azından bazı beyaz yakalı işleri de karakterize etmeyen, eğer böyle bir özelliği varsa bile, çok az özelliği kalmıştır. Üstelik burada da, bireyde insandan kalan izler, bireyin fiziksel ve psişik yaratılışına kadar, yöneticilerin fonksiyonel rasyonel hesaplamaları kapsamındaki birimlere dönüşmektedir.[47]

Büro emeği ile üretim emeğinin özelliklerini bu biçimde birleştiren manzaraya artık birçok önemli ayrıntıyı eklemek mümkündür.

Otomatik ve yarı otomatik makine sistemlerinin büroda kullanılması büro maliyetlerinin geleneksel profilini tam anlamıyla alt üst eden bir etki yaratır. Büyük bir büronun işletme maliyetinin neredeyse tamamen büro çalışanlarına ödenen maaşlardan oluştuğu durumdan, toplamın daha büyük bölümlerinin artık pahalı gereçlerin satın alınmasına harcandığı (ya da bunların aylık olarak kiralanması karşılığında sarf edildiği) bir duruma geçilmektedir. Sermaye tarafından sahip olunan makine biçimindeki geçmiş ya da "ölü" emek, artık tıpkı fabrikada olduğu gibi büroda da canlı emeği istihdam etmektedir. Ancak kapitalist açısından, bu istihdamın kârlılığı çok büyük ölçüde bir zaman fonksiyonu, ölü emeğin canlı emeği emme hızı meselesidir. Pahalı gereçlerin büyük çoğunluğunun kullanılması bu yüzden özellikle bilgisayar işlemlerinin özelliği olan vardiyalı çalışmaya yol açar.

Aynı zamanda, makinenin kullanılması büro kurulumunu kentlerin depolama ve sanayi için kullanılan mahallelerine doğru itekler. Bu duruma mesafeyi alt eden ve ayrı ayrı kurulumların yarattığı sorunların hepsini neredeyse ortadan kaldıran uzak terminallerin ve diğer iletişim araçlarının gelişmesi de katkıda bulunmaktadır, böylece yürütme büroları daha pahalı ve ulaşılabilir mekânlarda tutulurken, büro işçileri kitlesi, genellikle depolama ve üretim tesisleriyle birlikte, daha düşük kiraların olduğu mahallelere kaydırılabilir. Böylece, daha fazla alışveriş imkânı ve daha çeşitli yemek yeme olanakları vs. ile birlikte, kentin merkezi bölümünde çalışmanın yarattığı güvenlik ve işaretler, birçok büro işçisi açısından ortadan kalkmaya başlar.

Aynı zamanda, iki ana işçi tipi olan fabrika ve büro işçisinin dâhil olduğu emek piyasası da, sosyal katmanlaşma, eğitim, aile ve benzerleri gibi ki-

mi farklarını yitirmeye başlar. Sadece büro işçileri giderek daha fazla fabrika kökenli ailelerden gelmeye ya da bunun tam tersi olmaya başlamaz, ayrıca bunlar giderek aynı aile içinde birleşmeye de başlarlar. Geriye kalan başlıca farklardan birisi cinsiyetler arasındaki işbölümü gibi durmaktadır. Burada büro işçileri ve operatör işçiler arasındaki dağılım çarpıcı biçimde uyumludur: 1971'de, operatörler kategorisi 9 milyon erkek ve 4 milyon kadından oluşurken, büro işçileri 10,1 milyon kadın ve 3,3. milyon erkekten oluşuyordu. Çoğu büro işini kadınların sırtına yükleyen ve hem gelenek hem de işe alma pratiği tarafından pekiştirilen cinsiyet engeli, büro işlerindeki ücret düzeylerinin, gördüğümüz gibi, kol emeğinin bütün kategorilerinin ücret düzeyinin altına düşürülmesini mümkün kılmıştır. Kadınların istihdama daha fazla katılmaları bu yolla büro çalışanlarına yönelik daha güçlü ve operatör işçilere yönelik görece daha zayıf talep tarafından pekiştirilmektedir. İki devasa emek kategorisinin, operatörlerin ve büro işçilerinin, en büyük iki mesleki sınıflandırma olarak var olması ve bu kategorilerin her birinin cinsiyet bileşimi, Amerika Birleşik Devletleri ailesi içindeki en yaygın mesleki bileşimlerinden birinin erkeğin operatör ve karısının da büro işçisi olduğu varsayımına yol açmaktadır

Geniş bir kitlenin kendi içinde giderek daha az farklılaşan genel bir emek düzeyini paylaşmasına sahne olan modern kapitalist istihdam eğilimi, Theodore Caplow tarafından erken bir dönemde kabul edilmiş ve aşağıdaki pasajda gayet güzel resmedilmiştir:

> Mesleki statü çizelgesinin, beyaz yakalı emek ve kol emeği düzeylerinin çakıştığı orta noktaları civarında, genellikle 'yarı vasıflı' olarak adlandırılan çok sayıda istihdam pozisyonu mevcuttur. Aslına bakılırsa, bunların çoğu vasıf bakımından hemen değerlendirmeye tabi tutulamaz. Ortak özellikleri işi yapabilmek için uzun bir deneyimin gerekli olmaması ve bir işten diğerine doğru hareket etmenin kolay ve sık görülen bir durum olmasıdır. Basamağın daha üst ve alt bölümlerinin aksine, bu büyük fabrika ve büro işleri kümesi açıkça kompartımanlaştırılmamıştır. Bir işle ömür boyu uğraşmak ender rastlanan bir durumdur. Kadınlar ve erkekler kıyaslanabilir koşullar altındaki kıyaslanabilir işleri yaparlar. İş unvanları örgütlü sosyal kümelenmelere tekabül etmez ve her iş daha birçoklarıyla bütünleşir. Bütün bu öğeler bir araya geldiğinde yarı vasıflı işçilerin özelliği olan son derece yüksek ve kalıcı bir yatay hareketliliğe katkıda bulunur.[48]

Fabrika ve büro işinin, özellikle de modern toplumun sağduyulu rutinleriyle genel bir aşinalık arka planı sağlayacak bir yüksek okul diploması

biçimindeki gerekleri arasında görülen benzeşme de Caplow tarafından belirtilmektedir:

> Modern fabrikalardaki makine operatörlerinin, büyük bürolardaki büro işçilerinin ve satış bürosu görevlileri ile diğer küçük görevlilerin yaptıkları işlerin özellikleri, sayılar sistemi, yazılı dil, otomobil ve kasa gibi cihazların çalıştırılması tekniğine asgari ölçüde vakıf olmanın yanı sıra, teknik ve ticari işlemler konusundaki genel bir aşinalığı da gerektirir. Mekanik öngörü ve el becerisi konusunda, fabrika işlerinde büro işlerinde olduğundan daha kuvvetlice bir vurgu yapılsa da, iki geniş yarı vasıflı emek dalı birçok biçimde giderek daha fazla benzeşme eğilimi göstermektedir. Birinden diğerine doğru yaşanan hareket büyük bir hızla gerçekleşir. Büro işi konusundaki yetenekleri ölçmek amacıyla dikkatle oluşturulan testler bazen mekanik yeteneğin çok daha iyi bir göstergesine dönüşür ya da bunun tam tersi de yaşanır. Bu durum, testlerin görünüşe göre tipik işlerde gerçekten ihtiyaç duyulan işlemlerden sonra düzenlenmiş olması ve makine üretimi ile büro işleriyle ilgili çalışmalarda gerek duyulan işlemlerin birbirlerine çoğunlukla fazlaca benzemesi ile açıklanabilir.
>
> Büyük ölçekli üretimle bağlantılı olarak gelişen modern iş sınıflandırması ve personel seçimi teknikleri, her şeyden önce karşılıklı personel değişimini kolaylaştırmak üzere tasarlanmaktadır. Karşılıklı olarak değiştirilebilirliği güvence altına alan yöntemlerden birisi her karmaşık işlemi herhangi bir olağanüstü yetenek gerektirmeyen bir dizi basit işleme indirgemektir. Bu yapıldığı zaman, ortaya çıkan otomatik etkilerden birisi, çıktının, tek tek her işçinin yetenekli olabileceği azami çıktının oldukça altındaki bir noktada, bir dizi birbirleriyle ilişkili işlem yoluyla standardize edilmesidir. Aynı zamanda, istihdam için gerekli olan resmi nitelikler de eğitim süreciyle birlikte standartlaştırılır, bu nedenle bir işçiden ötekine değişen pek az farklılık kalır.[49]

Daha önceki Marksist kuşakları bu kadar çok meşgul eden ve anti Marksistlerce "proleterleşme" tezinin yanlışlığının kanıtı olarak selamlanan sözüm ona çalışanlar ya da beyaz yakalı işçiler sorunu, o halde büro istihdamının geçirdiği kutuplaşma ve muazzam bir ücretli işçiler kitlesinin kutuplardan birinde yığılmasıyla beraber, berrak bir biçimde açıklığa kavuşmaktadır. Proleter olmayan geniş bir "orta sınıfa" doğru gidildiği görüntüsü geniş bir proletaryanın yeni bir biçim altında oluşması çerçevesinde çözüme kavuşmuştur. Bu çalışan nüfus, kendi istihdam koşulları dâhilinde, sanayideki işçiler karşısında sahip olduğu önceki bütün üstünlüklerini yitirmiş ve ücret çizelgesinin de neredeyse en altına yuvarlanmıştır. Ama en azından bu son konu bakımından, onların da altında, bir sonraki bölüm-

de ele almamız gereken hizmet işleri ve perakende ticaretteki işçiler yer almaktadır.

Dipnotlar

1. David Lockwood, *The Blackcoated Worker: A Study in Class Consiousnees* (Londra, 1958), s.22
2. Sidney Pollard, *The Genesis of Modern Management* (Cambridge, Mass., 1965), s. 137-39, 153-55.
3. F. D. Klingender, *The Condition of Clerical Labour in Britain* (Londra, 1935), s. 2.
4. Lewis Corey, *The Crises of the Middle Class* (New York, 1935), s. 249–50.
5. Amerika Birleşik Devletleri için: Alba M. Edwards, *Sixteenth Census Reports, Comparative Occupation Statistics in the United States, 1870–1940* (Washington, 1943), s. 112; David M. Kaplan ve M. Claire Casey, *Occupational Trends in the United States 1900 to 1950, Bureau of the Census, Census of the Population: 1970, Final Report PC (2)-7A, Occupational Characteristics* (Washington, D.Cb, 1973), *Table 1; U.S. Bureau of the Census, U.S. Census of the Population: 1960, vol I* (Washington, D.Cb 1964), *Table 201*, s. 523. Büyük Britanya için: Lockwood, *The Blackcoated Worker*, s.36; George S. Bain, *The Growth of the White Collor Unionism* (Oxford, 1970), s. 191.
6. Lockwood, *The Blackcoated Worker*, s. 28.
7. Belton M. Fleisher, *Labor Economics: Theory and Evidence* (Englewood Cliffs, N.J., 1970), s. 219.
8. Stanley Lebergott, *Manpower in Economic Growth: The American Record Since 1800* (New York ve Londra, 1964), s. 500; üretim işçisinin 1900 ücret skalası için, ayrıca bakınız s. 525–27.
9. Paul O. Flaim ve Nicholas I. Peters, "Usual Weekly Earnings of American Workers", *Monthly Labor Review* (Mart 1972), s. 28–38; özellikle Tablo 4. s. 33. Çalışma İstatistikleri Bürosu'nun Özel Görev Gücü Raporu, haftada 35 saatin altında çalışan ücretli ve maaşlı işçilerin yüzde 15'i dışındakiler hariç, haftada 35 saat ya da daha fazla çalışan 57,6 milyon işçiyi içermektedir.
10. Lockwood, *The Blackcoated Worker*, s.49.
11. David M. Gordon, "From Steam Whistels to Coffee Breaks", *Dissent* (Winter 1972), s. 197–200.
12. Jon M. Shepard, *Automation and Alienation: A Study of Office and Factory Workers* (Cambridge, Mass., 1971), s. 41-42.
13. Lee Galloway, *Office Management: Its Principles and Practice* (New York, 1918), s. vii.
14. Aynı yer, s.3--4.
15. William Henry Leffingwell, *Scientific Order Management* (New York, Chicago ve Londra, 1917), bakınız Önsöz.
16. Galloway, *Office Management*, s. 222–26.
17. Leffingwell, *Scientific Office Management*, s. 27, 32.
18. Galloway, *Office Management*, s. 569.
19. Stanley Vance, *American Industries* (New York, 1955), s. 160.
20. Leffingwell, *Scientific Office Management*, s. 20–21.
21. Lockwood, *The Blackcoated Worker*, s. 89-90.
22. Charles Babbage, *On The Economy of Machinery and Manufactures* (Londra, 1832; yeniden basım, New York, 1963), s. 191.
23. Aynı yer, s. 195.
24. William J. Fuhro, *Work Measurement and Production Control With the F-A-S-T System* (Englewood Cliffs, N.J., 1963), s. 39-40.

25. Richard J. Morrison, Robert E. Nolan ve James S. Devlin, *Work Measurement In Machine Accounting* (New York, 1963), s. 69–82.

26. Boris Yavitz ve Thomas M. Stanback, Jr., *Electronic Data Processing in New York City* (New York ve Londra, 1967), s. 82.

27. Aynı yer, s. 83.

28. Ida Russakoff Hoss, *Automation in the Office* (Washington, 1961), s. 53.

29. Aynı yer, s. 67–68.

30. Aynı yer, s. 78–79.

31. Aynı yer, s. 66-68.

32. Yavitz ve Stanback, *Electronic Data Processing*, s. 84.

33. Enid Mumford ve Olive Banks, *The Computer and the Clerk* (Londra, 1967), s. 190.

34. Hoos, *Automation in the Office*, s. 57.

35. Joseph P. Newhouse, "Technological Change in Banking", National Commision on Technology, Automation, and Economic Progress, *The Employement Impact of Technological Change* içinde, Appendix Volume II, Technology and the American Economy (Washington, D.C., 1966), s. 167.

36. American Management Association, *Establishing an Integrated Data-Processing System*, Special Reports no. 11, 1956, s. 113, Hoos, *Automation in the Office*, s. 85 içinde.

37. ABD Çalışma Bakanlığı, Çalışma İstatiksikleri Bürosu, *Technological Trends in Major American Industries*, Bulletin no. 1474 (Washington, 1966), s. 247.

38. *Business Week*, 12 Mayıs 1973, s. 141.

39. "Machines-The New Bank Tellers", *New York Times*, 1 aralık 1973.

40. *Administrative Management*, Mayıs 1972.

41. Aynı yer, Mayıs 1972.

42. Aynı yer, Mayıs 1972.

43. Emil Lederer, *The Problem of the Modern Salaried Employee* (New York, 1937), s. 5. (Bu Lederer'in, Tübingen'de 1912 yılında yayımlanan kitabının 2 ve 3. bölümlerinden WPA projesi olarak yapılan bir çeviridir).

44. Charles Booth, *Life and Labour of the People in London*, vol. II; Lockwood, The Blackcoated Worker, s. 18 içinde alıntı.

45. Hans Speier, "The Salaried Employee in Modern Society", *Social Research* (Şubat 1934), s. 116–118; Lewis Corey, aynı eser. 253-254'te alıntı.

46. Lewis Corey, *The Crises of the Middle Class*, s. 250.

47. C. Wright Mills, *White Collar* (New York, Londra ve Oxford, 1951), ciltsiz baskı, s. 226–27.

48. Theodore Caplow, *The Sociology of Work* (Minneapolis, Minn., 1954), s. 84-85.

49. Aynı yer, s. 85–86.

Bölüm XVI
Hizmet İşgücü ve Perakendecilik

Yaptıkları işin konumu ve doğası gibi özellikler bakımından heterojen olmakla birlikte; gelişkin vasıf noksanlığı, düşük ücret ile kişi ve işlev itibariyle birbirleriyle ikame edilebilme bakımından görece homojen olan devasa bir işçi kitlesi bürolar ve fabrikalarla sınırlı değildir. Bir başka muazzam yoğunlaşma, hizmet işgücü ve perakendecilik denilen alanlarda görülebilir. Özellikle "Evrensel Piyasa" başlıklı Bölüm 13'de, hizmetlerle ilgili mesleklerin, ekonominin hem şirket hem de devlet sektörlerinde yaşadığı hızlı gelişmenin nedenlerini tartışmıştık: Bu nedenler, mal üretimi faaliyetlerinin tamamının sermayece zapt edilmesinin tamamlanması; emeğin, bu alanlardaki sermaye birikimine denk düşecek şekilde bu sanayilerden ötelenmesi; bu emek ve sermaye yedeklerinin yeni sanayiler zemininde buluşması ve yeni toplum biçiminin daha eski toplumsal, cemaate ve aileye dayalı, toplumsal elbirliği ve öz- yardım biçimlerini imha etmesiyle birlikte hizmet alma ihtiyacının acımasız biçimde büyümesidir. Şimdi hizmetlerle ilgili mesleklerin emek süreçlerini biraz daha yakından incelemeliyiz.

Marx, " hizmet" diyordu, "ister metanın, isterse emeğin olsun, kullanımdeğerinin yararlı etkisinden başka bir şey değildir".[1] Mal üretiminde istih-

dam edilen işçi, kapitaliste bir hizmet sunar ve elle tutulabilir, satılabilir nesne de bu hizmet sonucunda bir meta olarak cisimleşir. Pekiyi emeğin yararlı etkileri nesnede cisimleşemediği zaman ne olur? Üretim ve tüketim eş zamanlı gerçekleştiğinden, söz konusu emek dolaysız biçimde tüketiciye sunulmuş olmalıdır. Böyle durumlarda emeğin yararlı etkileri, bu yararlı etkileri daha sonra kendisiyle birlikte meta biçimindeki varlığının parçası olarak sürdüren satılabilir nesneyi oluşturacak şekilde hizmet etmez. Bunun yerine, emeğin yararlı etkilerinin kendisi meta *haline gelir*. İşçi bu emeği dolaysız olarak yarattığı etkileri kullanan kimselere sunmak yerine, bu etkileri meta piyasasında yeniden satacak olan bir kapitaliste sattığı zaman, hizmetler alanındaki kapitalist üretim biçimine ulaşmış oluruz.

Hizmetlerin böylesine titiz ya da bilimsel tanımı, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki nüfus sayım bürosu ya da çalışma istatistikleri bürosu gibi istatistik kurumlarının terimi sıradan kullanma biçimlerine göre çok daha sınırlıdır. Örneğin, restoranda yemek yapmak, hazırlamak, toplamak, hizmet etmek, tabak çanak ve kap kacak vs. yıkamakta harcanan emek, tıpkı daha birçok imalat sürecinde istihdam edilen emek gibi elle tutulur bir üretimde bulunur. Tüketicinin yakınlardaki bir tezgâhta ya da masada oturuyor olması gerçeği ise, ilkesel olarak, bu sanayi ile "imalat" adı altında sınıflandırılmış olan gıda-işleme sanayileri arasındaki temel farkı oluşturur. Çamaşırhane işçileri, temizlik ve ütüleme tesislerindeki işçiler, otomobil tamir atölyelerindeki ve makine servis ve tamir işlerinde çalışan işçiler, tıpkı imalat sanayilerinde çalışan birçok işçiyle aynı tip işleri yapan diğer işçi türleridir ve onlar da, *mesleki olarak*, aynı biçimde sınıflandırılırlar. Ancak nüfus sayım bürosu onları *hizmet sanayilerindekiler* olarak sınıflandırmaktadır.[a] Ulaşımdaki işçiler çoğunlukla "hizmet" sanayindeki işçi-

(a) Stigler sayım uygulamasının bu bakımdan değiştiğini ve yüzyılın başlarında enerji kullanan çamaşırhanelerdeki, otomobil tamir atölyelerindeki ve diğer tamir ve hizmet sanayilerindeki tüm işçiler imalata dâhil edilirken, bugün bunların hizmet sanayilerine dâhil edildiklerine işaret etmektedir. Onun da belirttiği gibi, istatistik uygulamasındaki bu değişim, bunlar kadar hızla büyüyen sanayilere uygulandığı zaman, kendi başına uzun dönemli kıyaslamalar için kullanılan istatistiklerde "imalattan" "sanayiye" doğru gözlenen kaymanın önemli bir bölümünü açıklamaktadır.[2] Bugün elle çalışan ve makine kullanan son ütücüler, emeğin biçimindeki farklılığın belirsizliğine ve temel farklılığın, hizmet sanayilerindeki oldukça düşük ücret oranları olmasına karşın, giysi yapımcıları tarafından istihdam edildikleri zaman imalat işçisi, ancak kuru temizleme tesisleri tarafından istihdam edildikleri zaman hizmet sanayi işçisi sayılmaktadırlar.[3] Aynı durum fabrikasyondaki çalışmaları tamir ve servislerdeki çalışmadan ayrılan çok çeşitli zanaatkâr için de geçerlidir ve bunlar, aslında aynı tamir ve servis işlerini yapıyor olmakla birlikte, sadece bu iş bir tesis bakım işi olduğu zaman imalat işçisi sayılmaktadırlar.

ler olarak görülürler, ama bir metaın bulunduğu yer, onun önemli bir *fiziksel* özelliği ise, ulaşım, üretim sürecinin bir parçasıdır. Bu görüşü benimsemediğimizde başa çıkılamaz zorluklara düşeriz, çünkü bu durumda "yapmak" ile "hareket ettirmek" fiilleri arasındaki ayrımı, birçok işçinin nesneyi kendi elleriyle biçimlendirmek bakımından herhangi bir rol üstlenmedikleri, ancak onu basit bir biçimde tesis ya da süreç boyunca oradan oraya *hareket ettirdikleri* fabrikaya kadar zorlamak zorunda kalırız. Ayrım bu biçimde kullanıldığında anlamsızlaşır hatta gülünçleşir. Oda hizmetçileri hizmet işçileri olarak sınıflandırılmaktadır, ancak emekleri her zaman, ilkesel olarak, elle tutulabilir bir sonuçta cisimleşmeleri bakımından, birçok imalat işçisinin emeğinden farklı değildir. Otel ve motellerdeki oda hizmetçileri ya da hastaneler ve diğer kurumlardaki sağlık görevlileri, yatakları yaptıkları zaman birçok fabrikadaki montaj işleminden farklı olmayan bir montaj işlemini gerçekleştirirler ki bu durum her iki grubun hareket ve zaman çalışmalarını da aynı ilkelerle yöneten yöneticiler tarafından kabul edilen bir gerçektir ve ortaya çıkan sonuç da elle tutulur ve satılabilir bir metadır. Kapıcıların, gündelikçi kadının, temizlik işçilerinin ya da bulaşıkçıların temizlik işlerini fabrikada hazırlanan yeni mallarda ya da ilk kullanıma yönelik inşaat sitelerinde değil de, sürekli olarak yeniden kullanılan binalar ve kap kacak üzerinde yerine getiriyor olmaları gerçeği, bu işçilerin emeklerini, ilkesel olarak, fabrikaların nihai temizliğini, parlatma, paketleme ve benzeri işlerini yapan işçilerin emeğinden farklı ve daha az elle tutulabilir hale getirir mi?

Bunlar kapitalist toplumdaki emek hakkında, bunların belirli biçimleri ve yerine getirdikleri belirli işlemler temelinde katı sınıflandırmalarda bulunma girişimlerinden kaynaklanan zorlukların bazılarıdır. Bu yalnızca, kapitalizm açısından, emeğin belirli bir biçiminin değil, *toplumsal biçiminin*, [yani- ç.n.] ücretli emek olarak kapitalist için kâr üretme yeteneğinin önemli olduğu ilkesine işaret eder. Kapitalist, emeğin özgün biçimi karşısında kayıtsızdır; son tahlilde, işçileri otomobil üretmek, bunları yıkamak, onarmak, yeniden boyamak, araçlara benzin ve gaz doldurmak, arabaları günlük olarak kiralamak, park etmek için mi, yoksa arabaları metal yığınlarına dönüştürmek için mi işe aldığına aldırış etmez. Onun derdi emek ve diğer malların toplamı için ödediği fiyatla, ister mallar isterse "hizmetler" biçiminde üretilmiş ya da tahsis edilmiş olsun, metalar için elde ettiği fiyat arasındaki farktır.

Bu bakış açısından bakıldığında, mallar biçimindeki metalarla hizmetler

biçimindeki metalar arasındaki farklılık, kapitalist açısından değil, sadece iktisatçı ya da istatistikçi açısından önem taşır. Kapitalist için önemli olan emeğin biçimi değil, kapitalist toplumsal ilişkiler ağının içine çekilip çekilmediği, bu işi sürdüren işçinin ücretli işçiye dönüştürülüp dönüştürülmediği ve işçinin emeğinin üretken emeğe; yani sermaye için kâr üreten emeğe dönüştürülüp dönüştürülmediğidir. İnsanlar bu işlerin herhangi birisini yapmaları için işe alınmadan önce de yataklar yapılır, zeminler kazılır, yiyecekler hazırlanır ve sunulur, çocuklara akıl fikir kazandırılır, hastalara bakılırdı. Bunların yapılması için hizmetçilerin işe alınmasına başlanıldıktan sonra bile, bu faaliyetler kapitalist açısından, kendi rahatı ve hanesinin harcamaları dışında herhangi bir ilgi konusu oluşturmuyorlardı. Bunlar *kapitalist olarak* onun için ancak, insanları kârlı bir faaliyet, kendi işinin bir parçası, kapitalist üretim tarzının bir biçimi olarak hizmet üretmeleri için işe almaya başladığı zaman ilgi konusu haline gelmeye başladılar. Bu da büyük ölçekte yalnızca evrensel pazarı yaratan ve insanların o güne kadar kendileri ya da diğer insanlar için yaptıkları birçok şey dâhil olmak üzere, insan türünün bütün faaliyet biçimlerini metaa dönüştüren tekelci kapitalizm çağıyla birlikte başladı. Bununla birlikte kapitalistin hizmet emeğine yönelik yaklaşımı da değişmeye başladı ki bu, hem onun bu alandaki kitlesel girişimleri düzleminde hem de ideolojik düzlemde, hizmet emeğinin iktisatçılar tarafından değerlendirilme tarzında da gözlenebilecek olan bir değişimdi.

O halde, hizmet işleri, daha eski zamanlar bir yana, kapitalist çağ boyunca toplumsal işbölümünün önemli bir parçasını oluşturmuş; ancak yakın zamanlara kadar onun "üretken" ya da *kârlı* bir parçasını oluşturmamıştır. Kapitalizmin erken döneminde, kişisel hizmetçiler kütlesi, hem toprak sahibi aristokrasi tarafından yaygınlaştırılan geniş istihdam biçimleri altında feodal ve yarı feodal ilişkilerin mirası, hem de kapitalistler ve üst orta sınıflar tarafından yaygınlaştırılan benzeri istihdam biçimi altında Sanayi Devrimi tarafından yaratılan zenginliklerin bir yansımasıydı. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1820'de yapılan ilk mesleki sayıma göre, ev içi ve kişisel hizmetlerdeki istihdam imalat, madencilik, balıkçılık ve kerestecilik sanayilerinin birleşik istihdamının dörtte üçü büyüklüğündeydi; 1870'de bile söz konusu istihdam tarım dışı istihdamın yarısından daha az değildi.[4] (Ev içi ve kişisel hizmet istihdamı miktarını 1820 ile 1920 arasındaki nüfusun oranı olarak hesaplayan bir istatistikçi, bu oranın yüzde 4,5 ve 6 arasındaki aralıkta oldukça istikrarlı bir oran olduğu sonucu-

nu bulmuştu).[5] İngiltere'de, 1861 nüfus sayımına göre, 1,2 milyon insandan fazla insan hizmetçi olarak istihdam edilmişti ve buna çiftliklerdeki erkek ya da kadın hizmetçiler dâhil değildi. Bu durum, Marx'ın işaret ettiği gibi, tekstil ve metal işleme sanayilerindeki toplam istihdamdan daha yüksekti.[b]

Ancak, kapitalist bakış açısından bakıldığında, söz konusu istihdam ulusal servet ya da gelire yapılan bir ekleme değil, aksine ondan yapılan bir kesinti idi. Bu görüş, klasik siyasal ekonomi ve özellikle de Adam Smith tarafından ortaya atıldığı biçimiyle, (bu durum bazen kafa karışıklığı yaratmakla birlikte) bu işçiler tarafından yerine getirilen görevlerin yapısıyla herhangi bir biçimde ilgili değildi. Daha ziyade bu görevlerin sermaye *için* sermayenin himayesi altında yapılmıyor olması gerçeğinden kaynaklanıyordu. Kapitalist, hizmet emeğini sermaye biriktirirken değil, kârlarını harcarken istihdam ediyordu. Adam Smith "bu yüzden" diyordu, "imalatçının emeği, genellikle, üzerinde çalıştığı malzemenin, kendi yaptığı bakımın ve ustasının kârının sahip olduğu değere bir eklemede bulunur. Oysa sıradan hizmetçinin emeği, hiçbir şeyin değerini artırmaz... İnsan, birçok imalatçıyı istihdam ederek zenginleşir; birçok hizmetçi istihdam ederek ise yoksullaşır". Adam Smith bu noktadaki vurgularında öylesine gayretliydi ki tartışmayı döndürüp dolaştırıp genel olarak "hizmet" emeğinin tümüne getiriyor ve suçu daha fazla işçiye yatırım yapmak yerine hizmetçi istihdam edecek kadar aptalca davranan efendinin gerçeğinde değil, "hizmet" emeğinin elle tutulabilir bir metada sabitleşmiş olmaması gerçeğinde buluyordu. Smith'in yaptığı bu hatanın açıklığa kavuşturulması Marx'ın *Artı Değer Teorileri* isimli kitabının birçok sayfasını işgal etmektedir. Smith'in çağdaş dönemdeki editörü olan ve hizmet emeğinin işe koşulabileceği daha kârlı kullanımlara daha fazla aşina olan Edwin Cannan ise, "bu durum yalnızca, imalatçılar satılacak metalar üretmek üzere istihdam edilip, hizmetçiler sadece işverenin rahatı için istihdam edildiklerin-

(b) Bu durum, Marx tarafından, özellikle, *Kapital*'in "Makinelerin İşsiz Bıraktığı İşçilerle İlgili Telafi Teorisi" isimli bölümde belirtilmektedir.[6] Artı Değer Teorileri isimli kitabında da, bu düşünce daha bütünlüklü olarak ifade edilmektedir: "Fabrikalar hakkındaki en son (1861 ya da 1862) rapora göre, Birleşik Krallık'ta böyle tanımlanan fabrikalarda istihdam edilen toplam insan sayısı (yöneticiler dâhil) sadece 777. 534 iken, sadece İngiltere'deki kadın hizmetçilerin sayısı 1 milyona ulaşıyordu. Bu, bir işçi kızı fabrikada on iki saat boyunca ter dökmeye zorlayıp, böylece fabrika sahibinin, bu kızın ödenmemiş emeğinin bir bölümüyle, onun kız kardeşini hizmetçi, erkek kardeşini uşak ve kuzenini de asker ya da polis olarak kişisel hizmetine alabilmesini sağlayan ne şahane bir düzenlemedir!"[7]

de geçerlidir" diyerek onu düzeltmektedir. "İnsan yalnızca kendi tüketeceği 'belirli nesneler ya da satılabilir metalar' yapmaları için birilerini istihdam ettiğinde yoksul düşebilir ve genellikle de düşer ama han sahibi hizmetçi istihdam ederek zenginleşebilir ve genellikle de zenginleşir".[8]

Modern burjuva iktisadında, Adam Smith'in sözleriyle "kendisini herhangi bir belirli nesne ya da satılabilir metada sabitleyip gerçekleştirmeyen" hizmet emeği artık onaylanmayan bir konumda değildir, tersine, temel bir kâr kaynağı olarak geliştiği için, kutsanmaktadır. Colin Clark, "ekonomik ilerlemenin en önemli gereği"nin "çalışan nüfusun tarımdan imalata ve imalattan ticaret ve hizmetlere doğru kayması" olduğu sonucuna ulaşmıştır.[9] Bugün çok az sayıda iktisatçı hizmet emeğini, işin işçi tarafından, tıpkı ev kadınının evde yaptığı gibi, yalnızca kendi hesabına yapılması istisnası dışında, "üretken olmayan" emek olarak adlandırmaktadır. Aksine, hizmeti zamanımızın karakteristik üretim biçimi olarak imalattan daha üstün ve ondan daha uzun bir geleceğe sahip bir biçim olarak yüceltme eğilimindedirler. Burada kendi zamanlarının en önemli ya da en büyük hızla gelişen özel emek biçimlerine en üretken rolleri atfeden iktisat teorilerinin devamlılığını görüyoruz: Merkantilistlerin ülkeye değerli metalleri getiren emeğe; fizyokratların tarım emeğine; klasik iktisatçıların imalat emeğine yaptıkları vurguda olduğu gibi...

Kapitalizmin tarihinde, şu ya da bu üretken emek biçimi belirli evrelerde daha büyük bir rol oynayabilirken, eğilim emeğin çeşitli biçimleri arasındaki farklılıkların erimesi yönündedir. Özellikle tekelci kapitalizm evresinde, herhangi bir iktisat teorisini özellikle tercih edilen bir emek süreci biçimi üzerine dayandırmak pek anlamlı değildir. Çünkü bu çeşitli biçimler sermayenin himayesi altına girerek kârlı yatırım alanının bir parçasına dönüşmekte, kapitalist için genel ya da soyut emek, sermayeyi genişleten emek alanının bir parçası haline gelmektedirler. Modern anonim şirkette, tüm emek biçimleri fark gözetilmeksizin istihdam edilir ve modern "tekelci" şirkette bazı bölümler imalatı yürütürken, diğerleri ticaret, diğerleri bankacılık, diğerleri madencilik ve yine diğerleri de "hizmet" süreçlerini yürütürler. Hepsi barış içinde bir arada yaşar ve emek biçimleri bilançolara kaydedilmiş nihai sonuçlarda, değer biçimleri içinde bütünüyle gözden yitip gider.

***

Hizmet işgücü (dolaysız biçimde işe alınan hizmetçilerin yerini hanelerin temizliği için sözleşme yapan ticari şirketlerin aldığı özel ev içi istihdam hariç) şimdi yüzyılın başında temsil ettiği bir milyon işçiden dokuz kat kadar daha büyük bir emek kitlesini kapsamaktadır. Bu rakam, aynı dönemde (1900–1970) üç kattan daha az büyümüş olan toplam istihdam artışından çok daha hızlı bir artıştır.[c] Bu mesleklerin ve sürdürdükleri emek süreçlerinin yapısı 1970 nüfus sayımında verilen sıralamadan kolaylıkla anlaşılacaktır.[10]

Bu 9 milyona, aynı genel sınıflandırma ve ücret düzeyindeki işçiler olarak, satış işçilerinin perakende ticaret alanında istihdam edilen bölümü ya da tüm tiplerden 9,5 milyon satış işçisi toplamı içindeki 3 milyon kadar işçi daha eklenmelidir (geriye kalanlar, imalatçıların temsilcileri ve reklâmcılık, sigorta, gayrı menkul, tahvil ve bono vs. satıcıları olarak istihdam edilmekte ve bu yüzden de başka bir çalışma grubunu temsil etmektedirler). Bu hizmet ve perakende satış işçileri, hep birlikte ele alındıklarında, 12 milyon işçiden daha büyük bir kitlesel toplamı oluşturmaktadırlar.

Bu iki kategoride sınıflandırılan meslekler pek az tanım ve analiz gerektirmektedir çünkü bu işler, önemli ölçüde, kamuoyunun gözleri önünde yürütülmekte ve bunların çoğuna tahsis edilen emek görevleri herkes tarafından görülebilmektedir. Hizmet ve perakende gruplarındaki neredeyse bütün mesleklerdeki emek kitlesi, bu genişleyen istihdam alanlarına, diğer alanlardaki göreli istihdam gerilemesi sayesinde ulaşılabilir hale gelmiş olan, devasa bir ortak emek havuzundan çekilip alınmaktadır. Ortalama ödeme çizelgeleri de bunu doğrulamaktadır: Hizmet mesleklerinde çalışan tam zamanlı ücretli ve maaşlı işçilerin olağan haftalık ortalamaları tarla işçileri hariç her türlü meslek grubundakilerin altındadır. 1971 Ma-

(c) "Hizmet emeği" terimi Amerika Birleşik Devletleri istatistik kurumlarınca biri sınaî ve öteki mesleki olmak üzere iki anlamda kullanıldığı için, aşağıdaki ayrım akılda tutulmalıdır: Ticaret Bakanlığı işletmeleri Standart Sınaî Sınıflandırmasına göre gruplandırır ve bu sınıflandırma içindeki, Tarım, İmalat, Madencilik, Ticaret vs. gibi geniş gruplar, Hizmet Sanayileri isimli bir grubu içerir. Bu sanayi grubundaki mesleki rakamlara ulaşılabilir durumdadır ve gruptaki istihdama bazen "hizmet istihdamı" olarak atıfta bulunulur. 1970'de bu grup 3 milyondan fazla büro işçisini, bir milyonu aşkın zanaatkârı, yine bir milyon operatörü ve neredeyse 7,5 milyon profesyonel ve teknik çalışanı içeriyordu; aynı zamanda, bütün hizmet mesleklerini de içermeyip, sadece bunların üçte ikisini içeriyor; geriye kalanlar tüm diğer sınıflandırmalara dağıtılıyordu. Bu sözüm ona "hizmet sanayileri"ndeki işçileri hizmet meslekleri ile karıştırmak, o halde, burada tartışılan ve tartışılacak olan istihdamı mükerrer hale getirmek anlamına gelecektir. Mevcut tartışmamız, sanayi istatistikleri içinde gruplandırılmış olanları değil, mesleki istatistikler içinde hizmet işçileri olarak gruplandırılmış olanları ele almaktadır.

yıs ayında bu rakam büro işçilerinin 115 dolarına, (tarla dışı) emekçilerin 117 dolarına ve operatörlerin 120 dolarına kıyasla; yarım milyon özel hane işçisi dâhil edildiğinde haftada 91, dışarıda bırakıldığında ise 95 dolardı. Aynı ay içinde, tam zamanlı perakende satış işçilerinin ortalaması 95 dolardı ki bu durum bu gruplandırmayı ücret bakımından diğer bütün büyük meslek kategorilerinden ziyade, hizmet mesleğine yakın hale getiriyordu.[11]

Polisin ve itfaiyecilerin özel durumları haricinde, toplumun emek süreçlerinde rastlanan gelişkin vasıf, bilgi ve otorite derecesi bu kategoriler içinde doğal olarak çok düşüktür ve bunlara sadece kurumsal emeğe nezaret etme fonksiyonuna sahip olan az sayıdaki kâhya ve vekilharç ve sanatlarını şef düzeyinde gerçekleştiren az sayıdaki aşçı arasında rastlanabilir. Kurumlar içindeki emeğe gözetmenlik yapanlar fabrika emeğine gözetmenlik yapan ustabaşlarına ya da bütün emek süreçlerinde aynı fonksiyona sahip olan alt düzey yöneticilere tekabül ederler. Hizmet kategorisinin en yüksek vasfını temsil eden şefler ve üst düzey aşçılar, kadim ve değerli bir zanaatın, en son kalesini oluşturan lüks ve gurme aşçılığı alanında bile nasıl imha edilmekte olduğunun öğretici bir örneğini sunar. Bu durumda kullanılan teknolojik araçlar en son biçimleri dâhil, yiyeceklerin dondurulması, sıfırın altındaki ısılarda şok pişirme ve kurutma ve sıfırın en az 300 derece altındaki ısılarda yapılan *cryogenic* dondurma gibi araçlardır. Söz konusu süreçlerde, hücre duvarları imha edilmekte, doku ve lezzet zarar görmektedir. Üstelik önceden pişirilip dondurulmuş gıdalar bu gıdaların dondurulması, donmuş halde taşınması ve bunların mikrodalga ya da ısı yayımlı basınçlı fırınlarda çözülmesi için gerekli olan pahalı gereçler yüzünden, uzun vadede taze gıdalardan daha pahalı hale gelirler. Bizi burada ilgilendiren şey, şu paralı müşterilerin artık "para atma makinelerinden çıkan gıdalara lüks fiyatlar" ödemekte olmaları değildir ki ünlü bir Connecticut hanında ısmarlanan kuzu budu masaya soğuk getirilmekte ve müşteriye kuzu budunun soğuk yenmesi gerektiği söylenmektedir.[12] Burada önemli olan değerli bir zanaatın nasıl imha edildiği ve bu yıkıcı eğilimin kendi kendinden beslendiğidir. Diğer birçok çalışma alanında olduğu gibi, vasıfların basitleştirilmesi ve rasyonelleştirilmesi, sonunda bu vasıfları yok etmekte ve vasıfların daha da kıt hale gelmesiyle birlikte, bu kez yeni süreç; vasıflı emek kıtlığı nedeniyle daha da kaçınılmaz bir hale dönüşmektedir! *New York Times*'ın yemek editörü, bu süreci şöyle tarif eder:

> Birçok restoran vasıflı yardımcı kıtlığı ve bunların yüksek ücretlerinin, donmuş gıdaya dönmelerinin ana nedenleri arasında olduğunu söylüyor. Ama mutfak ücretleri bütün sanayiler arasındaki en düşük düzeydedir ve yardımcı kıtlığı, ticaretteki koşulların nedeninden çok, sonucu olabilir.
>
> Okurlarımızdan birisi eşinin Stouffer's zincirindeki bir işe başvuruda bulunduğunu ve kendisine aşçı değil, 'çözücü' arandığının söylendiğini belirtmektedir. Müdürlerden birisi de zincirin 'şef sistemiyle değil gıda yönetimi sistemiyle çalıştığını' bildirmiştir.[13]

Perakende ticaret söz konusu olduğu ölçüde, depolama işlemlerinin gerektirdiği "vasıfların" uzun zamandır parçalanmış olmasına ve yönetimin kesinlikle baş tacı edilmesine karşın[d], perakende işçilerini, az çok, fabrika operatörlerine, mümkün olduğu hayal edilenden çok daha fazla yakınlaştıracak olan bir devrimin şimdiden hazırlanmakta olduğu belirtilmelidir. Örneğin, perakende gıda ticaretinde, ortalama manav görevlisine, meyve ve sebze satıcısına, mandıracıya, kasaba ve benzerlerine yönelik talebin yerini uzun zaman önce süpermarketlerde kamyon boşaltanları, raf stoklarına bakanları, kasa görevlilerini, et paketleyenleri ve et kesicileri temsil eden bir emek bileşimi aldı; bunlar içinde, yalnızca et kesiciler herhangi bir vasıf öğesini korumakta ve bunların hiçbiri de perakende ticaret hakkında en ufak bir genel bilgi gerektirmemektedir. Metaların raflara yerleştirilmesi, sergilenmesi ve satışı için mekanik cihazların kullanılması da, kısmen düşük ücretli emeğin hızla ulaşılabilir olması kısmen de sürecin kendi yapısı nedeniyle, şu ana kadar ilkel bir düzeyde kalmıştır. Ancak, bir dizi bilgisayarlı yarı otomatik kasanın mükemmelleştirilmesiyle birlikte, perakende ticarette; gıda pazarlaması alanında olduğu kadar diğer alanlarda da, artan sayıda zincir, mevcut kasa sisteminin yerine yeni sistemleri geçirmeye başlamıştır. Bu durumun her bir kasa görevlisinin belirli bir zamanda bakabileceği müşteri sayısını yaklaşık ikiye katlayacağını tahmin etmektedirler. Sistem her bir ürünün üzerine uygun stok numarasını taşıyan, optik bir tarayıcı tarafından tanınabilecek karakterlerle basılmış bir etiketin (gıda sanayi tarafından uyarlanan evrensel on basamaklı kod) ve belki de fiyatın takılmasını gerektirecektir. Böylece görevli ürünü basit bir biçimde okuyucudan geçirecek (ya da etikete bir tarayıcı

(d) 1892'de, F.W.Woolworth mağaza yöneticilerine şöyle bir mektup yazmıştı: "Ucuz asistan bulamazsak, ucuz mal satamayız"[14] Mağaza zincirleri kavramı ve modası ve ülke çapındaki posta sipariş evleri, perakende emeğinin parçalanmasına öncülük etmiştir.

lensi tutacak) ve kasa da işlemi, ya fiyatı söyleyecek ya da mevcut fiyat listesi içinde saptayacak bir bilgisayara geçirecektir. Bu sistemin envanter denetimi, hızlı ve genel fiyat değişiklikleri ve satışların merkezi bir noktaya bildirilmesi hakkında ne kadar büyük etkilerde bulunacağı konusunda yoruma gerek yoktur. Ama kasa tezgâhı da bu durumda kendisini en tamamlanmış haliyle montaj hattı ya da fabrika hızına benzer. Her bir kasanın "üretimi" tek bir merkezi istasyondan kontrol edilebilir ve tembeller gelecekteki eylemler için saptanabilir ve fiyatlarla ilgili herhangi bir bilgi gerekmediği için, kasa görevlisinin üretim hızı en yüksek düzeyine, bu görevlinin işe başlamasından sonra, şimdi olanaklı olan birkaç haftalık öğrenme süresinden sonra değil, işe başladıktan birkaç saat sonra tırmandırılabilir. Elbette, bu durumda en yavaş işlem torbalama işlemi olacaktır ve ayrı bir "torbalayıcıyı" ortadan kaldıran ve kasa görevlisinin satın alınan ürünü optik tarayıcıya ve torbaya doğru tek bir hareketle sürüklemesine olanak veren çeşitli mekanik sistemler geliştirilmekte ve denenmektedir.[15]

Doldurma işlemi istasyondaki bir ekrandan izlenirken müşterinin, küçük bir tasarruf karşılığında kendi tankını doldurduğu otomatik doldurma istasyonları modası da, sadece emeğin hangi yöntemlerle, erkek emeğinden kadın emeğine doğru kaydırıldığını göstermesi açısından bile aktarılmaya değer niteliktedir; yeni benzin istasyonu müdavimleri, herkesin bildiği gibi, genelde, eli sıkı işverene daha fazla tasarruf imkânı sunan "kızlar"dır.

Hizmetlerle ilgili meslekler listesine hızla göz atmak, çalışmanın ana gövdesinin iki alanda yoğunlaştığını aşikâr kılacaktır: Temizlik ve bina bakımı ile mutfak işleri ve gıda hizmetleri. Perakende satış işinde olduğu gibi burada da kadın işçiler erkeklerin sayısını aşmaktadır. Bu mesleklerin çoğu için eğitim ihtiyacı asgari düzeydedir, yukarıya doğru ilerleyen bir iş merdiveni sahiden de mevcut değildir ve işsizlik oranları ortalamanın üstündedir. Bu mesleki kategori dâhilinde emeği ve kent sakinlerini site birimleri, devasa büro blokları ve muazzam fabrika birimlerinin içine yığan ve bu nedenle de olağanüstü bir temizlik, bakım ve yiyecek içecek tedariki ihtiyaçları yaratan yoğunlaşmış bir hayatın ve emeğin mevcut olduğu bir toplumun ev bakımı işleri bulunabilir. Burada, işçileri sanayinin tiranlığından kurtaracağı, eğitimli emeğin "daha yüksek düzenini" var edeceği ve ortalama insanın yaşam koşullarını dönüştüreceği varsayılan "hizmet ekonomisi" müjdesinin öteki yüzüyle karşılaşıyoruz. Kapitalizmin (sosyo-

loji ve iktisat alanlarında yüksek derecelere sahip olan ya da olmayan) coşkun halkla ilişkiler ve basın yayın görevlileri tarafından resmedildiğinde, profesyonel mesleklere atıfta bulunularak bu manzaraya gerçeklik görüntüsü verilmektedir. Kitleyi kavramak için rakamlara ihtiyaç duyulduğu zamansa, büro, satış işçileri ve hizmetçiler akla gelmektedir. Ancak bu işçilerden ne diplomalarını, ne ücret bordrolarını ne de emek süreçlerini göstermeleri istenmektedir.[e]

Hizmet İşleri, 1970

	Her iki cinsiyet	Erkek Toplam	Erkek Medyan kazanç (dolar)	Kadın Toplam	Kadın Medyan kazanç (dolar)
Özel haneler hariç, hizmet işçileri	9.074.154	4.012.814	5.086	5.061.340	2.323
Temizlik hizmeti işçileri	1.939.551	1.310.884	4.639	628.667	2.288
Özel haneler hariç, oda hizmetçileri ve hizmetçiler	217.743	10.515	3.296	207.228	2.048
Temizlikçiler ve gündelikçi kadınlar	458.290	197.447	4.063	260.843	2.445
Bina görevli ve hademeleri	1.263.518	1.102.922	4.771	160.596	2.404
Gıda hizmeti işçileri	2.974.238	932.039	2.899	2.042.199	1.808
Barmenler	197.676	155.307	5.656	42.369	3.008
Komiler	107.124	92.034	943	15.090	925
Özel haneler hariç, aşçılar	837.062	327.317	4.076	545.745	2.157
Bulaşıkçılar	185.973	115.763	1.238	70.210	1.235
Gıda tezgâh ve memba görevlileri	156.749	37.547	1.413	119.202	1.382
Garsonlar	1.110.309	120.050	2.894	990.259	1.662
Gıda hizmet işçileri, n.e.c. özel haneler hariç	343.345	84.021	1.917	259.324	1.839

(e) Burada hakkını vermek gerekirse, sosyolojik anketlere göre, işten duyulan tatminsizlik, "işe ve hayata karşı olumsuz yaklaşımlar", imalat işçileri ve makine ticaretleri arasında yüksekken, hizmet, büro ve satış işlerindeki işçiler arasında daha da yüksektir.[16]

Sağlık hizmeti işçileri	1.230454	147.617	4.448	1.082.837	3.247
Diş asistanları	93.324	1.996	4.094	91.328	3.405
Sağlık memurları, hemşireler hariç	124.324	19.897	4.354	104.437	3.460
Sağlık eğiticileri	19.163	1.172	2.413	17.991	871
Yatılı bakıcılar	963	226	...	737	2.626
Hemşire yardımcıları, refakatçiler, yardımcılar	751.983	115.357	4.401	636.626	2.969
Pratisyen hemşireler	240.687	8.969	5.745	231.718	4.205
Kişisel hizmet işçileri	1.209.421	406.220	5.072	803.201	1,375
Havayolu hostesleri	34.794	1,322	8.857	33.472	3.71
Refakatçiler, dinlence ve eğlence	80.564	60.863	1.923	19.701	3.041
Refakatçiler, kişisel hizmet, n.e.c.	64.527	24.184	3.983	40.343	946
Yük taşıyıcılar ve otel komileri	20.277	19.836	3.746	441	3,142
Berberler	171.004	163.081	5.686	7.923	647
Ev bakıcıları	7.549	1.972	4.256	5.577	781
Lostracılar	4.064	3.728	1.176	336	3.192
Çocuk bakım işçileri, özel haneler hariç	132.723	9.101	3.936	123.622	1.375
Asansör operatörleri	38.653	28.191	5.329	10.462	3.071
Kuaför ve kozmetikçiler	492.758	48.907	6.731	443.851	3.041
Kişisel bakım çırakları	1.457	604	2.576	853	946
Ev bakıcıları, özel haneler hariç	105.834	28.955	5.777	76.879	3.142
Okul nezaretçileri	27.045	2.423	1.153	24.622	647
Teşrifatçılar, dinlence ve eğlence	14.615	10.053	895	4.562	781
Refah hizmeti asistanları	15.014	3.604	5.487	11.410	3.192
Savunma hizmeti işçileri	972,671	911.723	8.009	60.948	2.406
Bekçiler ve köprü bakıcıları	43.296	17.626	2.620	25.670	1.494
İtfaiyeciler, yangın koruma	180.386	178.115	9.423	2.171	7.809
Bekçiler ve gözcüler	331.775	315.299	5.891	16.476	3.687
Polis memur ve müdürleri	5.591	5.363	7.130	228	...
Sokak polisleri ve detektifler	376.618	362.440	8.989	14.178	4.941
Kamu	358.150	347.121	9.051	11.029	5.582
Özel	18.468	15.319	6.989	3.149	3.588
Şerifler ve yardımcıları	35.005	32.880	7.346	2.125	5.3287
Hizmet işçileri, özel haneler hariç-tahsisli	747.819	304.331	4.633	443.488	2,330

Dipnotlar

1) Karl Marx, *Capital*, cilt 1 (Moskova, tarihsiz), s. 187. (Türkçe'de: *Kapital*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1997).

2) George J. Stigler, *Trends in Output and Employement* (New York, 1947), s. 23.

3) *U.S. Bureau of Labor Statstics, Handbook of Labor Statistics 1969* (Washington, 1969), s. 242–43, 257.

4) P.K. Whelpton, "Occupational Groups in the United States, 1820–1920", *Journal of the American Statistical Association, cilt XXI* (Eylül 1926), s.339.

5) Aynı yer, s. 341.

6) Marx, *Capital*, cilt I, s. 420–21. (Türkçe'de: *Kapital*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1997).

7) Karl Marx, *Theories of Surplus-Value*, Bölüm I (Moskova, 1963), s. 201. (Türkçe'de: *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, Üçüncü Cilt, Çeviren: Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1997).

8) Adam Smith, *Ulusların Zenginliği* (New York, 1937), s.314. (Türkçe'de: *Ulusların Zenginliği*, Çeviren: Haldun Derin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006)

9) Colin Clark, *The Conditions otf Economic Progress* (Londra, 1940), s.176.

10) *U.S. Bureau ıf the Census, Census of Population: 1970, Final Report PC(2)-7A. Occupational Characteristics* (Washington, D.C., 1973), s. 10-11.

11) Paul O. Flaim ve Nicholas I. Peters, "Usual Weekly Earnings of American Workers", *Monthly Labor Review* (Mart 1972), s.33.

12) John L. Hess, "Restaurant Food: Frozen, Cooked, Then Refrozen and Recooked", *New York Times*, 16 Ağustos 1973.

13) Aynı yer.

14) Edward C. Kirkland, *Industry Comes of Age: Business, Labor and Public Policy, 1860–1897* (New York, 1962), s.271.

15) Edward D. Morris, "Revolution Near at Check-Out Counter", *New York Times*, 21 Mayıs 1973; Alan Eck, "The GReat American Cornucopia", *Occupational Outlook Quarterly* (Sonbahar 1973).

16) Harold L. Sheppard ve Neal Q. Herrick, "Where Have All the Robots Gone?" *Worker Dissatisfaction in the '70's* (New York ve Londra, 1972), s.5; ayrıca bakınız Ek A, s.193.

Kısım V
İşçi Sınıfı

Bölüm XVII
İşçi Sınıfının ve Yedek Ordularının Yapısı

Emek ve sermaye kapitalist toplumun karşıt kutuplarıdır. Bu kutupsal karşıtlık, her bir işletmenin içinde başlar ve sosyal yapıya hâkim olan devasa bir sınıfsal ikilik halinde ulusal ve hatta uluslararası ölçekte gerçekleşir. Yine de söz konusu karşıtlık, iki sınıf arasındaki zorunlu bir özdeşlikte ifadesini bulur. İster para ister mal isterse üretim araçları, biçimi her ne olursa olsun, *sermaye emektir*: Kapitalist tarafından el konulmak ve daha fazla sermaye birikimi içinde kullanılmak suretiyle sermaye haline gelen yalnızca, üretim döngüsünün önceki evrelerinin cisimleşmiş ürünü olan geçmişte sarf edilen emektir. Ayrıca, kapitalist tarafından üretim sürecini harekete geçirmek için satın alınan canlı emek olarak da, *emek sermayedir*. Sermayenin her bir devre içinde canlı emek gücüne dönüştürülen bölümü, [yani-ç.n.] para sermayenin emeğe ödeme yapmak için ayrılan bölümü, sermayenin çalışan nüfus için ayrılan ve ona denk düşen bölümüdür. Söz konusu nüfus, geçimini bu bölümle sağlar.

O halde, işçi sınıfı, diğer her şeyin öncesinde, sermayenin yaşayan parçası, onun toplam sermayeye artı değer fazlalığını veren süreci harekete geçirecek olan parçasıdır. İşçi sınıfı, bu haliyle, öncelikle sömürünün hammaddesidir.

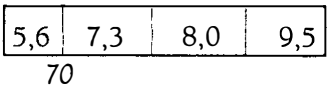
Bu işçi sınıfı, sermayenin dolaysız denetiminin dışında, kendisine özgü bir sosyal ve politik varoluşa sahiptir. Kendisini etkileyen güçlere, sosyal ve politik hayatın iklimine, çelişkilerine ve konjonktüre uygun olarak, burjuva toplumunu protesto eder ve ona tabi olur; ona isyan eder ya da onunla bütünleşir; kendisini bir sınıf olarak görür ya da kendi varlığına dair bakış açısını yitirir. Ancak, sürekli varoluşu içinde, sermayenin yaşayan parçası olduğu için, mesleki yapısı, çalışma biçimleri ve toplumda var olan sanayiler arasındaki dağılımı süre giden sermaye birikimi süreçleri tarafından belirlenir. Kendi iradesi ya da öz-etkinliği uyarınca değil, sermayenin hareketi uyarınca ele geçirilir, serbest bırakılır, sosyal aygıtın çeşitli bölümlerine savrulur ve diğerlerince dışarı atılır.

Bu saptamadan işçi sınıfının, emek gücünden başka satacak hiçbir şeye sahip olmadığı için, bu gücü kendi geçimi karşılığında sermayeye satan sınıf olduğu yolundaki biçimsel tanım türer. Göreceğimiz gibi, bu tanım, diğer tanımlar gibi, durağan niteliğince sınırlandırılmıştır. Ancak kendi içinde kesinlikle doğrudur ve modern toplumdaki işçi sınıfını tahayyül etmeye yönelik her türlü girişimin tek yeterli başlangıç noktasını oluşturur.

Bu yüzyıldaki işçi sınıfının kabaca tahminine, bazı kural dışılık ve istisnalar dışında, şaşmaz biçimde işçi sınıfı nüfusunu kapsayan kitlesel meslek kategorilerini ele alarak ulaşabiliriz. Bunlar, ABD nüfus sayımı ve çalışma istatistikleri bürosu tarafından sınıflandırıldıkları biçimde, zanaatçılar, büro işçileri, operatörler, satış işçileri, hizmet işçileri ve tarım-dışı işçilerdir. Genellikle zanaatçı kategorisi içinde sınıflandırılan ustabaşıları bu grupların dışında bırakıyoruz. Keza, imalatçıların toptan ticaretteki temsilcilerini ve genellikle yüksek ücretli ve ayrıcalıklı satış işçileri olan satış memurlarını olduğu gibi, reklâmcılık, sigorta, gayrı menkul, menkul kıymetler ve tahvil satışı memurlarını, aracılarını ve tellallarını da satış işçilerinin dışında bırakıyoruz. Böylece bu kategoride temelde perakende ticaretteki satış elemanlarını saklı tutuyoruz.[a] Böyle sınıflandırıldığında, bu altı kategori içinde, gelişimi ve bileşiminde meydana gelen değişiklikler aşağıdaki tabloda görülebilen tarım dışı işçi sınıfının ezici gövdesini buluyoruz:[1]

(a)Tablolarda; bu yüzyılın ilk yarısında kullanılan terim olan "ekonomik bakımdan aktif sivil nüfus"la ya da sonraki sayımlarda, "deneyimli sivil emek gücü" ilgili sayım rakamlarını kullandığımız için, bu tablolaştırma meslekleri tanımlanabilen, istihdam edilen ya da edilmeyen işçileri kapsamakta ama "emek gücünün dışına düşenleri" kapsamamaktadır.

İşçiler (milyon) 1900–19

	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970
Operatörler ve emekçiler	7,3	9.9	11,5	13,0	14,4	15,5	16,4	18,1
Zanaatçılar	2,9	4,0	5,0	5,7	5,6	7,3	8,0	9,5
Büro işçileri	0,9	2,0	3,4	4,3	5,0	7,1	9,6	14,3
Hizmet ve satış işçileri	3,6	4,9	4,9	7,3	8,8	8,7	10,6	13,4
Toplam işçiler	14,7	20,8	24,8	30,3	33,8	38,6	44,6	55,3
Toplam "aktif" ya da "deneyimli" emek gücü	29,0	37,3	42,2	48,7	51,7	57,9	64,5	80,0
İşçiler (toplam "emek gücünün" yüzdesi olarak)								
Yüzde	50,7	55,8	58,8	62,2	65,4	66,7	69,1	69,1

Temel mesleki kategorileri bu biçimde kullandığımız zaman, tarif edildiği şekilde yeniden düzenlenmiş olsalar bile, istatistiksel kesinlik bakımından arzu edilenin oldukça uzağındadırlar. Örneğin, bu tabloya dâhil edilmiş olan mesleki kategorilerin en altında olan hizmet işçileri kategorisinin bile, içindeki yüz binlerce aşçıdan, kendilerine büyük mutfakların emek süreçlerini yöneten şefler olarak yöneticilik derecesinde ödeme yapılan ve dar anlamda ele alındıklarında kategorinin geriye kalanı ile aynı anlamda "işçi sınıfı" niteliğini taşımaktan oldukça uzak olan kimilerini içerdiği görülmektedir. Aynı durum kuşkusuz büro kategorisindeki muhasebeciler ya da hatta sekreterler şeklinde sınıflandırılanlar için de geçerlidir. Ayrıca polisin işçi olarak sınıflandırılmasına da itiraz edilebilir. Ancak, söz konusu rakamlar bir bütün olarak kategorilerin hacmine oranla küçüktür. Öte yandan, bu tablolaştırmaya dâhil edilmemiş olan kimi temel meslek gruplarının bazı bölümleri de tıpkı yukarıda dâhil ettiğimiz temel gruplar kadar şaşmaz ve bariz bir biçimde işçi sınıfının birer parçasıdırlar. Örneğin "yöneticiler, memurlar ve mülk sahipleri" olarak adlandırılan grupta, oldukça çok sayıda demiryolu kondüktörü, sendika çalışanı ve özellikle, perakende mağazalarının, yiyecek ve içki satılan mekânların,

benzin satış istasyonlarının, tamir ve personel hizmetlerinin ve benzerlerinin sözüm ona "yönetici"leri de mevcuttur. Çok sayıda örnekte söz konusu işçilerin yöneticiler olarak sınıflandırılması gerçeklikten çok alışkanlığa dayanmaktadır. Teknik ressamların, tıp, diş hekimliği, mühendislik ve diğer benzeri alanlardaki teknisyenlerin, profesyonel ve teknik gruba dâhil edilmeleri de, çok sayıda ve giderek sayıları daha da artan örnekte, gruba dâhil edilenlerin sahici işçi sınıfı konumunu gizlemektedir.

Üstelik nüfus sayımında son derece hızlı biçimde büyüdüğü belirtilen bir başka kategori de herhangi bir mesleki grubun dışına düşen ve "meslek bildirilmedi" başlığı ile adlandırılan gruptur. Meslek sayımları içindeki bu kategori, 1950'de 1.369.621 kişiyi ve 1960'da 3.453.279 kişiyi kapsamaktadır. Dahası aktif olarak iş aramayı bıraktıkları için "emek gücü"nün bir parçası sayılmayanların giderek artan sayısı da, artık sayım memurlarının da itiraf ettikleri üzere kentlerin işçi sınıfı bölgelerindeki nüfusun büyük ölçüde eksik sayılmış olmasıyla birlikte, ortaya çıkan eğilimi etkilemektedir. Bir bütün olarak ele alındığında, bu eksik saymaların, özellikle son sayımlarda, işçi sınıfı nüfusunun toplam büyüklüğünün de eksik tahminiyle sonuçlandığını varsaymalıyız. Bu kestirimler ne kadar kaba saba olurlarsa olsunlar, "deneyimli sivil emek gücü"nün tarım dışı işçi sınıfına ait bölümünün, yüzyılın başından bugüne dek, toplam nüfusun yarısından en az üçte ikisine, hatta dörtte üçüne kadar yükseldiği yolundaki bir sonuca işaret etmektedir.

Nüfusun daha da büyük oranlarının işçi sınıfı düzeyinde sermaye artışı için sarf edilen emek gücüne dönüştürülmesi, temelde, yüzyılın başında "ekonomik bakımdan aktif" olanların yaklaşık yüzde 40'ını oluştururken, 1970 itibarıyla yüzde 4'ünün altına düşmüş olan tarım nüfusu pahasına gerçekleşmiştir. En kapsamlı göreli artışlar üç kategoride gerçekleşmiştir: Operatörler, büro işçileri ve hizmet ve perakende satış sektörlerinin bileşimi. Teknolojik devrimin istihdam üzerindeki etkilerinin hissedilmeye başlanmasıyla birlikte, operatörlerdeki keskin göreli artış duraklamış ve bu grup 1950 sonrasında (sayısal olarak artmaya devam etmekle birlikte) toplama oranı bakımından gerilemiştir. Ancak diğer iki gruptaki, büro ve hizmet-satış gruplarındaki sürekli ve hatta hızlanan artış, fabrika istihdamından ayrılan (ya da hiç işe alınmamış olan) işçileri kapsamıştır.

Yeni kitlesel işçi sınıfı mesleklerinin, sanayideki hızlı makineleşme ve "otomasyon"la çelişkili değil, onunla uyumlu biçimde büyüme eğilimi gösterdiğini görmek için, bir an durup düşünmek yeterlidir. Bu makine-

leşme sonucu, imalat, madencilik, ulaşım, iletişim, kamu hizmetleri ve hatta bir ölçüde inşaat sanayileri için gerekli olan işçi sayısı azalmakta; ortaya koydukları maddi ürünlerin miktarı kadar hızlı artmamakta; yani bu sanayilerin emek ihtiyaçları, toplam istihdam edilen nüfusun oranı olarak ölçüldüğünde, denetim altında tutulmaktadır. O halde bilimsel-teknik devrim, uzun vadede, böyle bir özelliğe; yani yayılımıyla birlikte, nüfusun bilimsel ve teknolojik bakımdan ilerlemiş sanayileriyle bağlantılı bölümünü, köleler biçiminde bile olsa, adım adım küçültme eğilimine sahiptir. Bu durumda, "otomasyon" çağında en hızla büyüyen sınaî ve mesleki sektörler, uzun vadede, henüz yüksek teknolojiye tabi kılınmamış ya da kılınamamış olan emek-yoğun sektörler olma eğilimindedirler.

Sanayinin hızla makineleşmesiyle birlikte hiçe sayılan emek kitleleri (ki bunlar sadece işlerini yitirenleri değil, aynı zamanda ve sayısal olarak daha önemli ölçüde, sınaî istihdamına yönelik geleneksel fırsatların gerilemeye başladığı bir sırada emek piyasasına girmeye devam edenleri de içermektedir) büro, hizmet ve satış alanlarındaki emek arzını pekiştirirler. Sanayinin makineleşmesi, bu yeni kitlesel meslekleri karakterize eden daha düşük ücret oranlarındaki istihdam bakımından ulaşılabilir olan göreli artık nüfusu üretir. Bir başka deyişle, sermaye kârlı yatırım arayışı içinde yeni alanlara doğru hareket ettikçe, önceki alanlardaki sermaye birikimi yasaları, sermayenin yeniden vücuda gelişinde ihtiyaç duyduğu "emek gücüne" varlık kazandıracak biçimde işlemektedir. Bu sürecin klasik formülasyonu, Marx tarafından *Kapital*'in birinci cildinde "Sermaye Birikiminin Genel Yasası" adlı bölümde, "çocukluk çağından" çıkması sonrasında, kapitalist üretimde, "göreli bir artık nüfusun" sürekli oluşumunu tarif ettiği bölümde verilmiştir. 11. Bölüm'de bu pasajdan bir parçayı alıntılamıştık ama Marx'ın sermayenin ve emeğin on dokuzuncu yüzyıldaki hareketine dair yaptığı tanımlama mevcut temamızın anlaşılması bakımından olağanüstü derecede kolaylaştırıcı olduğu, ayrıca konuya daha güçlü ve kesin biçimde formüle etmek pek de mümkün olmadığı için, burada daha uzunca alıntılanmayı hak etmektedir:

> Ancak emekçi bir artık nüfus kapitalist temeldeki birikimin ya da servet gelişiminin zorunlu bir ürünü ise, bu artık-nüfus, tersine, kapitalist birikimin bir kaldıracı, hatta kapitalist üretim tarzının bir varlık koşulu haline gelir. Sermayeye, sanki tıpkı sermaye onu kendi cebinden besliyormuşçasına mutlak biçimde ait olan, kullanılıp atılabilir bir yedek sanayi ordusunu oluşturur. Gerçek nüfus artışının sınırlarından bağımsız olarak, ser-

> mayenin değişen öz-genişleme ihtiyaçları için, sömürülmek için daima hazır olan bir insani malzeme kitlesini yaratır. Birikimle ve bu birikimin eşlik ettiği emek verimliliğindeki gelişmeyle birlikte, sermayenin ani genişleme gücü de artar. Bunun nedeni sadece basit bir biçimde zaten işlemekte olan sermayenin esnekliğinin artması değil, basit bir biçimde toplumun, sermayenin yalnızca esnek bir parçasını oluşturduğu mutlak servetinin genişlemesi değil; basit bir biçimde, kredinin, her türlü özel uyarıcı ile birlikte, bir anda bu servetin olağanüstü bir parçasını ek sermaye biçiminde üretimin kullanımına sunması değil, aynı zamanda, üretim sürecinin teknik koşullarının; makine, ulaşım araçları vs.'nin artık, artık-ürün yığınlarının yeni üretim araçlarına en hızlı biçimde dönüşmesine izin vermesidir. Birikimin ilerlemesiyle birlikte taşkın bir hale gelen ve ek sermayeye dönüştürülebilir olan sosyal servet kitlesi, kendisini çılgınca, piyasası aniden genişleyen eski üretim dallarına ya da demiryolları vs. gibi, eskilerinin gelişimi sayesinde kendilerine daha fazla ihtiyaç duyulan yeni oluşturulmuş dallara akıtır. Söz konusu örneklerin tümünde, büyük insan kitlelerini öteki alanlardaki üretim ölçeğine zarar vermeksizin aniden belirleyici noktalara fırlatıp atma olanağı mevcut olmalıdır. Nüfus patlaması bu kitleleri sunar.... Bu artış emekçilerin bir bölümünü sürekli olarak 'serbest bırakan' basit sürecin; istihdam edilen emekçilerin sayısını artan üretime oranla azaltan yöntemlerin etkisi altındadır. O halde, modern sanayinin bütün hareket biçimi, emekçi nüfusun bir parçasının sürekli olarak işsiz ya da yarı-işsiz insanlara dönüştürülmesine bağımlıdır.[2]

Makineleşmeye tabi kılınan sanayiler ve emek süreçleri sermaye birikiminin diğer, genellikle daha az makineleşmiş alanlarında sömürülecek emek kitlelerini açığa çıkartır. Emek, bu çevrimin tekrar tekrar ifadesini bulmasıyla birlikte, emek verimliliğinde sağlanan iyileştirmelere daha az açık olan sanayilerde ve mesleklerde yığılır. Bu "yeni" sanayilerdeki ve mesleklerdeki ücret oranları makineye dayalı mesleklerde sürekli olarak artan emek verimliliği tarafından yaratılan göreli artı nüfusun sürekli olarak el altında tutulmasıyla birlikte düşük tutulur. Bu da karşılığında sermayenin düşük ücretli el emeği kitlelerine ihtiyaç duyan emek süreci biçimlerine yatırılmasını teşvik eder. Sonuç olarak, kapitalist sanayide emeği, sanayinin ve ticaretin bilimsel-teknik devrimin etkilerini en az hisseden alanlarında biriktirme yönünde uzun vadeli bir eğilime karşılaşırız: Bunlar hizmet işleri, satış ve pazarlama biçimleri, henüz makineleşmediği ölçüde büro işleri vs.dir. Bilimsel-teknik devrim çağında en hızla büyüyen kitlesel mesleklerin bilimsel-teknik devrimle en az ilişkili olanlar olması paradoksu bizleri şaşırtmamalıdır. Makinenin amacı kendisine eklenmiş

olan işçilerin sayısını artırmak değil azaltmaktır. Bu yüzden bilimin ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte, hepsinin içindeki en az mekanize olmuş fonksiyonel biçimlerdeki sermayenin dansına eşlik etmek üzere ucuza getirilebilir işçilerin sayısındaki artış hızlı bir ritimle artmaya devam eder.

Kapitalist dünyada İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanmakta olana benzeyen hızlı sermaye birikimi dönemlerinde, sermaye birikimi sürecinin "doğal" ürünü olan göreli artık nüfus diğer emek kaynakları ile desteklenir. Kuzey Avrupa ve ABD'de, kapitalist ekonomiler sömürgelerdeki ve yeni sömürgelerdeki önceki tarımsal emek kitlelerinden giderek daha fazla yararlandılar. Bu kitleler, geleneksel emek ve geçim biçimlerini kesintiye uğratan emperyalist nüfuz etme sürecinin kendisince fırlatılıp atıldılar. Kendi tarımsal artık nüfusu (Marx'ın göreli artık nüfusun "latent" [görülmeyen; ç.n.] bölümü olarak adlandırdığı parçası) tükenirken bunlar sermaye açısından ulaşılabilir hale geldiler. Bu durumun sonucu olarak, emeğin hareketi, hâlâ her bir ülkede onun sermayenin ulusal ihtiyaçlarına tâbi kılınmasını sağlama girişimi niteliğinde olan devlet faaliyetleri tarafından düzenlenmekle birlikte, bir ölçüde uluslararasılaştı. Bu nedenle Batı Avrupa ve ABD şimdi doğuda Hindistan ve Pakistan'dan başlayarak Kuzey Afrika ve en güney Avrupa'yı keserek batıda Karayipler'e ve Latin Amerika'ya kadar uzanan geniş bir banda yayılan bir emek havuzunu kendisine çekmektedir. Hint, Pakistanlı, Türk, Yunan, İtalyan, Afrikalı, İspanyol, Batı Hint Adalı işçilerle birlikte diğer işçiler Kuzey Avrupa'daki yerli sınıf-altı kesimleri desteklemekte ve onun en alt katmanlarını oluşturmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde, aynı rolü, temelde siyah işçilerden oluşan en düşük ücretli emek havuzuna eklenen Porto Rikolu, Meksikalı ve diğer Latin Amerikalı işçiler oynamaktadır.

Aynı zamanda, ırksal ve ulusal sınırları dikine kesen bir süreç dâhilinde, nüfusun kadınlardan oluşan bölümü de başlıca ek emek deposu haline gelmiştir. İşçi sınıfının en hızlı büyüyen sektörlerinde, kadınlar, işçilerin çoğunluğunu ve bazı örneklerde de ezici çoğunluğunu oluşturmaktadır. Kadınlar yeni kitlesel mesleklere yönelik ideal emek havuzunu meydana getirmektedirler. Sermaye açısından büyük kitleler halinde ulaşılabilir olmaları, kadınları düşük ücret ölçeğine mahkûm eden engelleri pekiştirmektedir. Bu kitlelerin büyüklüğü ayrıca, kadınların tekelci sermaye çağında, kayda değer bir zaman dilimi içinde çalışan nüfusa daha düşük katılım oranlarıyla dâhil olmaları sayesinde garanti altına alınmaktadır. Erkek nüfus, ana çalışma yaşlarında bile, yavaş yavaş düşen bir emek gücü

katılımı oranına tabi olurken (ki bu işsizlikteki artışın yalnızca gizli bir biçimidir), kadınlar bu yüzyıl boyunca istihdama son derece hızla artan bir oranda dâhil oldular. Sermaye için, bu durum düşük ücretli, kol emeğine dayalı ve "ek" mesleklere doğru hareketinin bir ifadesidir. İşçi sınıfı içinse, kısmen, toplumda sermaye tarafından yaratılmış olan geleneksel ve kaçınılmaz ihtiyaçları, bir ya da iki aile üyesi aynı anda çalışmaksızın karşılamada giderek daha fazla zorlanmasının bir ifadesidir. Bu şekilde, insan çalışmasının görülmemiş ölçüde artan bir bölümü sermayeye eklemlenmektedir.

Yedek Emek Ordusu

O halde istihdam edilen işçiler kitlesi ona eşlik eden işsiz kitlesinden ayrılamaz. Kapitalizm koşulları altında, işsizlik bir sapma değil kapitalist üretim tarzının işleyiş mekanizmasının zorunlu bir parçasıdır. Birikim sürecinin kendi enerjisi tarafından sürekli olarak üretilip emilir. Ayrıca işsizlik sermaye birikimi için zorunlu olan ve kendisi de onun tarafından üretilen göreli çalışan nüfus fazlasının sadece resmi olarak dikkate alınan parçasıdır. Bu göreli artık nüfus, yedek sanayi ordusu, modern toplumda, işsizlik dâhil çeşitli biçimlere bürünür; bunlar düzensiz istihdam edilenler; yarı zamanlı istihdam edilenler; ev kadınları olarak, "kadın işleri" için bir yedek oluşturan kadınlar kitlesi; hem tarımsal hem de sınaî nitelikli göçmen emek orduları; olağanüstü yüksek işsizlik oranlarına sahip siyah nüfus ve yabancı emek yedekleri gibi biçimlerdir.

Marx yedek emek ordusu ya da göreli artık nüfusun üç biçimini saptamıştır: Yüzergezer, görülmeyen ve âtıl... *Yüzergezer* biçim, sanayi ve istihdam merkezlerinde, bir işten diğer işe doğru hareket eden, teknoloji ve sermaye hareketleri tarafından çekilen ve itilen (yani işe alınıp işten atılan) ve bu hareket sırasında belirli bir işsizlik oranına maruz kalan işçiler biçimini alır. Mesleki işlemlerin basitleşmesi ve "kalifikasyonlarının" basit emeğin asgari niteliklerine indirgendiği işlerin yaygınlaşmasıyla birlikte, bu katman çalışan nüfusun geniş parçalarını kucaklayacak kadar büyümüştür. Amerika Birleşik Devletleri'nde otomobile dayalı ulaşımın sağladığı olağanüstü hareketlilik her bir işçi için ulaşılabilir olan bu tür işlerle ilgili coğrafi yelpazeyi genişletmiş; her bir fabrika, büro, depo, perakende işletmesi vs. için ulaşılabilir olan "emek havuzunu" büyük ölçüde büyütmüş ve yerel birimler ve topluluklarla olan bağları parçalamıştır. Artık birçok işçi için olağan çalışma hayatı çok sayıdaki iş arasındaki hareketten

oluşmaktadır, öyle ki söz konusu işçiler sonuçta istihdam edilen nüfusla yedek emek nüfusunun parçasıdırlar. Bu durum işsizlik dönemleri için istihdam dönemleri sırasında toplanandan daha düşük ücret düzeyleri sağlayan işsizlik sigortası sisteminde yansımasını bulmaktadır; bu sigorta kısmen yaygın ve uzun işsizliğin ekonomik, sosyal ve politik etkilerine karşı bir korunak ve kısmen de işçiler tarafından, belirli bir anda istihdam edilenlerin, bir başka anda ise yedek emek ordularının bir parçası olarak oynanan rolün kabul edilmesidir.

Görülmeyen göreli artık nüfus, Marx'ın tanımında, tarımsal alanlarda bulunabilen göreli artık nüfustur. Bu alanlarda, kapitalist sanayi merkezlerinde olduğunun tersine, tarımsal teknoloji tarafından "serbest bırakılan"ların püskürtülmesini dengeleyecek herhangi bir karşı hareket mevcut değildir ve bu yüzden de emeğin hareketi tarımsal bölgelerin dışına, kentlere ve metropol alanlara doğru gerçekleşir. Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika'daki en gelişkin kapitalist ülkelerde, Amerika Birleşik Devletleri'nde kırsal alanlardaki siyah nüfusun, azalan sayılarla birlikte hâlâ bu havuzun bir parçası olarak kalmasına karşın, bu görülmeyen göreli artık nüfus havuzu büyük ölçüde emilmektedir. Artık nüfusun göreli biçimi şimdi temelde yeni sömürgelerde bulunmaktadır ve önceden de belirtildiği gibi, kapitalist ülkeler, birikimin ihtiyaçları uyarınca, söz konusu emeğin düzenlenmiş bir biçimde emilmesi ve geri püskürtülmesi girişiminde bulunmaktadırlar. Emek pazarının böyle düzenlenmiş bir biçimde uluslararasılaşmasına çeşitli sınaî süreçlerinin "gelişmemiş bölgeler" olarak boyunduruk altında tutulan ülkelerdeki ucuz emek alanlarına ihraç edilmesi eşlik etmektedir.

Son olarak, Marx istihdamı düzensiz, geçici, marjinal olan, Marx'ın adlandırmasıyla "tortu" ile bütünleşen ve göreli artık nüfusun yoksulluk dünyasında ikamet eden, *âtıl* göreli artık nüfustan söz eder: "Yoksulluk aktif emek ordusunun hastanesi ve sınaî yedek ordusunun ölü ağırlığıdır...; yoksulluk, artık nüfusun yanı sıra, kapitalist üretimin bir koşulunu ve kapitalist servet gelişiminin bir koşulunu oluşturur. Kapitalist üretimin ekstra masraflarına [*faux frais*] girer; ama sermaye, çoğu zaman, bu ekstraları, kendi omuzlarından işçi sınıfının ve alt orta sınıfın omuzlarına nasıl fırlatıp atacağını bilir".[3]

Düzensiz ve geçici biçimlerde istihdam edilen âtıl göreli artık nüfus, Marx'ın sözleriyle, "sermaye için", "tükenmez bir kullanılabilir emek gücü deposu sağlar. Yaşam koşulları ortalama normal işçi sınıfı düzeyinin altı-

na düşer; bu da onu bir anda kapitalist sömürünün özel dallarının geniş temeli haline getirir". Artık nüfusun bu kolunun hızla büyümekte olan istihdam tipleri için taşıdığı önem açıktır. Bunu aşağıda daha uzunca ele alacağız:

Sermayenin çeşitli ihtiyaçları için emek kitlelerini terbiye etme faaliyeti Marx tarafından aşağıdaki tanıdık paragrafta özetlenmiştir:

> Toplumsal servet, işleyen sermaye, bu sermaye artışının çapı ve enerjisi ve bu durumda, aynı zamanda proletaryanın mutlak kitlesi ve emeğinin verimliliği ne kadar büyükse, yedek sanayi ordusu da o kadar büyüktür. Sermayenin genişleme gücünü geliştirenlerle aynı nedenler, aynı zamanda kullanımdaki emek gücünü de geliştirir. Bu durumda yedek sanayi ordusunun göreli kitlesi servetin potansiyel enerjisiyle birlikte büyür. Ancak bu yedek ordu aktif emek ordusuna oranla ne kadar büyükse, sefaleti emeğinin cefasıyla ters orantılı olan konsolide artık nüfus kitlesi de o kadar büyüktür. Nihayet, işçi sınıfının, Lazaruz benzeri katmanları ve yedek sanayi ordusu ne kadar yaygınsa, resmi yoksulluk da o kadar büyüktür. [Lazarus; İsa'nın dirilttiği rivayet olunan bir kişi... Tıp dilinde de beyin ölümü gerçekleştiği halde yeniden hayata dönen hastalar için kullanılmaktadır. İşçi sınıfının ölüme yaşam arasında bir yoksulluk derecesinde yaşayıp, işini sürekli kaybedip yeniden bulan, ölüp ölüp dirilen parçası- ç.n.] *Bu, kapitalist birikimin mutlak genel yasasıdır*. Diğer tüm yasalar gibi bu yasanın işleyişi de, burada analizi bizi ilgilendirmeyen birçok koşul tarafından değişime uğratılmıştır.[5]

Marx, bu yasanın, "daima göreli artık nüfusu ya da yedek sanayi ordusunu, birikimin çapı ve enerjisiyle dengelediğini" vurgular: "... Sermaye birikimine tekabül eden bir yoksulluk birikimi yaratır".[6] 1940'lar ve 1950'lerin başlarında, (Amerika Birleşik Devletleri için) İkinci Dünya Savaşı'nda başlayan sermaye birikiminin muazzam yukarı tırmanma eğilimleri henüz gelişmemiş ya da açık ifadelerini bulmamışken, "kapitalist birikimin mutlak genel yasası", yaygın biçimde Marxçı analizin en zayıf yönü olarak ele alınıyordu. Bu birikim devresinin sonuçlarının kendilerini daha tam olarak sergiledikleri ve 1960'ların hoşnutsuzluklarıyla birlikte daha fazla görünür hale geldikleri bugünkü bakış açımızdan bakıldığında ise, konu biraz daha farklı bir görünüm kazanmaktadır.

1940'ların başlarında başlayan sermaye birikimi sürecinin çapı ve enerjisi Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tarımsal nüfusun imhasını tamamlamış ve onu, ister siyah ister beyaz olsun, kentli bir "emek gücüne" dönüş-

türmüş ve bu durum da Latin Amerika'dan kayda değer ölçekte işçi ithal edilmesiyle desteklenmişti. "Proletaryanın mutlak kitlesindeki" bu devasa büyümeye yedek sanayi ordusundaki aynı derecede devasa bir artış eşlik etti. İstatistikler resmen dikkate alınan işsizlerin sayısının ikiye katlandığını göstermektedir, öyle ki 1970'lerin başlarında işçi sınıfının bu bölümü 4 ila 5 milyon aralığına tırmanmıştır, ama bu rakam yedek sanayi ordusundaki büyümenin en önemsiz göstergesidir. Çok daha büyük önem taşıyan göstergeyse "emek gücü katılımı oranı" olarak bilenen istatistik serileridir.

Bu seriler, hane örneklem anketleri tekniğiyle, nüfusun emek gücünün bir parçasını oluşturan oranını belirlemeye girişirler. Bunlar, on altı yaş üstü nüfusun önemli bir bölümünün öğrencilik, tam zamanlı evi işleri yapan ve hastalık, engellilik ya da yaşlılık nedeniyle emekli olan insanlardan oluşması nedeniyle "emek gücünün" parçası olarak dikkate alınamayacağı varsayımından yola çıkar. İstihdam arayışı içinde olmadığı varsayılan bütün bu kategoriler elbette esnektir: Bu "emek gücüne dâhil olmayanlar" grubunun toplam olarak kapsadıklarının 1971'de 55 milyonu geçtiği dikkate alınırsa, burada gizli işsizliğe geniş bir yer olduğu açıktır; en önemlisi de bu durum aynı zamanda söz konusu grup, iş bulamayacaklarına inandıkları için iş aramayanları da içerdiği için de muhtemeldir. Bu çıkarım, 1960'ların son yıllarında ve 1970'lerin başlarında, bu gruptaki 4 ile 5 milyon kadar insanın, bir önceki dönem için emek gücünün bir parçası sayılmamış olmalarına karşın kendilerini "şimdi iş arayanlar" biçiminde ifade etmiş olmaları tarafından da desteklenmektedir. Yalnızca bu durum bile bu yılların çoğundaki resmi işsizlik oranını ikiye ya da daha fazlasına katlamaktadır.[7Xb]

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana geçen yıllar içindeki emek gücü katılım oranı hareketi, *bir bütün olarak ele alındığında*, görece, aydınlatıcı olmayan bir eğilimdir. Toplam emek gücünde yer alan kurumsallaşmamış nüfusun yüzdesi (silahlı kuvvetler dâhil) 1947'den bu yana yüzde 59 ile 61 arasındaki dar bir aralıkta hareket etti. Ama bu statik durum, toplam rakamlar cinsiyete göre dağıtıldığında görünür hale gelen son derece çarpıcı değişimleri gizlemektedir. Endeksteki hareketsizlik tamamen kadın ve

(b) Bu sonuca, daha başka ve eksiksiz yöntemlerle, *Monthly Review*'da yaptıkları emek gücü katılım analizinde Paul Sweezy ve Harry Magdoff tarafından da ulaşılmıştır.[8]

erkek nüfusun çarpıcı biçimde birbirinin tersi olan hareketlerinin ürünüdür.[9]

Erkek nüfus bakımından 1947 ile 1971 arasındaki dönemde, 1940'lar ve 1950'lerin başlarından itibaren görülen güçlü ve sürekli gerileme katılım oranını yaklaşık yüzde 87'den sadece yüzde 80'e düşürmüştür. Bu düşüş öğrencilik yılları sırasında okula gitme ve emekliliğe sadece kısmen bağlanabilir; bütün yaş kategorilerinde görülmektedir ve özellikle de, katılım oranları 1947'deki yüzde 89,6'dan 1971'deki yüzde 82,2'ye düşen, 55 ile 64 yaş arasındaki erkekler arasında belirgindir. Çürük varsayımlarda (örneğin, Sweezy ile Magdoff'un da belirttiği üzere işçiler arasında büyüyen bir aylak sınıf varsayımı gibi çürük varsayımlarda) bulunmadığımız ölçüde, bu durum erkek işçi sınıfının bir bölümünün (üstelik rakamlar neredeyse siyah işçiler kadar beyaz işçilere de işaret etmektedir) işsizlik istatistiklerinde görülemiyorsa da, yedek emek ordusuna doğru hareket etmiş ve etmekte olduğunu açıkça göstermektedir.

Kadın nüfus içinse, eğilim bunun tam tersidir. Burada rakamlar, tüm yaş grupları boyunca, 1947'deki yüzde 31,8 katılım oranından 1971'deki yüzde 43,4 katılım oranıyla, emek gücüne *doğru*, son derece güçlü bir harekete işaret etmektedir. Erkeklerde, en büyük düşüş 55 ile 64 yaş arasında meydana gelirken; kadınlar arasında en büyük artış 45 ila 54 ve 55 ile 64 yaşları arasındaki yaş gruplarında yaşanmaktadır; birinci grup için, katılım oranı 1947'deki yüzde 32,7'den 1971'deki yüzde 54,3'e ve ikinci grup için de yüzde 24,3'den yüzde 42,9'a yükselmiştir.

Kadın ve erkek işçilerdeki bu iki birbirinin zıddı istatistiksel hareket sadece biçimsel olarak çelişkili niteliktedir. Özünde, aynı olgunun, yani yedek sanayi ordusunun göreli kitlesindeki artışın iki yüzünü temsil etmektedirler. Erkek işçiler için bu durum emek gücüne katılmayanlar olarak adlandırılanların safları arasına yuvarlanmak ya da bir başka deyişle "âtıl" parçanın büyümesi olarak gerçekleşmektedir. Kadın işçiler için ise önceden çalışmayan kadınlar kitlesinden çekilip alınan, büyüyen bir kadın emeği kitlesine dönüşmekte ve bu nedenle de her yıl fazladan yüz binlerin hatta milyonların katıldığı "yüzergezer" ya da "âtıl" yedek emek ordusunun genişlemesini temsil etmektedir. Ulaşılabilir işsiz emek havuzu erkeklerde, sanayi ve ticaretten görece *geri püskürtülmeleriyle* birlikte genişlerken, kadınlarda sanayi ve ticarete artan oranda *çekilmeleriyle* birlikte daha da fazla genişlemiştir. Temelde tek bir hareketin büründüğü bu zıt biçimler basit bir şekilde erkek ve kadın emeğinin ele almakta olduğumuz

dönemin başlangıcındaki farklı hareket noktalarını olduğu kadar, kitlesel erkek istihdamının görece durgunlaşmasının tersine, genişleyen kitlesel istihdamda güçlü kadın emeği talebini yansıtmaktadır.

Bu eğilimlerin mantıksal sonucu emek gücü katılım oranlarının erkekler ve kadınlar arasında eşitlenmesi ve nüfus için bir bütün olarak yeknesak bir oranın istikrara kavuşmasıdır; bir başka deyişle, kadın nüfusunun benzer bir parçasının yanı sıra, erkek nüfusunun üçte birlik ya da daha büyük bir bölümünün yedek emek ordusuna dönüşmesidir. Ama bu analizin hedefleri bakımından mevcut istatistiksel eğilimlerden yola çıkarak riskli değerlendirmelere girişmenin gereği yoktur. Bu durumun hangi ölçüde ilerleyebileceğini belirlemeye girişmeden, *gerçekte ne olup bittiğini* belirlemek yeterlidir, bu durumun ne ölçüde ilerleyebileceği ise ailenin yapısı vs. gibi toplumsal eğilimler kadar sermayenin birikim sürecinin gelecekteki eğilimlerince sınırlandırılmıştır. Olup bitense, proletarya kitlesindeki büyümenin yanı sıra, her ikisi de çok büyük bir ölçekte gerçekleşmek üzere, erkek emeğinin pazardan geri püskürtülmesi ve kadın emeğinin çekilmesi yoluyla, göreli artık nüfus kitlesindeki artışın konsolidasyonudur.

Kadınların, ya düşük ücretli mesleklerde yoğunlaştıkları ya da onlara aynı meslek içinde genellikle erkeklerden çok daha düşük ücret ödendiği yolundaki iyi bilinen gerçek, dikkatimizi hemen tartışmakta olduğumuz istatistiksel hareketin önemli bir uzun vadeli sonucuna çekmektedir. Bir yandan daha yüksek ücret ödenen istihdamın zanaatçılar (aynı zamanda profesyonel ve yönetim konumlarındaki erkekler) arasında yoğunlaşması ve işçi sınıfı meslekleri kitlesinin düşük ücretli kadın meslekleri istikametinde daha fazla kayma eğilimi göstermesi, bir işi olanlar arasında açık bir gelir kutuplaşması yaratmaktadır. Bu durum Amerika Birleşik Devletleri'nde istihdamın görece durağan olduğu sektörlerin ortalamanın üzerinde ücret oranlarının olduğu sektörlerden, istihdamın en hızlı büyüdüğü sektörlerinse ortalamadan daha düşük ücret oranlarının bulunduğu sektörlerden meydana gelmesi gerçeğinde yansımasını bulmaktadır (bakınız tablo, bir sonraki sayfa).[10]

Bir işe sahip olanlar arasındaki bu gelir kutuplaşması eğiliminin önemli bir doğrulaması *National Bureau of Economic Research*'den Victor R. Fuchs'ın çalışmasında ortaya çıkmaktadır. Fuchs, hizmet sanayilerinin artan önemi hakkında yazdıklarıyla ünlüdür ve burada zikredeceğimiz bilgi de kendisinin hizmet sanayilerine doğru yaşanan kayma ve ortaya çıkan ekonomik yapının bundan kaynaklanan karakteristiklerini belirleme ça-

balarından doğmuştur. [Fuchs] Ekonomiyi iki bölüme ayırmaktadır. "Sanayi" olarak adlandırdığı birincisine, madencilik, inşaat, imalat, ulaşım, iletişim ve kamu hizmetleri ve hükümet işletmeleri dâhildir. "Hizmet" olarak adlandırdığı ikincisi ise, toptan ticaret, perakende ticaret, finans ve sigorta, gayrı menkul, ayrıca hanesel ve kurumsal istihdam, profesyonel, kişisel, işle ilgili ve onarımla ilgili hizmetleri ve silahlı kuvvetler dâhil, genel hükümet işlerini içermektedir.

Özel Tarım Dışı Bordrolarda Üretimde Çalışmayan ya da Süpervizör Olmayan İşçilerin Brüt Ortalama Haftalık Kazançları, 1971

Görece durgun sanayiler		Görece büyüyen sanayiler	
Madencilik	171,74 dolar	Toptan ve perakende ticaret	100,74 dolar
Sözleşmeli inşaat	212,24	Finans, sigorta ve gayrı menkul	121,36
İmalat	142,04	Hizmet sanayileri	102,94
Ulaşım ve kamu hizmetleri	168,84		

Söz konusu ayrımın mantığı ve bu özel gruplandırmaların yapılmasıyla elde edilen sonuçların önemi, bizi burada ilgilendirmemektedir; bunu evrensel piyasa ile hizmet ve perakende ticaret işleriyle ilgili bölümlerde zaten tartışmıştım. Bu noktada ilginç olan bu gruplandırmaların tam da Amerikan ekonomisinin durgun ve büyüyen bölümlerine tekabül etmesidir. Fuchs tarafından Sanayi'ye ait olduğu belirtilerek sıralanmış olan sınaî sınıflandırmalarının her biri temsil ettiği ulusal istihdam yüzdesi bakımından ya durgun ya da gerileme halindedir ve bu durum gruptaki *her bir* sınıflandırma için 1950'lerden bu yana ve *neredeyse tüm sınıflandırmalar* için 1920'lerden bu yana geçerlidir. Öte yandan, Fuchs tarafından Hizmet

sektörüne dâhil edilen tüm sınıflandırmalar (hane istihdamı hariç) son yüzyıl boyunca, yine toplam istihdam içindeki yüzdesi bakımından, hızla büyüyen bir alan olmuştur.[11] Fuchs tarafından tanımlandığı biçimde, Hizmet sektörü, 1929'daki toplam istihdamın yaklaşık yüzde 40'ından 1967'de yüzde 55'den daha fazlasına yükselmiştir. Tek başına 1947 ile 1965 arasında, Sanayi sektöründeki yalnızca 4 milyonluk artışa kıyasla, bu sektörde 13 milyon işlik bir artış yaşanmıştır.[c][12]

Fuchs tarafından bildirilen en çarpıcı bulgu Sanayi sektörü ile Hizmet sektöründeki ücret düzeyleri arasındaki uçurumdur. Kayda değer bir tutarlılıkla, Hizmet sektöründeki ortalama ücret oranları her yıl Sanayi sektöründeki ortalama ücret oranlarının gerisine düşmüştür, böylece 1959 itibarıyla Sanayi oranları ortalama olarak yüzde 17 daha yüksektir ve bundan sonra da uçurum genişlemeye devam etmiştir.[14] Hizmet sektörü beyaz olmayan, kadın ve çok genç işçilerin orantısız biçimde geniş bir bölümünü istihdam ettiği için, Fuchs bundan hemen sonra genişlemekte olan bu uçurumun belki de sadece iki sektörün, renk, yaş, cinsiyet ve eğitim bakımından sahip oldukları karşıt bileşimlerin etkisi olup olmadığını araştırmaktadır.Bir başka deyişle, bunun yalnızca siyahların, kadınların, genç işçilerin vs. daha az ücret aldıkları yolundaki iyi bilinen gerçeğe bakmanın bir başka yolu olup olmadığını araştırmaktadır. Bu durum açıklamanın sadece bir parçasını sağlar: İstihdam edilen iki kesimin farklı bileşimleri sadece ücretlerdeki mevcut ve giderek artan uçurumun bir yarısını "açıklamak"tadır. Yani, Hizmet sektörü, tüm ekonomi içinde, daha az ücret almakta olanların orantısız büyüklükteki bir bölümünü içerir ve bu durum da sektör ortalamasını düşürürken, aynı zamanda Hizmet sektöründeki, yaşları, renkleri ya da cinsiyetleri ne olursa olsun, *tüm işçi katego-*

(c) Geçerken belirtebiliriz ki, bu artışa, Fuchs'a göre, Hizmet sektöründe üretilen çıktının her türlü artışı eşlik etmektedir. Hizmet sektörü çıktısı, Gayrı Safi Milli Hasıla oranı olarak ölçüldüğünde, istihdamındaki büyük artışa karşın, 1929 ile 1965 arasında hiç artmamıştır.[13] Bu tahmin, giderek daha fazla yaygınlaşan israfçı emek dağılımını aydınlattığı ölçüde, ilginçtir, ama Fuchs Gayrı Safi Milli Hasılayı hesaplamak için kullanılan kurgusal "çıktı" kavramlarına bağlı olduğundan, bu durum yapabileceği kadar şeyi aydınlatmamaktadır. Hizmet sektörünün önemli bölümleri tarafından üretilen "çıktılar", kapitalist olmayan terimlerle hesaplandığında toplumsal ürüne pek az katkıda bulunurken, sadece bu sektörde faaliyet gösteren şirketlerin bilançolarında ve istatistikçilerle iktisatçıların milli hasıla hesaplarında yer almaktadır.

rilerinin ortalama olarak daha düşük ücret oranlarına sahip oldukları anlamına gelir.[d][15]

Düşük ücretli sanayiler ve mesleklerdeki ücret düzeyleri geçim düzeyinin altındadır: Yani, en yüksek ücretli mesleklerin basamaklarının tersine, bir aileyi modern toplumda zorunlu olan harcama düzeylerinde ayakta tutmak için gerekli olan gelire yaklaşmazlar. Ancak, bu sanayiler ve meslekler aynı zamanda en hızla büyüyenler oldukları için, giderek daha da büyük bir işçi kitlesi, ailelerine bakacak yegâne kaynak olarak bunlara bağımlı hale gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde yalnızca 1960'larda görülmeye başlanan ancak önceden de mevcut olan, "varlık içinde yoksulluk" eğiliminin kökeninde düşük ücretli meslekler kitlesindeki bu sürekli genişleme yatmaktadır; daha da büyük bir çalışan işçiler kitlesini ilgilendiren refah keseneklerinin hızla artmasını da bu durum açıklamaktadır.

Marx'ın "sermaye birikimine tekabül eden, sefalet birikimi" olarak adlandırdığı duruma yol açan öğelerden birisi olan bu eğilim öylesine belirgindir ki, kadın emeğinin hızla düşük ücretli istihdama akmasının yarattığı etkileri bir yana bırakılıp sadece erkek istihdamı ele alınsa bile, hâlâ görünür ve ölçülebilir bir nitelik taşımaktadır. ABD Çalışma Bakanlığı'ndan Peter Henle tarafından, kazanılan gelirin dağılımı hakkında yapılan bir çalışma, aslında bugün tüm mesleki çalışmaların tam merkezine konulması gerekirken, bir ölçüde geçici, tesadüfî ve arızi gibi görülen kadın istihdamını bir kenara atmak biçimindeki ortak alışkanlığı izlemektedir. Henle kazanılmış gelirin sadece erkekler arasındaki dağılımını ele almaktadır ve 1958 ile 1970 yıllarına yönelik sonuçları şunlardır: "Bu çalışmanın kapsadığı 12 yıllık sürede, kazanç dağılımında ve ücretlerle maaşların dağılımında eşitsizlik yönünde yavaş ama sürekli bir eğilim yaşandı. Bu eğilim yalnızca bir bütün olarak iş gücü için değil, aynı zamanda birçok tekil mesleki ve sınaî grup için de belirgindir. Yan ödemelerin etkileri hesaplamalara dâhil edilecek olsaydı, eğilim kuşkusuz çok daha belir-

(d) Aynı konuda Barry Bluestone tarafından yapılan bir başka araştırma, şu sonuca ulaşmaktadır: "İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ücret tarihçeleri araştırıldığında, 'yüksek ücretli' sanayilerle 'düşük ücretli' sanayiler arasındaki ücret farkının uzun dönemli bir artış gösterdiği bulunur. 1947'de en düşük ücretli bir dizi sanayi ülkedeki en yüksek ücretli sanayilerde hâkim olan ortalama ücretlerin ortalama olarak yüzde 75'ini oluşturan düz saatlik ücretler veriyorlardı. Bu iki sanayi kümesi arasındaki ücret oranı, bu dönem zarfındaki ücret artışındaki ılımlı bir döngüsel fark oluşturmaktan ziyade, 1966 itibarıyla yüzde 60'a düştü. Düşük ücretli sanayiler yirmi yılık dönem içindeki dört yıl hariç her yıl (yüzdelik olduğu kadar mutlak olarak da) daha az ücret artışları sağladılar."[16]

gin olacaktı". [Henle] "Her şeyin ötesinde" diye belirtmektedir, "ekonominin değişen mesleki kompozisyonunun net etkisinin, eşitsizlik eğiliminin üretilmesine katkıda bulunan, daha da sünmüş bir kazanç dağılımı yönünde olduğu açıkça görünmektedir".[17] Ama "ekonominin değişen mesleki kompozisyonu" tek başına erkek nüfus için çok daha az belirgindir; önceden de belirtildiği gibi, mesleki ve sınaî kaymanın ana gövdesini açıklayan, kadın istihdamıdır ve o halde yeni işçi sınıfı mesleklerinin ana gövdesini oluşturan da kadın istihdamıdır. O halde, Henle'nin analizi ücretli ve maaşlı nüfusun toplamı için tekrarlanacak olsaydı, analizin gelir kutuplaşmasıyla ilgili ılımlı bir eğilimden ziyade, hızlı ve yoğun bir eğilim göstereceğinden kuşku duyamayız.

"Yaşanılabilir" bir ücretten, yani bir işçi sınıfı ailesini ayakta tutmak için, emek gücünün geçimini ve yeniden üretimini sağlamak için gerekli olan ücretten daha düşük ödemede bulunan muazzam sayıdaki işin var olması sorununun, çoğunlukla, aynı aile içinde birden fazla işe sahip olmanın yaygın bir uygulama olması gerçeğiyle çözüldüğü varsayılmaktadır. Aslında, bu durum bir biçimde sorunu hafifletmiş olmalıdır, çünkü aile başına düşen ortalama iş sayısı bir buçuk ile iki arasındadır ve bu da, geçim için zorunlu olan harcama düzeyini yükseltmesine karşın, birçok aile birimine daha fazla gelir sağlamaktadır. Ama bu hızlı değişimin ortaya çıkardığı hayat tarzları ve milyonlarca ailenin çocuk bakımı, ev bakımı, vs. ye yönelik uygun koşulların yokluğunda birden çok işe sürüklenmesi gerçeğinden doğan gerilimler hakkında düşünüldüğünde, böyle bir sonuç kesin olmaktan uzaktır. Anketler, birden fazla ücret geliri getirenin bulunduğu ailelerde, gelirdeki artışa karşın, işçiler arasındaki hoşnutsuzluğun keskin biçimde tırmandığını göstermektedir.[18] Üstelik burada bütün sonuçları etkileyen bir başka öğe daha mevcuttur ve bu da tek bir aile üyesini bile tam zamanlı olarak istihdam etme olanağı bulmakta zorluk çeken çok sayıda ailenin var olmasıdır. *New York Times*'da işsizlerin yaşadığı kriz hakkında yayımlanan bir makale şunlara işaret etmektedir:

> Ulus çapında, *ortalama* bir ailenin 1,7 tam zamanlı işe eşdeğer üyeye sahip olduğu doğrudur. Ama Amerika'daki *düşük gelirli* ailelerin çoğunluğu birden fazla "tam zamanlı işe eşdeğer" üyeleri için yeterli iş *bulamamaktadır*. 1970'de, düşük gelirli aile başına düşen "tam zamanlı işe eşdeğer" işçilerin ortalama sayısı *birden azdı!* Bir başka deyişle, tek bir kişi (genellikle erkek aile reisi) yaklaşık olarak (ama tam olarak değil) tam zamanlı çalışıyor ya da bazı aile üyeleri de çalışıyor, ama bunlar sadece zaman zaman ça-

> lışıyordu. O halde iş bulamayanlara basit bir biçimde daha fazla çalışmak isterlerse yoksulluklarını ortadan kaldırabileceklerini söylemek anlamsız ve alaycı bir davranıştır.[19]

Marx'ın "âtıl" olarak adlandırdığı göreli artık nüfusun, düzensiz biçimde istihdam edilen, işçi sınıfının normal ortalama yaşam düzeyi koşullarının da altında yaşayan ve "kapitalist sömürünün özel türleri" için "geniş bir zemin" sağlayan bölümü, kent merkezindeki nüfus içinde devasa oranları, gerilemiş kırsal alanlarda ise kayda değer sayıları kapsayacak ölçüde büyümüş ve banliyölerde de tırmanışa geçmiştir. En azından Amerika Birleşik Devletleri'nin büyük kentlerinin çekirdek bölgelerindeki boyutları, 1970 nüfus sayımı sırasında, yoksulluk ile iş piyasası arasındaki ilişkiyi incelemek için tasarlanmış bir anketle dikkatle ölçülmüştü. Bu Sayım İstihdam Araştırması (*Census Employment Survey- C.E.S.*), analizi Amerika Birleşik Devletleri Senatosu İstihdam, İnsan Gücü ve Yoksulluk Alt komitesi tarafından üstlenilen altmış sekiz ciltlik ham istatistik yarattı. Üç yazarından birisi bu alt komitenin üyesi olan işsizlik konusunda yukarıda sözü edilen makale, C.E.S.'nin kimi bulgularının ve özellikle de "gizli işsizlik indeksi" olarak adlandırılan indeksi geliştirme çabasının bir özetini sunmaktadır:

> Toplumsal ve ekonomik sistemin insanlara yeterli ücretler sunamadığı gerçeği geleneksel işsizlik istatistikleriyle gözlerden gizlenmektedir. Bu istatistikler ekonomideki dalgalanmaları ölçmek bakımından mükemmeldir ama emek piyasası ölçümleri olarak yeterli olmanın uzağındadır. Emek piyasasındaki başarısızlığın derecesini tartmak için, sadece açık işsizliğin büyüklüğünü değil, aynı zamanda işçilerin cesaretlerinin kırılmasının boyutlarını ("cesareti kırılmış işçiler" iş aramayı bırakmış olanlardır); sadece yarım zamanlı iş bulabilen insanların sayısını ve işi olup da yetersiz ücret alanların sayısını da bilmek gereklidir. Gizli işsizlik endeksi bütün bu öğeleri kapsamaya çalışmaktadır.
>
> 1970'de, ulus çapındaki işsizlik emek gücünün yüzde 4,9'una ulaşıyordu (o zamandan bu yana, aydan aya yaklaşık yüzde 6'ya yükseldi). C.E.S. merkezi kent anketi bölgelerinde, işsizlik oranı 1970'de yüzde 9,6'ydı. Bu oran çok yüksektir. Fransa'da, geçen Şubat ayında işsizlik yüzde 2,6'ya çıktığı zaman, sendikalar sokaklara döküldüler. Ancak bu oran burada bu kadar yüksekken, tek başına istihdam oranı kentsel krizin tüm boyutlarını açığa çıkarmaktan uzaktır. Resmi işsizlik tanımına baktığımız zaman, insanın o anda iş aramadığı takdirde "işsiz" olamayacağını görürüz. Defalarca iş bulamadıktan sonra iş aramayı bırakmış insanlar dikkate alınmamaktadır.

> Kaç tane cesareti kırılmış iş aramaktan vazgeçmiş insan var? CES güvenilebilir bir tahminde bulunmamıza olanak veriyor. Örneğin, New York'ta, 1970'de geleneksel işsizlik oranı anket bölgelerinde ortalama olarak yüzde 8,1'di (bir bütün olarak kentteki emek gücü için bulunan yüzde 4,4'e kıyasla), ama cesareti kırılmış işçiler de eklendiğinde yüzde 11'e fırlıyordu.
>
> Bu uyarlama bir kentin toplumsal yapısının en altındaki ekonomik hayatın gerçeklerinin resmini sunmaktadır. Ama buna şimdi bir başka kategori daha eklemeliyiz; tam zamanlı olarak çalışmak isteyip de tam zamanlı iş bulamayan yarı-zamanlı istihdam edilen işçiler. CES anketi sadece yarı-zamanlı çalışmak *isteyen* insanları tam zamanlı çalışmak isteyenlerden dikkatle ayırmakta ve bu biçimde (yine, New York için) ortaya çıkan kentsel yoksulluk endeksimize bir başka yüzde 2,3 puan daha eklemektedir. Bir başka deyişle, resmen işsiz olanları, cesareti kırılmış işçileri ve gönüllü olmayan biçimde yarı-zamanlı çalışan işçileri bir araya topladığımızda, New York örneklem alanlarındaki emek gücünün en az yüzde 13,3'ü için açıklama getirebiliyoruz.
>
> Yaptığımız ayarlamalar örneklem alanlarındaki resmi işsizlik oranlarını yaklaşık iki ve ulusal işsizlik oranını da üç kat katladı. Ama yine de, bunlar tamamlanmış olmaktan uzaktır. Endeksin son ve en önemli bölümü tam zamanlı olarak çalışıp da iki yakasını bir araya getirmeye yetecek kadar kazanamayan işçidir.[20]

Yazarlar, "iki yakayı bir araya getirmek" için ihtiyaç duyulan gelir tanımı için Çalışma İstatistikleri Bürosu'nun (*Bureau of Labor Statistics-BLS*) New York kentindeki dört kişilik bir aile için ürünlere ayrılmış tüketim ihtiyaçları bütçesine başvurmaktadırlar. Büro, hepsi de vergi öncesi olmak üzere, 19.000 dolar civarındaki üst düzey, 12.000 dolar düzeyindeki orta düzey ve 7.000 dolar düzeyindeki alt düzeyler için bu tip üç bütçe belirlemiştir. Alt düzey bütçenin yapısı hakkında ayda kira için sadece 100 dolar ayırabilmesinden yola çıkarak bir yargıya varılabilir; bütçenin geriye kalan tümü bu durumla uyumludur.

> 7.183 dolarlık BLS rakamını dört kişilik bir ailenin 1970 yılında New York'ta kendisini ayakta tutmak için kazanması gereken asgari olarak kabul edersek (BLS'nin 1970 yılına yönelik ulusal kentsel ortalaması 6.960 dolardı), bu durum ailenin gelir getiren üyesinin ne kadar kazanmasını gerektirir? Yılda 50 hafta, haftada 40 saat çalışırsa (ki bu durumun kendisi kent merkezinde muhtemel değildir), yanıt saatte 3,50 dolardır. İstihdam istatistikleri zincirimizin son halkası işte budur. Çünkü saatte 3,50 dolardan az kazanan bu bireyleri cesareti kırılmış iş aramayanlara, gönüllü olmayan biçimde yarı-zamanlı çalışanlar ve resmi işsizlere eklediğimiz

> zaman, istatistik ürpertici bir sıçrama sergilemektedir. New York'taki yedi adet örneklem alanında, gizi işsizlik oranları emek gücünün yüzde 39,9'u ile yüzde 66,6'sına yükselmektedir. Aslında, ülkedeki tüm örneklem alanları için bu oran yüzde 61,2'dir.[21]

1971 Mayıs ayında, *sadece zanaatkârlar ve ustabaşılar hariç olmak üzere işçi sınıfının tüm mesleki kategorileri* içindeki tam zamanlı işçilerin ortalama olağan haftalık kazançlarının *bu asgari kazanç düzeyinin çok daha altında olduğunu* gördüğümüz ve en hızlı büyüyen mesleki kategoriler olan büro ve hizmet işçileri kategorisinin, hepsinin en altında bulunduğunu saptadığımız zaman, başka nasıl bir sonuç beklenebilirdi ki?

Nihayet, devasa gizli işsiz emek deposunun en alt katmanlarında nüfusun yoksul düşürülmüş kesimleri, istihdama sadece nadiren, düzensiz olarak ve "refah" zirveye çıktığında çekilebilen en alttaki tortusu yer almaktadır. Marx "nihayet, işçi sınıfının Lazarus-katmanları ve yedek sanayi ordusu ne kadar yaygınsa" diye yazmıştı, "resmi yoksulluk da o kadar yaygındır". Marx'ın rakamlarına göre, 1865'de İngiltere ve Galler'deki resmi yoksulların sayısı 971.433'tü ve 1861'teki nüfus sayımı 20 milyonun biraz üzerinde olduğu için resmi yoksulluk o zamanlar toplam nüfusun yaklaşık yüzde 4,6'sını oluşturuyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nde, resmi yoksullar listesine en fazla benzeyen tek şey, refah yardımına ihtiyaç duyanların kesenekleridir. 1973'de, bu kesenekler 210,4 milyonluk toplum nüfusun içinde 14,8 milyon insanı ya da nüfusun yüzde 7'sini kapsıyordu (ve 1973 nüfusun yüzde 7'si ya da daha fazlasının refah kesenek-lerinde görülebileceği dördüncü ardıl yıldı).[22] İnsan bu çarpıcı orantıda Marx'ın kapitalist birikimin mutlak genel yasası paralelinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasının "refah" döngüsünü görebilir: Muazzam bir toplumsal servet ve işleyiş halindeki sermaye kitlesi, proletaryanın mutlak kitlesinin ve bu kitlenin emek verimliliğinin büyümesi, göreli yedek sanayi ordusu kitlesindeki artış, konsolide olmuş artık nüfus kitlesinin büyümesi ve nihayet "resmi yoksulluğun" sefaleti. Bunun her bir halkası diğerlerini ön gerektiren bir zincir olduğu ve "bir kutuptaki servet birikiminin, o halde, aynı zamanda [öteki kutupta] sefaletin birikimi olduğu" artık tartışma götürmez bir nitelik kazanmıştır.

Dipnotlar

1) Alba Edwards (Sixteenth Sensus Reports), *Comparative Occupation Statistics for the United States, 1870-1940* (Washington, D.C., 1943), bölüm XIII; David L. Kaplan ve M. Claire Casey, *Occupational Trends in the United States: 1900 to 1950, Bureau of the Census Working Paper No.5* (Washington, 1958); *U.S. Bureau of the Census, U.S. Census of the Population: 1960,* cilt I (Washington, D.C., 1964), Bölüm I, Tablo 201, s.522; *U.S. Bureau of the Census, U.S. Census of the Population: 1970, Final Report PC(2)-7A, Occupational Characteristics* (Washington, D.C., 1973), Tablo 1.

2) Karl Marx, *Capital*, cilt 1 (Moskova, tarihsiz), s. 592–93. (Türkçe'de: *Kapital*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1997).

3) Aynı yer, s. 603.

4) Aynı yer, s. 602.

5) Aynı yer, s. 603.

6) Aynı yer, s. 604.

7) *Manpower Report of the President*, Mart 1972, Tablo A-8, s.167.

8) Paul M. Sweezy ve Harry Magdoff, "Economic Stagnation and Stagnation of Economics", *Monthly Review* (Nisan 1971), s.1–11.

9) *Manpower Report of the President*, March 1972, Table A–1, s.157; Tablo A–2, s.158–59.

10) *Monthly Labor Review* (Aralık 1972), s.96.

11) Victor R. Fuchs, *The Service Economy* (New York ve Londra, 1968), s.19

12) Aynı yer, s.2.

13) Aynı yer, s. 19.37.

14) Aynı yer s. 61, 129, 156.

15) Aynı yer, bölüm 6.

16) Barry Blustone, "Capitalism and Poverty in America: A Discussion", *Monthly Review* (Haziran 1972), s. 66–67.

17) Peter Henle, "Exploring the Distribution of Earned Income", *Monthly Review* (Aralık 1972), s. 23–25.

18) Harold L. Sheppard ve Neal Q. Herrick, *Where Have All Robots Gone? Worker Dissatisfaction in the '70's* (New York ve Londra, 1972), s.25–27.

19) Wiliam Spring, Bennett Harrison ve Thomas Vietoisz, "In Much of the Inner City 60% Don't Earn Enough for a Decent Standard of Living", *New York Times Magazine*, 5 Kasım 1972, s.48.

20) Aynı yer, s. 43–44.

21) Aynı yer, s. 46–48.

22) Marx, *Capital*, s. 611–12; *New York Times*, 31 Ekim 1973.

Bölüm XVIII
İstihdamın "Orta Katmanları"

Şu ana kadarki tartışmada kendimizi nüfusun, gördüğümüz gibi toplamın üçte ikisi ile dörttü üçünü kapsayarak, proletaryanın mülksüzlük durumuyla kolaylıkla bağdaşıyor gibi görünen bölümüyle sınırlamıştık. Ancak tekelci kapitalizm sistemi, büyüklük bakımından ihmal edilemeyecek olan ve söz konusu tanıma kolaylıkla uymayan bir başka istihdam kitlesi daha yaratmıştır. Tekelci kapitalizm öncesinin küçük burjuvazisi gibi (çiftlik, ticaret, hizmetler ve el sanatları işlerindeki küçük mülk sahipleri ile profesyoneller), bu kitle de, ekonominin ve toplumun kutupsal bir karşıtlık olarak kavranmasıyla kolay kolay bağdaşmamaktadır. Fakat büyük ölçüde erimiş olan daha önceki orta sınıf kitlesinin tersine, işçi sınıfının biçimsel tanımına giderek daha da fazla denk düşmektedir. Yani, o da işçi sınıfı gibi ekonomik ya da mesleki bağımsızlığa sahip değildir; sermaye ve bağdaşıkları tarafından istihdam edilmektedir; emek sürecine ya da üretim araçlarına bu istihdamın dışında erişememektedir ve geçinebilmek için, sermaye için harcadığı emeğini sürekli yenilemek zorundadır. İstihdamın bu bölümü mühendislik kadrolarıyla teknik ve bilimsel kadroları, süpervizyon ve alt yönetim kademelerini, pazarlama, finans ve organizasyon idaresi için çalışan kayda değer sayıdaki uzmanlaşmış ve "profesyonel" çalışanı ve benzerlerini olduğu gibi, gerçek anlamdaki kapitalist sana-

yinin dışında hastanelerde, okullarda, devlet yönetiminde ve benzer yerlerde çalışanları da kapsamaktadır. Hiçbir yerde yüzde olarak, kapitalizmin tekelci evresi öncesinde bağımsız girişimcilik zemininde nüfusun yarısını ya da daha da fazlasını oluşturmuş olan eski küçük burjuvazi kadar büyük bir kategori değildir. Amerika Birleşik Devletleri'nde bugün belki toplam istihdamın yüzde 15'den fazlasını, ama yüzde 20'den daha azını içermektedir. Ancak, eski orta sınıfın kısmî bir ikamesi olarak yaşadığı hızlı büyüme, bu kesimle ilgili tanımlamaları özel bir ilgi konusu haline getirmektedir; biçimsel karakteri saf anlamda proleterleşmiş işçi sınıfı nüfusuna açık seçik bir biçimde benzediği için bu durum daha da geçerlidir.

Tekel öncesi kapitalizmin sınıfsal yapısının sahip olduğu karmaşıklıklar, ne sermaye tarafından istihdam edilen, ne de kendisi önemli ölçüde emek istihdam eden son derece büyük bir çalışan nüfus yüzdesinin sermaye-emek kutuplaşmasının dışına düşmesi gerçeğinden kaynaklanıyordu. Modern tekelci kapitalizmin sınıfsal yapısının sahip olduğu karmaşıklıklar ise bunun tam tersi bir durumdan; yani, nüfusun hemen hemen tamamının sermayenin çalışanlarına dönüşmüş olması durumundan kaynaklanmaktadır. Modern anonim şirketle ya da onun devlet ya da sözüm ona kâr amacı gütmeyen örgütlerdeki bütün taklit bağdaşıklarıyla birlikte, çalışma ilişkilerinin neredeyse tamamı emek gücünün satın alınması ve satılması biçimini almıştır.

Emek gücünün satın alınması ve satılması işçi sınıfının ortaya çıkışının ve sürüp giden varoluşunun klasik biçimidir. Bu biçim, işçi sınıfı ele alındığı ölçüde, toplumsal üretim ilişkilerini, otorite ve sömürüye tabiiyet ilişkilerini içinde barındırır. En aşırı uçtaki bir örneği ele almak gerekirse, dev anonim şirketin murahhas üyelerinin o şirket tarafından istihdam ediliyor olmaları ve bu makamları itibarıyla şirketin sahip olduğu tesislerin ve banka hesaplarının sahibi olmamaları gerçeği, basitçe, kapitalist yönetime modern toplumun kazandırmış olduğu bir biçimdir. Bu murahhas üyeler, yüksek yöneticilik pozisyonları, kişisel yatırım portföyleri, bağımsız karar alma güçleri, emek süreci hiyerarşisi içindeki yerleri, genel anlamda kapitalistler topluluğu içindeki konumları vs. sayesinde, sanayiye patronluk ederler, sermaye adına "profesyonel biçimde" hareket ederler ve kendileri de sermayeyi ete kemiğe büründüren ve emeği istihdam eden sınıfın birer parçasını oluştururlar. Şirketin üretim işçileri, büro işçileri ve kapıcılarıyla aynı bordronun parçası oldukları yolundaki biçimsel savları, onları işletmenin bünyesindeki diğer kişiler üzerinde sahip oldukları ka-

rar ve kumanda gücünden, generalin askeri üniforma gibi sivil üniforma da giyiyor ya da papa ile kardinalin köy papazı ile aynı vaazı veriyor olması olgusundan daha fazla yoksun bırakmaz. Ücretli istihdam biçimi, birbirinden tamamen farklı iki ayrı gerçekliğin ifadesidir: Birinde sermaye, bütün görevi çalışmak ve kendi dışından gelen buyruklar altında sermayeyi çoğaltmak olan bir "emek gücünü" işe alır; diğerinde ise sermaye, yönetim görevlilerini kapitalist sınıfın kendi içindeki bir eleme süreci temelinde ve esasen kendi safları arasından, sahnede onu temsil etmesi ve temsil ederken de çalışan nüfusun emeğine gözetmenlik yapıp onu yönetmesi amacıyla seçer.

Demek ki bu belirgin bir farklılıktır, ancak bu iki aşırı ucun arasında, bir yandan işçinin, öte yandan yöneticinin özelliklerini çeşitli derecelerde paylaşan bir ara kategoriler yelpazesi mevcuttur. Yönetim hattındakilerin yükselme dereceleri, temelde otoritenin terimleriyle saptanabilirken, çalışanların konumlarındaki yükselme dereceleri sahip oldukları teknik uzmanlık düzeyleri tarafından ima edilir. Kapitalist şirkette orta saflarda bulunanların sahip oldukları otorite ve uzmanlık, kaçılmaz bir sorumluluk devrini de temsil ettiği için, çalışanların konumu hakkında en iyi, onları yukarıdan kumanda eden güç ve servetle olan ilişkileri ve kendilerin de kontrol, kumanda ve organize edilmesine katkıda bulundukları kendi altlarındaki emek kitlesiyle olan ilişkileri temelinde bir yargıya varılabilir. Ücret düzeyleri de önem taşır çünkü belirli bir noktanın ötesinde, tıpkı şirketin kumanda kademesinde bulunanların aldıkları ücretler gibi bunlar da sadece açık seçik bir biçimde emek güçlerinin para karşılığında mübadele edilmesini; yani bir meta değişimini değil, şirkette üretilen *artığın bir parçasını* temsil eder. Bu nedenle de bu ücretleri, şirketin başarısına ya da başarısızlığına bağlama ve onlara küçük de olsa, bir "yönetim payesi" atfetme niyetini barındırır. Aynı durum, istihdam garantilerinin tanınması, üretim süreci içinde harcadıkları emeğin yarı-bağımsız niteliği, başkalarının emeği üzerinde otorite kullanma, işe alma ve işten çıkarma ile diğer kumanda öncülleri gibi şeyleri paylaşmaları ölçüsünde de geçerlidir.

İdari ve teknik istihdamın orta kademeleri, bu ve benzer standartlarla yargılandıklarında, açıkçası geniş bir tipler yelpazesini kapsar. Üretim sürecini tasarlayan mühendis başları üst düzey yönetimle birleşirler ve onların altındaki hiyerarşi, çoğu örnekte, fabrika ya da bürodaki üretim bandı ile aynı ilkelerle örgütlenmiş olan ve ücret basamakları fabrika operatörlerinin ya da büro işçilerinin basamaklarından daha iyiyse bile, belki de za-

naatkârınki kadar iyi olmayıp, üretimdeki işçiden daha fazla bağımsızlığa ya da otoriteye de sahip olmayan bir dizi parça işçisi kümesinin çalıştığı, geniş taslak ve tasarım odalarına kadar uzanır. Bu ikisinin arasında, sanayi ordusunun alt ve ast subayları, yani ustabaşları, her çeşit küçük "yönetici", otoriteyi olmasa bile en azından zayıf bir çalışma bağımsızlığını elinde bulunduran teknik uzmanlar yer alır. Gerçek anlamdaki şirketlerin dışında, devlet işlerinde, eğitim ve sağlık kurumlarında bu basamaklar, bu alanların her birinde hâkim olan çalışma süreçlerine özgü biçimler içinde yeniden üretilir.

Üretim, dağıtım ve idare aygıtının kendileri olmadan çalışmaya devam edemeyeceği uzmanlaşmış bilgi ve devredilmiş otorite parçacıkları, bu ara gruplar arasında paylaşılır. Bu grupların her biri, üst düzey yönetim dâhil bu düzeye kadar uzanan yukarıdakilerin işe alınma zemini olarak hizmet eder. İstihdam koşulları üst düzey yönetimin kendi çeperlerinde aşağılık katmanlar, sorumlu ve "sadık" astlar, kontrolü sağlanmayı ve istihbarat toplamayı hedefleyen taşıyıcı aracılar bulundurma ihtiyaçlarından etkilenir, böylece yönetim düşmanca ya da kayıtsızca davranan bir kitleyle çaresizce karşı karşıya kalmayacaktır. Bu koşullar, ayrıca uzmanlaşmış ve teknik eğitim almış emeğin, gelişiminin daha ilk aşamalarında, bu nitelikteki emek arzının yalnızca sermaye birikiminin ihtiyaçlarına yetişmekte olduğu bir zamanda sahip olduğu ayrıcalıklı emek piyasası konumunun da etkisi altında biçimlenir. O halde, bir bütün olarak ele alındığında, kapitalist istihdamın bu alanında yer alanlar, az çok hiyerarşi içindeki özgün konumlarına bağlı olarak, proleter durumun en berbat özelliklerinden muaf olma ayrıcalığından ve kural olarak, önemli ölçüde daha yüksek ücret düzeylerinden yararlanırlar.

Ancak, bu grubu birçoklarının yapabileceği gibi, bir "yeni orta sınıf" olarak tanımlayacaksak, bu tanımı bazı kayıtlar düşerek yapmalıyız. Eski orta sınıf bu konumu kutupsal nitelikli sınıfsal yapının dışındaki yeri sayesinde işgal ediyordu; sermaye birikim sürecinin ister şu isterse bu cephesinde herhangi bir dolaysız role sahip değildi. Tersine bu "yeni orta sınıf", kendi konumunu sermayeyi çoğaltma sürecinin *dışında* bulunduğu için değil, bu sürecin bir parçası haline gelerek, özelliklerini *her iki yönden de* devşirdiği için işgal etmektedir. Sadece sermayenin imtiyazları ve ödüllerinden kendine düşen küçük payı almakla kalmaz, aynı zamanda sırtında proleter durumun izlerini de taşır. Bu çalışanlar açısından yaptıkları işlerin, üretim ilişkileri içindeki gerçek konumlarının, ücretli emek olarak ya-

şadıkları köklü tabiiyet koşullarının büründüğü toplumsal biçim, kendisini özellikle bu katmanın parçası olan kitle mesleklerinde giderek daha fazla hissettirmektedir. Burada özellikle teknik ressam ve teknisyenlerin, mühendislerin ve muhasebecilerin, hemşireler ve doktorların ve giderek çoğalan süpervizörlerin, ustabaşlarının ve küçük yöneticilerin kitlesel istihdamından söz edebiliriz. Birincisi, bunlar, ücret düzeyleri üzerinde aşağıya doğru bir basınç uygulayan işsizler yedek ordusunun zorunlu varlığı dâhil olmak üzere, emek piyasalarının sahip olduğu özelliklerin hepsini barındıran bir kitlesel emek pazarının parçası haline gelmektedirler.[a] İkincisi, sermaye, herhangi bir özelliğe sahip olan bir emek kitlesini –teknik iş bölümü ilkelerini ve uygulama üzerindeki hiyerarşik kontrolü, algılama bağlantıları üzerindeki sıkı denetimi aracılığıyla gerçekleştirmekten doğan maliyetleri karşılayabilecek büyüklükteki bir kitleyi- mülksüzleştirir mülksüzleştirmez, bu uzmanlığı hemen kapitalist üretim tarzının karakteristiği olan kimi "rasyonalleştirme" biçimlerine tabi kılar.

Söz konusu mesleklerde, proleter biçim kendisini ifade etmeye ve bu çalışanların bilincini etkilemeye başlamaktadır. Emek gücü satıcıları olarak sahip oldukları rollerin ne ölçüde güvencesiz olduğunu ve denetim altına alınarak mekanik bir tarzda örgütlenen işyerlerinin yol açtığı kötürümleştirmeleri hissederek, geride kalan ayrıcalıklarına karşın, popüler olarak "yabancılaşma" diye adlandırılan ve işçi sınıfının, ikinci doğası haline gelecek kadar uzun bir zamandır tecrübe etmekte olduğu çözülme belirtilerini hissetmeye başlamışlardır.

Büro emeğine ayrılan bölümde, ara bir katmanın kitlesel bir işçi sınıfı istihdamı haline doğru nasıl genişlediğini ve süreç içinde tüm ayrıcalıklarından ve ara özelliklerinden nasıls yoksun kılındığını tarif etmiştik. Burada yakın gelecekte, uzmanlaşmış çalışanlarla alt düzey yönetici çalışanların da benzer bir evrim yaşayacağını tahmin etmek zorunlu değildir. Ama Birinci Dünya Savaşı öncesinde, büro çalışanlarının sınıfsal konumuna dair bir "tanıma" ulaşmaya çalışanlar tarafından yaşanan zorlukların, bugün modern istihdamın ara katmanlarını tanımlarken karşılaşıl-

(a) Bu durumun ilk önemli örneği 1930'lı yılların Bunalımı ile birlikte ortaya çıktı, ama sermaye birikiminin İkinci Dünya Savaşı ile birlikte başlayan hızlı yükselişi ve sanayinin dönüşümü içinde bu eğilim alt edildi. Ancak 1960'lı yılların sonunda, çeşitli "profesyonel" türleri arasında yükselmekte olan işsizlik oranları, onları yeniden, bir zamanlar olduklarını sandıkları, "şu ya da bu kurumla bağlantı kurmaya" tenezzül eden serbest aracılar olmayıp, kendi altlarındakiler gibi serbestçe işe alınıp işten atılan bir konuma getirdi.

ması zorunlu olan sorunlara bir ölçüde benzediği kabul edilmelidir. Bu zorluklarsa son tahlilde sınıfların, sınıfsal yapının, toplumsal yapının sabit varlıklar olmayıp, devam eden, zengin değişimlerle, geçişlerle, çeşitlenmelerle dolu olan ve söz konusu formüller analitik olarak ne kadar düzgün olursa olsunlar, formüllere sıkıştırılamayacak süreçler olması gerçeğinden ileri gelmektedir.[b] Bu sürecin çözümlenmesi, sürece itici güç olarak hizmet eden içsel ilişkilerin ve bağlantıların kavranmasını, böylelikle de onun bir süreç olarak ilerlediği istikametin anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Belirli öğelerin süreç içindeki konumlarının "tanımlanması" sorunu, yalnızca ikincil bir sorun olarak ortaya çıkar ve bu sorun da daima net ve kesin bir biçimde çözümlenemeyebilir. Ayrıca bilimin de sorunun bu biçimde çözümlenmesini gerekli kılmadığı söylenmelidir.

Dipnotlar

1) 1) E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (New York, 1964), s. 10–11. (Türkçe'de: *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, 2007).

(b) E.P. Thompson şöyle yazmaktadır: "Bugünlerde sınıfın bir *şey* olduğunu varsayma konusunda her zamankinden daha güçlü bir ayartma mevcuttur. Bu, Marx'ın kendi tarihsel yazılarında kastettiği şey değildi, yine de bu hata güncel 'Marksist' yazında daha da canlanmaktadır. 'O'nun, işçi sınıfının, neredeyse matematiksel olarak tanımlanabilir olan gerçek bir varlığı olduğu varsayılmaktadır; üretim araçları ile belirli bir ilişki içinde duran şu kadar adam gibi...
"Sınıfın bir şey olmayıp bir ilişki olduğunu hatırlayacak olursak, bu biçimde düşünemeyiz".[1]

Bölüm XIX
Üretken ve Üretken Olmayan Emek

Hizmet üreten emeğe ayrılan daha önceki bölümde, işçi sınıfının varlığının, bu niteliğiyle, yerine getirmesi talep edilen çeşitli somut emek biçimlerine değil, daha ziyade emeğin sosyal biçimine dayandığı sonucuna ulaşmıştık. Bu durumda malların üretiminde işe koşulan emek, hizmet üretiminde sarf edilen emekten keskin bir biçimde ayrılmaz, çünkü her ikisi de, hedefi sadece değişim değeri üretimi olmayıp, aynı zamanda kapitalist için artı değer üretimi de olan meta üretimi ve kapitalist temeldeki üretimin biçimleridir. Çeşitli belirlenimli emek biçimleri işçi sınıfının bilinci, bütünselliği ya da ekonomik ve politik faaliyeti üzerinde etkide bulunabilir, ancak bir sınıf olarak varlığını etkilemez. Kapitalist için meta üreten çeşitli emek biçimlerinin tümü de üretken emek sayılmalıdır. Büro binasını inşa eden işçiyle her gece bu binayı temizleyen işçi aynı biçimde değer ve artı değer üretir. Kapitalist açısından üretken oldukları için, kapitalist de onların çalışmasına ve üretmesine olanak sağlar; toplum yalnızca bu işçilerin üretken olmaları ölçüsünde onların sırtından geçinir.

O halde şu soru ortaya çıkmaktadır: Peki ya emekleri üretken olmayanlar kimlerdir? Eğer, Marx'ın söylediği gibi, Romalı proletarya ile modern proletarya arasındaki fark, birincisinin toplumun sırtından geçinmesi, ikincisinin toplumu kendi sırtında taşıması ise, üretken olmayan işçiler

modern proletaryadan sayılmayacak mıdır? Bu soruya yanıt vermek için öncelikle kapitalist toplumda mevcut olan üretken olmayan emek türleri ve bunların tarihsel gelişimi hakkında berrak bir fikre sahip olmalıyız.

"Üretken" ve "üretken olmayan" emek terimleri klasik iktisatçılar arasında cereyan eden ve Marx'ın, *Kapital*'in dördüncü cildi olarak taslağını kaleme aldığı, tamamlanmamış eseri olan *Artı Değer Teorileri* kitabının ilk bölümünde son derece derinlemesine tahlil ettiği yaygın tartışmalardan köklenmiştir.

Terminolojiyi anlamak için öncelikle, üretken ve üretken olmayan emek tartışmasının, Marx tarafından yürütüldüğü haliyle, tartışma konusu olan çalışma süreçlerinin doğası ya da bunların özelde insanlar ve genelde toplum açısından sahip oldukları faydalar hakkında herhangi bir yargıyı ima etmeyip, özgün olarak ve bütünüyle, emeğin *kapitalist* üretim tarzı içindeki rolü ile ilgili olduğunun kavranması zorunludur. O halde tartışma aslında özgün emek çeşitlerinin sahip olduğu faydadan ziyade, üretim ilişkilerinin ve nihai olarak da toplumun sınıfsal yapısının tahliliyle ilgilidir.

Marx, temelde, kapitalizm koşulları altındaki üretken emeği sermaye için meta değeri ve bu nedenle de artı değer üreten emek olarak tanımlamıştır. Bu tanım *sermaye ile mübadele edilmeyen* emeğin tamamını dışarıda bırakır. Serbest mesleklerden mülk sahipleri; çiftçiler, zanaatkârlar, el sanatçıları, esnaf, profesyoneller, diğer serbest meslek sahiplerinin tümü, bu tanıma göre üretken işçiler değillerdir. Çünkü emekleri sermaye ile mübadele edilmez ve sermaye artışına dolaysız biçimde katkıda bulunmaz.[a] Hizmetçi de, kapitalist tarafından istihdam edilmesine karşın, üretken işçi değildir, çünkü hizmetçinin emeği sermaye ile değil, *gelir* ile mübadele edilir. Hizmetçi istihdam eden kapitalist kâr elde etmemekte, tersine kârı harcamaktadır. Bu tanımın, istihdam edilen emeğin sahip olduğu faydayla ya da hatta onun somut biçimiyle herhangi bir ilişkisi olmadığı açıktır. Aynı emek, *sosyal* biçimine bağlı olarak, gerek üretken, gerekse üretken olmayan emek haline gelebilir. Komşunun oğluna çimleri biçmesi için para vermek üretken olmayan emeği harekete geçirmektir; aynı işi yapmak üzere bir bahçıvan çocuk (hatta belki de aynı çocuğu) gönderecek bir bahçecilik firmasını aramaksa tamamıyla başka bir şeydir. Ya da, sorunu kapitalistin bakış açısından ortaya koyarsak, ailenin çimenlerini düzenleme-

(a) Dahası da var, bunlar üretken ve üretmen olmayan emek ayrımının *dışına* düşer, çünkü *kapitalist üretim tarzının dışındadırlar*. Marx'ın üretken ve üretken olmayan emek teorisinin berrak ve kapsamlı bir sunuşu için bakınız Ian Gough.[11]

si için bahçıvan emeği kiralamak üretken olmayan tüketimken, aynı bahçıvan emeğini, çalışmasından kâr elde etmek amacıyla kiralamak, üretken emeği sermaye biriktirmek amacıyla harekete geçirmek demektir.

Bir dakikalığına durup düşünmek bile bu farkın, kapitalist toplumun son iki yüzyıl içinde yaşadığı evrim açısından taşıdığı önemi gösterecektir. Emeğin sosyal biçiminde, kapitalistin bakış açısından bakıldığında, üretken olmayan emekten üretken emeğe doğru yaşanan değişim, serbest istihdamdan kapitalist istihdama, basit meta üretiminden kapitalist meta üretimine, kişiler arasındaki ilişkilerden nesneler arasındaki ilişkilere, dağınık üreticiler toplumundan kurumsal kapitalizm toplumuna doğru yaşanan dönüşüm anlamına gelir. O halde, üretken emek ve üretken olmayan emek arasında, bu emeği, onun somut biçimini dikkate almadan, sosyal bir biçim olarak tahlil etmek üzere yapılan ayrım, yararsız bir soyutlama olmak bir yana, kapitalizmin tahlil edilmesi bakımından tayin edici bir noktadır ve toplumsal biçimlerin maddi nesnelerin ve süreçlerin önemini nasıl belirleyip dönüştürdüğünü bizlere bir kez daha gösterir.

Müşterinin siparişi üzerine takım elbise diken terzi, meta biçimi altında yararlı bir nesne üretir; onu para karşılığında mübadele eder ve bunun içinden kendi harcamalarını ve geçim araçlarını elde eder; onu kiralayan müşteri yararlı bir nesne satın almıştır ve parası karşılığında takım elbise almak dışında bir beklenti içinde değildir. Ancak bir oda dolusu terziyi takım elbise dikmeleri için kiralayan kapitalist, toplumsal bir ilişki üretir. Bu ilişki içinde, terziler artık takım elbiselerden daha fazlasını üretmektedirler: Kendilerini üretken işçiler olarak ve işverenlerini de kapitalist olarak üretmektedirler. Sermaye o halde sadece emek karşılığında mübadele edilen para değildir; sermaye, emek tarafından, emeğe yapılan ödemenin ötesine ve üzerine çıkan değere, yani *artı* değere el konulması amacıyla, emek karşılığında mübadele edilen paradır. Para, emekle, bu amaç yüzünden mübadele edildiği her durumda sosyal bir ilişki yaratır ve bu ilişki, üretken süreçler boyunca genelleştikçe sosyal sınıfları üretir. O halde, üretken olmayan emeğin, kapitalistin artı değer elde etme amacı açısından üretken olan emek biçimine dönüşmesi, kapitalist toplumun yaratılması sürecinin ta kendisidir.

Hem Ricardocu hem de Marksist klasik siyasal ekonomi, emeğin en geniş kesimlerinin, sermaye artışına dolaysız biçimde katkıda bulunmadığı için, hâlâ (yukarıdaki tanımlar uyarınca) üretken olmayan emek addedilebileceği bir dünya ile karşı karşıyaydılar. Kapitalist ulusların son iki yüz-

yıllık tarihinin önemli bir bölümü, bu emek biçimlerinin imha edilmesini, yani bu formların sosyal emeğin hâkim durumdaki kesimleri olmaktan önemsiz kesimleri olmaya indirgenmesini açıklamaktadır. Bu, daha önce işaret edilmiş olanı; yani kapitalist üretim tarzının çalışma biçimlerinin tümünü kendisine tabi kıldığını ve emek süreçlerinin tamamının, artık diyetini arkalarından bırakarak sermayenin eleğinden döküldüklerini söylemenin bir başka yoludur.

Ancak, sermaye birikimi sürecine giren ve sermaye için gerekli olan emeğin tümü bu suretle üretken hale gelmez. Çünkü kapitalist toplumun temeli olarak hizmet eden üretken emeğin, meta değeri üreten emek olduğu da doğrudur. Tıpkı, bir sistem olarak kapitalizmin, üst tabakaları üretimden ne kadar uzaklaşırlarsa uzaklaşsınlar, toplumun yaslandığı üretken süreçlerden kaçamayacak olması gibi, meta değeri de, öteki değer biçimlerinin tümünün; para, kredi araçları, sigorta poliçeleri, hisseler, vs.'nin yaslandığı nihai temeldir. Meta değerleri üretme işindeki kapitalist için, amaç daima, maliyetleri üzerindeki mümkün olan en büyük marjı yakalamaktır. Ancak bunu yapmak için, meta değerlerini, bunları para biçimine dönüştürerek *realize etmek zorundadır.* O halde satmak için üreten sanayi kapitalisti için bile, firma içinde ticari fonksiyonlar ortaya çıkar. Dağıtım, depolama, paketleme, ulaşım, sergileme, vs. gibi fonksiyonlar dışında sadece satmak için satın alan ticari kapitalist içinse, bu realizasyon süreci, yaptığı işin özünü oluşturur.

Değer ve artı değer üretim süreçlerinin rutinleşmesiyle birlikte, kapitalistin dikkati giderek, çözümü değerlerin yaratılmasından daha da büyük önem kazanan bu realizasyon sorununa odaklanır. Aynı zamanda, üretim içinde yaratılan artık görülmemiş ölçüde devasa boyutlara ulaştığından, sermayenin basit bir biçimde kredi, spekülasyon vs.'ye yönelik kullanımı da muazzam ölçülerde çoğalır. Bu son durumda ortaya çıkan şey, üretim içinde ortaya çıkan artık meta değeri kısımlarına el konulmasıdır. Bu iki görev, yani artı değerin sermaye tarafından *realize edilmesi* ve ona *el konulması*, gördüğümüz gibi, muazzam emek kitlelerini gerektirir ve bu emek, kapitalist üretim tarzı açısından gerekli olmakla birlikte, kendi içinde üretken olmayan bir emektir. Çünkü toplum ya da kapitalist sınıf bakımından ulaşılabilir olan değer ya da artı değeri zırnık kadar bile genişletmez.

Ödenmemiş hesapları tutan borç memuru, ödemeleri kaydeden sigorta memuru, mevduatları kabul eden banka memuru; ticari ve finansal eme-

ğin bütün bu biçimleri, üzerinde çalıştıkları rakamlar ya da kâğıtlar tarafından temsil edilen metaların değerine hiç bir şey eklemezler. Yine de bu etkisizlik durumu, emeklerinin belirlenimli biçimi; yani yapısal anlamda büro çalışanı olmaları olgusundan kaynaklanmaz. Benzer ve hatta birebir özdeş diğer büro emeği türleri, hepsi de üretken emeğin kafa ve kol emeği cepheleri bakımından tabi kılındıkları işbölümü uyarınca meta değere üretken biçimde katkıda *bulunan* üretim, depolama, ulaşım ve diğer benzeri süreçlerde kullanılır. Bu durum daha ziyade bu emeğin sadece, değerin pazarda realize olmasına ya da değer üzerinde rekabete tutuşan sermayelerin mücadelesine ve bu sermayenin bireysel borçlar, spekülasyonlar ve kredi gibi sermaye "hizmetleri" vs. biçiminde transfer edilmesine ve yeniden tahsis edilmesine katkıda bulunan görevlerle meşgul olması yüzünden meydana gelir.

O halde emek basit bir biçimde kapitalist üretim biçiminin dışında olması ya da, içinde olmakla birlikte, kapitalist tarafından, birikim güdüsü ile üretken görevlerden ziyade üretken olmayan görevler için kullanılması nedeniyle üretken olmayan emektir. Artık, *sermayenin kontrolü dışında bulunan üretken olmayan emek gerilirken, sermayenin çeperi dâhilinde duran üretken olmayan emeğin çoğaldığı* açıktır. Sermaye için çalışmaması yüzünden üretken olmayan emek olarak addedilmiş olan büyük bir emek kitlesi artık sermaye için çalıştığı ve sermayenin üretken olmayan emeğe yönelik ihtiyacı böylesine belirgin bir biçimde arttığı için, üretken olmayan bir emek kitlesine dönüşmüştür. Kapitalist sanayi ne kadar üretken hale gelirse; yani artı değer kitlesinin ne kadar büyük bir bölümünü üretken nüfustan çekip alırsa, bu artık içinde kendi payını arayan sermaye kitlesi de o kadar geniş olacaktır. Sermaye kitlesi ne kadar büyükse, sadece bu artığın yolunu değiştirme ve onu çeşitli sermayeler arasında dağıtmaya hizmet eden üretken olmayan faaliyetler kitlesi de o kadar büyük olacaktır.

Modern burjuva iktisadı, üretken ve üretken olmayan emek sorununu değerlendirme gücünü, kısmen bu tarihsel değişim yüzünden kesin olarak yitirmiştir. Smith ve Ricardo'nun dönemlerinde, üretken olmayan emek, temelde sermayenin çeperi dışında bulunduğu için, klasik siyasal iktisat onu israfçı bir emek gibi görmüş ve asgariye indirilmesi çağrısında bulunmuştur. Ancak o zamandan bu yana üretken olmayan emek kitlesi büyük anonim şirketin dışında sahiden de imha edilmiş ve onun *içinde* farklı bir temelde yeniden üretilmiştir. Yönetim biliminin bir kolu olarak, her şeyi burjuvazinin gözlerinden gören burjuva iktisadı, eski yaklaşımını sürdürmeyi imkânsız saymaktadır. Modern anonim şirket bu üretken ol-

mayan emek biçimini zorunluluk yüzünden geliştirmiştir ve zorunluluk yüzünden, ilk kuralları "ek masrafları düşürmek" ve olası kaynaklarının tümünü üretime hasretmek olan öncüllerinin dar ve nekes yöntemlerine son vermiştir. "Milyonlar kazanmak için milyonlar harca" sloganı günün sloganı haline gelmiştir ve bu terim, modern anonim şirket gevezelikleri içindeki çeşitli sürümleriyle, çoğu durumda, pazarlama, reklâmcılık, geliştirme ve spekülasyon alanlarında milyonlarca dolar harcamak olarak anlaşılmaktadır; bunlar, üretim görece rutinleşir ve bu alandaki harcamalar ölçülü ve tahmin edilebilir miktarlarda akarken, harcanabilir şirket gelirlerinin akıtıldığı başlıca alanları oluşturmaktadır.

O halde, "üretken" ya da "üretken olmayan" emek sorunu, kapitalist yönetim bakımından nasıl ilgi konusu olmaktan çıktıysa, bugün iktisatçılar açısından da, erken burjuva iktisatçılar için taşıdığı büyük önemi yitirmiştir. Bunun yerini, emek çeşitlerinin tümünün, *hatta herhangi bir üretkenliğe sahip olmayan emeğin* bile sahip olduğu *emek üretkenliğinin* ölçülmesi uygulaması almıştır. Bu, burjuva dilinde, emeğin sermaye tarafından işe koşulduğu herhangi bir görevin, hatta ulusun zenginliğine hiç bir şey katmayan görevlerin bile, nasıl bir tasarrufla gerçekleştirileceğine gönderme yapmaktadır. Ayrıca "ulusların zenginliği" fikrinin ta kendisi de, emeğin yararlı mallar ve hizmetler üretirken sergilediği etkinlikle hiçbir ilişkisi olmayıp, daha ziyade sermaye devreleri ve malların piyasa içindeki akış hızına gönderme yapan "refah" kavramının onun yerini almasıyla birlikte kaybolup gitmiştir.

O halde, dolaşıma giren toplumsal bakımdan yararı olmayan bu muazzam emek büyüklükleri, yöneticilerin zihinlerinde ne kadar genel emek süreçleriyle bütünleşmişse, sermayenin modern ideologlarının zihninde de aynısıyla o kadar bütünleşmiştir. Artığı üreten, realize eden ya da yolunu değiştirenler dâhil olmak üzere emek süreçlerinin tümü, aynı biçimde yararlı sayılmaktadır. Tek tek firmalardaki ve ekonominin tamamındaki üretken ve üretken olmayan emek biçimleri, aynı suyun içinde eritilmiştir. Ayrıca şirket faaliyetlerinin üretken olmayan cephelerindeki emek organizasyonu da üretken sektörde çizilen hatları takip eder; her iki sektördeki emek de giderek farklılaşmamış bir kitleye dönüşür.

Erken kapitalist işletmelerde sınırlı miktarlarda istihdam edilen üretken olmayan emek, genel anlamda konuşulduğunda, işverenle yakın bağlara sahip olan ve özel ayrıcalıklar edinen, kayırılmış bir katmandı. İşverenin satışlarını, muhasebesini, spekülatif ve maniplatif görevlerini yerine getirmek üzere işveren için çalışan kimseler, işveren bakımından, sermayesini,

emek halinde, sadece geçici biçimde temsil eden üretimdeki kimselerden farklı olarak, sermayesinin korunmasına ve genişlemesine *sermaye halinde* yardımcı olan kimseleri temsil ediyordu. Sermayenin defterlerini tutan, ürünlerini satan, onun adına dış dünya ile müzakerelerde bulunan ve genel olarak sırlarının, umutlarının ve planlarının sırdaşı olan az sayıdaki kimse, aslında, kendileri de sadece çalışanlar olsalar bile, üretken işçilerin sömürülmesine yardım ediyorlardı. Öte yandan, üretken işçi, sermaye ile emek arasındaki sosyal ilişkiyi temsil ediyordu, çünkü bu işçi, "artı değerin yaratılmasının dolaysız aracı" idi. Marx, "o halde, üretken işçi olmak" diye yazmıştı, "en ufak bir şans değil, kadersizlik getirir".[2] Sermayesinin dolaşımı, kârının realize olması ve emeğinin yönetilmesinde kapitaliste yardım edenler, bu görev sayesinde ayrıcalıklar, güvenceler ve statü elde ettiler ve bu yüzden, üretken olmayan işçi olmak, başlı başına üretimdeki işçinin kadersizliğinin tersine bir ölçüde şanslı bir durumdu.

Ancak, artık, şirket dâhilindeki üretken işçilerle üretken olmayan işçiler arasındaki ilişkilerde köklü değişimler meydana geldi. Bir yandan, üretken emek süreci, eskisinden de kolektif bir süreç haline dönüştü. Nihai ürünü üreten, yalnızca üretken işçilerin kitlesidir; tek tek işçilerin her biri artık bireysel anlamda üretken sayılamaz ve üretken emek tanımı da yalnızca işçilerin bir bütün olarak ele alınan ana kitlesine uygulanabilir. Öte yandan, şirketin, böylesine genişletilmiş olan üretken olmayan emeğine de, kapitalist işbölümü tarafından, tıpkı üretken çalışmaya kazandırıldığı gibi, aynı ikili yapı kazandırılmıştır. Kapitalistle yakından bağlantılı olan bireysel memur yerini, tarif etmiş olduğumuz gibi, kapitalist işletmeyle bağlantısı kalanlar yalnızca şefler haline gelirken, diğer herkesin üretimdeki işçilerle akraba konumlara yerleştikleri şirket bölüm ya da departmanlarına bırakmıştır. O halde, üretken emek cephesinde, bireysel işçi kendisini üretken işçi haline getiren, tamamlanmış metanın üreticisi olarak sahip olduğu özellikleri yitirir ve bu özelliklere yalnızca kitlenin içinde sahip olmaya devam ederken, üretken olmayan emek cephesinde de, üretken işçilerin hayatlarını karakterize eden boyun eğdirilmişliği ve baskıyı onlarla paylaşan bir kitle yaratılmıştır.

Sermaye ile yakından bağlantılı olan üretken olmayan görevler, özel ve ayrıcalıklı işler olmaktan çıkarak, şirket faaliyetinin çeşitli bölümleri ya da hatta kendi başlarına ayrı ve bütünsel kapitalist "sanayiler" olmaya doğru evrilirken, artık, yaşadıkları koşullar genellikle üretim içinde organize edilmiş emek ordularınınkilere benzeyen kendi ücretli işçi ordularını üretmektedirler. Ayrıca üretimin içindeki ve üretimin dışındaki emek sü-

recinin örgütlenmesi ile ilgili sorunlar nasıl şirket yönetimi açısından giderek birbirlerine benzemeye başladıysa, işçiler açısından da zımba basmak ya da daktiloya çekmek, zımba makinesi ya da montaj bandı, depo odası ya da dosya odası, makine aleti ya da muhasebe makinesi gibi emeğin çeşitli belirlenimli biçimleri giderek daha da önemsizleşmektedir. Modern büroda ve fabrikada, emeğin sahip olduğu biçimler ve içinde bulunduğu koşullar arasında eskinin muhasebe bürosu ve imalathanesi arasında öylesine büyük görünen uçurum, artık daralmaktadır. Üretken olmayan işler bir zamanlar üretken işçi olma "kadersizliğinden" kaçmanın araçları iken, en altlarında istihdam edilen emek orduları arasındaki çekiciliklerini çoğunlukla yitirmekte ve yalnızca bir başka sömürü biçimi haline dönüşmektedir. Sermaye tarafından üretken emekten çekilip alınan faydaların bir ölçüde de olsa paylaşılabileceği ayrıcalıklı konumlar olmaktan, sermayeyi çoğaltmak için tasarlanmış olan bütünsel aygıtın basit dişlileri olmaya doğru dönüşmüşlerdir. Bu durum, teknik anlamda konuşulduğu zaman, kendisi meta değeri üretmeyen herkesin ister istemez diğerleri tarafından üretilmiş olan meta değerlerinin bir bölümünü tüketmesinin gerekli olması gibi bir gerçeğe rağmen böyledir. Modern şirket içinde ve bu şirketin istihdam ettiği emek kitlesi açısından bu farklılık, proleterler ve orta sınıf arasındaki ayrım çizgisi olarak sahip olduğu toplumsal gücü yitirmiştir: Bu çizgi artık kabaca üretken işçilerle üretken oymayan işçiler arasındaki bölünmeye tekabül edecek biçimde çizilemez; sosyal yapı içindeki bir başka yerde aranmalıdır.

Son olarak, Marx'ın kendisinin asla, toplumun sınıfsal yapısı bakımından, kapitalist olarak işlev gören kapitalist tarafından istihdam edilen üretken işçilerle üretken olmayan işçiler arasında keskin bir ayrım çizgisi çizmediği işaret edilmelidir. Marx üretim işçilerini ve ticaretteki işçileri aynı biçimde ücretli işçiler olarak adlandırdı.[b] "Bir açıdan" diyordu, "ticaretteki böyle bir işçi de tıpkı herhangi bir başkası gibi ücretli işçidir. Birincisi, emek gücü, gelir olarak harcanan para tarafından değil, tüccarın değişken sermayesi tarafından ve sonuç olarak da, özel hizmet için değil,

(b) Ancak bunları, "ticari proletarya" olarak adlandırmamıştır; Gough burada yanılmaktadır, çünkü bu terim Engels tarafından eklenen ve imzalanan bir dipnotta yer almaktadır. Marx'ın bu terimi kullanmamış olması, ancak Engels'in yirmi yıl kadar sonra kullanılmasını mümkün bulması gerçeği başlı başına önem taşır ve bu önem Engels'in kendisi tarafından, büro çalışanlarının ticari işlemler konusunda eğitilmiş olup iki ya da üç dile aşina bulunduklarına ve "hizmetlerini Londra kentinde, iyi bir makinecinin haftalığının oldukça altında olan, haftada 25 şiline boşu boşuna sunduklarına" işaret ettiği aynı dipnotta kısmen berraklaştırılmaktadır.[4]

bu amaçla yatırıma dönüştürülmüş olan sermayenin değerini genişletmek için satın alınır. İkinci olarak, emek gücünün değeri ve o halde ücretleri, diğer ücretli işçilerin ücretleri gibi belirlenir; yani, kendi emeğinin ürünü tarafından değil, özgün emek-gücünün üretim ve yeniden üretim maliyeti tarafından." Buna şunu da ekliyordu: "Tıpkı emekçinin ödenmemiş emeğinin üretken sermaye için artı değer yaratması gibi, ticaretteki ücretli işçinin ödenmemiş emeği de tüccarın sermayesinin bu artı değerinin bir parçasını güvence altına alır".[5]

Ancak, Marx, bu durum "tüccar sermayesinin doğasıyla çelişir gibi görünüyor, çünkü bu sermaye türü, sermaye olarak, sanayi sermayesinin yaptığı gibi, başkalarının emeğini seferber ederek hareket etmez, daha ziyade kendi işini yaparak; yani satın alma ve satma görevlerini gerçekleştirerek hareket eder, bu da kesinlikle sanayi sermayesi tarafından üretilen artı değerin bir bölümünü ele geçirmesinin aracı ve nedenidir" deme noktasına kadar ilerlediği için, kendi akıl yürütmesi konusunda da tam olarak ikna olmuş değildi.[6] Burada sorduğu soru yaşamsal bir nitelik kazanmaktadır: Ticaret sermayesi kendi kazancını, saf biçimde satın alma ve satma işlevi karşılığında, sanayi sermayesi tarafından yaratılan artıktan elde ediyorsa, ticari sermaye, zorunlu olarak yapmak zorunda olduğu üzere, kendi ücretli işçilerini istihdam edecek ve böylelikle de kendi sermayesinin bir bölümünü değişken sermaye haline dönüştürecek kadar büyüdüğünde ne olacaktır? Çünkü söz konusu değişken sermaye, Marx'ın işaret ettiği gibi, hiçbir değer yaratmaz, büyümesi hiçbir zaman artı değerin büyümesinin bir *nedeni* değil, yalnızca *sonucudur*. Ancak durum buysa, ticari sermayenin değişken sermayeye (yani ücretli emeğe) dönüştürülmüş olan bölümü, değer ve artı değer yaratan diğer değişken sermayelerin tümünden farklıdır. Üretim işçilerine ücret olarak tahsis edilen sermaye ile ticaretteki işçilere tahsis edilen sermaye arasındaki bu farka, Marx bir "zorluk" olarak gönderme yapmaktadır. Üstelik metinde kendi kendisine parantez içinde, tüccarın değişken sermayesi, "dolaşım alanındaki zorunlu emek yasası" ve "para ile uğraşan sermaye" gibi noktalar dâhil çeşitli noktaların tahlilini yapmayı hatırlatması ve ikincisi, ticari ücretli emekle ilgili olarak yaptığı tartışmanın, Engels'in de işaret ettiği gibi, bu noktanın daha uzun uzadıya ele alınması gerektiğine işaret edecek biçimde kesilerek, iki boş sayfanın bunu izlemesi gibi olgular tarafından da işaret edildiği üzere tam anlamıyla bir çözüm de sunmamaktadır. Ancak Marx'ın tartışması bizi burada ilgilendirdiği anlamda büyük ölçüde tamamlanmıştır ve ticari eme-

ğin ele alınması bakımından aşağıdaki sonuçları içermektedir:[7]

1. Merkantil sermaye öncelikle sanayi sermayesinin bir kolu olarak ve bu nedenle de ayrı bir sermaye olarak değil sanayi kapitalistinin bürosu içinde tahlil edilmelidir.

2. Söz konusu büro "başından itibaren sanayinin imalathanesine kıyasla son derece küçük"tür. Ama üretimin ölçeği büyüdükçe, "gerçek büro işlerini yapan ticari ücretli işçilerin istihdamını gerektiren" ticari büro da büyür.

3. Bu durum ayrıca, ayrı tüccar sermayesi (ve neticede bankacılık, sigortacılık, vs. deki finansal sermaye) için de geçerlidir çünkü "eğer her tüccar sadece kendi emeğiyle çekip çevireceği kadar sermayeye sahip olsaydı, tüccar sermayesinin sonsuz biçimde parçalanması gerekirdi" ki bu durum açıkladığı nedenler yüzünden beklenir bir sonuç değildir. O halde bankacılık sermayesinin olduğu kadar tüccarın ticari bürolarında da ticari ücretli işçi istihdamının artması beklenebilir.

4. Ticaretteki işçi temel anlamlarda, yani işçinin emek gücünü satması ve kapitalistin de onu satın alması bakımından, üretim işçisine benzer. Yine de ticaretteki işçiler iki özel anlamda ücretli işçilere benzemezler. Birincisi, istihdam edilmeleri artı değer artışının bir nedeni olmayıp, sonucu olduğu için, kâr da bunların ücretleri üzerinden oluşan harcamaların sonucu değil, ücretleri üzerinden oluşan harcamaların ön koşuludur. (Marx, bu durumun bir ifadesi olarak, ticaretteki maaşların bir bölümünün "sık sık kâr payı olarak ödendiğine" işaret etmektedir.) İkincisi, emeklerinin somut biçimi genel olarak üretim işçilerinin emeklerinin somut biçiminden farklı olduğu için, ticaretteki işçiler "daha yüksek ücret alan ücretli işçiler sınıfına; emekleri vasıflı olarak sınıflandırılan ve ortalama emeğin üzerinde duran ücretli işçiler sınıfına aittirler".

5. Ancak, Marx, hangi türden olursa olsun belirlenimli emek biçimlerini kapitalizm koşulları altında sabit ve nihai biçimler olarak görecek son kişi olduğu için, buna hemen ticaretteki işçilerin emek gücünün, kısmen "bürodaki işbölümü", kısmen de kapitalist üretimin ilerlemesi paralelinde "kamusal eğitimin evrenselleşmesi" nedeniyle değersizleştirmesi yüzünden, ticari ücretlerin "düşme eğilimi içinde" olduğunu eklemektedir.

Marx'ın ticaret emeğinin bu çeşitli özelliklerini belirttikten sonra, sorunu modern boyutlarının tümüyle mevcut olduğu haliyle çizdiği açıktır. Kapitalist tarafından artı değerin realize edilmesi ya da artı değere el konulmasına yardımcı olması için işe alınan üretken olmayan emek,

Marx'ın zihninde tek bir yönü hariç, üretken emeğe benzemektedir: Değer ve artı değer üretmez ve bu nedenle de artı değerin genişlemesinin nedeni olarak değil, sonucu olarak büyür.

Ancak, Marx'ın ticari ücretli çalışanlar katmanının büyümesinin aldığı boyutları ve onun bir ticaret proletaryasına dönüşmesini ne tahmin ettiği ne de tahmin etme girişiminde bulunduğu da açıktır. Burada, Marx'da diğer her yerde de olduğu gibi, spekülasyonun sınırları açık ve kesindir: Çözümleme, ilkeleri belirlemek amacıyla kullanılır; hiç bir zaman bu ilkelerin sonsuza kadar ya da uzun bir zaman dilimi boyunca geçerli olmaya devam etmesi halinde ortaya çıkacak olan nihai sonuç hakkında spekülasyon yapmak amacıyla kullanılmaz.[c] Ayrıca Marx'ın bu ilkeleri kendi alışıldık enginliği ve kapsayıcılığı ile; kapitalist sistemin sahip olduğu mimarinin ve onun öz-üretiminin dinamiklerinin hiçbir parçasını ihmal etmeyen bir biçimde kavradığı da açıktır.

Marx'ta çözümlemenin tali ve önemsiz bir parçasını oluşturan olan şey, o halde, bizim için kapitalist üretim tarzının temel sonuçlarından birisi haline gelmiştir. Dürüst bir bilim insanı olarak Marx'ı şaşırtan birkaç ücretli ticaret işçisi, modern kapitalizmde, üretken olmayan emeğin karakteristiği olan geniş ve karmaşık bir mesleki yapı haline dönüşmüştür. Ancak bu dönüşümü yaşarken onları üretken işçilerden ayıran son özelliklerinin çoğunu da yitirmişlerdir. Sayıları azken üretken emeğe benzemiyorlardı; çoğaldıkça üretken emeğe benzediler. Üretken emek ve üretken olmayan emek, teknik bakımdan farklı olsalar da; üretken olmayan emek *yalnızca üretken emekten çekilip alınan artığın çoğalmasının sonucu olarak büyürken*, üretken emek verimliliği artarken orantısal olarak küçülme eğilimi sergilemekte olsa da; bu farklılıkların tümüne karşın, iki emek kitlesi diğer bakımlardan çarpıcı bir karşıtlık içinde değildir ve birbirlerinin karşısına konulmamalıdır. Bunlar günümüzde, Marx'ın zamanındaki durumdan farklı olarak, her açıdan ortak, kesintisiz bir istihdam kitlesini oluşturmaktadırlar.

Dipnotlar

(c) Bunu anlamak için, Marx'ın yalnızca bilim insanı olmayıp aynı zamanda devrimci de olduğunu; kapitalist üretim tarzının zaten yeterince uzun süredir işlemekte olduğuna ve faal devrimcilerin tümünün cephaneliğinin bir parçasını oluşturan bir inanç olarak, bu üretim tarzının varlığını sürdürmeye devam etmesine değil yakında yıkılacağına duyduğu inancı akılda tutmak zorunludur.

1) Ian Gough, "Marx's Theory of Productive and Unproductive Labor", *New Left Review*, no, 76 (Kasım-Aralık 1972), s. 47–72.

2) Karl Marx, *Capital*, cilt I (Moskova, tarihsiz), s. 447. (Türkçe'de: *Kapital*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1997.)

3) Gough, "Marx's Theory of Productive and Unproductive Labor", s. 70.

4) Karl Marx, *Capital*, cilt III (Moskova, 1966), s. 301. (Türkçe'de: *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, Üçüncü Cilt, Çeviren: Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1997).

5) Aynı yer, s. 292, 294.

6) Aynı yer, s. 294.

7) Aynı yer, s. 292–301.

Bölüm XX
Vasıf Hakkındaki Son Bir Not

1930'larda Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu tarafından sanayinin makineleşmesi hakkında yürütülen bir çalışmada, Harry Jarome şu sonuca ulaşmıştı: "Daha fazla makineleşmenin, gelecekte vasıf üzerinde yaratacağı etkiye gelince... Yeni değişikliklerin yaratacağı etkinin, gereksinim duyulan ortalama vasfı çoğaltmak olacağına inanmak için kayda değer nedenler mevcuttur".[1] Kırk yıl sonra bu yargıya katılmayan pek az insan var. Sanayide ve büro çalışmasında değişen koşulların giderek "daha fazla öğrenim almış", "daha eğitimli" ve bu nedenle de "değerlenmiş" bir çalışan nüfus gerektireceği fikri, popüler ve akademik söylemde neredeyse evrensel olarak kabul gören bir önermedir. Bu çalışmada şu ana kadar ileri sürülen tez, bu popüler düşünceyle dolaysız biçimde çatıştığı için, artık bu geleneksel bakış açısını doğrudan doğruya karşımıza almak zorunlu olmuştur. "Vasıf", "öğrenim" ve "eğitim" kavramları başlı başına zaten yeterince belirsiz kavramlardır ve "değerlenme" savını desteklemek amacıyla kullanılan tezlerin tam olarak araştırılması, asla tutarlı ve sistematik bir sunuşun konusu olarak ileri sürülmemiş olmaları olgusu tarafından, daha da zorlaştırılmaktadır. Konuyla yalnızca, temelde izlenimsel nitelikte olan ve açımlama ihtiyacı yaratmayacak kadar ayan beyan sayılan bir teoriye tutarlılık kazandırmayı deneyerek ilişki kurabiliriz.

Konunun, Jerome tarafından yukarıda zikredilen cümlede büründüğü biçimiyle üzerinde dönüp dolaştığı terim, "ortalama vasıf" terimidir. Teknolojinin gelişmesi ve temel bilimlere uygulanmasıyla birlikte, toplumun emek süreci daha büyük miktarlarda bilimsel bilgi içermeye başladığı için, açıkçası bu emek süreçlerinin sahip olduğu "ortalama" bilimsel, teknik ve bu anlamda da "vasıf" içeriği geçmişte olduğundan daha yüksektir. Ancak bu sonuç da bir totolojiden başka bir şey değildir. Mesele tam da, emeğin bilimsel ve "eğitimli" içeriğinin *ortalanmaya* doğru mu yoksa tersine, *kutuplaşmaya* doğru mu gittiğidir. Eğer ikinci durum söz konusuysa, "ortalama" vasfın yükseldiğini söylemek, bir ayağı ateşte öteki ayağı buzlu suda dururken "ortalama olarak" gayet rahat bir durumda olduğunu söyleyen istatistikçinin mantığını benimsemek demektir. İşçilerin ana kitlesi emek süreci üzerinde sahip oldukları denetimin gerilemesinin, denetimin yöneticiler ve mühendisler tarafından, bu gerilemeyi dengelemenin çok ötesine varan düzeylerde elde edilmiş olması gerçeğinden bir şey kazanmazlar. Tersine, (kayıplarının telafi edilmesi bakımından yeterli olacak yeni yetenekler elde etmeksizin, zanaat yeteneklerini ve geleneksel yeteneklerini yitirirken) yalnızca sahip oldukları vasıflar mutlak anlamda gerilemekle kalmaz, bunlar aynı zamanda *göreceli olarak da* gerilemiş olur. Bilim, emek süreci ile daha fazla eklemlendikçe, işçi de bu süreç hakkında daha az şey kavrar; makinenin düşünsel ürünü daha sofistike bir hal aldıkça, işçinin makine üzerindeki kontrolü ve kavrayışı da bir o kadar azalır. Bir başka deyişle, işçi, çalışırken insan olarak kalmaya devam etmek amacıyla ne kadar çok şey bilme ihtiyacı duyuyorsa, o kadar az şey bilir. "Ortalama vasıf" kavramının gizlediği uçurum işte budur.

Aynı belirsizlik, eğitim ve öğrenim gerektiren uzmanlıkların yaygınlaşmasına işaret eden, "değerlenme" tezinin bir başka yaygın formülasyonunda da görülebilir. Örneğin Omar Pancoast şöyle demektedir: "Giderek daha fazla pozisyonun özel vasıfları gerekli kıldığı tarihsel bir gerçektir. Bunun kanıtı J. K. Norton tarafından şu yorumla birlikte özetlenmiştir: 'Mesleki eğilimler konusunda yapılmış olan hiçbir yaygın çalışma aksi bir sonuca ulaşmış değildir'"[2]. İddia bu haliyle muhtemelen itiraz kabul etmez niteliktedir, ancak, eğer "vasıf" sözcüğüne anlamsal bir yorum addedildiyse, bu önerme, çoğunlukla yapıldığı üzere, *çalışan nüfusun daha büyük bir bölümünün* özel vasıflar gerektiren konumları işgal ettikleri anlamına gelecek biçimde anlaşılmayabilir. Bu yaklaşım, teknik uzmanlıklardaki çoğalmanın, işçi kitlesinin bilim, bilgi ve vasıf aleminden dışlanmasının koşu-

lu olduğu kabul edilmeden, yalnızca uzmanlaşmış teknik mesleklerin sayısındaki artışa yaslama eğilimi içindedir.

"Değerlenme" tezi, bu tezi savunanların çoğu açısından, iki belirgin eğilime dayanıyor gibi görünmektedir. Bunlardan birincisi işçilerin kimi büyük mesleki gruplardan diğerlerine doğru kayması; ikincisi ise ortalama eğitim süresinin uzamasıdır. Yalnızca vasıfla ilgili tarihsel eğilimlerin gerçekçi bir resmini çizebilmek için böyle bir kavrayışa ihtiyacımız olduğu için değil, ayrıca bu kavrayış dâhilinde geleneksel sosyal bilimin dikkatle imal edilmiş görüntüleri gerçeğin ikamesi gibi kabul etme tarzının sayısız örneğini de bulacağımız için, her iki konuyu da bir ölçüde ayrıntılı biçimde ele almak yararlı olacaktır.

***

İşe öncelikle istatistikçiler tarafından "kol" emeği kategorisindeki işçi sınıfının çeşitli kesimlerini belirlemek için kullanılan mesleki kategoriler dâhilinde gerçekleşen kaymalardan başlayalım. Yüzyılın başında günümüzde *zanaatkârlar, ustabaşılar ve benzerleri, operatörler ve benzerleri ve tarım dışı emekçiler* diye bilinen üç işçi sınıflandırması hep birlikte istihdamın yüzde 36'dan biraz daha azını oluşturuyordu. Yetmiş yıl sonra bu üç kategori yüzde 36'sının biraz daha fazlasını oluşturmaktadır (aradan geçen on yıllar içinde; yani 1920'lerde, 1950 sayımına kadar, bunların toplamı yaklaşık yüzde 40'a çıkmış olmakla birlikte daha sonra yeniden düşmüştür). Ancak bu yetmiş yıl boyunca bu grubun üç istatistiksel öğe arasındaki dağılımı keskin bir biçimde değişti. İstihdam edilen nüfusun tamamının yüzdeleri olarak, yaşanan değişiklikler aşağıdaki gibidir:[3]

	1900	1970
Zanaatkârlar, ustabaşları ve benzerleri	10,5	13,9
Operatörler ve benzerleri	12,8	17,9
Tarım dışı emekçiler	12,5	4,7
Toplam	35,8	36,5

Bu tablonun en belirgin özelliği emekçiler grubundaki gerilemedir. Bu sınıfın önemli bir bölümü operatöre dönüşmüş (yüzdelerle konuşuyoruz, çünkü üç grubun mutlak sayılar olarak toplamları, 1970'de yüzyılın başındakinden yaklaşık $22\frac{2}{3}$ kat büyüktür ve her bir yüzdelik puan şimdi

yaklaşık 22 $\frac{2}{3}$ kat daha fazla insanı temsil etmektedir) ve geriye kalanlar da zanaatkâr ve ustabaşı halini almıştır. Bu kayma, görünüşte, işçilerin daha yüksek vasıf kategorilerine doğru kitlesel biçimde "değerlenmeleri" olarak ele alınmaktadır.[a]

Ancak, işçilerle ilgili sınıflandırmalar ne "doğal", ne de kendinden menkul şeylerdir. Vasıf derecesi de söz konusu sınıflandırma türlerine verilen etiketlerden basit bir biçimde okunabilecek olan aşikâr bir özellik değildir. Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılan ilk sosyoekonomik mesleki sınıflandırma, 1897'de, kazanç elde eden tüm işçileri dört kategori içinde gruplandıran Nüfus Sayımı Bürosu'nun bir çalışanı olan William C. Hunt'a aittir. Bu kategoriler: Mülk sahipleri, büro çalışanları, vasıflı işçiler ve emekçilerdir. Şimdi "operatörler" olarak adlandırdığımız grup bu sınıflandırma içinde mevcut değildir ve kol işçilerinin iki sınıfa ayrılması da açık ve muğlâk olmayan bir ayrımdır: Zanaatkârlar vardı; bunlar, bu vasıflı işçiler kategorisine kabul edilmeleri, zanaat ustalığının geleneksel gerekliliklerinin yerine getirilmesine dayanan, çeşitli ticaretlerdeki makinecilerdi. Emekçilerse geriye kalanların tümünü oluşturuyorlardı; yani bir bakiye kategorisiydiler.

1930'larda bu sınıflandırmaların gözden geçirilmesi işi, uzun yıllar Nüfus Sayım Bürosu memurluğu yapıp mesleki istatistiklerin kavramsal temelini köklü bir biçimde yeniden inşa eden Dr. Alba Edwards tarafından yürütüldü. Yaptığı değişiklik önceki emekçiler grubunu iki ayrı gruba bölmesi bakımından tartışmamız açısından önem taşımaktadır. Makineleri işletenleri ya da çalıştıranları ya da makineleştirilmiş süreçlerle uğraşanları, operatörler diye adlandırdı. Hâlâ geriye kalanlardan oluşan bir kategoriyi

a) Zanaatkârlar ve formenler kategorisinin 1900 ile 1970 yılları arasındaki artışından herhangi bir rahatlatıcı sonuç çıkarmaya çalışmak hata olacaktır. Örneğin makine üreten imalathanelerdeki zanaat vasıflarının dağılması ve gerilemesini zaten tartışmıştık ve kısmi vasıflara sahip olanların çoğu zanaatkâr sıfatını taşımaya devam etmektedir. Örneğin, Britanyalı bir yetkili, Britanya sanayindeki geleneksel çıraklıkla ilgili olarak yaptığı tartışmada, "çıraklar teorik olarak vasıflı zanaatkârlar olarak ortaya çıkmalarına karşın, yaptıkları işin çoğu, birçok sınaî sürecinin parçalanması nedeniyle yarı vasıflı olarak değerlendirilebilir" diye işaret etmektedir. Bu yazar, "yarı vasıflı işçilere ihtiyaç duyulduğu için" demektedir, "çıraklık sistemi gerçekçi olmayan ve katı iş tanımlarını teşvik etmektedir". 4 Amerika Birleşik Devletleri'nde, çıraklık sistemine yönelik söz konusu saldırılar artık gerekli değildir çünkü bu sistemden geriye pek bir şey kalmamıştır. Ayrıca zanaatkâr kategorisindeki artışın önemli bir bölümünün de, geleneksel zanaatkârlık standartlarına uymayan ve daha zayıf bir teknik kapasite ve eğitim düzeyini temsil eden (en büyük kümesi otomotiv makinecileri olan "makineciler ve tamirciler" kategorisinin) hızla büyümesinden kaynaklandığı belirtilmelidir.

oluşturan emekçiler ise, artık ne zanaatkâr ne de makine operatörü olan tarım dışı işçilerden oluşuyordu. Bu sınıflandırmalar ilk kez 1930 nüfus sayımında uygulandı. Ancak, Edwards, yüzyılın başına, hatta daha da öncesine dönük olarak nüfus sayımı verilerini yeni sınıflandırma şeması uyarınca yeniden yapılandırmak gibi devasa bir çalışma da yürüttü. Bu durumda, "operatörler" diye bilinen sınıftan işçiler, bunları 1930 öncesindeki nüfus sayımı istatistiklerinde mevcut bulduğumuz ölçüde, bu daha önceki sayımlarda var olmayan bir kategorinin geriye dönük biçimde üretilmiş izdüşümleridir. Edward'ın çalışması o zamandan bu yana başkaları tarafından da gerçekleştirilen benzer yeniden yapılandırma çalışmalarının başlıca temelini oluşturdu.[5]

Edward'ın üçlü sınıflandırması, hem resmi terminoloji hem de genel söylemde, vasıf düzeylerine tekabül edecek biçimde anlaşılıyordu. Zanaatkârlar vasıflı işçiler ve emekçiler de "vasıfsızlar" olarak adlandırılmaya devam edildiler; operatörler ise artık "yarı vasıflı" olarak adlandırılıyorlardı. Ama bu iki yeni kategori arasındaki farkın, kategorileri kullananlar tarafından genellikle varsayıldığı üzere, işin içindeki mesleki görevlerle ilgili bir çalışmaya değil, sözcüğün en bütünsel anlamıyla basit bir *mekanik* ölçüte dayandırıldığı belirtilmelidir. Edwards tarafından "yarı vasıflı" teriminin yaratılması o halde, çalışan nüfusun vasıflarına, yüzyılın başını kapsayan geriye dönük bir biçimde ve tek bir kalem darbesiyle "değer kazandırılmasına" neden olmuştur. Makine ile olan bağlantıyı; örneğin makineyi başlatma ya da izleme, makineyi besleme ve makineyi çalıştırma gibi faaliyetleri bir vasıf ölçütü haline getirerek, "yarı vasıflı" kategorisi sanayinin daha da makineleşmesi paralelinde bu makineleşmeye eşdeğer bir artış sergilerken, "vasıfsız" kategorisinin sertçe gerilemesini garanti altına almıştır. İstatistik süreç o zamandan bu yana, "vasıfların" aslında nasıl uygulamaya konulduğuna ya da nasıl dağıldığına dair bir gönderme yapılmadan otomatikleştirilmiştir.

Örnek olarak, bir yanda yük arabacısı kategorilerini ve öte yanda (kamyon şoförleri, şoförler ve taksi sürücüleri, hat ve teslimat işçileri gibi) motorlu araç operatörlerini ele alalım. Bu kategoriler önemlidir çünkü yük arabacıları kategorisi, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, mesleki grupların en büyüklerinden birisini oluştururken, çeşitli türden sürücüler hep birlikte ele alındıklarında günümüzdeki en büyük grubu oluşturmaktadır. İlk grup, geriye dönük biçimde, "vasıfsız" emekçiler arasında sınıflandırılmışken, ikinciler, makine ile olan bağlantıları yüzünden operatörler ve bu

yüzden de "yarı vasıflı" olarak sınıflandırılmışlardır. Edwards ölçeği bu biçimde uygulanırken, atların çektiği araçlarla yapılan ulaşımın yerini motorlu ulaşımın almasının bir sonucu olarak bir vasıflılaşma meydana getirilmektedir. Ama bu durumun insani çalışma vasıflarının sahici bir kıyaslaması olarak ele alınması mümkün değildir. Geniş bir kırsal nüfus kendi yetişme sürecinin bir parçası olarak at idare etme sanatını öğrenirken henüz çok az sayıdaki insanın motorlu araçları çalıştırmayı bildiği daha eski günlerde araç sürmek, öğrenilmiş bir yetenek olarak, bir "vasıf" olarak görülürken, diğerinin ortak mirasın bir parçası olarak görülmesi ve bu nedenle de hiç de vasıf olarak nitelenmemesi anlamlı olabilirdi. Bugünse, bir grup atı koşturmak için bunların bakımını üstlenebilen ve idare edebilen kimseler elbette önemli ve yaygın olmayan bir yeteneğin sahibiyken, araç sürebilenlerin en azından bu bakımdan vasıfsız diye değerlendirilmeleri daha uygun olacaktır. Aslında, mesleki vasıfların bu biçimde kıyaslanması, bu kıyaslamanın göreceli olarak mı yoksa çağdaş kavramlar temelinde mi yapıldığına bağlı olarak keyfiliğe oldukça açıktır. Ama motorlu araç sürme yeteneğinin, bir grup atı idare etme yeteneğinden daha çok şey talep ettiğini; daha uzun bir eğitim ya da alışma dönemi gerektirdiğini ve bu nedenle de daha yüksek ya da içsel anlamda daha ödüllendirici bir vasfı temsil ettiğini varsaymak için de pek az neden bulunmaktadır.

Montaj bandı işçisinin balıkçıdan ya da istiridye avcısından daha vasıflı olduğu, forklift operatörünün bahçıvan ya da çiftlik işçisinden daha vasıflı olduğu, makineyi besleyen işçinin liman işçisinden daha vasıflı olduğu, park yeri görevlisinin keresteciden ya da salcıdan daha vasıflı olduğu gibi sonuçlar, gerçek değerlendirme ölçütleriyle yapılmayıp, yalnızca nüfus sayım istatistiklerinin dünyasında varsayılan sonuçlardır. Ayrıca makinelerin çalıştırılmasının rutin bir iş haline gelmesiyle birlikte, operatörü örneğin zanaatkâr yardımcıları gibi daha birçok başka emekçi grubundakilerden daha yükseğe yerleştirmek için de daha az neden vardır. Operatörlere uygulandığı anlamda "yarı vasıflı" kavramı ise, giderek daha da hilekârca bir nitelik kazanmaktadır. Yarı eki "yarı yarıya" ya da "kısmen" anlamına gelir. Bu ek, vasıf sözcüğüne eklendiği zaman, ortaya çıkan birleşik sözcük, vasıf ile vasfın tamamıyla yok olması arasındaki bir yerlerde; belki de yolun tam ortasında duran bir eğitim ya ve yetenek düzeyi olduğu izlenimini yaratmaktadır. Ama operatör kategorisi açısından, eğitim zorunlulukları ve işin işçiden talep ettiği şeyler artık öylesine düşüktür ki bu düzeyin daha da altında kalan işlerin herhangi bir vasıf düzeyine sahip ol-

duğu hayal bile edilemez. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri Çalışma Bakanlığı'nın, gerçekten de mesleki vasıfları ve eğitimi tarif etmeye yönelik tek sistemli ve resmi girişimini oluşturan *Occupational Outlook Handbook* [Mesleki Görünüm El Kitabı) kitabına dönecek olursak, operatörler kategorisinin aşağıdaki gibi tarif edildiğini görürüz:

> Yarı vasıflı işçiler olağan olarak sadece iş sırasında verilen eğitimi alırlar. Genellikle neyi nasıl yapacakları onlara kesin olarak söylenir ve işleri yakın süpervizyona tabi tutulur. Aynı hareketleri ya da aynı işleri çalışma günü boyunca tekrarlarlar.
>
> Yarı vasıflı işçiler yaptıkları işleri öğrenmek için uzun yıllara yayılan yatırımlar yapma ihtiyacı duymazlar. En basit, tekrara dayalı ve rutin yarı vasıflı işler bir günde öğrenilebilir ve bunlar üzerinde birkaç hafta içinde ustalık kazanılabilir. Kamyon sürücülüğü gibi daha yüksek vasıf derecesi gerektiren işler bile, birkaç ayda öğrenilebilir. Aynı zamanda, uyarlanabilirlik; yani, yeni makinelerin çalıştırılması dâhil, yeni işleri hızla öğrenme yeteneği de, yarı vasıflı işçiler açısından önemli bir niteliktir.
>
> Yarı vasıflı işlere başlayan yeni çalışanların yüksek bir yeterliliğe sahip olmaları beklenmez. Ancak, kısa bir eğitim döneminin ardından, standart, hızlı ve istikrarlı bir biçimde çalışmalıdırlar. Genellikle, keskin bir göze ve iyi bir koordinasyona gerek duyulur."[6]

Yalnızca sağlığı iyi durumda olan bir insanın sıradan fiziksel özelliklerine gereksinim duyan; görevlerin bir günden maksimum birkaç aya kadar uzanan kısalıktaki sürelerde öğrenildiği; işçiye "neyi nasıl yapacağının kesin olarak söylendiği"; "yakın süpervizyona tabi" tutulan "işler; "aynı hareketleri ya da aynı işleri çalışma günü boyunca" tekrarlayan ve Çalışma Bakanlığı analistlerinin bunlar hakkında "uyarlanabilirlik" talep ettiklerinden başka söylenecek iyi bir şey bulamadıkları işler... Bütün bunlar vasıfsız emeğin tanımı değilse nedir? Aşağıda Britanyalı bir yetkili tarafından getirilen bir başka tanım yer almaktadır:

> Britanya sanayisindeki saat-ücretli işçiler arasındaki en eski ve en geleneksel farklılaşma vasfa dayalı olanıdır; vasıflı, yarı vasıflı ve vasıfsız kategorileri çoğu sanayinin ücret yapıları ve toplumun sınıfsal yapısınca tanınır. Bu kategorilerin belirli bir kesinlik derecesiyle tarif edilmesi imkânsız olmakla birlikte, terimler sanayi çapında yaygın biçimde kullanılmakta ve kabul görmektedir. Genel kabüle göre, vasıflı işçi eğitimi birkaç yıla yayılan ve biçimsel olarak tek tek firmaların dışında da kabul gören, zanaatkârdır; yarı vasıflı işçi ise genellikle iki ile on iki ay arasındaki sınırlı bir eği-

> tim dönemi içinde, o an için çalıştığı işin gereksinim duyduğu el maharetini ya da mekanik bilgiyi öğrenmiş olan işçidir. Vasıfsız işçi de yaptığı iş herhangi bir biçimsel eğitim türü gerektirmeyen işçidir".[7]

Joan Woodward'ın sözüne inanacak olursak, vasıflı ve vasıfsız işçi arasındaki uçurum, eğitim alınan "yıllar" arasındaki farkla ilgili bir konuyken, "vasıfsızlığa" kıyasla "yarı vasıflılık" durumuna, "iki ila on iki hafta" içinde ulaşılmaktadır. Açıkçası, burada karşı karşıya olduğumuz şey, sahici bir farklılaşma değil, sınıflandırmaları yapanların (en azından Amerika Birleşik Devletleri'nde ücret yapısına da, sınıfsal yapısına da yansımamakta olan) bir eseri olmaktan ibarettir. "Vasıfsız" diye sınıflandırılanların tamamı dâhil, eğitim döneminin sahiden sıfırlandığı, eğer böyle bir iş varsa bile, çok az iş mevcuttur. Marangoz yardımcısı (ya da ne zanaat ne de makine operatörlüğü kategorilerine girdikleri için "vasıfsız" diye sınıflandırılan diğer zanaat yardımcıları), çeşitli büyüklük ve çaplara sahip olan çok çeşitli alet ve malzemeleri öğrenene ve zanaatkârın yürüttüğü işlemlerle tanışıklık kazanana kadar, marangoz açısından çok bir şey ifade etmezler. "Emekçiler " grubunun bu geniş kesiminin birçok operatörden daha uzun süren eğitim dönemlerine gereksinim duyduğu tartışma götürmez. Yeraltı inşaat işçiliği bile, gerek duyulan standartlarda yapılana kadar, birçok montaj ya da makine besleme işinden daha fazla öğrenim gerektirir. "Büyük bir otomobil şirketindeki nihai montaj bandı çalışması hakkında Yale Üniversitesi Teknoloji Projesi tarafından yapılan çalışmalar, işlerin ortalama zaman çevrimlerinin 3 dakika olduğunu gösterdi. Öğrenme süresi bakımından, birkaç saatle bir hafta yeterliydi. Emek gücünün yüzde 65'i için öğrenme süresi bir aydan daha kısaydı".[8] Yine de montaj işleri yüzyılın son dörtte üçlük bölümünde en büyük işçi akınına uğramış olan ve el çabukluğuna dayalı tanımlamalar sayesinde çalışan nüfusun çarpıcı biçimde vasıflılaştırılmasına neden olan operatörlük işleri arasında en temsili nitelikte olan işlerden biridir.[b]

b) Son derece kısa olup "öğrenim" terimiyle dalga geçmek anlamına gelen bu öğrenim sürelerinin yalnızca montaj bandı ya da diğer fabrika işlerinin özelliği olduğu düşünülmemelidir. Fortune editörü Charles Silberman, şöyle bildirmektedir: "New York Eyaleti Çalışma Bakanlığı tarafından yapılan ayrıntılı bir emek gücü anketi, bu eyalette bulunan işlerin tamamının yaklaşık üçte ikisinin iş sırasında verilen birkaç gün, hafta ya da en fazla birkaç aylık eğitimle öğrenilebilecek ve öğrenilen vasıflar içerdiğini açığa çıkarmıştır" 9 "Var olan işlerin tamamının yaklaşık üçte ikisi" bütün operatörleri, büro işçilerini, hizmet işçilerini, perakende düzeyindeki satış işçilerini ve aynı zamanda diğer mesleki kategorilerinin bazı bölümlerini içeriyor olmalıdır.

Nomenklatürel egzersizler sayesinde hayali biçimde daha yüksek vasıf kategorilerinin yaratılması, kentsel emeğin büyük çoğunluğunun "yarı vasıflı" emeğe dönüştürülmesiyle de son bulmaz. Daha tarım emekçilerinin gerilemesi olgusunu ele almak durumundayız. Burada işin içine dâhil edilen istatistiksel kategori, özellikle geniş; yapılan dönüştürme özellikle yanıltıcıdır. Yüzyılın başlarında, çalışan nüfusun yüzde 17,7'si "tarım emekçileri ve formenler" olarak (neredeyse tamamı "emekçiler" ve çok azı formenler olarak) sınıflandırılıyordu. Ama buradaki sayım sınıflandırmasında işçilerin vasfa göre gruplandırıldığını gösteren tek bir ipucu bile mevcut değildir. Nüfus sayımı, çiftliklerde istihdam edilen nüfus açısından, herhangi bir kategoriye, herhangi bir "vasıflı çiftçiler" ya da "çiftçi zanaatkârlar" sınıfına sahip değildir. Çiftlik sahipleri tarafından istihdam edilen tarım emeğinin tamamı, "tarım emekçileri ve formenler" kategorisinde sınıflandırılmıştır. Nüfus sayımı tarafından çizilen tek ayrım çizgisi, bir yanda (mülk sahiplerine dâhil edilen çok küçük bir yöneticiler grubu ile birlikte) mülk sahipleri ile öte yanda "emekçiler ve formenler" olmak üzere, saf anlamda mülkiyete dayalı bir ayrımdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1900 nüfus sayımında, çiftlik sahipleri tarafından istihdam edilen çalışan nüfusun yüzde 17,7'si arasında yer alan çoğu insan; hatta belki de bunların en büyük kısmı, kendi sahip oldukları çiftlikleri işletip bunları yitiren ya da tarımda yaşayan aileler içinde yetişip bu geniş kapsamlı zanaatı tam anlamıyla öğrenmiş olan, bütünüyle kalifiye çiftçilerdi. Ücretli çiftlik işçisi, çiftçinin yardımcısı olma yeteneğine sahipti, çünkü çiftlikte geçirilmiş uzun bir hayatın ürünüydü ve toprağın, gübrenin, hayvanların, aletlerin, çiftlik makinelerinin, inşaat vasıflarının vs.nin bilgisi dâhil birçok vasfa ve çiftlik görevlerinin yerine getirilmesiyle ilgili geleneksel yetenek ve maharetlere vakıftı. Sadece bu yüzden çiftçi tarafından hayvanların güdülmesi, sağılması, bakımı, çitlerin onarılması, hasat gibi işlere koşulabilirdi. Elbette, bir vasıf dağılımı tartışmasız biçimde söz konusuydu ve pamuk ya da meyve toplanması ve diğer buna benzer "plantasyon" işlerinde istihdam edilen birçok çiftlik işçisi, çalışan çiftçinin toptan vasıflarına sahip değildi. Ama artık alışıldık olduğu üzere, bu kadar çok sayıdaki çiftlik işçisinin sahip olduğu geniş yetenekler yelpazesini görmezlikten gelmek ve her şeyin içinde sokuşturulduğu "emekçi" gibi başlıkların kullanılma biçimleri tarafından aldatılabilmek, sosyal bilimle uğraşmak değil, ilan tabelacılığı yapmaktır. Emek kategorilerinin tamamı içinde bu kategori, 1970 yıllında yüzde 1,7'ye düşürülerek, kurunun yanında yaşın da yandığı bir duruma

maruz bırakılmıştır. Sosyologların dünyasında, bu durum muazzam bir işçi kitlesine muzafferce daha da yüksek düzeylerde değer kazandırılmasını temsil etmektedir, çünkü onlar emek sınıflandırmalarının *hepsini* "vasıf" açısından tarın emeğinin üzerine yerleştirmektedirler.

Öte yandan, tıpkı "yarı vasıflı" grubu gibi, kendilerine takılan isimlerin acınası bir vasıf ya da eğitim yoksunluğunu gizlediği emek sınıfları da hızla büyümektedir. Örneğin, 1950 nüfus sayımından başlayarak, sınıflandırma şemasına bir başka değişiklik daha dâhil edilmiştir. Alba Edwards sistemi, yeni hane dışı "hizmet" işçileri kategorisinin dâhil edilmesiyle birlikte, bu ve sonraki nüfus sayımları açısından değiştirilmiş ve yine bu sınıflandırma daha eski nüfus sayımlarının rakamlarını yeniden yorumlamak üzere kullanılmıştır. Bu yeniden sınıflandırma tek bir el hareketiyle, genellikle sözüm ona mavi yakalı kategorilere dâhil edilen ana mesleki grupları önemli ölçüde azaltmıştır. Yeni hizmet kategorisi önceden "yarı vasıflı" diye sınıflandırılmış olan işçilerin yaklaşık dörtte birinden ve önceden "vasıfsız" diye sınıflandırılmış olan işçilerin dörtte üçünden oluşturulmuştur. "Hizmet işçileri", sosyal bilimcilerin ortak rızasıyla "emekçilerin" en azından birkaç basamak üzerlerinde yer aldıkları için ve hatta bazıları da bu işçilerin fabrikalarda çalışmak yerine "hizmet" üretmeleri ve malları üretirken "beyaz yakalar" takmaları nedeniyle operatörlerin üzerine yerleştirilmesi gerektiğine inandıkları için, bir başka önemli "değer kazandırma" daha gerçekleştirilmiştir. Burada bu kategorideki meslekler listesinde gösterilen hizmet işçileri kitlesinin sahip oldukları işler (bakınız sayfa 363) ya da bu işçilerin sadece operatörlere değil emekçilere kıyasla aldıkları göreli ücretler (bakınız sayfa 360-362) hakkında bilinen şeyleri tekrarlamaya ihtiyaç yoktur

Son olarak vasıflara, büro ve satış işlerinin son derece hızla geliştiğini gösteren istatistikler sayesinde yanıltıcı biçimde değer kazandırılması sayesinde ne elde edildiğine değinmeliyiz. Devletin ve akademinin sosyal bilimcileri tarafından, her türlü büro çalışmasına, kol çalışmasının her bir ve bütün biçimlerine kıyasla, daha yüksek bir vasıf, eğitim, saygınlık ve sınıf konumu derecesi atfetmesine yol açan refleks tepkiler, Amerikan sosyolojisinde pek az kimsenin meydan okuma cesareti gösterebildiği eski bir gelenektir. Caplow, "beyaz yakalı işlerin sahip olduğu üstünlüğün", sadece nüfus sayım çizelgeleri değil, aynı zamanda Amerikan sosyolojisi tarafından kullanılan diğer bir dizi sosyoekonomik mesleki ölçeğin de altında yatan varsayımlar arasında "kuşkusuz en önemlisi" olduğunu belirtmekte-

dir.[10] (Bu gelenekten kopan ufuklar ise vasıflı zanaatkârları büro işçileri ile yaklaşık aynı düzeye yerleştirmenin ötesine geçememektedir!) "Beyaz yakalı" işlerin tümünü, "mavi yakalı" işlerin tümünün üzerine yerleştiren önyargı öylesine büyük bir ağırlığa sahiptir ki birinci grubun ikinci grup pahasına büyümesi yine asla gerçek bir olgusal desteğe gereksinim duyulmadan, vasıf ve eğitim [düzeyi, ç.n.] artışının kanıtı olarak ele alınmaktadır ki bu da, geleneksel bilgiçlik tarafından son derece ayan beyan sayılan bir sonuçtur.[c]

Modern sanayi ve ticaret tarafından daha eğitimli bir çalışan nüfusa ihtiyaç duyulduğunu varsaymanın diğer bir ortak temeli, yani "emek gücüne" dâhil olmadan önce okulda geçirilen ortalama sürenin uzaması olgusu da analiz edilmeli ve kurucu öğelerine ayrılmalıdır. Okulda geçen süre uzuyor: İstihdam edilen sivil çalışan nüfus tarafından tamamlanan medyan okul yılları 1948'deki 10,8 yıldan 1960'ların sonlarındaki 12,4 yıla kadar uzadı;[12] ve bu durum da basit bir biçimde yüz yıldır sürmekte olan uzun vadeli bir eğilimin neticesi oldu. Burada öncelikle okuryazarlığa duyulan ihtiyacın ve sayılar sistemiyle olan tanışıklığın toplumun bütünü çapında genelleşmiş olduğu gerçeğini görüyoruz. Okuma, yazma ve basit aritmetik işlemlerini gerçekleştirme yeteneği, yalnızca yapılan işler için değil, ayrıca tüketim için, toplum kurallarına uyulması ve yasalara itaat için de kentsel yaşam tarafından talep edilmektedir. Okuma ve sayı sayma, diğer anlamlarının tamamı bir yana, mevcut olmamaları halinde, simgeler elementer kimlik ve konum özelliklerine sahip değillerse bilgisayar tarafından ne ölçüde değerlendirilebilirse, kendisine bir şeyler satılması, gözünün içine baka baka kandırılması ve kontrol edilmesi aynı ölçüde imkânsız olan yönetilebilir nüfusun en temel özellikleridir. Okulların bu temel okuryazarlık ihtiyacının ötesinde ayrıca bir zamanlar hâkim biçimde kırsal düzen içindeki çiftlik, aile, topluluk ve kilise yoluyla gerçekleşen sosyalleşmenin yerini almakta olan kent hayatına yönelik bir sosyalleştirme girişimini sağlamak gibi bir işlevleri de mevcuttur. Bu yüzden kentsel nüfusların ortalama okula devam etme süresi genellikle uzundur ve nüfu-

c) Bu kendinden menkul, geleneksel bilgiçliğin zaman, mekân ve sosyal koşullar içinde değişebileceği Jerome Davis tarafından otuzlu yılların ortalarında Sovyet okul çocuklarının sosyal yaklaşımları hakkında yaptığı bir çalışmada çarpıcı biçimde gösterilmiştir. Bu çocuklar ABD'deki yaygın "saygınlık" ölçeklerinden birisini kullanan bir meslekler listesini derecelendirirken, ölçeğin Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılmakta olan sıralama düzenini tersine çevirerek, çiftçileri ilk ve bankacıları son sıraya yerleştirmişlerdir.[11]

sun tarımdan kente doğru kayması, neredeyse otomatik bir biçimde, eğitim süresinin uzamasını da beraberinde getirmektedir.

Üstelik son yüzyıl boyunca bilimsel ve teknik uzmanlıkların, üretim, araştırma, yönetim, idare, tıp ve eğitimin kendi içinde daha fazla uygulanması, bu alanların tamamındaki profesyonel uzmanların temini bakımından oldukça yaygınlaşmış olan bir yüksek eğitim aygıtı ihtiyacı yaratmıştır. Bu da, elbette ortalama okula devam etme süresi üzerinde önemli bir etkide bulunmuştur.

Eğitimle ilgili zorunlulukları mesleki bir bakış açısından tanımlama eğiliminde olan bu iki öğe, elbette kitlesel okullaşmadaki artışın bir bölümünü açıklamakta ama yine elbette bu durumun tamamını açıklamamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ve diğer kapitalist ülkelerdeki eğitim işlevlerinin ve işleyişinin kapsamlı bir resmini elde etmek, mevcut standartların ortaya çıkma biçimi ve bu standartların oluşmalarının her bir aşamasında, genel olarak toplumun sosyal güçleriyle nasıl ilişki içine girdikleri hakkında kapsamlı bir tarihsel çalışmayı gerektirmektedir. Ama yakın dönemin hızla gözden geçirilmesi bile çoğu mesleki yapının yarattığı eğitim ihtiyaçlarıyla doğrudan doğruya ilişkili olmayan daha birçok sebebin işin içinde olduğunu göstermek için yeterlidir.

Bunalım, 1930'lu yılların sonlarında, nüfusun belirli bir katmanını iş piyasasından dışlayarak işsizliği azaltmayı hedefleyen ve gençlerin emek gücüne katılımlarını sınırlandıran yasaların çıkartılmasından sorumluydu. Bu durumun beklenebilir sonuçlarından bir tanesi, okulu terk etme yaşının ertelenmesi oldu. İkinci Dünya Savaşı, nüfusu devasa ölçeklerde üretimin ve silahlı kuvvetlerin hizmetine seferber ederek bu sorunu geçici biçimde çözdü ama savaşın sonuna doğru yaklaşıldıkça seferberlikten dönen askerlerin ve denizcilerin, savaş siparişlerinin de kesilmesiyle birlikte Büyük Bunalımı canlandırabileceği yönündeki korkular da tazelendi. Hem İkinci Dünya Savaşı hem de Kore Savaşı sonrasında, bu durumdan kaçınmak amacıyla kabul edilen önlemler arasında, okula yazılma oranını yükselten, eğitim kurumlarını sübvanse eden ve ortalama okula devam etme süresinin daha da uzamasına katkıda bulunan, savaş gazilerine eğitim teşvikleri sağlanması gibi önlemler de bulunuyordu. Savaş sonrası dönem boyunca yaşanan hızlı sermaye birikimi, uzmanlaşmış yönetici ve yarı yönetici niteliğindeki çalışanlara ve diğer profesyonellere duyulan talebi kışkırttı ve bu talep, eğitime devlet teşviki sağlandığı koşullarda, hiç de beklenmedik olmayan biçimde, 1960'lı yılların sonunda artık kendisini aşırı

arz olarak ifade eden son derece büyük bir yüksek okul eğitimi almış insan arzı yarattı. Koca bir kuşağın kendisini "kariyer" elde etmek üzere eğitmesini sağlamak için verilen teşvikler, bu kuşağın en azından dörtte üçü için ulaşılabilir olan işlerin tamamının asgari eğitim gerektiren işçi sınıfı işleri olduğu ve işçi sınıfı düzeyinde ücret ödediği bir dönemde, geri tepmeye başladı.

Bu arada, orta eğitimin yaygınlaşmasının sonucu olarak, işverenler de iş başvurusunda bulunanlardan bekledikleri vitrin gereksinimlerini, eğitimle ilgili olarak duyulan ihtiyaçlar yüzünden değil, yalnızca basit bir biçimde yüksek okul mezunlarının kitlesel ölçekte ulaşılabilir olması yüzünden yükseltme eğilimine girdiler. Çalışma İstatistikleri Bürosu New York bölge müdürü Herbert Bienstock, bu eğilimi şu sözlerle ifade etmektedir: "Yüksek okul eğitiminin tamamlanması günümüzde emek piyasasına giriş için önemli bir gereklilik halini almıştır. Yüksek okul diplomasına sahip kişilerin, eğitimden elde edilen kazanımların yükseldiği bir dönemde daha ulaşılabilir hale geldiğini gören işverenler, çoğunlukla daha yüksek eğitim düzeylerine sahip olan kişileri, işin içeriği muhakkak daha karmaşık hale gelmemişken ya da daha yüksek vasıf düzeylerini gerektirmezken bile, vitrin olarak kullanmaya başladılar. Bu durum büro, satış ve hizmet alanlarında hızla büyüyen iş kategorilerinin çoğu için geçerlidir"[13] Bu yaygınlaştırma siyasası, "diploma"yı neredeyse her türlü işe girişin bileti haline dönüştürerek okulu terk etme yaşını geciktirme eğiliminde olan diğer basınçları da güçlendirdi. Bu bilet büroda olduğu kadar fabrikada da geçerliydi: Monsanto Kimya Şirketinin İnorganik Kimyasallar Bölümü personel müdürü bize, "Çoğu fabrika tipi iş, aritmetik, gramer, okuma-yazma ve konuşmada sadece *6. sınıf uzmanlığı* gerektiriyor" diyor. Şöyle devam ediyor: "Çoğunlukla iş dünyası yüksek okul diplomasını ya da sertifikasını işe başvuranlar tarafından sunulan basit bir vitrin olarak kullanıyor".[14]

O halde profesyonel olmayan emek kategorilerine verilen kitlesel eğitimin sürekli daha da yaygınlaşması ile mesleki ihtiyaçlar arasındaki ilişki giderek ortadan kalkmaktadır. Aynı zamanda, toplumsal ve ekonomik yapı içindeki konumu da, iş eğitimi ve dar anlamdaki diğer eğitim ihtiyaçları ile ya çok az ilişki içinde olan ya da hiç olmayan işlevler tarafından giderek daha sıkı sıkıya garanti altına alınmaktadır. Okulu terk etmenin ortalamada on sekiz yaşa ertelenmesi, işsizliği makul sınırlar içinde tutmak açısından vazgeçilmez hale gelmiştir. Okullar, gerek çalışan ebeveynlerin (bu dönem boyunca her iki ebeveynin de iş sahibi olduğu aileler görülme-

miş oranda yaygınlaşmıştır) saikleri gerekse toplumsal istikrar ve giderek daha da kök salan kentsel nüfusun nizami biçimde yönetilmesiyle ilgili saikler bakımından, gençlere toplum tarafından öğrenmeleri gerektiği düşünülen şeyleri vermekle giderek daha da az ilişkili hale gelen işlevlere sahip olan devasa gençlik yuvalarına dönüşmüştür. Bu durumda eğitimin süresi uzarken içeriği bozulmaktadır. İlköğrenim süresince verilen bilgi, eğitimde geçerli olan on iki yıllık misafirliği dolduracak biçimde az çok esnetilmiştir ve okul sistemleri birçok örnekte, birkaç kuşak önce sekiz yılı bulan temel okuryazarlık ve sayısal vasıfları içeriğini on iki yıla yayılmış biçimde öğretmek bakımından zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Bu da işverenlere iş başvuruları ile ilgili olarak okuyup yazabilen işçi (ki bu da her zaman geçerli değildir) elde etme garantisi vererek, daha fazla yüksek okul diploması talep etme gerekçesi sunmaktadır.

Yaygınlaşan okul sisteminin dolaysız ekonomik etkilerini de ihmal edemeyiz. Okulu terk etme yaşının geciktirilmesi, sadece kayıtlı işsizlik artışını sınırlandırmakla kalmamakta, aynı zamanda, kayda değer sayıda öğretmen, idareci, inşaat ve hizmet işçisi vs. kitlesi için istihdam sağlamaktadır. Üstelik eğitim, inşaat sanayi, tüm cinslerden tedarikçiler ve bir dizi destekçi işletme bakımından muazzam ölçüde kârlı bir alan haline gelmiştir. Eğitimle de mesleki eğitimle de herhangi bir ilişkisi olmayan bütün bu nedenler yüzünden, Amerika Birleşik Devletleri toplumunu, devasa "eğitim" düzeni olmadan hayal etmek bile zordur ve aslında, son yıllarda, sadece tek bir okul tipinin birkaç haftalığına kapanmasının bile bu olayın yaşandığı kentte toplumsal bir kriz yaratmak için yeterli olduğu görülmüştür. Çocuk ve genç bakıcısı olarak okullar, genel olarak ailenin işleyişi, topluluğun istikrarı ve toplumsal düzenin sağlanması bakımından (bu işlevleri kötü biçimlerde yerine getiriyor olsalar da) vazgeçilmez niteliktedirler. Tek bir sözcükle ifade edersek, artık bu toplumda gençler için okuldan başka alan kalmamıştır. Boşluğun doldurulmasına hizmet eden okulların kendisi, içeriklerinin altı daha da boşaltılarak ve biçimleri çarpıtılarak, başlı başına bir boşluğa dönüşmüştür. Tıpkı, bilinecek ne kadar çok şey varsa işçinin daha az şey bilmesinin gerekli olduğu emek sürecinde olduğu gibi, geleceğin işçiler kitlesinin devam ettiği okullarda da, bilinecek ne kadar çok varsa, öğretmenler için öğretmek ve öğrenciler için de öğrenmek için o kadar az sebep bulunmaktadır. Bu tek bir özellikte, gençlikle okulları arasında, okulları parçalanmakla tehdit ederek tırmanan uzlaşmaz karşıtlığın kökleri bakımından, eğitim sisteminin amaçsızlığı, kı-

sırlığı ve içi boş formları gibi diğer herhangi bir tekil öğede bulabildiğimizden daha fazlasını buluyoruz.

Bu noktadan hareketle, eğitimle işin içeriği arasında yaygın biçimde kurulmakta olan bağlantıların, yanlış bir bağlantı olduğunun artık yöneticiler ve eğitim araştırmacıları tarafından birçok işle ilgili olarak giderek daha fazla kabul edilmesi, muhakkak eğitimdeki bu eğilimin geriye döndürülmesiyle sonuçlanmayacak ve okulu bırakma yaşını daha erkene çekmeyecektir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kapitalist toplumun, aşkın işlevlere sahip olan bu eğitim düzenini sosyal bir kurum olarak korumak dışında pek fazla seçeneği bulunmamaktadır. Yine de ilk ve yüksek okula devam edilen yıllar boyunca işe hazırlanmak bakımından ne kadar az şey elde edildiği ve bu işlerin eğitim boyunca ne kadar az hazırlık ihtiyacı yarattığı giderek daha yaygın biçimde kabul edilmektedir.

Örneğin Ivar Berg, bu konu hakkında son yıllarda yürüttüğü daha ayrıntılı incelemelerinden birinde eğitimden elde edilen "kazanımların" zaten "birçok iş kategorisinin ihtiyaçlarını aştığını" ve bu durumda, "daha eğitimli" emeğe duyulan talebin, "birçok işle bağlantılı teknolojik ve bununla bağlantılı diğer değişimlerle" açıklanamayacağı sonucuna varmıştır.[15] En çarpıcı bulgularından birisi ise, araştırmaların aslında eğitimin işveren bakımından bir yük olabileceğini göstermesi olmuştur. Bir grup tekstil işçisi arasında verimlilik, işgücü devir hızı ve kaytarmacılık hakkında yaptığı bir çalışmada, "eğitimden elde edilen kazanımların varsayıldığının aksine, performansla *tersten* ilişkili oluğunu" buldu.[16] Büro çalışması alanında yapılan bir örneklem çalışması da aynı sonuca ulaştı: "Büyük bir New York bankasının 125 şube bürosunda, işgücü devir hızı verileri ve veznedar başına düşen kayıp hesap sayısı ile ölçülen performans, bu 500 işçinin eğitimden elde ettikleri kazanımlarla ters orantılıydı. En kötü performans sicillerine sahip olan şubeler orantısız (ve önemli) ölçüde yüksek sayıda çalışanın, çalışma saatleri sonrasında eğitim programlarına devam ettikleri şubelerdi! Performansın en kötü olduğu şubelerin, eğitim kazanımlarının yüksek olmasının yanı sıra, yöneticilerin bankadaki gelecekleri hakkında yaptıkları yorumlarda eğitim konusunu özellikle vurguladıkları veznedarların bulunduğu şubeler olduğunu gösteren kanıtlar da vardı![17] Berg ayrıca, bunun tam tersi doğruyken, yöneticilerin otomatik olarak en uzman nitelikli işçilerin daha eğitimli işçiler olduklarını varsaydıkları, "yöneticilerin istihdam ettikleri daha iyi eğitim almış teknisyenlerin 'en iyi' teknisyenleri olduğunu rapor ettikleri bir şirket gibi" örnekleri bil-

dirme fırsatı da bulmuştur. Bu şirketten alınan veriler, "daha az eğitim almış teknisyenlerin, kıyaslanabilir işlerde süpervizörlerden daha yüksek değerlendirmeler elde ettiklerini ve daha yüksek eğitim kazanımlarına sahip teknisyenlerden daha uzun süreler boyunca hizmet verdiklerini" de gösterdi. "Ancak yöneticiler, bu 'daha iyi' çalışanların daha uzun öğrenim yılları boyunca eğitildiklerini varsayıyorlardı!"[18] Bu durumun açıklaması kısmen, Berg tarafından da rapor edildiği gibi, "eğitimin çoğunlukla birçok meslek kategorisindeki işçiler arasında varolan tatminsizliği açıklayan önemli bir öğe olmamasından ziyade, önemli bir öğe olması...."[19] bulgusunda yatıyor olabilir.

Bu olguların yöneticiler tarafından kabul edilmesinin sonuçlarından bir tanesi, daha uzun öğrenim süresi hakkında yapılan vurgulamaların, birçok firmanın işe alma siyasetlerinde gözden silinmekte olmasıdır. Yüksek okul eğitiminin henüz bugünkü kadar genelleşmemiş olduğu dönemde, işsizlik daha az resmi öğrenim görmüş olanlar arasında daha ağırlıklı bir yere sahipti. Bu durum elbette 1950'li yıllar ve 1960'lı yılların başlarında, hem modern bilimsel sanayinin yarattığı eğitim ihtiyaçlarının kanıtı olarak, hem de herkese yüksek okul eğitimi olanağı tanınmasının, işsizliği ortadan kaldıracağı yönündeki dar kafalı beklentiler olarak muazzam bir yaygınlık kazandı. Elbette, ulaşılan bu son sonuç, işsizliğin daha yüksek eğitim kazanımları talep eden bir ekonomideki işsizlerin işlevsel yetersizliğinin sonucu olduğu biçimindeki varsayımına dayanıyordu. Stanley Lebergott tarafından da işaret edildiği üzere bu kavrayış, "işsizlerin en az bir köklü özelliğini", yani "emek piyasasında mevcut olan arz ve talep bakımından marjinal olmaları" olgusunu "yanlış biçimde yorumlamaktadır. Emek gücü içindeki işçilerin tümünün eğitim durumlarının iyileştirilmesi halinde, bazıları yine de marjinal olarak kalacaklardır", ama, "bunların marjinalliği bu durumda bir başka basit tekil özellikle örtüşüyor gibi görünecektir".[20]

Aslında, yaşanan değişim istihdam edilenlerle işsizler arasındaki daha eski eğitim düzeyleri farkı kadar yaygın biçimde bilinmemekle birlikte, olan tam da budur. 1971 yılında Çalışma İstatistikleri Bürosu tarafından yapılan bir çalışma şu berrak sonuca ulaşmaktadır: "Geçmişte, iş sahipleri, iş arayanlardan daha eğitimliydiler; örneğin, 1959'da, istihdam edilenlerin medyan eğitimi 12,0 yılken, işsiz işçilerin ortalama eğitimi sadece 9,9 yıldı. O zamandan bu yana, işsiz işçilerin ortalama eğitimi arttı; öyle ki 1971 itibarıyla istihdam edilenlerle işsiz işçilerin, sırasıyla 12,4 yıl ile 12,2 yıl olan medyan eğitimi arasındaki fark artık istatistiksel bakımdan anlamlı olmaktan çıktı".[21] İstihdam edilenlerle işsizler arasındaki yakınsa-

ma, kadınlar bakımından erkekler bakımından olduğundan daha hızlı gerçekleşti. Öyle ki 1960'ların ortalarında istihdam edilen kadınlarla işsiz kadınların medyan eğitim kazanımları arasında artık herhangi bir anlamlı fark mevcut değildi. Erkeklerin durumunda ise fark 1950'lerin sonlarında kadınlar bakımından olduğundan çok daha büyükken, 1970'lerin başlarında bu uçurum da kapandı. Yani cinsiyet ve istihdam statüsüne göre yapılan eğitim kazanımları tablosu, işsiz erkeklerin ortalamasının 9 okul yılının altında; işsiz kadınlarınınkinin 10,5 yıl; istihdam edilen erkeklerinkinin 11 yılın üstünde ve istihdam edilen kadınlarınkinin sadece 12 yılın üstünde olduğu 1957'de geniş bir yelpaze olarak başlamaktadır. Yukarıda belirtilen çalışmanın yapıldığı tarih olan 1971 Mart ayında ise, bu yelpaze tamamıyla kapanmış ve grupların tümü; erkekler, kadınlar; istihdam edilenler ve işsizler, 12 ve 12,5 yıl arasındaki dar aralıkta bir araya toplanmışlardır.

Vasıf kavramı işçi açısından, geleneksel olarak zanaat ustalığıyla; yani maddeler ve süreçlerle ilgili bilginin, özgün bir üretim dalını sürdürmek için ihtiyaç duyulan uygulamaya konulmuş el mahareti ile birleştirilmesiyle bağlantılı bir nitelikti. Zanaat vasıflarının parçalanması ve üretimin kolektif ya da sosyal bir süreç olarak yeniden inşa edilmesi, geleneksel vasıf kavramını imha etti ve geriye emek süreçleri üzerindeki ustalığın gelişebilmesi bakımından tek bir yol bıraktı: Bilimsel, teknik ve mühendislik bilgisi içinde ve kanalıyla elde edilen gelişim... Ama bu bilginin, yönetimin ve onunla yakından bağlantılı personel organizasyonlarının ellerinde aşırı bir biçimde yoğunlaşması, çalışan nüfus bakımından bu yolu da tıkadı. İşçilere bırakılansa, yeniden yorumlanmış ve acınası biçimde yetersiz olan bir vasıf kavramıdır: Bu kavram özel bir maharet, sınırlı ve tekrara dayalı bir işlem, "vasıf olarak hız"vs.'den oluşmaktadır[d] Kapitalist üretim

d) M. C. Kennedy, işbölümü hakkındaki yayımlanmamış doktora tezinde, "'Maharet' konusunda Marshall ve Smith'e atıfla" demektedir, "bir şey açıklığa kavuşturulmalıdır. Her ikisi de daha fazla mahareti, vasıfla ya da yetenekle karıştırmaktadır. Bir dolap yapımcısı zanaatında vasıflı ise, vasıf şu ya da bu aletin ve malzemenin kullanılması halinde işin nihai biçimde nasıl görüleceğini hayal etme yeteneğini de kapsar. Hem estetik görünümü hem de işlevsel kullanımı doğru biçimde tahmin etmesi, aletlerini, gücünü ve malzemelerini görevinin başarılmasını sağlayan ve kendisine geçim ve saygınlık sağlayan bir biçimde örgütlemesi halinde, bu durumda sahip olduğu bir vasıftan söz edebiliriz. Ama bu kimse geçimini elde etmek için parmaklarını tekrar tekrar hızla ve kolaylıkla hareket ettirmekten başka herhangi bir şey yapmak durumunda olmadığı zaman, bu durumda maharetten söz etmeliyiz. Marshall'ın vasıf dediği bu ikincisidir. Yine de, günümüzün büyük sanayilerinde, daha fazla maharet daha az vasıf anlamına gelmektedir".[22]

tarzının gelişmesiyle birlikte, vasıf kavramının kendisi emeğin değersizleşmesi paralelinde değersizleşmiş ve vasfın ölçüldüğü cetvel de öylesine kısalmıştır ki, günümüzde işçi işinin birkaç günlük ya da haftalık eğitim gerektirmesi halinde bir "vasfa" sahip sayılmakta; birkaç aylık eğitim alışılmadık ölçüde talep edici bir eğitim olarak görülmekte ve örneğin bilgisayar programcılığı gibi altı ay ya da bir yıllık eğitim dönemini gerektiren işler bir huşu patlamasına neden olmaktadır. (Bu durumu, nadiren dört yıldan daha uzun süren ve hiç de yaygın olmayan bir biçimde yedi yıla kadar uzayabilen geleneksel zanaat çıraklığı ile kıyaslayabiliriz).

1920'lerin başlarında, Georges Sorel, "modern fabrika işçiyi sürekli olarak bilimsel araştırmanın hizmetine koşan bir deney alanıdır" diye yazmış ve Albert Thierry de aynı damardan şöyle demişti: "Uygarlığımızın tamamı bir fizik sistemidir, en basit işçi bile bir fizikçidir".[23] Georges Friedmann bu iki belirlemeyi, iyimserlikleri için alkışlamak mı yoksa dindarca ama temelsiz umutlar diye kınamak mı gerektiğini bilemeyen, alışıldık muğlâklığı ile alıntılamaktadır. Geçen yarım yüzyıl, bu görüşlerin yanlışlığı hakkındaki tüm kuşkuları, bir zamanlar varsa bile, ortadan kaldırmıştır.

İşçi yalnızca, modern mühendisliğin bilimsel, tasarımsal ve operasyonel ayrıcalıklarını sahiplenerek, yeniden kolektif ya da toplumsallaşmış üretimin ustası haline gelebilir. Bundan yoksun kaldığında, emek süreci üzerinde bir ustalık olamaz. Eğitim süresinin modern kapitalizm tarafından kendisine özgü nedenler yüzünden uzatılması genel çerçeveyi oluşturmaktadır; okulda geçirilen yıllar genel olarak birçok sanayideki işçiler bakımından kapsamlı bir politeknik eğitiminin sağlanması için yeterlidir. Ama söz konusu eğitim yalnızca, okul yılları sırasında emek pratiği ile birleştirilmesi ve yalnızca, eğitimin işçinin resmi eğitimini tamamlamasının ardından hayatı boyunca sürmesi halinde etkili olabilir. Söz konusu eğitim, yalnızca sanayinin sahici anlamda efendisi haline geldiği zaman; yani emek süreci içindeki denetimcilerle işçiler; kavrayış ve uygulama; kafa ve kol emeği arasındaki uzlaşmaz çelişkiler ortadan kaldırıldığı ve emek süreci, kendisini yöneten kolektif gövde içinde birleştirildiği zaman işçinin ilgisini ve dikkatini çekebilir.[e]

e) Bu bakış açısından bakıldığında, Marksist vizyon, "işçi katılımı" ve "işçi denetimi" talepleri bakımından yeterli değildir. Mevcut üretim örgütlenmesinin üzerine basit bir biçimde müdürlerin seçilmesi, üretim ve diğer şeylerle ilgili kararların oyla belirlenmesi vs. gibi biçimsel parlamentarizm yapısının bindirilmesine dayanan bir işyeri demokrasisi kavrayışı yanıltıcıdır. Gerekli teknik bilgi işçi kitlesine iade edilmeden ve emek organizasyonu yeniden biçimlendirilmeden; yani tek bir sözcük-

Kapitalist üretim tarzında, içi görülmemiş ölçüde boşaltılan "eğitim" süresinin uzamasına emeğin basit ve ihmal edilebilir görevlere indirgenmesinin eşlik etmesi, eğitimde geçen yılların israfını ve aslında insanlığın israfını temsil eder. Bu sistem savunucuları tarafından en yüksek noktasına; yani tek bir mühendisin elli işçiyi yönettiği noktaya kadar vardırılan etkinlik kavramını örnekleyecek biçimde anlaşılmaktadır: Toplumun sahip olduğu kaynakları, herkesi mühendislik standardında eğiterek "israf etmenin" hiç de gerekli olmadığı ileri sürülmektedir. Zenginliğin toplumun efendilerinin ellerinde birikmesini sağlayan hiyerarşik toplumsal ilişkileri tehdit etmek yerine, işçiyi uzun okul yıllarına rağmen cahil bırakmayı ve insanlığı doğuştan gelen hakkı olan bilinçli ve ustalıklı bir biçimde çalış-

---

le ifade edersek, yeni ve sahiden kolektif bir üretim tarzı oluşturulmadan, fabrikalar ve bürolarda oy kullanılması, işçilerin tıpkı eskiden olduğu kadar "uzmanlara" bağımlı olarak kalacakları ve yalnızca kendi aralarında tercihlerde bulunup, kendilerine sunulan alternatiflere oy verecekleri hakikatini değiştirmemektedir. O halde sahici işçi denetiminin önkoşulu, teknolojinin gizemlileştirilmesine son verilmesi ve üretim tarzının yeniden örgütlenmesidir. Bu elbette, sanayi iktidarının işçi denetimi talepleri yoluyla ele geçirilmesinin devrimci bir eylem olmadığı anlamına gelmez. Daha ziyade sahici bir işçi demokrasisinin saf anlamda biçimsel bir parlamenter şema üzerinde sürdürülemeyecek olduğu anlamına gelir.

O halde, bazılarının görünüşte yaptığı gibi, sanayide; her bir işyeri dâhilinde sandıksal yapılar kurulması biçimine bürünen işçi denetimi düşüncesinin yaygınlaşmasının, Marksizmi aşan bir talep olduğunu düşünmek hata olacaktır. Bu inanca meyledenler, üretim sürecinin kendisinin en tamamlanmış ve en dolaysız şekilde işçilerin denetimine iade edilmesi biçimindeki çok daha devrimci kavrayışın Marx'ın Kapital'in birinci cildinde kapitalist üretim tarzı hakkında yaptığı tartışmanın tamamına nasıl nüfuz ettiğini hatırlamalıdırlar. Marx, tıpkı Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, mülkiyet ilişkilerini değiştirip üretim tarzına dokunmayan bir devrimi, daha ileri adımlar atmadığı sürece yalnızca devrimin başarısız bir ilk adımı olarak kalan melez bir biçim olarak nasıl değerlendirecektiyse, üretim tarzındaki bir devrimin hiç sözünü etmeyen bir "işçi denetimi" felsefesine de güçsüz ve yanıltıcı bir çözüm olarak bakacaktı.

Bu bağlamda, bakınız Paul Bloomberg'in işçi denetimi hakkındaki kitabı. Bloomberg, konu hakkında yapılmış en iyi araştırmalardan birisini sunmasına karşın, birçokları gibi, Marx ve Engels'in işçi denetimi konusundaki "sessiz" kalmasından şikâyet ettiği zaman, Marksist bakış açısını kavramanın uzağına düşmektedir. Kendisi bu "sessiz" kalışı temelde "gelecekteki Komünist düzeninin yapısını ifade etme konusundaki isteksizliklerine" bağlamakta ve şöyle demeye devam etmektedir: "Yine de, eserleri bir bütün olarak ele alındığında, açıktır ki, Sosyalizmin doğası hakkında daha açık seçik ifadeler geliştirmeleri halinde, işçi denetimi fikrine sempati duyacaklardı."24 Marx ve Engels'in işçilerin kendi işyerleri ve bir bütün olarak kendi toplumları üzerindeki demokratik denetimlerini veri olarak aldıkları konusunda kuşkuya yer yoktur. Ancak onlar çok daha devrimci bir anlayışla, var olmadığında "endüstriyel demokrasi" fikrinin bir yanılsamaya dönüştüğü bir anlayışla ilgiliydiler.

ma hakkından yoksun bırakmayı tercih eden kapitalist üretim tarzının mantığı işte böyle işlemektedir.

Kapitalist toplumdaki vasıf kavramının en mükemmel ifadesi, kapitalizmin, işçinin kapitalistin ellerindeki bir emek aracına dönüştürülmesi şeklindeki büyük hakikatini keşfetmiş olan, ama bu dolaysız gerçeği, modern yönetimin ve sosyolojinin yaptığı gibi süsleyerek, bulanıklaştırarak ve karmaşıklaştırarak sunmanın hikmetini henüz öğrenmemiş olan erken dönem Taylorcularının çıplak ve dobra dobra ifadelerinde bulunabilir. Gilbrethler bu konu hakkındaki *Primer* isimli kitaplarında "Bilimsel Yönetim koşullarında vasıfsız emeğe ne olur?" diye sordular. "Bilimsel Yönetim koşullarında vasıfsız işçi yoktur; ya da en azından, emek vasıfsız kalamaz. Vasıfsız emek elde edilebilir en iyi yöntemlerle eğitilmiştir... Eğitildikten sonra hiçbir emek vasıfsız kalmaz".[25] İşçiye sermayenin basit ihtiyaçlarının dayatılması: İşte modern endüstriyel sosyoloji yıllıklarında o kadar alkış alan vasıflılaşma hakkında yöneticilerin zihinlerinde yatan sır budur. İşçi bilgi ya da yetenekten yoksun bir yaratık, sermayenin onunla kendi işini gördüğü basit bir "el" olarak kalabilir, ama sermayenin ihtiyaçları bakımından yeterli olduğu sürece işçi artık vasıfsız diye değerlendirilmeyecek ya da adlandırılmayacaktır. İşte sosyologların istatistikçiler tarafından yapılan sınıflandırmalara takılan yeni isimlerden "vasıflılaşma" bulup çıkarmalarına neden olan sefil kavramsal sosyolojinin arkasında bu kavrayış yatmaktadır. Frank Gilbreth şöyle yazmıştı, "Bir işçiyi eğitmek demek, basit bir biçimde ona iş planındaki emirleri yerine getirebilme yeteneği kazandırmak demektir. Bir kez bunu yapabildiği zaman, yaşı her ne olursa olsun, eğitimi tamamlanmış demektir". Bu, modern sanayi, ticaret ve bürolardaki iş kütlelerinin mükemmel bir tanımı değil midir?

Dipnotlar

1) Harry Jerome, *Mechanization in Industry* (New York, 1934), s. 402.

2) Omar Pancoast, Jr., *Occupational Mobility* (New York,1941), s. 14.

3) 1900 için bakınız David L. Kaplan ve M. Claire Casey, *Occupational Trends in the United States; 1900 to 1950*, Bureau of the Census Working Paper No.5 (Washington, 1958), Tablo 2. 1970 için, bakınız U.S. Bureau of the Census, Census of Population: 1970, Final Report PC(2)-7A (Washington, D.C. 1973), Tablo 1.

4) S. R. Parker, "Industry and Education", S.R. Parker, R.K.Brown, J. Child ve M.A. Smith, *The Sociology of Industry* içinde, (gözden geçirilmiş baskı Londra, 1972), s.36.

5) Theodore Caplow, *The Sociology of Work* (Minneapolis, 1954), Bölüm 2, özellikle s.31-36; Joseph

A. Kahl, *The American Class Structure* (New York, 1957), s.64-65, J. E. Morton, *On The Evolutiuon of Manpower Statistivs*, (Kalamazoo, Minc., 1969), s.46.

6) *U.S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, Occupational Outlook Handbook*, Bulletin No. 1550, 1968–1969 baskısı (Washington, tarihsiz), s.316.

7) Joan Woodward, *Industrial Organization: Theory and Practice* (Londra, 1965), s. 28–29.

8) Charles R. Walter, "Changing Charecter of Human Work Under the Impact of Technological Change", *National Commission on Technology, Automation, and Economic Progress, The Employment Impact of Technological Change* içinde, Appendix Cilt II, Technology and the American Economy (Washington, D.C., 1966), s. 299.

9) Charles Silberman, *The Myths of Automation* (New York, 1966), s.52.

10) Caplow, *The Sociology of Work*, s. 42--43.

11) Jerome Davis, "Testing the Social Attitudes of Children in Government Schools in Russia", *American Journal of Sociology* (Mayıs 1972); aynı yerde alıntı; s. 40.

12) Manpower Report of the President (Washington, 1972), s. 207.

13) *Collective Bargaining Today,* Proceedings of the Collective Bargaining Forum (1969), s.334.

14) K. B. Bernhardt, Topluluk İlişkileri Bölümü'ne yaptığı konuşma (Adalet Bakanlığı) Conference on Job Opportunities for Minorities, Chicago, Haziran 1967; R. A. Nixon, *The Labor Market Framework of Job Development: Some Problems and Prospects*'de alıntı (New York, 1967), s.41.

15) Ivar Berg, *Education and Jobs: The Great Trainng Robbery* (Boston, 1971), s. 14-15.

16) Aynı yer, s.87.

17) Aynı yer, s. 93--94.

18) Aynı yer, s. 16–17.

19) Aynı yer, s. 17.

20) Stanley Lebergott, *Men Without Work: The Economics of Unemployment* (Englewood Cliffs, N.J., 1964), s.11

21) William V. Deutermann, "Educational Attainment of Workers, March 1971", *Monthly Labor Review* (Kasım 1971), s. 31.

22) M.C. Kennedy, *The Division of Labor and the Culture of Capitalism: A Critique* (Ann Arbor, Mich. 1968), s.172n.

23) Georges Sorel, *Les illussions du progrès* (Paris, 1921), s.282; Albert Thierry, *Rèflexions sur l'education* (Paris, 1923), s.99-100; Friedmann tarafından *Industrial Society*'de alıntı (Glencoe, III, 1955); s.240.

24) Paul Blumberg, *Industrial Democracy: The Sociology of Participation* (New York, 1969), s.190.

25) William R Spriengel ve Clark E. Myers, der., *The Writings of the Gilbreths* (Homewood, III., 1953), s.110.

EK I
İki Yorum

Aşağıdaki notlarda, Harry Braverman, Monthly Review'nun "Technology, Labour Process and the Working Class" ("Teknoloji, Emek Süreci ve İşçi Sınıfı") başlıklı özel sayısına (cilt 28, sayı 3, Temmuz- Ağustos, 1976) yapılan bir dizi katkıya yanıt vermektedir.

I

"Working Class Has Two Sexes" ("İşçi Sınıfının İki Cinsiyeti Var") (Rosalyn Baxandall, Elizabeth Ewen ve Linda Gordon) başlıklı makalenin yazarları, "*Emek ve Tekelci Sermaye*... feminist analize, belki yazarı tarafından da farkında olunmayan büyük bir katkıda bulunmaktadır" şeklinde cömert bir sonuca ulaşmışlar. Eğer dedikleri gibiyse, söz konusu bağlantı benim açımdan [kitabın-ç.n.] yayımlanması sonrasında ortaya çıkan bir sürpriz değildir. Araştırmamın ilk dönemlerinde, çalışan nüfus içinde ortaya çıkan en son eğilimlerin feminist hareket açısından taşıdığı öneme ikna olmuş durumdaydım. Kendi zihnimde vardığım sonuçların birçoğuna şimdi okurlar ve özelikle de kadın okurlar tarafından da varılıyor olduğunu görmekten dolayı mutluluk duyuyorum.

Kamusal ya da özel alanlarda yapılan yorumlarda, bu okurlar, çoğu, kadın hareketi açısından özel ilgi konusu olan meseleler, özelikle de ev içi emek ya da ücretsiz aile emeği hakkındaki her türlü dolaysız tartışmayı dışarıda bırakmamdan dolayı bir ölçüde hayal kırıklığına uğradıklarını ifade ettiler. Bu okurlar çalışmama dayattığım öz-sınırlamaların tamamı konusunda anlayış gösterdikleri ve (bu koleksiyonda yer alıp konuyu dolaysız biçimde ele alan makalelerde olduğu gibi) eleştirilerini bu sınırlara uyarladıkları için, bu konuyu burada gereksiz izahatta bulunmak için açıyor değilim. Ancak bu özel noktada söylenmiş olanlar hakkında birkaç şey eklemek istiyorum. Ev içi çalışmanın ele alınmasının (benim uzman-

lığını bir yana) ele aldığım konunun sınırlarının oldukça dışına düşecek olması gerçeğinin ötesinde, şu konu da dikkate alınmalıdır: Ev içi çalışma, kadınların özel alanı olmuş olmasına karşın, yine de kadınların özgürleşmesiyle ilgili meseleler bakımından bu olgunun aşikâr kılabileceği kadar merkezi bir niteliğe sahip değildir. Tersine, günümüzün feminist hareketini yaratan, geleneksel ev ekonomisinin parçalanmasıdır. Bu hareket, modern biçimi altında, neredeyse bütünüyle, sermaye birikimi sürecinin gerekleri tarafından evin dışına atılan ve çeşitli sosyal düzenlemeler kapsamında, ev içi emeğinin bundan önceki binlerce yıllık tarihi boyunca bilinmeyen denetim ve basınçlara tabi kılınan kadınların ürünüdür. Bu nedenle benim zihnimde modern feminizm teorisinde birincil öneme sahip olan konumu işgal eden de bu yeni durumun analizidir.

Buna hemen, bunların hiçbirinin, ev içi emeğin özgün biçimleri meselelerini, işçi sınıfı ailesi ve ailenin hem içi hem de dışında tabi olduğu cinsel işbölümleri ve gerilimlerle ilgili bir kavrayışa duyulan ihtiyacı hasıraltı etmek için söylenmediğini ekleyeyim. Ancak her bir toplumsal gerçeklik kompleksinin çözümlenmesi bir başlangıç noktasını gerekli kılar ve bu durumdaki en iyi başlangıç noktasının da verili bir sorunun geleneksel ve durağan yönlerinin analizinden ziyade, dinamik öğelerinin analizi olduğu yolunda güçlü bir inanca sahibim. Yani, ev içi çalışma dâhil olmak üzere feminist hareketin kapsadığı sorunlar ve meseleler toplamına, binlerce yıldır yaşanmakta olan ev içi çalışma biçimlerini değil, bunların zayıflamasını ve son birkaç on yılda artan sayıda kadının bunlardan kopmasını hareket noktası haline getiren bir analizin daha fazla ışık tutacağı hissiyatına sahibim.

Bana kadar ulaşan özel yorumlarda olduğu kadar bir dizi değerlendirmede de ortaya çıkan farklı ancak bununla bağlantılı bir başka noktaya doğru hareket etmek üzere: Baxandall, Ewen ve Gordon bu bağlamda benim *sosyal* ve *teknik* ya da *ayrıntılı* işbölümü arasındaki ayrımı kullanma biçimimi sorguluyorlar. Diğer bazı yorumcularla ortak bir biçimde, bunu "Braverman'ın yaptığı ayrım" diye adlandırarak, benim geliştirdiğim bir müdahale olarak ele alıyorlar. Aslında, bu bölüme yaptığım atıfların ve Marx'tan alıntı yaptığım malzemenin kullanılma biçiminin de açıkça göstermesi gerektiği gibi, bütün bu ele alış biçimi, *Kapital*'in, Marx tarafından "imalattaki işbölümü ve toplumdaki işbölümü" olarak adlandırdığı, birinci cildinin 14. Bölümü, özellikle de 4. Kısım'ından alınmıştır. Bu konuyla bağlantılı olarak, modern okurun incelemesi gereken daha önemli başka

bir bölüm daha bulunamaz. Bu çözümleme bir yandan, Marx'ın tarihsel yönteminin parlak bir örneğini oluşturur. Öte yandan, Marx'ın işbölümü konusu hakkında vardığı en olgun sonuçların en gelişmiş biçimlerini kapsar ve bu kadar çok sayıdaki insanın Marx'ın bu konu hakkındaki düşüncelerini, Marx'ın bu konu hakkında yazdığı her şey sanki *Alman İdeolojisi* kitabındaki birkaç dağınık paragrafın içerdiklerinden ya da kendisinin soruna yönelik ilk tepkilerini yansıtan, önceden kendisi tarafından yayımlanmamış olan diğer eski elyazmalarında bulunanlardan ibaretmiş gibi tartışıyor olması da her geçen gün biraz daha gizemli bir durum haline gelmektedir.

Baxandall, Ewen ve Gordon "Braverman'ın kapitalist sanayideki toplumsal işbölümü ve ayrıntılı işbölümü ayrımı", toplumdaki işbölümünün neden olduğu zararın tamamının anlaşılması için "yeterli değildir" yorumunda bulunmakta ve özellikle cinsel işbölümüne işaret etmektedirler. Daha haklı olmaları mümkün değildi. Söz konusu ayrım sadece hangi amaçlar açısından tasarlandıysa o amaçlar için yeterlidir.

Marx'ın yazdığı bölümleri dikkatle inceleyen okurlar onun en karakteristik analiz araçlarını nasıl kullandığını göreceklerdir: [Marx-ç.n.] Sorunun tarihsel olarak kapitalizme özgü olan öğelerini, genel olarak insan toplumlarına özgü olan özelliklerinden kopartır ve bunlara, yalnızca birbirlerinin devamlılıkları olarak değil, kutupsal karşıtları olarak da muamele eder. Marx, bunların verili bir tarih dönemi içinde büründükleri soyut sosyal kategoriler ve özgün sosyal biçimler arasındaki karşıtlıktan, konuya olağanüstü derecede nüfuz etme gücüne sahip olan bir analiz türetir.

Ancak bu, yapılan analizin insanın tarih öncesindeki uzun avlanma dönemlerinden kaynaklanan ve oldukça farklı analiz araçları gerektiren cinsel işbölümünün açımlanmasına yönelik olduğu anlamına gelmemektedir. Öte yandan, bu sorunu içerecek kadar geniş tutulmuş olan bir yaklaşım; fabrikada ve benzer kurumlarda hâkim olan işbölümü ile ilgili olarak, aslında yapılan analizi bu ikinci ihtiyaç bakımından görece kullanışsız hale getirecek kadar aşırı bir soyutlama ve genellik düzeyini gerektirecektir. İnanıyorum ki, Marx tarafından benimsenip benim tarafımdan da izlenen yaklaşımı dayatan şey de budur. Burada vurgulamaya çalıştığım şey bu iki analizi; yani modern toplumdaki işbölümü ile cinsel işbölümünün en genel biçimlerinin analizini tek bir adım dâhilinde birleştirmeye yönelik bir girişimin yalnızca her iki analizin konusunu da zayıflatıp ortalama bir karmaşa yaratacağıdır.

II

Emek ve Tekelci Sermaye ayrıca işçi sınıfı bilincinin geleceğine yönelik her türlü tartışmayı hariçte bırakmakla da eleştirildi ki bu örnekte, John ve Barbara Ehrenreich gibi eleştirmenler, bu koleksiyonda yer alan makalelerinde ("Work and Consciousness") ("Çalışma ve Bilinç"), yaptığım analizin kendi kendine dayattığı sınırları anlayıp açıkladılar ve böylelikle de beni her türlü izahatı tekrarlamaktan kurtardılar. Yine de, belki birkaç şey daha söylemek yararlı olacaktır.

Marksizm sadece entelektüel merakı gidermek için yapılan bir idman değildir, ne de akademik bir meraktır. O bir devrim teorisi ve bu yüzden de bir savaş aracıdır. Bu bakış açısından bakıldığında, çalışan nüfus içindeki bileşim ve sosyal eğilimlerle ilgili olarak yapılacak her türlü analizin değeri yalnızca kesinlikle, bize sınıf bilinciyle ilgili soruları yanıtlamaya ne ölçüde yardımcı olduğunda yatar. Bu nedenle yapılan analizin en önemli yanının daha da ilerletilmesini görme hevesi duyan eleştirmenlerle kavga edecek değilim. Aslında beni çalışmanın tamamını ele almaya yönlendiren de sınıf bilinci sorununun ta kendisiydi.

Ancak, bunu yaparken, zaten, konuyla ilgili olarak yapılacak dolaysız bir girişimin çok da anlamlı olmayacağı yolunda kesin bir yargıya sahiptim, çünkü bana söz konusu girişimi yapabilmenin hiçbir koşulu mevcut değilmiş gibi geliyordu. Bence böyle bir girişimde bulunmanın iki önemli önkoşulu eksikti. Birinci eksiklik işçi sınıfının sahip olduğu somut manzara, bu sınıfın nelerden mürekkep olduğu, işçiler arasındaki gelir, vasıf, sömürü, "yabancılaşma" ve benzeri eğilimler, onun çalışan nüfusun tamamının bir parçası olarak sahip olduğu yer vs. hakkındaki bilgilerle ilgiliydi. Çabalarımın en çok bu uçurumu kapatmaya yardımcı olacağını düşündüm. Bu görev hâlâ tamamlanmış olmaktan uzak olduğu için, yakın gelecekte (bu koleksiyondaki çizgiler paralelindeki) daha birçok denemenin ortaya çıkacağını buna ekleyebilirim.

İkinci önkoşulun tatmin edilmesi ise kayda değer ölçüde daha zordur. Bu durum basit bir biçimde, sınıf mücadelesinin, son yarım yüzyıl içinde sosyal koşullar ve bu koşullar paralelinde işçi sınıfı hızla değişirken Amerika Birleşik Devletleri, Batı Avrupa ve Japonya'da, yani analizin yapılması gereken gelişkin kapitalizmin olduğu ülkelerde önemli bir durağanlık yaşadığı söylenerek tarif edilebilir. O halde, 1968 Fransız olaylarının, aralarında belki de en vaat edici olduğu altmışlı yıllardan bazı ilginç göstergeler edinmemize karşın; tekelci sermaye çağını karakterize eden yeni sos-

yal koşullar içinde hâkim olacak mücadele biçimlerini ve yasalarını ima eden türdeki somut deneyimden önemli ölçüde yoksunuz. Otuzlu yıllardan itibaren bu sorunla boğuşmakta olanlar, daha fazla somut deneyim yokluğunda, tartışmaların nasıl klişelere, mazeretçiliklere ve eski formüllerin tekrarlanmasına doğru çürüyüp gittiğini ve bu sorunlar hakkında yeni ya da taze bir şeyler söylemenin ne kadar zorlaştığını gayet iyi bilirler.

Bana öyle geliyor ki kendi çıkarlarının bilincinde olan ve bu çıkarlar için mücadele eden bir sınıf olarak işçi sınıfı hakkında yapılacak verimli bir tartışma, iki koşulun yerine getirilmeye başlanmasıyla beraber canlanabilecektir: Birincisi, sınıfın, mevcut varlık koşulları içindeki berrak bir manzarası, sabırlı ve gerçekçi bir araştırma sayesinde oluşturulduğunda. İkincisi, deneyim, bu sınıfın zihinsel durumunu ve mücadele tarzlarını daha iyi öğrenmemizi sağlayacak kadar birikmeye başladığında...

Konu hakkındaki kendi yaklaşımımla ilgili olarak bir başka yorumda daha bulunmak istiyorum, çünkü bu bakımdan bazı sorular söz konusu olduğu kadar bazı yanlış anlamalar da mevcuttur. Kimi okurlar, temelde "emeğin değersizleştirilmesi" süreciyle ilgili olarak yaptığım tanımlama zemininde, benim işçi sınıfının geleceği hakkında "karamsar" olduğum sonucuna varmışlar. Ancak okurlar kıyaslama zahmetine katlanacak olurlarsa, benim kapitalist üretim tarzının, çalışan nüfusun fiziksel, moral ve zihinsel oluşumu üzerindeki etkilerini tarif etmek için kullandığım dilin, Marx'ın kullandığı dilden yalnızca biraz daha yumuşak olmak gibi bir farka sahip olduğunu göreceklerdir. Steven Marcus tarafından Engels'in, Marx'ın ses tonunu birçok açıdan belirleyen ilk klasik eseri hakkında yaptığı yeni bir çalışma, "İşçi sınıfının durumu hakkında kitabı boyunca en sık kullanılan tanımsal ya da nitelendirici terimler 'demoralize' teriminin; demoralize edilmiş, demoralize eden, demoralizasyon ve benzeri çeşitlemelerinden oluşmaktadır" denilmektedir.[a] Ama ne Marx ne de Engels bu bakımdan kendilerini "karamsar" kabul ettiler; sermayenin insanlığın emeğine karşı yönelttiği bu amansız saldırıda, isyanın önkoşulunu gördüler.

Dolayısıyla bunu kendi zihinsel durumuma ilişkin özel bir ipucu olarak değerlendiriyorum; üstelik, zihin okumaya da gerek yok, çünkü bu konuda berrak bir yargıya sahibim ve bu yargıyı ifade etmek bakımından da herhangi bir tereddüt içinde değilim. Gelişkin kapitalist ülke işçi sınıflarının devrimci potansiyeline son derece güveniyorum. Kapitalizm, uzun

(a) Steven Marcus, *Engels, Manchester; and the Working Class* (New York: Random House, 1976), 133.

vadede, bu sınıflara herhangi bir tercih hakkı bırakmayacak ve onları, yalnızca onlar tarafından yapılabilecek olan bir görevi yerine getirmeye zorlayacaktır. Bu da işçi sınıfının tepesine çullanmaya henüz başlamış olan basınçların muazzam ölçülerde yoğunlaşmasını ön gerektirir, ama bunun gerçekleşeceği konusunda herhangi bir soru işaretinin bulunmadığını düşünüyorum. Uzun zamandır bu durumun gerçekleşmesinin son derece uzun bir zaman alacağını düşünenlerle aynı fikirdeydim. Ama zaman, sadece kronolojik bir kavram değil, aynı zamanda toplumsal ve tarihsel bir kavramdır. Son on ya da on beş yıl içinde olup biten büyük değişimlere baktığım zaman, bu zamanın benim varsaydığımdan çok daha hızla akıp gitmekte olduğunu gördüğüme inanıyorum. Ne olursa olsun, tarihsel zamanın tahmini zordur ve o ancak kuşaklarla ölçülebilir; kendi hızını kendisi belirler ve bu, bizim arzularımızı tatmin etmek durumunda olan bir hız değildir. Ama bu zaman, ister hızlı isterse yavaş olsun akıp gidecek ve son birkaç on yıldır sanki dünyanın "öteki" parçalarıyla sınırlıymış gibi görünen o patlayıcı gelişmeleri terkisinde getirecektir.

EK II
Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi

Harry Braverman tarafından 1974 ilkbaharında West Virginia Teknoloji Enstitüsü'nde yapılan aşağıdaki konuşma, 2 Ağustos 1976 tarihindeki ölümünden önce yaptığı bilinen kaydedilmiş son konuşmasıdır. Monthly Review tarafından 1982'de, ölümünden sonra yayımlanmadan önce bir ölçüde düzeltilmiştir (cilt 34, Sayı 1)

Bu akşamki konum, "yirminci yüzyılda çalışmanın değersizleştirilmesi" ve hareket noktamız haline getirebileceğimiz sağlam bir genellemeye sahibiz. Bu genelleme insanlığın çalışan bir tür olduğu genellemesidir. Doğayla olan ilişkimiz, basit bir biçimde doğa tarafından hazır halde sunulan gediklerde yiyecek ya da barınak aramaya dayalı bir ilişki değildir. İnsanlık daha ziyade, doğa tarafından sunulan malzemeleri alarak, bunları kendisi için daha yararlı nesnelere dönüştürür. İnsanlık, yaşamak için, kendisine yaşam araçları ve kaynaklarını sağlamak için çalışır. Yani erkeklerle kadınlar çalışma konusunda türlerine yapılan bir dayatma gibi şikâyetçi olsalar bile, çalışmanın, bir tür olarak insan hayatı açısından otlamak ya da avlanmanın diğer türler için olduğu kadar doğal bir özellik olduğu konusunda asla herhangi bir kuşkuya yer yoktur. Ama ister İncil'deki dualar, isterse biyolojik ve evrimsel sınırlar biçiminde ifade edilsin, doğruluğu herkes tarafından bilinen bu tür basit gerçekleri, modern toplumdaki çalışmanın analiz edilmesi bakımından dolaysız bir temel olarak kabul etmek de, yapılabilecek en büyük hata olurdu. Biyoloji ile sosyolojinin arasında, sosyal ilişkileri ve kurumlarıyla uygarlığın müdahalesi yer alır. İçinde yaşadığımız kapitalist toplumda, çalışma, bizleri uzunca bir süredir kendi kullanımımıza yönelik basit üretimden koparmış olan ve aslında kendi faaliyetlerinin zemini olarak, kullanımı amaçlayan her türlü üretim biçiminden son de-

rece ayrıksı özellikle sahip bulunan bazı kurumlar dâhilinde örgütlenir.

Bildiğimiz anlamdaki kapitalist işletmenin amacı, üretim sürecinden elde edilecek artığı kullanmaktır. Demek ki insanlar, kendi ihtiyaçlarını temin etmek üzere üretim yaparken, kapitalist toplumda hiç kimse aynı anda sermayenin ihtiyaçlarını da temin etmek üzere üretim yapmadan çalışmaz. Yalnızca şirketler için artık yaratmak suretiyledir ki kendi gereksinimlerimizi yaratmamıza da izin verilir. Kapitalist toplumun ilk kuralı budur; isterseniz bunu *Catch 22* diye de adlandırabilirsiniz [Amerikalı yazar Joseph Heller'ın, yirminci yüzyılın en büyük edebiyat eserlerinden birisi sayılan mizahi, tarihsel romanı, Türkçe'de: Madde 22, İtaki Y., 2006-ç.n.) Nasıl adlandırırsanız adlandırın, bu, sistemin temel yasasıdır.

Elbette egemen grupların çalışan nüfustan kendileri için artık elde etmelerinin başka biçimleri de olmuştur. Köleci toplumlarda efendiler başkalarının emeğine dolaysız biçimde el koyarlardı. Feodal toplumlarda egemenler başkalarının, gereksinim duydukları ürünlerine, köylülüğün derebeyine ürününün ya da emeğinin bir bölümünü teslim etmesini zorunlu kılan kurallar altında el koyarlardı. Bu yüzden feodalizm hakkında denir ki: Soylular herkesi korumuş, ruhban sınıfı herkes için dua etmiş ve ortakçılar da herkesi beslemiştir. Ama artığın kapitalist toplumdaki el konulma biçimi son derece özel bir biçimdir ve son iki yüzyıl boyunca en olağanüstü nitelikte sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bunların en önemlisi, kapitalistlerin emek ve üretim süreçlerinin tamamı üzerindeki dolaysız denetimi ele geçirmeleridir ve bu da başlı başına, önceki toplumlarda var olan her şeyden muazzam farklara sahip olan bir durum ortaya çıkarmıştır. Daha önceki toplumlarda zanaatkârın ya da çiftçiler, köylüler ve serfler olarak ürün ya da hayvan yetiştiriciliğiyle meşgul olan devasa insan kitlesinin çalışması, kural olarak özerk bir biçimde yönetiliyordu. Dolaysız emek süreçleri söz konusu olduğu ölçüde, zanaatkârlar ya da köylüler, genellikle kendi denetimleri altında olan geleneksel usullere göre çalışıyorlardı. Yalnızca kapitalist koşullar altında efendiler sürecin tamamını ele geçirmiş; onu kendi ihtiyaçları uyarınca tekrar tekrar yeniden biçimlendirerek yeniden örgütlemiş ve onu artık, sürecin tamamını gözden yitirmiş olan işçilere birer görev olarak teker teker paylaştırmışlardır.

Bu koşullara tabi kılınan emeğe bazen *yabancılaşmış emek* diye gönderme yapılır. Ama bu belirsiz bir terimdir ve bu belirsizliği de kazandığı popülerlik oranında artmıştır. Aslında, resmi sosyoloji ve popüler gazetecilikte sahip olduğu popülerliğin de belirsizliğine bağlı olduğundan kuşku

duyabiliriz. Onların kullanım biçimi içinde, bu terimin kapitalist toplumsal ilişkilerin ve kapitalist üretimin özel koşulları ile olan bağlantısı tamamıyla ortadan kaybolmuştur ve yabancılaşmış emek, basit bir biçimde, işi hakkında bir sıkıntı ve bir rahatsızlık duygusuna, bir karın ağrısına sahip olan işçi anlamına gelecek biçimde anlaşılmaktadır. Ama bu terim, sahip olduğu önemli içeriğin onarılması ve berrak biçimde anlaşılması halinde hâlâ yararlı olabilir.

Terim öncelikle *yabancılaştırma* fiilinin temel tanımı zemininde; yani mülkiyetin bir başkasına devri olarak anlaşılmalıdır. Kapitalist toplumda üretim araçlarının ve aletlerinin mülkiyeti yabancılaştırılmış, yani başkalarına devredilmiştir. Ürünün mülkiyeti de aynı biçimde yabancılaştırılmıştır. Aynı durum ürünün satışından elde edilen kazançların mülkiyeti için de geçerlidir ve son olarak üretim süreci de yabancılaştırılmıştır. O da bir yabancının denetimine devredilmiş ve başkalarının mülkü haline gelmiştir. Sonunda, üretken süreçle ilgili her şey, bu her şeyin kendi çıkarlarının, iddialarının ve denetiminin dışında olması anlamında, işçiye yabancı bir şey haline gelir; ücret, istihdam edilen işçinin tek eşdeğeri halini alır.

Bu nedenle kapitalist toplumda üretim, sürece yönelik tüm ilgilerini ya da kaygılarını yitirmiş olan işçiler tarafından bir düşmanlık ya da kayıtsızlık ortamında sürdürülür ve bu da bazı olağanüstü denetim ve yönetim araçlarını zorunlu kılar. Yönetim ilk kez bu nedenle varlık bulur ve kapitalist toplum tarafından ortaya çıkartılır. Bu da üretim içindeki çalışmanın daha da yabancılaştırıcı biçimlerde yeniden örgütlenmesini olduğu gibi, daha da olağanüstü denetim ve yönetim araçlarını gerekli kılar. Böylece burada kendi kendisinden beslenen ve çalışanlar ile onları yönetenler arasındaki köklü bir uzlaşmaz çelişki olarak ortaya çıkana kadar daha da derinleşen bir yabancılaşma ile karşı karşıya kalırız. Bu durumda çalışmanın bir lanet olarak görülmesi hiç de şaşırtıcı değildir; şaşırtıcı olan yalnızca çalışmanın bu türünün herhangi bir biçimde tolere edilebilmesidir. Üretim sürecinin işçiden bu tarzda adım adım yabancılaştırılmasının tarihsel gelişimi kısa bir sunuşta ele alınabilecek kadar dar kapsamlı bir konu değildir. Sadece şunu söylemek yeterlidir; bu durum antik toplumlarla ortaçağ toplumlarında yalnızca istisnai örnekler olarak var olmuş; erken kapitalizmin yükselişi sırasında on altıncı, on yedinci ve on sekizinci yüzyılların imalathane ve fabrikalarında genelleşmiş ve yirminci yüzyılda kapitalizmin tam olarak geliştiği ülkelerin fabrikaları, imalathaneleri, depoları, büroları, tarlaları, toptancı ve perakendeci faaliyetleri, hastaneleri, kamu

yönetimi büroları ve hatta bir ölçüde de okullarında gerçekten evrensellik kazanmıştır.

Şimdi kapitalistler bir kez üretim süreci üzerindeki kontrolü ele geçirdikleri zaman, işçinin bu süreçteki ürününü çoğaltacak, böylelikle de daha da büyük bir artığın kendi ellerinde kalmasını sağlayacak her türlü araçtan yararlanmaya çalışırlar. Başlangıçta bu durum, çalışma günü uzatılarak elde ediliyordu, ama son yıllarda yoğun yöntemler yaygın yöntemlerin yerini aldı. Bu da üretim sürecindeki emek zamanının azaltılması ve aynı zamanda emek gücünün ucuzlatılması anlamına gelir. Emek gücü nasıl ucuzlatılır? Bunun birçok yolu vardır. Şu ana kadar modern üretimde kullanılan yolların en önemlisi karmaşık süreçlerin, bu konuda gerçekten hiçbir şey bilmeyen, gördükleri sözüm ona eğitim son derece kısa süreli olan ve bu anlamda birbirlerinin yerine konulabilen parçalar muamelesi gören işçiler tarafından gerçekleştirilecek basit görevlere parçalanmasıdır. Bu biçimde üretimin gerekleri her bir zanaat dâhilindeki yüksek vasıflı küçük emek havuzları aracılığıyla değil, en basit emek türleriyle yerine getirilir. Ortaya çıkan sonuçlar birçok meslek açısından toplumun tamamının hortumlanacak bir emek havuzuna dönüştürülmesidir ve bu da, emek gücünün değerinin birey bakımından geçimlik düzeyde ya da aile bakımından geçimlik altı bir düzeyde tutulmasına yardımcı olur.

Kapitalistler ya da kapitalizmin kurumsal örgütlenmesi hakkındaki bu sözleri söylerken, onlara kişisel olarak vicdansızlar diye saldırmak ya da onları kötülemek niyetinde değilim. Bir sınıf olarak ele alındıklarında kuşkusuz, hepimiz gibi onlar da, toplumun onları dönüştürmüş olduğu şey her neyse odurlar. Ama esas nokta da zaten budur, uğraşmamız gereken, birey olarak kapitalist değil, kapitalist üretim tarzının işleme biçimi ve bu işleme biçiminin kapitalistin kendisine de dayattığı yönetim biçimidir. Henry Ford'un otomobillerin yarı-montaj ve nihai montaj aracı olarak hareketli bant sistemini devreye sokmasından sonra (1912 ile 1914 arasında) o zaman var olan yüzlerce otomobil firmasından hiç birisi bu süreci benimsemeden uzun süre ayakta kalmayı umut edemezdi. İlk gıda perakende satış organizasyonlarının mağazalarındaki malların raflara dizilmesi ve kontrol edilmesine yönelik self- servis yöntemlerini benimsedikleri andan itibaren, hiç bir gıda perakende satış organizasyonu bu yöntemlere başvurmadan zenginleşmeyi ya da hatta ayakta kalmayı umut edemezdi. Ya da, henüz yeni yeni başlamakta olan bir süreci örnek olarak ele alırsak, artık bütün büro yöneticileri, yönetim bürolarına modern telefon ve kayıt

araçlarıyla bağlanmış olan özel üretim birimlerindeki sekreterlik işlerinin parçalanabileceği araçların el altında olmasından bu yana, çok sayıda dağınık sekreter istihdam eden hiçbir büronun bu yeniliği ihmal etme lüksüne sahip olmadığını anlamışlar ve birçokları da sekreterlik işlerini fabrikadaki üretim işinin bürodaki eşdeğeri olarak yeniden örgütlemeye başlamıştır.

Yani kapitalist üretim tarzının 200 ya da 250 yıl önceki en erken günlerinden, bu eğilimin dörtnala ilerlediği günümüze kadarki eğilimi, emek süreçlerinin, işçilere görevler olarak öğretilen basitleştirilmiş işlemler halinde dur durak bilmez bir biçimde parçalanması olmuştur. Bu da olası en büyük emek kitlesinin en temel çalışma biçimlerine; kavramsal öğelerin tamamından ve bunlarla birlikte üretim süreciyle ilgili çoğu vasıf, bilgi ve kavrayıştan yoksunlaştırılmış emeğe dönüştürülmesine yol açmaktadır. Yani süreç daha da karmaşıklaştıkça, işçi daha da azını anlar hale gelmektedir. Bilim, teknoloji ile daha fazla eklemlendikçe, işçi bilime daha da az malik olmaktadır ve emeğin yardımcısı olarak daha fazla makine geliştirildikçe, emek, daha da fazla makinenin kölesi haline dönüşmektedir.

Bütün bunların bilimsel teknolojinin yükselişi ve makinenin gelişimi nedeniyle olduğu yolunda, resmi akademik fikirler ve gazetecilik tarafından pekiştirilen genel bir intiba bulunmakla birlikte, çalışmanın bu biçimde değersizleştirilmesi süreci aslında hiç de teknolojiye bağlı değildir. Bu emek organizasyonu tarzının modern teknolojinin var olmadığı bir zamanda, erken kapitalizmin imalathanelerinde ortaya çıktığı hatırlanmalıdır. İşin özünün emeğin organizasyonu olduğunu görmek için yalnızca Adam Smith'in toplu iğne üretimindeki işbölümü tanımını okumak yeterlidir. Modern sanayide, işbölümünün en berbat örnekleri hâlâ temelde teknoloji tarafından geride bırakılan boşluklardaki süreçlerde, makineleştirilemeyen ya da kapitalistler tarafından hâkim ücret düzeylerinde ekonomik olarak makineleştirilemeyecek olan alanlarda bulunabilir. En iğrenç emek biçimlerinden birisinin, aslında çoğunlukla hatalı biçimde modern makinenin yarattığı dehşetin bir örneği olarak ele alınan montaj bandının, tam da böyle bir örnek olduğunu hatırlayalım; montaj bandı en kaba türden bir kol emeği süreci olduğu, teknolojik özelliği basit bir biçimde işin işçinin önünden geçmesini sağlayan ilkel bir cihaz olduğu için, makine ile pek az alakalıdır. Hatta bu cihaz, çalışma tabloları üzerinde bir sonraki durağa sürüklenebilecek nitelikteki daha küçük ve hafif üretim birimlerinde vazgeçilebilir niteliktedir ve nitekim bundan vazgeçilmektedir de. Ancak,

kural olarak, enerji ile işleyen sonsuz taşıma bandı ya da zinciri, yönetim tarafından yalnızca emeğe yardımcı olmak için değil, temelde yönetimin üretimin hızını kontrol edebilmesini sağladığı için tercih edilmektedir.

Modern teknoloji aslında üretim süreçlerini yeniden birleştirmek suretiyle antik işbölümlerini parçalama yönünde güçlü bir eğilime sahiptir. Örneğin, Adam Smith'in toplu iğneleri, artık teli düzelten bir işçi, uzunlamasına kesen bir başkası, başlıkları biçimlendiren bir üçüncüsü, bunları toplu iğnelere takan bir dördüncüsü, toplu iğneleri sivrilten bir beşincisi, bunları kalaylayan ya da beyazlatan bir altıncısı ve toplu iğneleri kâğıtların içine yerleştiren bir başkası tarafından yapılmamaktadır. Sürecin tamamı büyük tel kütlelerini her gün kâğıtlanmış ve satışa hazır biçimde milyonlarca toplu iğneye dönüştüren tek bir makinede yeniden birleştirilmiştir. Şimdi dönüp Adam Smith'in işbölümü lehine sıraladığı tezlerini, tek bir işlemin, elle gerçekleştirilen sürekli bir uygulamada tekrar tekrar yapılmasından elde edilen maharetle ilgili tezlerini yeniden okuyalım. Bu modern teknolojinin bu tezleri tam anlamıyla yerle bir ettiğini fark edeceksiniz. Bunların hiçbirinin en ufak bir geçerliliği kalmamıştır. Adımların tamamının tek bir makinenin çalışma mekanizması içinde gerçekleştirildiği bu yeniden birleştirilmiş süreç, artık, hiç birisinin hayatlarının tamamını tek bir işlevle tüketmesi gerekmeyen ve hepsi de bu daha üretken makinelerle ilgili mühendislik, tasarım, iyileştirme, onarım işlerine ve bu makinelerin çalıştırılması faaliyetlerine katılabilecek olan bir üreticiler birliği kolektifi açısından elverişlilik kazanmaktadır. Söz konusu sistem herhangi bir üretim kaybına yol açmayacak ve zanaatın, eski zanaatkârdan çok daha üstün bir işçi kitlesinin zanaatı olarak yeniden birleştirilmesini temsil edecektir. İşçiler artık mühendislik düzeyinde kendilerine ait olan bir sürecin efendileri haline gelebilir ve böylesine az çaba gerektiren ve otomatik bir.hal alan bu üretim biçimi ile bağlantılı çeşitli görevleri kendi aralarında eşitlikçi bir biçimde bölüştürebilirler.

Ancak, kapitalist toplumdaki işbölümü, birçok örnekte çıkarılıp atıldığında bundan zarar görmeyecek olan üretim hızının yanı sıra, daha birçok başka şeyle de ilgilidir. Charles Babbage'ın on dokuzuncu yüzyılın başlarında işaret etmiş olduğu gibi, büyük işçi kitlelerinin cehaletinin ve mühendislik bilgisinin tamamının birkaç uzmanın ellerinde yoğunlaşmasının arzu edilir ve aslında, insani bir bakış açısından görüldüğünde olduğu üzere, tiksinti verici olmaktan ziyade zorunlu bir koşul olmasını dayatan şey, diferansiyel ücret oranları ile alakalıdır. Yani kapitalist üretim tarzı,

makine tarafından bunun tam karşıtı ne kadar çok olasılık ortaya çıkartılırsa çıkartılsın, teknolojinin aracılığını yaptığı yeni süreçlere, görülmemiş derinlikte bir işbölümünü dayatır. Bu biçimde, iki ayrı çalışma dünyası yaratılır: Az sayıdaki yönetici ve mühendisin sürecin tamamını özel tekelleri olarak ele geçirdikleri bir dünya ile her biri karmaşık bir aygıtın hizmetinde basit emekler sarf eden ve tekinin bile, basit ve akıl noksanı bir angarya haline dönüştüğü birkaç hafta ya da aydan daha uzun bir süre boyunca, yetişkin bir insanın ve hatta bir çocuğun ilgisini çekemeyecek nitelikte olan bu görev parçacıklarından, kırk ya da elli yıllık bir çalışma hayatı yaratmaları beklenen çizelge işçilerinin, envanter işçilerinin, zaman tutucuların, makine asistanlarının, makine tamircilerinin, stok tutucuların, forklift operatörlerinin, toptancı çalışanlarının vs.nin dünyası. O halde diyebiliriz ki üretim daha kolektif bir nitelik kazanır ve tek tek işçiler kolektif işçi gövdesi ile eklemlenirken, bu gövde, beyninin lob lifleri kesilmiş ya da daha da kötüsü, beyni tamamıyla çıkartılıp alınmış olan bir gövdedir. Modern yönetim tarafından emek gücünü ve emek süreçlerini kontrol etme ve ucuzlatma aracı olarak el konulan beyni gövdesinden kopartılıp alınmıştır.

Üretim sürecini kısaca ele almış bulunuyoruz. Şimdi bunun yarattığı ürüne dönelim. Öncelikle inkâr edilemez olan şeyi ve gerçekte kapitalizmin başlıca tarihsel rolünün ne olduğunu söylemeliyim. Kapitalistin, çalışan nüfustan görülmemiş büyüklükteki bir artığı çekip almak konusundaki bu sonsuz güdüsü; bilimin ve teknolojinin muazzam güçlerini sermaye birikiminin hizmetine koşan bu güdü, insani üretim güçlerinin olağanüstü ölçüde gelişmesine neden olmuştur. Emek verimliliği ve bunun daha da fazla genişleme için ulaşılabilir kıldığı artık, en bariz ölçüde, gelişmiş kapitalist ülkelerde artmıştır. Şirket sahipleri bizlere üretim ölçeğini sürekli olarak genişleteceklerse büyük artıklara ihtiyaç duyulduğunu hatırlatmaktan asla yorulmazlar ve bu, büyük ölçüde de doğrudur. Hiçbir sosyal sistem değişimin teknik yönünden vazgeçemez. Eğer üretim artacaksa, ürünün bir bölümü bir anda tüketilmek yerine üretim sürecinde yeniden yatırıma dönüştürülmelidir. Buna doğal bir yasa muamelesi yapabiliriz, ama doğal bir yasa olmayan, bu artığın küçük bir egemen sınıfın mülkü haline gelmek ve öyle de kalmak zorunda olmasıdır. Bu aslında kapitalizmin yasasıdır ve bu yasanın işleyişi sonucunda, toplumun bir kutbunda insanlık tarihindeki önceki herhangi bir anda ortaya çıkandan çok daha muazzam bir mülkiyet birikimi yığılması yaşanmaktadır.

Peki çalışan nüfus ne durumdadır? Bu terimden nüfusun, sanayide bulunan yöneticiler ve mülk sahipleri haricindeki kesimlerini, hatta profesyonel mesleklerdeki ve yönetimin orta katmanlarındaki, bugün yeni bir orta sınıf diye adlandırılabilecek olan sınıfı oluşturan, bir ölçüde ayrıcalıklı ara katmanlar haricindeki kesimleri kast ediyorum. Geriye kalan, benim çalışan nüfus olarak adlandırdığım, ama emek ya da işçi sınıfı olarak da adlandırılabilecek olan kitle, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki istihdamın tamamının belki de dörtte üçünü oluşturan bu geriye kalan kitle, nüfus sayımı ve Çalışma Bakanlığı istatistiklerinde altı başlık altında tarif edilmektedir: Zanaatkârlar, operatörler ve benzeri işçiler, emekçiler, büro işçileri, hizmet işçileri ve satış işçileri. Burada 1970 nüfus sayımı tarafından çalışan nüfus içinde sayılan mülk sahipleri dâhil olmak üzere yaklaşık 80 milyon insanın 60 milyona yakını ile karşılaşıyoruz ve karşılaştığımız işler de yine karakteristik olarak, tarif etmekte olduğun türden işlerdir. Bu konuşmada daha önce tipik işlerin birkaç basitleştirilmiş görev düzeyine indirgenmesinin emek gücünü ucuzlatmanın ana araçlarından birisi olduğundan söz etmiş ve buna, bu durumun emek gücünün değerini birey için geçimlik düzeyde ve aile için geçimlik düzeyin altında tutmaya yardımcı olduğunu eklemiştim.

Bunun abartma olduğu düşünülecek olursa, şimdi bunun yerine 1971 yılında bu altı sınıflandırmanın tamamında yer alan işçilerin ücret basamaklarına dayandırılmış olan tahminleri ve aynı yıl, dört kişilik bir aileyi yoksulluk sınırının üzerinde tutmak için gerekli olan maliyetle ilgili resmi tahminleri koyayım. Ayrıca o zamandan bu yana durumun, yalnızca ekonomik kriz yüzünden değil, aynı zamanda bu dört yıl içinde enflasyonun ücretleri eritmesi, yani gerçek ücretleri düşürmesi yüzünden sadece daha da bozulmuş olduğu belirtilmelidir. Hizmet işçilerinin ve perakende ticaretteki işçilerin yaklaşık yüzde 80'i dört kişilik bir aileyi yoksulluk sınırının üstünde tutmaya yetecek kadar ücret almamışlardır. Aynısı her ikisi de aynı düzeyde ücret alan büro işçileri ve emekçilerin yüzde 75'i için de geçerlidir; emekçiler belki büro işçilerinden biraz daha yüksek ücret almışlardır. Bu ayrıca tüm operatörlerin ve benzeri işçilerin yaklaşık yüzde 70'i için de geçerlidir. Sadece zanaatkârların çoğunluğu dört kişilik bir aileyi resmi olarak tanımlanan yoksulluk kategorisinin üzerinde tutmaya yetecek kadar kazanç elde etmektedirler ve bu grup içinde bile, yüzde 40'ının ücretleri, dört kişilik bir aileyi desteklemek için kullanılması halinde, yoksulluk düzeyinin altına düşmektedir.

Şimdi, bu kazanç düzeylerinin sonuçlarından birisi çok fazla sayıdaki ailenin yoksulluk düzeyinin altında yaşamasıdır; ailelerin büyük çoğunluğunun bu duruma düşmemelerinin nedeni, yalnızca aynı aile içinde birden çok kişinin iş sahibi olmasıdır. Bunu biliyoruz. Ama aydınlatmaya çalıştığım daha da çarpıcı olgu, ekonomide var olan işlerin oldukça büyük bir çoğunluğunun artık kapitalist işbölümünün işleyişi tarafından, genellikle ikincil iş olarak ele alınan işlere, kadınların ve gençler tarafından temel aile gelirini desteklemek için kabul etmeleri beklenen mitsel harçlık parası işlerine dönüştürülmüş olduğudur. Bu durumun sonucu, ister ek gelir sağlayanlar olsun isterse aile reisleri, insanların çoğunun artık meşakkatli ve alçaltıcı görevleri ve düşük ücretleriyle bu güya ikincil denilen işlerde çalışıyor olmalarıdır. Bu durumun böyle olmasının nedeni sadece tartışmakta olduğumuz işbölümü türü değil, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sermaye birikiminden kaynaklanan mesleki ve sınaî kaymalardır.

Bu konuya berraklık getirmeye çalışayım. Şirketler emek zamanından tasarruf etme savaşı verirken, aynı zamanda belirli bir miktar ya da ürün için gerekli olan işçi sayısını azaltmak için de ya da -ki bu da az çok aynı kapıya çıkar- işçi sayısında orantısal bir artış olmadan ürünü hızla büyütmek için de savaş verirler. Marx'ın sorunu ortaya koymak için kullandığı unutulmaz yöntemi kullanacak olursak, sanayinin komutanları, savaşlarını ordu devşirerek kazanan generallerin tersine, savaşlarını orduları bozarak kazanmaktadırlar. Bu durumun pratik sonuçlarından birisi Amerika Birleşik Devletleri'ndeki imalat sanayileri istihdamı ile ilgili olarak belirli bir anlamlı zaman dönemi için yapılacak olan her türlü analizle görülebilir. Bu şekilde Amerika Birleşik Devletleri'nde 1947 ile 1964 arasındaki on yedi yıllık dönemde, tekstil sanayilerinin ürünü yüzde 40'tan fazla artarken, istihdam üçte bir oranında azalmıştır. Demir ve çelik dökümhaneleri, kereste ve ahşap ürünleri, malttan yapılan içkiler ve ayakkabı gibi diğer sanayiler, ayrı dönem içinde yüzde 15 ile yüzde 40 üretim artışı sergilerken, buna yüzde 10 ile yüzde 25 arasında istihdam kaybı eşlik etmiştir. Petrol sanayi, dönemin sonunda başına kıyasla altıda beş daha fazla ürün çıktısına sahipti, ama istihdamı dörtte bir daha düşüktü. Üretim sürecinin doğası gereği temelde teknolojik değişime karşı dirençli olan inşaat sanayi bile, çıktısını ikiye katlarken, emek gücüne sadece yüzde 50 eklemede bulundu. Yalnızca en hızla büyüyen sanayiler önemli istihdam artışları sergilediler. Yani elektrikli makineler ve motorlu marşandizler istihdamla-

rına sırasıyla yüzde 50 ile yüzde 70 eklemede bulunurken, süreç içinde çıktılarını kabaca üç kat artırdılar. Alüminyum sanayi istihdamını iki kattan fazla artırdı, ama bu dört katına çıkan çıktının sonucuydu. Aşırı örneklerden birisi, çıktısını sekiz kat artırırken, istihdamını sadece bir nokta üçte bir oranında artıran hava yolu ulaşımı oldu.

Şimdi, size vermekte olduğum rakamlar sadece on yedi yıllık bir dönemi ele almaktadır; ama daha uzun vadeli bir dönemi ele alırsanız, imalat ve inşaat gibi bağlantılı sanayilerdeki değişimlere odaklanarak bu eğilimi çok berrak bir biçimde görebilirsiniz. En az bir yüzyıl boyunca bu sanayiler tarım dışı istihdamın tümünün neredeyse yarısını, genellikle yüzde 45 ile yüzde 55'ini kapladılar. Ama 1920 nüfus sayımından sonra, yani neredeyse elli yıl önce, bu durum değişmeye başladı ve en son sayıma, 1970 sayımına geldiğimizde, bu sanayiler tarım dışı istihdamın sadece üçte birini kaplıyorlar. Geleneksel imalat, madencilik ve inşaat ile ulaşım sanayilerinden son derece hızla büyüyen gayrı menkul, sigortacılık, finans, hizmetler ve toptan-perakende ticaret alanlarına doğru muazzam bir emek kayması yaşandı. Ama bu hızla büyüyen sanayi alanları, yüksek ücretli sektörler durağan ya da gerileyen sektörleri oluştururken, tam da ekonominin düşük ücretli sektörlerini meydana getiriyorlar. Bunların hiçbiri rastlantı eseri olmadı; en hızlı sermaye büyümesinin düşük ücretli alanlarda gerçekleşmesinin ve ayrıca üretken çalışmaya kıyasla üretken olmayan çalışmanın genişlemesinin köklü yapısal nedenleri var. Ne olursa olsun, bu eğilim kuşkuya yer bırakacak bir niteliğe sahip değildir ve bu eğilim, büro işi, hizmetler ve perakende ticaret gibi en düşük ücretli işlerin hızla büyümesi paralelinde, giderek sözüm ona ikincil işlerden oluşan ve geleneksel anlamdaki birincil işlerin; yani kendi başlarına ödüllendirici olan ve bir aileyi desteklemek üzere yeterince ücret ödeyen işlerin her zamankinden daha da azaldığı bir ekonomide yaşıyor olmamız gerçeğini önemli ölçüde açıklamaktadır.

Sanayinin komutanları, eğer Marx'ın ifade ettiği gibi savaşlarını orduları bozarak kazanıyorlarsa, sermaye birikimi hızının bu duruma yetişeceğini ve ortaya çıkan yeni ürünlerin, hizmetlerin ya da üretken olmayan sanayilerin daha fazla verimlilik elde etmeye yönelik kapitalist güdü tarafından serbest bırakılan emeğin tamamını emmeye yetecek bir hızla gelişeceğini nereden biliyoruz? Bunu tabii ki bilmiyoruz ve aslında kapitalist toplumda daima kullanılmayan bir emek gücü, bir sınaî yedek ordusu da mevcuttur. Bu ordu Amerika Birleşik Devletleri sanayi tarihinde, en azın-

dan bu yüzyıl boyunca, daima son derece büyük bir kitle de olmuştur. İş çevrimindeki yukarıya doğru çıkışların olağanüstü güçlü olduğu ve bunların aynı zamanda, özellikle savaşlar sırasında, kapitalist birikim sürecindeki uzun vadeli yukarı çıkışlarla çakıştığı nadir anlarda bu kitle küçülür.

Doğal nüfus artışından farklı olarak, işçilerin çalıştıkları işlerden üretimdeki sürekli devrim tarafından serbest bırakılmaları, yine Marx'ın sözlerini kullanmak gerekirse, sermayeye, sanki sermaye tarafından masrafı kendi cebinden ödeniyormuşçasına mutlak bir biçimde ait olan kullanılıp atılabilir bir sınaî yedek ordusu yaratır. Bu durumu Amerika Birleşik Devletleri istatistiklerinden doğrulamaya çalıştığımızda, işsizlik rakamlarının sanayi yedek ordusu kavramının içerdiği anlamdan son derece farklı ilkelerle tutulmasından kaynaklanan zorluklarla uğraşmamız gerekir, ama bu istatistikler yine de uzun bir zaman dilimi içinde az çok sabit ilkeler temelinde tutulmuş olan bir dizi rakama bizi ulaştırma değerine sahiptir. İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar uzanan işsizlik istatistiklerinin incelenmesinden çıkan en çarpıcı sonuç, resmen kabul edilen işsizlik havuzundaki tedrici, ancak sürekli genişleme yönündeki uzun vadeli eğilimdir. Bu dönemin tamamı boyunca bir iş çevrimi gerçekleşmiştir, bu yüzden ortaya çıkan hat zikzaklı bir hattır ama böyle olmakla birlikte yine de sürekli olarak yukarıya doğru tırmanır. Dönemin başında durgunluk ima eden işsizlik düzeyleri artık mükemmel diye nitelenebilecek refah oranları olarak kabul edilmektedir. Dünkü *New York Times* gazetesinden "Yüksek İşsizliğin On Yıl Boyunca Amerika Birleşik Devletleri İçin Sürekli Bir Durum Olması Bekleniyor" başlıklı bir makale kestim. Bu makale İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde yüzde 2 ya da 3 oranında işsizlik hedefiyle yola çıkmış olmamıza karşın, bu hedefi kısa sürede terk ettiğimize, Başkan Kennedy tarafından 1962'de kabul edilen yüzde 4 işsizlik hedefinin terk edildiğine ve Nikson yönetimi iktisatçılarının yüzde 5'lik hedefinin de sahip olduğu desteği yitirdiğine işaret ediyor. Günümüzde iktisatçıların çoğu, politik nitelikleri ne olursa olsun, yüzde 5,5 ya da 6 işsizlik oranının hükümetin öldürücü enflasyonu yeniden azdırmadan ulaşabilecekleri muhtemelen en düşük oran olduğuna ve bu ılımlı hedefe ulaşmanın bile daha uzun bir zaman alacağına; en erken 1979'u bulacağına inanıyorlar. Bir başka deyişle, bugünlerde işsizlik ve refah hedefi bundan sadece yirmi beş yıl önce durgunluk-işsizlik oranı olarak kabul edilen orandan daha yüksek durumda.

Daha bir dakika önce bu işsizlik oranlarının sanayi yedek ordu kavramı

ile aynı olmadığını, bu kavramın çok daha geniş olduğunu belirtmiştim. Bunun nedeni işsizlik ölçümünün görece kısıtlı bir sayım olarak yapılmasıdır. Size bunun son derece açıklayıcı bir örneğini vereyim: Bir ya da iki ay önce bu yılın Şubat ayının işsizlik rakamları ilk olarak açıklandığında, bu rakam yaklaşık 8,2 milyon civarındaydı ki bu rakam da bir önceki Ocak ayında 8,2 milyon olarak sayılan işsizlikten sadece bir ölçüde farklıydı. Ama bize aynı zamanda istihdamın tam yarım milyon kişi azaldığı söylendi. Bu ikilemi nasıl açıklayacağız? Şimdi, resmi söylem içinde bize verdikleri yanıt bu ayla önceki ay arasında yaklaşık 600.000 insanın emek gücünden düştüğü oldu. Bu önemli istatistik ne anlama geliyor? Basit bir biçimde şu anlama geliyor: Kapitalizm herhangi bir engeli olmayan yetişkin insanların tümünün çalışma ve topluma katkıda bulunma sorumluluğu ya da olanağı olduğunu kabul etmediği için, teori de işsizin aylak sınıftan, bireye son dört hafta içinde aktif olarak iş arayıp aramadığı sorulmadan saptanamayacağını söylüyor. Böyle yaptıklarını gösteremeyen kimseler -ki en geniş sayıdaki örnekte bu durum iş bulma umudunu yitirmiş olanlar anlamına gelir- artık emek gücünün bir parçası sayılmadıkları için işsiz de sayılamıyorlar. Resmi istatistiklerdeki hiçbir şey onları hiçbir zaman çalışmamış olan ev kadınından da Palm Spring'deki milyonerden de ayırt etmiyor. Bu yüzden sadece belirli bir bölümü sayılan yedek emek ordusunu oluşturan önemli bir çalışmayan insan kitlesi mevcut. Bunların aktif iş arayışı içinde yüzeye çıkanları işsiz; dibe batanları ve işsizlik ödemelerine mahkûm edilenleri yoksul sayılıyor. Yoksullaştırılan bu kitlenin büyüklüğü şu anda 14–15 milyon kişi civarında ve 1970 yılında ulaşılan bu muazzam büyüklük daha da büyüme eğilimi içinde. Bütün bunlardan göreceğimiz şey kapitalist sistemde toplumun bir kutbunda meydana gelen servet birikimine, öteki kutuptaki yoksulluk birikiminin denk düştüğüdür.

ABD İşçi Sınıfının Oluşumu

Harry Braverman

İşçi sınıfı derken ne kast ediyoruz? Bu terimi kullanan herkesin aklına gelen, açıkçası muazzam bir insan kitlesi; aslında, ülkede yaşayan insanların çoğunluğudur. Ancak ilk bakışta, bu on milyonların arasında var olan bölünmeler, onları tek bir başlık altında toplayabilecek olan her şeyden daha önemliymiş gibi görünür.

İlk olarak, cinsiyet ekseninde bölünmüşlerdir. Ayrıca, genetik kökenler itibarıyla, bu kez de siyahlar ve beyazlar, Hispanikler, Asyalılar ve Yerliler, yani daha Avrupalılar gelmeden önce Amerika kıtalarında yaşamakta olan ve işçi sınıfına temelde Rio-Grande'nin aşağısındaki Amerika kıtasının halkları yoluyla katılan kimseler diye bölünebilirler.

Avrupa kökenli halk da bir başka büyük kitleyi oluşturur. Bunlar sayısal olarak belki de çoğunluktur. Ama bu nüfus da yine kendilerinin ya da atalarının geldiği ulus ve bölgelere göre ve daha da önemlisi, bu kıtaya ne zaman geldiklerine göre bölünür.

O halde, bu işçi kitlesi aynı zamanda (bu türden en önemli ayrımları sıralamak gerekirse), içinde çalıştıkları sanayilerle mesleklere ve özellikle de fabrikalarda mı yoksa bürolarda mı, ulaşımda ya da depolarda mı, perakende satış dükkânlarında mı yoksa bankalarda mı çalıştıklarına göre de bölünmektedirler. Nihayet, örgütlenmelerine, düşüncelerine, ruh halleri-

ne, duyarlılıklarına ve toplum içindeki yerleri hakkındaki yaklaşımlarına göre de bölünmüşlerdir.

Ancak bu durumda bu farklılıkların tanımlanması büyük önem kazanırken, bana öyle geliyor ki, işe tersinden başlamalıyız: Yani farklılıktan değil de birlikten yola çıkmalıyız. Bir başka deyişle, bu büyük insan kitlesinin, gündelik dilde yaptığımız ve birçoklarımızın da bilimsel ya da analitik biçimlerde yaptığı gibi, onu bir sınıf olarak adlandırmamıza yol açan hangi ortaklığı paylaştığını anlamaya çalışmalıyız. Farklılıkların tartışılması, bu durumda daha anlamlı hale gelecektir.

Bu sınıfı oluşturan birçok insanın paylaştığı yegâne özellik, içinde çalıştıkları işletmelerin sahibi olmamaları, ama buralarda üzerinde anlaşmaya varılmış olan bir ücretle çalışmak üzere işe alınmış olmalarıdır. Örneğin, uzun saatler boyunca ve kol emeği kullanarak çalışsalar bile, küçük bir aile çiftliğine sahip olan bir adamla karısını işçi sınıfının üyeleri olarak adlandırmayız. Neden? Çünkü çiftçiler özgün türden küçük işlere sahip olan mülk sahipleridir. Emekleri bu nedenle başkalarına kiralanmaz. Burada bir anda insanları işçi sınıfının bir parçası haline getiren şeyin, çalışmaları olgusu olmayıp, bu çalışmanın belirli ilişkiler dâhilinde yapılması olgusu olduğunu görüyoruz.

Yine, örneğin, birkaç buldozer ve kepçesi olan ve makine operatörü olarak kendisinin yanı sıra birkaç kişiyi de işe alıp çıkartan hafriyatçı taşeronunu ele alalım. Geçici bir gözlemci için, günlerini tıpkı işe aldığı kimselerle aynı işi yaparak geçiriyormuş gibi görünür. Ama onu taşeron, diğerlerini de işçiden başka bir isimle adlandırmak aklımıza bile gelmez.

Burada yine farklılık, bizim yapıyormuş göründüğümüz fiziksel faaliyetlerde değil, bunların toplumsal ilişkilerinde; taşeronun emeği kiralayan ve diğerlerinin de emeği kiralanan tarafı temsil ettiği ilişkilerde yatar. O halde işçi olmak, temelde belirli bir çalışma faaliyeti biçiminden değil, toplumsal bir ilişkiden kaynaklanan bir durumdur. İşçi, bu çalışmanın bürünebileceği özgün biçim her ne olursa olsun, sermayenin işini gördürdüğü, kiralanmış emektir.

Şimdi bu gece burada, bu türden bir sınıf insanın ABD tarihi boyunca sürüp giden bir süreç halindeki oluşumu hakkında konuşuyoruz. Fark edilmesi gereken ilk şey, bu ülkede mevcut olduğunu düşündüğümüz diğer birçok benzeri sosyal gruplaşmanın oluşumu ile ilgili olarak böyle bir tartışma örgütlemenin son derece güç olacağıdır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde modern bir çiftçiler sınıfının oluşumu ya da bir pera-

kendeciler, ayakkabı satıcıları ve zanaatkârlar sınıfının; bir başka deyişle, küçük kapitalistler sınıfının oluşumu hakkında bir tartışma örgütlemezdik. Bunun nedeni kırda ve kentlerde hiç çiftçi ya da hiç küçük kapitalist olmaması değildir. Bunun nedeni daha ziyade hepimizin; tarihi yalnızca kendi ömürlerimiz boyunca okuduğumuz günlük gazetelerden bilenlerimizin bile, bu sınıfların oluşum süreci içinde olmayıp, tasfiye süreci içinde olduklarını ve bunlardan geriye kalanların da kapitalizmin özgün ürünü olmayıp, kapitalizm tarafından imha edilen daha önceki çeşitli sınıfların kalıntılarından ibaret olduğunu bilmemizdir.

Geçmişte olduğu gibi, ekonomi içinde sabit ve tanımlı bir yere sahip olan ve toprakla, zanaat loncalarıyla ya da ticaretle belirli bir ilişki içinde bulunan insanlardan oluşan bir nüfus yerine, bugün, sermayenin ihtiyaçları ekseninde birleştirilip yeniden birleştirilen, ayrışmış moleküllerden oluşmuş yüzergezer bir nüfusa sahibiz. Bu nüfus, karşılıklı olarak değiştirilebilir parçalar olarak, sermayelerini genişletmek maksadıyla var olan (ve yanı başlarında benzer bir tarzda örgütlenmiş tamamlayıcı bir role sahip bulunan devlet ya da yarı devlet örgütlenmelerinin var olduğu) sınırlı sayıda ve görülmemiş büyüklükteki kurumsal girişimlere hizmet etmek üzere varlığını sürdürmektedir.

Bu şirketlere sahip olan, onları kontrol eden ve yöneten organizasyoncu grup, bu nüfusun küçük bir yüzdesinin küçük bir katmanını oluşturmakta ve ulusal yapı da bu sınıftan gelme insanların yararına, onların amaçlarını ve tasarımlarını gerçekleştirmek üzere varlığını sürdürmektedir. Toplumun geriye kalanının en önemli bölümü, yalnızca bu organizasyonlara hizmet etmek için mevcuttur ve sadece onlarla sıkı ücret pazarlıkları yaparak yaşamaktadır. Birçok örnekte bireyler olarak ve birçok başka örnekte kendileri adına herhangi bir kapsamlı iktidar ya da kontrol aracı elde etmeden, yaşama ve çalışma koşullarını iyileştiren örgütlenmelerin yardımıyla...

Böyle bir toplumda büyümüş ve yaşamış olan bizim gibi insanlara bu durum doğal gibi görünmektedir. Aslında, birçok insanın, eğer konu hakkında düşünmüş olsalardı, işlerin daima böyle gittiğini düşünecek olmaları da muhtemeldir. Bu tamamıyla yanlış inanış yalnızca insan zihninin duyulara hitap eden görüntüleri kabul etme eğilimi tarafından teşvik edilmez (nihayetinde, bilim bu görüntülerin arkasına geçme girişiminden başka nedir ki?) Aynı zamanda eğitim kurumlarımızla, öteki bilgi ve eğitim araçlarımızın tarafgirliği tarafından da teşvik edilir.

Kural olarak, eğitim sisteminin, bu konu hakkındaki en dar kafalı görüşlerden başka herhangi bir şey öğretmesi ve eğlendirici olması engellenmektedir. Hem okullarımızın hem de diğer bilgi araçlarımızın kabul ettiği görüşler, bu toplumsal ilişkilerin son derece kısa bir zaman önce ortaya çıktıklarını ve bu nedenle de muhtemelen geçici bir karaktere sahip olduklarını değil, daha çok, bunların sözüm ona doğallıklarını, kalıcılıklarını ve elbette tüm diğerlerine olan üstünlüklerini vurgulayan bir bakış açısını yansıtır.

Ama son derece dar bir mülk sahibi sınıfla, geniş bir işçi sınıfının var olduğu bir toplumla ilgili olarak anlaşılması gereken en önemli yegâne şey, bu toplumun son derece yakın bir tarihte ortaya çıkmış olduğu ve son derece olağanüstü bir hızla gelişmiş olduğudur. Örneğin, ABD'de, ücretli emeğin, nüfusun en büyük çoğunluğu haline gelmesi, sadece bir yüzyıldan daha eskilere kadar uzanır. On dokuzuncu yüzyılın başlarında, köle olmayan nüfusun en az beşte dördü, temelde tarımda olmak üzere serbest çalışan nüfustan oluşuyordu.

Köle nüfus yine modern anlamda ücretli emek değil, daha ziyade, antik çağların toplumsal ilişkilerine barbarca bir geri dönüşü temsil eden, dolaysız mülk olan emekti. Ama işçi sınıfı, eldeki tüm bilgilerden anladığımız kadarıyla son derece küçüktü ve üstelik önemli bir kısmı da sermayelerini genişleten işletmelerdeki işçilerden değil, hane hizmetçilerinden oluşuyordu.

Bunların ve kölelerin yanı sıra, nüfusun çoğunluğu şu ya da bu biçimde serbest çalışanlardan oluşuyordu. ABD toprağa erişim ve diğer sözüm ona sınır koşulları konusunda istisnai olmakta birlikte, bu durumun yol açtığı farklılığa karşın, aynı durum Avrupa için de önemli ölçüde geçerliydi.

ABD nüfusu hakkında 1970'de yapılmış olan en son nüfus sayımına dönersek, ülke nüfusunun sadece yüzde 10'unun serbest çalışmakta olduğunu görürüz. Son yüzyılın başındaki yüzde 80'e karşı yüzde 10. Şimdi sizleri, bu durumun nüfusun geriye kalan yüzde 90'ının tamamının işçi sınıfından oluştuğu anlamına gelmediği konusunda uyarmalıyım. Modern şirket yapısının tuhaflıklarından birisi içinde bulunan tüm insanların onunla aynı biçimsel ilişkileri paylaşıyor olmalarıdır. Bunlar ister yönetici isterse üretim bandı işçisi, mühendis ya da temizlik işçisi, bölüm şefi ya da memur, şikâyet ya da yönetim kurulu başkanı olsunlar, aynı bordroda yer alırlar. Hepsi bordroda çalışanlar olarak görünürler. Bu da biraz önce sözünü ettiğim nüfus sayımı rakamları üzerinde önemli bir etkide bulunur.

O halde, işletmelerin denetçilerini ve örgütçülerini ve bunların yönetimdeki aracılarını işçi sınıfından çıkarmak için, görevlileri ve belki de formen düzeyine kadarki yöneticileri nüfusun serbest biçimde çalışmayan yüzde 90'lık kesiminden çıkarmalıyız.

Şimdi ise istihdamın ara katmanları, yani profesyonel planlama, örgütlenme ve diğer memurluk işlevlerini yerine getirenler ele alınmalıdır, çünkü bu katmanlar özel olarak çözümlememiz gereken toplumsal yapı içinde özgün bir konumu işgal ederler. Ancak bu yapıldığı ve geriye sadece sahici işçi sınıfı yani (en yüksek katmanı, ücret düzeyi, eğitim ve sorumluluk bakımından, fabrika ve bürolardaki vasıflı zanaatkâr erkek ve kadınlardan oluşan ve en alttaki katmanı da diğer büro, üretim, hizmet ve ticaret işlerinde istihdam edilen muazzam insan kitlesinden meydana gelen) emek kitlesi kaldığında, bu durumda, *Emek ve Tekelci Sermaye*'de yapmaya çalıştığım hesaplamaya göre, istihdam edilen nüfusun geriye kalan tamamının üçte ikisi ve muhtemelen de dörtte üçüne yakın bir kesimdir. Ayrıca bu tahminin öğretmenleri, hemşireleri ve sekreter ya da muhasebecinin üzerindeki büro işçilerini kapsamadığını da vurgulamalıyım.

1970'de, söylediğim gibi, bu kesim, nüfus sayımı tarafından ekonomik bakımdan aktif olarak kabul edilen nüfusun dörtte üçüne yakındı. Sadece yedi nüfus sayımı öncesinde, 1900'de, aynı ilkeyle yapılmış olan bir tahmin, nüfusun sadece yaklaşık yarısının işçi sınıfı kategorisi içinde olduğuna işaret ediyordu. Buradan işçi sınıfının ne kadar hızla büyüdüğünü ve kapitalist üretim tarzının her türlü bağımsız çalışma biçimini kiralanmış ya da ücretli emeğe dönüştürme eğiliminin ne kadar güçlü olduğunu görebiliriz.

Tabii ki işçi sınıfının oluşumu hiç de basit bir nüfus artışı meselesi değildir. Diğer sınıfların imha edilmesini ve bunların kapitalist işletmeler tarafından gerçekleştirilecek sömürünün hammaddesine dönüştürülmesini içerir. İlk bakışta, ABD'deki sürecin başında, işçi sınıfına devşirilen tarım nüfusunun imhası ve kentlileştirilmesi geldi. Yüzyılın sonunda, nüfusun en büyük kesiminin çiftçiler ve çiftçi ailelerinden oluştuğunu söylemiştim. Bu ülkedeki tarımsal istihdamın tamamının, mülk sahipleri, yöneticiler ve kiralanmış tarım emeği dâhil, şu anda istihdam edilen nüfusun yüzde 4'ünün altında olduğunu söylersem, bu değişimin ne ölçüde büyük olduğunu görebiliriz.

Günümüzün öğrenci gençlik kuşakları bakımından ABD'de bu açıdan nasıl bir altüst oluş yaşandığını ve bu altüst oluşun da ne kadar yakın bir

zaman önce gerçekleştiğini anlamak oldukça zor diye düşünüyorum. Benim kuşağım henüz yetişmekte iken, bu top yekûn hayat tarzı imhası henüz devam ediyordu. Otuz ya da kırk yıl kadar yakın bir zaman öncesinde bile, tarımsal nüfusu hâlâ modern toplumun en büyük sınıflarından birisi olarak düşünüyorduk. Şimdi, bu sınıf eski biçiminin bir kalıntısıdır; temelde, büyük şirket çiftliklerinin hâkimiyeti altına sokulmuştur ve kolej öğrencilerini sayısını bile aşmayan sayıdaki bir toplam işgücünü istihdam etmektedir.

Tarımsal nüfus artık tam anlamıyla yok olmuştur. Güneyin özel tarım nüfusu, yani köleliğin son bulmasından sonra, ABD'nin güney kısmının tamamına plantasyon işçisi ve ortakçı olarak emek sağlamakta olan siyah nüfus, büyük ölçüde, her türlü kentsel sanayideki ücretli işçilere dönüşmüştür. Tarımsal nüfusun geriye kalanının neredeyse tamamı, yine basitçe farklı türlerden kentsel emeğe dönüşmüştür.

İkinci adımda, Avrupa'nın, özellikle de, yine önemli ölçülerde, ABD işçi sınıfının oluşumuna dâhil olan güney ve doğu Avrupa'nın imha edilmiş ve dağıtılmış köylü nüfusları hakkında konuşmalıyız. Avrupa'nın bu bölümlerindeki köylülüğün bugün kuzey Avrupa, özellikle de Almanya, İngiltere, bir ölçüde Fransa, İskandinav ülkeleri ve İsviçre'nin (ki İsviçre işçi sınıfının neredeyse tamamı ithal emektir) kentsel emek gücüne büyük işçi kitleleri katmakta olduğunu belirtmek ilginçtir. Bu aynı kitleler bu ülkede, özellikle kabaca 1890 ile Birinci Dünya Savaşı arasında yaşanan muazzam göç yıllarında temel yedek işçi ordusu olarak hizmet ettiler. Bugünse, kuzey Avrupa kıtası için temel yedek işçi ordusu olarak hizmet etmektedirler.

Bunları izleyense Porto Riko, Meksika, Karayipler ve Latin Amerika havzalarımızdaki diğer ülkelerin köylü nüfusları ile Filipinler, Hawaii, Japonya, Çin'deki Pasifik aşırı nüfusların belirli bölümleri ile ABD sermaye birikimi dalgası tarafından ezilip geçilen diğer bölgelerin nüfusları oldu. Bunların hepsi ABD işçi sınıfına şu ya da bu ağırlıkta katkıda bulunmuşlardır. Özellikle Latin Amerika ve Filipinler örneğinde, tipik bir kapitalist dünya sürecinin işbaşında olduğunu görürüz. Emperyalizmin nüfuz etmesiyle birlikte kadim yaşam tarzları tahrip edilmekte ve topraktan kopartılarak sömürge bölgelerinin kentlerinde büyük bir yoksulluk ve sefalet içinde bir araya toplanan bir artık nüfus üretilmektedir.

Bir sonraki adımda, deniz aşırı kapitalist ülkeler bu emek gücünü, metropollere ithal edip taşıyarak sömürünün hammaddesi haline getirmişler-

dir. Porto Riko bu sürecin neredeyse okul kitaplarına girecek kadar tipik bir örneğidir. Benzer bir dinamik, aslında güney ve Doğu Avrupa nüfuslarının Almanya'ya ithal edilmesi döneminin başlangıcını oluşturan Hitler'in Üçüncü Reich'ından itibaren kuzey Avrupa'da da görülebilir. Hitler'le başlayıp İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde devam eden bir biçimde, kuzey Avrupa bu düzenlemeyi bir güzel sanatlar mertebesine eriştirmiş ve yalnızca kendi ülkelerine yönelik emek akışını düzenlemenin yasal araçlarına sahip olmakla kalmayıp, bunların, sermaye birikiminin değişen ihtiyaçları uyarınca memleketlerine geri gönderilmesini de düzenleme araçları yaratmıştır.

ABD'nin yasal araçlarla değil, yasa araçlar dışı araçlarla, basit bir biçimde gerek duyulduğunda Latin Amerikalı emeğinin büyük kitleler halinde gelmesini kışkırtıp, doğal artık emek havuzları (yani ülkedeki sermaye birikimi süreci tarafından yaratılan havuzlar) yeterince büyüdüğü anda bunları geri gönderme kampanyaları başlatarak yapmaya çalıştığı şey de işte budur.

Nihayet ve bazı yönlerden en önemlisi, hâlâ ABD işçi sınıfının oluşumuna dâhil olmakta olan nüfus kesimlerinden söz ettiğimiz ölçüde, öteki cinsiyet söz konusu edilmelidir. Bu yüzyılın başlarında kadınlar, sözüm ona emek gücünün sadece yüzde 18'ini oluşturuyorlardı, şimdi ise sadece yüzde 10 daha gerideler. Bu eğilimin yavaşladığını gösteren hiçbir işaret yoktur ve kadınların çok geçmeden emek gücünün yarısını ya da bunun civarını oluşturacakları görülmektedir.

Çalışan kadın sayısındaki muazzam artışın en önemli yegâne nedeni, her iki emek gücünün kadınlaşması dalgasında da birbirinin aynı olmuştur: Bu dalgalar, daha eski fabrika dalgası ile daha yakın dönemlerdeki büro-ticaret hizmetleri dalgasıdır. Her iki örnekte de kadınların emek gücüne doğru çekilmesi, yeni iş türlerinin ortaya çıkması eşliğinde gerçekleşmiş ve bu durum da, sözüm ona kadın işi olan yeni kitle mesleklerinin ortaya çıktığı bir mesleki kayma eşliğinde yaşanmıştır. Bu işlerin kadın işi olarak adlandırılması, işverenlerin geniş bir düşük ücretli emek havuzundan yararlanmalarına imkân sağlamıştır ki bu durum, bu yeni mesleklerin kadınlara hasredilmesinin en önemli nedenidir.

Örneğin, ABD ve İngiltere'deki büro çalışması neredeyse tamamen bir erkek mesleği olarak başladı. Çok az kadın vardı. Bu o zaman çok daha farklı bir katmandı. Memur daha farklı bir anlama geliyordu; neredeyse bir yarı-yönetici, yöneticinin bir tür yardımcısı anlamına geliyordu. Me-

murlar da terfi için sıraya giriyorlardı. Ancak büro çalışması bir kitle mesleğine dönüştürüldü, kadın işi olarak başlamamasına karşın, hızla kadın işine dönüştü. Bugünse temelde erkeklerden oluşan teslimat memurları, posta memurları ve benzerleri gibi belirli tipteki memurlar hariç, ağırlıklı biçimde kadınlardan oluşmaktadır.

İşgücünün daha eski, fabrikaya dayalı kadınlaşması dalgası, belirli sanayiler haricinde, nihayetinde kalıcı nitelikte olmamıştı. Ama mevcut dalga açıkçası kalıcıdır, geleceğin ABD sendikacılığı ve toplumsal mücadeleleri bakımından son derece ilginç bir konu oluşturan devasa ölçekte kadınlaşmış yeni bir işçi sınıfının ortaya çıkışıyla sonuçlanmaktadır.

Buna, çalışan nüfusun kadınlaşmasının bir başka nedenini eklemeliyim ki bu da hane ile ilgili sanayilerdeki sermaye birikimi döngüsüdür. Bununla ne kast ettiğimi anlatayım. Sermaye, gördüğümüz gibi, kendi bayrağı altında gerçekleştirilmeyen ve sermayeye diyet ödemeyen her türlü çalışmaya karşı büyük bir kıskançlık besler. Tarım konusunda gördüğümüz gibi -ki bu durum perakende ticaret gibi birçok başka örnek için de geçerlidir, sermaye, bunları bağımsız girişimcilik alanları olarak imha etme ve sermayenin kârlı yatırım alanı olarak yeniden yaratma eğilimi sergiler. Perakende ticaret örneğinde, küçük perakende dükkânının ortadan kaldırılması ve süpermarketlerin büyümesi en önemli örnektir.

Ev işi konusunda da durum tam olarak böyledir. Bir yanda, temizlik, yiyeceklerin hazırlanması, vs. için harcanan süreyi kısaltan hane işi yardımcıları geliştirilmektedir. Öte yandan, bu faaliyetler hanenin dışına taşınmakta ve imalat, perakende ve hizmet sanayileri olarak kârlı biçimler altında yeniden yaratılmaktadır. Bu durumda milyonlarca kadın şimdi konserve imalathanelerinde, restoranlarda, yiyecek dükkânlarında, otellerde, motellerde, ticari çamaşırhanelerde vs. temizlik yapmakta, yatak yapmakta, yiyecek hazırlamakta, masaları beklemekte ve çamaşırları yıkamaktadır. Yani geçmişte evde yaptıklarıyla aynı türden işleri yapmaktadır, aynı zamanda eskiden büyük ölçüde evde gerçekleştirilen yemek yapma, ekmek pişirme, konservecilik, çamaşır yıkama ve misafir ağırlama gibi işler de söz konusu ticari işletmelere taşınmıştır. Mazeret bulucular bize bunun işleri daha etkin yapmanın bir biçimi olduğunu söyleyeceklerdir ki bu doğru olmayabilir. Ama öyle olsun ya da olmasın, etkinlik bu kaymanın gerçekleşmesinin arkasında yatan neden değildir.

Arkada yatan neden, bu durumun sermayenin milyonlarca saatlik gündelik emeği kendi amaçlarına yönlendirmesine izin vermesidir; yani eski-

den özel biçimler altında ve sermayenin boyunduruğu dışında yürütülen bu emek, şimdi onun boyunduruğuna girmiştir ve bu nedenle de sermayeye diyetini ödemektedir. Bu da emek gücünün yüzyılın son üçüncü çeyreğinden bu yana sürmekte olan ve henüz sürecini tamamlamamış olan biçimde kadınlaşmasının bir başka önemli nedenidir.

O halde, geçmişte, ABD yaşam standardı, bu standart her ne idiyse, tipik olarak ailedeki tek bir yetişkin çalışan tarafından ayakta tutuluyordu. Bugünse, aynı yaşam standardı tipik olarak iki yetişkinin ücretlerini gerektirmektedir. Bu durumun aile yaşantısı ve günümüzün (böyle bir duruma karşılık düşen hiçbir gerçek hizmetin bulunmadığı) kentlerindeki çocuk yetiştirme koşulları üzerindeki etkilerini ele aldığımız zaman, ABD işçi sınıfının kaynaklarından birisini oluşturan imha edilmiş ve dağıtılmış köylü nüfusuna ek olarak, daha yakın zaman önce imha edilmiş ve dağıtılmış olan ABD ailesinin de modern işçi sınıfının temel kaynaklarından birisini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

İşçi sınıfı nüfusunun kaynakları hakkındaki tartışmamız şimdilik yeterlidir. Şimdiyse bu sınıfın gerçekleştirdiği çalışmanın yapısına dönelim. Bu çalışmanın yapısı iki başlık altında incelenmelidir. Birincisi, çalışma süreçlerinin kendisi değişmiştir ki bu da kapitalist yöneticiliğin yarattığı bir durumdur. İkinci olarak, çalışan nüfusun bazı işlerden farklı diğer işlere kayması gelir ki bu da elbette yapılan işin yapısındaki bir değişimi temsil eder.

Kapitalist çağa kadar, yani sadece iki yüzyıl öncesine kadarki binlerce ve binlerce yıl boyunca, çalışmanın tarihi, belirli özgün istisnalar dışında, zanaat ustalığının tarihiydi. İnsanlık tarihi boyunca ve bu durum kapitalist yönetim tarafından değiştirilinceye kadar da, çalışma hayatlarının ilk yıllarının tamamını hammaddeleri yararlı nesnelere dönüştürmenin geleneksel süreçlerini öğrenmek için harcayan erkek ve kadınlar tarafından gerçekleştirildi. Demirci demirden yapılma aletleri, araçları ve donanımı biçimlendirdi. Marangoz binalara çerçeveler yaptı ve mobilyacı ahşaptan eşyalar imal etti. Çömlekçi kilden çanaklar; ayakkabıcı ya da ayakkabı tamircisi, ayakkabılar; dokumacı, kumaş; terzi giysiler üretti. Elbette hepsinin içindeki en yaygın zanaat çiftçilikti.

Tipik zanaat çıraklığı dört ile yedi yıl sürerdi; kapitalizm öncesi dönemlerde daha yaygın olarak yedi yıl. Çiftçilikte çocukluğun erken çağlarında başlayan çıraklık, bundan bile uzun sürüyordu.

Her bir zanaatın uygulamacısı bağımsız bir biçimde çalışıyor; yani ken-

di alet, malzeme ve süreçlerini kendi yargılarına göre örgütlüyordu. Kendi yargıları da işi yapmanın doğru biçimi noktasında nihai yetke olarak görülüyordu, çünkü usta zanaatkâr başlı başına zanaat bilgisi ve deneyiminin havuzunu oluşturuyordu. Bu çalışma organizasyonu biçimi içinde, üretimle ilgili hem kavrama hem de uygulama görevleri aynı bireyde birleşmiş durumdaydı.

Ancak, bir emek kitlesini kendi denetimi altında istihdam eden kapitalistin elleri altında, bunların tümü hızla değişti ve henüz değişmediği yerde de, hızla değişiyor. Kapitalist, öncelikle kendisi ve daha sonra da yönetici ve teknik görevlilerin yardımıyla, toplumun emek süreçlerinin, artık işçiler için bir muammaya dönüşmüş olan tüm bilgisini, standartlarını ve ilkelerini onların ellerinden çekip alır. Sürecin içindeki bu görevleri ve işlemleri kırıntılarına ve parçalarına böler; bunları, artık direktifleri izlemek ve bir ya da birkaç özel görevi hızla ve maharetle yerine getirmek için gerekenin dışında hiçbir gerçek bilgi ya da vasfa ihtiyacı olmadığı varsayılan tek tek işçilere küçük parçalar halinde dağıtır.

İşçi artık sahiden de, bu konuşmanın başında nitelediğim gibi, sermayenin kendisi aracılığıyla kâr elde etmek için gereken görevleri yerine getirdiği bir el haline dönüşür. Kapitalistin peşinde olduğu ideal organizasyon, işçinin, işletmenin bağımlı olduğu hiçbir temel vasfın sahibi olmadığı ve işletmenin geçmişinden kalma hiçbir tarihsel bilginin gündelik işle ilgili bir havuz olarak hizmet görmeyeceği, ama her şeyin performans kuralları olarak kodlanıp (örneğin makineler ya da bilgisayarlar tarafından) başvurulacak listeler olarak belirlendiği, böylece de işçinin sahiden de ikame edilebilir bir parça haline gelip, bir başka işçi ile çok az rahatsızlık yaratarak yer değiştirebileceği bir organizasyondur.

Bu durum Yale Üniversitesi'nin teknoloji projesinin bir çalışmasının da ortaya çıkardığı gibi, büyük şirketlerdeki ortalama bir işlemin üç dakika sürdüğü ve bu işlemi öğrenme süresinin birkaç saat ile bir hafta arasında değiştiği otomobil montajı gibi işlerde açıkça görülebilir. Üstelik bu durum sadece fabrika işleri için de geçerli değildir.

Fortune dergisi editörü Charles Silverman, New York Eyaleti Çalışma Bakanlığı tarafından, New York Eyaleti'ndeki bütün işlerin üçte ikisinin, birkaç hafta ya da en fazla birkaç ay içinde meslek içi eğitimle öğrenilebildiği sonucuna ulaşan yeni bir çalışmadan söz ediyor (ki bu çalışma hükümet ve sosyoloji jargonu içinde işgücü anketi olarak adlandırılmaktadır).

Şimdi hatırlayacaksınız ki, başlangıçta işçi sınıfının bütününün, işlerin

tamamının üçte ikisini kapsadığını görmüştük. Yani bu anket, işçi sınıfı düzeyindeki işlerin neredeyse tamamının son derece önemsiz bir içeriğe indirgenmiş olduğunu, böylece bunları yapanların; bütün o operatörlerin, emekçilerin, büro işçilerinin, satış işçilerinin, hizmet işçilerinin, hatta hâlâ zanaatkâr olarak adlandırılanların çoğunun, başkalarının yaptıkları ile bir araya getirildikleri zaman, kapitaliste ve görevlilerine kendilerinin planladıkları, sadece kendilerinin anladıkları ve (sermayelerini genişleterek) sadece onları tatmin eden, ama ister işçi isterse tüketici olarak başka hiç kimseyi tatmin etmeyen bu görev kırıntılarından kırk ya da elli yıllık çalışma hayatları oluşturmalarının beklendiği anlamına gelmektedir.

Mevcut sanayi ve ticaret örgütlenmesi içinde, bilginin artışı işçi kitlesini işleri için daha uygun değil daha az uygun hale getirir, işçi kitlesi (yıl boyunca) çalışmak amacıyla, içinde olduğu işkolunda daha onurlu ve ödüllendirici bir ustalığa doğru değil, tersine, çalışma hayatının yurttaşları olarak gördüğü eğitim sona erdikten sonra hızla öğrendiği sınırlı rutinler dâhilindeki üretim süreçlerine hizmet etmek üzere yönlendirilir.

Bu çalışma organizasyonu yönteminin hedefi, mümkün olan en büyük artı ürünün; yani işçiye ödenenin üzerindeki ve ötesindeki ürünün, isteksiz bir çalışan nüfustan çekilip alınmasıdır. Bu nüfusun kapitalist ya da hiyerarşik biçimde örgütlenmiş bir başka toplumda neden isteksizlik duyduğunu söylemeye bile gerek yoktur, çünkü çalışan nüfus, üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun kılındıkça, ürünün mülkiyetinden yoksun kılındıkça, üretim sürecine yönelik ilgisinden de mahrum edilmiştir ve sürecin sonucu konusunda dolaysız bir ilgiye sahip değildir.

Kapitalist üretim organizasyonunun başlangıç noktası budur ve sonuç olarak, işçiler bir sonraki adımda sürecin bilgisinden ve süreç üzerindeki denetimden bir bütün olarak yoksun kılındıkları ve basitleştirilmiş görevlerin yerine getirilmesine indirgendikleri zaman, sürece yönelik yabancılaşmaları daha da artar. Toplumun kapitalist tarzdaki örgütlenmesi üretimin kapitalist tarzdaki örgütlenmesini zorunlu kılar ve kapitalist tarzdaki üretim örgütlenmesi de daha sonra, işçi bilinen anlamda özerk bir insan olmaktan çıkıp basit bir araca dönüşüne kadar, işçinin performansı üzerinde daha da katı bir denetim kurulması ihtiyacını yoğunlaştırır.

Bu üretim örgütlenmesi ne kadar anormal olursa olsun, sadece bu sayedir ki büyük artık kitleleri kayıtsız ya da düşmanca duygular besleyen bir insan kitlesinden çekilip alınabilir. Kendisini bununla besleyerek, doğası gereği daima daha da kötüye doğru gider.

Bütün bunlar toplumumuzdaki emek süreçlerinin barındırdığı eğilimlerin kısaltılmış ifadeleridir. Bu odaya baktığım zaman zanaatçıların ve kadınların (elektrikçi, marangoz ve benzeri olarak çalışanlarınızın) bu toplantıdaki oranının muhtemelen yüksek olduğunu fark ettiğim için, burada, bunları anlatma gereği duyuyorum ve belki sizler de çalışma hayatlarınızda bu süreçlerin başladığını hissediyorsunuz. Ama zanaatçılar kendi zanaatlarını özerk makine ustaları, sahici makineciler olarak gerçekleştirmeye devam ettikleri sürece, bu eğilimin bir ölçüde uzağında kalırlar, ancak bu durum çalışan nüfusun geriye kalanı açısından geçerli değildir ve eminim ki giderek zanaatçılar açısından da geçerli olmaktan çıkacaktır, çünkü kapitalist toplumdaki emek sürecinin barındırdığı eğilimlerin öyküsü zanaatçılığın imha edilmesinin öyküsüdür.

Bu durumu ele aldıktan sonra, kısaca da olsa, belirtmiş olduğum ikinci noktaya, yani çalışmanın evrimine, yeni işlere doğru yaşanan kaymaya dönebiliriz. Kapitalizmin, özellikle son yüz yıl boyunca, gelişmesinin bir parçasını oluşturan hızlı mesleki kaymaların birçok özelliği mevcuttur ve bunların tamamını bu tartışmada ele almak mümkün değildir. Bu nedenle, bu kaymalara tek bir bakış açısından bakacağım, çünkü bu bana en önemli yegâne örgütlenme ilkesi gibi görünüyor.

Bu kayma, üretken işlerden üretken olmayan işlere doğru yaşanan harekettir. Üretken derken hayali bir şeyden söz etmiyorum. Teknik tanımlar mevcut. Basit bir biçimde yararlı nesneler ya da kullanım değerleri, ya da mutlaka nesneler değil yararlı hizmetler üreten organizasyonları kast ediyorum.

Bu tanımlamanın dar anlamda sözüm ona kol emeğini, sözüm ona kol emeği olmayan emekten ayırmakla hiçbir ilişkisi olmadığı noktasında bir uyarıda bulunmalıyım. Kapitalist üretim tarzının bütün kayıt tutma, hesaplama, planlama ve benzeri görevleri, emeği en basit öğelerine indirgemek ve bu görevleri büroda yerine getirmek üzere imalathaneden uzaklaştırma eğilimine sahip olduğunu gördük. Bu da üretim için gerekli olan ve önceden üretimin bir parçası olarak imalathane düzeyinde yapılan işlerin, memur orduları tarafından yapılmasına neden olur.

Yani büro çalışması, ulaşım işi ve benzerleri, bu işçiler ellerini doğrudan doğruya ürüne sürmeseler bile, üretken emeğin bir parçasını oluşturur. Yine de ve bu üretken çalışma biçimlerini bir kenara koyarak, ABD'de üretken olmayan emek yönünde büyük bir kayma yaşanmıştır.

Şimdi, söz konusu kaymanın ilk gerekçesi, yararlı nesneler ya da hiz-

metler üretenlerin verimliliğinin muazzam ölçülerde yükselmiş olmasıdır. Bildiğimiz gibi, bu da gerçekleşmektedir. Her kapitalist, bilimin ve teknolojinin kaynaklarını yönetimin kaynaklarıyla birleştirip, kendi işçilerinden daha da büyük bir artığı çekip almaya çalıştığı için ortaya çıkan sonuç, toplumun tamamı tarafından tüketilen yararlı nesneleri ve hizmetleri üretmek için gerekli olan çalışan nüfusun küçültülmesidir.

Bu durumun ne ölçüde gerçekleşmekte olduğuyla ilgili olarak bazı göstergeler vermeme izin verin. İstihdam ABD imalat, madencilik ve inşaat sanayilerinde -ki bunlar elbette, temel üretken sanayilerdir, istihdam kayıtlarının tutulduğu dönemin tümü boyunca; yani ilk mesleki sayımın yapıldığı 1820'den bu yana, sabit biçimde artmıştır. Ama artışın hızı yakın dönemlerde bu artan sayıdaki işçinin çalışan nüfusun daha da küçük bir oranını temsil ettiği noktaya kadar yavaşlamıştır.

Bu durumda, 1820 ile 1920 arasındaki sayımlar tutarlı bir biçimde, tarım dışı işçilerin tümünün belki yarısının belki de yarısından azının, bu sanayilerde çalıştığını gösterdi. Ama 1920'den sonra, bu yüzde, tarım dışı işçilerin tümünün üçte biri kadarının imalat ve bağlı sanayilerde istihdam edildiği 1970'e kadar yavaşlamaya başladı.

Bir dizi imalat ve ulaşım sanayindeki istihdamı çıktısıyla kıyaslarsak, büyüyen çıktı ve görece azalan işçi sayısı eğilimi daha da çarpıcı biçimde göze çarpar. Burada sadece 1947 ile 1964 yılları arasını ele alan rakam dizisini vereceğim. Bu çok kısa dönem boyunca bile, yaşanan değişim çok çarpıcıdır. Üretimin sürekli artığı bu on yedi yıl içinde, ya çok az artan ya da hiç artmayan bir emek gücü, çok daha büyük bir çıktıyı üretmek için tipik biçimde yeterli olmuştur. Üretimin aslında özel nedenler yüzünden biraz düştüğü sınırlı sayıdaki örnekte, istihdam sayıları daha da felaket bir hal almaktadır.

Örneğin, bu dönemde bitümlü kömür madenciliğinde, üretim yüzde 20 kadar azalma gösterdi. Ama aynı dönemde kömür madencilerinin üçte ikisi ortadan kayboldu. Demiryolları örneğinde, taşınan ton-mil bakımından küçük bir azalma olmuştur, yüzde 10'dan daha düşük bir azalma, ama buna neredeyse yarıya yakın bir istihdam kesintisi eşlik etti. Yalnızca bu iki sanayideki istihdam düşüşü neredeyse 1 milyon işçiye ulaştı. Ama üretimde ılımlı artışlar gösteren sanayilerde bile istihdamda azalmalar ortaya çıktı. Bu kategorideki en büyük sanayi olan tekstil imalathaneleri, çıktısını yüzde 40'tan fazla artırırken, dönemin sonunda, dönemin başında istihdam ettiğinin üçte biri daha az işçiyi istihdam ediyordu.

Bu kategorideki diğer sanayiler, demir ve çelik fırınları, malt likör, kereste ve ahşap ürünleri ve ayakkabı dâhil, yüzde 15 ile 40'a varan üretim artışlarına eşlik eden yüzde 15–20 istihdam azalmaları sergilediler. Çıktılarını üçte iki oranında artıran ya da ikiye katlayan bazı sanayiler bile, istihdamlarını korumakta zorluk çektiler. Yalnızca çıktılarını muazzam ölçülerde artıran sanayiler, örneğin telefon iletişimi, alet imalatı, elektrikli aletler ve makine, motor aksamı, elektrik enerjisi ve doğal gaz, alüminyum ve hava taşımacılığı istihdam artışı sergilediler; ama istihdamdaki artış tipik olarak ek çıktının her zaman daha altındaydı. Örneğin, elektrikli aletler ve motor aksamı sanayileri kabaca üretimlerini üçe katladılar, istihdamlarına ise sırasıyla yüzde 50 ile 70'den fazla olmayan eklemeler yaptılar. Elektrik enerjisi ve doğal gaz sanayi kabaca çıktılarını dörde katlarken, istihdama yalnızca yüzde 25 eklemede bulundular.

Rakamları yığmak istemiyorum, ama birçoklarınızı ilgilendirebilecek bir şey ekleyeyim çünkü muhtemelen inşaat alanında çalışıyorsunuz. İnşaat sanayinde, çıktı yükselirken, işçi sayısının azalması, elbette, kullanılan süreçlerin doğası gereği zordur. İnşaat fabrika sürecine benzemez. Ama burada bile benzer bir durum meydana gelmektedir. Yani son yıllarda inşaat sanayi çıktısını ikiye katladı ama istihdamını ikiye katlamadı, sadece bunun yarısı kadar, yüzde 50 oranında artırdı.

Şimdi, bütün bunlar şu soruyu ortaya çıkartıyor, bu emek nereye gitmektedir? Verimlilikteki bütün bu artışın sonucu nedir? Böylesine hızla artan verimliliğin, verimlilik arttıkça üzerlerindeki çalışma basıncını daha da az hissedecek ve zorunlu mal ve hizmetlerin üretimi ne kadar kolaylaşırsa, toplumu ve çalışmanın kendisini o kadar iyileştirecek olan, birleşik üreticilerden oluşmuş olan elbirlikçi bir toplumda ne tür bir sonucu olacağını söylemek son derece kolay olurdu. Ama burada birleşik üreticilerden oluşan elbirlikçi bir toplumu ele almıyoruz. Burada evrimini kendisine özgü kurallarla gerçekleştiren kapitalist bir toplumu ele alıyoruz.

Böyle bir toplumda, çalışmanın yarattığı basınçlar, verimliliği artırma güdüsü, verimlilik ne kadar yükselirse o ölçüde yoğunlaşır ve üretken sanayiler tarafından dışarıya fırlatılıp atılan devasa emek kitleleri çeşitli üretken olmayan emek türleri tarafından emilir.

Hangi üretken olmayan emek türleri? Birkaç örnek vereyim: Bankacılık, sigortacılık, yatırım, bankerlik, gayrı menkul sanayileri, reklâmcılık ve diğer pazarlamacılık sanayileri, devlet tarafından düzenleme ya da vergi daireleri biçiminde işletilenler dâhil, muhasebe ve denetim sektörleri; işsiz-

lik yardımı ya da refah yardımı gibi işlerle uğraşan yardım sektörleri. Bu arada, bu yardım sektörleri, sahiden de şu anda istihdam diğer bütün alanlarda gerilerken, büyük bir istihdam patlaması yaşamaktadır.

Bunlar, üretken olmayan sanayilerin bazı örnekleridir, ama gördüğümüz gibi, toplam istihdamları görece terimlerle düşmekte olan imalat sanayileri bile, bordrolarında artan sayıda üretken olmayan işler barındırmaktadırlar. Örneğin, şimdi imalat sanayilerinin hepsi de, ürünlerinin satışını artırmak için tutuştukları rekabette tüm çeşitlerden emeği ve memur ordularını istihdam eden pazarlama bölümlerini barındırmaktadır. Bir başka örnek vermek gerekirse, aslında ürünler üzerinde çalışan emeğin önemli bir bölümü bile, gerçek ve yararlı bir ürünün yarattığı gerçek ihtiyaçlar tarafından değil, pazarlama kaygıları tarafından zorunlu kılındığı ölçüde, üretken olmayabilir. Bu sınıfta otomobil ve diğer ürünlerdeki model değişiklikleri ile rakipleri karşısında satış noktalarını çoğaltmak maksadıyla stil departmanları tarafından çılgınca yaygınlaştırılan, tapon ve yararsız süsleme araçları sektörü yer alır.

Ayrıca sözüm ona imalat sanayi emeğinin önemli miktarlarının da bütünüyle pazarlama amaçlarına hasredildiği gerçeğini dikkate almalıyız. Bu durumun başlıca örneği olarak, tek bir sütunluk editoryal yazılara karşı 10 kalemlik reklâmcılık malzemesi kullanan büyük gazeteler ve dergiler biçimindeki devasa miktarlardaki reklâmcılık malzemelerini üreten matbaa sanayini ya da aynı ölçüde aşırılıklar üretemese bile aynı ilkeye göre örgütlenen radyo ya da televizyon sanayilerini belirtebilirim.

Bütün bu örneklerde gördüğümüz şey, kapitalist sistemin emeği, yararlı emeğin bakış açısından değil, sadece kapitalist bakış açısından bakıldığında anlam taşıyan kanallara sürüklemek bakımından özel ihtiyaçlara sahip olduğudur. Bu ihtiyaçlar şunlardır:

(1) Şirketlerin tüketicilerin ceplerindeki paraları kendilerine aktarmak için yürüttükleri pazarlama mücadelesi.

(2) Üretime değil kârlığa dayanan, nihai ürünün de bu yüzden yararlı nesneler değil para ve kredi olduğu bir toplumun devasa muhasebecilik ihtiyaçları.

(3) Kendileri hiçbir şey üretmeyen (başlıca örnekleri bankacılık ve sigortacılıktır) ve milyonlarca insanın emeğini, sermaye sağlayan kapitalistlere artık çekme işiyle meşgul eden sanayilerin yükselişi.

Bütün bunların oldukça yüksek bir bedeli vardır ve mesleki istatistiklerle bunların evrimle biçimini inceleyen herkes, aklı yalnızca daima, bu ol-

gularla yüzleşmek yerine, işlerin mevcut gidişatına mazeretler uydurmakla meşgul değilse, bütün bunlardan başka hiçbir sonuç çıkartamaz. Ortaya çıkan sonuç, toplumun giderek tersine dönmüş bir piramit biçimine bürünmesi ve daha da daralan bir üretken emeğin üzerine yaslanmasıdır, öyle ki üretken işçiler de daha büyük miktarda ürün üretmeye zorlanmaktadırlar.

Spekülasyonda ve pazarlamada harcanan emek ve artığı bir kapitalist kümesinden bir başkasının ellerine akıtmanın bütün araçları kendi sahici amacı haline gelirken, üretimde harcanan emeğin tamamını cepten çıkan hoş görülemez bir kayıp gibi gören bir sistemin nihai sonucu budur.

Şimdi, bütün bunlarla, üretken olmayan işletmelerde çalışan herkesin toplum içinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu ve üretken işçiler pahasına yaşadığını kast etmiyorum. Bu türden işletmelere kaydırılmış olan işçiler, buralara kendi başlarına değil kapitalist toplumun evrimi nedeniyle kaydılar ve onlar da üretken işletmelerdeki işçilerden daha iyi konumda değiller. Aslında, büyük ölçüde sendikalaşmamış oldukları için, genel olarak konuşulduğunda, üretken işletmelerdeki işçilerden çok daha kötü durumdalar. Finans, gayrı menkul ve sigortacılık ya da perakende ve toptan satış işlerinde çalışan işçilere, genellikle imalat, madencilik ve inşaattaki işçilere ödenenin altındaki bir basamaktan ücret ödenmektedir.

Konuya mesleki açıdan baktığımız zaman da, büro işçileri yine ortalamada fabrika operatörlerinden daha az ücret almaktadırlar. Örneğin bankacının kayın biraderinin veznedar olduğu bankalardan bu yana çok yol kat ettik. Bu sanayiler fabrika organizasyonlarını son derece andıran biçimlerde organize edilmiş olan büyük emek ordularını istihdam etmektedirler; bunlar, artan oranda makineleşmiş süreçler içinde birbirlerinin yerine konulabilir dişliler gibi kullanılan ve fabrika işçisinin uzun süredir tanıdığı basınçlara görülmemiş ölçüde tabi kılınan işçilerdir.

Nihayet, işsizliği ele almalıyız. İşsizlik artışı üretken emeğin hızla küçülmesinin bir başka sonucu değil midir? Bu küçülmenin tarif ettiğimiz gibi, üretken ya da üretken olmayan türlerdeki yeni sanayilerin büyümesi ile telafi edilmemesi ölçüsünde, ortaya çıkan kaçınılmaz sonuç işsizlikteki tırmanmadır. Ama durum her zaman böyle değildir: İş çevriminin yükselme evresinde işsizlik düşük tutulabilir ve tutulmuştur da. Ama vurgulanmalıdır ki, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından yakın zamanlara kadar yaşadığımıza benzer çok başarılı bir büyüme ve sermaye birikimi döneminde bile, her bir iş çevriminde dalgalanan işsizlik oranı bir bütün

olarak dönem boyunca yine de sürekli ve kalıcı bir yükseliş sergilemiştir. O halde, refah döneminde, kriz döneminde alışık olduğumuzdan daha yüksek işsizlik oranları geçerli olana kadar, her krizden, bu krize girerken olduğundan daha büyük bir işsizlik havuzuyla çıkıyoruz demektir.

İktisatçıların şimdi kesinlikle nazik bir konu olduğunu kendi kendilerine itiraf ettikleri ve bugün mutlu bir refah yüzdesi olarak kabul ettikleri yüzde 5 işsizlik oranı, (1940'ların sonlarında) hoş görülemez ölçüde yüksek bir kriz oranı olarak kabul ediliyordu. Üstelik işsizlikte bugünkü kriz öncesinde görülen artışın resmi rakamlar tarafından muazzam ölçüde eksik sayıldığına inananlar arasındayım. Ama bu da başka bir öyküdür...

[Braverman teknik sorunlar yüzünden deşifre edilemeyen kısa bir pasajdan sonra, ABD işçi sınıfının oluşumundaki ana öğeleri özetliyor.]

(1) ABD toplumunun eski sınıflarının (çiftçilik, kentlerdeki küçük mülk sahipleri ve köleler) hızla imhası ve dağıtılması ve bu kitlenin önemli bir bölümünün ücretli çalışan nüfusa devşirilmesi.

(2) Yurtdışından, kısmen çeşitli kıtalardaki köylü nüfuslarının imhası ve dağıtılması yoluyla gelen daha da büyük kitlelerin devşirilmesi -ki bu son yıllarda emperyalizmin özelikle Latin Amerika'ya nüfuz etmesinin katkıda bulunduğu bir süreçtir.

(3) Özellikle son yıllarda, önceki ev kadınları toplumsal katmanının, sermayenin doğrudan hizmetine koşulabilecek biçimde yeniden yapılandırılıp, yeniden tahsis edildiği hanelerden yapılan devşirme.

(4) Üretken süreçlerin, toplumdaki işlerin, her türlü süreci en küçük ayrıntısına kadar kontrolü altına almayı hedefleyen sermayenin kontrolü altında yeniden örgütlenmesi. Bu süreç, kendisine bunun karşılığında, birçok meslek bakımından artık, aileleri yoksulluk sınırının altına düşmediği ölçüde ayakta tutmaya yetmeyen, bu nedenle de aileler içinde giderek çok sayıda çalışan üyenin ortaya çıkmasına neden olan ücret dışında hiçbir şey verilmeyen işçinin geleneksel bilgi, vasıf ve uzmanlığı pahasına gerçekleştirilmiştir

(5) Bu temel üzerinde, sermayenin ellerine akan artığın çoğaltılması için bilim ve teknolojinin kaynakları ile askeri tipteki bir emek organizasyonunu kullanan toplumun devasa ölçülerde büyüyen üretken güçlerinin yaratılması.

(6) İşlerin bu artığın korunması, hesaplanması ve rakip sermayeler arasında tahsis edilmesi için gerek duyulan diğer işlere doğru kayması ve

toplum bu biçimde daha da dar bir üretken emek temeli üzerine yaslanırken, öteki kutuptaki israfçı istihdamın büyümesi.

(7) Yedek işçi ordusunun kalıcı biçimde genişlemesi. Böylece toplumuzda sadece sınırlı sayıda insan tarafından paylaşılan servet bir kutupta yığılırken, öteki kutupta açık yoksullaşmanın sefaleti ile tatmin edici olmayan emeğin zahmeti yığılmaktadır.

Şimdi bütün bunlar bana, elbette daha fazla genişleme ve değişime tabi olmakla birlikte, ABD işçi sınıfının temel özellikleri içindeki oluşumunu özetliyor gibi görünüyor. Ancak bu toplumsal ve ekonomik güçlerin sadece bir özetidir. Bütün bunlar tarihin seyri içine yerleştirilmeli ve yalnızca, burada bu gece tartışmış olduğumuz gibi, sermaye tarafından oluşturulduğu biçimdeki öyküsüyle değil; kültürü, mücadelesi, sendikalaşma ve siyaset alanlarında verdiği kavgaları, kahramanları ve yiğit dövüşçüleriyle, iyi ve kötü zamanlarıyla ve özelikle de bu sınıfın tüm insanlığın daha da iyiye gitmesi hayalini bir zamanlar nasıl sırtlanmış olduğuna dair öykünün tamamıyla zenginleştirilmelidir. Bu hayale bir kez daha sahip olabileceği ve bu hayali gerçeğe dönüştürmek için mücadele edebileceğine duyduğum inançla hoşça kalın.

Çağımızın Bir klasiği: Çeyrek Yüzyıl Sonra "Emek ve Tekelci Sermaye"

John Bellamy Foster

Amerikan Sosyoloji Birliği'nin kitap eleştiri yayını olan *Contemporary Sociology*, üç yıl önceki gümüş yıldönümü vesilesiyle, son yirmi beş yılın en etkili on kitabı üzerine özel bir bölüm yayımladı. *Contemporary Sociology* editörler kurulu tarafından bu biçimde onurlandırılmış olan her kitap kendi alanında önde gelen isimler tarafından yeniden değerlendiriliyordu. Braverman'ın kitabı hakkında yazansa, sosyolog Michael Buraway oldu. Buraway'in, "Çağının Bir Klasiği" başlığını taşıyan makalesi, şu sözlerle başlıyordu:

> İki tür klasik vardır: Hatırladıklarımızla unuttuklarımız. Tekrar tekrar döndüklerimiz, sürüp gitmekte olan esin kaynakları olarak varlıklarını devam ettirirler. Kalıcı olmaya yetecek kadar derin ve yeni yorumlar sunmaya yetecek kadar çok değerlikli ve çok katmanlıdırlar. Böyle yapıtlar nadirdir. Daha olağan olansa tekil ve bu yüzden de daha gelip geçici bir etkiye sahip olan klasiklerdir. Belirli bir alanı dönüşüme uğratırlar ancak daha sonra özümsenip aşılırlar. Harry Braverman'ın *Emek ve Tekelci Sermaye* kitabı bu ikinci türdendir. Kitap hem katmanlaşma teorisini hem de endüstriyel sosyolojiyi bir araya getirip yeniden yapılandırmış ve politik sosyolojide yansımalar yaratmıştır. Ama bu yapıt dönüp dolaşıp hacca gider gibi başvurduğumuz bir Mekke değildir. Katkıları geleneksel bilgelik haline dönüşmüş, bu alanda yeni gelişmeler yaşanmıştır.[1]

Burawoy daha sonra *Emek ve Tekelci Sermaye*'nin birçok başarısızlığından birisi olarak gördüğü konuları ve daha bilimsel bir sosyolojinin onu nasıl aştığını resmetmeye başlıyor. Burawoy'a göre, Braverman'in analizi, son derece basit bir düşünceyle başlamakta ve sona ermektedir: "Sonradan 'vasıfsızlaştırma varsayımı' olarak adlandırılmış olan ve 'yönetimin iş-

bölümünü derinleştirme, özellikle de kafa ve kol emeği arasındaki bölünmeyi derinleştirme yoluyla denetimi işçilerin ellerinden almasını sağlayan durumla..." Burawoy şöyle soruyor: "Böylesine basit, hatta orijinal olmayan bir tez, nasıl olup da sosyoloji alanını dönüştürebildi?"

Burawoy yanıtın, Braverman'in yazdığı dönemdeki endüstriyel sosyoloji ve katmanlaşma teorisinin zayıflıklarında yattığını ileri sürmektedir. Bu alanlardaki sosyoloji, 1970'lerin başlarına kadar, büyük ölçüde, "münhasıran belirli yapılara verilen tepkilere odaklanan bir öznelcilikten ve bu yapıları doğal ve değişmez gibi gören bir ahistorisizmden" meydana geliyordu. Burawoy, ne yazık ki demektedir, Braverman bu duruma karşı çıkarken, neredeyse yerine geçtiği öznelcilik kadar dengesiz bir nesnelcilik sergilemiştir. "Bireyler artık sosyo-ekonomik bir uzam boyunca devinen hareketli atomlar gibi algılanmamakta, daha ziyade sahip oldukları konumların 'etkileri' haline dönüşmek üzere öznelikten yoksun bırakılmaktadırlar... [Braverman'a göre] işçiler ne akılcı ne de akıl dışıdırlar, bunun yerine, öznellikten bütünüyle yoksun bırakılmışlardır. Emeğin nesneleri, makinenin uzantıları, bir başka üretim aracı, yönetimin kavramlaştırmalarının uygulamacıları haline dönüşmüşlerdir". Burawoy, Braverman'in teorisinde, aslında "işçilerin yönetime karşı muhalefetinin", "tarihin kenarlarına" atıldığını iddia edecek kadar ileri gitmektedir. Üstelik bize Braverman'ın vasıflarla ilgili "basit vasıfsızlaştırma tezinin", "işe yarar olmadığı" da söylenmektedir. "Braverman'ın kendisi de yeni vasıflı mesleklerin ortaya çıkış oranının, gelişen vasıfsızlaşmayı telafi etmese bile, karşı etkiler yarattığını kabul etmektedir".

Emek ve Tekelci Sermaye, "tarihi ve kapitalizmin özgünlüğünü restore etmiş" olmakla birlikte, yine de, Burawoy'a göre, sahiden bilimsel bir yaklaşımın temellerini sunmamıştır. Şöyle yazmaktadır: "Brawerman'ın, emek üzerindeki denetimi vasfa el konulmasına indirgemesi karşısında hızla eleştirel çalışmalar ortaya çıktı." Braverman için, "yönetim piyasanın yarattığı basınçlarla basit bir biçimde denetime el konulması arasında iletkenlik yapan kara bir kutuyken, daha yakın dönemli araştırmalar 'yönetimsel emek süreci' üzerine odaklandılar." Andrew Friedman ve diğerleri, yönetimin nasıl "yönetime ait hedeflerle ilgili rıza temin etmek" için çalıştığını vurgulayarak, Braverman'ın "nesnelci yanlılığını" sorguladılar.

Bu arada, emek tarihçileri ise işçi sınıfının kendi kendisini oluşturmasını vurgulayan öznelci bir yaklaşımı geliştirme, işçilerin vasıfsızlaştırmaya karşı mücadelelerini resmetme ve sosyoloji içinde işçi sınıfı hakkındaki etnolojik çalışmaların yolunu açmada E.P. Thompson'ı takip ettiler.

Kuşkusuz ki, daha kapsamlı bir teori sunmak üzere bu öğelerin hepsi dikkate alınarak "*Emek ve Tekelci Sermaye*'nin inceltilmesi mümkündür". "Ama" diye sormaktadır Burawoy, "yaptığı çözümleme bugün sınıfsal yapıyı anlamak bakımından bizlere nasıl yardımcı olmaktadır?" İddia ettiğine göre, Braverman'da, "sınıfsal yapının" -küresel meta zincirleri ve yerel uzmanlaşma temelinde- "aynı anda hem küreselleştiği hem de yerelleştiği" bir dönemde bizleri meşgul etmekte olan "üretimin küresel boyutları"na dair herhangi bir sezgi mevcut değildir. Burawoy, kimilerinin, emek sürecinin artık, Braverman'ın çözümlemesinin hedefi olan Taylorizmi arkasında bırakarak, "esnek uzmanlaşma ve çok vasıflı bir emek gücüne" doğru yol aldığı "ikinci bir sınaî devreye" girdiğimizi ya da Fordizmden post-Fordizme geçtiğimizi ileri sürdüklerini belirtmektedir –ki burada "Bravermanya'nın sona ermesinin bu bakımdan bir zararı olmayacağını" da teslim etmektedir. O halde *Emek ve Tekelci Sermaye*, çağımızın değil, "Çağının Bir Klasiği"dir.

Bu tezler hakkında en eğlendirici bulduğum şey, başlı başına getirdiği eleştiriler değil, Burawoy'un eleştirisini devam ettirememiş olması gerçeğidir. Burawoy, Braverman'ın çözümlemesini ağır bir biçimde eleştirdikten sonra, kendi değerlendirmesini, sanki kendi tezleriyle çelişmek konusunda kararlıymışçasına aşağıdaki gibi bir sonuca bağlamaktadır:

> *Emek ve Tekelci Sermaye*'nin ana akım sosyal bilim tarafından özümsenmesi son derece hırpalayıcı sonuçlara yol açmıştır. Kritik momenti feda edilmiştir. 'Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi'ni gözden yitirmiş bulunuyoruz. Braverman'ın hareket noktası öncelikle imgelemde algılanan nesneleri yaratarak tatmin olan zanaat işçisiydi. Vardığı noktaysa, alternatif bir gelecek, zanaat işçisini restore etmekten ziyade, bunun yerine demokratik planlamaya dayalı sınıfsız bir toplumu biçimlendirmek üzere, kavrayış ve uygulamayı kolektif düzeyde birleştirecek bir sosyalizm uz görüsüydü. Kaybolmakta olan bir geçmişle ütopik bir geleceğin bakış açısından yapılan bu ikili eleştiri, bilimsel 'izahat' karmaşası içinde kolaylıkla gözden kaybolmaktadır. Üstelik materyalist eleştirinin ışığının kararması belirli bir idealizmin- dilsel yorumun içinde çözülmüş yapı ile anlatıya indirgenmiş tarihin kapısını aralamaktadır. Deneyim söyleme dönüşmekte, muhalefet etmek, konuşmak hakkında konuşmak biçimini almaktadır. Eleştirinin ehlileştirilmesi ve yorumsal dönüşüm, entelektüellerin işçi sınıfından kopmasıyla son bulmaktadır."

Burada derin bir ikilemin mevcut olduğunu söylemeye hiç gerek duymuyorum. Bize bir yandan, Braverman'ın modelinin fazlaca basitleştiril-

miş ve bilimsel olarak aşılmış olduğu söylenmektedir. Öte yandan, mevcut yazının "bilimsel 'izahat' karmaşası içinde" eleştiriyi feda ettiği bildirilmektedir. Burawoy, emek süreci sosyolojisinin, Braverman'in esinlediği, "Çalışmanın Değersizleştirilmesi" konusunu; Braverman'in "çifte eleştirisini"; işçi sınıfıyla kurulacak herhangi bir bağlantıyı feda etmesi gibi gerçeklere hayıflanırken, Braverman'ın "ehlileştirildiği"ni, "ana akım tarafından özümsendiğini" teslim ederken, aslında tehlike çanlarını da çalmalıdır. Aslında, Peter Meiksins'in daha önce de ileri sürdüğü gibi, emek süreci yazını hızla kendi köklerine sırtını dönmüştür. İşe Braverman'ın kaba indirgemeci yorumu ile başlayıp onun ulaştığı sonuçları sınırlandırmaya koyulmuş ve en sonunda, kimi eleştirmenler örneğinde olduğu gibi, "dönüp dolaşıp daha [Braverman'ın] kitabı yazılmadan önce egemen olan işyeri ilişkilerine dair bir bakış açısına" ulaşmıştır. İdeolojik hegemonya işte böyle yeniden tesis edilmektedir.[2]

Bu noktaya kadar gelmişken, Braverman hakkındaki indirgemeci yorumlarla ilgili birkaç şey daha söylemek istiyorum. Birincisi, Braverman'ın teorisinin tamamıyla, yalnızca basit bir biçimde "vasıfsızlaşma varsayımı"ndan oluştuğu, işçilerin vasıflardan mülksüzleştirildiği yaygın biçimde kabul edilmektedir. Vasıfların kutuplaşması Braverman'ın yaptığı çözümleme açısından elbette merkezi bir nitelik taşımakla birlikte, "Çalışmanın Değersizleştirilmesi" görüngüsünün bütünü (ki bu Marx'ın daha felsefi anlarında "yabancılaşma" olarak adlandırdığı durumun maddi karşılığıdır), sonuçları bakımından daima, "vasıfsızlaşma" teriminden daha kapsayıcı olmuştur-vasıfsızlaşma [*deskilling*] Braverman'ın asla kullanmadığı bir terimdir. Gerçekte, Braverman'ın ilgili olduğu daha kapsamlı soru, "işçi sınıfının yapısı ve bunun nasıl değiştiği" idi ki bu soru onun açısından işçi sınıfı içindeki kutuplaşmanın nasıl geliştiği anlamına geliyordu. Braverman açısından proleterleşme sürecinin özü, "bütün emek süreçlerine, en aşırı uçlarında, zamanları sonsuz biçimde değerli olanlarla, zamanları beş kuruşluk değere sahip olmayanları kutuplaştıran bir özellik kazandırılması" gerçeğinde yatıyordu. "Hatta bu durum kapitalist işbölümünün genel yasası olarak bile adlandırılabilir"di.[3]

İkincisi, Braverman, kendisinin de hemen kabul edebileceği gibi, çalışmasında sınıf bilinci ile uğraşmadı-buna yönelik açıklaması "[otuzlu yıllarda sunulanla aynı türdeki] daha fazla somut deneyim yokluğunda, [bu konulardaki] tartışmaların nasıl klişelere, mazeretçiliklere ve eski formüllerin tekrarlanmasına doğru çürüyüp gittiği" biçimindeydi-kuşkusuz ki bunun Braverman'ın, kimilerinin iddia ettikleri gibi, sınıf mücadelesini ihmal et-

tiğini göstermesi mümkün değildir. Aksine, o, "Clausewitz'in savaş için ileri sürdüğü... direngen bir ortamın içindeki hareket [olma] dik başlı kitlelerin denetim altına alınmasını gerektirme" gibi özelliklerin vücut bulması biçiminde anlaşılan yönetimin tarihsel gelişimini ele almıştı. Braverman da Marx gibi, aynı zamanda bir sömürü süreci olan emek sürecinin, sonucu "savaşçıların karşılıklı güçleri" tarafından belirlenen bir iş denetimi (ve aynı zamanda yaşam koşulları) mücadelesi olduğunu anlamıştı. Braverman'ın teorik düzeydeki büyük başarısı, sınıf mücadelesinin (işçi sınıfının "kendisi için" verdiği öz-bilinçli politik mücadeleden oldukça ayrıksı bir biçimde) emek süreci içinde an be an, saniye saniye süren bir mücadele olduğunu açıklayarak, bu mücadele hakkındaki kavrayışımızı derinleştirmekti. Braverman bunu, bilimsel yönetimle ilgili tartışmasıyla ve Gilbrethlerin, işçilerin hareketlerini işçiler üzerindeki iş denetimini ve elbette sömürü oranını artıracak biçimde parçalamak, yeniden örgütlemek ve yeniden birleştirmek üzere, dakikanın binde biri kadar küçük devinimlere bölen "Therblig şemaları" ile gösterdi. Yönetimi bu biçimde sınıfsal bir zorunluluk olarak izah etmek köklü bir kopuş noktası oluşturdu.[4]

Aslında, Braverman'ın, sınıfı sıkı sıkıya, artığa doğrudan üreticiden el konulması noktasına yerleştiren yaklaşımının tamamı, Marksist teoride, (çoğunlukla Braverman'ın nesnelciliğinin öznelci bir karşılığı olarak sunulan) E.P. Thompson'un yapıtıyla son derece ilginç bir düzeyde uyuşarak, sınıfın (üretim araçlarıyla olan ilişki gibi daha yapısalcı bir kavranışına karşı), bir sömürü ilişkisi olarak yeniden kavramlaştırılmasına yardımcı oldu. Böylelikle bu alanda Ralph Miliband ve Ellen Meiksins Wood gibi daha sonraki düşünürlerin eleştirel katkılarına ilham verdi.[5]

Üçüncüsü, Braverman kimi zaman münhasıran Taylorizm ve bu nedenle de yönetimin gelişmesi içinde yerini daha sonra "Fordizm" denilen duruma bırakacak olan sınırlı bir dönem üzerinde odaklanmakla eleştirilmiş olsa da, söz konusu eleştiriler, Braverman'ın bilimsel yönetimle ilgili eleştirilerinin daha kapsamlı teorik önemini algılamaktan uzaktır. Taylor, emek sürecini kavramak bakımından anahtar öğeyi temsil ediyordu, çünkü yönetimin zorunluluklarını en temel öğelerine parçalamış ve tıpkı Marx gibi, bu sürecin sınıfsal terimlerle çözümlenebilir olduğunu; yani mantıksal olarak makineden bağımsız olan, ayrıntılı bir işbölümünün geliştirilmesini amaçlayan sınıf temelli zorunluluklar bakımından çözümlenebilir olduğunu görmüştür. Çünkü Braverman, Marx' takip ederek -ama Marx'ı tekelci kapitalist bir bağlamda aynı zamanda incelterek-, makinenin kısmen, özsel karakterleri makine mantığının kendisinden değil, işbö-

lümünün sınıfsal temellerinden türeyen bu eğilimler tarafından mümkün kılındığını ve kısmen de aynı eğilimleri tırmandırmak amacıyla ortaya çıkartıldığını ileri sürmüştür.

O halde Braverman'ın yaptığı, teknolojik determinizme ya da makine mitine yönelik güçlü bir saldırıyı başlatmaktır. Günümüzde "Fordizm" ya da "post-Fordizm" olarak adlandırılan duruma odaklanan kimselerin sergilediği merkezi sorunlardan bir tanesi, teknolojik determinizmin, hem Marx hem de Braverman'ın aksine, çoğunlukla sürecin özü olarak yeniden işin içine dâhil edilmesidir. Bu elbette, ana akım sosyolojinin çizgisidir. En ünlü kitabında "makine üretiminin teknik ve ekonomik koşulları... günümüzde... karşı konulmaz bir güce sahip olan... bu mekanizmanın içine doğmuş olan bütün bireylerin hayatlarını belirlemektedir" diye yazan, Marx değil, Weber'di.[6]

Nihayet, Braverman'ın analizinin dar bir biçimde emek süreciyle ve özel bir ulusal bağlamla sınırlandırılmış olduğuna ve bu nedenle de dünya ekonomisinin küreselleşmesi tarafından anakronik hale getirildiğine ikna olan kimseler karşısında ise sadece, Braverman'ın eleştirisinin kapsamının "evrensel piyasanın" ortaya çıkışını ve hayatın kendisinin metalaşmasını kapsadığını söylemek yeterlidir. Örneğin, yiyeceklerin, gıda işleme [süreçlerinin] gelişmesiyle birlikte metalaşması ile ilgili analizi; bunun tarım, ailenin oluşumu ve insanın çevre ile olan ilişkilerinin yapısı hakkındaki sonuçları, hem (tüm zamansal ve mekânsal alanlara nüfuz eden) kapitalizmin evrenselleşmesi hem de çevre ile olan ilişkilerin dönüşümü açısından öncü bir analiz niteliğini taşımaktadır. Elbette Braverman'ın, bilimsel yönetimle ilgili emek sürecinden kaynaklanan ancak kapitalist toplum içindeki diğer bütün girişimlere doğru uzanan eleştirileri boyunca, tekelci kapitalizmin, küresel temeldeki hareket yasalarının, piyasanın evrenselleşmesinin eleştirisi yönünde ilerlemekte olduğu kuşkusuzdur. Kendisinin de belirttiği gibi, "Kapitalist üretim tarzı -ancak tekelci çağında bireysel, toplumsal ve aileyle ilgili ihtiyaçların tamamına egemen olur; ayrıca bunları piyasaya tabi kılmak suretiyle, sermayenin de ihtiyaçlarına hizmet edecek biçimde yeniden şekillendirir." Braverman için, kapitalizm koşulları altındaki emek sürecinin gelişiminin analiz edilmesi, bütün cepheleriyle birlikte sistem hakkında; tüm dar ulusal sınırların ötesine uzandığı gibi, üretim noktasının da çok daha ötesine uzanan bir eleştirinin anahtarını oluşturuyordu.[7]

Burawoy belki de tek bir konuda haklıdır. *Emek ve Tekelci Sermaye*, bir klasik olmakla birlikte, zamansız bir niteliğe sahip değildir. Kapitalizmi;

tarihin belirli bir anında var olan bir toplumu hedef alan, devrimci bir eleştiri yapıtıdır. Bütün büyük Marksist düşünürler gibi, Braverman de, sınıf mücadelesinin bir gün kendi yapıtını yaşlandırmasını- onu artık topluma doğrudan doğruya uygulanabilir olmaktan çıkartarak, sadece tarihçilerin ilgi konusu haline getirmesini umut ediyordu. Bunun bir gün gerçekleşeceğine hiç kuşku duymuyorum. Ama bugün ve yakın gelecekte, Braverman'ın yapıtı, bir kenara koymakla yalnızca kendi kendimize zarar vereceğimiz bir sınıf mücadelesi aracı olmaya devam etmektedir.

Dipnotlar

1) Michael Burawoy, "A Classic of Its Time," *Contemporary Sociology*, cilt. 25, no. 3 (Mayıs 1996), s. 296–99. Burawoy'dan yapılan ve bu metinde diğer türlü olduğu belirtilmeyen tüm alıntılar, bu kaynaktan alınmıştır.

2) Peter Meiksins, "Labor and Monopoly Capital for the 1990s: A Review and Critique of the Labor Process Debate," *Monthly Review*, cilt 46, no. 6 (Kasım 1994), s. 46. Ayrıca bakınız John Bellamy Foster, "Labor and Monopoly Capital Twenty Years After: An Introduction," *Monthly Review*, cilt 46, no. 6 (Kasım1994), s. 1–13.

3) Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital* (New York: Monthly Review Press, 1974), s. 3, 83.

4) Braverman, "Two Comments,", Rosalyn Baxandall, ve ark.., *Technology, the Labor Process and the Working Class* (New York: Monthly Review Press, 1976), s. 123 içinde ve *Labor and Monopoly Capital*, s. 67; Marx, "Value, Price and Profit." Karl Marx ve Frederick Engels, *Toplu Eserler*, cilt 20 (New York: International Publishers, 1985), s. 146.

5) Sınıf Marksist teoride yaygın bir biçimde "üretim araçlarıyla olan ilişki" olarak tanımlanmakla birlikte, Marx'ın kendi teorisi bakımından, sömürüyü artı ürüne doğrudan üreticiden el konulma biçimi olarak tanımlamak suretiyle, sömürü süreciyle olan bir ilişki olarak tanımlamak daha doğrudur. Bakınız G.E.M. de Ste. Croix, *The Class Struggle in the Ancient Greek World* (London: Duckworth, 1981),s. 31–52. Thompson'un sınıf kavramının ne ölçüde sömürü kavramı ile beraber başladığı, konuya bir bölüm ayırdığı İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu isimli kitabının kendisinde görülebilir. Bakınız E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (New York: Vintage, 1963-Türkçe'de: *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, 2007) s. 189–212 ve Ellen Meiksins Wood'un, *Democracy Against Capitalism* (New York: Cambridge University Press, 1995-Türkçe'de: *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, çeviren: Şahin Artan, İletişim Yayınları, 2003), s. 76-107'de konuyla ilgili tartışması. Miliband'ın yaklaşımı için bakınız *Divided Societies* (New York: Oxford University Press, 1989), s. 1–6.

6) Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (New York: Charles Scribner's Sons, 1976-Türkçe'de: *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çeviren: Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi,), s. 181. Fordizm kavramının eleştirisi için bakınız John Bellamy Foster, "The Fetish of Fordism," *Monthly Review* cilt 39, no. 10 (Mart 1988), s. 14–33.

7) Braverman, *Labor and Monopoly Capital*, s. 271. Braverman'ın tekelci kapitalizm anlayışının ABD ile ya da hatta gelişmiş kapitalist ülkelerle sınırlı bir anlayış olmadığını görmek önem taşımaktadır. Daha ziyade, "...tekelci kapitalizm her bir kapitalist ülke içindeki tekelci örgütlenmelerin çoğalmasını, sermayenin uluslararasılaşmasını, uluslararası işbölümünü, emperyalizmi, sermayenin dünya piyasası ile dünya çapındaki hareketini ve devlet iktidarının yapısında ortaya çıkan değişimleri içermektedir."

8) Aynı yer, s. 252. demek ki sunduğu teori; Taylorizmin, tekelci sermayenin dışa doğru gelişimiyle birlikte evrenselleşmesi yönündeki eğilime işaret eden sonuçları itibariyle küreseldi.

HARRY BRAVERMAN

EMEK VE TEKELCİ SERMAYE

Benim açımdan bu kitabı okumak, sanırım, Kapital'in I. cildinin milyonlarca okuyucusunun da yaşadıklarına bir ölçüde benzeyen, duygusal bir deneyim oldu. Yurttaşlarım olan kadın ve erkeklerin büyük çoğunluğu kadar, onların dünyanın diğer yerlerindeki muadillerinin de çalışma hayatlarında karşılaşmak zorunda kaldıkları keder verici, dehşetli, kalp kırıcı yöntemler bilincime eziyet verici ve unutulmaz biçimlerde nakşoldular. Hepsi de etkinlik ve üretkenlik adına gerçekleştirilen, ama aslında büyük Sermaye tanrısının daha kesinlikli bir zaferi uğruna, onların çektiği eziyetleri daha da ağırlaştırmayı hedefleyen yol ve araçlar için gündelik olarak sarf edilen bütün bu yetenek ve enerji miktarını düşündüğüm zamansa, insanlığın böyle canavarca bir sistemi yaratabilme yeteneğine duyduğum hayreti aşabilen yegâne şey, onun, insan soyunun iyiliğini ve mutluluğunu böylesine açıkça tahrip eden bir düzenlemenin sürüp gitmesini hoş görme konusunda sergilediği arzu karşısında duyduğum şaşkınlıktır. Eğer bu çabanın kendisi ya da yalnızca yarısı, çalışmayı, aslında tam da olabileceği gibi, yaşama sevincini artıran, yaratıcı bir faaliyet haline getirmek üzere harcanmış olsaydı, dünya nasıl da harikulade bir yer olurdu. Ama öncelikle kapitalizmin aslında ne olduğu ve onun görünürde sahip olduğu gereklilik ve kaçınılmazlıkların neden aslında sadece küçük bir azınlığın çıplak öz çıkarlarını gizlemeye yarayan ideolojik incir yapraklarından ibaret oldukları konusunda yaygın bir popüler kavrayışın yaratılması gereklidir. Bu kitabın, bu son derece gerekli aydınlanma açısından yaşamsal bir katkıda bulunabileceğinden eminim.

Paul Sweezy

KİTAP
SKB 05.0.0.00/2.0

FİYATI: 29 YTL